

MAGYAR

SZÓNOKOK és STÁTUSFÉRFIAK.

(POLITICAI JELLEMRAJZOK.)

PESTEN, 1851.

HECKENAST GUSZTÁV SAJÁTJA.

MAGYAR

SZÓNOKOK ÉS
STATUSFÉRFIAK.

ELŐSZÓ.

A művet, melly ezennel világ elé megyen, dicsérje saját érdeme. Nyert-e általa, vagy nem, a hazai történetírás: Ítélje meg a közönség.

Csak egy pár szót előlegesem.

Kezdetben csupán rövid, de a divatosaknál hübb, lelkiismeretesb rajzokat akartam adni. Így készült Beöthy és Szemere jellemzése; — e félig aestheticai, félig political dolgozatok.

Munka közben később nagyobb terjedelmet nyert vállalatom, s egész életírásoknak is helyet adtam.

A háttér mindazáltal, hol a történetírás az elviharzott forradalom idejét érinté, többnyire hiányos. S ilyenkor az arczkép körrajzai is elmosódnak.

Mentsék e hiányokat a körülmények, — mik miatt e közel napok nem alkalmasok a forradalom előadására. Még az adatok sincsenek tisztában.

Pótolhatjuk-e később új kiadásban munkánk ezen és egyéb hiányait: a résztvétől függ, mellyel a közönség e kötetet fogadja. Attól függ e munkának folytatása is.

Mi egyébiránt az egyes jellemrajzokat illeti:

Nagy Pál életírásához egy igen tisztelt barátom nyújtja az adatokat — régi ismerője a jellemzett egyéniségnek s követőháza már az 1830-ki országgyűlésen. S azért, e jellemrajzban — némi szerkesztői igazításokon kívül — összeállítás, felfogás többnyire ezen érdemes barátomé.

Dessewlfy Aurél életadatait részint saját naplótöredékeiből, részint azon bevezetésből merítém, melly munkájának német kiadása előtt áll.

Szalay életírásának itt ott kiegészítését P. K. barátomnak köszönhetem. S csak a napokban lettem figyelmes hazánk e nagy publicistájának egy újabb művére, melly előttem, mikor jellemzését írák, még ismeretlen volt. A rophat címe: „Lettres sur la Hongrie.“ Megjegyzem végre:

mikép e munkából terjedelmes kivonat németül is meg fog jelenni. írói jogunk biztosítása végett tehát minden fordítás ellen tiltakozom.

Kelt Pesten, 1850.

Cs. A.

NAGY PÁL.

Felsőbüki Nagy Pál azon egyéniségek közé tartozik, kiknek politikai életében hiányzik az összehangzás.

„Köpenyforgató!“ kiált a sokaság, megfélelkezve a háláról, mellyet az ősi alkotmány lovagias szellemű védője, a magyar reformok atyja, s nemzetiségünk megmentésében, politikai téren, a legelső bajnok érdemel.

Csalatkoztok, ha azt hiszitek, hogy Nagy Pálnak elvei vagy szándokai változtak volna.

Nagy Pál jellemében onnan látszik a következetlenség, mivel politikai rendszerében a természetszerű kifejlődésnek helyet nem engedett, s az ő magyar alkotmányt, nem mint folyton alakuló életműveget, hanem mint az élet változásain kívül helyzeti művet, mint bevégzett ténnyt tekintette. Azonban e felfogás s azon korlátok, mellyek közt ő a magyar állapotokra nézve rendszerét összeállítá, lángeszének nem felelnek meg; honnan szelleme örökös harcot folytatott önmagában azon rendszer ellen, de nem volt képes öt abból kiszabadítani.

E benső meghasonlás következtében N. Pál később, a körülmények bonyolódásai közt, a magyar alkotmány összegét illetőleg mint conservatív, a magyar állapotok egyes ágazataira nézve pedig mint reformer állott a magyar közéletben. S e szerint minél állandóbb volt rendszerében, annál inkább változott színben kelle később az átalakulás időszakában feltűnnie.

Nagy Pál mindenkor teljes politikai őszinteséget és becsületességet mutatott. Soha sem leplezte magát, tetszett nem tetszett, a miilyen volt. Sőt mindkét irányban, mellyeket érinténk, külszinén élesebb volt a kinyomat, mint személyességének bensejében; mi annál inkább feltűnt, mert természetszerű, lélektani viszthatásánál fogva minél merevedtebbnek mutatta magát az egész kiváltságos magyar alkotmány fentartására

nézve, annál élesebben harczolt annak részletei ellen, s más részről minél szenvedélyesebben támadta meg a kiváltságos visszaéléseket és kormányzati fonákságokat, annálinkább cröködött az egésznek fentartásában, mintegy menteni akarván illymódon önmagában szellemét rendszere, s viszont rendszerét szelleme előtt, mindenben, mire nézve egyik a másikkal összeütközött.

Nagy Pál 1777-ben született. Ifjúsága kissé zajos volt. S nem hajolván meg sem atyja, sem nagybátyjának, Nagy József kir. személynöknök komoly tekintélye előtt, mellőzte a hivataloskodás kötelékeit. Szelleme függetlenségre ösztönzé, s a magyar közélet pályájára vezeté őt. Sopron megye gyűlésein kezdett szerepelni. Csinos alakja, modora, igénytelen, könnyüded magaviseleté, tetszetős társalgása, élénk véralkata, tűz-esze és nyelve igen érdekes jelenetté tévék őt. S mindezen tulajdonait, főleg az akkori ízlés előtt, emelte bizonyos katonai színezet, mellyet 1797- és 1805-ben a felkelőereg táborozásai közt sajátított el. S a megnyerő lovagias külsőhöz ritka szónoki tehetséggel ajándékozá meg a természet. Csuda-e, ha ekkép már első föllépése nagy figyelmet s nem kevés rokonszenvet ébresztett iránta?

Akkor még tisztán követheté szellemét. Védelmére kelt minden elnyomottnak. Szóvivője lett a jobbágyságnak az úrbéri visszaélések ellen, mellyek ama szomorú mondásnak: „lusimus Mariam Theresiam“ még szomorúabb magyarázatot adtak. Védője lett az adózó-népnek gonosz adórendszerünk még gonoszabb alkalmazása ellen. Otalinazá a köznemesség befolyását és tekintélyét azok ellenében, kik az „una et eadem nobilitas“ értelmzését csak papíron szerették. Védte és valósítani igyekezett a megyei rendek jogait a tisztviselők, s ezek visszaéléseit pártfogoló hatalmasok ellen. Óvta a megyei önállást a burocracia sorvasztó hatalmaskodásaitól. S felszólalt az 1791: 10. és 12. törvényczikk mellett, valahányszor a kormány ellenkező törekvései fölriasztották a nemzetet.

Természetes, hogy ritka tehetségeinek illy működése mellett csakhamar annál nagyobb figyelem, ragaszkodás tisztelet és

bizalom támadt Nagy Pál iránt, minél ritkább, s meglepőbb volt e bátor föllépés akkor a megyékben. A sopronmegyei nemesség annál fogva egyhangúlag követéül választá őt az 1807-ki országgyűlésre.

Ez országgyűlés időszaka nem: volt kedvező a népszabadság s polgári jogok elveinek életbeléptetésére. Az 1789-diki elvek, mellyek 17 év előtt szent fényben ragyogtak, megtagadva, eltorzítva, ellenséges színben, értelemben tűntek immár fel, nemcsak a kiváltságos osztályok szemüvegén által. Nem előhaladás azon elvek zászlója alatt, hanem védelem ellenök — volt a közönséges jelszó. Különösen hazánkban, hol azon férfiak közül, kik az 1790-diki országgyűlésen megpendült eszmék és szándokok szóvivői voltak, az akkori irányban működő egy sem maradt a közélet színhelyén. Elhallgatának, vagy más ellenkező ösvényre tértek. Maga az austriai császárságot csak kevéssel azelőtt alkotott okirat is alig foglalkoztatá a közfigyelmet a hazában. Az 1807-diki országgyűlés mindazáltal magát illy körülmények közt is megkülönbözteté. Nem kevés fontosságú tényezők voltak e részben Nagy Pál szónoklatai. Nem volt ugyan eszében sem senkinek a kiváltságos alkotmány alapjáról tovább lépni s szűk korlátait tágítani; Nagy Pál mindazáltal szabadon mozoghatott, midőn például a kormánynak hibái és mulasztásai miatt hevesen és merészen kikelt. S nemes tűzzel szót emelt már akkor, első közöttünk e században, a nép milliói terhének enyhítése és állapotuk javítása mellett is. Azonban kora nem érté meg őt. S midőn egy ízben megpendíté, hogy a nép millióinak állapotáról is kellene gondoskodni: „non stultiset“ felkiáltással szakasz¹ ták félbe szavait. Kétségtelenül nem bátorító jelenet a nép érdekébeni átalakulás munkájának megkezdésére, s talán ez és hasonló esetek erősíték meg N. Pálban a hitet, miszerint a politicalai működés „az ősi alkotmány épségben tartása mellett“ találhat csupán Magyarországból utat és módot. S aztán rendszere is e szerint alakult.

Nagy Pál szónoki tehetsége különben ez országgyűlésen rendkívüli tetszésben és hatásban részesült, melly aztán egész politicalai pályáján kísérte. Szónoklata egészen sajátos volt, s

miként az egészen önmagából fejlődött, úgy nyelvet, képeket, indokolást, mindent magából a szőnyegen forgó tárgyból merített és ismét mindent, fölvilágosítást és elragadtatást, meggyőzést és nevettetést, a fenforgó tárgyra tudott mindig visszavezetni. Heneje fejtegetésekben, ömledezésekben soha sem tévelygett, és azok által nem vesztette vagy halaványította el tárgyát. Beszédének sebes folyama szikrázó, lángoló, sújtó, elragadó volt. Hatása nagy, többnyire általános és az ülésen túlterjedő igen sokszor állandóan fenmaradó a közvéleményben és szellemben. Erőteljes kifejezéseit Kossuth is gyakran idézte szerkesztősége kézién. Nyelvtannal nem sokat törődött. Azonban miként a dunántúli szókiejtést talán ő tartá meg legsajátságosabban, úgy azon vidék népe beszédmódjának legszabályszerűbb rendszere beszédében némileg pótolta a tan ismeretét. Szava igen átható s még sem kellemetlen. Melle erős, tüdője fáradhatlan. Taglejtése tetszetős, minden mesterkedéstől teljesen ment. Majdnem mozdulatlanul beszélt, csak arczkifejezése kísérte s élénkíté még inkább szónoklatát. Többnyire rögtönzött; de ha készült is valamelly tárgyban, az rendesen abból állott, hogy a mint történetesen kisebb nagyobb körökben találta magát, a szőnyegre hozandó tárgyról ismételve beszélgetett s mindinkább neki hevülve, élénk eszméi ömledezésének engedte által magát. Ezt örömet tette s őt is örömet hallgatták. Sokszor sajátságos ötletei voltak, melyekkel mintegy lesújtotta a vitatás tárgyát. Néha torzképekkel is élt, de sajátságos modorával azokra nézve is kitudta a komolyabb ízlésű szónoki bírálatot is engesztelni. Így például, midőn egy alkalommal, hajói emlékszünk, az 1839-diki országgyűlésen, egy, a latin nyelvet erőszakoló kir. válaszról vqlt szó, Nagy Pál tüzes beszédét egyszerre félbenszakasztá és egy kis szünet után kérdé: de hát mit tesz a kormány, ha nem akarunk, nem tudunk deákul szólni? katonákat küld a deák nyelv védelmezésére?“ S arczához kapván, mint puskát, a kezében lévő tollat, az átellenében ülő Borsiczkira czélozva, rákiáltott: „scis-ne latine?“ s a tárgyat sajátságosán magyarázó arczkifejezéssel és taglejtéssel, kitörő taps és éljen között, leült. Azzal vége lett a vitatásnak. Senki sem védte többé a leiratot.

Kitűnő volt még Nagy Pál szónoklatában, hogy a legnagyobb indulatban sem vétett az illendőség szabályai ellen, s személyeskedésre inger sem mutatkozott benne. S az ellenében tett kifakadásokra sem igen válaszolt, s ülés után alig gondolt. Nem volt parlamenti haragtartó. Ha pedig volt eset, midőn a nemzeti közvélemény ítélő-széke elé idézte, s mintegy fensőbb erővel vonta az embereket, mint például 1825-ben az 1823- és 24-ben működött királyi biztosokkal tön: nem mint megtámadó vagy vádló, hanem mint bíró tűnt fel, kinek ellenében nem a megsértettnek, hanem az elítéltnek érzése fogá el a bűnhődőt.

Nagy Pál azonban nem csak szónoki, hanem statusférfitői általános elismerést is szerzett már az 1807-ki országgyűlésen. Egész készülsége pedig, iskolai tanulmányain kívül, csak némi encyclopedicus töredékes olvasmányból állott, s abból, mit az akkori magyar publicisták és hivatalnokok néhány jelesebbjeitől tanult, gyakori érintkezése közben. Azonban eleven, gazdag eszmeforrásai, éles értelme, villámsebes eljárása, olly szerencsés, mint merész, elemező, alkotó és következtető tehetsége, mély belátása, ösztönei, sejtelmei sok részben pótolták a tanulmány hiányát. Nagy Pálnak kitűnő tulajdona volt bizonyos képesség és könnyűség, csekély segédeszközökkel aránylag sokat és meglepőt hozni létre s aztán mindent, miről rendelkezete, azonnal célra és eredményre felhasználni. Nagy Pálnak, hasonlattal élve, mintha csak egy forgács kelle vala, hogy teremtő lelke abból azonnal egész fát idézzen elő, s egyszersmid belőle isten tudja minő művet is állítson ki haszonvételre. Az akkori öregebb dietálisták nem kevésbé valának meglepetve, midőn Nagy Pál sokszor ugyanazon dolgokról, mikről egy nappal előbb alig volt ismerete s tudakozva beszélgetett velők, egészen otthonosan, a dolog velejére hatva, és új, gyakorlati felfogással szólt másnap az ülésben. Azok, kik tegnap előtte magyarázták a dolgot, kénytelenek voltak megvallani, hogy ma tőle tanultak igen sokat.

Különösen a magyar nyelv és nemzetiség melletti buzgólkodás volt egyik fővonása, sőt akkori része kezdet óta folytonosan Nagy Pál egész politikai működésének. Rendkívüli s mara-

dandó benyomást tön országgyűlésen kívül is azon felszólalása, mellyben a magyar nyelv iránti kötelességeink fontosságát kiemelvén, a nemzetiséget az alkotmánynál is fensőbb tekintetűnek mondotta. Az elveszett alkotmányt ugyanis visszaszerezni, de a nemzetiséggel elhal a nemzet is.

A nemzetiség ügyén kívül a monarchiának zavarodni kezdő pénzügyi állapota volt főbb tárgy, mit szónokunk már 1807-ben megragadott. Minden pénzügyi iskolázás vagy tanulmány nélkül az egyszerű józanész okoskodása s az ép értelem felfogása nyomán, már akkor kijelölte Nagy Pál az ösvényt, mellyen a következő országgyűlések is megmaradtak. Így az 1825-diki hongyülés, hol szinte ő volt egyik szóvivő azon állapotok még kimerítőbb előterjesztésében és kifejtésében. Az általa kijelölt ösvényen az ország az 1811-diki pénzügyi csapásnak talán leggonoszabb következményeit elhárítá vala, ha főtörvényszékeinkben az erős lélek, a bírói méltóság és függetlenség érzete nem hiányzik.

Szót emelt végre Nagy Pál 1807-ben a birodalomnak Franciaországgali viszonyairól is, mellyek mindinkább fenyegető alakot vönek az időben. Jeles szónoklatának azonban nem lett várt eredménye. Az országgyűlési közönség felhevült egy pillanatra; 8 a szónok Bécsbe idéztetett „ad audiendum verbum regium.“

E körülmény nem szünteté meg a kormányfönökök igyekezetét, Nagy Pált közhivatal vállalására birni. Nem sikerült, bár akkor még nem ütközött meg a közvélemény, ha azok, kik a kormány irányát s eljárását ostromlották, országgyűlés végével alkalmazást nyertek, a kormányrendszerben, melly semmit sem változott, mióta ők kárhoztaták. Nagy Pál országgyűlés után haza menvén, egyszerűen folytató Sopronmegyében a mintegy tulajdonává vált népszószólói szerepet.

Ez időtájban írta *Bercsényink* ismeretes ódáját Nagy Pálhoz:

Már midőn a föld letapodva hódol,
S Róma felséges géniusszá eltűnt,
Mintegy őr Cato feded a világot
S mennyköveket szórsz.

A köz embernek neve vész magával:
Kincs, kevély márvány-paloták homályba
Dőlnek, elmúlnak s heverő uroknak
Hire enyészik.

A derék nem fél az idők mohától,
A koporsóból kitör és eget kér,
S érdemét a jók, nemesek s jövendő
Századok áldják.

Láttalak fényes hadi öltözetben,
Látlak országunk ragyogó gyűlésén;
Ott merő Hectort s Kinizsit mutattál:
Itt Cicerónk vagy.

Ősz atyáink közt, fiatal korodban,
Pálmaágakkal koszorús fejedre
A kitündökiő magas elme s lélek
Égi sugárt vont.

Nagy, midőn tündér paripádra szöktél,
Nagy, hazánk kormány vezető tanácsán.
Itt az érdempolcz, ez az égnek útja,
S régi magyar disz!

Azonban következett az 1811-ki országgyűlés. A királyi meghívó levéllel együtt Sopronmegye főispánjához ez alkalommal felső rendelet érkezett, hogy akadályozza Nagy Pál követté választását, ki már azért is gyanúsnak mondatott, hogy kormányhivatalt vállalni nem akart.

Szónokunk ez időben, népszerűsége tetőpontján, bizonyos volt, hogy számos, tekintélyes rokonai, baráti, insurgents pajtási ' s az öt bálványozó nemesség ragaszkodása mellett, a főispán ellenére is elválasztatik. Mindazáltal, mihelyt Eszterházi herceg bizalmasan tudata vele a felső rendeletet, azonnal önként visszalépett. Melly adat eléggé bizonyítja, hogy Nagy Pált polcai pályáján sem ambitio, sem más mellékes czélok nem vezérelték. S hogy Sopronmegye közönsége azt tenni engedte, onnan van, mert még ugyanazon szellem, ugyanazon nézet uralko-

dott, melly tíz évvel azelőtt eltúrte, hogy egy, az 1796-ki országgyűlésre már megválasztott követet, midőn Pozsonyba érkezett, a királyi személynök, az udvartói vett utasítás szerint, mint „non grataro personam“ könnyű szerrel haza küldjön.

Jöttek az 1822—24-ki események. Országgyűlésen kívül adót és ujenezot követeltek a megyéktől. Nagy Pál erélyesen működött, hogy megyéje, Sopron, az alkotmány védői közt foglaljon helyet. Kimondák, hogy a felső rendeletek egyaránt sértik a törvényt és alkotmányt. S kifejezék azok ellenében mintegy jelképileg a negatív ellenállást, azonban az erőhatalom alkalmazásának szintén jelképes kijelentésére teljesítették a törvénytelen parancsokat.

Az alkotmányos élet történeteibe tartozik bővebben kifejezteni, minő változást idéztek elő az érintett események a közszellemben. S e szellem megtestesítésére nézve sokat köszönhetni azon udvari rendelőinek, melly az úgynevezett kis nemesség részére az egyenlő személyes szavazatjogot a megyékben biztosította, mondhatni, gyakorlat ellenére megadta. Sopronmegye sem volt már 1825-ben olly engedékeny, mint 17 év előtt; s megelőzve minden főispáni vagy más részről mesterkedést, Nagy Pált azon országgyűlésre követnek kikiáltotta, még mielőtt a királyi meghívó levél felolvastatott volna. Ez országgyűlésen Nagy Pál ugyanazon nézettel és szándokkal jelent meg a magyar állapotokra nézve, s ugyanazon kedvességben a közönség és országgyűlési tagok előtt, mellyel az 1807-kit elhagyta. Azonban az 1825-ki országgyűlés vége, nem ugyan politikai elveire s irányára, hanem népszerűségére nézve igen változott állásban találta őt. Jellemző mind Nagy Pál politikai működésére, mind a magyar állapotokra nézve, hogy Nagy Pált épen a kiváltságos állapotok vak buzgó pártolói, vagy azoknak leple alatt más célokat vadászók támadták meg.

De lássuk a tényeket.

Mint latin elődeink kifejezék: „de obvallanda constitutione“ folytak a viták. Nagy Pál az alkalmat ismét fölhasználva, újlag szót emelt az alkotmány sánczain kívül álló nép mellett. Megemlíté ugyan, hogy az engedményt „az ősi alkotmány épség-

ben tartása mellett“ kell adni: mindazáltal ismét félzúdultak az országos rendek, s a szónok szavait félbeszakítva, csoportosan odahagyták a termet is. Azonban épen ez ingerültség mutatá, hogy most nem hangzottak el nyomtalanul Nagy Pál szavai, mint 1807-ben. Akkor a „non stultiset“ felkiáltással vége lett mindennek, senki sem bajlódott többé az „eszélős“ indítványnyal. 1825-n azonban mérges gyanúsítások keletkeztek az alkotmány felforgatója ellen, s vitatás között naponként terjedett, erősödött, a közvéleményben az eszme, melly 1848-ban épen azért ülte olly föltétien győzelem diadalát, mert azok, kik a kiváltságos alkotmány sérelmei mellett küzdöttek, idején hallani sem akartak azon socialis állapot sérelmeiről, mellyben Magyarország népének nagy része sinylett. Az annyira féltett, ősi alkotmány“ fentartására csak egyetlen mód volt, az, mellyet Nagy Pál kijelölt: megszüntetni a kiáltóbb visszaéléseket, s megadni a népnek mindazt, mit az alkotmány korlátai közt megadni lehetséges volt. Akkor kedvezőbb volt errenézve az időszak, mint a következő évtizedben, könnyebben lehetett volna a magyar nemzetségnak is a magyar intézményekben és mellett szélesebb alapot szerezni. A kormány akkor még nem tekinté elleneinek a jobbágy pártolóit, mint 1834-ben; sem a nemesség adózását a demoa-tia fenyegető jelenségének. Azon udvari rendelet, melly a kis nemesség szavazatjogát biztosítá, egészen más czélzatokat gyanittatott a főkormányban, mint később nyilatkozottá magyar állapotra nézve.

Az országos rendek azonban maradtak kizárólag a védelem terén. Csak Nagy Pált készte szelleme, a védelem terén túl, harczt folytatni azok ellen is, kik magoknál a kiváltságoknál is kiváltságosabb szelleműek voltak. S ezeknek kifakadásra bő anyagot nyújtott azon országgyűlési határozat is, melly az úrbéri nemességet adó alá renddé íratni. Tudva van, hogy ennek létrehozása leginkább Nagy Pál érdeme. E tárgyban ő minden szónoki és státusférfiúi tehetségét s személyes befolyását felhasználta. Azonban talán maga sem tudta, s még az 1832-diki országgyűlésen sem hitte, minő következményei lehetnek e határozatnak, mellyet ő csak „az ősi alkotmány épségben

tartása mellett“ akart életbe léptetni, s mi által csak egy visszaélést gondolt eltörlni. A csekély anyagi eredménynek azonban nagyok lettek szellemi következményei. Egyesülvén ez által a nagyszámú úrbéri nemesség érdekében és követelésben, az adóügyre nézve, a többi adózókkal, sőt a visszatorlás vágya által is ingereltetvén, ut nyílt ekkép a közös adózás elvének. Az adómentességben megtört az „una et eadem nobilitas“ eszméje, s csak a közös adózásban lehete ismét helyreállítva. E körülmény diadalt szerzett volna immár a közteherviselésnek a 48-ki tavasz eseményei nélkül is. S a nemesség között visszaállított egyenlőség egyszersmind egybeolvasztá a összes népét nagy Magyarországnak. A későbbi események megmutaták, hogy e kérdésben Nagy Pált szelleme, nem sejtett cél felé, túlrágadá rendszere szűk határain.

A kezdeményezők közös sorsa. Hová ragadta Franciaországot a mozgalom, mellynek Mirabeau határt vélt szabhatni? S a reformatio mennyivel ment túl Luther szándékáin?

Azonban fogjuk föl a történet fonalát, hogy egészben álljon előttünk a jellemrajz, mellyet az életírás adatai fűznek egy egészszé.

Az 1825-diki országgyűlésen csak előbbi politikai szerepét folytatta Nagy Pál, mindig fényesen. Véde egészben a magyar kiváltságos alkotmányt s egyes ágazatokban élesen támadta meg az ősi rendszer kinövéseit, visszaéléseit. Ő eszközlé leginkább, hogy az előleges sérelmek összeállítva hozattak a nemzet elé. Mint láttuk, a pénzügyi viszonyokban készült fölterjesztéseknek ő volt leghatályosabb szövívője. S elragadó szónoklatai a magyar nyelv mellett lelkesedést ébresztettek az egész hazában. Máig is él közöttünk azon benyomás emlékezete, melylyet e szónoklatok idéztek elő. „És ezért — írja Széchenyi a „Kelet népében“ — adjuk meg, mi az istené, de adjuk meg azt is, mi e Nagy hazafié, ne tagadjuk meg tőle azon babért, mellyet érdemle; hiszen nemzetiségünk megmentésében ő az első bajnok, s melly babér, ha ő többé nem lesz, bár akarjuk bár ne, még akkor is fog zöldelni halántékai körül, mikor annyi közölünk már rég felejtve s örökre elsülyedve lesz a néma idők

tengerébe.“ Egy kerületi ülésben, midőn szónokunk a nemzet nagyainak hatalmas beszédében szemökre hányta nemzetiség iránti részvégtlenségöket, az idézett sorok írója, gróf Széchenyi István, épen Nagy Pál háta mögött ült. S talán e beszéd lelkesítő szavainak is volt némi része a nemes felindulásban, melly az átvillanyozott közönség éljenzései közt megvetette a magyar academia alapját. Széchenyi a kerületi-ülésben rendkívülig szót kért, s akkor tévé rögtönözve ajánlatát, mi aztán több lelkes követőre talált.

Az elszórt magok érlelésére kedvező lett az európai időjárás.

Az 1830-diki országgyűlés nagyszerű események tanúja volt. A párisi napok és a lengyel fölkelés, ittott mutatkozó eredményekkel, országos embereinkre úgy látszik erős benyomást tőnek. Meg fog-e állhatni a régi magyar alkotmány, ha a mozgalom tovább terjed? és mi minden szolgáltathat most annak terjedésére hazánkban is alkalmat, anyagot? E kérdések komoly alakban merültek föl Nagy Pál lelkében is, s még óvatosabbá, rendszeréhez még inkább ragaszkodóvá tevék őt. Ugyanazon szellem ragadta meg lelkét, mellyel Pitt és Anglia több kitűnő statusférfa nem kedvezőnek tarták a 89-ki forradalom időszakát, reformokra nézve, saját országukban.

S ugyanakkor egy más körülmény is adta elő magát, nagy fontosságú azáltal, mivel a magyar viszonyok alakulására, s az országgyűlés irányára nézve nem csekély befolyást gyakorlott.

A magyar közdolgozók vezetői, s ezek közt Nagy Pál is, az uralkodó hangulatában, s környezete egyéniségeiben kedvező alkalmat véltek találni, hogy a cancellár által a magyar érdekeknek az összes monarchia tanácsában és politikájában addig nem birt befolyást és nyomatékot szerezhessenek. E tekintetben azonban szükségesnek látták, hogy a cancellár, gróf Reviczki, a nemzet és különösen az országgyűlés által felkarolva, segítve s hatásban erősítve érezze magát; s egyszersmind az uralkodó is azonnal láthassa jó következéseit a magyar párt iránt tanúsított hajlamának. Innen van sok részben az európai események által meghatott 1830-ki országgyűlés rendkívül óvatos magatartása, s hogy ámbár az akkori viszonyok merészebb reményekkel lát-

szának biztatni, a többség, s annak élén Nagy Pál is, jónak játta a magyar izenettel s a „cognita necessitas“ elveinek kimondásával beelégedni.

Így aludt el a 30-ki ébredés. S a kedvező alkalom mulasztásait boszulták meg a 48-ki események.

A Reviczki egyéniségében helyezett reményeknek is egészen más eredménye lett, mint a mit vártak. József nádornak a nevezett cancellár iránti féltékenységét s neheztelését az érintett tervek komolyabbá, ingerültebbé tevék. Innen nyílt egyenetlenség, határozott ellenkezés származott. S a nádor és cancellár közti meghasonlás vizsgálkodássá fajult később a kormányzések, Buda és Bécs, a helytartótanács és udvari cancellária között, így különösen a cholera iránt tett rendkívüli intézkedésekben.

E vizsgálkodás, melly aztán a megyékben is országszerte nyilván mutatkozott, a szabadelvű párt alig remélhetett megerősödésére vezetett. A két kormányzék ellenkező rendeletéi közt majd egyik, majd a másik segedelmével, itt és amott, sikert szerezvén törekvéseinek, ez által önmagához bizalmat, s működésében alapot, tekintélyt és követőket nyert.

Tanait pedig az országos rendszeres munkálatokból meríté.

Már 1790-ben neveztetek ki országos bizottmányok, illy rendszeres munkálatok készítésére. Az akkori reformtörekvések ez által elégítették ki. 1827-ben ismét újabb küldöttségek bíztatnak meg, s 1832-ben már kilencz országos munkálatban rendszeresen tárgyalva volt minden országos érdek. A nádor a törvényhatóságok vizsgálata alá terjeszté ez országos választmányok javaslatait. E fölött az érintett munkálatokat nagyszámú példányokban kinyomatva, mindenkinek könnyen megszerezhetőkké tévé. Addig nem tapasztalt terjedelemben adatott át minden a nyilvánosságnak. A cancellár hívei onnan magyarázák ez eljárást, mintha a nádor olly lökést kívánt volna adni a magyar politikában a közszellemnek, melly mellett a cancellár a jövő, előre alkotónak hirdetett hongyúlésen az akkori bécsi politika ellenében meg ne állhasson. Nem vizsgáljuk ez állítás alaposágát. Csak a tényt említjük, miszerint a többször érintett rendszeres dolgozatok a megyék választmányjaiban, közgyű-

lésein, többször átvizsgáltattak, s így az egész magyar politica nagyobb készüllettel s élénkséggel, mint várható vala, fölvéte-tett, megvitattatott és tárgyaira nézve úgy hozattak követuta-sítások, s több megyékben ezek is sajtó útján közrebocsáttattak. Könnyen átlátható, mikép a magyar viszonyok rendszeres nyílt kitárása okvetlenül felkölthette a reform szellemét és javítási vágyat, főleg midőn, úgy szólva, mindenki fel volt hivatva, minden részletben Ítéletet mondani s javaslatot készíteni, s midőn mindenki azon törekedhetett, hogy a megyegyűlésen saját véle-ményét és szándokát a törvényhozásban utasító végzéssé emelje.

Nagy Pál semmi részt nem vőn azon munkálatok előkészí-tésében. Akkor még az elnök nevezte ki az országos bizottmá-nyokat, s a nádor a 27-diki országgyűlésen Nagy Pál nevét ama rendszeres munkák készítői közül kitörülte. Nem tudjuk, Nagy Pál rendszerét félté-e a magyar állapotok olly teljes, álta-lános, kimerítő elemzésétől; vagy a magyar political rendszert féltette Nagy Pál szellemétől, melly olly gyakran kitört elmé-lete szük korlátiból? Elég az hozzá, hogy Nagy Pál a porták országos összeírásával töltötte idejét, míg más, országos és nem országos embereink agyában a reformkérdések egész serege forrongott.

Így történt, hogy Nagy Pál váratlanul lőn meglepetve a gyors nemzeti ébredés által, melly egyszerre más tért nyitott, más czélokot jelölt ki a magyar közpálya férfaiinak. S ha 1825-ben az ősi akotmány túlconservativ hívei által gyanusított, most más oldalról keletkeztek vádak ellene. Political színváltoz-tatást vetettek szemére; holott csak körüüé változott a világitás mellyben feltűnt. A szemüveg lett más, mellyen keresztül bírálták; ő ugyanaz maradt, ki azelőtt volt.

Alkalmas anyagot nyújtott a rövidlátóknak gyanúra azon, körülmény, hogy Nagy Pál csak kevéssel azelőtt neveztetett ki gróf Pálfi Ferencz zárgondnokának. E kinevezetésben az apostasia jutalmát tekintették. Nem jutott eszökbe, hogy ha political működését Nagy Pál áruba akarta volna bocsátani, nem egy zárgondnoksággal kezdte és végezte volna hivatali pályáját. Ez állásra ő, mint gróf Pálfinak barátja, pártfogója,

neveztetett ki. Ő volt ugyanis, ki az érintett zár gondnokai s a cancellária e tárgyban tett intézkedései ellen 1825-ben legerősebben kikelt. S azért kineveztetése Pálfi részére némileg elégtételül tekintethetett. Ha Nagy Pál a közéletet jövedelmi forrás gyanánt kívánta volna használni, nem akkor tette volna ezt, midőn büki jószágának igen kedvező eladása öt vagyoni állapotára nézve sokkal jobb karba helyezte, mint azelőtt volt.

Tartoztunk e megjegyzéssel Nagy Pál politicalai jellemének. Kétszínűség soha sem volt sajátja; csak szellemének nem engedé azon emelkedést, azon magasabb röptét, melyet a közönségolly fényes múlt után nem ok nélkül várt volna.

Az 1832-diki országgyűlés emberei ezt máskép fogták fel. Gúnyiratokban és nyilván gyanúsították; s mint Kölchey naplója mutatja, még a legjobbak sem hozák tisztába magok előtt Nagy Pál politicalai jellemét, melly szerint visszaéléseitől megtisztíthatni vélte az ősi alkotmányt, a nélkül, hogy átalakíttassák.

Nem volt ő Mirabeauja Magyarországnak, miként a magyar föld nem Franciaország. Mirabeau forradalmi szellem; Nagy Pál csak conservatív reformer. Mirabeau hangosan hirdeté: hogy a kiváltságok elenyésznek, de a nép örök. Nagy Pál rendszerében az ősi alkotmány, a rendi szerkezet kiváltságos alapját szentesité az idő. Mirabeau philosoph és statusférfiu, Voltaire a politicalai szószéken. Nagy Pál philanthrop inkább, mint philosoph országfi; egy nemes szívü lovag a középkorból, kit hajlama, sejtelmei, lánglelke olykor messze jövendő felé ragadtak, valódi Götz von Berlichingen. Igazságot kért nem egyszer a népnek; igazságot a kiváltságok fentartása mellett. Jog és igazság nem egy jelentésűnek látszott politicalai szótárában. Ohajtá, hogy a nemes is viselje a közterheket, de elkülönözve az adózó nép terheitől. Óvakodott, nehogy a polgári társaság különsztályainak kijelölt választvonalai összezavartassanak. A jobbágy-ság úrbéri érdekeit senki sem védte lelkesebben. Egyike volt azoknak, kik ez ügy sorbeli elsőségét a leghatalmasabban segíték kivívni; s aztán sem volt egyetlen követ is, ki szakadatlanabb figyelemmel és igyekezettel minden szónoki és statusférfiúi

tehetségének mintegy szenvedélyes öszpontosításával kelt volna föl mindenben a jobbágyság ótalmára a földes úri visszaélések ellen. De a „jobbágy“ és „földes úr“ megmaradt mindenkor Nagy Pál politikájának változhatlan rendszerében. Azonban ha jobbágyot akart Nagy Pál, akarta azt a legjobb, legbiztosabb s a legszabadabb állapotban, s viszont midőn földesurat akart, nem akart a jobbágyság kizsákmányolására felszabadított hatalmaskodót. Példák erre az akkori ötödik és nyolczadik úrbéri czikkelyek. Midőn tudniillik a jobbágyok személyes biztosítását tárgyaló törvényczikk elesett, Nagy Pál leghatályosabb részt vőn egy csak néhány követből álló tanácskozmányban, mellynek, a királyi válasz szavait ügyesen fölhasználva, azon elesett nyolczadik cikk lényegét, az ellenfél nagy meglepetésére, mégis sikerült az úrbérbe beszőni. 1834. dec. 10-kén tartott roppant hatású beszédében pedig hatalmasan védelmezvén a jobbágyság érdekeit, egyszersmind visszautasítá azon ráfogást, mintha a régi magyar alkotmány tiltaná a jobbágnak szabad alku melletti örökmegváltását. Ez alkalommal mondá az ősi alkotmány fentartása tekintetében mintegy látnokilag Horáczczal: *Injurioso ne pede prouat stantem columnam, neve populus frequens cesantes ad arina concitet, imperiumve frangat.*

A vallásügyben is igazolva látjuk Nagy Pál érintett jellemvonását. Kevesen valónak, kik az egyházi hatalom visszaélései ellen élesebben keltek ki, mint épen ő, s a vallásügy tárgyalásáról a 32-diki országgyűlésen részvétét csaknem egészen megtagadta. Óhajtá ugyan ő is, mint bárki más, a lélekismeret szabadságát, de nem olly módon, olly utasítások mellett, s nem olly alapelveken, mellyeknek alkalmazásától végeredményben a kiváltságos állapotot féltenie kelle.

E féltékenységgel mellett, melly különben szabad röptű szellemét a kiváltságok keskeny láthatárán túlröpülni csak ritkán engedé, nem kis szerencsétlensége volt, mint státusférfiúnak fenébb érintett szokása, miszerint csak önmagából szeretett meríteni. A világtapasztalást, az emberi ismeretek, tudományok előhaladását, s az események és dolgok alakulását figyelemmel nem kísérte. A fejlődő korszellem nyomai nem igen

voltak ő rajta észrevehetők. Igen keveset forgatta az érintett országos munkálatokat is. Honnan ugyanazon rendszerrel, szándokkal, nézetekkel jelent meg a 32-ki országgyűlésen, minőkkel a 807-kiről távozott. Az idők azonban nagyon változtak. Az ősi rendszert istenítő elvet: „extra Hungariam non est vita” már akkor az országgyűlési ifjúság a színházban is kifütyülte. Általános volt a reformok utáni vágy.

Ennyire változott körülmények közt természetes, ha Nagy Pált is elhagyta a népszerűség. Állása, viszonya követőitársaik irányában mindig feszültebb lőn. Politicai elveit, céljait mindenfelől túlszárnyalák az újabb eszmék, s szelleme sehogy sem találta fői magát azokban. Még nagyobb meghasonlásba esett kedélye. Elkedvetlenül s végre elhatározá magát teljesen visszalépni a politicai pályáról.

Bárhogyan vélekedjék valaki az iránt: valljon szabad-e ezt tenni hazafinak? az elismerést senki sem tagadhatja meg Nagy Pál utósó föllépésétől az 1840-diki országgyűlés végén. A sérelmi bonyolodások veszélyezék az országgyűlési tárgyalás minden eredményeit. Nagy Pál nem látván módját, hogy a baj kiegyenlítésére nézve Pozsonyban sikerrel valamit tehessen, Becsbe ment, s ott, több honfiak közremunkálása mellett, ő is minden tehetségét fölhasználta a politicai elitéltek megmentésére, a nélkül, hogy ezt, az ellene szórt gyanúsítások ellenében is, dobra ütötte volna.

Azóta Nagy Pál hiányzik hazánk közéletében. Ollykori kifakadásai egy vagy más megyegyűlésen és magán körökben többire mindenik párt hibáinak felhordásából, dorgálásából állanak. Ki fogja mondani, hogy ez eljárás folytatása volna Nagy Pál politicai szereplésének?

BEÖTHI ÖDÖN.

Beóthi Ödön egyike volt azon férfiaknak, kik a forradalomban szerepeltek.

Országos biztos az alvidéki táborban s aztán Erdélyben. Majd bukaresti követ ezredesi ranggal.

A történet dolga megítélni eljárását.

Mi csupán az egyéniséget ismertetjük meg.

Most is előttünk áll a kis ember, alacsony vaskos termetével.

Korán őszült sárga-fejér hajszálai, fejér szemölde, kipödrött rövid bajusza, villogó eleven szemei olly tekintetet kölcsönöztek kerek arcának, mint egy oroszlánfő. Ezért írta róla egy német költő:

„Látalak lelkes orosz lány s az isteni
Szikrát látám szemedből fényt lövellve,
Dörgő szavad baliám, s látám emelve
A szíveket körüléd átmelengeni.“

S midőn szónokolt, többnyire hátraveté e kis orosz lányfőt izmos rövid nyakán. Keresztbe fonta karjait, mint Napóleon, s csak a szónoklat legszenvedélyesb helyeit kísérték keze ámyazó mozgatai. Éles tekintete egy szemletartó vezér önértetével futott végig ollykor a gyülekezeten. Érezé, hogy ő rendesen ura a gyülekezetnek, mellyben szót emel, mint Neptun a haboknak. Senki sem volt nála biztosabb a hullámok között; senki sem bírt több mértéket tartani a szenvedély ársjai és szélvészai között. Két olly diadaláról emlékszik Biharmegye története, mellyre egy O'Connell büszke lehetne.

Egy márcziusi napon, 1842-ben, nagy számú nemességet esodítének össze ellenségei. A tanácskozó terem ajtóit már korán betörék, s a termet „nem adózunk“ kiáltások közt foglalák el. Ez volt a jelszó, mi alatt az izgatott tömeget egy más kérdésben akarák fölhasználni a haladás bajnoka ellen, Beóthi megje-

lent az ingerült nép között. Némi küzdés után sikerült szóhoz jutnia. Csak ezt óhajtá; az eredményről bizonyos volt. Mi tanúi valánk a nagyszerű jelenetnek. Láttuk, milly önérzettel szállt szembe az előítéletekkel, mellyek a tömeg tudatlanságára támaszkodtak. Erős volt a támasz, de megingattatott. Hallottuk szavaira csöndesedni az ingerült zajongást. A föl-fölvillanó ólmos botok lassanként eltűnedeztek, mint a februári napokban Lamartine szónoklatára a vörös zászlók, a francia nép Aventin hegye, a párisi városház előtt. Még nem végzé szavait, s már őt éljenzé a tömeg, mellyet ellenei hoztak be. S e tömeg, a bihari köznemesség, egy más alkalommal feláldozá a nemadózás kiváltságát, midőn ünnepelt szónoka ez áldozattól föltételező a követi szék elfogadását.

Egyike volt Beőthi kora legnagyobb népszónokainak. S mint népszónok, legerősb a rögtönzésben. Hangja nem érczes, nem kellemes, de éles, erős, nagyterjedelmű s inkább harsogó, mint dörgő. Többsnyire szónokolt, ritkán beszélt, még társalgásban is rendszeren túl kiabált a beszéden.

Előadása rendkívül eleven, folyékony. Szónoki virágaiban sok költői kép. S e képekben változatosság. Többsnyire nagyszerű körrajzok; inkább az, mi a természet műveiben bámulatra ragad, mint a mit egy teljesen bevégzett szobron keres a inüphilosoph. Inkább a gondolat nagyszerűsége, mint a kivitel szabatosága. Őserő inkább, mint tanulmány. S e harsogó hegyi patak mellett, mellyhez hasonlított ragadó szónoklata, gyöngéd virágok is fakadtak. Ki nem emlékszik szavaira, mellyekkel a vallás ügyét az 1836-diki országgyűlésen letette: „Nem halt meg a leányzó, csak aluszik? “ A német nő, ki a fenidézett verset irta, a szent könyv e szép hasonlatát foglald Beőthihez irt sonettje utósó versszakába.

Mindez azonban csak egyik oldala Beőthi szónoklatának. A lélekemelő, megragadó eszmék mellett megannyi grotesk alakok, gúny, élez, humor, satyra. Humor a szó legnemesebb értelmében. Keserű igazságok a mosoly leple alatt. A régi kormánysszék eljárásnak nem volt élesebb ostorozója. Az 1840-diki sőre]mi országgyűlésen Klauzál panaszos szónoklata volt az ural-

kodd. Beöthi megjelent, s a kedélyek fölvidultak. S szónoklatának e fegyvereitől még jobban féltek ellenei, mint harsány szavától.

S az élénk kerek arcz, e méltóságos kis oroszlányfő, ilyenkor torzalakot öltött. Szemeiben, mennyei tűz helyett, gúny villámai czikáztak, a taglejtés gyorsabb, elevebb, jellemzőbb lett, gyakran egész a bohózat határig. S néha olly hirte-, len követték beszédében torzképek a nagy gondolatokat, mint Shakespeare színműveiben, hol a tragicus személyek gyakran vegyülnek grotesk alakokkal.

S ülőhelyén néha nem kisebb volt Beöthi mint a szószékben. Danton fölkiáltásait, Mirabeau közbeszólásait csupán ő öröklé a magyar szónokok közt. Ollykor egy fölkiáltása egész beszédre válaszolt. Egy közbeszólás megsemmisíté egész szónoklat hatását. „L’interrupteur égalait en lui l’orateur,“ mint Hugo Victor monda Mirabeauról. S mig az ellenpárt szónoka tiltakozott a közbeszólás ellen: a kis oroszlányt már a közönség kaczaja és tapsai fedezték.

Kár, hogy az irodalom részére olly kevés példánya maradt fen ez erőteljes, e változatos népszónoklatnak.

De alig lelete máskép.

Beöthi hatalma, mint láttuk, a rögtönzésben állott. Egyszer akarta papírra tenni, vagyis inkább toll alá mondani beszédét. A kezdő szavaknál fenakadt, az akkor még divatos megszólításon, a tekintetes karokon és rendeken. S másnap Bihar megye ünnepet ült. Beöthi Ödön tartá követjelentési beszédét.

Ott, Biharmegye teremében, pazarlá el a kis néptribun szónoklata legszebb virágait. E teremben, hol egy évtizednél tovább állott szemközt ellenséges táborok gyanánt a Beöthi- és Tiszapárt, mint a Colonnák és Orsiniak Rienzi korában.

Csak az országgyűlésekről maradtak fen némi beszéd-töredékei, roszul összeszerkesztve. Merte lángész gyors röptét, e sebe-sen rohanó szónoklatot gyorsíró is alig volt képes követni. A közlekedés vagy kitörő kaczaj közepeit gyakran kihullt kezéből a toll. Nem egyszer ragadtam én is papírt, utánjegyezni Beöthi előadását. Úgy jártam, mint egykor a szép stájer fold vas-

útján a tájképekkel. A gőzerő, olykor alagutakon keresztül, gyorsan röpített, s az egész vidék képe, hol átfutottam, csak szakadozott benyomásokban, itt-ott egybefüggés nélkül, maradt fen emlékezetemben. Illyen a lángész rögtönző szónoklata. Alig vet oda néhány jellemző vonást egy képhez, s már más, költőibb tárgy kínálkozik phantasiájának. Be sem végzi némelly képeinek rajzát, s már más, nagyszerűebb körrajz színezéséhez fog. S a bevégezetlen, fölbenhagyott részek a gondolat-egybefüggés hiányát tüntetik föl, mellyet nem pótol ki semmiféle naplószerkesztő.

Hallani kelle Beöthit; leírni lehetetlen volt. E nagy rögtönző szónokolva gondolkodott. Ki veszi rősz néven, ha e gondolatok, szó szerint papírra téve, nem mindig olly szabatosan, olly összefüggőleg vették ki magokat, mint valamelly irói mű, a szerző „nonum praematur“-ja után? Azonban voltak ötletek, gondolatok, mellyek nyelv, kifejezés, styl tekintetében is olly talpraesetten jöttek ki szónokunk agyából, mint Minerva, kiről irva van, hogy talpig páncélban, fegyverezetten jött a világra.

Illyen volt Beöthi, mint szónok.

S szónoklatának vegyülete magán életében, jellemében is mutatkozott. Nyugtalan, zsémbes természet, ingerlékeny véralkat, nehéz helyzetekben sok mérséklettel. Kedélyében jó adag kíméletlenség, kihívó dacz, megvetés, gúny mellett sok gyöngédség s még több nemes érzés. Kedvcsapongása, ha más tárgyból kifogyott, önszemélyét állítá pellengérré, olly kíméletlenséggel, me'ly elleneit vérig boszantá. S legyőzött ellenei iránt nagylelkű, engedékeny, majdnem a gyöngeségig.

Megbecsülhetlen tulajdonok az ellenzéki padon.

S valóban Beöthi kitűnő tagja volt a baloldálnak. Megtestesült képe a magyar ellenzéki tábornak a márcziusi forradalom előtt. Erősebb az ostromlásban, mint az alkotásban. A szent kürt harsogása Jerikó falainál. Megingadoztak szavára a régi visszaélések, az ódon szerkezet bástyái.

De a szélsőségek, mik e ritka egyéniséget alkoták, nagyobb előnyök szónokban, mint státusférfiuban.

Bevégezetlen maradna szobrunk, ha ez árnyalatokat is föl nem lepleznők.

Nem a gyors felfogás, helyes tapintat hiányzék e jól alkotott fölben, hogy nem kisebb statusférfitü legyen, mint népszónok volt; hanem a körülmény, az ismeret, tanulmány. Eszméiben meg volt az emelkedettség, nagyság, sőt fenség; a mélység hiányzott. Csodálatos ösztöne volt, a legjobb rendszabályokat megválasztani. De másoknak kelle formulázni. Reformügyek körül szerepe az általános vitákkal végződött. A harmadik felolvasásnál: mint Angliában mondanák. A részleteknél mindinkább fogyott türelme és ismerete.

Nem csuda. Az ifjúkor mulasztásait a későbbi évek szorgalma nem pótolhatá.

1796-ban született s 1812-ben már huszárnak csapott föl, mielőtt a jogtudományokat hallgatta volna. S nyolcz évet töltött katonaságban, az ifjúkor legszebb, tanulásra legalkamasb éveit.

Szép pálya ember- és világismeretre, de, főleg harcziás időkben, mint azon korszak egy része volt, nem kedvező elméleti tanulmányokra.

Két dolog van, mit Beöthi a hadi pályán annyira elsajátított, hogy jellemének alkatrésze lett. A rend, pontosság s a katonai parancsszó, melly nem tűr ellenmondást.

Az első tulajdon örökíté nevét, mint alispánét. Rendet hozott be a rendezetlen megyei közigazgatásba. Az egyéniség néha pótolja a rendszer hiányait.

A katonai parancsszó lehetlenné tévé az országos ellenzék élén, ha Deák széke üresen állott. Régi dolog, már Cormenin is megjegyezte, hogy az ellenzék nem tűr fegyelmet.

S midőn 1826-ban közpályára lépett szónokunk, az országos intézmények sem valának kedvezők statusférfiak növelésére.

A kiváltságos nép tartományi ösgyűlései aligha képeztek valahol statusférfiakat. S illy gyűlések viszhangja volt a régi magyar parlament. Emelkedettebb hely nyit a szemnek szélesebb látkört. S a magyar statusférfiak országos álláspontra is csak azért léptek, hogy ismételjék a megyei szószékek házi bölcsesé-

gét. Boszankodással említé gyakran épen Beöthi, miként olvasá föl egyszerűen utasítását Szepes vagy Árva követe, midőn ellen kező hatását várták Deák meggyőző okoskodásinak. Általánosabb, európai nézpontról csak igen ritkán vala szó. Annál kevésbé volt a magyar parlament azon hely, hol európai ügyek jöhettek tanácskozás alá.

Egy kis tenger volt ez országgyűlés, 52 folyam egybefolyt hullámaiból. S c folyamok nem egyfelől hoztak magokkal hinárt, iszapot. Itt-ott kortesbotok úsztak a hullámokon, a megyei pártküzdelmek gyászos emlékü fegyverei, vagy pártszenvedély vihara szennyezé el a fölvert habokat. S hol dült nagyobb szélvész, mint épen a Királyhágó alatt éveken által?

Beöthit megedzették e viharok. Nem egyszer láttuk küzdeni, daczolni a hullámokkal, az örvényekkel. Volt idő, egy rideg decemberi nap, midőn életét is csak a gondviselés őrizé meg.

Csuda-e, hogy néha rajta is látszott a megyei zavarok némi salakja?

A párt, mellynek karjain emelkedett követei székébe, tőle várta házi nyugodalmát. S az országos panaszok Pozsonyban benne keresték egyik hatalmas ügyvivőjüket. S fölülről reményt nyújtanak a megyei pártfőnöknek, hogy mérsékeljék a statusférfiut. S Beöthiben némi ingadozás támadt. Azt hisszük, az 1843-diki országgyűlés nem legkedvesebb visszaemlékezései közé tartozik, habár nem volt egyetlen pillanat, mikor az országos ügy túlnyomó nem vala tekintetében a tartományi érdekek fölött. De mérséklenni a szenvedélyes szónoklatot, már magában annyi, mint hatásától fosztani meg. A szónok nagysága Beöthiben ott végződött, hol a statusférfiú nagysága kezdődik. Nagy volt épen azért, a miért tökéletes statusférfiú nem lehető.

DEÁK FERENCZ

Deák Ferencet, Magyarországnak a márcziusi törvények után igazságügyi minisztere, előbb csaknem minden megye s így Magyarország táblabírája, Zalának több országgyűlésen követője, a magyar haza, s a mennyiben rólunk a figyelemre s részvételre ébredt külföld is tud már valamit, Európa véleményében, fajunk első státusférfia, parlamenti embere s Aristidje.

Ha szigorú, kérlelhetlen, tömkelegbontó logikai bonczkésről van szó, e bonczkés Deák Ferencz kezében csillog legtisztább fényvel; ha megdöntő s megdönthetetlen, kimerítő s kimeríthetetlen, a tárgyat minden oldalról felvilágosító, annak árnyaira s rétegeire déli napfényt árasztó okoskodások s érvek kellene: Deák nevét hongoztatják a termék. Ha szenytelen, senki által kétségbe nem vont arany becsületesség kívántatik: Deák nevét hívja a nép. Ha bölcs, józan, meggondoló, a törvényt s igazságot semmi mellétekintetnek fel nem áldozó, de a körülményekkel, mennyire csak becsülettel lehet, engedékeny s előre látólag megalkudó politica igényeltetik: ismét Deák a szükséges, a nélkülözhetetlen tanácsadó, kerestetik fel kihidai magányában. Lássuk ez embert, hazánk s Zala büszkeségét, miként él, miként szól, miként kormányoz s vezérel.

Az 1836-diki, vagy 1840-diki pozsonyi országgyűlésen vagyunk, s hazafiúi részvétellel kísérvük a nyílt szőnyegen forgó s ismét a szőnyeg megetti dolgokat. A liget hős árnyaiban, kora reggeli vagy nyájas esti órában egy csoport követet, mintegy a görög sétáló iskola hü tanítványait, látunk valaki körül táborozni; szemeik egy férfiúra kegyelettel vannak függesztve, szomszajosan lesik el ajkairól a szavakat; örül, ki legközelebb közelébe juthat, vagy izmos karába kapaszkodhatik. Látjátok azon egészséges kinézésű, erős teljes testalkatú, piros szabályos arcú, jámbor de eszes arczkifejezésű, lelkes szemű, 3C—40 év közti

férfiút, fekete öltönyben, melly tiszta, csinos, de távol áll a divatos szabástól, hófehér mellényben, melly széles magas mellét mindenkor fedezi, szájában illatos szívarral, kezében elefántcsont fejű vastag sétabottal. Ez Deák Ferencz, Zala követe.

Vagy jertek velem azon füsttel telt szobába, hol a követtáblai ellenzék esti tanácskozmányait tartja. Holnap fontos ülés lesz; leirat érkezett Bécsből, mellynek fogalmazása Pythia kétértelműségeire emlékeztet. Nagy a zaj, a rendetlenség, tömérdek a beszéd. Ki nem ismeri a magyar, s minden ellenzék fegyelmetlenségét? azt mondja, hogy független akar lenni, csak lelkiismeretére hallgatni, akkor, midőn nem egyéb, mint kevély, hiú s dicsvágyó; a hány fej, annyi vélemény, a hány katona, annyi vezérség-igénylő. Ugyanazon férfi, kit a ligetből ismerünk, belép a szobába; megjelenése neptuni hatással van a hullámokra. Kényelmesen ül a pamlagra; — mert a kényelmet szereti — szájában ismét szívar, — a mi kedves szokásának látszik lenni, — s midőn már sokan, igen sokan kibeszélték magokat, és elmondák, ki mit tanult Kelemenből, Küvyből, Rotteckből s Benthamből, szólam kezd egyszerűen, világosan, olykor tréfásan; kezei alatt gyönyörű rendben pereg le a bonyolult gombolyag, világos szavaira oszlik a kétértelműség köde, a sophismák csalárd szürkülete, feltűnnek a biztos, határozott álláspontok, a jól meggondolt csatarend, megmondja, mi téren kell kezdeni a támadást s folytatni a vitatkozást, minő pontokat kell tartani s feladni, mi rendbe kell állítani a csapatokat s ütegeket. És a zaj elnémul, a rendetlen tömeg csendesesen hallgat, s nyugodtan széled vacsorához, miután „mindent lehető legjobban eligazítottunk.“

Későbbben talán a fagyaldában fogjátok látni c neptuni hatalommal bíró férfiút, kisebb baráti körben, hol ajkairól csinosan s Ízletesen előadott anekdoták ömlőnek, vagy olykor szőnyeges termekben is, hol egyik másik a legnagyobb körökben nevelt úrhölgy igen örül vele társalogni, s kedélyes, lelkes és elmés társaságában igen jól mulatja magát. Még későbbben, ha azon utcán mentek végig, hol lakása van, gyertyát láttok szobájában. Könyvei között ül, mert tanulni meg nem szűnik, s

könyvtárában a legjelesebb jogi, politikai s törvényhozási munkák állanak. Ha előszobájába mehetnétek, ott egy rakás pénzt látnátok azon szegények számára kikészítve, kik rendesen eljönnek a megszokott adományért.

Deák Antal, kit az ország tisztelete kísért kora sírjába, haza ment a hosszú országgyűlés meddő vitateréről, s e miatt búsuló elvtársainak azt mondá: „küldök én nektek egy fiatal embert, kinek kis ujjában több ész s tudomány van, mint egész bennem, öregebb bátyjában.“ A fiatal ember megjelent, felszólalt, s a tisztes, már akkor igen tekintélyes öregebb Pázmándy Dénes, a fiatal ember egyik nyilatkozata után így kezdé replikáját: „tisztelem én Zala fiatal követének szép igyekezetét.“ E fiatal ember kevés idő múlva az országgyűlési alkotmányos s nemzeti érzelmű ellenzék elismert, senki által kétségbe nem vont vezére lett. Mert senki sem bírt a pártvezérségre olly kitűnőleg alkalmas tulajdonokkal. Az éles logica, a dolog lényegét s bibéjét mindenkor eltaláló ész, a gazdag ismeretkincs, egyesülve bölcs mérséklettel, páratlan szerénységgel s önzéstelenséggel, saját személyének elfeledése, midőn ügyről van szó, szeretetreméltó kedélyes egyéniség, melly a jó tréfát, talpraesett anekdotát szereti, s valódi magyar szellemmel fűszerezve tudja előadni, azon tulajdonok, mikkel ő nem keresve, nem akarva, önkénytelenül, vezérszerepre s ekkorig senki által erőködve is el nem érhetett befolyásra emelkedett. Mint a nap senkivel sem kaczerkodik, hanem föllép egyszerre egész fénytengerével, teljes méltóságában az égre, s a kisebb csillagok elhalványulnak, a földön jótékony sugár s melegség terjeng.

Az ellenzék s főleg a magyar ellenzék rendbentartására valódi művészet s magas stratégiai ügyesség kell. Ne felejtjük a régi magyar megye-rendszernek azon természetes következtését, hogy minden megyének megvoltak több kevesebb nagy szónoikai, vagy státusférffiai, Cicerói, Fittjei, Broughamjei. Ezen kis Cicerók, Fitték s Broughamek kebelében sok jó honfíérzelem, de sok hiúságdaemonka is lappangott, mellyet kellemetlenül érinteni igen veszélyes volt, ha nem is az illető nagy emberese egészségének s étvágyának, de mindenesetre a szent ügynek,

melly nálunk díjt, egy kis népszerűségi hullatag nymbuson kívül, alig ígért, de minél több áldozatot igényelt.

Ezen hiúságocskákkal tudott Deák ügyesen s bölcsen elbánni. Senkinek önszereteten sebét nem ejtett. A tanácskozmányokban kiosztattak a szerepek, sokszor gyenge fej- és gyakorlatlan nyelvre is bízott az indítványtétel, hogy a küldők az országgyűlési naplókban a provinciális büszkeség kebedobogató érzései közt olvashassák, miként N. N. megye követe érdemes N. N. illy s illy fényes beszédet mondott, és ugyancsak kitett megyéje becsületéért. Deák maga csak fontos tárgyakban szólott, és szólott akkor, midőn a tolongó szóár által medréből kitolt tárgyat abba vissza kelle vezetni, s a bőven megvitatott kérdéseket formulázni, szoros és határozott alakba önteni; s szólott ekkor fontosán, bölcsen, kimerítőleg, mindenkit megnyugtatóig. Tudta mindenki, hogy ő, a hazafi, hazáját szereti szívének minden csöppjével, hogy neki, a nőtelennek, a haza egyetlen szerelme; tudta mindenki, hogy ő, a bölcs és mérsékleti férfi, a kellő határokon túl nem megy s elhirtelenkedéssel az ügynek soha sem árt, tudta mindenki, hogy hozzá, mint becsületes s okos, méltányos és kíméletes emberhez, a kormánynak s azt képviselő országgyűlési egyéneknek is bizalmuk, és személyes szeretetreméltóságánál fogva, vonzalmuk van. Ő minden párt tiszteletét bírja, s az általa sánczai közül több alkalommal kivert conservatív párt futva is éljént kiáltott neki.

Deák szónoklata nem annyira elragadó s villanyozó, mint meggyőző s melegítő; nem annyira elmés, ragyogó s költői, mint világos, derült, velős, okokkal s érvekkel teljes; nyelve tiszta, sima, de nem piperés, olly távol a keresettségtől mint hanyagságtól; természetes de nem pongyola, eszméinek teljesen megfelelő s azokat kimerítő, egy kis ízével a dunántúli dialcctusnak; magatartása nyugodt, tekintélyes, méltóságos, mozgása kevés, egyszerű, mindig illedelmes. Egészén szabályosság, erő s dísz egyesül. Hangja elég erős, de nem annyira zengzetes. Nem azon fajta szónok, mint Kossuth vagy O'Connel, kinek hallatára a közönség idegeit érzi szökellni, szenvedélyre gyűl, kinek szavai bámulás, elragadtatás felkiáltásait ragadják ki a keblekből. De

az a szónok, kit olvashatsz, bonczolhatsz hideg ésszel is, midőn a drámai hatás vitézsége lecsillapult, kit tartalmaznak, meggyőzőnek, sőt szépnek találsz mindenkor s akárhányszor, kiben logica, rend s methodus, erő és velő van örökké. De e mellett melegíteni is tud, s van eset, hogy könyökre olvasztá közön-ségét.

Például ide igtatjuk Deáknak az 1833-diki országgyűlés nov. 23-diki országos ülésében a lengyelek ügyében mondott szavait. Balogh János tette meleg szónoklattal az indítványt, melly az udvari párt legnagyobb nem-tetszésével találkozott. Andrassy J. esztergomi követ ellenző azt, természetesen találván, hogy nemzetek elvesznek. Deák pedig így szólott:

„Nemzetek vesznek, nemzetek lesznek“ e szavakat monda Esztergom érd. követe; úgy hiszem azonban, nem különös újság gyanánt hozta fel e szavakat, mert a világtörténeti évkönyvek bőven megtanítottak bennünket, hogy míg egyik nemzet emelkedett, a másik elenyészett; de a világtörténet nemtanít, hogy a végveszély örvényében elmerüléssel küzdő nemzetet, némán s hidegen nézve, lehetőségig ne segítsük. Mert hiszen egyes emberek is lesznek és vesznek: kötelesség mégis veszélyben forgó vagy ínségre jutott embertársainkat tehetségünk szerint a veszélyből kimenteni. Nem fejtegetem én Lengyelország múlt századi történeteit; sok szomorú csapást kellene felhordanom, mellyek e nemzetet érték, nem feszegetem feldarabolásának nyilvános és titkos okait s nem számlálgom az ebből eredhető következéseket; megtanítandja majd Európát az idő, hasznos és tanácsos volt-e annak megtörténnie? de fájdalommal és aggodással keserű érzet foghatja el keblünket, midőn látjuk, hogy a lengyel nemzet, melly a 16-dik században éjszak leghatalmasabb státusának tartatott, erőszakkal végképen ki van már törölve a nemzetek sorából. Iszonyú valóság lett abból, mit Kázmér János királyuk 1616-diki július 6-kán tartott beszédében könyek közt jövendölt, mert le van tiporva e nemzet egykori nagysága, összeczúva hevernek a hajdani szabadság feldúlt omladéki, s a Visztulának lengyel vérről áztatott partjain nem szabad lengyelek tűzhelye füstölög többé. S neveli fájdalomunkat annak érzése, hogy szána-kozásnál s kérelemnél nincs hatalmunkban egyéb, mit az elnyomottakért tehetnénk, mert századokig sújtott bennünket is a kérlelhetlen balsors vaskeze, úgy hogy most már nem tehetjük azt szerencsétlen szomszédunkért, mit 1278-ban a hatalmas Ottokár ellen habsburgi

Rudolfért véghezvitt a magyar. De hiszen a szolgaságig elgázolt nyomorultnak édes enyhülést nyújt keserve özönében az is, midőn részvevő szanakozás forró könyeit látja hullani, midőn hallja érette kéro szavat annak, ki többet érte nem tehet, habár e kéro szó az elnyomásnak jég kebléről sikeretlenül perdülne is le. Nyújtuk tehát nekik e csekély enyhülést is, ha már több nem áll hatalmunkban, de nyújtuk azt tüstént s halasztás nélkül, vagy talán részvétünk könyecsejreit s a kérelem elkészítésére szükséges pár órai munkát sem kívánnánk áldozni azokért, kiknek ősei vért és életet áldoztak érettünk? Macedónia hatalmas fejedelme Nagy Sándor Európát s Ázsiát megrázkódtatta győzelmivel, betöltötte a félvilágot dicsősége, s magát Jupiter Anion fiának neveztető, de csak bámulást nyerhetett a maradéktól, nem köztiszteletet, mert Görögország szabadságát, melyet már atyja megrongált, végkép meggyilkolá. Octavián, Rómának szerencsés császára bölcsen kormányozta a birodalmat, pártfogója volt a tudományoknak, népe Augustusnak nevező, de hálaadás nem ki érhető emlékezetét, mert ő fojtotta el a római szabadság végső lángra lobbanó szikráját. Sándor, az oroszok czárja, fényes diadalmai után polgári alkotmányt adott a lengyeleknek, s ez neki szebb dicsőséget, több forró köszönetét szerzett, mint véres győzedelmei. Dicső munkáját azonban önmaga kezdte rongálni, s az annyi jót ígéro fényes adomány most már végkép feldúlátott. A szövetséges fejedelmek, midőn Napóleon óriási hatalmával végső diadalra szállottak, azt nyilatkoztatták ki, hogy ők Európa szabadságáért küzdenek, s midőn az ellenség roppant ereje kedvező szerencsével meg volt törve, magokat Európa szabadítóinak nevezték. Minden austriai katona, ki a lipcsei véres ütközetben jelen volt, mellén viseli a szövetségesek dicső Ígéretének hitlevelét, ama kis érez keresztet, mellynek felírása: Európa libertati asserta. Szép reményeket szült e három szó a népek keblében, s e kis emlékjelek érczbetűi némán, de hathatosan emlékeztettek a fejedelmi szó szentségére. Midőn tehát a néma jelek is illy nyilván szólanak, nekünk, kik szabad alkotmányunk édes gyümölcseit nyugottan használjuk, szabad lesz talán a dicső Ígéret valósulását sürgető kérésünk, hogy letiport szomszédunk elnyomott polgári szabadsága visszaálltassák, s ez által ő is boldog lehessen; mert szabadság nélkül tiszta s állandó boldogság nem létezhetik.“

Minden kornak megvan saját ékesszólása; Deák ékesszólása a békéé, a rendezett, nyugalmas állapoté, midőn a küzdelem csak okokkal vivatik az elvek és jogok mezején. Deák szónoki szerepe megszűnik (s meg is szűnt) midőn az utcák véle-

ménye kezde zúgni s fenyegetőzni a nemzetgyűlés terme körül, midőn a pártok egymás ellen bős haragban, már nem annyira vitatkoznak, mint harcolnak, s inkább erősen ütnek, mint igazságosan, midőn minden egy szóra egy fej van feltéve. Illyenkor a főemelkedett, költői, bár gyakran üres phrasisok, a lelkesült kifejezések, érzelmek s eszmék szenvedélyes zúrzarava, dagály és gúny, haragos és erőszakos színpadi mozgások vannak napi renden.

Deák nem rögtönző mint Beöthi, de nem is készülő szónok, mint a korábbi Szemere, hanem a tárgyról gondolkodó, annak minden oldalát megfontoló, ki a fő eszmékre elkészül, (vagy inkább már régóta elkészült) de azok kifejezését rögtönözni, s e részben magát teljesen kész, gyakorlott ügyes nyelvére s tökéletes szerkezetű agyvelejére bízván, a kellő szavakat, dúsgazdag bőségben, s csatarendben felállítva, mindenkor megtalálja. Expositiója jól rendezett, világos, mire fényes példák nyomtatásban is megjelent jeles és tanúságos követjelentései, okoskodása éles és egyenesen célra vezető. Nem annyira bő, hogy unalmassá legyen, nem annyira rövid, hogy a nehezebb fejüektől is meg ne értessék. Eszméi tiszta láncolata soha el nem veszi a kellő nyomot, soha meg nem zavarodik s el nem fajul. Szószaporításba soha sem esik; nem szenved sem túlkövértségben, túlbőségben, melly fáraszt és untat, sem soványságban, melly szánakozásra gerjeszt; beszéde ki van ugyan kerekítve, de látni azért abban az izmok s idegek mozgásait. Nem túl linóm, s szőrszálhasogató, mint olykor Szenkirályi, nem viszi az okoskodást nehézkes syllogismusokon keresztül, de azért igen részletes s ügyes taglaló; rövid, de azért nem ködös és homályos, mi gyakran jár együtt a logikával s rövidséggel. Olvassatok a szólásszabadság, Eáday-sérelem, vegyes házasságok, védegylet, administratori rendszer tárgyában az 18^{39/40}-diki országgyűlésen s Zalamegyében tartott szónoklatait, miket csak azért nem írunk ide a naplókából s hírlapokból, mert beszédei érdemének kellő méltánylására a tanácskozás egész folyamának ismerete szükséges.

Cormenin némelly beszédekét azon felfűvott, pattanós lég-

golyókhoz hasonlít, mellyek ürességükben magosra emelkednek, de ha szelük eláll, összeesett bőrtömlővé válnak, mellyet lapos és ránczos állapotában a szögletbe lökünk. Deák szónoklata ezen képnek ellentéte. Kincsekkel rakott, felvitorlázott, teljes készületű, szilárd árboczú, tökéletes fegyelmű gálya, és pedig linea hajó az a legnagyobb osztályból, melly biztosan s méltóságosan halad az óceánon, a kinézett ponton száll partra, s gazdagságot és örömet hoz a népnek. Könnyen folyó, világos, de nem piperés, nem vasárnapias beszédében nincs semmi dagály s erőtetés; derült az, mint nyári nap, de a dél égető heve nélkül, az est vagy korány hűsében.

Deák sohasem sértőleg gúnyos és gonosz, de a polémiában azért igen erős, mélyen taglaló s bonczoló tehetségénél fogva, melly az álokoskodások szürkületébe a tiszta, egyenes igazság szüvénét viszi. Kicsi legényeknek sohasem is volt nagy kedvük vele összetűzni, s a Madarászok viszketege, melly egy párszor hozzá merészkedett, mindannyszor vereséget szenvedett. Ollykor. ha a fegyelem ellen, az ügy kárával, nagy és meggondolatlan kitörés történt a sorokban, vagy keblének gyöngéd búrjai kiméltelen kézzel érintettek, zúzó is tudott lenni, p. o. egykor az 1840-diki pozsonyi országgyűlésen Mosony egyik követe és ismét a Wesselényiről gúnyosan szóló Nagy Pál ellenében. Néha talpraesett elmésséggel veri meg ellenét, mint Andrásy Józsefet, Esztergám követét, az 1839. júl. 3-diki ülésben, a líáday-sérelem tárgyában, midőn a közönség hangos tapsai közt tette neveltségessé ennek arithmetikáját. Andrásy nem félté alkotmányunkat, mert még Európában egy fenálló alkotmány rontott csak le, mi alatt 8 új alkotmány támadt. Deák erre azt jegyzé meg, hogy a nyolczból egyet levonva, Európára nézve ugyan a tiszta nyereség 7, de ha az elveszett egy alkotmány történetesen a miénk leend, vigasztalhatja-e magát Esztergom követe azzal, hogy Európa 8 új alkotmányt nyert? Ollykor van beszédében valami oktatói, de sohasem leczkéző és sértő, és magát tanszéken képzelő; a gyűlést szavára figyelő s okoknak engedő barátai gyülekezetének tekinti, de sohasem iskolának; meggyőzni akar s tud, nem kényszeríteni, elhinteni az igaz

ságot, nem ráparancsolni a közönségre kivívott tekintélyénél s azon magas véleményénél fogva, mely felőle minden hallgatójában él. Néha laconicus rövidséggel, mintegy karddal metszi szét a gordiusi csomót, mint például 1848. oct. 7-diki ülésben, midőn az országgyűlés feloszlattatván, s feloszlani nem akarván, egyike a legkényesebb közjogi kérdéseknek merült lel a viharos tanácskozás szőnyegén. Mindenki zavarban volt, s a rendszabály merészsége ijesztő nagyságban tűnt fel. Ekkor Deák egyszerűen, s néhány szóval hivatkozik az 1848-diki utolsó pozsonyi országgyűlés IV-ik t. cikkének 6-dik §-ára, mely szerint az országgyűlés az utolsó évrőli számadás és következő költségvetés iránti határozat meghozata előtt be nem rekesztethetik. S a kényes kérdés egyszerre oldva van, és a legszilárdabb törvényes térre állítva.

Illyen Deák mint parlamenti szónok. Lássuk őt mint státusférfit s igazságügyi ministert.

Deák, mint státusférfi nem bátor, hanem bölcs. Tagadhatlanul legjobb magyar politicus, kinek jóslatai mathematicai pontossággal teljesednek. Eleme a béke és rend; hol ez megszűnik, ő nincs többé helyén. De mindent elkövet, hogy meg ne szűnjék. Nem forradalmi ember, s a polgári háború viharai közt megszűnt jelentősége. Szerepe ki volt játszva, midőn a forradalom fekete madarainak szárnycsattogása, a testvérgyilkos ágyuk dörgése kezdődött. Hitszegéstől irtózik a becsületes, ősz tisztaságú kebel, s annak ellenében nincs fegyvere. Mérsékelni, őrizni a szirtektől, ez az ő feladása. Elméletben addig viszi elveinek következtetéseit, meddig csak okosan lehet, de az életben s gyakorlatban csak annyit kíván, mennyit megnyerhet. Aranyos léggolyókra sohasem ül s holdvilágba nem utazik; jár azon földön, melyet ismer, mellyen léptei biztosak. Ha e bölcseséggel több bátorságot köt össze, talán megmentheté hazájának hajóját a töréstől, melyet, midőn mentori keze megsibbadt, a viharok azonnal szirtre ragadtak. Ő, midőn a szárnyas paripák tuskén bokron keresztül kezdék ragadni a sima útról kitérített kocsit, nem tartá jónak mérséklet kezével nyúlni a neki eresztett gyep-lökhöz. Egy anecdotja volt ez eljárására illő, saját életéből. Egy

kor egyik ismerője esztelenül s veszélyesen ragadá tűzvérű lovain, s ő, tartva a felfordulástól, a gyeplőbe kapott. „Hagyja ezt ön“ mond nekik a lovak gazdája, így talán megmenekszünk, de ha a gyeplőbe kapkod, s nem hagy szabadon működnöm, biztosíthatom, hogy árokba fordulunk.“

Deák politikájának alapelve: a lényegyet soha fel nem adni, de apróbb engedményekre éppen azért, hogy a lényeg megmentessék, körülmények szerint hajlani; a tért lépésről lépésre ótalalmazni, s a túlnyomó erejű ellenséget, nem annyira ingerelve s felbőszítve szenvedélyes megtámadásokkal, mint kifárasztva nyugodt, szilárd ellenszegülés által, és olly helyzetbe téve józan észre, jogra, törvényekre támaszkodó okoskodások által, hogy a megtagadás isten és világ előtt piritó s gyalázatos lenne, kedvező alkura bírni. Ez eljárás 1848 előtti körülményeink közt, egyedül volt célravezető a meddő gravaminális téren. 1848-tól, midőn a megszokott politica lényegesen változott, s a birt jogoknak, az elfoglalt térnek megőrzésére irányzott törekvés helyett óriási léptekkel sietett a nemzet egyszerre kipótolni azt, mit századokon át mulasztott s nélkülözött, mint hosszas szomjú-ságban epedő ember egy nyeléssel kiinná a Dunát, s hordó mellé állítva, részegséget iszik magának: a magas fellobogás, merész sasrepülés, nemes de számítani nem tudó lelkesülés, aranyábrándos léghajózás e korától kezdve, Deák, a régibb szabadelműség zászlóvivője, az elvek kivívója s kitisztázója, miután az elvek érvényességre jutottak s bölcsen formulázva dús gyümölcsözést ígértek a hazának, a túlságok fékezésének, a hullámok mederbe szorításának szerepét tartá magához illőnek.

Kibékítő, bölcs politikájának, mellyet a kényes nemzetiségi kérdésben követett, ékesszóló tanúsága többek közt a remek beszéd, mellyet az elemi oktatás feletti tárgyalás alkalmával az 1848. aug. 9-diki ülésben tartott:

A hazának jelen körülményei között „úgymond“ tévesztett lépésnek tartom elhatározni, hogy a státus által felállítandó iskolák közések legyenek. Ez azonban már megtörtént, a ház hatalmával élt, s én nem hozom kétségbe, hogy a háznak joga van rendelkezni: minők legyenek az iskolák, mellyek a nemzet költségén fognak állíttatni s fentar-

tati. Ma már, a komáromi indítvány folytán, arról van kérdés, hogy miután a státus által felállítandó iskolák közösek lesznek, legyen-e joga egyes hitfelekezetnek a maga költségén iskolát állítani, s valljon azon hitfelekezeti többségnek legyen-e joga a magány alapítványokat e célra fordítani s azok közössé tételét meggátolni? Eziránt nézetem egyszerűen az, hogy ezt meggátolni s az alapítványokat még akkor is, ha a státus által alapított iskolák közösek, lefoglalni, nincs a státusnak jogában. Hatalmaskodó lépést tehet a státus, erőszakot követhet el, de bizonyosan jogtalanságot is fog elkövetni. Ne hasonlítsa senki a külön hitfelekezetek alapítványával a cath. alapítványokat, miután ezeknek nem csekély része már Sz. István által a státus javaiból adatott ki, azon jószágokból t. i. mellyeket a státus közszükségeinek fedezésére rendeltek eleink akkor, midőn a közjavakat felosztották. A protestánsok és óhitűek minden alapítványa magán alapítvány, mihez a státus nem járult semmivel; ha ezeknek a státus meg akarná tiltani, hogy magán hitfelekezeti iskolát állítsanak, miután a magukról gondoskodást egyenesen nyakukba vetette, ez által elvenné az alapítványokat; nem tisztelné a tulajdont; a mcly törvényhozás pedig a tulajdont nem tiszteli, az önkényt gyakorol. Ha mégis Magyarország olly helyzetben volna, hogy békés nyugalom által környezve, mi a zöld asztal mellett teoriák nyomán indulnánk el rendezni a dolgot, és arról beszélnénk, mi jobb és czélszerűbb teoriában, és e teoriák között kifejthetnők az emberek ezer gyöngeségének alig kiirtható előítéleteit, és ha ideális tulajdonságú embereknek csinálnánk törvényeket: akkor sokat értenék abból, mi itt mondatott. De fájdalom! a törvényhozót nemcsak az okoskodás higgadt fonala, hanem az élet s annak körülményei és az emberiség sajátságai is vezérlik, és jaj azon törvényhozónak, ki olly ideális törvényeket alkot, mclyeket az emberi élet naponkint, a tapasztalás minden óráján meghazudtol. Azt mondják talán, ne ismerjük el a hitfelekezeteket. Ám adjon nekem valaki mindenható hatalmat, és első leszek, ki az üldözésre fájulható véleménykülönbségeket olly tárgyban, melly legszentebb, vagy szelidíteni, vagy kiirtani fogom, de kinek áll ez hatalmában? Ha a létező hitfelekezeteket ignorálni lehet, ugyanazon okoskodással azt is lehetne mondani: nem ismerjük el a büntényeket, tehát nem kell büntető codex. Es valljon mi célból akarjuk ezen kényszerítő modort, hogy a hitfelekezeteknek magán iskolát állítani ne lehessen? azért, hogy összeolvadást reménylünk általa? meglehet, de a legokoszerűbb eszköz is csak akkor lesz valamelly cél elérésére elég hatályos, ha az időt eltalálja az ember, midőn azt alkalmazza. Kezdjük meg önök e teoriát illy nagy ingerültség közt alkalmazni, s meglátandják következeit. Ha figyelemre veszem a hallottakat, úgy látom, önök közül

egyik sem érez kedvet elmondani magára a mea culpát. Azokra nézve, mik Horvátországban történtek, azt mondjuk, nem követtünk el semmi igazságtalanságot. Ámde csak néhány odavetett szó, néhány kifejezés, vagy rosszul magyarázott javaslat, mi magában ártatlan lehet, ha nem egyedüli ok, de bizonyosan eszköz volt az indulatok felzaklatására. Midőn a nép millióit veszély környezi, midőn attól félünk, hogy a hajó elmerül, s azt mondjuk, hogy csak isten mindenható hatalma tud bennünket megtartani: ugyan akkor azt mondjuk-e hogy egy kis hitfelekezethez tartozó származó súrlódással több vagy kevesebb, nem tesz semmit? van-e jogunk ezt mondani? felelhetünk-e a nemzet előtt, hogy ezt olly könnyen s minden óvatosság nélkül tesszük? Emlékezzünk cs.,k vissza a legközelebbi időkre. Az oláh atyafiak aggodalommal léptek a törvényhozó test s panaszokkal a kormány elé, hogy uniálni akarják a nem egyesült szertartásunkat. A törvényhozás igyekezett őket megnyugtani s templomaik visszaadatását határozta. Hiszik-e önök, hogy ha most illy közös iskolákra lesznek kényszerítve, ha alapítványaik is közösekké tételnek, s nem lesz megengedve, hogy azokat saját iskoláikra fordítsák: hinni fognak adott Ígéreteinknek? azt gondolják önök, hogy a felvilágosodásban olly fokig jutottak, mellyen túl semmi előítélettel nem küzdenek s elmondhatják, hogy nincs olly szokás, raellyhez mindvégig makacsul ragaszkodnak? azt vélik önök, hogy mivel ez áll önökről, így áll a népnél is? De hivatkozom azon urakra, kik nem vakbuzgók: ha valamelly intézkedésben kényszert látnának saját, valási vagy vélemény szabadságukra nézve, illy zsarnokságra nézve nem zúdulna-e fel ezen urakban minden érzelem, s nem volnának-e készek annak védelmére fegyvert ragadni, mi még most, úgy hiszem, nincs megtámadva. Ez az emberi természetbeli fekszik, s fekszik még inkább a nép természetében, a melly, minél inkább küzd a sors terhével s csapásaival, s minél kevésbbé fel világosodott értelmű, annál inkább ragaszkodik a vallásossághoz, és ugyan inkább annak külformáihoz, mint lényegéhez. E külformákat megsérteni a népre nézve annyi, mint azzal vallásos érzelmeit sérteni, ezeket pedig megsérteni akkor, midőn a státus célja nem kívánja, csak azért, mert bizonyos teoriák szebbnek festik a tárgyat: azt hiszem, véték a nemzet s annak biztossága ellen. Vagy arra hivatkozunk, hogy József császár is megpróbálta a közös iskolákat? Menjünk végig Európán s nézzük meg, minő állapotban van ezen közösség, s mennyiben vezet célra? De Európát mellőzve, csak azon országot említem, hol az egyéni szabadság legjobban van biztosítva, s mellynek sorsát okunk van irigyelni, Éjszakamerikát, vájjon ott kényszerítőleg cselekszik-e a státus a vallásfelekezetek iskoláival? nem ad-e nekik szabad kezét, nem tiszteli-e a tulajdont? Azt mondja

talán valaki, hogy ott kezdetben a státus nem avatkozott a vallás dolgába. Igaz, és én Magyarország egyik legnagyobb átkának tartom, hogy itt státus-religio volt, melyből annyi igaztalanság s átok árad a népre. De miután ezen átok ránk nehezedett, még nagyobbá tegyük azt? Azt gondolja valaki, hogy a közös nevelés ki fogja azt irtani? meglehet; én nem hiszem. De ha igaz volna is, nem akkor kell ezt kérdeni, midőn az indulatok úgy fel vannak zaklatva, mint talán Árpád ideje óta sohasem. Azt pengetjük ajkainkon, hogy a szabadság, testvériség, egyenlőség e század jelszavai. Meglehet, én azt hiszem, e jelszavak inkább a jövőt mutatják, mint a jelent; s kérdek mindenkit: vájjon a polgárok egyéni szabadsága egész Európában volt-e több megtámadásnak kitéve egyhamar, mint jelenben? és valljon a szabadsággal egyező-e, ha egy hitfelekezetet kényszeríteni akarnak, hogy külön jogával, mint hitfelekezet, ne élhessen? Azt mondják önök, hogy olly egyenlőség legyen, melly a szabadsággal meg nem fér, s melly abban állana, hogy ne egyenlő szabadságot adjunk a hitfelekezeteknek? testvériséget emlegetnek, s annak olly értelmet adnak, miszerint úgy tennők az embe-
reket testvérekké, ha őket súlyos lánczra fűzzük? illy eljárás még soha sem szült testvériséget. Még ha előítéletet sértenék is, vétket követnénk el, ha azt olly körülmények közt sértenénk, midőn a státus szükségé nem parancsolja. Nekünk még az előítéletet is kímélni kell, ha nem károsak, mert a mit előítéletnek hiszünk, sokszor a népben olly erős érzelem, melly őt boldogítja, mellynek védelmére fegyvert ragad. Nézzünk körül, mi az, miben bízunk? hol az erő? ezen testületben? e testület bölcsesége sok kárt elháríthat, e testület azonban csak rendelkezhetik a cselekvő erővel, melly a nép kezében van. Nekünk meg kell értetni e néppel, hogy a haza veszélyben van, s midőn ezért fegyverre buzdítjuk a népet, melly ekkorig nem értette, hogy hazája s szabadsága van, most akarjuk-e őt szabadsága legédesb érzetétől megfosztani? Uraim, ez nem eszköz, hogy a népet a hazához s magunkhoz kössük, hanem eszköz arra, hogy az indulatok közé a veszekedés almáját dobjuk. Azt hallom gyakran, hogy a reactio hatalmától félünk. De így ez sokkal veszélyesb, mert az nem néhány ember tollából áll; a reactio hatalma akkor veszélyes, ha van mire támaszkodnia. És mire fog támaszkodni? a népérzelem pártolására s pedig annál inkább, mert a népe ellökjük magunktól. Azt is mondják önök, hogy a papság ennyi s annyi vétket követett el. Nem tagadom, sokszor nem teljesíté hivatása kötelességeit, s nem is fogok panegyrist tartani a hibások felett; de azt állítják önök, hogy a papság a reactio eszköze, s félnek annak reactionális hatalmától; és mégis mit csinálnak? hatalmas eszközt adnak kezébe, hogy a vallás érzelmeinél fogva zúdíthassa fel a népet a reactio

kezére. Igen könnyű az aggodalmat előállítani; annak lecsillapítására pedig nem erőszakos, parancsoló, hanem édesítő, hozzánk csatló eszközök szükségesekek, nyelv, vallás, nemzetiség különbsége nélkül. Azt hiszem, alig van köztünk, ki mondaná, hogy azt, mi az idegen nemzetiségek irányában történt, újra kezdhetnek, alig van, ki ugyanazon nyomon menne jövőben, mint eddig ment. Elhibázott lépések, a körülmények meg nem fontolása, teoriákra épített következtetések kifejtik az ember minden előítéleteit, makacsságait, sajátságait, jó s rossz érzelmeit. Pedig egy kis hiba olly lyukat üt sokszor a számítás, miszerint félni lehet, hogy ez elhibázott számítás talán többre Magyarországnak, mint gondoltuk volna. Óvatosnak kell tehát lennünk, s ezen óvatosság azt parancsolja, hogy ne menjünk messzebb, mint hová a státus célja kényszerítne, tegyünk olly intézkedéseket, mellyek az indulatokat felizgatják minden cél s haszon nélkül, ne áldozunk a szépnak látszó teoriáknak, mert az élet gyakorlati, s mert mi adjuk meg az árát. Ha csak magunk sorsáról lenne szó, akkor nemes büszkeséggel s önhittséggel mondanék: igenis áldozunk! de a mi kezünkbe egy nemzet tette le sorsát vak bizalommal, s merem mondani, ha ezen törvényjavaslatot úgy, mint Madarász L. előadta, a nép elébe bocsátjuk, legfelebb sok ember lesz, ki azt közömbösen fogadja, de igen kevés, ki annak örül, s igen sok, ki általa legszentebb érzelmeit sértve fogja találni a nélkül, hogy a haza célja ezt igényelte volna. stb.

Milly makacsul ragaszkodik meggyőződésének alapolviéhez, mint nem áldozta fel ezeket semmi tekintetnek, bizonyítja az 1843-diki országgyűlést megelőzőtt eljárása. A nemesség megadóztatásának kérdése nagy izgalomba hozta a megyéket, s ez izgalom ott, hol rász akarát rász fát tett az önzés tüzére, durva kicsapongásokká is fajult. Korlátolt fejű egyének, kik a szabadságot a nemfizetésben találták, s becstelen egyének, kik az adókérdést szennyes magánczélaik elérésére akarták felhasználni, és a „szent persely fillérei“ géppé aljasíták a dorongokkal fegyverzett köznemességet. Deák, ki átlátta az életkérdés fontosságát, követsége föltételévé tette azt. A baromi erőszak győzött, magának Deáknak házi tűzhelye ellen is erőszakos kicsapongás történt, s Deák híven szavához s meggyőződéséhez, adóellenes utasítás mellett nem vállalt követséget. Barátai minden áron keresztül akarták vinni a kérdést, s méltatlan eszközök ellenében hasonlókat is készek valának alkalmazni, bár ő kijelenté,

hogy az elkeseredett szenvedélyeket nem akarja nevének jelszavával véres küzdelemre ingerelni. Az adó, s Deák új megválasztása nagy erőfeszítéssel kivívatott, s vér folyott a cél elérésére. Deák az új választást sem fogadta el, erőteljesen nyilatkozva ez által a választási vesztegetések s erőszak ellen, és kimondott szavától az összes ország kívánsága, a melly ez eseményt „országos íátumnak“ tekintette, barátinak esdeklése, rosszalása, nehezeltése sem téríthetné el. Zalában nem akadt ember, ki Deák helyét el akarta volna foglalni, az adó ledorongolója szegényen tetézve szökött meg, s büntető kereset alá vétetett volna, ha Deák, a nemcsak nagy polgár, hanem nemes lelkű ember, meg nem menti; az 1843. máj. 18-kán megnyílt országgyűlésen pedig egyértelműen mondatott ki, hogy a törvényhozást alig érhetné nagyobb csapás, mint volna az, ha Deákot mind végig nélkülöznie kellene, s hogy jelen nem léte olly hézag, mellyet kipótolni nem lehet. Beöthi Ödön említé ez alkalommal a francia példát, miszerint Latour d' Auvergne neve az ezredben, mellynek tagja volt, még halála után is mindig említették névfelolvasáskor, s a német császári koronázásoknál divatozott gyakorlatot, miszerint mindenkor megkérdeztett: van-e jelen egy Dahlberg? e szerint a magyar országgyűlés megnyitását is mindenkor azon kérdéssel kellene szentesíteni: ha vajjon Deák jelen van-e? Zsedényi megvallá, hogy noha politcái elveiben Deákkal sokszor ellenkezett, de ez ellenkezés soha sem tette őt Deák szeplőtlen tiszta jelleme, mástalan értelmi tulajdonai s hazafiui érdemei iránt kevésbbé elismerővé, s annál őszintébben osztozik a távolléte miatti fájdalomban, minél bizonyosb, hogy ez élénk szellemi mozgalom korszakában kiengesztelésre s kiengesztelőre kétszeres szükség van, férfú pedig nincs, kinek tiszta lelkiismeretében s ritka ismereteiben minden párt anny bizalommal megnyugodnék, végre a nemzet haragját mondá ki azokra, kik okozák, hogy a törvényhozásnak Deákot nélkülöznie kell. Az érdemlett elismerés annál szebb volt, mert ellenféltől jött, se szózat körül chorust képeztek a conservatív lapok is. Az országgyűlés nyíltan fejezé ki vágyát s reményét, hogy Deákot mind végig ne nélkülözze; ő újra megválasztatott

s most már elveivel megférő utasítással; és a követséget, melly nem tiszta eszközökkel vívatott ki, s gyöngéd érzetét és politicali hite első betűjét sérté, a vérfoltos levelet még sem fogadta el, kitéve magát inkább félreértésnek s legközelebbi barátai neheztelésének és keserű vádainak. S az országgyűlést nem csalta meg sejtése. Az ellenzék vezér, fegyelem nélkül maradt, az egyesek közt összérhetlenség támadt, mert senki sem birt elismert szellemi felsőség s tapintat tekintetében osztatlan köz bizalmat, és távollétének szomorú következése érezhető lett az országgyűlés folyamatában s eredményei csekélységében. Ugyanazon makacs ragaszkodásának a fő alkotmányos elvekhez, fényes példáját adta az 1839. jún. 17-diki orsz. ülésben, midőn az elnök azon megjegyzésére, hogy csak mérsékelt modorú tanácskozás s engedékenység által reménylhetvén a politicali foglyok szabadon bocsátását s a haza könyeinek letöröltetését, kijelenté, hogy a haza alkotmányos szabadsága az első cél, s erről még akkor sem szabad elfelejtkezni, ha ez által könyeket lehetne letörölni. „Senkinek keble nem vérezhet inkább, úgymond, mint az enyém, ha visszatekintek a legközelebbi történetekre, de érzem kötelességemet s kinyilatkoztatom, hogy keblem fájdalomait fel kell áldoznom a haza boldogságának, kötelességünk azok iránt, kik ide küldöttek, biztosítást szerezni számukra s a baráti érzelmek feláldozásával is kijelenteni, hogy inig sérelmünk orvosolva nincs, semmi más tárgyba nem ereszkedhetünk. stb.“

Az 1847-diki utósó pozsonyi országgyűlésen betegsége gátolá Deákot megjelenni, s a hatalom és dicsőség más kezekbe jutott. Csak midőn a francia februári forradalom s márcziusi napok folytán az első magyar ministerium megalakításáról s a kimondott nagy elvek formulázásáról volt szó, éreztetett Deák Ferencz nélkülözhetlen szüksége. Batthyány Lajos addig nem is fogott ministeriuma alakításához, míg őt meg nem kérdezé. Eljött Pozsonyba, kötelességének tartá helyet foglalni a zöld asztal mellett; sokat megjövendölt, mit az idő igazolt, sokat rosszait, mit akkor megtapsoltak, s látnoki lélekkel sejté a „végnek kezdetét.“ S bár hivatalt viselni nem szeretett, Batthyánynak,

barátjának kérésére, az ország kívánságára, s mert „la vertu oblige“ elfogadta a tárczát, s lett igazságügyminister, megtestesülése az igazságnak.

Az ország soha semmibe úgy belé nem nyugodott, mint Deák igazságügyministerségébe, kinek aranyiszavai: „ha szabadok akarunk lenni, legyünk egyszermind igazságosok“ s „ha igazságot kívánunk felülről, igazságosnak kell lennünk alá felé is“ az 1840-diki országgyűlés óta elevenen éltek az ország emlékezetében. A nép bizalma árkont ömlött felé, lakásának ajtaját az igazságszomjas nép egész csoportai ostromlák napról napra. Eljött, a máreziusi határozatlan törvények nyomán, a békési magyar, bánági sváb, árvái tót, mármárosi oláh földművelő, erős szándékkal megosztzni a földesúr tulajdonában, s a törvényhozás szándékán messze túl terjeszteni a márcziusi törvény félreértett jótékonyosságát. Mint atyához járult az igazságügyministerhez, kinek mindenki számára volt egy komolyan nyájas szava; mint az egykori görög kegyeletes reménnyel ment Delphibe, úgy tódult Magyarország népe az István-herczeg fogadóba, hol Deák szállását tartá, kinek mindenki számára volt bölcs tanácsa. S a felizgatott, hamis eszmékre vezetett, túlságos követelésekkel tölt földművelő legtöbb esetben megnyugtatta, helyes!) fogalmakra térítve ment el tőle. Özvegyek s árvák szemében gyermeki bizalom sugára égett, midőn hozzá beléptek, s többnyire hálaköny ragyogott, midőn elhagyták, ha talán célt nem érthettek is alaptalan igényeikkel.

Mint törvényhozó az igazságügyi mezőn senki nem bírt annyi képességgel mint ő. Ő írta volna a legjobb, legalaposb, viszonyainknak legjobban megfelelő codexet, ki minden eszmét megmért, minden szót megfontolt bölcsesége mérlegén, mielőtt az életbe kiteszített volna. Bebizonyítá ezt e téren munkálattal, a büntető törvénykönyv kidolgozásánál, az eskütszéki rendzet s úrbéri törvényjavaslatok által, melly utóbbiakban a tulajdon tisztelése volt vezérelve. Szerette, ha valamelly, bármi törekedés s tökéletlen munkát tettek elébe, mellynek alapján elkezdő bíráló, tisztító, kiegyenlítő, simító, kertészi, építési,

szobrászi működését, míg a durva anyag tökéletes idomot s harmóniát nyert művész kezei közt.

Miután ministerré lett, minél kevesebbet szólt, mindenkor fontosán, nemes és rövid egyszerűséggel. Mint jelleme s egyénisége mindenek közt kitűnőleg jelölk ki Deákot az ország közbizalmával környezett igazságügyministerré, úgy parlamenti viseleté is teljesen megfelelt azon képnek, mellyet Cormenin az egyes tárczák ministereinek különös tactikájáról ír, mondván: legyen ő egyszerű s világos előadásában, mély a törvények magyarázatában, illedelmes czáfolataiban, komoly magatartásában, testmozgatásában, modorában. Soha egy parlamentben ülő igazságministernek szebb diadala nem volt, mint Deáknak a már említett ülésben, midőn az országgyűlés együttmaradása indítványoztatott, midőn a ház tapsai közt, pár szóval eligazította a legkényesebb, legaggodalmasb kérdést.

A tanácsban Batthyány Lajossal, Klauzál Gáborral s Mészáros Lázárral kezét fogva, mindig következetesen pártolta a kiegyenlítésre vezető rendszabályokat, élvén benne a szomorú sejtelem, hogy a dolgok túlhajtásának következményei egészen mások leendnek, mint a vérmes politicusok aranyreményei.

A forradalom hullámi elboríták az utat, mellyen hazáját száraz lábakkal akarta keresztül vezetni, mint második Mózes a veres tengeren, de őt egy hüvelyknyire sem mozdíthaták ki elfoglalt helyzetéből. Bölcseségébe burkolá magát, elnémult, s csak szorosb baráti magánykörökben hallatá intő szózatát s mutatá fel vérző fájdalma sebeit.

Toth Lőrincz.

BEZERÉDJ ISTVÁN.

Ha van országos férfiú, kinek jellemzésénél nem mellőzhetjük az embert, magán egyéniségének minden vonásával, s a polgárt, miként a közélet annyi utólérhetlen változatiban, a nyilvánosság hullámai mögött csendesesen működik, úgy Bezerédj István az. Nemcsak jellemének fényoldalai emeltetnek ez által, hanem sok, mi különben ellentétesnek látszik, egyszerű feloldást nyer, sőt még azon vonások is, melyeket státusférfiúban gyöngeségnek kell vallanunk, olly árnyéklatul tűnnek fel, a miért kész helyesen számító, hatásukat gondosan őrző pályatársai méltánylatának csökkenését, az értetlen tömeg félreismerését szerény öntudattal eltűrni, csakhogy kedélyének gyermekded tisztaságát, a lélekemelkedettség lesújthatlan erejét a közélet azon kérdéseinek életbeléptetésére fentartsa, melyek által a szegényebb sorsú néposztály anyagi és erkölcsi jóléte közvetlenül clómozdítottatik, s melyeket a lefolyt évszázadok dicsőített státusférfiai vagy épen elhanyagoltak, vagy elégtelen palliativokkal hittek orvosolhatni. E kérdések megoldása ép azért nehezült talán korszakunkra, mert a szokott politicalai számítás elvei mindeddig a kitűzött magas cél elérésére nagyon is elégteleneknek mutatkoztak. Ritka önmegtágadás, s az élet keserű tapasztalásai által meg nem ingatott kedély szózatának egész hatalma szükséges ahhoz, hogy illy vállalat létesítését már akkor megkísértsük, midőn még a socialis bajok fejlődésük tetőfokát el nem érték, habár a menekvő út olly szorosak felé tart is, melylyek első pillanatra áttörhetleneknek látszanak. Roppant feladat, melynek bevallott apostolai évszázadokban, és nemzetek történetében gyéren találkoznak; melynek súlya alatt azok kortársaik előtt többnyire meggörbednek, de csak azért, hogy az emberiség történetében, midőn az, az eszmék mostani forrongása alapján új fordulatot veend, mint a legnemesebb hu-

manismusnak megannyi tündöklő előharczosi magasztaltassanak.

A mívelt közvélemény, lényegre nézve, még szövevényesb egyéniségek megítélésében is ritkán csalódik. Így ismer ki nálunk Kossuthnak izgató, Széchenyinek vállalkozó, Deáknak törvényalkotó s bíráló tehetségeit már föllépésük első időszakában. S midőn működésének megfelelő terét kinek-kinek kimutatta: így helyezé Bezerédj-t, mint az „örök igazság“ védőjét, a magyar philantropok első sorába.

Ha Bezerédj egy szerencsésb honnak szülöttje, mely a feudális maradványok bilincseiből a közelebbi századok politikai súrlódásai következtében megmenekülve, általános polgári szabadság alapján, a jóllétnek Európa művelt népei által élvezett kifejlődésére jutott: több mint valószínű, miszerint eleven észtehetségeivel, gyermekdedes kedélyével, és akaratának megörökös erejével, Wilberforce s mások példájára, az emberiség socialis szerkezetében aggasztólag fölmerült sérelmek egyikét felkarolja; s az előítéletek tömegével a meghatározott téren éveken át megküzdve, egyéniségének kifejtésében korlátoltabb, de ép azért intensiv hatályosb, és jellemzését könnyítőbb irányt vészén. De a sors máskép akará. Olly nemzet tagjává teremté őt, mely a szomszéd osztrák tartományoktól is lenézve, nem-hogy a távolabb külföldtől ismerve, méltányolva, Európa civilizatiójának megmentéséért, utóbb az uralkodóház fentartásaért háromszáz évek leforgása alatt majdnem folytonosan küzdött véres harcaiból még a XIX-dik század elején sem üdülve föl, szem elöl tévesztő más nemzetek előhaladását. Az úgynevezett értelmiség, mely az ország közdolgait gyászos kiváltságok alapján intézte, ingert sem érzett a tetemes áldozatokkal, nehézségekkel járó reformokra; sőt tétlenségének némi részben okszerű mentséget is talált. Az ország alkotmányos önállósága s a nemzetiség veszélyben forgott. Nehéz küzdelmek folytak ezekért, s annyi éveken át fölemészték a nemzet legszebb erkölcsi erejét.

Ez ellenzéki harcok egyik legfontosabb korszaka kezdetén, 1819-ben lépett Bezerédj a nyilvánosság akkor egyedüli megyei terére; s mint annak hű fia, nem különzé el magát, sőt

határozottan beállott az alkotmányt védők sorába, áldozatul hozván lelkének legszebb valóját, a tényleges javításokhoz! ragaszkodást, míg azoknak gyümölcseit a szabadság s nemzetiség napfénye nem élteti.

Kedvezőbb időszak előjelei mutatkoztak e részben az 1832-diki országgyűlés elején.

Ha van e szegény, a sorstól annyira látogatott honnak szebb jövője: talpkövét azon férfiak tevék le, kik nemcsak az országgyűlés vitatkozásiba, de messze túl a gyűlési termeken minden igaz honfi keblébe a szabadelvű haladás szellemét lehelték. Köztök találjuk Bezerédj t, mint szónoki tehetségéről már az 1830-diki országgyűlésen ismert férfiút; tehetségeinek megfelelő téren, a reformoknak helyesen felfogott sarkkövénél!

Ki ismeri azon tekintélyes részt, mellyet Bezerédj az úrbéri viszonyok átalakításába ezen, úgy mint a következő két országgyűlésen vón; ki őt mint szónokot e tárgyban hallá, lelkesülve az úrbéri felszabadítás magasztos céljától, és vissza nem rettenve annak legkisebb, fárasztó részleteitől, azt hihetné, miszerint ő csak e tárgynak élt, csak ennek szentelé minden lelki erejét. Csalatkoztok. Vessünk csak egy futó pillanatot azon nagy kérdések lánczolatára, mik az úrbéren kívül ez időben megpendültek s mellyek 1848-ig az országgyűlési tanácskozások és küzdelmek tárgyául szolgáltak. Keserű viták folytak a vallás és szólásszabadság ügyében, gyakran volt tanácskozás alatt a nemesi osztályra szorított political jogok terjesztése, a zsidók polgári állásának kivívása, a közteherviselés elveinek fokonszintű alkalmazása, a népnevelés és a korszellemével, mint az emberiség eszméjével egyező büntető eljárás behozatalának előkészítése. Mindezen kérdéseknek alapul szolgáló eszmék érleléséhez s keresztülviteléhez Bezerédjnek egyénisége lényeges tényező volt.

Bármint gondolkozzunk a státusférfiú kellékéről: kétségtelen, hogy sem egyesek, sem testületek tisztán a higgadt ész tanácsa után nem indulnak. A lélek minden oldalainak érintve, áthatva kell lenni, míg a megfásult előítéletek kötelékétől megmenekülve, magasabb irányt vészén. A legszebb okoskodások,

míg csupán a bíráló elméhez szólnak, a legélesebb humor, bár mennyire fegyverezze le az ellent, bármennyire sújtsa annak gyengéit, nem döntik el a diadalt, míg a kedélyek megingatva nincsenek, főleg ott, hol az ellenek a visszaélések hínárjában, az érdekek önző tartalékában, s egy magasabb hatalom pártolásában olly erős állása van, mint volt a magyar conservatív pártnak. A parlamenti viták e része volt B ezerédnek küzde-tere. Míg Deáknak logikája, B e ő t h y n e k humora két oldalról szoríták az ellent: az alatt Bezerédj az emberi kebel mélyébe leszállva, annak legszebb gyöngyeit fölkereső. Megpendite minden hűrt, melly az emberiség eszméjével összeforrt nagy elvek mellett még a megromlott kedélyekben is visszahangzik, s phantasiájának, saját lelkesültségének egész hatalmával riasztó ellentétbe állítá a létező állapotokkal. Magát, mint hallgatóit az elnyomottak lelkületébe helyező, s felmutatá a sebeket, melyeknek ott — bár öntudatlanul — sajogni kell. S lelkének egész ártatlanságával festő mindazon jót, mellynek a tisztult viszonyokból áradnia kell, s bizonyosan egész mértékben folya is, ha az elnyomottak ekkép felszabadítva, szinte gyarló emberek nem maradnának. Szónoklata alapjául, még a legnagyobb vitatkozásoknál is, csak némi jegyzetek szolgáltak. Szövegén e rögtönzésnek minden fény és árnyékoldalait feltaláljuk. Csak legelső kezdetén birt előadása a higgadság némi jeleivel, alig vezeté be hallgatóit a felfogott kérdés magasabb látterű eredetébe, már megolvasztó, keblének első lágy fuallata a merevült-ség jégváróját, s mint az alpesek hótengeréből rögtön megindult hegypatak a folyását akadályozó sziklákba megütődve, kristályhabjainak forrongásszülte gyönyörű színváltozataival addig küszködik, míg a legezárattabb szorosok nyílását keresztül töri: úgy küszködök meg Bezerédj keblének szelíd árja az előítéletek, érdekek torlaszaival, s azokon áttörve, bevezető hallgatóit a „jönni fogó, jönni kellő jobb kor“ virányos völgyeibe. Midőn elvégre felmerült lelke előtt az élet sivataga, melly e völgyeket rögtön felváltja, s a leghatalmasb folyók éltető erjét elszívárogtatja: akkor pendité meg az emberi kebel legszen-
tebb húrjait, s hivatkozván istennek örök gondviselésére, melly

mindenben csak a kezdetet adá az emberek hatalmába, s minden jó kezdetnek diadalát magának tartá fen, a lélekmagasztaltság legfelsőbb fokára jutott hallgatóit oda vivé, hogy kik határozatlan habozás között kezdek szónoklatát hallani, végre vele együtt eltökélve érezék magokat a kérdésben forgó nagy elvnek keresztül vitelére, még a rögtönzés veszélyei ellenében is, mellyek főkép ez elmaradott honban az eredményt kockáztathatják.

A szónoklatnak e legszebb diadaláról nem egy ízben emlékeznek Bezerédjnek pályatársai. A halálos büntetés eltörlése mellett tartott elragadó szónoklata két ízben nyert fényes diadalt. Egy országos küldöttségben az országbíró, s a 43-diki orsz. gyűlésen Szentkirályi Móricz nyíltan bevallák e szónoklat eldöntő hatását meggyőződésükre nézve.

Bezerédj azonban ez általános hatásnál koránsem állapodott meg. A mint az egyes kérdések annyira fejlődtek, hogy az alkalmazás részleteibe is be lehele bocsátkozni, ritka türelemmel kísérte azoknak legfárasztóbb elemzését., felhasználván eleven eszének egész találékonyosságát, csakhogy a nagyban nyert eredmény a tetteleges kivitel apró szirtjein hajótörést ne szenvedjen; mi meg nem szűnő törekvéseinek sokszor sikerült. Több ízben mégis épen azon körülmény csökkenté hatását, hogy a czélt tartván kiválólag szeme előtt, a módok megválasztására kevesebb gondot fordított. Alkalmas kiviteli módok hiányában, kevésbbé eszközölhetőket is felhozott. Készebb volt az eredményt kísérletekre bocsátani, mintsem legkevesbbé visszalépni. Sőt lelke kedves szülöttjeit nyomatéktalanabb akadályok ellen is félénk szeretettel védve, annak hevétől magát nem egyszer elragadtatá, az ügynek már megnyert kedélyekhez szólván ott, hol segítséget az eszközök higgadt megfontolása, s az eredménynek minden kísérlettől megóvása nyújthatott egyedül. Természetes, hogy illy eljárás gyakran épen a hatást kockáztatja, minek megőrzését a legegyszerűbb eszélyesség javalja, s mire nézve anyyi közepszerű szónok és státusférfitű ügyesen tartózkodó.

Bezerédj e részben gondatlanabb. De épen e könnyelműség mutatja lelkének egész őszinteségét; mi viszont jellemzi szónoklatát.

A mint öntudatlan, mesterkéletlen ő lelkesedésének hevében, úgy egyszerű, sut gyakran pongyola, ismétlő a részletek tárgyalásánál. Itt, mint ott szabatoságot hasztalan keressz. Magasabb szónoklatának fényoldalait lelkének áthatottsága teremti egyedül. Elősegítik azonban a magyar nyelv eredeti és irodalmi gazdagságának teljes bírása, mellynélfogva a legnagyobb és leggyöngédebb fordulatoknál szavakban hiányt nem szenved, sős gyakran túláradoz. Türelmet nem ismerő, a cél felé siető gondolatai, érzései a szólás orgánumainak legsebesebb mozgását is megelőzik s ekkép az elhamarkodás nyomait következtetik, íókép egyes kitűnő percekben, az átmeneteinél úgy kiejtésben, mint a szavak helyes megválasztásában. Taglejtés alig kíséri szónoklatát, annál érdekeseb arcza, melly nyugodt, mint felhevült lelki állapotát teljesen visszatükrözi. A mint vonásai rendszeren végtelen jóságot mutatnak, úgy változnak el azok rögtön, midőn lelkesedése elragadja. Képét, magas tar-homlokát bíbor szín borítja; szemei a szó legszorosabb értelmében szikrázni látszanak; érczes s az egyszerű társalgásban kellemes hangja, élessé, sőt harsánnyá válik, hogy a szívek redőjéig hathasson.

Említők már, hogy Bezerédj első föllépése óta azonosítja magát a hon függetlensége és nemzetisége megmentéséért lefolyt nehéz küzdelmekkel. Ez irányt akkor sem hagyta el, midőn hazánk jobbaira nézve megnyílt a szellemi és anyagi javítások terén a működés. A magyar nyelv és nemzetiség kérdésében szerzett érdemei eléggé bizonyítják, hogy ő nem tartozik azon ábrándos világpolgárok közé, kik az emberi előhaladás legdicsebb ösztönét, az egymással nem küzdő, de nemesen versenyző, nemzeti sajtáságokhoz ragaszkodást számításukból botorul kihagyják, avagy csak színleg pártolják. Lelkesedésének egész hatalmával küzdött ő mindég e tárgyban, s a magyar szónoklat történetében örökké emlékezetes marad azon országgyűlési jelenet, midőn, ha jól emlékezünk, 1843-ban a nemzetiség ügyében okokat okokra halmozva, a különben kifogyhatlanul áradó szónok, lelkesedése legmagasb fokán hirtelen elakadt. A hőshez látszott hasonlítani, kinek a viadal legfőbb hevében török össze markában fegyvere. A közönség pillanatra megzavarodik;

hogy aztán annál nagyobb meglepetéssel szemlélje földre terítve az ellent, éppen az eldöntő csapás alatt. Ki írhatja le az illy jelenet hatását? Az önmagát tüzelő lelkesedés olly fokára jut a meggyőződésnek, midőn az igazság érzete teljesen erőt vesz az emberi leiken, agy és kebel egyiránt betelik, s élném ul a nyelv. Bezerédj csakhamar föltalálta magát ez ihletett helyzetben. Hisz olly természetes a magyarnak, ezredéves honában, nemzetiségi igénye, hogy azt indokolni legfölslegesebb dolog a világon. Mire itt hosszas okoskodás; azt érezi, attól át meg át van hatva minden magyar. Szónokunk ezt röviden említve, a diadalérzet boldogító nyugalmaival folytatá tovább beszédét, a közönség kitörő tapsai közt.

S a nemzetiség ügyén kívül a humanismus magasabb felfogásából kifolyó kérdések között sem lehet találni egyet is, legyen bár a legszárazabb reformtárgy, mit Bezerédj lelkének egész fogékonyságával, s a külföldi intézmények körüli ismeretével föl nem kapott és tetemesen elő nem mozdított volna. Legyen elég e részben csak a váltótörvény, s a hazai ipar és kereskedés fölötti tanácskozásokat említeni.

De menjünk át az országgyűlésről a társadalmi téren ez időszakban történtekre. Ott találjuk Bezerédjt minden vállalatnál, úgy azoknál, mellyek Széchenyinek practicus tapintata mellett az e téren működés szellemét teremték, kivel fellépésének legelső éveiben már Bezerédj szorosb összeköttetésbe lepett; valamint Kossuth kísérleteinél is. Ott találjuk mindennütt, áldozva tehetségein fölül is, egyszersmind működve szóval és cselekvéssel. Bajos volna egyebet nevezni, mellynek célját a többiek felé helyezve, ügyeiben kevesebb lelkesedéssel, buzgósággal s türelemmel járt volna el, s melly viszont őt legtevékenyebb tagjai közé nem számította volna.

Kísérjük őt magány-életébe, s első pillanatra tapasztalni fogjuk, hogy Bezerédj nyilvánosan bevallott elveinek itt is embere. Ő köté meg az első örökváltsági szerződést, benépesíté pusztai birtokának egy részét. Népiskolát, kisdedovó intézetet állított; megveté a selyemtenyésztés alapját, s nem kimélt fáradságot, áldozatot, s mi több, személyes buzdítást. Nem rettent

vissza meghíusult kísérletektől, csakhogy a megtelepedett lakóknak minden kigondolható keresetágot nyithasson, és ők, a kegyelem kenyerének nyommasztó elfogadása helyett, képesek legyenek jólétük forrását saját iparkodásukban feltalálni.

Nem rendszeres egymásután keresni: volt az ő elve; hanem semmit sem hanyagolni el, s tenni mindenütt. Nem föltételezd működését a neki szánt szereptől; megelégedett azzal, melly nekijut, csakhogy az ügy nyerjen. Nem kötö magút egy térhez, mert ez öt sokoldalúságában korlátolná. Egész dicsőségét abban találta: saját példája által minél több közharczost szerezni minden ügynek, vállalatnak, mellyet a közhazára vagy a polgárok egyes osztályaira nézve hasznosnak ismér. Szóval Bezerédj azon nemes törekvésű országos férfiak egyike, kik eltérve elődeik példájától, az országgyűlések befejeztével, nem léptek vissza a megyei élet szűk korlátai közé, hanem azt csak természetes támpontul tekintve, és annak kevésbbé csillámos oldalait, mint a közigazgatást, s árvák, úrbéresek ügyeit is, egyforma örködéssel kísérték, s a társadalmi és irodalmi téren is mindent elkövettek a hazai közélet kifejtésére.

A sokoldalúságnak, a rendszert nem kereső, kísérletekhez is kezet nyújtó tevékenységnek, sőt magának a jóakarát korlátlanságának azonban megvannak részint eredeti árnyoldalai, részint az egyéniségre nézve káros következései, mellyek bár az egyén s polgárnak csak nagyobb diszéül szolgálnak, a státus férfíuban olly gyöngeséggé válnak, mitől óvakodnia kell, ha a mozgásba jött nyilvános élet hullámai között, mind saját pártja, mind ellenei előtt tekintélyét s ezzel egyiilt hatását is csonki ti anul megőrizni kívánja. A státusférfíu hatásához első kellék a tekintély, s ennek főtámpontjai: határozottság, rendszeresség, higgadt körültekintés. E fölött van a pártéletnek olly salakja is, mellyet a státusférfíunak, bármilly önmegtagadásba kerüljön, nemcsak megvetni vagy mellőzni nem szabad, sőt gyakran színleg föl is kell vennie.

Bezerédj lelkének tisztasága nem bírt azonosodni saját pártjának e hibáival. Mindenkit maga után ítélve, és megátalodottabb elleneiről is, ismét és ismét, jó szándékot föltéte-

lezve, a politikai cselek, s az egyéni cselekvésnek gyakran ösztönül szolgáló gyöngeségek, sőt, vétkek ismeretével nem bír. Azon magasztos büntetőjogi elv nyomán, inkább százszor engedí magát megcsaltni, mintsem bárkit egy esetben, alaptalan gyanúval terhelne. Nemcsak a tárgy-kezelés főbb vonásaira, de a kivitel legapróbb eszközeire nézve is csak az egyenes, nyílt utat tudja használni: *honesty the best policy!* Az elnyomottak iránti szánakozása gyakran a vétkekre is terjed, s korlátot szintolly kevésbé ismer, mint törekvése a kitűzött magas célok után megállapodást. Gyakran azon hibába esik, mit a példaszó olly jól fejez ki: „a jobb ellensége a jónak,“ s így történt, hogy a haladási kérdések nagy részében messze túl száguldozott azon mértéken, hol a kivihetőség tekintetéből saját pártja megállapodott, nem törődván azzal, ha követőkre nem talált, csakhogy az elvnek liivc maradhasson. Elragadtatásában nem egyszer — mint mondani szokták — a célon túl is lőtt, s a mellékes, neme-sebb oldalt hévvel felfogván, pártja rejtett manœuverét meghiusítá. Sokoldalúsága nem bírja mindig a szőnyegen levő tárgynál megtartani.

Kétségtelenül szép vonások magán egyénben, emberben. De hibák státusférfiúban. S e hibák mindinkább nőttek, fejlődtek benne. Innen magyarázható, hogy nemcsak a salakosabb megyei téren alakult kormánypárt ellenében, mint a korteskedésnek halálos ellensége, az általa egyedül használt erkölcsi eszközökkel nem bír pártját összetartani, sőt annak végfelosztásátt kelle szemlélnie; hanem a magát országosan organizáló nagy ellenzéki pártban sem foglaló el azon állást, mellyet tehetsége és múltja igénylett. Nem csuda ezért, ha befolyása s a conservatív párt előtti tekintélye csökkent. E körülmény azonban, úgy látszik, a szokottól különböző hatással volt reá- Minélin-kább gyér ült azok sora, kik a pártküzdelmekben őt követték, annál hőbb lett ragaszkodása a szenteknek ismert elvekhez. Keble istenének szózatát fölülállítá saját barátai intésein, felül a nagy tömeg tetszén; s a helyett, hogy tevékenységéből alább hagyott volna, azt *kettőz* tette. Helyt állott, hol kevésbbé tevékenyek rég kifáradtak. Nem szűnt meg folyton

öszönözni, s örködni saját pártja hibái fölött, de elvállald e mellett a bátor seregben is veszélyes kísérletekre gyéren találkozó önkénytes előharczos szerepet. És midőn pártjában az egyetértés bomladozni kezdett, ismét Beze réd j volt, ki az ingerelt kedélyek engesztelésére mindent elkövetett. S fáradozásának eredménye volt, mert a személyes versenygés fölött állván, kedélyének tisztasága, s önérzéstelen ragaszkodása az ügyhez senki által kétségbe nem vonathatott.

Jellemét legconcretebben mutatja az adótárgyábani eljárása. Alig hiúsultak meg az 184^{3/4}-diki országgyűlés iránt különösen e kérdésre nézve táplált remények, Bezerédj sem ez által, sem a sorsnak atyai szívéen ejtett legnagyobb csapása, szeretett egyetlen gyermekének elvesztése által, le nem sújtva, sirba szállott gyermekének úgy emelt emléket, hogy a küzadózást Tolna megye gyűlése előtt önkénytesen elvállald; s midőn az 1848-diki forradalom életbe léptéie a közteherviselést, Bezerédj a rögtön haladásnál megállapodni kívánó elméket már a progressiv adó behozatalára figyelmezteté, s annak eszméjét terjeszteni, érlelni, az idők izgatottsága mellett is, egész erejéből iparkodott.

Reméljük, hogy olvasóink, e futólag rajzolt jellemzés után is, eltérnek azok véleményétől, kik a jelesb férfiakról, egyes jellemvonásaikat kiragadva, könnyelműen, felületesen szoktak ítélni; s egyetértenek velünk, kik Bezerédjt magyar hazánk jelesb fiainak első sorába állítjuk. Szónoklatának, státusférfiúi tapintatának kétségtelenül vannak árnyoldalai, mellyek mint látjuk nagy részint épen polgári erényekből folynak. Ha mindazáltal szem előtt tartjuk parlamenti föllépésének ott, hol a szabadság, emberiség ügyeinek nagy elvei forognak szőnyegen, mindig elragadó, kedélyt ingató hatását: nem tagadhatjuk meg tőle hazánk országos emberei közt azon érdemkoszorút, mellyet a higgadt vezér mindenkor kész megosztani az ernyedetlen, nem előléptetésért küzdő, lángérmelmű előharczossal, kinek feláldozása, példája, majd ismét összetartó kitűrése egyik főtényezője volt szerencsés hadjáratának.

SZEMERE BERTALAN.

Ki nem isméri Szemere Bertalant, a magyar forradalmi kormány republicanus elnökét?

Olvasóim közül igen sokan látták őt. Kevesen ismerék. Sokan félreismerek.

A következő sorokban lesz talán egy pár jellemvonás ismertetésére.

Bevégzett arczképet azonban ne várjatok.

Nem életírás ez, nem is történet.

Csupán néhány töredékes adat, egy két ecsetvonás a szónok és törvényhozó jellemzésére.

Szemere középtermetű alak.

Nem azon tekintet, mellytől Caesar félt, de eszméktől átsugárzó.

Kies inkább, mint ragyogó szemek, mosolyra kész ajkak, s mindezekhez átlátszó tiszta arcz.

Rendkívül derült kinézés, ha gazdag fekete hajfürtei nem árnyazák vala szoborszerben domború homlokát, s ha bajusza kissé nem leplezi az eleven ajkak mosolyát s az elől borotvált állat s teljes arczot szintén dús növésű szakál barna szálai nem veszik körül. Így a tiszta tó vizéhez volt ez arcz hasonló, terepély fák árnyékában, mellyeknek sűrű lombjain keresztültör a holdsugár, átragyog egyegy nagyobb csillag. E csillag, ama sugár, a mosoly, a szemragyogás elé olykor felhők vonultak. S midőn szónokolt, egész komolyságában állott előttünk a törvényhozó. Ritkán hagyta el arczát a vér, ritkán lett sápadtabb, melly színben olly gyakran láttuk Kossuthot, és ismét nem gyuladt föl arcza, mint amannak, a lelkesedés perceiben, hogy lángolóan lehetne mondani. A szenvedélyek változásait a komolyság és derültség tüntetik elő arczán. A lélek derengése

és borongása inkább, mint azon indulatok visszatükrözése, melyek szívből fakadnak.

Illyen volt szónoklata is. Többször felvilágosítá a tárgyat, mint elragadott. Beszédében legtöbb kép csak drága ékköve, foglalványa volt eszméinek, gondolatainak. Többször csillogott, mint melegített.

Hangja nem csengő, de tisztán érthető, férfias s eléggé terjedelmes. S magassága, ereje és gyorsasága növekedett a szenvedélyesb helyeken. Egyéb árnyalatok, főleg az érzésszavalás síneit csak ritkán mutatkoztak.

Testhordásában volt némi fesz, némi nehézség. Igaz, hogy a szószer nem színpad. S Szemere beszédének nem volt szüksége, hogy tessék, a hatás külső eszközeire; mint nem volt szüksége hízegő szavakra, hogy megnyerje hallgatóságát. Mindég távol volt ajkaitól e hízegő tetszelkedés. Örömmel láttuk mindazáltal, mint vetkezé le időnként azon feszességet is. A ministersége részben jó hatással volt rá. Sokszor volt kénytelen rögtönözni, otthonosabb lett a szószeren, s a gyakorlás több könnyűséget adott taglejtésének is.

Előadásban is erősödött naponként.

Kezdetben némi töredékesség jellemzé előadását, a nélkül, hogy akadozónak mondhatók vala. Ollykor mintha törvényt szavalt volna. Bizonyos imperatív szónoklati modor, melly érzi a styl szépségét, az okoskodások erejét, de mintha ézené a tartalom súlyát is. Méltóságos, de nem bir elég folyékonyssággal. Magragadóbb helyein áradozó inkább, mint folyékony.

Folyvást beszélt, de nem folyékonyan.

Alig lelete máskép.

Illyen szavalás illett a stylhez, melly Kölesei nyelvét Tacitus írmódával igyekvék egyesíteni. Annak mértékes prósját ennek töredékes rövidségével.

Nem azon hoszú, körbeszédes írmód, mellyet Cicerótól tanultak szónokaink. S nem is egészen a forradalmi styl rövid pontjai. Egyszerű körmondatok, túlradók néha a ponton, hol megnyugodnék az író. A szónok nyelve teljesebb, áradozóbb. S Szemerénél egyszerűs mind tartalmasabb, művészebb, íróbb

nyelv, mint minden egyéb szónokainké. Anyyira szabatos, hogy szó szerint kelle utánírni, még a szavak elrakásában is. Egyedül ő volt, kinek egyetlen sorát el nem hagyhatta a gyorsíró. Különben nem volt képes beszédét visszaadni. Elveszett a nyelv hűsége, ereje, csak a gondolat, a kép maradt meg, szép rájája nélkül. S ez írói műgond nagyon is keresettnak látszott néha a magyar parlamentben. Némi academiái szint mutatott. Csakhogy a politikai szószerzők szenvedélyei nem türtek annyi simaságot. Ebben különbözött. Egyezett abban, hogy minél miveltebb volt a közönség, melly előtt szólott, annál inkább tetszett. S a sokaság? mintha egy gazdag képcsarnok remekei vonultak volna el szemei előtt. Tetszett az eleven színezés, az élethűség, a sok találó kifejezés; s tapsolt is az értelmiség éljeihez, midőn a szép beszédből megmegüté fülét a drága „hon és „szabadság“ nevezet.

S alkalmi, sőt utczai beszédeiben és rögtönzéseiben is mutatkoztak e jellemvonások.

Minő különbség O'Connel parlamenti és meetingi szónoklata közt!

Szemere az utczai nép előtt, is, melly tiszteletére összesereglett, a parlamenti szónok egész fényében jelent meg. Mint Lamartine a francia lakomákon.

1846-ban borsodmegyei tisztelői díszkarddal ajándékozák meg szónokunkat.

„Őszintén megvallom, monda ez alkalommal, hogy jutalomra sem illy, sem másféle alakban nem számolok. Ki országgyűlésre követül elküldetik, arra nézve a jutalom már az elküldésben s a bizodalomban van, melly annak alapja. A mi ezentúl van, az a meglevő érzelemnek csak kifejezése, melly megvan, ha nem mondatik is ki.“

„És mégis sok örvendeztetés, sok vigasztalás van politikai barátaink emlék-ajándokában. Javallása ez eljárásunknak. Hozzánk mintha így szólanának elváltástáskor: bízunk benned, tehát elküldünk, az emlékadás pedig azt jelenti: hazafiul bizodalomunkban nem is csalatkozunk meg. Es hogy ne lenne ez megnyugtató, sőt vigasztaló a közpályázóra nézve, ki a közvélemény tengerében ellenkező hatalmakkal küzd, most a mélység vonja le, majd a habok eltemetni készülnek, majd a szél csapkodja ide s tova. A sokaság könnyen rásüti embereire a változa-

tosság s következtelenség bélyegét, felejtik, vagy nem bírják felfogni, hogy politicusban nem a tudomány merev következetességét, hanem az örökké változó életét kell keresni. Az élet nem engedi magát holt szabályok közé foglalni, és így nem lehet a közélet embereinek pályáját sem azok szerint ítélni meg. Ollyan a politica, mint némely folyam, mely néhol nagy kanyarodással forrásához látszik visszatérni, de csak látszik, mert így jut czéljához biztosabban. Ezért nincs könnyebb, mint politikai pályán csalódni, de könnyebb sincs, mint politikai pályák megítélésében csalatkozni.“

„Ti tisztelt barátaim és én, úgy látszik, elveinkre nézve tisztában vagyunk egymással. E kardot bizonyosan nem azért adatok, hogy a tiétekkel ellenkező hiedelmeket védjek. És én kedvellem, hogy emlékül kardot kegyeskedtetek választani. Emlékeztessen ez bennünket arra, hogy a melly nemzet még teljesen nem szabad, az még tartsa meg a kardot oldalán, a hősi bátorságot szívében s az erőt inaiban; emlékeztessen arra, hogy mi a nyers vitézséget és férfias erőt sokkal előbb elhagyjuk, semmint a polgárisodó hatalmait megszereztük volna, s melly nemzet ezek közül egyikkel sem bír, sem fegyvereivel nem vitéz, sem értelmiség által nem hatalmas, az a sülyedés szélén tántorog.“

„Azt pedig különös hálaival köszönöm, hogy a honi jeles művészeti kardon, a drága haza czímerének árnyékában, ösömnék, a vezér Hubának képe nyugoszik. Azt vélitek talán, annak örvendek, hogy ezer év előtt élt? nem, hanem annak, hogy néki és általa nekem nem ember fia adta a szabadságot, hanem azt, úgyszólván egyenesen isten kezéből kapta az ős hon ismeretlen földén. Az én szívemnek csak ez okból szent az emlékezet. Köszönöm továbbá, hogy mellőle Kölesei és Deák képe tündöklenek előmbe, amaz mesterem, ki mint prófétai szellem, túlvilági szózattal állott az 1836-diki diéta nagyrészben törpe emberei közt, emez mestere az alkotmányos ellenzéknek, ki a bölcs törvényhozónak nevével tisztelteik meg. E két férfiú az eget és a földet képviseli a magyar törvényhozásban, amaz a csillagok közül olvasott, ez a földi élet szövőszékén dolgozza ki. stb.“

„Én az emléket tükörként függesztem előmbe: mint honi mű, a hazai művészet ápolására ébreszt, mint kard a vitézségre emlékeztet, mellyet újra vissza kell szerezniünk, őszám a szabadság isteni képét hívja fel lelkemben, ama két mester képe pedig a tiszta és bölcs hazafiságra int, melly az égben tanul, s a földön cselekszik. Legyen azon emlék közöttetek és közöttöm mátkagyűrűhöz hasonló, mellynek jelentése van a múlt, s jelentése van a jövőre nézve, múltban a szeretetet, jövőben a hűséget jelentvén.“

Az alkalmi szónoklat egyik legszebb példánya.

S az olvasó írott és rögtönzött beszédét sem mindég volt képes megkülönböztetni. Az alak egyformán művészi gondos-ságra mutatott.

Soha sem állott föl szónokunk csupán azért, hogy zsebében ne maradjon a beszéd, mellyre készült. Soha sem mondott olylyast, mi a tanácskozások rámájába nem illett, mi szükséges, küriilményszerű nem vala. Soha sem szólott alkalmatlan időben, s mit előre elgondolt, tudta rögtön alkalmazni. S mit mondania kellett, mindég előre átgondolá. Nem ismételt másokat Írott beszédeiben; s elég szabatos volt rögtönzéseiben sem ismételni önmagát.

S midőn a hanglejtés s teshordozás mesterségében naponként fejlődött, a rögtönzés ügyességében is óriási előhaladást tanúsított a forradalom alatt.

A legmeglepőbb példánya volt ennek rögtönzött beszéde a szegedi országgyűlés egyik tanácskozmányában.

A ház határozottan nyilatkozék Görgei mellett. S e nyilatkozat roszalása volt Kossuth és a kormány eljárásának a fővezéri ügyben.

Szemere válaszolt, öt óranegyedig tartott rögtönzése. Felelt mindenkinek. Fölleplezé a tényeket. Hatalmasan igazolá az ismeretes mondást: a tények meztelensége leghódítóbb ékesen-szólás.

Midőn a ház a fővezéri ügy elintézésétől remélt mindent: a minister tovább ment. Forradalmiabb szabályt ajánlott. Az utósó lépést merészle. A közveszély ijesztő képe mögött feltüntető a dictatorság szükségét.

Tényeket, adatokat sorolt elő, megannyi vádpontot Kossuth és Görgei ellen, a nélkül, hogy vádat emelni tűzte volna célul. S midőn mutogatá, hogy Görgei fővezérnek való, mert parancsolni tud, alvezérnek nem való, mert nem tud engedelmeskedni: néma beszéd hibája volt, hogy a ház föl nem kiáltott: „le Görgeivel!“

Antonius beszéde jut eszünkbe Shakespearenél, Caesar holt teste fölött. A híres refrain: „Azonban Brutus derék férfiú.“

Szemere meghajlott a ház akarata előtt, melly Görgői fővezér-ségéhez csaknem a kétségbeesés utolsó reményével ragaszko-dott. A tények ugyan Görgői ellen szólották beszédében. „Azon-ban Brutus derék férfiú.“

Bizonyos pongyolaság jellemzé e szónoklatot, mi Szemeré-nél addig nem volt tapasztalható. S e fölött köztársasági egy szerűség, határozottság, a forradalmi irány egész meztelensé-gével. Elhányta beszéde szokott ékességeit, s azok helyett gúny, elmésség mutatkozott. S megerősödött éle a logicának, nyers őszinteséggel. Ez visszataszított, míg amaz meggyőzött, elra-gadott az okoskodás ellenállhatlan erejével. S mindezekhez szo-katlan könnyűség, majdnem cynismus az előadásban.

Különösen meglepő volt e beszédben az érintett nyers őszin-tesség, mellyel Szemere dolgok és emberek felől nyilatkozott. Váratlan épen tőle, kit a közönség zárkózottnak ismert.

Nem egészen igazságos ítélet.

Igaz, hogy a közönség nézetét, véleményét rendesen a szó-székéről hallá először; de onnan olly határozottsággal, mint sen-kiét. Az ellentábort nem egyszer megdöbbsenté férfias, bátor föllépése.

Emlékezzünk csak híres követjelentési beszédére a 44-diki országgyűlés után.

A szószéken kívül azonban tagadhatlanul nem volt eléggé nyílt. Bensőbb baráti közöl is csak igen kevésnek tárta föl utó-gondolatit. Státusférfiúban, diplomatában gyakran dicséretes tulajdon. De inkább helyén van a cabinet, mint a fórum fór-fiaiban; a ministeri pádon inkább, mint az ellenzék élén. Amott több a pusztá tekintély összetartó hatalma, erősebb a fegyve-lem. Az ellenzék már hajlamánál fogva gyanakodó. S ha magány viszonyokban is csak nyíltszívűség szerez lázaimat; közpályán okvetlenül félreismerés kísérendi azt, ki nem eléggé közlékeny pártja irányában.

Szemerének különös szerencsétlensége volt, félreismertetni.

Csuda-e, mikor illy kevesen ismerék?

Sokszor hallottam panaszkodni ezt is, amazt is, hogy Sze-mere minden iránt kikérdezd őt, a nélkül, hogy saját nézetét

tudatta volna. E tapogatózó modor a lelkiismeretes író eljárásához hasonlított nála, ki megolvass előbb minden könyvet, kimeríti a tárgy egész irodalmát, mellyről írni készül. Tájékozza magát a vélemények iránt. Az angol törvényhozás kikérdező eljárása. Ollykor meg mintegy mérkőzött is szelleme. Azon mértékben nőtt ereje, önbizalma, a mint látta, minő tehetségek milly sikerrel szerepelnek nálunk. Egyszerű lélektani indokok. A gyanúsítás azonban ezeknek is más okokat helyettesített. S Szemerének nem egyszer volt oka pályáján panaszkodni a rágalom ellen, mi reá nézve annál kellemetlenebb, mert többnyire párthíveitől jött.

S meg kell vallani, eléggé férfiasan tűrte a félreismerést, a rágalmakat.

„Igaz, — monda 1845-ben, egy szép őszi estén, midőn a fővárosi ifjúság fáklyás zenével tisztelé meg — igaz, félreismertetni a legnagyobb kín, maga a halál. De e halálból már itt a földön van föltámadás. Hol? Önérzetünkben.“

„És a rágalmak? Ezek természetes sebei a politikai küzdelemnek, mint a hadi csatának vannak sebei. Keservesek ezek valóban, úgy hogy hősiebb lélek kell a hazát szolgálni, ezeket is szenvedvén. De ki ezektől fél, az ne lépjen politikai pályára, azokat lehetetlen elkerülni, boldog az, kiélnék gyógyítására találkoznak hálás polgártársak, kik azonban nem mindig találkoznak. Vigasztalásul ilyenkor emlékezzünk a régi kor nagy embereire, föl a megváltóig, emlékezzünk a nagy rómainak, ki örültek mutatkozván, a legnagyobb félreismertetésnek 8 rágalomnak tette ki magát, s ha nagy czélja előtt meghal, mint bolond temetett volna el, így pedig, a kellő idő a maga teljességében elérkezvén, mint hazaszabadító halhatatlan.“

„Várjunk az időtől, ez a polgári jellemek igaz megfejtője.“

„Midőn tehát most búcsúképen azt kívánom nektek, hogy legyetek munkás, önálló, szilárd polgárok, jót kívánok; de ha azt kívánám, hogy soha félre ne ismertessetek, se ne rágalmaztassatok, lehetlent kívánnék. De mit sem tesz. Nyúljatok kebletekbe, s ottan érezni fogjátok, hogy haza és szabadság drágább kincs, semhogy érették ezeket is nem lehetne s nem kellene elszenvetni, s ki miattok riad vissza útjától, hónap és a szabadságot az soha nem szerette.“

Szépen és igazán van mondva.

Gyönyörű vigasztalás a félreismert polgárnak. De nem nyug-

tathatja meg a közpálya emberét, ki az egyszerű polgár egyéni kötelességeinél többre van hivatva. Többre, mint egy szavazatot adni a közügyhez. A rágalom kétségtelenül nem homályosítható el a szónoki dicsőséget; de e fény nem volt hasonló a csillag ragyogásához Betlehem fölött. Nem indultak utána kelet bölcsei.

Közlékenyebb modor, több bizalmasság, megnyerőbb társalgás pártot gyűjthetett volna körüle.

Azon iskola embereit, mellynek elveit képviselte.

A reformpárt ezen töredéke az alsó házban örömet sereglett volna már 43-ban zászlója alá.

De ő nem bírt azon tulajdonokkal, mellyek Deákot annyira alkalmassá tevék vezéri szerepre. Nem elég e részben a szószerkesztő ereje. Nem tanszék ez. Ott nem lehet mindent kifejezni. Nem is tanácsos mindent elmondani. A legmakacsabb vitázó is gyakran megadja magát négy szem közt. S a ki tapsok után indul, csak szerepre vár. Adj neki eszméket, gondolatokat, s hirdetni fogja igéidet.

Deák magánybeszéd közben is mindég több eszmét adott, mint vett. Azért keresték társalgását.

Szemere nem volt nyílt levél, mellyben mindenki olvashatott. Hasonlatosabb a naphoz; pályája fényes, de csak kevés szem láthatott belé.

Azt hisszük, e kevesek közé tartozánk mi, mert ismerők a világrészt, melly fölé hajlott e delejtű.

Nyuűgot fölé; míg „kelet népének“ többsége egymás politica varázsa alatt állott.

A reformpártban az 1844-diki országgyűlés végén támadt e szakadás. Midőn Szalai vette által a P. Hírlapot.

Sokan nem akarnak e szakadásban egyebet látni pusztá szóvitánál. Míg mások kárhoztaták az új P. Hírlapot, hogy általa az ellenzék benső kötelékei tágulni kezdettek.

Pedig az természetes volt.

Míg az ellenzék csak az ő szerepét vitte alkotmány és nemzetiség körül, ez általános jelszavak után könnyen indult a sokaság. E harcban csak két vélemény, két tábor lehetett. A refor-

muk útja szövevényesebb. Több érdek, több nézet, több árnyalat tűnik föl. Egyik tatarozást ajánl, a másik gyökeres javítást. Ez fényes palotát tervez, hol az aristocratia kényelmesen lakozhassak, mint egykor Velence palotáiban; s amaz tágasabb épületet, hogy a népet is befogadhassa.

Legneveltségesebb, ki terv nélkül fog az építéshez.

A régi magyar ellenzék szerepe, kevés jelesnek kivételével. S a megyék státusférfiai kénytelenek voltak pártuk országos embereinek tanácsát minden egyes reformkérdésben megkérdeni, mint megkérdezzék hajdan a jósszékeket.

A P. Hírlap írói mondák el először egészben nézeteiket az átalakulás formáiról.

Ez oszlatá meg a reformpártot rövid ideig.

De aztán ez is adott később nagyszerűebb körvonalokat az ellenzéki reformpárt programjához.

Szemere is panaszlá az időben, hogy az ellenzék elsőbbségi csak egyes kérdésekben nyilatkoznak, de az általános politikát fejtegető s vezérlő szavakat nem hallani tőlök.

„A kormánypárt, monda többek közt, magát organizálta, s mit így tervez, annak kivételére a megyékben egy egy hatalom is állított. Ama párt e szerint munkálatiba egységet, rendet, tervet hozott, inig a reformpártéban nincs egység, terv, rend, sem összefüggés, sem egyetértés, s így azt hiszem, hogy elérkezett erre nézve is, a legfőbb idő magát organizálni országszerte, stb.“

Már követjelentési beszédében sürgeté Szemere a párt-rendezeit.

A conservativ párt programja mindazáltal megelőzte a reformpártét.

Az ellenzék programja 1847. márczius idusán kelt, mellynek évnapiján két nagy halott hunyt. cl. dulus Caesar hajdan, s most egy évvel később az új magyar alkotmány.

Ez ó alkotmány romain intézményeket láttunk emelkedni, mcllyeket az ellenzék programja még csak homályos vonalokban formulázott.

Természetes. Azon programm egyezkedés kifolyása volt a párt töredékek közt.

Szemere a P. Hírlap tanait képviselte az egyezkedésekben, oly határozott, mint gyönyörűen szerkezeti javaslatával.

Sőt tovább ment. Íróársaim a P. Hírlapban mély meggyőződéssel ragaszkodtak a képviseleti alkotmányos monarchiához. Szemere már akkor bcvallá előszereteté a köztársasági intézmények iránt, melyeknek nem mondjuk, legrégibb, de talán egyedül igaz hive volt a forradalom szónokai közt.

Akkor még senki sem képzelte, minő jelentősége van a jövőben e hitvallomásnak.

Azonban jött az 1848 diki országgyűlés.

Ott vettetett meg azon óriási népszerűség alapja, mely a nemzet sorsát később egy nagy izgató, de nem státusférfiú kezébe adta.

Szemere látta a veszélyt, s többször figyelmezteté rá barátait.

„Soha sem volt, ír a egy levelében, soha sem volt illy dologtalan követi kar. A késznek örül, még hallgatni is rostói. Ezért lehet tartani az egyoldalúság veszedelmétől. És azért, mert a conservatív párt hallatlan erőtlén. Én sajnálom hazafiúi lélekből. Nekünk erősebb conservatív ellenzék kellene, mely vigyázóbbá tegyen. Ha ez így megy, a bizakodás ront meg. stb.“

„Valami szövetségnek kell alakulni, ha az egyoldalúságtól mentten akarunk maradni. Minek alapján? Melly alkalommal? Magam sem tudom. Nehéz föladat, hol az eltérés nem süni, nem elvbeli, külön állanunk. Az ollykori elállás pedig gyanús és különködésre mutat. A föladat inkább az volna, Kossuthnak túlnyomóságot nem engedni, nem engedni a jövő miatt. De ezt a hiúság, az elbizott hang, a dicsekvő szólásmód, a tanárkodás alapíthatja meg, és az ellen mit csinálsz? azt fogod mondani, ne szóljon s ne illy hangon stb. Alig értetheted meg, bár érezi mindenki, stb.“

Míg azonban ekkép kérésé a támaszkodási pontokat, a közbejött európai események váratlanul összezavarák Archimedesünk politícai körvonalait.

Alig múlt el egy hónap, az idézett sorok kelte után, a febr. forradalomig.

S 1848. márczius 25-kén, Szemere, mint már belügyminis-teri jelölt, a következő beszédet mondá a főváros fáklyás-zenével tisztelgő polgáraihoz:

„Vannak idők, midőn a népek lelke, mint a menynek kapuja megnyilatkozik, és benne a szabadság érzete csudamódon revelálja magát, mint egykor az isteni vallás magát a megváltóban revelálta. Az Ilyen idöket én az emberiség történeteiben szent pillanatoknak tekintem; a mi bünök és kihágások ;Ilyenkor elkövetetnek, azoktól undorral fordítom el szemeimet, de más részről gondolatom a lélek mélyébe száll, hol lakik a szabadság, mely elnyomatásában hasonló azon tűzhöz a földnek kebelében, melyre a sors egy vezúvot hengerített, s terhe alól magát rengés és rázkódás közben szabadítja ki.“

„Ilyen időnek éljük mi első napjait, első heteit. Most minden Perez komoly és szent, mint az életé s minta halálé. Európa népei zajlásnak indulnak, tehát mi sem tespedhettünk, mi sem hallgathattunk, organizálni kellett magunkat, különben elhordja a vihar e nemzetet és annak királyi székét. Es nem késtünk, nem töprenkedtünk, az idő maga gondolkodott helyettünk, mi tettük azt, a mit rögtön tennünk lehetett, a népnek megnyitottuk az alkotmány sánczait, az osztályok közt leromboltuk a válaszfalakat. Mi nem kérdeztük többé küldőinket, hanem a hazát, az utasítások elnémultak, mert a nemzet szólalt fel, azon fatum, mely Európa népeit megragadta, rendelkezett velünk is; a haza szívéből a pártok eltűntek e pillanatban, előlépett a haza szent, és a korona ősi képe, s e kettő körül, mint oltár körül gyülekezett össze az imádó hazafiak serege.“

„Tehát a népekre nézve is megjött elvégre az idő a maga teljességében. Az a hosszú szenvedés, az a sok tőrés egy felleggésürödött össze a népek lelkében, mely néhol leütött mint mennykő, néhol pedig mint záporcső, áldása lett a földnek, melyre hült.“

„Hazánk e boldog, e szerencsés országok közé tartozik. Eljött a felleg, de a veszély elment, csak áldása maradt meg.“

„Tudniillik: A nemzetet ezután nemzeti, független, magyar minis-terium fogja kormányozni. Tehát Magyarország többé nem gyarmat.“ „A lélek, e roppant óriás, kiszabadult rozsdás békéiből, a sajtó szabad.“

„Csaknem egészen valósággá vált hazánkban is azon szent elv: egyenlő jogok és egyenlő terhek.“

„A föld szabad, melyet a nép bír, és szabad a nép, mely azt bírja.“

„Nemzeti őrség örökdik felettünk, mely palládiuma a szabadságnak.“

„Tehát mindent még nem nyertünk meg, de megnyertük azt, mely alapja mindennek. Megvan már a föld lábaink alatt, mellyen álláspontot vehetünk, megvan már a nap fejünk fölött, mely világít és melegít, még kevés fejlődés, kevés előhaladás kell, és mint nem sokára a világra nézve a természet tavasza bekövetkezik, úgy bekövetkezik hazánkra nézve is a szabadság tavasza.“

„Egy szóval nem sok hiányzik már ahhoz, hogy a nemzet minden érdekeiben egység legyen, mely egység alapja minden hatalomnak, mellyre a magyar nemzet számot tarthat Európa népeinek magas sorában.“

„Legyetek bizonyosak benne, hogy mi híven megőrizzük az elveket, mellyeket kivívtunk. És alkalmazni fogjuk azokat minden következményeikben. Az ó alkotmány, mintegy vén épület, összedőlt, új fog omladékaik helyén emelkedni. De éhez idő kell, és az időben rend és béke és bizodalom, de félre ne értsetek: béke, rend és bizodalom soha nem a szabadság rovására kell.“

„Hanem az igaz elveket könnyű megismerni, nehezebb kivíni, legnehezebb alkalmazni. Hosszú idő is kívántatik hozzá. Tehát legyenek várakozással és bizodalommal is. Hiszen e néhány nap alatt, a vilámnak gyorsaságával, félszázadot éltünk át, istennek különös gondviselése virasztott felettünk, és a ki eddig kételkedett, most meggyőződhetett róla, hogy a magyaroknak saját istene van.“

„Ennek kegyelmét kérjük ki a további nagy munkához.“

„Üdvezlek, tisztelt polgártársaim. Üdvezlem Pest városát, mint a hazának szívét, üdvözlöm Budával együtt, mint a hazának két szeméfényét, mint példaadót és hatalmas tényezőt a rendben és szabadságban, országszerte. Üdvezlem imádott hazámat a valódi szabadság küszöbén, a paradicsomnak ajtajánál. Üdvezlem e három szent elvet: szabadság, egyenlőség és felebarátság.“

„És még egyet. Mi t. i. Batthyány Lajos miniszerelnök, és azok, kik mint ministertársai királyi megerősítés alá vagyunk terjesztve, más biztosítékot a jövőre nézve nem adhatunk, mint hogy mi a szabadságot nem tartjuk eszköznek, hanem célnak, mi a rendet is a szabadságért óhajtjuk, és azt a szabadság szempontjából a szabadság eszközeivel óhajtjuk fentartani; mi azok leszünk a kormányon is, a kik valánk az ellenzék sorában, mi a melly elveket hirdettünk, azokat életbe is léptetni igyekezzünk, ime itt a szabad ég alatt, az éjnek ünnepi csendében,

az örökkévaló isten színe előtt esküszünk: a mint c fogadásunkat megtartjuk, isten minket úgy segéljen! “

E beszéd után Szemere a cabinetben eltűnik szemeink elől.

Azon cabinet rejtelmait kellene tudnunk minden részleteiben, s bepillantunk a belügyek titkos tározójába is, hogy megítélhessük a ministert.

A parlament nyilvános története nem nyújt elég adatot e korból a státusférfit jellemzésére.

Várjunk az időtől. A történet mindent földérend.

Itt még csak a törvényhozóról néhány ecsetvonást.

Az alsóházban Deák után Szemere volt kiválólag alkotó eleme a régi ellenzéknek.

Égyszersmind alapos ismeretű szakember.

Az esküdszékek és magányrendszer behozatala s a halálbüntetés eltörlése iránt tartatott beszédei a 43-diki országgyűlésen a tárgyaló ékesenszólás, a kimerítő parlamenti szónoklat legszebb példányai közé tartoznak.

„A halálbüntetés kérdését — mond ez ügyben Szemere aug. 19-kén az említett hongyűlésen — egyízben én is választám elmékedéseim tárgyául, azonban azok után, mik itt már előadattak s állásomnál fogva a jegyzői helyen, hol inkább illik s kell figyelni mint szólni, hallgattam volna, ha Szepes követe, nem tapintat nélkül, erőnek erejével a gyakorlat terére nem húzná e kérdést, s ha abban nem helyezné leg-hatalmasb erősségét, hogy nincs törvényhozás sem Európában, sem Európán kívül, melly a halálbüntetést eltörlötte volna; ha abból, hogy a büntetésnek e neme mindenütt fenáll, azt nem látszanék következtetni, miképen mivel fenáll mindenütt s régóta fenáll, bizonyosan szükség van reá; szóval, ha régiségével nem védelmezné e büntetést. De kérdem Szepes követet, ha vájjon az, a mi áll, azért mert áll, eriteriona-e saját czélszerűségének és jogszerűségének? Ez okoskodás szerint a régiség mértékén ezer fokkal jogszerűbb s czélszerűbb a zsarnokság a képviseleti rendszernél; úgy Draco törvényei Solonéinál jobbak, mivel régiebbek, úgy a kínpadokat most is kellene használnunk; úgy a bálványimádást elébe kellene tennünk a keresztyénységnek; úgy Szepes követe ezelőtt több ezer évvel, midőn még a halálbüntetés nem alkalmaztatott (mert Lactantius a Draco előtti történetet írván meg, azt mondja: „ad hoc cum videbatur nefas quamvis malos tamen homi-

nes supplicio capitis afficere“) nagybajnok leendett a halálbüntetés ellen, mivel új volt volna, s íme most védelmére kel, főképp mivel már régi. De mielőtt Szepes követe erősségének nyomán odább mennék, kijegyzem a tért, mellyen állást veszek; ki jól teszi fél a kérdést, félig már megoldó.

Véleményem szerint a büntetés jogalapja kettő: egyik az elkövetett bűn, mi emberi bírótól halált érdemel, és miután a büntetés nem egyéb, mint megfosztás egy jótól, az élet olly jó-e, mi azonkép, mint más javak, tárgya lehet a büntetésnek? másik jogalap a szabadság s béke, vagy a társasági jogállapot fentartása; e szerint az a kérdés: halálbüntetés nélkül fenállhat-e a társasági szabadság s béke? mert ha volna is bűn, mi halált érdemelne, s ha az életet szintűgy el lehetne is venni, mint más akármelly jót, nem lenne jogszerű a büntetés, ha egyszerűs mind nem szükséges a társasági jogállapot fentartására. Az első kérdés egy ezzel: jogszerű-e, a másik körülbelül ezzel: cél-szerű-e?

A jogszerűség hiányát itt nem mutogatom, mert ez a tudomány elvontabb országába vezetne, mindazáltal megérintem azt, hogy csak az ember bír személyességgel; hogy az élet isten ajándéka, s c parancs „ne ölj“ nem szenved kivételt; hogy nem csak c jog egyedül eredeti, mint a státus előtt s nélkül is meglévő, de az élet egyedül ollyan, melyet nem lehet úgy felfüggeszteni, hogy meg ne szűnjék örökösen; hogy mint az egyes, úgy' a státus som ölhet, csak önvédelmében, de önvédelem szüksége a státusra nézve nem áll elő egyes ellenében, hanem hasonló esetben a státus akkor van, midőn háborút folytat; megérintem azt, miképen az életnek e sérthetlenségét lehangosabban épen a fejedelmeknek kellene hirdetniük, mindamelltt is, hogy mint fejedelmek mindenek fölött állanak, s mint emberek, egy sorban mindennel, mert életük sérthetlenebb, mint koronájok, amaz istentől ered, ez emberektől való, a korona szentsége utánczóit, az életjogé eredeti. Ha a a népek kezdettől fogva c jognak tisztelésére tanítottak volna, mi a zsarnokok által pusztán a koronára szorítottatott, a nemeslelkű Condorcet XVI-dik Lajos védelmében nem kiáltotta volna hasztalan a francia népnek: hogy ha élete, mint királyé, nem volna sérthetetlen és szent, bizonyosan sérthetetlen és szent mint emberé.

Van-e hát olly bűn, mi emberi bírótól halált érdemel? Nincs, mert az élet elidegeníthetlen jó, mert ember tiszta s tökéletes ismerettel nem bir sem a cselekvő szándokáról, mi a bűn subjectiv oldala, s ha van eset, mellyben az ember életre méltatlan, az ott áll elő, hol a bűn e két oldala a legmagasabb fokára hágott, azaz hol teljes erkölcsromlottság van. S itt ítélt-e más, mint a mindentudó? Vájjon az örök igazság

szerint ítélnék-e a földi törvényhozók, kik mérföldönként más más törvény szerint ítélnék, kik egy tartományban néhány hónapi fogsággal büntetik azon bűnt, mely a szomszédban halállal sújtatik? A különbség közöttünk és a halálbüntetés pártolói közt ez: ők így szólnak a bűnöshez: nem érdemled az életet, megfosztják tőle; tehát mintha istenek volnának, holott ha csalatkoznak, vissza nem adhatják az életet; mi pedig így szólunk hozzá: nem érdemled a szabadságot, rabbá teszünk, tehát ítélünk mint emberek, mert ha csalatkozánk, szabadságát visszadhadjuk.

A másik kérdésre: vajjon szükséges-e a halálbüntetés a társasági szabadság s béke fentartásáért? nemmel felelek, mind lélektani, mind történeti erősségeknél fogva.

A világ minden embereit három osztályra lehet különözni. Az első képezik azok, kikben az állati hajlam s indulat folyton vagy pillanatonként korlátlanul uralkodik az értelem és erkölcs fölött; ezekre hasztalan a halálbüntetés, mert elégtelen; de itt elégtelen minden büntetés a világon, mivel ki indulatból bűnhődik, az örült azon pillanatban, s jlyenkor az ember sem fontol, sem fél. A második osztályt képezik azok, kikben szenvedély s erkölcs körülbelül egyensúlyban áll, s érdekek, körülmények teszik egyiket vagy másikat túlnyomóvá; ezekre részint felesleges a halálbüntetés, mert ha lehető és bizonyos a büntetés, nincs bűn, mitől az örökös fogság el nem rettenthetne; részint elégtelen, mert ha azt hiszik, hogy fel nem fognak fedeztetni, azokra nézve minden büntetés olyan, mintha nem is volna, mivel nem azért követték el a bűnt, hogy nem elég súlyos a büntetés, hanem mivel bizonyosnak hitték azt büntetlenül elkövethetni.

A harmadikat képezik azok, kikben erkölcs az országgló hatalom, kiket bűnre csak a kénytelenség, például az önvédelem vihet; tudjuk azonban, hol végszükség van, ott nincs betudás; s e nélkül bűn sincs, következézőleg itt a halálbüntetés szükségtelen vagy alkalmazhatlan.

S most átmegyek azon tέρre, mellyen Sz. követe olly igen szeret mozogni. Bebizonyítható a történetből, mikép a halálbüntetés eltörlése sehol és soha nem vont maga után bűnszaporodást, mikép a népek erkölcsé sehol és soha nem lón romlottabbá szelíd törvények, mint volt kegyetlenek mellett, sőt épen ellenkezézőleg, a mint nemesedtek a büntetések, velök együtt nemesedtek az emberek is: mert igaz az, hogy humanizáljuk a büntetéseket és humanizálódni fog a nép.

Kezdetől fogva észrevehető a törekvés az emberiségben a halálbüntetés ellen, Herodót említi Sabuko egyiptomi királyt, ki eltörlővén a halálbüntetést, a rabokat munkára használta a Nílus körül, s uralkodása alatt a nép boldog s csendes volt; Strabo a Kaukaz hegyei közt

két népet nevez meg, mellyek közül egyiknek törvényei kegyetlenek voltak, a másik nem ismerte a halálbüntetést, s annál sűrűbbek, ennél ritkábbak voltak a bűnök. Rómában a decemvirek kegyetlen törvényei után hozott a Porcia törvény, miszerint a római polgárt halálra ítélni nem volt szabad, és azon 250 év folytában, inig c törvény állt, követettek el Rómában a legkevesb bűnök, azért kiált fel Cicero olly elragadtatással: „o nomen dulce libertatis, o jus eximium nostroe civitatis, o lex Porcia.“ Már az athenciéknél a halálbüntetés ellen szónokolt a piacon Diodor, mint később Romában Caesar. Angliában pedig Alfréd, a nagy, csak a felségsértésre szorítá a halálbüntetést, s a polgárok országlása alatt olly biztosan éltek, hogy egy akkori történetiró mondása szerint a gyermek, tele erszénnel kezében, veszedelm nélkül utazhatott volna keresztül az országon. S Kenu, emberszerető alkotója Pennsylvániának a XVII. században nem veté-e el az anyaország véstörvényeit, és szólítván a halálbüntetést pusztán a szándékos gyilkosra, nem állt-e ama tartomány 30 éven át olly nyugalomban, mint maga Anglia, hol a bűnök számai sújtottak halállal? lás nem kormányozta-e Erzsébet 20 évig halálos büntetés nélkül ama roppant orosz birodalmat, s nem nagy példa-e II-dik Katalin, ki törvényesen eltörölte e büntetést egy félvad népnél, s e törvényt, egy lázadó rabló kivégzésének esetén kívül, végig híven megtartotta? S midőn Leopold Toszában 20 évig nem alkalmazó a halálbüntetést, szaporodtak-e a bűnök? Nem; sőt volt eset, hogy öt hónapig országának minden fogházai üresek valónak, s efféle eredményeknek folytában törle el 1781-ban törvény által a halálbüntetést, kimondván törvénykönyvének bevezetésében, miképen a büntetések szelidítése összekötöttvén szorgos gondossággal a bűnök megelőzésében, nagy gyorsasággal az Ítéletek hozatalában, s pontossággal és bizonyossággal a valódi gonosztevők megbüntetésében, a helyett, hogy a bűnöket szaporította volna, szembetűnőleg kevesíté a kisebbeket, s igen ritkáká tévé a borzasztókat, sőt egy angol kormányzó még Kelet-Indiában is 1804— 1811-ig elvből halálbüntetés nélkül igazgatott.

Azt kérdi Sz. követe, honnét van tehát, hogy ez általános eltörlés mindez ideig s mindenütt csak kísérlet maradt? azt kérdi, hogy nemde a visszakozás bizonyosága annak, hogy azt nem lehetett nélkülözni? azt állítja, hogy miután a szomszéd tartományokban el nincs törölve, nem törölhető el nálunk sem, mert a gyilkosok elborítanak hazánkat? De viszont kérdem, vajjon volt-e ok az érintett országokban visszaállítani a halálos büntetést? Pennsylvániába miért vitették vissza? Mert az anyaország erőhatalommal kényszeríté. Oroszországban miért áll ismét? Mert az autocrat haragos pillanatától függő eltörölni és újra

felállítani. De miképen legtöbb törvényhozói körütekintéssel a legöszhangzóbb előkészülettel tétették Toscanában a halálos büntetés eltörlésének kísérlete, úgy leginkább lehet s leginkább érdekes is tudni, vajjon volt-e ok azt visszahozni. Én állíthatom Sz. követének, hogy nem volt, s miután máskép állanak a tények, semmint azokat az érdemes követ elősorold, hivatkozom magára a visszahozó rendeletre. Az 1795-diki visszahozatal okául az adatik, hogy mégis vannak gonoszak, kik a a törvény útjára szelidség által sem vezetethetvén, ezzel visszaélnék. De az, hogy mégis vannak gonosztevők, nem igazolna-e minden büntetést, s nem bizonyos-e, miképen azok némi számmal örökké lesznek? S ez időszak után kevcsedett-e a bűn? Epén nem, néha maradt előbbi számban, néha szaporodott. Második okául mondatik, hogy miután csak Toscanában van eltörölve a halálos büntetés, a szomszéd tartományokból oda vonulnának a gonosztevők; éppen azon elv, mit Sz. követe új beszédében felállított. De ha a büntetőtörvényeknek egész Európában a szigor azon egy fokán kell állaniok, ngy, ha a tortúra, ha a (porosz) kerék valahol divatozik, nem kell-c annak mindenhol divatoznia? S miért van az, hogy 1785— 1795-ig míg t. i. a halálos büntetés elvala törölve Toscanában, egy gyilkosság sem követteték el külföldi által, s mindjárt 1797-ben kilencz külföldi fogatott be gyilkosság miatt? Vajjon ez eseményben amaz elvek szentesítését vagy gúnyját látja-e Sz. követe? Nem volt tehát alapos ok, miért visszaállítani Toscanában a halálos büntetést; visszaállítaték, mivel Leopold elment, más trónra lépett át, visszaállítaték, mert kitört a francia forradalom, midőn megrémültek a fejedelmek, s tudjuk: a félnétség a kegyetlenséghez, mint erőhöz folyamodik.

De honnét van az, hogy Belgiumban 1796-dik év óta folyton szelídült a büntető rendszer, hogy 1829 —1834 közt a halálos büntetés elvből nem alkalmaztatott, és mégis világosan mutatják a hivatalosrabés bűnlajstromok, miképen a bűnök és éppen a halálos bűnök száma évenkint fogyott? Honnét magyarázzák meg a halálos büntetés pártolói ama tüneményt, hogy Angliában 1829 óta 1810-ig parlamenti hiteles táblák szerint, azon bűnök száma, mellyekre bizonyos volt a népnél, hogy a kormány megkegyelmez, vagy a mellyek törvény által megszűntek lenni halálosak, fogyott; inig ugyanazon országban, ugyanazon népnél, ugyanazon időben, ugyanazon körülmények közt a másféle bűnök száma általában nőtt, s nőtt azoké is, mellyeknek elkövetői bizonyosan halállal lakolandottak? Ha a büntetés hatánya a büntetés kegyetlenségétől függne, mit ellenzőink állítanak, éppen ellenkező eredménynek kellett volna előállani.

Ezután kimutató szónok: mennyiben felel meg a halálos büntetés

azon elveknek s tulajdonoknak, mikkel minden büntetésnek kisebb nagyobb mértékben bírnia kell.

A halálbüntetés személyes, mindamellett is, hogy gyalázata a kivégzettek rokonaira is esik. De irányában s hátányaiban erkölcstelen, mert a kivégzés szemlélésének szomorú következményeit lehetne elősorolni, hasonlókat ahhoz, mellyeket Malebranche említ, ki az örültek közt egy ijjat látott, kinek tagjai azon ízeken mindenütt megvoltak törve, mellyeken a kerékre ítétek megszoktak töretni, s oka volt az, hogy anyja terhével egy keréketörést néze meg. Avagy az erre a felelet, miért tolakodik oda a nép? De nem hívja-e meg oda a státus az embereket? s nem vétené el legfőbb czélját a halálbüntetés, ha nem gyűlnének nézői. Hisz egyetlen érdeme az, hogy példás.

De e nyereségnél nem fontosabbak-e erkölcsi ártalmai? Az undor a vértől nem gyöngíttetik-e annak szemlélése által? nem gyöngül-e meg az emberekben a tisztelet az élet szentsége iránt? A gyilkosság nem veszti-e el borzasztóságát? Mi lett Robespierreből, ki a forradalom előtt azért monda le hivataláról, hogy ne kelljen embert halálra ítélnie? Mi volt Marat később, ki 1789-ben a halálbüntetés ellen egy munkát írt? A francia forradalom korában nem vált-e még a gyermekek játékvá állatoknak felnyársolása, bogarak guillotinozása? XIV. Lajos kényes ízlésű idejében a keréktörés szemlélésére nem jelentek-e meg a legnagyobb hölgyek, s a hohérok elmésségei nem voltak-e tárgyai a salonok társalkodásinak? S nem innen magyarázható-e, hogy III. Fiilöp egész udvarával szokott gyönyörködni az emberek égetésében? Az emberi természet hasonló a szelídített tigrishez, melly vért pilantván meg, ismét vad lesz és vérszomjazó.

Erkölcsi ártalmihoz tartozik a halálos büntetésnek, mit a viták folytában megemlíteni még nem hallottam, a gyilkos monomania. Szám-talan és pedig hiteles példákkal be tudnám bizonyítani, hogy sok emberben a gyilkolás és gyújtás gondolata a hohérpad körül támad, hogy egy nő egy gyermekvesztőnek kivégzését meghallván, ilyen monomaniába esett; hogy amaz ünnepiség, mellyel a kivégzés történni szokott, vágyat ébreszt hőse vagy mártyra lenni hasonló látványnak.

Politikai ártalmihoz pedig tartozik az, hogy mivel a büntetés nagysága miatt az emberek a bűnöst vonakodnak feladni, a tanú vonakodik vallani, a bíró vonakodik elmarasztani, a bűn sokszor büntetlenül marad, mi legtermékenyebb anyja a bűnöknek. De a szabadságnak is veszélyes e büntetés, kivált politicalai rázkódásokban. Ha törvényszerű a halálbüntetés, a gyilkosok bírói képet öltenek magokra; ellenben ha Athéné nem szok ítélni méregre, Socrates nem fogta volna kiüríteni a méregkehelyt, ha a nép nem barátokzik meg a bírói gyilkolással, Francia- és

Angolország nem hurczolták volna királyaiakat vérpadra; ha a nemzetknél nem törvényes a halálbüntetés, forradalmaikban annyi drága s hires vér özöne nem vesztegettetett volna el, és ha a zsidóknál nem mindennapi dolog a keresztrefeszítés, Kálvária hegyén soha sem állítatott volna föl ama legnagyobb kereszt, melynek terhe alatt a föld megrendült.

Tovább megyek. A halálbüntetés nem osztékony. E közt: elvenni vagy nem venni az életet, nincs közép. Nem szellemi; hanem kegyetlen s boszút lehellé, mint maga a bűn. Avagy a társaság mindig olly kegyetlenül büntessen, mint maga a gonosztevő bűnhődött, s mint két vad álljon egymással szemközt, várva, mellyik szűnik meg lenni előbb kegyetlen? Egynek nem kell-e kezdeni, s lehet-e remélni, hogy kíméltre s emberiségre példát a bűn adand? nem is javító; ki megöli, az nem javítja meg a bűnöst. A törvényhozók e részben hasonlók voltak eddig ama kegyetlen s gyáva sebészhez, ki minden lábat elmetesz, mit tudatlanságból vagy hanyagságból nem akar gyógyítani.

S elrettentő-e mindenekre nézve egyképen? Azoknak van-e igazuk, kik a halálbüntetést legfélelmeesebbnek hirdetik, mint Szepe3 követe, vagy azoknak, kik Tolna követével ellenkezőt állítanak s az örök rabságot vallják irtóztatóbbnak? Véleményem szerint ez függ az egyediségtől, sőt egyél) körülményektől is; a halálbüntetéstől kivált a gazdag és boldog fél, ki kétli, nyer-e a jövőben, a szerencsétlen s nyomorult gyakran kívánja azt. Londonban 17 nőszemély halál helyett elfogadá az átszállítást, de hat nem; midőn Philadelphióban a büntető törvények enyhítették, s a raboknak az ó és új büntetés azaz halál és örökös fogság közt választás engedteték, többen a halált választók; Franciaországban sok rabot látnak örvendeni, ki a bagno helyett guil-lontinera ítéltetik. Vájjon állíthatni-e tehát olly bizonyosan, hogy a halál mindenkire a legfélelmeesebb büntetés? Miért van az, hogy a ki örök rabságra ítéltetik, rendesen folyamodik kegyelemért, de nehezebben az, ki halálra ítéltetett? Nem azért van-c, mert a halál egy kínos óranegyed, mivel az edzett lelkek nem sokat gondolnak, s nem akkor hajlanak-c a folyamodásra, midőn hosszan ülven, s várván a főlebbvitel eredményét, lelkök kifáradt óránként s éjjelenként vívni a halál gondolatával? De e szerint nem világos-e, hogy szabadnak rettenetesebb az örök fogság, ellenben a halál rettegése a bűnöst, úgy szólván csak a vérpadnál rohanja meg? nem világos-e, miként a halál félelmének ereje nem előző, mert a bűnnek nem előtte, hanem utánajár, s akkor kezdődik, midőn már a bűn elkövetetett? Vagy fél kivégzésekor a bűnös, vagy nem fél; ha nem fél, jele, miképen reá nézve, bár vétkezésekor a halálra emlékezők, akkor nem bírt a büntetés elrettentő erővel; ha

pedig fél, s minél inkább fél, annál inkább gyaníthatni, hogy korábban a halálbüntetés félelme nála nem munkálkodott; mert ellenkező esetben nem követte volna el a bűnt, *mi nem* ismer félelmet, vagy bizonyosnak hívé föl nem fedeztetését, melyly esetben elégtelen bármelly büntetés a világon.

De nézzük meg közelebb, vájjon olly bizonyos-c az elrettetés a nézőkre nézve, mint azt állítják a halálosbüntetés pártolói? Ha gyakori a kivégzés, a nép megszokván, nem veszíti-e el élet rettentő hatányát, és ha ritka, a borzadással együtt nem gerjeszt-e egyszersmind szánatot? minek épen azon következményei vannak, miket a törvényhozó nem óhajt. A bűnös a vérpádon három lélekállapotban jelenhet meg. Vagy bátran, sőt daczczal, ez kétségkívül nem épületes a sokaságra inkább megvetést önt a halál ellen még azokba is, kik eddig rettegek; vagy elcsüggedve s tehetetlenül, a nép megbocsát ellenének, kit a hóhérpadon s kényszerítve lát s leggyönyörűbb vonása az emberi szívnek: akaratlanul a szenvedő pártjára állani; vagy bánattal és töredelemmel, s ekkor benne nem a bűnt, de a bánatot látja, s itt valóban egy új ártatlanság kezdődik, melyly némán is kiáltani látszik, *hogy ő* és nem a bűn az, mi fél fog áldoztatni, s a vérpád az, mi utálatot gerjeszt, a megtért bűnös mint martyr látszik meghalni.

És így még egyszer ismételjük: miképen fölötté ártalmas a népet szoktatni a vér tekintéséhez. Ha ritka a gyilkosság, koránsem azért az, mert nagy a halál félelme, és ha gyakori, nem azért gyakori, mivel a halál félelme vesztett erejéből; inkább mondhatni: hogy a hol gyakori, azért az, mert a természetbeli undor a vér ellen meggyöngült, s hol ritka, azért az, mert az undor még megvan. Úgy bátran állíthatni, miképen a gyilkosság ritkasága egyenes viszonyban áll a gyilkosságtól! undor növekedésével. Különben honnét magyarázzuk meg, hogy a halálos büntetés nemelly népeknél csekély vétségekre rendeltetett, és ezeknél sem birt visszatartó erővel? Honnan van az, hogy midőn tolvajság s gyilkosság egyenlően halállal sújtatik, ez ritkábban követtetik el? Es így vigyázzon a törvényhozó, hogy midőn a kivégzés példáiban a halál félelmével akar munkálni, ama másik hatalmasb erőt, a gyilkolástóli természetes undort ne gyöngítse meg igen az emberekben. Mert midőn a halálos büntetéshez ragaszkodik, a két erő, a félelem és undor közöl választott; azonban csakhamar észre fogja vethetni, hogy a félelemben olly fegyvert választta, melyly nem használva hiábavaló, használva élet veszti.

Igyekszem rövid lenni, csak a legfontosbakra szorítkozom. Ezért mellőzöm azt, hogy e büntetés egyszerű, túlteszem magamat népszerűségén is, mert elég megszűnnie, hogy népszerűtlenné váljék:

azt sem tartom fontos oldalának, hogy gátló ártani, mert e czélt kevésbbé szörnyű eszközzel is elérhetjük; mindezeknél fontosb tekintet a büntetés meg becsethetlenségé. A törvényhozónak nincs bizonyos ismerete azon fájdalomról sem, mit kivégezéskor érez a bűnös; századokig hívék, hogy a fejtétel nem kínos, most az akasztást kezdték hinni enyhének, a leghíresb orvosok ellenkeznek egymással. És tudja-e a törvényhozó, mi a halál, s mi van a síron túl? tudja-e, hogy büntet-e, vagy jutalmaz? Valóban, kinek vallása van, ki jövődő életet hisz, arra nézve e kétség eldöntő erejű. A halálos büntetés következményei az idő, ez élet határán túlesnek, pedig az embernek, mint eszes lénynek ismeretlennel sújtani nem lehet. Vájjon ha földünkön egy titokteljes mélység nyílnék, mit némellyek a boldogság honának, mások a kárhozat helyének tartanának, vájjon észszel cselekednék-e a státus, ha legnagyobb bűnöseit abba eresztgetné le? Véleményem szerint, midőn az ember a büntetés végét be nem látja, ész nélkül cselekszik.

De emberre nézve, ki nem hiszi magát istennek, leghatalmasb ellenvetés az, hogy a halálos büntetés helyrehozatlan, holott minél nagyobb a büntetés, annál szükségesb, hogy helyrehozható legyen, mert a tévedések áldozata nem támad fel. Pedig a bírák Ítélete nem épül apodicticai bizonyosságon. Nem azért mondatik a vádlott bűnösnek, mivel bizonyos, hogy a bűn általa követtetett el, hanem mivel a törvénytől megkívánt némelly feltétek jelen vannak. Tehát a bizonyosság csak formai és viszonyos. Mivel a vádlott úgy vall, mivel két tanú egyezőleg bizonyít, hozatik az ítélet, azonban a tapasztalás mutatja, hányszor megvult minden bizonyság, mit a törvény kivan, s később az elmarasztott ártatlansága mégis kivilágosodott. S ha korunk bölcsebb garantiái közt kisebb is a veszély, — ha kisebb is a veszély ott, holjuty, hol nyilvánosság, hol korlátlan szabad védelem van; de hogy mégis illy biztosítékok mellett sem lehetlen, erős bizonytságot tesz Livingston, ki azt állítja, miképen Északamerikában sem ritkák az illy bírói csalatkozások, bizonytságot tesz Lucas, ki csak 1826. félévéből Franciaországban hat esetet hoz fel, mellyben ugyanazon vádlottat egy jury halálra ítéle, más ellenben, mellyhez pusztá formabeli hiba miatt utasítotték a cassatioszék által — különben kivégeztetett volna — ártatlannak vallá, bizonytságot tesz Dupetieux, ki Belgiumból 14 példát számlál elő; bizonytságot tesz a Morning Herald, melly Winde londoni sherifkedésének kilencz hava alatt hat illy esetről emlékezik, bizonytságot tesz O'Connell, ki az 1846. parlamenti ülésben 4 — és több német jogtudósok, kik több illy ártatlanul kivégzettek emlitenek. De a csongrádi követ által felhozott példán kívül hazánkból én is mutathatnék fel

több illy szomorú esetet, a beregi s más levéltárakból, mindamellett is, hogy nyilván nem lévén minálunk, a bírák tévesztett gyilkolásai titokban maradnak. S a bírák lelkén nem szörnyű teher-e, habár hibából ontani vérét ártatlannak? s nem méltán gerjeszt-e ellenséges érzést a polgároknak minden illy esemény, látván, hogy a törvény maga teszi azt, mit a gonosznak tilt? S nem kell-e egyaránt rettegnie a hóhértól s gyilkostól? S megnyugtat-e az, hogy az ártatlan áldozatnak tetemeit emlék tiszteli, ha másnap a hiba újra elkövethetik? Ez ellen nem véd meg más, mint a halálos büntetés eltörlése. Ismeretünk s Ítéletünk korlátozt, és mégis büntetünk, mintha csalhatlanok volnánk. Cselekszünk mindenható erővel mindentudás nélkül. Valóban ha nem volna egyéb ok, a helyrehozhatlanság tekintete maga elég arra, hogy a halálos büntetés eltörlötessék.

S mielőtt bevégezném beszédemet, még két veszélyre teszem a rendeket figyelmessé, melly a halálos büntetéssel együttjár, s az előttem szólók közül senkitől sem cmlítették.

Egyik, hogy ha hatalom, álnokság, bírói gyűlölség vérpadra juttatá áldozatát, egyszersmind biztosítá magát, hanem a gyanú, legalább a próbák ellen; kiél, az még megboszulhatná magát, a halott örökre néma. Másik, hogy sok kivégzettben a próbáknak egyegy gazdag kútfeje dugul be, minek ártalma kettős: jelenvaló, a mennyiben társai, ha netalán megfélemlenek, újra előrohannak; jövendőbeli, amennyiben örökre felfedezetlenek maradnak némely bűnök, mikre csak a kivégzett vallomásai vezethettek volna. Sőt a halálbüntetés kisebb bűnök ellen nem új rugó-e a gonoszokrá nézve, elkövetni nagyobb bűnt, hogy a csekélyebb fölfedezését megelőzzék? Igen, így lesz az éjjeli or útonálló gyilkossá, hogy azok, kiket meglöpött s megtámadott, ellene mint vádlók vagy tanúk fel ne léphessenek.

Míndezeután bátran fordulhatunk a halálbüntetés védőihez, s mondhatjuk: minden büntetés az igazság határain belül egy kísérlet, miképen lehet a bűnök ellen legsikeresben hatni: mit ti magasztaltok, a halál, már teljesen megpróbáltatott. Elismeritek, sőt ebben erősséget helyeztek, hogy kezdettől fogva minden nemzetek gyakorolták azt, és ti magatok valljátok, hogy foganatlanul. Mi nem kívánunk egyebet, mint hogy hagyjátok el azt, mi ezer meg ezer éveken át a kegyetlenség minden alakjaiban alkalmaztatván, minden korban s körülményben sikeretlennek találtatott. Nem büntették-e Angliában halállal azt, ki házból 2 ezüst forintot lop, ki parkban vagy országúton bemázolt arczczal jelent meg, ki egy özet szándékosan megsebez másnak birtokában, ki tóból egy halat eloroz, ki álnévvel írt levélben mástól valami becses dolgot kér, ki bárányt azért lop, hogy bőrét eladhassa? S melly bünte-

tés félelme illy csekélységekől el nem bírt rettenteni, vájjon föltehetn-e józanul, hogy az a nagyobbaktól el fog ijeszteni? Hihető-e, hogy az árulót és zendülőt, ki vállalatában azonfölül dicsőséget is lát, egy messze halál félelme vissza fogja tartóztatni? Hihető-e, hogy annak, ki őrzöngő boszúját egy csapással kielégítheti, a halálbüntetés emlékeztésére gyilkos karja tehetetlenül alá fog hullani? Fog-e az bírni a legszilajabb indulattal, mi ama gyöngve vétkes hajlamot nem bírta föltartóztatni? S mit használtak az emberiségnek a kínok ezer nemei? Mi jó és nemes virágozott azon 60 ezer életből, mi VIII. Henrik alatt múlt ki a vérpadon, s azon 70 ezerből, mi Angliában 1698-tól 1787-ig hóhér által végeztetett ki? Nem kellene-e e szerint Spanyolországnak paradicsomként ragyogni, hol némelly három hónap alatt 2600-at ölt meg a törvény szava? S nem azért állanak-e századokkal hátrább, mert boszú és düh nemcsak érczből csinált pallost, növényből kötelet, de szövetkezett az elemekkel is: a földdel, mellybe eleveneket temetett; a vízzel, mellynek hajjaira eregeté a bevarrottakat; a léggel, mellyel fojtott; a tűzzel, mellyben hamuvá égetett; s megfordítván a természet rendét, az embert adá az állatoknak eledeleül? És mit használt mindez? S panaszkodhattok-e, hogy kísérletek kora avatkozás által megháborítottatott? Nem; dúltatok s öltetek, s a bűn mindig szaporodott, s a halál nem volt elég, kínokkal tetéztétek a halált. Most már a sor rajtunk van, tehát engedjétek nekünk is a kísérletet teljesen, egészben s a büntetőjog többi részeivel összehangzólag megtehetnünk; eljárátok s elveitek fölött már Ítélt a múlt, miénk felett majd a jövő ítéland.

Én tehát, mint már követtársam is kijelenté, megyémm nevében a halálos büntetés eltörlésére szavazok; mert nem a büntetések kegyetlenségétől, hanem azok bizonyosságától s gyors sujtásától függ a siker. Mert ha a népet kegyetlen büntetésekhez nem szoktatjuk, reá a szelidebbek ép úgy, sőt biztosabban hatnak, mint hatnak a kegyetlenek; mert nekem úgy látszik, hogy midőn a státus javainak rablóját megöli, a társaság ellen elkövetett bűnt egy, a természetelleni vétkekkel boszulja meg, s midőn a gyilkost kivégzi, nem büntet, hanem ismétli a bűnt.“

Alakra nézve nem egy művészebb szerkezetű, ragyogóbb külseű mutatóványt közölheténk vala Szemere szónoklatából tartalmasabbat alig.

S a szónok lapidaris írmódora, ez erőteljes, rövid, szabatos nyelv, e szép mozaik-styl, különösen alkalmas volt törvény alkotásra.

A törvényszerkesztés, formulázás ügyességében Szemere

mindjárt Deák és Szalai László után következik. Azonban merészebb kezdeményező, mint amazok.

Szentkirályi értelmezései inkább illettek tankönyvbe, mint törvénycikkelybe.

Szentkirályinak, mint jegyzőnek, nagyobb érdemei vannak az izenetek, határozatok s alsóházi nyilatkozatok szerkesztésében, mint a törvényalkotás körül.

A hosszú, körbeszédes, kormányszéki és megyei styl helyett már rövidebb, egyszerűbb, tisztább, szabatosabb szerkezet látszik iratain. A köziratok európai, hivatalos nyelve.

Szemere jegyzői munkálatai azonban, mint irodalmi művek is jelesek. Kölcsei szép izenetei, s lelkes föliratai jutnak eszünkbe a 36-ki országgyűlés kezdetéről. Csakhogy Kölcsei melegebb, Szemere tartalmasabb.

Szemere olykor egész törvényhozási, egész jogphilosophiáját kimeríté a tárgynak. Fülvilágosított a nélkül, hogy oktató modorba esett volna.

Ő hozta be a karok és rendek táblájához a külföldi parlamentek szokását: indokolt jelentéssel kíséreni a benyújtott törvényjavaslatot.

A magyar törvényhozás története nem mutathat föl e részben szebb, jelesebb példányt Szemere jelentésénél az irói jogok biztosításáról szóló cikkelyekhez. Egyaránt becses az irodalom és törvényhozás történetírója előtt.

Szemerének nem kis érdeme van ezek szerint a magyar törvényhozásban. Nem kis dicsőség kísérete fáradozásait a szószeken kívül is.

S 1849-ben az egyetlen alkotó, rendező tehetség volt Kosuth ministeriumában. Innen van, hogy azok is legtöbb bizodulommal tekintének reá, kik fenhangozó ministerelnöki programja iránt semmi rokonszenvet nem mutattak.

Cs. A.

WESSELÉNYI MIKLÓS.

I.

A Szamos-völgyben, közel Magyarország határaihoz s körülvéve Erdély álomszerűén kies tájképeivel, egy büszke kastély uralkodik a vidék fölött. Széles homlokcsarnoka, a fedelezet csillogó kúpjai, a messzevetett szárnybástyázatok, a domb, melyre az épület főrészei fektetve vannak, parancsoló és aristocraticus tekintet adnak e kastélynak; ámbár az utas, ha közel jó, észre fogja venni, hogy a váralakú fényes ház, lassanként egy tág, de elosztásaiban kényelmetlen földesúri lakká változik, melynek alaprajza több fitogtatást, mint czélszerűséget tanúsít.

Mennyi természetbáj, mennyi szeretet, mennyi iszony, mennyi férfibú és történeti gyász lebeg e kastély és széles párkja fölött, mely a szomszéd hegyek széléig nyúlik s míg lankáján a legnemesebb gyümölcseit érnek, tetőiről a vadvizek és záporosók a megszagott földrepedések közöl ágyúgolyót és tengercsigákat sodrának alá, a természeti és állami nagy küzdelek emlékeit.

Mert a földalakulási óriás harcokon kívül, két magyar forradalom megrendítő jelenetei találkoznak azon udvaron, melynek kastélyát említettem, és a mögötte fekvő vidéken.

A magas hegyet, mely oldalról néz az úrilakra, Rákóczy-hegynek nevezik, minthogy az alatta elnyúló völgyben körilkerített és megvert magyar vezér e hegyre menekült, hol végig tekintve a tábor-romokon és halottakon, könyes szemmel vett búcsút Erdélytől, melyet többé nem látott, s midőn a bérczél másik lankáján haladva, a szomszéd falu határára érkezett, szintén búcsút kelle vennie egy szeretett lénytől, s a nép most

is kegyelettel említi a köasztalt, mellynél Rákóczy és e nő, rövid ebéd után, elváltak egymástól, hogy többé ne találkozzanak.

Talán épen a szív-szaggató búcsú perceiben, a Rákóczy-hegyről egy grotesk, egy féktelen szeszélyű igazságszolgáltatást lehetett látni, melly egyszersmind megfoghatatlan és népszerű volt.

Wesselényi, a szolnokmegyei főispán, ki a kuruczokkal vitézül harczolt, az ütközet után magát kipihenni házához térvén, tornácza előtt találta a rónai oláh papot.

Ez hosszason elbeszélé, hogy ő vezette a német sereg egy részét álutakon Rákóczy háta mögé, s a kuruczok megveretése egyedül ennek tulajdonítható.

A főispán előbb kétkedett, de végre az előadás részleteiből a tény igazságáról meggyőződött. Arcza komorrá lőn. Kezével jelt ad hajdúinak és az oláh pap a kert egyik fájára felakasztatik.

A törpe, tömör épület, hol illy csodálatos bíraskodás történt, most az általam említett kastély mellékházai közé tartozik, s olvasóim már észrevehették, hogy a tündérbáj u és zord emlékü Z s i b ó regényes és vadór körezetébe vezetem, hol a múlt forradalom alatt Erdélyben majdnem először ütött ki a polgárháború, s hol a világosvári események hírére az utósó magyar sereg, melly még a harezmezön állott, és az utósó magyar vezér, ki Aradon halálra ítélteték, a közelgő oroszoknak átadák fegyvereiket.

Ah! Zsibó egy tartalomdús könyvhez hasonlít, mellyben a szív legszendébb meséitől kezdve a bőszi indulatok vad történetéig és a honszeretet megszentelt álmáig, annyi vonzó s idegfelesztő jelenetekre találunk, mint a regényes iskola költeményeiben.

De a Wesselényiek közt, kik a zsibói uradalmat bírták, a közelebb meghalt Miklós atyjának volt legviharosabb élete és lelkülete. Melléje az égtől őrangyalul vala rendelve egy zárdanövendék, Cserey Heléna, a szeretet, türelem és szenvedés neje, s ha Wesselényi Miklós — értem az apát — féktelen szíve által nem sodortatott olly örvénybe, honnan az ő óriás erejű karjával sem lehetett volna kimenekülni, és ha neve Erdély évlap-

jain fénnyel van körülsugározva, ah! e fény Cserey Heléna könyeiből ragyogott föl, és a menekülés a vad szenvedélyek örvényéből egy megsemmisített nőélet önáldozásainak árán eszközölteték.

Érzem, hogy észrevétlenül a tündérvidék emlékeinek varázshatalma alá estem, és Zsibón, mielőtt az ember történész lehetne, akaratlanul regényíróvá válik; mert nem lehet szólani Wesselényi Miklósról, a közelebb kimúlt nagy hazafiról, a nélkül, hogy apja ne említették, a még melegebb keblű, kinek életpályája minden irányban a regényes felé sietett, sőt néha a hihetetlen határszélig tévedt.

És ha adatok volnának kezeim közt, a szónokok könyvében az idősb Wesselényi Miklós külön helyet foglalna; de miután mostani viszonyaink mellett minden érintkezés Erdélylyel nevezetes akadályokra talál, az apa történeteiből csak annyit említhetek, mennyi a fiú jellemének, élményeinek és hibáinak ismeretére mintegy Útmutatóul szolgál.

Mária Terézia uralkodásának utolsó éveiben Galliczia egyik nagyobb városában a közfigyelmet egészen magára vonta egy fiatal kapitány, ki kellemes társalgási modorral vad szenvedélyeket, a szép és nemes iránti lelkesedéssel durvaságot, a XVIII-dik század bölcselő szellemével aristocraticus gőgöt kötött össze, s jellemében úgy fölolvastotta az átmeneti korszak ellentéteit, hogy minden ismerősét a tisztelet és megbotránkozás, a szeretet és iszony ellentételei közt tartotta, s ki ma általa megbántva érezte magát, holnap megint ragaszkodott hozzá, ki ma előítéletein csodálkozték, holnap belátását bámulta.

E kapitány több csudálatos szeszélyek után fejébe vette, hogy a kerületi főispán által, ki gyermekkorában fodrász volt, gördítesse fűrtökbe és rizsporoztassa meg haját. Illy vállalat szelíd úton nem sikerülhetvén, kedvetlen következeket idézett elő, és Wesselényi a lovas kapitány a katonai szolgálattól búcsút volt kénytelen venni.

Ő a szebeni zárda védfalai közül elragadván egy növendé-

két, kit nőül vett, a zsidói magányba vonult. De e percz óta a csendes és álmódó vidéknek minden nyugalma megszűnt.

Szilaj lovak patkói verték föl a csendet. Vadászkiirt harsog az erdőben. Fegyverzett cselédek jártak az udvaron föl és le. A rozsdás családágyuk előhozattak. Katonai lábba tétetek az egész körezt. És a középidő aristocraticus s durva erkölcesei Voltaire munkáival együtt — melyet a férj — és a bibliával — melyet a nő szeretett — bevitettek a zsidói őslakba.

Vendégek tódultak Zsidóra barátkozni a házúrral, kinek szézelei, bőkezúsége, vadászebei és főként lovai naponként ismeretesebbekké lőnek.

Nehány év alatt Wesselényi ménésének híre a birodalom határai n is túl terjedt, s minden lord, marquis és magút nagy úrrá játszó turista, ha a Lajthán átjött, Erdélybe is elment, hogy a különcz magyar mágnással találkozhassék, bámulatos lóidomítási ügyességéről mesét és valót hallhasson, vagy ha kalandori viszketeg bántotta, vele versenyezzen, s nagy öszletet koczkáztasson olly fogadásokra, mellyeknek regényességök vagy jelentékenységök miatt a magas körök és lóismerő világ figyelmét nagy mértékben kllcndett mozgásba hozni.

Zajos és zord volt a zsidói élet.

A házasszonynak sok könybe, a cselédeknek sok lótásba, a vadászoknak egy-egy nyúlserét-sebbe és puskaagy-ütésbe, a helység lakóinak pedig sok határcárba és — ha zúgtak — kék foltokba került.

Magok a vendégek is érezték, hogy midőn a zsidói uradalom körébe léptek, inkább vannak a véletlen kezében, mint azelőtt voltak. A túlerőtetett vadászatokban, mellyeknél olly kevés tekintet volt az időre, mint a gyomorra és kifáradásra, gyakran lettek betegek a gyöngék. De ez mit sem tett. Az egészségesek azért jól találták magokat a meggyújtott farakások előtt, ha erdői vigalom rekesztette be a napot, vagy a főterein gyors serlegei közt, ha egy lucullusi ebéd gyönyörei vétettek igénybe. S valóban, minden borbarát és gourmand a legkellemebb érzések közt lelte magát addig, míg egy madártoll vagy nyúlfark fölött a házúrral, — ki különben is a szeszes italoktól

irtózott, s csak vére által izgattaték — olly komoly természetű vita nem támadt, melly a becsületi kérdések terén vala eldöntendő. Illyenkor ha Heléna hideg ébersége s lélektani tapintata észrevétlenül nem tudott más lendületet adni a szenvedélyeknek, Wesselényi, bár Horácztot könyv nélkül tudta és jól emlékezek, hogy a római költő szerint illy alkalomkor harcolni csak a traxok szoktak, mégis jobbnak látta a barbárok szokását, mint a nagy lantos tanácsát követni. De még itt sem végződtek „a véletlen istenének“ szentelt nap bonyodalmai, mert ha az álomidei vagy bádjadtság békebíróként nem lépett a lakomázó vagy a kandallók mellett pipázó körbe; Wesselényi nyugtalan szelleme, melly, mint a viharmadár a szélvészt, a nagy izgalmat áhította, mindig lelt foglalkozást, melly őt kielégíté, de vendégeit nem annyira. Majd koczkáztató lovaglások, majd czéllövészek, hol az ügyetlenség bűnnek tartatott, s néha díját is a hely színén elvette, majd kényes politicalai és vallásos polémiák kerültek szőnyegre, noha előre látható vala, hogy az elvháborúk, ha Heléna egy interimet, melly a kérdéseket függőben tartsa, vagy egy westphali békét, melly a közveszteségek után a rendet helyreállítsa, nem eszközölhet, rövid idő alatt a legnagyobb anarchiával fogják a zsidói társaságot fenyegetni.

A viharos élvezetek közt azonban semmi sem okozott kétértelműbb örömet, mint a nagy szekerezések.

A ki e mulatság alatt Wesselényinek kedvencze volt, számithatott arra, hogy a sorssal épen ellenkező viszonyban áll.

A lovak nagy idomítója t. i. a lehetségest és kivihetőt egészen más szempontból vette föl, mint a többi halandók. Nála a szekérigazítás több költségbe került, mint a szomszéd uraságoknál, s ha járatlan utakon, hol addig gyalog volt szokás menni, egy kerék eltört s mellékesen egy kar vagy egy láb kificzamodott, lett legyen az akár az övé akár a másé, nem igen vette tekintetbe.

Legnagyobb öröme volt pedig, ha — miután ő ércz-szívvvel bírt — másnak arczán a rejtegetett félelem sáppadásait látta.

Minő vad kéj rezgeti át Wesselényi idegein, mihelyt nyugtalan és mesterséggel felizgatott lovaival kétségbeejtő vad pon-

tokra ért, hol azonban fogatainak szabad mozgást engedhetett. Ekkor a lovak közé csapott és szélvészgyorsan vágatott tovább s mindig tovább. Midőn pedig a veszély növekedett, kidobta kezéből a gyepplőt. A szilaj négyes villámként rohant a meredek szélére vagy a Szamos mély partjaihoz. Még néhány lépés, még egy mozzanat, s mindennek vége. Az istenkéz sem segíthető többé. Ekkor Wesselényi éles hangja sivitott át a lódobajon s a vendég kiabálásain. Fogatai az ismert jelre rögtön megállották, az erőködés miatt reszkető térdekkel. A tajték foszlányban omlott rólok, a gazda közönynyel szállott le, megsimogatni tátoisait, mellyek barátságosan vihogtak, mintha vele egyetértettek volna a bős tréfa keresztülvitelében, és a vendég? . . . a félájult vendég, míg kénytelen volt a jó ötleten mosolygani, szilárdul eltökélé magában, hogy ha az ég és föld összeszakadna is, ő a házúr kiváló szívességére többé érdemessé nem fog válni.

Így teltek Zsibón a napok.

Csak Heléna, a nőhűség költészeti képe, az áldozó szeretet és eltitkolt aggályok martaléka, járt mindig vidám és nyugodt arczzal a háborgó jelenetek közt, egy virágszál a meghalt boldogság sírjára ültetve, egy szent kereszt a tűzhányó hegy tetején, melly a vész óráiban a gondviselésre s az ég nyílt szeméire emlékeztet, oltárkép a szenvedélyek keresztutain, mellyet a művész keze azért létesített, hogy a mélyen csendes vonalok isteneréjével visszadöbentse a vad indulatokat, s ha kitörtek, könyekbe olvassza tol.

Helénánál a szelídség nem lehetett ugyan mindig az, mi a legendák szerint, a szent Agatlia fátyola, mellyet ha az igazhitű akkor lobogtat, midőn az Ethna kitör, rögtön megszűnik az omló lávaár; de legalább soha sem történt, hogy a fátyol tiszta színe megszennyeztessék a földsarkok gőze s érintései által. Mindig tudta védeni a nyugott kéz az ereklyét, mellyet az égtől nyert ajándokul.

Wesselényi imádtá és rettegte nejét, hódolt szellemének s fölvaltva követé saját természetét. A düh és megbánás közt, két egyenlő részre darabolta az életet. S ki tudná megmondani: szíve volt-e nemesebb, vagy véralkata iszonyúabb?

Eddig még a Nemesis nem érte utól, hogy szenvedések által próbálhassa megtisztítani.

De ezen iskola sem maradt ki életpályájából; bár meg kell vallani: kevés sikerrel.

A zsibói kastélytól t. i. egy rövid órai távolságra feküdt a gorbói kastély.

A két kastély régóta farkas-szemet nézett egymással.

Gorbón egy kisded termetű, rendszerető, s aulicus gróf lakott. Épen ellentéte a zsibói bárónak, ki köpczös férfi, zavargó szomszéd és szélső patrióta volt.

E tulajdonok miatt a két úr a legroszabb véleménynyel vala egymás iránt.

A neheztelésekből súrlódások fejlődtek, s így történt aztán, hogy egy szép reggel fegyveres hírnök jelent meg trombitával kezében Gorbó kapui előtt, s a csodálkozó cselédeknek nagy innepélyességgel értésül adta, hogy bárója többé nem tűrhetvén a gróf sértegetéseit, ezennel hadat izén, s reméli, miként isten segítségével a gorbói várat ostrommal beveendi, s a földdel egyenlővé teheti.

A gróf ismervén szomszédját, miután katonaságért a hely távolsága miatt nem folyamodhatott, fölfegyverzé cselédeit és párthíveit; a kastély védelmét pedig egy ott mulató nyugalmozott kapitányra bízta.

Alig történtek illő intézkedések, már Wesselényi a család-ágyúkkal, számos vadászaival, lovászaival, gazdasági hivatalnokaival és derék lőszerekkel ellátott hűbéreseivel közeledett.

A grófnak szép nejével együtt, ki Bécsben nagy tekintélyvel bírt, alig vala ideje az ostrom s kihirdetett hadbírótság elől elillanni.

A nyugalmazott kapitány az úgynevezett gorbói vár becsületéért mindent megtett. Rendezte seregeit, ütközetre vitte, elől ment a harcba, de az ellenség ágyúival a vár szerény fegyverei nem vetélkedhettek.

Egy merész roham következésében a kapuk széttörtének. A kastély falain rések nyíltak, a nők kiabáltak és siránkoztak, a védsereg demoralizáltaték, a félénkek a pinczékbe és házpadlá-

sokra kezdettek vonulni, s jelen volt a percz, midőn a falu lángba boruland, a vár földdel egyenlővé tétetik, a nők zsákmányul esnek és minden kiprédáltatni fog.

Mit tehete a szegény kapitány? Békeköveteket küldött fejér lobogókkal a zсібói báróhoz, tisztességes capitulatio kieszközlése végett.

De Wesselényi föltétlen meghódolást kívánt.

Követelését teljesíteni kellett.

Az ostromló sereg egy része tehát zene közt vonult az elfoglalt várba; más része a hadi foglyokat, a további intézkedéséig, Zsibóra kísérte, hol börtönbe zártattak.

A gorbói fővezér leszámolás végett a nagy terembe vitétt. S itt gyanús komolysággal ültek az asztal mellett különböző férfiak, mint látszik, egy ítélőbíróság.

Kapitányunk maga előtt szemlélvén a végveszélyt, a báró nemeslelkűségére hivatkozott, mind a gorbói gróf birtokaira, mind saját személyére nézve. Heléna könnyei is megtették hatásukat.

Wesselényi hazabocsátá a hadi foglyokat, a fővezért megdicsérte vitézségéért és a gorbói várban okozott károk teljes visszafizetését elhatározta.

De már késő volt a kibékülés.

Mert a gorbói grófné egyenesen Bécsbe sietett, a gróf pedig a főhadiparancsnokságnál jelentést tett.

Katonai erő rendeltetéek Wesselényi üldözésére.

Mit ő korán megtudván, a vadaskertbe vonult, melly széles erdőkkel vala kapcsolatban.

Hajtó-vadászat intéztetett ellene, de siker nélkül.

Néhány napig vad helyeken bolyongott. Utóbb ismerőseinél kezdett lappangani, végre Dátosra menekült egy közel rokonához.

Itt följelentetéek.

Korán reggel volt, midőn hálósobája ajtaján kopogtatnak, mert — mint jelentetéek — valakinek sürgető beszéde van vele.

Ő nem gyanítván rosztat, hoszú reggeli öltözetében és egy karddal — mellyet még éjjel sem szokott magától elhagyni, a

küszöbön megáll, körülnéz, s minthogy senkit sem lát alant, szobájának kőlépcsőjén leszáll az alsó terembe, mely inkább pitvar, mint valóságos előszoba volt.

Ekkor a pitvarajtónál fegyveres alakok mutatkoznak és egy tiszt belépven „ön foglyom“ szól németül, míg katonái rögtön a pitvarba nyomulnak.

Wesselényi válasz helyett harcolni kezd, mindig visszavonulva, hogy szobájába érkezhessen, hol az asztalra valának letéve derék pisztolyai. De a lépcsőkön mindig hátrább tolulván, sarkával hosszú kálókontöserre tapodott, s hanyatt esett.

A küzdés miatt dühbe jött katonák megragadták, az udvarra hurczolák, kezét hosszú kötélre fogták. Ekkor két lovas katona nyeregbe ült, s őt, a két ügető ló közt, gyalog és fővegtelenül hurczolá a közelebbi állomásig, hol szekérré tétetett.

Midőn Kolozsváron átmentek, Heléna már ott volt, s két gyermeke halottágyon, körülé papok, kik veszekvénék, hogy a kimúltak mellyik vallás szertartásai szerint temetessenek el. A vegyes házasság kérdése hármás családgyász közt vitattaték; noha Wesselényiné, a régi üldözések miatt elkeserítve, már a protestáns hitre tért, s azon ábrándos buzgósággal csüggött új hitén, mint egész családja a rómain.

A világi és egyházi hatalom épen a legindulatosabb harczot folytatta a halottak fölött, s a különböző egyház papjai minden követ megmozdítottak diadalmuk kivívására, midőn a fogoly apa kérlelhetlenül tovább viteték, hogy az idegen föld börtönajtai zárják el a világtól, és a viharos cselekvényességtől, mely szenvedélydús szívének életeleme volt.

József császár szigorúan akarta büntetni az új Götz vonBerlingent, ki az ököljog régi világát Szolnokmegyében restaurálta.

A kuffsteini várban egy sötét börtönszobába hurczoltatott, mely a léget és világot csak a kised ajtóablaktól nyerte.

S Wesselényi, ki a szenvedés poharát szintolly makacssággal kívánta fenéig üríteni, mint a szilaj örömeket, még azon enyhítéseket is megveté, mellyek a legszorosabb bánásmód mellett is előkerülnek.

Büszke lelke irtózott a kegy és könyörület alamizsnájától.

Sőt a sanyar végleteiben, az elhagyatás és magány iszonyaiban gyönyört s vad álmainak táplálékot keresett.

Börtönét kisépretni sem engedte.

A szobapadlaton mindig magasabbra emelkedő por egy rémítő naptárrá vált, a szenvedés időmutatójává. S ah! e fővényóra hallgatott a napokról, csak a változatlan kínok hosszú havairól, éveiről adhatott jelt.

Egy történet még növelte a rendes szigort.

A börtönőr valami intézkedés miatt az ajtóhoz jön.

Wesselényi, ki épen az ajtóablak előtt állott, kérdi: mi újság?

Ez vállvonítva mondá: most hoztak várfogságba egy kutya magyart.

Wesselényi kidugta karjait s mellen ragadván a börtönört iszonyúan megrázta, s óriás erővel hátralökvén, az a lépcsőkön gyorsan legördült.

Hogy illy visszatorlásnak következményei ki nem maradtak, természetes volt, s a rabnak nem vala többé oka panaszolni azon gyér kímélet iránt, melly minden börtönőr szívét — ha megkérgesedett is — néha napján meg szokta hatni.

Míg Kuffsteinban az egymáshoz hasonló napok így húzódtak el, s egyik év a másik után beköszöntött állandó unalmával és ürességével, melly a szenvedéseknél nyomóbb, mert a lélek erejét, mellyet a sors ereje meg nem törhet, mint az árbocztot a szú, lassan emészti: míg Wesselényi tétlen rabéletét a fásultság nyoszolyája felé vonszolta, hol a kedély élőhalottként nyugszik a dermedés vánkosain, hogy többnyire az örütség karjai közt ébredjen föl: addig Zsibón az elhagyott gyöngé nő férfierőt nyert a csapások által, zsarnokilag kezdett parancsolni a némbéri gyöngeségeknek, arczáról visszatiltá a fájdalom külségeit, szívébe zárt minden kint, s nem egy újkori Pénélopét találunk benne, ki a mit nappal könyek közt sző, éjjel szétbontja; de egy ó-testamentumi nőt, egy magas jeleneget a sioni fényképek közöl, kiket a hit elég erőssé tón, hogy egy tervbe szőjék föl szívük vágyának, lelkük gondolatainak fonalszárait.

Megmenteni Wesselényit, és a visszatérőnek úgy adni át mindent, a hogy az hagy ott mindent: ez vala a nökedély legszemlembb költészetének gyönyörű, de nehéz föladata.

S Heléna teljesíté.

A férj szobáiban a régi helyen maradt a legkisebb tárgy.

A zsidói gazdaság a terhesebbek közé tartozott, melly a tapasztalt mezei gazda és számító házi úr munkásságát igényelte; és Wesselényiné midőn férje fogságba esett, kevés ismerettel bírt e tárgyak körül, s helyzetét keserű gúny nélkül, kicsinységekben is önállónak alig lehetett volna mondani.

A legcsekélyebb dolgokat is most kellett tehát megtanulni, most volt életében először magára visszautasítva; de erélye győzött az akadályokon. Még a földművelés is az ő személyes és közvetlen felügyelése alatt folytattaték, s az uradalom jövedelmei rövid idő alatt a régiek valának, inig adóssága — s ez az egyetlen változás — naponként apadt.

Sokkal több fáradságba került a világhírű ménes fűntartása. Azonban Heléna olvasott, tanult, gyakorlati ismereteket szerzett, férje traditionalis eljárásait a lótarítás és idomítás körül pontosan végrehajtató, a régi cselédeket tekintélye s kegyei által kettőzött szorgalomra buzdította, minden mozgásba hozott, és az egész környék kénytelen lőn elismerni, hogy Zsidón a gazdaság ezen ágában sem történt semmi hanyatlás.

Volt Wesselényi kedvelt ménéi közt egy arabvér, mellyhez kiválólag ragaszkodott, s melly keleti névvel nem bírt ugyan mert philosophnak hívták — de annyi keleti hév és értelmesség jellemzetté, mint az arab emírek leghíresebb lovait, melylyek Mahomed hét ménéi közül vették származásukat s a néphit szerint gazdájok minden gondolatait előérezik.

Wesselényiné nem engedte, hogy Philosophra, mellyen férje leginkább szeretett lovagolni, senki ráüljön, s maga a mén is olly szilaj volt az idegenek irányában, miként kétséges vala: ha túrni fogna-c valakit hátán? Négy évig volt az arabvér nyergeletlenül: mert eddig tartott Wesselényi fogsága, s mert illy hosszas idő alatt sem sikerült Helénának a kuffsteini börtön lakatait fölnyitattni: ámbár esdeklései, ügyessége, s ártatlan

ravaszágai által még férje ellenségeinek is barátságát rendre megnyerte; ámbár minden udvari befolyást ismerni tanult, s foként a szívesebben kihallgatott nők útján a birodalom hatalmasabb embereinek közbenjárását is folytonosan igénybe vehette.

Végre ütött a szabadulás órája.

A távollevőt gyors lovai ragadták ősi kastélya felé. A mint közelített, föléledt lelke a régi idők változatlan képein. Minden tárgy: a rétek, a mezők, a gazdaság szelleme, a szigorú rend, az épületek alakjai kedélyét azzal látszottak hitegetni, hogy a szenvedés évei csak álmok valának; mert különben az idő, miként vonulhatott volna el Zsibó fölött nyomdokok nélkül, nyomdokai nélkül a pusztulás- és elhagyatásnak?

Wesselényi az udvarba érkezvén, egyenesen az istállóhoz sietett. Midőn Philosoph a közalgőnek hangját hallá, hegyezni kezdé füleit, megfordítá nyakát, s előnyujtva szikár csontos fejét, a belépőt nyerítésével üdvözlötte. Ez örömtől lepetve, sietett kedvelt állatjához, s végigsimítva kezét a dagadó erű nyakon s a széles és zárt csípőjű háton, megnyergelé Philosophot, s a másnak olly szilaj mén, vasalli engedelmességgel, és diadal-gőggel ragadta a régvárt házurat, a mindenfelől összetódult falunép, az ünnepi ruhába öltözött cselédek és a leáldozó nap sugárözönében fődő fák sorai közt a szabadba, a hegyek oldalaira, a kedvelt vadas kerthez, s mindenüvé, honnan Heléna gondjai által elégülés és gyönyör áradhatott a hazatértnék keblébe.

Nem kívánok annak vizsgálatába elegyedni, s nincs is elég ismeretem eldöntésére: hogy a nemesebb állatok a tartós visszaemlékezésen kívül bírnak-e annyi fölfogással, melly majdnem értelemnek, s olly állandó hűséggel és szeretettel ápolók iránt, melly majdnem kedélynek neveztetetik? Mikor fog ama lánczolat, melly a legtunyább és a legbárgyúbb érző lénytől kezdve az emberig mindent egy kapcsolatba szőrit, és az ösztöntől a lélekig, a tárgyak megkülönböztetésétől az önismerésig alig elválasztható fokozatokon halad mindig magasabbra, s a titkos erők hierarchiáját alkotja: mikor fog az anyag világán, a mérleg, a bonczkés és vegytani eszközök hatalmán kívül

eső természet felfedeztetni és átvizsgáltatni, hogy — mint a mahomedán mesékben Salamon király a madarak nyelvét ismerte — az új kor büszke tudósai a lélektan mellé sorozhassák az ösztöntant is, én e legnehezebb kérdéshez csak úgy vehetek hozzá, mint a vak a szíliek árnyolataihoz. De míg nincs valaki, ki önelégüléssel állíthassa magáról, hogy ő ismeri e titkokat, legyen szabad nem mosolyganom azok költészetén vagy sejtelmén, kik mint a perzsa és beduin megindulás nélkül alig tekinthetnek azon büszke s engedelmes ménre, mely csak nekik hódol, mely gondolataikat kitalálja, akaratukat értelmes pontossággal végrehajtja, és a közveszélyekben az ihletés büverejével tudja a szabadulásnak eszközeit föllelni.

De tárgyamtól eltérvén, talán egy állatbarát beteges érzégséibe merültem, mi nincs helyén, kivált olly korszakban, midőn az emberbarátok érzégségei is ki kezdenek menni divatból.

Pedig csak egy jellemvonást akarók közleni a hazatért börtönrab életéből.

Folytatom a félbeszakított rajzot.

Wesselényi legelső ismerősével, mellyel — a vele megérkező nőt szekerében hagyva — Zsibón találkozik, t. i. Philosophfal, benyargalván a vidéket, hosszas élvezet után, végtére megint az udvaron találta magát.

Ekkor leszállott a nyeregről s a ló serényére borulván, megcsókolta azt, s míg szeméből sűrű könnyek omlottak, mély illudéssal kiáltott föl: Philosoph! te sorsommal kibékélttél.

Az ércszív meghajlott egy állat hűsége előtt!

A zajos élet megint elkezdődött a tévedésekkel együtt.

A nyugtalan vérmérsék folytatta uralkodását.

Wesselényi a régi maradt.

Sem nemes indulatát, sem vad természetét, sem a nyugalmas perczekben kitünőleg kellemes társalgási modorát, nem hagyá a börtön szenvedései és magánya által megtöretni.

Vadászott, veszekedett, lovagolt, szerette és keseríté nejét.

Ezalatt nagy változások előjelei mutatkoztak Európában.

XVI-dik Lajos a királyságot már alig tudta összetartani.

II-dik József nagyszerű, de sikertelen reformjaiba beléfáradt.

Monarchiánk különböző részeiben, s főként Magyarországon tetőpontra hágott az elégtelenség.

A függés, a régi törvények nevében, több megyéken megtagadtatott.

Erdély ege is borongani kezdett.

A kormány majd minden hivatalnokban titkos ellenséget, majd minden nemes emberben elégtelenséget polgárt számlált.

A reményekre gerjedt oláh köznép lázadása, azon kezek által, mellyeknek pártfogása felől vala az izgatok által elhithetve, szigorúan büntetettek.

A közjövédelmek apadtak.

Senki sem bízott a jövőben.

S végre maga az új korszak kezdeményezője, a lángeszű uralkodó, kórágán s megtört szívvel vonta vissza, kettőn kívül, a magyar koronaországaira vonatkozó minden rendeletét.

József császár kimúlt.

A közoklevelek egy része, a cadaster előkészületei, a népösszeírás, a földmérési adatok zajorgó megy egy üléseken, és azon kívül nagy ünnepélyességgel megégettettek.

Összeomlott a tündér-vár.

Tíz év virasztásai egy lobbanással füstbe repültek.

Ekkor a ritkaságok tárába szánt szent koronának ládái ismét megnyitattak.

Leopold fölkeneték, a koronát fejére, a palástot vállára tette, a dombra lovagolt, hogy a világ négy része felé vágjon kardjával, s éljenzések közt tegyen esküt az ősi alkotmányra.

Megint minden a régi.

És Erdélyországban is több évtizedek óta kinyitatték az első hongyülés, a francia forradalom hatásai és a százados institúciók melletti ragaszkodás nyomdokaival a vélemények- és kedélyekben.

Wesselényi az 1791-diki diétára megjelent.

Elkezdődtek a tanácskozmányok olly emberek összege által,

kik közül egyiknek sem volt parlamenti tapasztalata, sőt sejtelve is a pártok vezetése és a szőnyegre vont kérdések tapintatos kezelése iránt.

De hamar tanultak, s a 91-diki országgyűlés Erdély évlapjain kitűnő helyet foglalt, az ért ész, a szónoklat és hazafiság tekintetéből.

A legkülönösebb körülmény által vonta magára Wesselényi mindjárt az első napokban a közfigyelmet.

A kinyitás ünnepélyességei után t. i. csakhamar egy fiatal alig busz éves írnok lépett a tanácskozó terembe, nyalábbal hónalja alatt és figyelő arczczal. A vita már meg volt kezdve, s nem minden érdek nélkül szövedék valami közjogi tárgyon mindig tovább. Hogy a haza atyjai a szőnyegen levő kérdés által egészen igénybe vétettek, abból gyanítható, mert csak későn kezdék észrevenni, miként a belépett írnok — ki az alatt tárczáját felbontotta s helyet foglalt — ólommal kezében néz és jegyezget.

A kíváncsiak előnyújtják nyakaikat, hogy felvilágosítást szerezhessenek. A félénkek arca sáppadt lőn; a heves vérmérsékltek pedig agyarkodó állást foglalva, a jelen volt kormánytagoktól magyarázatot látszottak követelni e különös eset iránt.

Minden zavarban volt.

Csak az írnok folytatta munkáját egyenlő szorgalommal, vagy nem sejtván, vagy nem rettegvén a közfigyelmet, mely-ívet támasztott.

Illy meg sem szakított jegyezgetés a zivatar kitörését elő-idézte.

Micsoda kém jött ide? ki bátorkodik leírni beszédeinket, hogy a szót a házból kivigye? ezen interpellatiok kezdék egymást felváltani, s már a megszeppent Nopcsa Elek — ki később udvari cancellár lőn — összegyűjté papirait, hogy távozzék.

Ekkor fölállott Wesselényi, a még csak különczségeiről ismert férfi, és gyönyörű szűzszónoklatát tartá a nyilvánosság mellett. *)

*) Fia, szintén Miklós, majdnem félszázaddal utóbb a nyilvánosság

Eszméi győztek. Dörgő hangja megrázta a kedélyeket. Tap-sai fogadtaték, mert ragyogó, bár néha túlbő előadási modora kivételt tön azon száraz és törvény tudói értekezések alól, mely-lyelc már lábra kezdének kapni. Példája másokat is buzdított és az 1791-diki országgyűlés fényesebb volt minden utódainál, egészen az 1834-dik évben tartottig.

Wesselényi a nyilvánv szükségéről a még gyakorlatlan több-séget felvilágosítván, Nopcsa a teremben maradt és háborítás nélkül folytatta vállalatát. Naplója, mollyet Zsibón láttam, az egyedüli forrás, honnan az 1791-diki szónokok szelleméről rész-letes ismeretet lehet meríteni, és nagy vesztesség a történéseire s parlamenti irodalomra nézve, hogy ezen kitűnő ügyességgel szerkesztett munka a legérdekesebb tárgyak szőnyegre vitele előtt, általam ismeretlen okok miatt, félbeszakadt.

Pedig 1791 határozott Erdély közjoga fölött.

Mária Terézia nem szerette az alkotmányokat; József gyű-lölte a régi jogot. S így az elsőnek szelíd absolutisínusa, a máso-diknak meleg, de csak elméleti szabadságszeretete, azon pontra juttatták Erdélyt, hogy midőn a tetteges új rendszerből — mcllyet nem tanult — kilépett, a históriai régi alkotmányt, mellyet elfelejtett, nem tudta sem elég kitartással védni, sem elég ügyességgel tovább fejteni.

Igaz, hogy minden viszonyok összedulva és egymáson hever-tek, mert előbb a törvénykívuili szokások és folytonos visszaélé-sek, később a törvényhelyetti felsőrendeletek, VI-dik Károly és Mária Terézia kora után a Józsefé, annyira megváltoztattak mindent: hogy a Leopold kötlevele, melly a nemzeti fejdelmek alatt kifejlett alkotmány maradványait a mostani uralkodóház védpaíza alá helyeztette, többé egy pontot sem mutathatott tol, mellynek ellenkezője nem volna gyakorlatban.

1791 tehát alkotásra hivatott meg a romok közt.

1791-nek kellett a visszaélésekből azokat eltörölni, mely-

védmezéseért volt kénytelen Erdélyt odafagyni, hol személye többé nem volt bátorságban. De ekkor már nem az országgyűlés, hanem a kormány gátolta a beszédek följegyzését és közzétételét.

lyeken a hatalom önként túladni kívánt, és a régi törvényekből azokat visszahozni, mellyek komoly akadályokat nem gördíthetnek a bécsi kormány elébe.

1791-nek kellett magát alkotmányos évnak színleni, hogy a törvényesség felügyelete alatt tábláztassanak be a kényuralom követeléseit.

Ez vak a felső akarat és a még erősebb viszonyok akarata.

S Erdély olly kis tartomány volt, hogy egy birodalmi absolutisticus kormány mellett, az alkotmányos belélet kifejlesztése és új törvények általi támogatása, költői ábrándnál több alig lehetett.

1834 megértette ezen eszmét; 1791 még nem fogta tisztán föl. Csak itt áll hátrább az első Wesselényi Miklós kora, a második Wesselényi Miklós korától.

Az 1791-diki országgyűlés tehát közjogi törvények szerkesztéséhez kezdett s az ország régi szabadságait új vizsgálat alá vetette.

Nagyban üzeték az alkotmányozás.

A szónoklat védte a jogokat. Megdönté. Eltemettette. Sajnálta, midőn azok szőnyegre jöttek, sejtván, hogy áldozatoltárra vitetnek; később a tarka kötelet kezébe ragadta, s az áldozatot virágokkal hintó be, míg a bárd elébe vonszoló.

Mit tehetett?

A nagy többség vágyott kilépni a tíz évi sikeretlen kísérletek által hátrahagyott zavarból; mint a csolnaktól az, ki egy széles tenger minden zivatarait a csodák kegyelméből átélte, és az emberi természetnél fogva megutálta.

Az 1791-ki országgyűlés rövid idő alatt a megyéket, a törvényhozást és a kormányzékot újra rendezte, a történelmi jogok és a Leopolddali kötelevél alapján; de a legerősebb ékkövek kivétele s az egész épület térszínének megkeskenyítése mellett.

Midőn illy lényeges kérdések oldatának meg vagy metszetek ketté, természetes volt, hogy a pártoknak nemcsak létezni, magokat eszmék és modor által jellemzeni, de egymással hevesen csatázni is kellett.

S az 1791-diki pártok elég szenvedélyességgel küzdöttek a tárgyak felett; azonban sokkal kevesebb épével az egyének irányában, mint a hogy napjainkban divatozott. Mert Bánffy György kormányzósága alatt az aristocratia tekintélye csekélyebb volt ugyan, mint a Bruckenthal korában, midőn a főhivatalok néhány család közt olly óvatossággal osztatának ki, hogy egyik se kapjon többet vagy kevesebbet, mint a másik: de másfelől kétségtelen, hogy a burocratiái rendszer Bánffy alatt erősödött meg, és még nem hozta magát ellentétbe a nagyobb családok érdekeivel, mint később történt. Illy körülmények közt önként érthető, hogy a tekintélyek létezése mérséklé a szenvedélyek kitörését, s annyi oka volt egy szónoknak az indulatok közt is a modorban óvatosnak lenni, hogy a rakoncátlanságok ritkán, a személyes bántalom esetei alig fordulhatk elő.

Csak Wesselényi nyilatkozatai bírtak a közelebbi évek parlamenti vitáinak élességével; csak tőle rettegtek azon magas helyzetűek, kik ha utaztak, a megyetisztek által szolgáltaták magokat, s ha otthon valának, a hízelgők csoportozata — mint érczfal — által voltak minden kellemetlen érintkezésektől különválasztva.

Wesselényi volt az aulicus párt ostora.

O volt a patriótáknak — vagy hogy a mostani nevet használjam — az ellenzéknek legbátrabb előharczosa, ki a megrohánást mindig merte kockáztatni, az ostromban ki nem fáradt, a visszavonulásról tudni sem akart.

Most midőn hatvan év távolsága választ el Wesselényi ragyogó föllépéseitől, a többség alig emlékszik az ő nevére; a kevesek pedig, kik a történezsnet embereit számon tartani szokták, a dicsőség fénysugáraiból, melly halantékait környezé, ítélvén, az ellenzék vezetőjének és a többieken egy egész fővel felül álló egyéniségnek hiszik őt.

Pedig Wesselényi soha valódi vezérszerepet nem vitt.

Erre szenvedélyei, vakmerősége és gyermekies gascognadai miatt teljesen alkalmatlan volt.

Tury vala a párt élén.

S az ellenzék kétségkívül igen ritkán, vagy ha tette, igen rész sikerrel indult el Wesselényi politicóján.

De ha az forog kérdésben: hogy ki volt 1791-nek legkitűnőbb szónoka? ekkor senki Wesselényitől az elsőség babérait megtagadni nem fogja.

Dörgő hangja uralkodott a zajon. Arczainak parancsoló és villámló tekintete megdöbenté a bátrat is. Támadásai érvvel, gyors fordulatokkal, a fölolvadt szív nemes ömledézésével, és a rajongásig fokozott meggyőződés varázsával bírtak. Ingerlékeny kedélyénél fogva Wesselényi gyakran sodortatott a pathostól, melly nála részint csinált, részint belső hév volt, az indulatos előadásig, s onnan a dühöngésig, mellynek hatalmában már többé nem voltak a kifejezések, nem volt a kísérlet, nem az önérdek, de az eszmék logikai kapcsolata mindig. Az embernek bámulni kellett e különös jellemen, melly néha a gondolatok kerekének rendes forgása közt támadt súrlások miatt, olly féktelen hévbe sodorta magát, mintha mérges skorpiók fulánkai által szurkáltatott volna, hogy őrzöngésbe hozassák: s mindamellet ezen hév, ezen zabolátlan kedély daczára is, nem fordult elő eset, midőn a megtámadott, a parlamenti csaták közt felbőszített és többé semmi határt, semmi kíméletet nem ismerő Wesselényi, ne vezette volna előadását a szoros logica sinórvonalain végig. Az ő logicája mint kiolthatlan Pharus, világított a szenvedélyek éjjelén és a megtámadások tajtékzó hullámain, még a legkisebb habra is csillámot vetvén. Az ő logicája, mint a Salamandra a tűzben, az indulatok olvasztó kohóiban is, melyekben a jellem aranya már elvesztette szilárdságát, bántatlannul maradt.

Az élet terén ez nem történt nála mindig így; de a rostrumon örökké.

Keressünk-e Wesselényinél political rendszert, tanokat, stá-susbölcséséget?

Mi volt ő?

Nehéz határozottan megmondani.

Leginkább aristocrata és felvilágosodott férfi.

Aristocrata nem úgy, hogy a kormányzási formák bevég-

zésökben állottak volna szemei előtt, mint annak, ki az ítézését lépcsőin emelkedik föl a szemlélet olly magasságára, honnan a tanok hatását a közjólét mezején, mint egy folyam ágozatait a sik rónán, végig kísérelheti.

Ő inkább vala arisztócrata megszokásból, ízlésből, és ősi példák szerint. A szabadságot szerette fölvilágosodott ragaszkodásával az átmeneti korszakok azon kétes embereinek, kik már elvileg meg tudják különböztetni a szabadságot a szabatos-tól, de cselekvényileg még nem; s kik szívesen elolvassák a francia encyclopedistákat, elmennek a szabad kömivesek páholyába, és hiszik, hogy nagy változások történhetnek a világon, azonban, mint Heródes nem tudta a sok csecsemő közül a Messiást kitalálni, ők sem sejtik, hogy a megszületett eszmék közül — mellyek előttök a porban játszanak — mellyik van hivatva az emberiséget rendeltetése felé vezetni, a meggyőződés szelíd Jordánvize, vagy az erőszakolás vérkeresztje által.

Wesselényi továbbá tetőtől talpig magyar volt. A nyelvmívelésre sok gondot fordított. De ha a honunkban lakó népiségek egymáshoz viszonyát és e viszony veszélyeit egész terjedelmében nem értette, az inkább korának, melly az örökös jobbjóság eltörlésére is József császár által volt kényszerítve, mint neki felróható, ki Erdélynek csupán kitűnő férfja volt, nem pedig apostola.

E megjegyzésekkel nincs semmi levonva Wesselényi országgyűlési érdemeiből; mert 1791-ben nem lehetett az ügy vezérektől olly bevégzett műveltséget követelni, minő most sem volt nálunk, mint tapasztalhattuk.

Wesselényi főként sérelmi szónok vala, nem pedig organizáló státusférfi.

A ki beszédeit áttekintendi, látni fogja, hogy e mezőn dicsőség pályadíja fölött a később kor ünnepelt hőseivel a versenyt kiállja.

Ő a státusbölcséséget többnyire az ó-világ történetének mintaképeiből vonta le.

A görög és római nagy írók, a classicus kor hőseinek és országlásainak tettei gyakran valának beszédében vagy a kiin-

dulási pontok; vagy a lelkesítő, a képzelődést hevítő szerek. Néha Itatni akart általok, máskor felvilágosítani.

Szónoklata e sajtóságok által hasonlított a nemzeti fejedelmek alatt fénylő férfiaknak, egy Kendinek, Kovásolszkynek és Gesztinek modorához, azon különbséggel, hogy ezek az ó-testamentomi példákat is szerették elmélkedéseikbe szőni; de hasonlít a francia forradalom tribunjainak is beszédeihez, kik a Tra-sybulok és Brutusok hazájából hurczolták át a szabadság eszményképeit a nemzeti gyűlésbe, a Tuillériák kertjébe, és a municipalitás termébe, a clubbokra és az utcákra.

Wesselényi 1791-től fogva 1809-ig minden országgyűlésen szerepet vitt.

Talentuma által sokat hatott a tárgyak keresztülvitelére, és indulatoskodása által majdnem annyit a tanácskozások megzavarására.

Néhány jellemző példa fordul az utóbbi esetre elő.

Fölhozok egy párt az érdekesebbekből, mert rá és korára világot vetnek.

Az erdélyi gyűlésekben, ha a tanácskozások alatti rakonzátlan kifejezések miatt jel kéretett s az elnök a jelt megadta, az ajtók rögtön bezárattak, a közvádoló előállott, a gyűlés ítélőszékké alakult, a pör megindított, és senkinek távozni nem lehetett mindaddig, míg az ítélet ki nem mondatott és teljesedésbe nem vétették, vagy a pénzbírság lefizetése, vagy a rögtön fizetni nem tudó egyén elfogatása által. Ekkor aztán az ajtók feltárattak.

A szólásszabadság, ezen biztosítéka annyira népszerű vala, hogy számos törvénysértések daczára az utolsó időkig épen maradt.

Ezt előre bocsátván, Wesselényire visszatérek.

Ő egy alkalommal hévvel és sértőleg támadta meg a kormánypartot.

Személyeskedései ingerültséget gerjesztettek.

Tombolás, láрма keletkezett.

Többen felszökkeltek padaikról és a ház méltóságának fenntartásáért sorompóba léptek.

Jel kéretett Wesselényi ellen.

Az ajtó bezáraték.

Minden ki volt ragadtatva rendes vérmérsékéből.

Ekkor fölállott Tury „Wesselényiben megtámadtassék-e a szólásszabadság?“ kérdé meghatott és átható hangon. „Ki védi meg utóbb e jogot? Ki fog biztosítva lenni e falak közt? “

Alta ruit cedrus, sylvae trepidate minores!

Elnémult Tury.

Hallgatás lön.

Az ajtók mintegy magukban kinyíltak.

Kiki hódolt a szerencsés rövidségű szónoklatnak, melly egy felkiáltásban minden aggodalmat tolmácsolt, és a jól választott latin versnek, melly midőn a vád alatt levőnek parlamenti nagyságát kifejezte, egyszersmind azon körülménynél fogva is hatott, mert a Wesselényi pecsétgyűrűjére egy czedrus van metszve.

Az országgyűlési jegyzőkönyv illető számában pedig a következő naiv megjegyzés vala olvasható: „A tanácskozás Wesselényi Miklós atyánkfíának indulatoskodása miatt félbeszakadt és holnapra halasztatik.“

Más alkalommal az ellenzék ünnepelt szónokának még a fennebbinél is botrányosabb összeütközése volt, de a melyből már nem Tury szónoklata, hanem saját lölekereje által és dicsőséggel menekült.

Ő t. i. a kormány politicáját szokása szerint hevesen ostromolta.

Kifejezései nem voltak válogatva, s modora azon évek kiméletes, sőt gyakran szolgálai hangjához mérve igen nyersnek látszott.

Az elnök tehát félbeszakítá és rendre inté, olly megjegyzés mellett: „hogy talán Szolnok megye érdemes követe elfeledkezett a múlt időkről, mellyek alatt távol kellett lennie.“

E czélzás a kuffsteini börtönre szertelen hatást tön Wesselényire, ki a ház távollevőbb padjairól a sebzett oroslány dühével fölpattanván, kardjára csapott s félrehárítva kezével az előtte állókat, korlátlan haraggal sietett az elnöki szék felé.

A megdőbönt országgyűlési tagok közül senki nem merte mérsékletre figyelmeztetni.

Kiki lesüté fejét, várva a történendőket.

Sírcsend volt.

Amint fokenként növekvő dühvel közelített, az elnök ösztönszerűl tartózkodásánál fogva a szék másik oldalára kezd vonulni, úgy hogy midőn Wesselényi hozzá érkezek, már csak az elnöki szék szélén ült, alig érintve azt.

Wesselényi megáll.

Küzd magával.

Kinyújtja balját s az elnök vállára tevén: „Értettem mire célzott kegyelmességed — mondá fojtott hangon — értettem. Azonban jegyezze meg: engemet József császár szenvedni megtanított, de félni nem.“

A végszavakat olly menydörgő és mély hangon csapta az elnök fejéhez, hogy az elcsüggedt terhük alatt, míg a gyűlés föl-villanyoztaték s kitörő helyesléssel adott elégtételt a gyöngéd télén ül megtámadott és magát rendkívüli szenvedélye mellett is, a végperczben mérsékleni tudó képviselőnek.

Az 1809-diki diéta legtöbb kellemetlenséggel halmozta Wesselényit.

A szellem naponként szolgálóvá vált.

Erdély tíz évi alkotmányos élet alatt, míg országgyűlései gyakran tartattak, annyit hullatott el a különben is árnyék-alkotmányból, hogy ha még tíz évig rendesen lett volna országgyűlése, a végsőnek alig maradhat vala egyéb teendője, mint egy határozat által bezárni a terem ajtaját, s miután többé tanácskozásokra szükség nincs, mint a római színésznek, midőn a comoedia bevégeztetett, a közönség előtt elkiáltani magát: „plaudite!“

E túlmérséklett gondolkozási modor miatt nem szerethették a haza atyjai 1809-ben Wesselényit, ámbár 1791-ben édig emelték.

De a törvényhozás irányának illy átalakulásán kívül, Wesselényi népszerűségének csökkentésére, gyógyíthatlan hibája, a szenvedélyesség, szintén sokat folyt be. S természetes volt, hogy

végére boszantani kívánták őt azok, kik általa gyakran fölinge-reltettek.

Erre hamar nyílt alkalom.

A Leopolddali kötlevél szerint t. i. a főhivatalok közt vala a nemzeti hadak tábornoka, melly — mint az egész kormánytanács — az országgyűlés által volt választandó.

E tábornoki méltóság mindig csak az alapjogok közt maradt, és senki által nem plán táltatott az életbe át, hogy bár egy óráig díszelegjen.

De az 1789-ki forradalom után támadt és gyorsan változó európai háborúk a nemesi fölkelés újraalakítására vonván az ország ügyeimét, könnyen megfogható volt, hogy a törvényhozók a nemzeti hadak tábornokáról is a sérelmek hosszú lajstromában megemlékeztek, s ámbár egy hadügyministerre — mert illyforma szerep vala a Leopolddali kötlevél keletkezésekor a nemzeti hadak generálásának szánva — a karoknak és rendeknek akkor nem nagy szükségök volt, mégis e hivatalra is a választás folytonosan sürgettetett.

1809-ben pedig napi kérdéssé vált.

Nem kell mondanom, mert olvasóim bizonyosan a nélkül is kitalálták, hogy a daliás, a magát fitogató centauroknál is ügyesebben lovag ki, a katonai ismeretek elemeivel bíró, és a hadseregben hoszasabb ideig szolgált Wesselényi Miklós, rendkívül megtiszteltetettnek érzé magát, ha a haza bizodalma által nemzeti tábornokká jelöltetik ki.

S kétségkívüli, hogy ha a fényes hivatal sine cura-ként létesül, Wesselényit illette e díszes megkülönböztetés: ha pedig — mint némellyek hitték — a nemzeti hadak tábornokából, a nemzeti fölkelés vezénylője nőtte volna magát ki, még akkor is, minden hibái mellett, Wesselényi illy hivatalban valószínűleg több szolgálatot tehete a hazának, mint az olly versenytársak, kiknek hibái kevesebbek ugyan; de honszerelmök és buzgóságuk is kisebb.

Ő érezve természetes előnyeit, midőn látta, hogy mellőztetik, nyíltan járt kijelöltetése után.

Hiúsága vagy önérzete megmutatá tehát az Achilles sarkot, mellyen halálosan vala sérthető.

Ellenségei felolvasták az ívet, jól czéloztak; a nyílvesző talált, a seb sajgott.

Wesselényi gyengeségei, mellyek a tábornokságra alkalmatlanná teszik, még nyilvános helyen is előhozattak.

Ő elég szavazatot nem kapott.

S visszautasították a haza által, midőn először kért szolgálatiért díjt.

A büszke lélek, melly már azért megalázva hitte magát, hogy óhajtása ki nem találtatik, elsötétült a nyílt mellőztetés miatt.

A zsidói magányban mindig komorabbá vált.

S bizalmatlanság fészkelte keblébe, a többi gyöngeségek mellé.

1809-ben el végződött Wesselényi politikai pályája, s néhány hónappal a közrehatás megszűnése után, kialvék élete is.

Ő a magyar színészet és irodalom előmozdítója, az első magyar színháznak — a kolozsvárinak — egyik alapítója, igazgatója és csaknem egyedüli föntartó szelleme levéli, gyakori érintkezésbe jött a két haza tekintélyesebb Íróival, s még nagyobb tiszteletben állott a tudomány, mint a politica fáklyavivői előtt.

A gondolkodó emberek szelíd és visszavonult köztársasága lefegyverzé a szilaj szellemet, s mint a királyi oroszlány és a rengetegek büszkébb jellemű vadai, midőn ingerülve is vannak, nem bántják a játszó gyermeket; szintúgy Wesselényi kíméletes vala a tudomány körében, szolid az ismeretek terjesztésével foglalkozó egyének iránt, és meleg barátja a költőknek. Ezek bámulták ragyogó és nagy tulajdonait. Hazafiságát, ez édig emelték, és a világ szeme elől gondosan befedték gyarlóságait, mint az első patriarcháét a hű gyermekek.

Halálának híre megrázta a két országot s a legszebb fájdalomhangokat szakasztá ki a költők kebléből.

Berzsenyi ezen gyönyörű és jellemző verssel örökíté meg az elhunyt emlékét:

Leomlom én is szent porodon, nemes!
A jókkal együtt könyeket áldozom,
S hamvedredet bús cziprusággal
Illeti Melpomeném zokogva.

Nem úgy jelentél meg te hazád egén,
Mint egy szökőfény, melly mosolyog s kivész,
Mint egy szívárvány, tarka párák
Kölcsönözött ragyogásaikkal.

Te, mint az orkán, s mint az olympi láng,
Megráztad a gőztorlatok álpeszit;
Villám-szavad megszégyeníté
A gonoszok s czudarok dagályát.

A jók csodáltak, mint az egész javát
Titkon segítő mennyei tüneményt,
Neved, dicsőült Wesselényi,
Rettenetes vala és imádott.

Ritkán talál itt enyhelyet a derék.
A virtusz útját szörnyetegek lesik:
Pályája küzdés; ám de végre
Talpa alá szegi a chimaerát.

Mint hajdan a szép Aethra jeles fia,
Mebírtad ifjú karral az éktelen
Márványt; s atyáid pallosával
Győzedelem vezetett az égbe.

Tekints le hozzánk hős eleid közül!
Lebegj körülünk, légy szeretett hazád
Védlelke, s oh add vissza fényes
Díszeidet deli magzatodban!

II.

A miért a költő esdeklett, megtörtént.

E kérés: „Öh! add vissza fényes

Díszeidet deli magzatodban! “ teljesült.

Wesselényi Miklós, az elhunyt fia, atyjának ragyogó tulajdonait öröklötté.

De hibáit is.

Midőn azonban az ifjabb Wesselényit az idősb erényeinek, fényes lelkitehetségeinek és gyarlóságának örökösül kell tekintenem, szükséges, hogy előre kijelöljem a határokat, mellyek közt e szavakat értelmezni kívánom.

Az öreg Wesselényiben talán eredetibb s elevenebb volt az ész; de a fiában szélesebb, alaposabb és gyümölcsözőbb kifejtést nyert. Az csupán szónok vala; ez státusférfi is.

Az apa hiúsága s fitogtatási vágya szintén átment a fiúba; de ennél a hiúság majdnem a becsszomj számításával, kitartásával és nélkülözni tudásával volt ellátva; a fitogtatási vágy pedig olly nemes formában tűnt föl, hogy szögletességeinek nagy részét, a nevetségességet pedig egészen elvesztette.

Az ifjabb Wesselényi — mint az idősb — óriás szenvedélyek által marczongoltaték. Indulatossága hamar támadt, terjedt és nagy erővel feszítette keblét. De az érczkebel érczakaratja vissza tudta fojtani a neheztelést, a haragot és a dühét egyaránt. Szenvédélyei többnyire csak akkor törtek ki, ha nem kívánt uralkodni rajtok, szándékból vagy önzésből.

Ő zsarnokságra hajló véralkattal bírván — itt a zsarnokságon nem kegyetlenséget értek — szeretett parancsolni, szeretett az egyenlők közt ő is fő lenni, szeretete akaratját és az akarat teljesedésbe vitelét: e követelő modor, ezen leigázása a körülötte levő idegen sajátságoknak, legtermészetesebb összefüggésénél fogva az érdekeknek, gyakran vezette jó szíve mellett is gyöngédtelenségre, önmérséklése daczára is indulatoskodásra: de

azt állítani teljességgel nem lehet, hogy ő — ha kívánta — kedélyének viharait nem tudta volna fékezni.

Wesselényi kétségkívül gyakran engedett heves jellemének szabad tét; de ellenben atyjával igen ritkán történt, hogy a heves jellem az eszély tanácsaiban fékezőre találjon.

Ez óriás különbség.

Az öreg Wesselényi tudván gyöngeségét, forró vérének mérseklésére külső eszközökhöz folyamodott. Így p. o. otthon állványra több tiszta ing volt téve, és néhány üveg jeges víz. Midőn indulata gyorsan hágott a felső fokokra, letépte ruháit, itta a hideg vizet, öntöztette fejét, s gyorsan cserélte változóit. E mechanicus csilapítás, bár czélszerű lehetett, gyarló pótszere volt az akarat törhetlen és diadalmas erejének, mely az ifjabb Wesselényinél az embert sokszor bámulatra ragadta. Kik vele ismeretesek valánk, láttuk őt néha olly indulatban, hogy térdei reszkettek, míg arcza változatlan maradt, és hangján a legkisebb rezgés sem árulta el a belső küzdelmeket.

Berzsenyi Wesselényit mint 18 éves ifjút látta először. Hihetőleg e találkozás benyomása után nem sokkal írta róla következő gyönyörű és jellemző verseit:

„Mint az egekbe merült Aethnának az alja virányos
S a tetején örökös tűzörvény s aetheri fagy küzd,
Arczaidat derülő tavaszod szép hajnala festi,
Jég fedí homlokodat s láng csap ki komoly szemeidből.
Erdély! menyköveid forrnak bent, esküszöm, áldozz!“

A nagy költő hasonlítása tökéletesen igaz.

Wesselényi keblében mint az Aethnában forrt a láng; de külsője tudott hideg lenni, mint a tűzhányó hegy tetejét hó takarja.

Mínhogy nem szándékom életírást adni, de szintén nincs kedvem egy szónokban és státusférőben a szónoki és státusférőfi tulajdont vegytanilag különválasztani, hogy csupán abstractiókat közöljek: ez okból olvasóim most az életírat majd az ítéset vidékein fognak vándorolni; most a kigyózó völgyben,

hol lépésenként kell a tért és kilátást nyerni, járdalunk; majd fölmászunk a magas pontokra, honnan a hegyek és völgyek alakulásait, egy széles láthatár gazdag panorámáját, áttekinteni lehet. Mert igyekeztem, hogy a szónokra az élet történeteivel ves-senek világot, a státusférfiú terveit magyarázzák ki, a férfinak állása a társalomban: és viszont a politikai becsszomj és hatás-vágy, a honszeretet és a pártönzés adják az ariadnei fonalat a magányélet történeteinek tájékozására.

Munkám tehát, mint eddig, úgy ezentúl is az életirat és a politikai jellemrajz közt fog állani.

E megjegyzés után visszatérek Wesselényi Miklósrá.

A komoly, a gondolkodó, olly rendkívül erős alkatú gyermek még nem vala hat éves, midőn atyjával az udvaron sétált. Épen egy szilaj mént hoztak ki a lovászok és a házi úr felé vezették. A horkoló és hányakódó mént, a mint közelített, a gyermek növekedő gyönyörrel nézte. Ezt az apa észrevevén, mosolyogva mondá: nem ülnél-e rá föl? Miklós hallgatott. Az öreg feléje fordítá éles szemeit és ismét kérdé: no s nem ülsz föl? Nem, válaszolt a gyerek. Miért? Mert félek. A Wesselényieknek nem szabad félni, menydörgé az apa, s földobta gyereket a szilaj ménre, megcsapván ezt ostorával. A zaklatott állat elrohant. Heléna, ki történetesen a tornácson volt, sikoltva szaladt szobájába, s a kerevet vánkossai közé mélyeszté fejét, hogy zokogását elfojthassa, és lélekerőt gyűjthessen a halálhír meghallására; mert egyetlen még élő gyermekének vesztét bizonyosnak hitte. Telt az idő mindig egyenlő kínok közt. Az anya helyzetéből mozdulni sem mert; szívét a félelem iszonya úgy összeszorította. Egyszerre pajzán szava hangzik a gyermeknek, ki a szobába berobogva, nevetés közt beszél el az új életet nyert anyának, hogy a mén igen rosszul viselte magát; de ő mégis a hátán maradt, és addig lovagolt, míg csak az kifaradt.

Ehez hasonló jelenetek nem lévén Zsibón szokatlanok, természetes volt, hogy a fiú a testi ügyesség különböző nemeiben gyorsan haladott előre és organismusát korán szoktatta az idő

viszontagságaitól kezdve, minden alkalmatlanságok eltűrésére. Hamar lőn edzetté s neki törődötté.

A spártai növelésen kívül, mellynek szigora közé sokféle kenyéztetés és elnézés vegyült, a többit t. i. a szellemi idomítást, egy értelmes tudor, Pataky vette át, ki miután a gyermeknek tanítója volt, az ifjúnak útmutatójává, a férfinak barátjává vált, s mint a szellemi viszonyoknál fogva a család tagja, a családi kriptába temetteték el az apa mellé; a nem rég kimúlt fiúnak is végakarata vala, hogy hamvai az apa és növelő közt nyugodjanak.

Miklós serdülő korában sokkal többet ígért, sokkal szebb reményekre jogosítá a hazafit és a tudomány emberét, mint a mennyit férfi évei, minden fényes eredmények mellett, teljesíttek.

Ő, mint gyermek csoda, mint ifjú hasonlíthatlan, mint férfi csak kitűnő volt.

Midőn Kazinczy hosszas börtön után az irodalomnak visszaadatott s újra kezdé reformatori nagy pályáját, a szolgálai szelleműek félték vele közel érintkezésbe jöni; mert a mindennapi lények sokadalma megbélyegzettnek tartá azt, ki czímere volt korának. Illy években látogatá meg az öreg Wesselényit, ki a tőle távollakó vezéríró, mintegy érkező fejedelmet, ünnepi örömmel fogadta.

Kazinczi szerete naplót vinni, s gondosan följegyzett mindent, mi vele történt vagy rá vonatkozott.

Az erdélyi híres szónokkali társalgásait is, kivel hét éves fia mindig együtt volt, leírta.

Fölhossa, hogy egész éjszaka beszélgettek. A gyermek Wesselényi pedig szintén az asztal előtt ült. Nagy figyelemmel hallgatta a komoly társalgást, míg ujjaival a viaszgyertya csepege-seiből lovakat alakított. A hol a beszéd ránézve érdekesebbé vált, közbeszólt, kérdéseket és észrevételeket tett, mindezt egy férfi komolyságával.

Hárman tehát társalgás közt üdvözlék a hajnal-szürkületet.

Kazinczy e gyermeknek különös viseleté és érettsége által meglepetve, prófétai lelkesedéssel kiáltott föl: meglátja a két

haza, hogy mekkora portentum fog Wesselényi Miklósból válni!

Széphalom költője soha nem szűnő figyelemmel kísérte a zsbói kis daliát, ki midőn mások még testi és szellemi tulajdonaiknak művelését alig kezdték meg, már kitűnőleg lovagolt, vívott, lőtt csúszott, s ki a testgyakorlati ügyességgel a tudományok iránti hajlamot párosítván, a vele egykorúakat szorgalomban felülhaladta, ismeretekben túlszárnyalá.

S Kazinczy különben is a dicsérést inkább szeretvén mint a korholást, elemében volt, ha Wesselényire fordítá szemét és a dús zsendülésnek példátlan nyomait vette kedvenczén észre. E rokonszenvnek köszönhetjük, hogy midőn a tizenkét éves ifjú egy csapat fölkelő nemességen, mellynek kapitánya volt, Nagy-Károlyban, a nádor jelenlétében szemlét tartott, a költő a hadgyakorlatok pontossága, a gyermek-vezér főstvényi öltözete, deli modora és páratlan ügyessége által elragadtatván, hozzá egy igen kecses verset intézett, mellynek lehetlen legalább kezdetét nem közlenem.

„Még a praetexta lebdes vállalton,
 Ambróziát önt fűrtös üstököd,
 S gyöngéd orczádon, s e kis száj körül
 Rózsák virítnak, mint az Amoréin,
 Legszebb, legbájosb Amor önmagad.
 S ime a gynaeceum csöndes rejtőkéből
 Kiszökve, már a vérmezőre futsz,
 Hogy ott azok közt léphess fel, kik az
 Ádáz halálnak mennek ellenébe.
 Gyermek, mi ez? S te azt hiszed talán,
 Hogy itt az a harc veszi kezdetét,
 A mellyct egykorúid, a tavasz
 Virággal elbontott hantjain,
 Örökre gyúladozva indítanak?
 Te azt hiszed talán, hogy itt elég lesz
 Sző csődörödnek hátán a szerint
 Rengetni a földet, mint midőn az ifjabb
 Caesárt és Armidort, nemük fő díszzeit
 A hippodromban addig fékezted,

Míg a kelő port a tajték eloltja,
 Melly a kifáradt lú inán lefoly?
 Oh! élj korodhoz illő kényeidnek!
 A melly dologra kelnek társaid,
 Az férfilelket kíván, s férfi kart.“

A nemesi fölkelés, mint tudjuk, komoly eredményre nem vezetett; de bármint fordult volna a koczka, kétségtelen, hogy a gyermek-kapitány azok közé tartozék, kik semmi körülmény közt nevökre és a hazára szennyet nem vonhatnak.

Miklós a politikai láthatáron 1818-ban tűnt először föl, midőn már huszonegy évet számlált.

Ekkor ő közgyűlésről közgyűlésre utazott, hogy minden megyében, hol szavazattal bírt, izgasson azon összeírások cs úrbéri rendeletek ellen, mellyek az országgyűlés mellőzésével és így törvénytelen úton szándékoltattak életbeléptetni.

A kormány terve végtére a nemesség ellenszenvén s az eljárási modor jogtalansága miatt megbukott. Az úrbéri munkálatok a levéltárakba szorultak.

Nyert az alkotmányosság, vesztett a nép.

Az emberbarát és jó honfi szíve vérzett a választásért, melylyet a mostoha korszak elébe tűzött, midőn fölszólítá, hogy vagy a háza szabadságain, vagy a tömeg érdekein ejtsen oly sebet, melly végtére is meg fog boszultatni az események hatalmánál fogva.

Ha 1818-ban úrbért nyert — bár törvénytelen úton — a nép, úgy 1843-ban, minden tévedéseink mellett, kevesebb vér omlik Erdély völgyein és hegyszorosaiban; mert az érdekek kiegyenlítései harmincz év óta folyamatban lettek volna.

De más részről, csodálkozunk-c: ha a törvénytapodásra senki szívesen nem nyújt kezet, s legkevésbbé az ifjú, ki tapasztalatai által nincs még oda kényszerítve, hogy örökös kialkuváshoz szokjék, s hogy ne azt remélje, hogy a jót eszközölheti, hanem hogy a hazára nézve hasznosan vegyítheti politicájába: a

törvényest, melly czélszerű, és a czélszerűt ha szintén nem is volna szigorúan törvényes.

Lehet, hogy 1818-ban Wesselényi, ha a férfi kor higgadt-ságával bír, nem gátolja Majláthot jogszerűtlen jótékony munkálkodásaiban; de hogy az a 21 éves ifjú több kegyelettel viseltetett az alkotmány iránt, mintsem azt bármi kecsegtetések árán megsérteni tudja, ez olly természetes, hogy az ellenzője okvetlenül gyanúsna fogna látszani minden előtt, ki a fiatal évek eszményiségét ismeri.

Erdélyre 1811 óta komor és tevékeny idők borultak.

Lassankint elkopott az ősi intézmények gépe.

És megszűntek mozogni.

A kerekakadoztak.

A törvényhozás tereme bezáratott.

A hivatalszobák lettek az állammá.

Kitűnt, hogy legneveztesebb igény egy kicsiny és szakadozott országnak, hol a népiségek s kiváltságok érdekei majd semmi találkozási pontba össze nem folynak, független kormányzásról és szabadságról álmadozni csak azért, mert a papír-törvények a tanácsosok felelősségétől kezdve az országgyűlés széles jogköréig mindenről gondoskodtak.

Huszonhárom évig nem volt diéta.

1830-ig — kivéven az úrbéri episodot — a megyegyűlésekre kíváncsiságból többnyire csak a gazdasági tisztak, s a magokat unó szomszéd kisbirtokosok jártak. A hivatalnokok, kik választás alá már nem jöttek, igazítottak el minden tárgyat. A miveit és vagynos osztály átallá csekélységekkel foglalkozni, s a kormányzó fényes estélyein, a vidám társas körökben és a nők toilet-asztalai mellett lefedé dicsőségvágyát, kinevette a pedantokat, kik kötelességről, az ábrándozókat, kik hazáról, és a májkórosokat, kik közerkölcsről és polgári erényről beszéltek.

Wesselényi maga is érezte a kor mákonyszerű hatását.

Ő még fényesebb testi mint szellemi tulajdonokkal bírván, úgy látszik, hogy pezsgőbb éveiben kárpótlást vélt találni hiú-

ságára vagy becsszomjára nézve, ha legdelibb lovaglónak, legügyesebb vívónak és czéllövőnek tartatik, ha merészsége, kalandjai, óriás ereje, a nagy vadászatok s a nővilág kedélyében okozott forradalmak által a figyelmet magára vonja.

Hogy unatkozásai közt a tudományoknak is áldozott, s hogy adóssággal terhelt jószágait rendezni meg nem szűnt: ez mutatja, miként a divat és a puhakor daczára is keblében több érez, több nemes anyag volt, mint ifjú barátainak nagyobb részénél.

De a magyarországi felső vidékeken 1823-ban támadt mozgalmak véggyűrűzetei Erdély határszéléig is elhullámozáván, természetes vala, hogy a másoknál aránylag éberebb szellemű Wesselényire hatást gyakoroltak. Újra a hazai törvényekre vetette szeméit. Egy akkor tekintélyben álló jogtudóst vitt Zsibóra. Azzal és a szomszéd megyékben lakó befolyásosabb egyénekkel összejövedeleket tartott, mellyeknek célja a társas időtöltésen kívül, a haza állapota s érdekei feletti eszmecserek voltak.

A fiatal dandyknak eszményképe lévén a frivolitásokban is kitűnő Wesselényi, csakhamar a komolyabb hangulat kezdett tőle a vendégekre átszállani.

Lassanként divatba jött az élvezetet foglalkozásokkal vegyíteni és a napi örömek közt a haza elhagyottságára is gondolni.

Illy előzmények után találkozók Wesselényi egy gazdag és főrangú katonatiszttel, ki nagyobb szerencsével vadászott mint ő, hasonló szép paripákon lovagolt, és a testgyakorlat sok nemeiben versenyzett vele; vagy megközelítve, vagy felülhaladva őt.

E katonatiszt még több elpazarlott év, s még több szétfecsérlett szellemi erő tudalmának súlyát hordá lelkén.

Érdemjelek valának mellére tűzve. Táborozásokban vett részt. Alakja a világcsatákróli főstvényekben, Kraft művészi ecsetje által díszéig, mint egyénisége által felöltő jelenet. Idegen udvarok kegyeivel volt elhalmozva. Beutazta Európát s kelet egy részét. Ismerte a különböző nemzetek szokásait; erkölcsöit. De tapasztalásaiból elégületlenséget és szakadozottságot hozott haza; a nélkül, hogy a gazdagok szerencsétlensége az élvudor és a sybaritismus nemesise az unatkozás, megtörték volna erélyét.

E katonatiszt; nagy vagyona, magas család viszonyai, elismertetést nyert személyes tulajdonai és a szerencse kegyeinek daczára nem volt boldog. Élcei fölvidámíták a körüle levőket, de egy zilált kedély színét hordák magukon. Iróniája s gunyorai hasonlítlanok valának; de néha látszék, hogy azok olly nyílvesszők, mellyeknek élére a méregcseppet az önmagávali eléületlenség hullatta.

Mint a helvét, ha idegen földre távozik, az öröm karjai közt is szívének rejtekében bút táplál, mert hazája bérecek elhagyta, úgy érezte a honfájdalmat e magyar katonatiszt, Debreczenben, a magyar nép közepett is, azért, mert hitte, hogy hazáját elhagyta, midőn tehetségeinek egész összegével nem szolgált.

Wesselényinek találkozása a Debreczenben állomásozó gróf Széchenyi Istvánnal, mindkettőjük életpályájára határozott befolyással volt.

Barátokká lettek.

Rendszeresebben üzék tanulmányaikat.

A fiatal körnek, melly körülöttük mozgott, szívébe csepegtették a hazaszeretetet, a magyar nemzetiség becsülését és a munkássági vágyat.

A felső házi szabadelvű pártnak magva e baráti szövetkezésekből támadt.

Széchenyi látván, hogy Wesselényi ragyogó talentuma mellett is kevés világismerettel bír, rávette, hogy őt Angliába és Franciaországba kísérje el, s mivel a megkezdett új gazdasági rendszer miatt Zsibó még eléggé jövedelmező nem volt, pénzét ifjú barátjának rendelkezése alá bocsátotta.

Legkellemesebb szaka Wesselényi életének — mellyről midőn Széchenyit Kossuth miatt gyűlölni tanulta, szintolly elragadtatással beszélt, mint barátságuk délpontján — ezen utazás volt.

Széchenyi a magasabb körökben, a talentumoknál, a művészeknél, az ipar és vállalatok tekintélyeinél, s mindenek fölött a rókavadászon s lóversenyen névvel bíró angol vidéki nemeségnél sok ismerettséggel bírván, Wesselényit egyszerre olly világba ragadta, melly az ő szenvedélyeinek minden oldalról

megfelelt, s hová neki magára bejutni, alig vagy csak későre lehetett volna.

Ezen kívül Széchenyi szinte hajlammal bírt testi ügyességeivel, edzett természetével, stoicismusával, és a nélkülözésekkel, mellyeket kiállani tud, némi ostentatiót üzni.

Wesselényi elemében volt, mert barátja olly emberre talált., ki a legszeszéyesebb vállalatokra is kész, s ki egy helota vagy négerrab sanyarú életét akkora készséggel hordozta, mint Helio-gabal és Sardanapal dózsöléseit.

Versenyeztek tehát együtt, s főként a fárasztöbb és öntagadást igénylő tervek kivitelében leltek gyönyört.

Franciaország déli vidékeit gyalog utazták be, naponként nagy távolságokat tűztek ki. Csak kenyeret és tejet volt szabad enniök, mindkettőt igen csekély s meghatározott mennyiségben. Mert föladatuk volt a fáradság és éhség eltűrésésében egymást legyőzni. Az eredmény vala: hogy Széchenyi gyalogolni, Wesselényi koplalni tudott jobban.

Barátságuk növekedett e versenyzések által, mellyeket a tudomány és ismeretek mezején hasonló küzdelmek váltottak föl.

Mert mindketten elhatározták hazájukba visszatérésükkel megkezdeni a reformátor! szerepet és életüket kizárólag a nemzet fölbresztésére, kifejezésére, emelésére fordítani, a társas körök, a közélet és az irodalom útján.

Reményök volt örökké egy pályán haladhatnak, nekik volt e reményök, kik political nézetekben lényegileg különböztek, s kik alig tíz évvel utóbb kétkedni kezdenek épen abban, mi kétség fölött állott, t. i. egymásnak jószándékában és honszerelmében.

Hihető, hogy még akkor, midőn mindketten political múlt nélkül s csak a haza felvirágzásáért öszpontosítandó munkásságuk nagy szándékával folytatták a tapasztalás-gyűjtés „vándoréveit“ hihető, hogy az előkészületek korszakában alig sejdítették ama távolságot, melly az elvben egyezőket a részletek és az alkalmazás által gyakran élesebb meghasonlásba hozza, mint a szembetett vélemények képviselői szoktak egymás irányában állani. Különbén vagy Széchenyinek vagy Wesselényinek sok

áldozatra kellett késznek lennie, s valamelyik, — ha komolyan hitték a politicalai pálya közönségét, már előre eltökélte egyéniségét megtagadni. Másként az együttthaladás sikerülése majdnem a csodával határos lett volna.

De ámbár szép álomnál egyéb alig volt e terv, a két álmodozó örök hálával tartozik a végzetnek, hogy sokáig csalódásokban hagyá élni, mert barátságuk évei alatt kölcsönösen nagy változást idéztek elő egyéniségükben, kifejtették tehetségeiket, ismereteik láthatarát szélesítették, és a közéletrehatás eszközeivel testvéreleg ellátták egymást, kiki megosztván a mivel birt, hogy viszont gazdagíttassák a másik fél szerzeményei által.

Később, miután t. i. Széchenyi Wesselényivel ellenségeskedésbejött, a különböző pártok hálátlanságot vetettek rnindkető szemére. Wesselényi tette Széchenyit nagy hazafivá, míg a Széchenyi ismerősei adatokat hoztak föl annak bebizonyítására, hogy Wesselényit a falusi betyárból civilizált férfvá egyedül a Széchenyi barátsága avatta föl.

Illy végletben igazság nem lehet.

Senki sem olly elfogult, legalább most, midőn szenvedélyeink kihültek, hogy a két politicalai jellem közöl az egyiknek eredetiségét és hivatását a másiknak kedvéért kétségbe vonja.

De az mindig különösnek marad, hogy határozott fogalmat akármiről inkább lehet szerezni, mint a hatásról, mellyet e férfiak egymásra gyakoroltak.

Ők magok is — bár őszinteségöket kétség alá vonni nem lehetett — ellenkezőleg adák elő régi viszonyaikat.

Úgy látszik, ismeretségök első éveiben illusioban éltek vagy saját maguk, vagy egymás iránt.

Széchenyi nekem többször beszélte el Wesselényivel szövetségét, utazásait, közremunkálását és meghasonlását.

Az ő eredeti modora szerint előadva e viszony, egy kevésé önösnek tűnik föl, s több számítással mint vonzalommal járt.

„Én, — mondá a többek közt — nagy szemöldű, barnás sárga színű, komor kinézésű ember vagyok. Élczeim találnak, s az eszméim közé vegyített satyricus ötletek által sértve érezhetik magokat néha azok is, kiket bántani távolról sem volt

szándékom. Én az asztal mellett kitudom egy bonyodalmas terv részleteit fűzni, de midőn rögtönzésre kerül a dolog, nem mindig találok magamat föl. Már ezekből is kisül, hogy vezetőnek való nem vagyok. Tőlem sokan idegenednének el, s akadnának tán olyak is, kik miattam magától az ügytől vonulnának félre. De ha egy párt fejének alkalmas is volnék; kolomposnak, vezérszónoknak, a magyarnál, mint keleti fajnál, melly a külsőségeken kap leginkább, mostanság csak olly ember való, ki széles, köpczös termetű, erős mint a bika, dörgő hangja megrezgetteti az ablakokat, elég dagálylyal tud beszélni, s akkora tekintélylyel bír, hogy aki messze vidékről eljő és szemébe néz, akaratlanul kénytelen fölkiáltani: ez ám a hatalmas, a méltóságos, a királyi tekintetű magyar. Bennem e tulajdonok nincsenek meg. Hosszason tanakodtam: ki lehetne körülményeink közt arra alkalmas, hogy a kolomppal elől indulhasson? Végre Wesselényire akadtam. Látni való, hogy ő nagy mértékben van e tulajdonokkal fölruházva, és én reméltem, hogy mi meg fogjuk érteni egymást, reméltem, hogy ő, ki szép eszét sokáig hevertette parlagon, az utazás, tapasztalás és tanulmányok által lerázzván magáról a mi betyáros, s közszerű, a hazának óriás szolgálatot tehet; reméltem, hogy épen azon tulajdonokat fogja fényesen képviselni, mellyek nálam hiányzanak. Csalódtam! pedig mit nem tehattünk volna, ha egymást megértjük? De Wesselényi hiúsága után indult. Tapsok által részegítettette le magát. A faltörő politicába szerelmes. Mindig a víz ellenében úszik. Mindig csak szítja a gőzkatlant; a nélkül, hogy a ventillt alkalmazni akarná a gépre. Ő inkább vágyik ragyogni, mint használni.“

Lényegileg így nyilatkozott Széchenyi Wesselényi felől; miből következtetni lehetett, hogy ifjabb barátját ezerek közül választotta, mint reformatori terveinek eszközét, de a túlzás, mellyre nagy hajlam fekvék Wesselényi jellemében, végtére tehetlenné tette azon viszony folytatását, melly, mintegy drámai szerep, a történezsnet számára előre volt elkészítve.

Hogy Széchenyinek illy utógondolatai lehettek, az ő számító természetéből önként következett; de viszont természetes,

mikép Wesselényi szellemi tulajdonai igen alábecsültek általa, midőn hitte, hogy ennek nem voltak szintén saját céljai, melyeket a barátság megkötése- és folytatásakor számítás alá vett.

Én egy alkalomkor Wesselényitől is hallám a Széchenyiveli szövetség taglaltatását.

S ő lényegileg másként fogta föl egymáshoz helyzetökt.

Előadásának minden részleteire jól emlékezem, csak egyes szavaira nem.

„Széchenyi — mondá ő — fiatal korát a salonokban, a hadrnezőn és utazásokban tölté. Rendkívül kellemes társalgási modorral, de kevés ismeretekkel bírt. A bécsi francia követ, ki vele Metternich herczeg valamelyik estélyén sokáig beszélgetett, a hozzájuk közel álló miniszternek Széchenyi távozásakor ezt súgta: én érette szerelmes lettem a tudatlanságba! Később az európai béke lévén megkötve, Széchenyi ritkán mulatott ezredénél, s idejét többnyire vándorlásban tölté. Hogy világtapasztalásokat szerzett: természetes vala. Azonban a gazdasági és státusgazdászati rhapsodisticus ismereteken kívül, csak a szépirodalomban bírt jártassággal. Az igaz, hogy aesthetikai ítélete finom és kimívelt volt. Soha sem találtam emberre, ki, ha c mezőre ment a beszélgetés át, több élvezetet és több fölvilágosítást tudott volna nekem nyújtani. De a politicáról Széchenyi kevesett gondolkodott. Hite nem volt a magyar nemzet jövőjéről, s a hazai nyelvet, midőn vele megismerkedtem, csak tördelte. Egyedül én tudom: mennyi fáradságba került őt rábírní, hogy az ország sorsa felőli sötét nézeteiről lemondjon. Midőn munkásságra, együtthatásra ösztönöztem, sóhajtvá mondá: jobb föl nem ébreszteni az alvó magyart, hogy ne érezze a vonaglás fájdalmait, ne hordja az elkorcsosodás büntudatát s csendesén múljék ki, a végperczig nem gyanítva, hogy az ő osztályrésze a szemfedél és koporsó! Nehéz elhatározni: apathia vagy könnyelműség volt-e ezen sivár nézet alapja? Menteni akarta-e magát gondatlan életéért egy sötét eszme által, vagy azért volt gondatlan, mert a mit mondott, komolyan hitte? Sejdíteni is alig lehet. De az kétségtelen, hogy még útrairdulásukkor nem vetkezte le különcségét, s ritkán szeretett a ma-

gyar ügyekről beszélem. Én neki sok kellemes (»rákkal vagyok adós. Ő tanított a többek közt angolul meg s mondhatom practicusabb nyelv mestert kívánni sem lehet. Byron Manfrédját, midőn majd semmi nyelvtani előismerettel nem bírtam, kezembe adta, s míg e gyönyörű míven átmentünk, eszméinek annyi kincseit közlé velem, annyi elragadtatással szólt e nagy költő ragyogó sajtáságairól, annyi titkos szépségeit leplezte föl a brit! lángésznek, hogy az aesteticai gyönyörökért, mellyekkel megajándékozott, szívesen elengedem a három unalmas napot, mellyet. a „nagy pusztaságon“ a carthausiak kolostorában töltünk, mikor ő szüntelen böjtölt, imádkozék, kétségbeesett, és apja vakbuzgóságával csókolta a feszületet. Az én protestáns scepticismusom föllázadott e csudálatos jelenetei!; de legyen neki Manfredért megbocsátva. Egyébiránt valamint én a gazdászat, az ipar s főként a lótarás és növelés körül szereztem tőle ismereteket; valamint a szépirodalomban mesterem volt, úgy talán büszkeség nélkül mondhatom el, hogy a hazaszeretet lángját én tápláltam keblében, s hogy az ország állapotáról több felvilágosítást nyújtottam neki, mint a mennyit tőle nyertem.“

Wesselényi nyilatkozata a főkérdésre nézve — mint olvasóim láthatják — nincs összhangzásban a Széchenyiével, ki Wesselényiben politicalai tanítványt keresett; míg ez a hazára vonatkozó tárgyakban Széchenyit képzelte az ő befolyása alá helyezettnek.

Gondolom, mindkettő tévedésben volt, s valamint a gyémántot csak gyémánt által lehet pallérozni, szintúgy ők kölcsönösen s majdnem egyenlően hatottak egymásra a politicalai pálya előkészületei körül.

Egyik sem vala a másíknak teremtménye.

És én csupán illedelmi bóknak tekintem, hogy Wesselényi, midőn később Szényenyi eljárásait hibáztatta, magányleveleiben, raallyeket hozzá intézett, őt mindig „mesterének“, magát pedig „tanítványnak“ nevezte. Ámbár még az utósó időkben is, midőn neheztelésük a legmagasabb fokra hágott, és a zsibói vak Széchenyit szellemileg vaknak, vagy még rozszabbnak képzelte, olvastam Wesselényitől olly levelet, a „Kelet népe“ halhatatlan

írójához, melyben az aggodalmak és vádak közt e hízelgő sor is előfordul: „büszke vagyok, hogy tégedet mesteremnek nevezhetlek.“

Reméltem, miként ezen életírási részlet nem leend minden érdek nélkül, olyakra nézve, kik ismerni akarják a forradalom előtti évek fő embereit, azon korszakét, mely már a szigorúan és részrehajlatlanul bíráló történészeihez tartozik egyéneivel és törekvéseivel együtt. Különben is a szobákból már a köztermekbe kell lépnünk, hol az emberek valamint testükön, úgy gondolataikon és kedélyükön is ünnepiesebb öltözetet hordanak.

E század harmadik tizedének kezdete nagy fényt árasztott a felsőházra.

Két hatalmas egyéniség foglalta el a politicalai láthatárt s körülragyogá pályájának dicsőségével.

Az egyiknek neve, mint státusférfiúé, hibái és gyöngeségei mellett is, az egymást fölváltó nemzedékek által emlegettetni fog: mert, bármit mondjanak a csüggedezők, a magyar nem halt meg. Az előítéletek és pártszenvedélyek pedig, mellyek egykor kiabálták: kövezzük meg őt, minthogy hamis próféta! oh! e szenvedélyek, mellyek eredetükben a legnemesebb buzgóság félreértéseiből támadtak, a komor való által már szét vannak oszlatva, s most sok, egykor kárhóztató ajak öszhangzik azon nyilatkozatban, hogy e férfiú, hogy Széchenyi István vala, ki ügyeink mélyébe, és jövőnk szürkületei közé legélesebb szemmel nézett.

Széchenyi nem félhet az enyészettől. Neve, emléke csak tisztulhat, bemocskoltatni többé nem fog.

A másik nem olly tartós, de korúra nagyszerűen ható név a Wesselényié, a felsőházi ellenzék vezérszónokáé, ki az 1830. és 1831-ki országgyűlési vitatkozások alatt kevesektől megközelítve, senkitől utol nem érve, a parlamentararis ékesszólás és népszerűség olly magas fokára emelkedett, hová azelőtt talán senki sem.

Mindjárt első fellépésekor, mely, ha emlékezetem nem csal, a nyelv ügyében történt, rendkívüli figyelmet vont magára. Tekintélye meg lőn alapítva. Híre villámgyorsan terjedt a két hazában szét. Nézetei valának a politicalai divat szabály őzéi. Az ifjúság utána igyekezett magát képezni. És Kossuthig, ki őt népszerűségben végre messze hátrahagyta, nem vala szónokunk, ki annyi tapsban részesült volna; ámbár időnként tün-tek föl egyének, kik nála művészből előadással, és viszont egyének, kik mélyebb belátással bírtak. Nincs miért itt az egyik tekintetből Kölcseyt és Szemerét, a másiktól Deákot és Széchenyit említenem.

Ha Wesselényinek 1830- és 1831-diki beszédeit későbbi szónoklataival összehasonlítjuk, helyekre találunk, hol ő sokkal inkább ragyog, mint utóbb. A nyelv ügyében, a vallás körüli kérdésekben, az előleges sérelmek tárgyában s a lengyel forradalom apotheosisára tartott beszédeiben — mellyek félig készítették, félig rögtönzöttek valának — több tűz, több elevenség és szócsillám van, mint az 1833-diki magyarhoni s az 1834-diki erdélyi országgyűlésen mondottakban.

Ő, mint szónok, rögtön emelkedett a tetőpontra, hol egyes visszalépések daczára is fen tudta ugyan tartani magát, de a forma tisztasága, az eszmék szabatosága, az előadási modor elegantiája körül semmi új hódításokat nem tett.

Ha azonban beszédeit politicalai érettség tekintetéből vizsgáljuk, örvedetesebb eredményekre fogunk találni.

Mert parlamentarizmus szűz- és első szónoklataiban, vagy a hatásszomj vagy az eszmék tisztátalansága miatt, olly helyek fordulnak elő, sőt néha az egész tárgyaláson olly felfogás uralkodik, mellyet meg lehet engedni az utcai rögtönzőnek, ki egy asztalról, egy deszkaállványról vagy hordóról haranguirozza a népet, de az országgyűlési nagy pártok tekintélyeinél megrovás nélkül hagyni nem szabad.

Példákat idézek.

Midőn az újonczozásról és katonai kihágásokról két különböző alkalommal szókatokat tartott, lelkesedésre ragadó előadásának villámait az állandó katonaság ellen intézte, s mond-

hatni, hogy többnyire e tengely körül forgottak okoskodásai. De nem tudja-e mindenki s nem tudta-e ő is a többiekkel egyaránt, miként szép verseket lehet ugyan az arcadiai boldogság éveiről írni, mellyekben az ágyúgolyó a ritkaságok tárában fog mutogatni, azonban míg internationalis viszonyok léteznek, míg nagy hatalmasságokról, második és harmadik rangú statusokról, míg az európai súlyegyenről, míg az államok kölcsönös féltékenységéről, terjeszkedési vágyáról s ezer illy dolgokról szólcend: addig egy státusnak sem fog eszébe jutni, hogy az állandó katonaságot az oratorok kedvéért megsemmisítse. Ha az angol és francia nagy pártoknak vezérei akár a katonaaajánlásnál, akár a seregben mutatkozó kicsapongási hajlam miatt ostromolnák a kormányt, nem jöhetne eset elő, hogy illy térre vigyék a megtámadást, mert senki sem igyekeznék olly nézeteket terjeszteni, mellyeknek életbeléptetésére kormány és kormánypárt nem akadna. Wesselényi az állami eszély s ellenzéki tactica illy rudimentáit sem látszott ügyelőmre méltatni.

Ő, továbbá a vallási sérelmekben az 1830-diki országgyűlés alatt a magas papság reactiója ellen a „Jupiter tonans“ fellegrázó szerepét nagy sikerrel vitte, és a lelkiismeret szabadságának érdemekkel halmozott bajnokává lőn. Ez kétségtelen. De mit mondjon az ember, midőn legfényesebb beszédének kiindulási pontját azon világnézetben találja föl: hogy a kamzsa hozott legnagyobb átkot az emberiségre, a hitesmékkelí ámitások sülyesztették a népeket a szolgaság járma alá, s addig az országok boldogok nem leendőnek, míg a papság mint kaszta fog létezni? Kérdje-e, hogy a párt, mellynek vezérszónoka így nyilatkozik, szándékozik-e, ha kormányra lépend, intézkedéseket tenni a hyerarchia megszüntetésére, s kiterjeszti-e a papi kaszta eltörlésére vonatkozó reformjait egy quacker imádkozási rendszernek létesítéseig? Valóban a lelkiismeret szabadsága annyi oldalról védhető, hogy az európai parlamentek szónokai közül kevésnek jutott volna eszébe a vallásos sérelmeket illy távulról összeszedett okoskodásokkal támadni meg.

Még kiáltóbb példa arra, hogy Wesselényi, midőn szónoklati erejének tetőpontjára emelkedett, eléggé kiforrott politikai

nézetekkel és statusférfitői tapintattal nem bírt, — a lengyel kérdés volt — Ő t. i. egy szép és magasztos hangú beszédben Kosciusko hazájának véráztatott mezejére vezette a hallgatóságot, s midőn a szerencsétlenség számára a részvét és köszönet gyöngycseppeit igénybe vette, az austriai kormányt a semlegesség sáncaiból kilépni és a lengyel forradalomnak segítőjévé válni azon okból sürgette: mert a lelkes lengyel nemzet, ámbár az orosz czár által érdekei kíméltettek, ámbár anyagi jólétben naponként előre haladott, ámbár alkotmánynyal bírt, ámbár a Romanov-ház kegyeiben felöltőleg részesült, mégis fegyvert ragadott, minthogy függetlenségét előbbre becsülte a mulékony világi jólétnél; illy nemes lelkesedés tehát jutalmat érdemel.

Olvassa el akárki nagy szónokunknak a lengyel ügyben tartott különben gyönyörű beszédét, s látni fogja hogy az osztrák interventio sürgetése ezen okoskodásra van építve.

De volta világon uralkodóház és kormány, melly illy regényes indokból a forradalomnak pártolására sergeket küldjön?

A lengyel-kérdés felett Európa minden parlamentéiben hatalmas szónoklatok tartatának az időben. Ezeknek egy része szépség tekintetéből bizonyosan a Wesselényiénél hátrább állott. Azonban alig hihető, hogy olly ügy, melly mellett a legfontosabb állami érdekek hozattak föl, valahol azért ajánlatott volna a kormány figyelmébe, mert a forradalom annál inkább pártolandó, minél kevésbé van a körülmények által motiválva.

Wesselényi későbbi éveiben hasonló hibákat nem követett el. S én óvakodtam volna egy hajdan bálványozott név tévedéseit érinteni, ha tanulságosabbnak nem hinném, a politicalai jellemeket fejlődéseikben kísérni, mint kifejeltségök délpontjáról fölmutatni.

Az 1832-dik évben kezdődött hosszú országgyűlés, melly a nép érdekeire vonatkozó reformok sorát megnyitotta, a következő tábláján eleinte nem talált egyéniségre, ki az ellenzék vezérlétét átvehesse. N a g y P á l hanyatlani kezdett hatékonyságában és közhitében. Majdnem gyanúsnak tartaték. Ragályi daczból a kormánypárthoz szegődött. Kölesei művészi és

bámult szónok volt, gyermekkedélyvel, szent akarattal, tapasztalás nélkül, a versek helyett a követségi évek alatt ékes beszédek készített az irodalom számára. Deák Ferencz még nem választatok meg, s csak megyéjében vala ismeretes. Bernáth, az idősb Pázmándy és a többi másod rangú tekintélyek, kik kétségtelen érdemekkel bírtak, sem talentumaikkal a koreszmék színvonalán felül, sem befolyásukkal egymás lolútt nem állottak.

Illy körülmények közt azon szokatlan jelenet került elő, hogy egy felsőházi tag volt a két táblán létező ellenzéki elem vezére. Wesselényi vezette a baráti conferentiákból, mellyekben a tekintélyesebb képviselők vettek részt, a követi kart; a felsőházban pedig szónoklatának erejével annyira túlszárnyalta többi vetélytársait, hogy az ellenzékot ott, egy következő töredécecskét kivévén, mellynek Széchenyi volt egyedüli talentuma, nemcsak vezényletté, de a szó szoros értelmében, dictatori hatalommal konnányozá.

Alsóházi befolyása által az úrbérnek a többi rendszeres munkálatok fölötti elsőségét vívta ki.

E kérdés határozott az országgyűlés szelleme felől, s tette lehetségessé a nép és aristocratia közti bizodalmatlanság lerontását. Mert ha az úrbér helyett, a kereskedelmi munkálat véte-tett volna előbb föl, azon okból, mellyért sürgették, hogy t. i. a mit a földesúri viszonyok szabályzása által veszíteni fog a nemesség, nyerje vissza a vámok eltörlésén: látható, miként az akkori körülmények és előítéletek közt, az első kérdés megoldható nem lévén, a második elmarad.

Wesselényi idézte föl a részek ügyét is, mellykülönben az erdélylyeli unió kérdésétől soha külön nem választatott volna. A szónoklatok, mellyek e tárgyban hatást gerjesztettek, az általa gyűjtött félig igaz, félig csalfa és gyakran roszul magyarázott adatokkal voltak fölczifrázva; sőt Iíölcseynek az Athenaeurnban közlött híres czikke is, a feldolgozáson kívül, a Wesselényi szellemi tulajdonának mondható.

Az 1833-diki országgyűlés még az első stádiumokban vala, midőn Széchenyi meggyőződvn, hogy valamint Wesselényinek

olly értelemben mint óhajtotta, egy pályán soha sem haladhat, szintúgy az ellenzék eljárásától is nagy korlátok választják el: helyesebbnek tartotta inkább visszavonulni, mint szakadást eszközölni olly pártban, mellynek elveit magáéinak vallá; de parlamenti taccicáját követni saját egyéniségének föláladozása nélkül nem tudta. Örömmel ragadd tehát meg a mutatkozó alkalmat, s mint királyi biztos ment az aldunai vidékekre, hogy a vaskapui munkálatokat, mellyek az elemeken nyert diadalainak, és az anyagi haladás tartományaiban szerzett hódításainak, kitűnő tropheumai közé tartoznak, személyesen vezethesse.

Míg a siker embere Pozsonytól messze távozott, az elvek szónokát is haza hívták Erdély viszonyai.

Wesselényi Kolozsvárra sietett, hol minden a legnagyobb zavarban volt.

Helyét egy magasabb politicalai talentum, Deák Ferencz foglalta el.

Tekintsünk a királyhágóntúli mozgalmakra, kerülvén minden részletet.

II-dik Leopold trónralépte után húsz évig — mint az idősb Wesselényi Miklós életvázlatában említve volt — néha hirdette-
tének országgyűlések, mellyek az ősi alkotmányos törvényeket magyarálták és kiegészítették olly törvényczikkek által, mikben minden pont kevesebb biztosítékot nyújtott, kevesebb határozottsággal szólt, mint a régi törvény.

1811-től egy századnegyed alatt nem gyűltek össze a karok és rendek.

Ezen hoszu korszak jelleme volt az 1791 óta hozott törvényeknek erejét venni ki, szokások, felső rendeletek, s jegyzőkönyvi magyarázatok által.

Végtére a kétféle t. i. a diétái és a diétánkívüli eljárás eredménye volt, hogy a bureaucrátián kívül még állami hatalom nem létezett Erdélyben.

A dolgoknak illy kifejlődése, az egyének hibáin kívül, a viszonyok természetében feküdt.

A pártok szenvedélyei azonban mindent csak az egyének hanyagságának vagy bűneinek tulajdonítottak, mi egyébiránt más országok történeteiben és hasonló körülmények közt elő szokott kerülni, s a harcz, mely később a szabadelvűeknek a conservatívek elleni küzdelmévé változott, egyes személyek népszerűtlenné tételével kezdődék: de már 1830 körül politícai szint vett magára föl, s bár tárgyainál fogva kizárólag a sérelmi téren folyt, eszméi által, az újabb kor pártmozgalmaival naponként korosabb rokonságba jött.

Ez természetes vala, mert a megpendített erdélyi sérelmek még szorosabban vonatkoztak a státushatalmak jogkörére, mint a Magyarországon szőnyegen levők.

Erdély alkotmánya t. i. a három nemzet, és négy bevett vallás jogegyenlőségén és hivatalokbani osztozásán kívül, abban különbözött a Magyarországtól, hogy Magyarországon a megerendszer erős volt és minden megyei tisztviselő szabad választás által foglalta el hivatalhelyét, míg Erdélyben a megyei hivatalokra csak kijelölés történt a megye részéről, de a megerősítési jog a fejedelmet illette. Az igaz, hogy kárpótlásul e megszorításért, az erdélyiek felmutathatták még azon jogot, miszerint a kormányzéknek elvileg felelőséggel bíró tagjait az országgyűlés választotta fejedelmi megerősítés mellett.

Ezek voltak közjogunk sarkkövei a betűk értelme szerint.

De az évenként tartatni rendelt országgyűlések 1811 óta megszűntek; miből következett, hogy a kormányzéknek csak egy tagja vala, ki a rendek által választatván, törvényesen ült helyén.

Továbbá a megyegy ülések böi az idők nyomasztó befolyása közt kifogyván minden erély, utójára a tisztújítások divatból kikoptak, s a kormány által nevezett vagy helyettesített hivatalnokok folytatták állandólag és burocratíai függésben a felsőségtől, a közlekedést és a megye kormányzását.

Tettleg tehát a választási elem szétpárolgott.

Az alkotmányos élet a tradíciók közé tartozott, mellyben senki sem akart hinni, mindaddig, míg a vagyonosabb és tekintélyesebb családok, magokat, miután a közügyekre hatást

elvesztették, a hivatali állásokból is csaknem egészen kiszorítva látták.

Illy hátratétel többeknél párosulva a hazaszeretettel, némelyekneknél a hatalom polczán levők iránti gyűlölettel, nagy mértékben segítette elő az ellenzék alakulását, s olly gyors terjedését, hogy igen rövid idő alatt a kormány, bár rendkívüli eszközökkel s majdnem mindentevősséggel bírt, teljesen elhagyatva maradt.

A megyék és egyéb törvényhatóságok országgyűlést követeltek, hogy az alkotmányos élet folyama újra megindíttassék.

A kormányszéket — mert tagjai választáson kívül vannak hivatalukban — törvénytelennek nyilatkoztatták ki, s az engedelmességet megtagadták egészen azon határpontig, hol különben az administratio fölakadna. Némelly megye a kormányszék leveleire nem válaszolt; más a jegyzőkönyvnek fölterjesztését sem találta szükségesnek; a megyék többsége azonban elkiil-dötte a kormányszékhez a határozatokat, de csak mint egy postahivatalhoz az ő felsége színe elébe juttatás végett.

Hasonló keserűséggel folyt a megye hivatalnokai ellen a harc. A választási jog visszaköveteltetett, s kik a helyettesítés útján követeltek állást, el vagy kiléptek, vagy engedelmes-ségre nem találtak, vagy a közvélemény ostromozása miatt erélyöket megtörve érezték.

A kormánypárt és kormány látván e szellemi terjedését és összemérhetlen túlsúlyát: a követelések igazságát elvileg elismer-te ugyan, de míg az országgyűlés kinyitthatnák, a létező hatalom és hatósági orgánumok iránt teljes engedelmességet kívánt.

Továbbá megvallá ugyan, hogy jogilag a kormánytanács tagjai csak választásnál fogva ülhetnek volna székeikben; meg-váltó, hogy szinte jogilag a megyei tisztviselők sem köszönhetik helyzetüket egyedül felső kinevezésnek: de tagadá, mikép a választás modoráról — akár a megerősítés végett az egyes állomásokra fölküldendő egyének számát, akár magát az állomásokat tekintve — az írott törvények szavai világosak volnának.

A kormánypárt tehát sürgette, hogy a homályos törvények

újak által pótoltsanak ki az országgyűlésen, s a inig ez megtörténhetnék, hagyjanak föl a megyék a törvényt magyarázattal, mert erre nincs joguk.

Az ellenzék világosoknak tartván azon czikkeket, mellyeken a választások kérdése megfordult, nem látta szükségesnek új törvényhozás vagy törvényt magyarázatok által gyengíteni a haza szabadságát. A választások végrehajtásáért, nem pedig a kétségtelen értelmű szabályok vitatás alá vételéért sürgette a diéta rögtön kinyitását.

Hogy illy jelszavai közt a pártküzdelmeknek, nem lehetett rendezett közkezelésre és a hivatali tekintély megóvására számítani: ez természetes.

Azonban valóságos zavargások még sem történtek, s az önfenntartás ösztönénél fogva a megyékben többnyire eltalálva volt a határvonal, mellynek körén belül nagy felakadások nélkül lehetett a jogokat is ótalmazni, az állami kapcsok kötelékeit is a szétszakadástól védeni.

Illy politia nem kevés ügyességet kívánt s még több betudással és erkölcsi felelősséggel járt.

Vége a kormány szokatlan módokhoz nyúltni tartá szükségesnek.

Teljes polgári és katonai hatalommal küldetek a horvátországi bán Erdélybe. Az alkotmány fölfüggesztetett. Megyei gyűlések csak engedelem mellett és egyszerre hirdettetének, akkor is kizárólag a választások kérdésében tett határozatok visszavonása végett.

Ez nem sikerült, vagy gyér kivétellel és a körülményeket elősoroló óvások mellett.

Wlassics, a bán, gyöngédséget sőt hajlamot mutatott az ellenzék iránt, s a ministeriumhoz intézett irataiban az érdekekkeli kibékülést és az országgyűlés mielőbbi összehívását sürgette.

De mielőtt czélt érhetett volna, helyzetéről visszavonult, és Estei Ferdinand főherczeg által váltatok fel, ki rövid idő alatt a diétát kihirdette.

Wesselényi e fontos pillanatok előtt már Erdélyben volt, s több megye közgyűlésein támadta meg a kormányeljárását.

Szónoklatai a Pozsonyban tartott legjelesebb beszédeivel diadalmason versenyeztek. A tömeg Zilahról Székelyudvarhelyig és Enyedig, mindenütt hol megfordult, nagy elragadtatással hallgatta, kísérte szemeivel, részvétével, egész szellemeivel.

S mégis a napi tapsok és szokatlan lelkesedés daczára sem látszott szülőföldén teljesen otthonosnak.

Bámultatott, de tanácsai gyakran el nem fogadtattak.

Midőn beszélt, övé volt a gyűlés szelleme; midőn határozni kellett, mérsékletesebb árnyalatokhoz lebbent.

Mert az ellenzék hozzá szokott régi vezetőihez, egy Bethlen Jánoshoz, Kemény Déneshez, Szászhoz és Weérhez, kik évek óta küzdöttek, soha nem távozva helyeikről, osztozva a rózsát nem termő, a dicsőségben meddő, de szenvedésekben gazdag s nem egészen veszély nélküli pálya fáradalmaiban.

És meg kell vallani, hogy e férfiak, bár aránylag kisebb körben és csekélyebb eredményekért vívtak, mégis az innepelt szónok felett azon elsőséggel bírtak, melyet a részletek és térnum teljesebb ismerete nyújt.

Aztán Erdély szelleme mind a pártok vezényletére, mind a pártfőnökök modorára nézve lényegesen különbözött a magyarországitól.

Erdélyben a terület csekélyisége miatt nem volt nehéz a magyar és székely megyék minden mozgalmait, az alkotmányos törekvések minden sugárát egy gyűlpontba vonni. Kolozsvárról igazgattatott — kevés kivétellel — az ellenzék. A megyei föllépések határai ki voltak mérve. A kérdések tárgyalási modora előre megszabva. A rögtönzés és pártportyázatok esetei sokkal gyérebbek valának, s az összetartás szilárdabb alapokon és szigorúbb fegyelmen nyugvók, mint Magyarországon. Ide járult, hogy a királyhágón túl alig létezett megye, mellyben a fiatalság erkölcsi terrorismust gyakorolhata a kedélyekre nagy száma, heve és rivalgásai által.

Ezekből eléggé kimagyarázható, hogy Wesselényi, ki többnyire távol volt, a már rég megalapított irányok körül nagy változást hamar nem idézhetett elő.

Erdély Széchenyit csodálta. A „Hitel“ szerzőjének modora, ki hogy czélt érjen, több kapukon kopogtatott, és minden becsületes eszközt megpróbált, egyezett is e kicsiny ország traditionalis politicájával és azon ravaszással, melly a nemzeti fejlődelmek korában két nagy hatalmasság közt másfél századig lebegteté Erdélyt, a nélkül, hogy valamelyiknek karjába vetné.

Valamint a színészek, hol állandó temploma van Thaliának, egy szerep fölfogását több nemzedékeken át tudják hagyományként leszállítani, és Shakespeare hőseit a mint Garrick kiképezte, úgy adta vissza Kean az újabb korban; szintúgy megtörténik, sőt még inkább, hogy a statusférfiak és a nagyobb politica kezelői egy traditionalis modor zsinórján, mint járszalagon, vezetik embernyomokon keresztül, vágyaikat, eszméiket és eljárásukat.

Nem mondom, miként Erdélyben így történt; mert a politcai színpad kicsiny s néptelen levéli, alkalmatlan volt egy rendszer következetes folytatására.

Bethlen Gábor ravaszága az 1834-diki pártfönököknél Hercules-buzogány leendett volna gyermekkezekben, mellyet föl-emelni és forgathatni maga az elkényeztetett hiúság sem remélhette.

De annyi csakugyan bizonyos, hogy az ellenzék is, bár mennyire volt a szenvedélyek által elragadtatva, óvatosabb és tapogatóbb modort keresett vezéreinél, mint a magyarországi szabadelvűek.

Bölcsességből, vagy a gyöngeség érzetéből, mi szintén bölcsesség, folyt-e ez? nem akarom vizsgálni.

Elég említenem, hogy a „szuronyszegezés“ nem volt az erdélyiek kedvelt tacticája.

Wesselényi pedig a heves megrohanásokat kedvelte.

Az ő napja tehát az országgyűlés kinyitása előtt nem derült föl.

Az előkészületek alatt Bethlen János szelídebb modora győzött, a nélkül azonban, hogy a miatt éles súrlódás támadt volna.

A kolozsvári utasítások mentek a megyékre ki, s fogadtatának többnyire pontról pontra el.

Kilátás vala erélyes, de nem túlcsapongó határozatokra.
Wesselényit Udvarhelyszék választotta követté.

Ütött végtére a rég várt országgyűlés kezdetének órája.

A tagok megjelentek.

Az előleges tanácskozásokhoz hozzá kellett fogni. Annál is inkább, mert azon főhivatalnok, kit a kormány elnöknek tekintett, a törvények szigora értelmében nem vala elnök; az pedig, kit ideiglenesen vagy kora miatt a rendek az elnöki székbe ültettek volna, a kormány által nem ismertethet el.

Hogy illy kelepceből a pártok kivergődhessenek, egyezkedésre volt szükség, mert a huszonhárom év óta várt országgyűlést, senki sem óhajtotta mindjárt a megnyitáskor szétosztatni.

Természetes vala tehát összegyűlni és a kiegyenlítés módjáról gondolkodni.

De ez is lehetetlen volt párcsata nélkül.

Mert Erdély három nemzetből állott, melly egyenetlenül vala az országgyűlésen képviselve. A szászok a tagok számára nézve alig tették a magyarok negyed részét; a székelyek alig felét.

Kérdés vala tehát: minő gyűlésben történjék az elnöki ügy fölött az előleges vitatkozás.

Volt t. i. minden nemzetnek nemzeti gyűlése, s volt egy közös nemzeti gyűlés.

Az egyik az előleges tanácskozásban a euriatum votum eszméjét, a másik a számszerinti többségét foglalta magában.

A nemzetek külön tartandó gyűlései — miután az országos ülésben a szavazás személyi és nem curiai volt — neveltségesek valának, s legfőlebb arra vezethettek, hogy az előleges tanácskozományokban örökké egyéb állapotás hozassák, mint a mi az országos ülésekben elfogadtatik.

Az ellenzék tehát öszves nemzeti gyűlést akart.

A kormánypártnak sem látszott ez ellenére lenni.

Csak a szászok voltak elégületlenek.

A kitűzött órára a követek és királyi hivatalosok a kormány-

szék udvarára siettek, hol a háttéren az első emeletben volt az országos terem, mellynek lépcsőzeteihez egy nagy ajtó vezetett.

Néhány percz alatt az udvar néppel és törvényhozókkal telve lön.

Ekkor a tömeg az ajtó felé nyomul.

Az zárva volt.

A kirekedt karok és rendek eleinte ezt a kormányzolgák részéről elkövetett hanyagságnak gondolták.

Küldözének a fölnyittatás végett.

De az ablakokból és ajtókból egy arcz sem mutatkozott.

A mellékszeményzet eltűnt.

Kihaltak látszék az udvar.

Wesselényi öklével döngetni kezdé az ajtót. Minden ütésre visszafordult a tömeghez, s vagy egy élczet mondott a kormány ellen, vagy egy törvényt olvasott föl az álnok tanácsosokról, és azok feleletre vonása iránt.

A kormányzék udvara népgyűléssé vált, mellyben a tömeget az ajtók erőszakos széttörésétől alig lehetett visszatartóztatni.

A botrány növekedvén, végre a tartományi korlátnok egy küldött által tudtul adta az összegyűlteknak, hogy az országos terem a nemzeti gyűlés számára, mellyet diplomaticus gyűlésnek tekinteni nem lehet, felsőbb intézkedések következtében kinyittatni nem tog.

Ily czéltalan megaláztatás rősz előjel volt.

Wesselényi az udvaron a korlátnok tettét rövid bírálat alá vetette.

A hangulat ingerültté vált.

S miután a reformáltak templomában nemzeti gyűlés tartatott, kiki olly sejtelemmel távozók haza, hogy a mérsékleti ellenzék sokat veszített a terrénumból, Wesselényi sokat nyert, és ha még a kormányzék által több botlás követtetik el, akkor csakugyan Wesselényi fog az országgyűlési nagy többség vezetője lenni.

Meg kell vallani, a kormánypárt semmit el nem mulasztott e sejtelem létesítésére.

Gyakorlatlanabb ösveget alig képzelhetni.

A talentum, a vagyon, az erély rendre elpártolt az erdélyi

igazgatástól, s egy pár összekopott 1811-diki tekintélyen kívül, olly emberek állottak a részre, kikről a világ az előtt igen keveset, vagy nem kedvezőt tudott.

E pártnak csak vezére volt kitűnő; katonasága mit sem ért.

De az keveset használt, hogy a kormánypárt feje mint szónok senkinél hátrább nem állott, mint politicus tekintélyvel bírt, s mint lovagias jellem, még az ingerült szenvedélyek közt is, közbecsültetést vívott ki.

Követői örökké compromittáltak őt.

Neki mindenenek előtt arra kellett törekedni, hogy párthívei ne vitatkozzanak, és őt szónoklatokkal ne ótalmazzák.

Így győzni alig volt lehetséges. S csupán a tiszteséges megveretéről lehetett szó.

De a bécsi ministerium kevéssé volt engedélyekre hajló; a kolozsvári kormányzék megszokván uralkodni, nem óhajtott olly kiegyenlítést, melly a hivatalban levő személyek nagy részének fölládozásába került volna; a parlamenti kormánypárt pedig semmi szerepet fölfogni s keresztülvinni nem vala hivatva.

Minden részről tehát növekedett az ingerültség, mi viszont a Wesselényi zászlóját emelte, mert a mérsékleti közép nem fejthet ott hatást ki, hol a jobb oldal gyöngé és nem érti a pártfegyver forgatását.

Az ügyes jobb oldal teremti az erős közepet; az erős közép pedig egyedül gátolhatja meg a baloldal győzedelmét.

Erdélyben ezen tengely körül mozgott az 1834-diki országgyűlés sorsa.

A milly mértékben hiúsultak meg az eleinte táplált remények, a milly mértékben látszott a ministerium az engedékenység teréről visszavonulni, a milly mértékben járta le magát gondatlan nyilatkozatai által a jobb oldal: azon arányban apadt a mérséklettek befolyása. Szász nem hallgattaték szívesen ki, Bethlen elnémult, és a szabadelvű árnyalatok Wesselényi zászlója alatt kezdetek összeolvadni egy tömör hadtestté, melly előre tört, nem aggódván többé a visszavonulás ösvényeinek fedezéséről.

S havak folytak le olly tusában, mellyben a szónoklatok,

mint az árvíz, elbontották az egész láttért, a nélkül, hogy a siker reményének legkisebb zöldje, a nélkül, hogy az özönből egy magasabb part emelkedett, volna föl, mellyen az elmék megnyugodni, a kedélyek kipihenni, a kívánatok horgonyt vetni tudtak volna.

A kormány nem engedett; az ellenzék nem hátrált.

Még az sem vala eszközölhető, hogy ezen országgyűlés szellemének nyomai a történezzet számára föntartassanak.

A vitatkozások kinyomatását „Napló“ czím alatt a rendek elhatározták, a kormány megtiltá; s midőn az országgyűlés illy önkény ellen szabadkozott, Wesselényi a Naplót mint magányvállatot kezdé saját könyomdáján adni ki, állítván, hogy jogilag nincs censura, s állítván — de ez már sophismának is különös volt — hogy ha a nyomdákról volna is rendelet, a könyomda felől semmi tilalom elő nem mutatható.

Alig készült el a beszédek tárából 18 ív, midőn hivatalnokok jelentek meg Wesselényi műhelyében és a könyomdát zár alá vetették.

A közönségben nagy ingerültség támadt.

A szenvedélyek óránként emelkedőnek.

Az elnöktől, Nopcsa Elek ő nagyméltóságától, ki mint írnok 1791-ben a naplóvitel miatt a teremből majdnem kivezeték, most országos ülés hirdetését kérte Wesselényi Miklós, azon Wesselényinek fia, ki egy igénytelen írnok személyében a megátamadott nyilvánosságot hősileg védelmezé.

De az elnök vonakodott.

Az ülés megtartása különböző színek alatt hátráltatva volt.

A keserűség semmi kiömlést nem nyerhetett, hogy csillapulhasson.

Kétségtelen, hogy ez eljárás megalázó vala.

De ha igazságosak akarunk lenni, szintén tekintetbe kell vennünk, hogy magok az országgyűlés tagjai is nagy zavarba hozattak Wesselényi Miklós által; mert a sajtószabadság a könyomdának tetszés szerinti használata, mind olly kérdések valának, mellyek a napló ügyével mesterségesen összebonyolítottak s alig voltak többé különválaszthatók.

A mérsékletű véleményűek jól látták, miként a sajtószabadságot lehetetlen egy sérelmi kérdés által decretálni. Ábrándnak tarták az osztrák birodalom egyik zugocskájában, a régi törvényekhez ragaszkodva megbuktatni a censurát, és úgy bukattatni meg, hogy a korlátlanság fékezésére még sajtótörvények se létezzenek.

Nagy zavarban voltak tehát.

Válaszolniok kellett, vagy Wesselényi pártolása által az országgyűlést bezáratni; vagy Wesselényi felhagyásával az ellenzék két pártra szakítani, s magukat a hőbb vérűek előtt, kik mindent, mi igaznak látszik, rögtön létesíthetőnek hisznek, teljesen népszerűtlenné, sőt gyanússá tenni.

Az utósóra határozták el magukat.

Szász konferenciákat tartott a módokról, mellyek által illy visszavonulás daczára is a törvényhozótest tekintélye megóvassék.

Wesselényinél a szélső baloldal szintén összegyűlt.

A meghasonlás kikerülhetlen vala.

A mérséklett ellenzék többségre számított, de a kormány-párttal — mellytől a régi torzsalkodások szintén távol tartották — a Napló kérdésére nézve sem hozta magát érintkezésbe.

Három párt tanácskozék külön, alig sejtve egymás tacticáját.

Bábeli zavar volt a czélok és eljárás iránt.

Az ingatagság és a végletek közti hullámvás c pillanataiban szokatlan mozgás támad az utcán.

A főherceg palotája előtt, bár korán reggel van, hinták állanak.

A szárnysegédek és a melléje rendelt polgári tanácsadók titokteljes gyorsasággal járnak föl és le.

Néha katonacsoportok vonulnak a főtéren és a nagyobb utcákon el.

A nép beszéli, hogy egész töltés-öszteték ki a legénység közt.

A czélt nem gyaníták.

Csak az látszott, hogy e nap különbözni lóg a többiektől. Nyolcz óra körül az utcögletekre fölragasztva volt, hogy 10 órakor országos ülés fog tartatni.

Tömegben gyűlt a nép a kormányzék udvarára s elfoglala a terem tornáczát, lépcsőit, bejáratait.

A királyi hivatalosoknak és képviselőknek alig lehetett ülhelyeikhez érkezni.

Egy harsány „éljen“ Wesselényi jövetelét jelentette, ki az előlegesen tartott nemzeti gyűlés alatt szállására távozott volt.

Kevéssel utána megérkezett az elnök is s látható zavarral arczán a gyűlést kinyitotta.

Ekkor kezdtek különböző és csodálatos hírek terjedni egy Pécsből jött leirat felől.

Wesselényi szót kért.

A könyomda elzárását, a nemzet ebből támadt sérelmét, az országgyűlés megaláztatását rajzoló.

Beszéde, a személye iránt nyilvánult nagy rokonszenv mellett is, figyelmet nem gerjesztett.

Minden eleme a közlegő eseményekkel vala foglalatos.

A kedélyizgalmak közt jelentetek a főherczeg érkezése.

Wesselényi félbe lön szakítva.

Katonaság állíttatott föl az országgyűléshez közeleső utcákra.

A nép sora megnyílt.

A tanácskozó terem szárnyajtói fültárattak.

A főherczeg, kísértetve a kormányzék, a mellé rendelt hivatalnokok és katonai segédek által, megjelenik, s a trónra lépven, elolvastatja ő felsége leiratát, mellyben az országgyűlés szelleme szigorúan kárhoztatva van, az alkotmány felfüggesztetik, minden polgári és katonai hatalom a főherczeg kezébe összpontosíttatik, és az országgyűlés feloszlatottnak nyilváníttatván, a törvényhozás tagjai komolyan intetnek, hogy tüstént haza távozva, minden rendzavarástól óvakodjanak.

Így végződék az 1834-diki diéta.

Wesselényi, kinek elfogatásáról volt szó, délután az utcákon végig ment, hogy a közönség láthassa, miként az események által nincs megzavarva, estve néhány barátaitól elbúcsúzott, és lóra ülvén Magyarhonba sietett, Pozsonyban mint felső házi tag a *salvus conductus* védelme alá szándékozván magát helyezni.

Rövid idő múlva két közkereset indítottok ellene; egyik a nyilvánosság, másik a szólásszabadság körüli visszaélésekért..

Az erdélyi királyi táblára t. i. a könyvmdéért idéztetett pörbe, s mellékesen olly csomag botrány hozatott szőnyegre, mellyrül egy political keresetben nem kellett volna említést tenni.

A magyarországi királyi táblán pedig a szatmári közgyűlésen, az örökváltság fölött tartott beszéde miatt, mint lázító, notapörbe fogatott.

Vásárhelyre a magyarországi kereset következtében meg nem jelenhetvén, ott a királyi tábla által „in contumaciam“ elmarasztatott. De minthogy a főügyvéd ellene „példás testi büntetést kért“ senki sem tudta, hogy az ítélet értelme miként fog alkalmaztatni.

A magyarhoni curia börtönre ítélte és a budai várba záraték; de mielőtt büntetése kihirdettetett, a pesti árvíz alatt csodákat mívelit, s bátorsága, áldozati készsége s ezerek megmentett élete a főváros „jó nemtőjévé“ magasították.

Soha híre nagyobb fényben nem tündöklött, mint midőn személye a börtönörnek átadaték.

A kormány érezvén, hogy három népszerű kérdés: a nyilvánosság, a szólásszabadság s az örökváltság, és egy népszerű tett: a szegényeknek s elhagyottaknak örvény és romok közöli megmentése, van Wesselényi nevéhez a közlelkesedés által kapcsolva, nem akarta ugyan a bírói Ítéletet compromittálni, de rövid börtönzés után értésül adata, hogy fogsága idejét különben is terhes betegsége miatt Gréfenbergben töltheti.

Wesselényi hazájából eltávozott és csak az 1839-diki országgyűlésen kihirdetett általános amnestia után évek múlva tért Erdélybe vissza.

Szemei akkor már látásukat majdnem elvesztették, egészsége összerongáltott.

Polgári halottnak hirdeté magát.

S valósággal, nem annyira szándékánál, mint az eszmék alakulásánál fogva, azzá vált.

Wesselényi élete a börtön, a hazatóli hosszas távollét és az iprra gyorsan következett vakság által önként oszlik két, bár

nem egyenlő fontosságú, de a történész- és lélekismerőre nézve egyaránt érdekes korszakra.

Az egyiknek végére érteztünk; azonban mielőtt a másodikat néhány körvonalban rajzolnám, ideje, hogy Wesselényit mint szónokot és politicust jellemezzem.

Vannak egyének, kiket, ha egyszer láttunk, többé senkivel összetéveszteni nem tudunk, s kik a végzet által nem azért jelelteténck félreismerhetlenül ez ezerek és százezerek közül ki, hogy lelki tehetségeik meghasonlásbáb álljanak a külalakkal, s a melly benyomást okozott reánk az organismus rendkívlisége, azt a szellemerők és szívtulajdonok sajátságai megczáfolják.

Wesselényi is ama kevesek sorába tartozék, kiknek külsejük mintegy fölmutatja a belső képességek természetét és korlátait.

A rajongók a politicai ábrándok játékszerei és az örökös lelkesedés martalékai, minthogy vagy isteníteni vagy ledönteni szokták bálványaiikat; Wesselényit előbb a fellegeken felül emelék, utóbb a porba vonni igyekeztek; előbb a haza nemtőjének és lángésznek, a februári idők után pedig kétséges honbarátnak s középszerű talentumnak hirdették.

Az illy, mindég ifjú agyúakon kívül, kik soha sem az elütők álló lényt, hanem annak vagy eszményképét vagy torzalakját látják, alig maradhatott valaki hosszason kétségben Wesselényi iránt.

Ő szokatlanul felöltő, de nem rendkívl nagyszerű jelet volt.

Mint szónok és státusférfiú a történetben díszes helyet vivott ki magának, a nélkül, hogy egy nagy eszmét képviselt, egy nagy törekvést személyesített volna.

Nyomdokait a tömeg követte; de szellemének nyoma nem maradt állandólag a nemzetben, nem hagyott kitörölhetlen jegyet a nemzedék gondolkozásán és tettirányán, nem véste be a néptudaloin fenekéig magát, nem állított óriás változásokat elő sem az intézményekben, sem az erkölcsökben.

Élete nem új korszakot kezdett, mint a Széchenyié és Kos-

suthé; de hatalmasan folyt be egy párt alakítására, tömörítésére s kifejtésére.

A régi ellenzék doctrinája és parlamentaris modora Wesselényi nélkül is hihetőleg ugyanazon alapvonásokkal birt volna; de ezen alapvonalok kevesebb határozottsággal és hatással nyilvánultak vala.

Ha Wesselényi nem fog a még rögzös ösvényen úttörő lenni, azon szellem, melly a kifáradhatlan, makacs és sokszor apróságokig terjedő ellenzés által, a felső hivatalnokok helyzetét előbb kényelmetlenné, utóbb a nemzet érdekeivel összeférhetlenné tette, nem idézte volna olly gyorsan elő a cancellárok bukását, s azon gyakori változásokat a bureaucratia magasabb személyzetében, mellyek a képviseleti rendszernek, a többség szellemébeni uralkodásnak, előjelei valának.

Nélküle a kiegyenlítés könnyebb, az alkudozás eszméje népszerűbb maradván, az állami formák újraalakítása iránti vágy talán még hosszason szendergett volna, és kevesebb törekvés ébresztő tik föl olly reformok iránt, mellyeket Wesselényi nem annyira akart, mint politicája által visszaidézhetlenekké tett.

De a hozzávetések, a történhetőségek tartománya végtére is olly széles, olly borongó, hogy benne ki lehet fáradni; de látni és okulni alig.

Hagyjuk el e régiót.

Térjünk oda, hol nem egy homályos csillám a találgatások lámpafénye; hanem a tények tiszta napsugára világít.

Mi volt Wesselényi mint szónok? ezt vizsgáljuk.

Ő nem tartozott azon költői, regényes és szakadozott szellemek közé, kik, vagy — mint az Ossian árnyalakjai — ködben jelennek meg és a mysticismus szürke palástját öltik világnézeteikre; vagy pedig a szócsillámokból és a szikrázó ötletekből olly fényes diacsugárt vonnak gondolataikra, olly ragyogókká teszik eszméiket, hogy a szem a világítás miatt elvakíttatik, s a tárgyig, mellyet látni, az igazságig, melly által meggyőződteni kívánt, áthatni nem tud.

Wesselényi nem tartozott azon döbleri ügyességgel bíró szónokok közé, kik az antithesisekkel utánozhatlan gyorsaság-

gal játszanak, a párhuzamokat mesteri kézzel vonják, észrevétlenül tudnak a gondolat helyére egy képet vagy hasonlatosságot csempészni, és az állelkesedés a csinált megihatottság fattyúgyémántjait foglalják az arany szavak s emailírozott kifejezések boglárjába, hogy a valóságos érzések ékkövei gyanánt adhassák el.

Ő nem tartozott azon kétségkívül nagyszerű szónokok társaságába sem, kik a tárgyakat egészen ki nem merítik s mégis föllépéseik által elhatározzák; kik röstellik az oratoria szabályai szerint beszédők részeit, a részek arányát, az indokok részletes elosztását, a hatás progressiv emelkedését kiszámítani; kik unják arra törekedni, hogy az ellenfél minden nézeteit ostrommal bevegyék, minden ágyúit leszegezzék, minden álláspontjait elfoglalják és az elveknek, mellyeket képviselnek, széles hadtestét, a centrumot, a jobb és balszárnyat folytonos tűz között tartásák. Hanem a helyett a státusférfit sas-szemével, a hadvezér hideg számításával és a lángész inspiratiójával rögtön észreveszik a másik párt leggyöngébb positíóját, s a megtámadásnak egyetlen alkalmas pillanatát. Ekkor bámulatos gyorsasággal vonják össze egy nagy eszmébe, és egy nagy megtámadásra szellemerejük súlyát. Megrohanják, szétszórják, tönkreteszik, megsemmisítik az ellenséget a kijelölt oldalon. S az kénytelen hadi tervéről lemondani, a győzedelmet, a dicsőséget és az egész helyzet előnyeit odahagyni. Szerencsés, ha háboríthatlanul visszavonulhat, s ha nem kénytelen, hogy ellene ne használtsanak, beszegezni épen azon ágyutelepeket, mellyekhez legtöbb bizodalma volt.

Illy diadalt — mellyre a parlamentek évkönyveiben elég példa van — Wesselényi soha sem nyert és bonczolgotó, részletekbe merülő, sujtásos, sőt nehézkes dialecticájával lehetetlen volt nyernie.

Egyáltalában a mi paszomántos szavakban gyönyörködő s hangnyomatokra sokat adó magyar szónokaink, az egyszerű, a méltóságteljes, és concentrált eszmeirány iránt semmi érzékkel nem bírnak. S mi hallottuk az álomkórságból fölrázó trombitaválgást; hallottuk. midőn a szenvedélyek erőt vettek, a mér-

sékletre intő esengést; hallottuk a jövőre vonatkozó prófétai szavakat, hallottuk a honszerelmem, a remény, a fájdalom, a kétségbeesés dythirambjait és elégiáit; hallottuk mindezt a szószékről és irodalom lapjairól: de miért ne vallanók be? mi az egyszerűsége által meglepő, a tiszta igazság kristály-világa miatt ellenállhatatlan szónoklatnak, egy, de csak egy mintáját sem tudjuk fölhozni.

A sérelmi tér gyönyörű védhelyzetei, a szenvedőleges ellenállás szívrendítő magasztossága, a csendes reformok nagy látköre, a forradalom Eol-barlangja, mely a szenvedélyek tengerét fölkorbácsolta, s a hullámok, a part romjai és a dűledékek közt bős látványait a fölfokozott elemi erőknek tüntette föl: mindezek együtt, s 25 év tapasztalásokban és szenvedésekben dús eseményei, nálunk híres declamatorokat állítottak elő, és állítottak elő alapos vitatkozókat; azonban, olly nagy hatású szónokaink még nem voltak, kik a felségest az egyszerűben keresték volna, s kevés eszközökkel nagy eredményeket tudandot-tak előállítani.

Wesselényi első rangú tekintélyeink közt fénylik. Országgyűlési beszédei híret Magyarország határain túl terjesztették; de még Kossuthnál is kevésbé volt alkalmas rövid, szabatos, comprimált és művészileg egyszerű eszmék által hatni.

Ha a távolságot, mely Wesselényi oratoriáját a szónoklat fenemlített nemétől elválasztja, megmérjük, még tán csekélyebbnek fogjuk találni, mint azon távolságot, mely őt a szószék beszélgető, társalgó, elméncz, epigrammái élű, kedélyes és phantasticus kegyenczeitől messzeveti. Olly szerencsés talentumokat értek itt, kiknek lelkük, mint a prizma, minden színt nagy változatossággal ragyogtat; kik a pathos magas saruit, a színpadi feszes jel-mezet (costume-t), a hangzatos kifejezések és szó-arabeskek czirádáit magoktól eloldván, a köztetszést az által aratják, mert a hallgatók meggyőződését nem ostrommal bevenni, hanem észrevétlenül leigézni, megnyerni, a tárgyhoz csatolni, kitisztítani, fölvilágosítani, meleggé, állhatatossá és egyszersmind engedelmessé tenni, a legtermészetesebb eszközökkel tudják.

Az illy szónoklat nincs olly gondosan kidolgozva, mint az Isocrates tíz évig gyalult beszéde, vagy mint a chinai olajfestvény, mellyen közletről nézve semmi sem tűnik föl, egy durva vonás és hanyagul tartott részecske; de aztán minden világításban, s bármi távolságról a lángész jegyei szintolly fölfedezhetlenek.

Az illy szónoklatokból az iskolagyerekek számára nem lehet az anthológiába mutatókat közleni, mellyek próbatételek a tanítványok szép előmenetelével együtt, megbámoltassák a közönséget. Mert csak a pathosnak van szabadalma arra, hogy a Harlepunoktól kezdve az Orbiliusokig, a bohóctól a pedantig, mindenki által utolérhetlennek, nagynak, felségesnek tartassák. A társalgó szónoklat, minthogy színpadi készüléket nem használ és úgyszólván semmibe sem kerül, könnyűnek tetszik. S a tömeg midőn hatása alatt áll, akkor sem tudja e hatás okát képzetni. Es ki magyarázhatná meg neki, hogy azon élénk, kecses, folyékony, elmés, szúrós, bugyborékolás nélkül ömlengő, világos és gyors szónoklat — mint a havasi patak, melly zöld medrét fölveti, csak azért nem látszik mélynek, mert kristály tiszta és tükrét semmi iszap nem zavarhatja. — Thiers beszéde soha sem fog a közönség véleménye szerint annyi mélységgel bírni, mint a Lamartine úré, és Széchenyi, midőn szónoklataiban a társalgási modort megközelítette, akkor tartatott a karzat által legrivialisabbnak.

Wesselényi soha sem szólhatott le, még a nők boudoirjaiban is a valóságos conversatioig, annál kevésbbé az országterem méltóságos falai közt. Ezt dörgő, lepedő organja s azon szokása, mellynél fogva egyes szavakra különös hangsúlyt vetett, lehetlenné tették.

Sőt testalkotása maga, és arczának kinyomata is első tekintetre kimutatók szónoklatának határait; megmutatók a tért, mellyben dicsőséggel mozoghat, s mellyen túl számára nem nőhet babér.

Wesselényi nem rendkívül magas; de mégis herculesi alak volt.

Apja a középidő lovagai közé illet volna leginkább be; ő pedig a régi görögvilágba; midőn Theseus a sziklát fölemelte,

hogy alóla kivegye az ősi kardot, megküzdendő a hydrával, midőn Augias aklát kellett egy éj alatt kitisztítani; midőn a kalandoknak kevésbé volt regényes, mint erőfeszítő természete.

Az „erőfeszítés“ vala Wesselényi jelleme az anyagi és szellemi munkásságban.

Testalkata megmutatá, hogy nála ez nem ostentatio, hanem létegi szükség, vérmérséki igény volt.

Képzeljének olvasóim egy magas termetet olly széles vállakkal és olly emelkedett erős és kidülő mellel, hogy e miatt a test maga csak közép nagyságúnak látszik és hossza az átmérő miatt aránytalanul sokat vészit. Képzeljék a legtömörebb, rövid és izmoktól dagadó nyakat, melly a csend és szenvedélyek perczében egyaránt hátraszegezve van, mintha a világot szüntelenül fenyegetni, megrohanni, ledönteni készülne. E három kitűnő rész t. i. a szirterős váll, mell és a visszaszegzett bika-nyak teszik Wesselényi torzóján a jellemzőt. Izmos karjai a nagy és nem aristocraticus kezekkel, továbbá az örökös lovaglás miatt befelé görbedt, úgynevezett karika lábai, kiegészítik a torzó kinyomatást, a nélkül, hogy emelnék. Alig lehet meglepőbb és jelentékenyebb arcz a Wesselényiénéél; de ott is minden vonal, minden izom, minden szín- és érzésárny, a parancsoló a követelő, a küzdeni vágyó lélek bélyegét hordja magán, s az arczkifejezés öszvegen a dacz látszik uralkodó hajlamnak.

Csak az antik szobrokon, csak a görög művészet félisteni maradványain találhatni gyakran olly homlokokra, mellyek azonkivül hogy szélesek és jól boltozottak, igen kitűnnek annál fogva, mert a homlok első része föl van emelkedve és a szemüregket mélyen veti be.

Illy érdekes s a régi világban különösen szépnek tartott sajátsággal bírt a Wesselényi homloka, mellyen az alsó párkány a vakszemektől kezdve a szemöldöknek összetalálkozásáig olly magas volt, hogy hozzá hasonlót még soha sem láttam.

A figyelő tehetségnek organjai vannak-e azon helyeken, mint a kaponyatan hősei állítják? Ez nem tartozik reám.

De annyi bizonyos, hogy Wesselényi Miklós a vad népek kimeríthetlen ügyességével tudott figyelni, és tüzes, barna,

jelentékeny szemei, a tigris-szemek erélyével mélyedtek a tárgyra, mellyeket gyűlölt, keresett vagy megtalált.

Orra erős tövű és szokatlanul tág nyílású volt. Midőn indulatba jött, orrlyukai kifeszültek, mozgottak, s mint a nemes verű lovaké, mélyen, gyorsan és teljesen lélekzettek.

Álla csak kevésel volt keskenyebb, mint a Széchenyié, s erős akaratot árult el, valamint lángoló szeme, lihegő orra és nagy redőkbe vont homloka erős szenvedélyeket.

Arcszíne verhenyeg, haja és szakála sötét gesztenye, pördült bajusza sárga volt.

Bizonyos keresettség látszott öltözetén a színekben, mellyek nem mindig valának egyszerűek és öszhangzók. Haját égette és gondosan göndörgeté. Később, midőn öszülni kezdett, egyenként tépette a fejér hajszálakat ki, s komornyikjára nem kevés rendreutasítást vontak azon apró hiúságok, mellyek Wesselényinél az emberi kor minden szakában nagy számmal mutatkoztak.

Az oroszán-hangon kívül alig van dörgőbb és mélyebb, mint az övé volt, de aránylag igen kevés fokig változott, s inkább sivár és velőig ható erővel, mint kellemmel bírt. Beszéde gyakran olly lepeggő vala, hogy az egyes szótagok külön hullámokban gyűrűztek föl, s a szenvedélyek leghevesebb kitörései közt is nem vált annyira gyorsá, hogy nagy és hosszú intonatiók ne jussanak azon kedvelt vagy erélyes szavak számára, mellyek által hatni vagy rémíteni akart.

Wesselényi külsejét lerajzolván, szellemének léteget is ismerik olvasóim.

Szónoklatában a méltóság, a nehézkesség és az üres pipere voltak vegyítve. Sokszor ugyanazon beszédének egy része granit-darab, mellyet a Titánok hajgálhatnának egymásra; míg a többi rész a közönséges eszmék hosszadalmas kiszélesítéséből, és fejtegetésekből, mellyek csekély érdekléssel bírnak, vagy orientális szódagályból és melegség nélküli pathosból áll. Vanak ragyogó kivételek, mellyek e megjegyzésemet czáfolják; de véleményem szerint, Wesselényi soha olly beszédet nem mondott, hol a fényes tulajdonok közül legalább a nehézkesség ki ne kacsintson; mint viszont nem szállott soha annyira

alá, hogy szónoklatában a méltóság hiányozzék. Sőt épen e méltóság, e törökileg komoly előadás tette rá nézve lehetetlenné a kecses és elevebb formák használatát.

Vannak sokan, kik őt O'Connellel, a híres izgatóval hasonlítják össze.

Némelly tekintetben igazuk van.

Wesselényinek nem kevesebbé parancsoló külsője, s még óriásibb és a tömeget inkább átrezgető hangja volt, mint Erin elfeledhetetlen népemberének.

Mindkettő hivatva látszik élén állani, egy inkább miveletlen és rajongó, mint polgárisodott és elégült sokaságnak.

Az irlandi izgató a kunyhók százezereit kapta kezei közé; a magyar tribün a dísztermekben és a táblabíráknál akart izgatni, vagy fölvaltva, jogtani leczkéket tartani.

Helyzetük különböző volt s a Wesselényié a rosszabb.

Ezen kívül még nagy előnyei voltak O' Connellnek.

Ő a jesuitáktól nyert növelést. Az elnyomott vallásnak volt hű gyermeke. A megalázott, a szegény, a jogokból kizárt egyháztól kért rögzös ösvényére áldást és szellemi gyámot. A ki benne a politicalai zavargót nem követte volna, áhítatosan kíséré a hit fegyvernökét és előharczosát. Milliók szeme csüggett rajta, mint olyanon, ki, ha a r epe alt nem is létesíthetné, legalább a kitagadott, az örökségétől megfosztott testvérlányt, a római keresztyén hitvallást, rangban és jövedelemben a büszke anglicana mellé emelheti. És O' Connell mély vallásos érzéssel bírt. Szíve a milliók szívével együtt dobogott, midőn az egyház szent boltívei felé emelkedett a töményfüst, az áldozópap fölmutatá a megváltás könyvét, és a térdelő s buzgón imádkozó nép fölött kiterjesztő kezeit. Egy elnyomott valláshoz tartozni nagy előny a nagy ambitio számára, s kétszeresen az, ha maga is a becsszomjas a milliókkal együtt, élő-hittel keblében, küzd és szenved. Illyenkor a siker könnyű. Mert az izgatók soha sem válhatnak csupán talentumaik által nevezetessé. Nekik vagy egy vallásos mély meggyőződésre, vagy egy nagy politicalai eszmére van szükségük, ha a tömeg vérével és nyugalmaival akarnak rendelkezni.

O' Connel egyik talizmánnak t. i. a vallásos meggyődésnek, birtokában vala. A másik talizmánt, a másik varázspálczát, melly, miként a Mesmer vesszője a föld üregébe rejtett aranyhoz vezet, a megkérgesedett szívekben is kimutatja a rokonszenv eldugott kincseit, nem bírta ugyan egészen; mert a repeal nagy politikai eszme nem volt: de meg kell vallani, hogy csakugyan közel járt egy nagy eszméhez vagy legalább nagy elszánások és nagy egyéni veszélyek nélkül alig vala kivihető.

Mit mutathat föl illy emeltyűkkel szemben a Wesselényi pályája? azon Wesselényié, ki a viszonyoknál fogva, igen hasznos, de többnyire alárendelt kérdések fölött harczolt; azon Wesselényié, ki meleg honbarát, de hideg rationalista volt, s bonczolható és magában bizakodó elméje miatt, semmi hajlamot magában nem is fejthetett volna ki akárminő mysticismus iránt? hogyan emelkedjék föl O'Connellig a magas pedestallok emberéig, hogyan közelítsen hozzá Wesselényi, ő, ki a földön állott, és semmi prestigium által nem tartaték.

A miket mondák, többnyire a helyzet különbségei. De a felől: hogy a talentumos és jellemmel bíró férfiak közül, kik legyenek nagyok? mindig a helyzet határoz. A nagyság a sorsé; csak a tehetség az emberé.

Ha Wesselényi beszédeit — elvonatkozva minden egyébtől — tesszük párhuzamba az O'Connellével: akkor is föltöltő hasonlatosságok mellett, olly különbségekre találunk, mellyek az irlandi népvézernek kedveznek.

Mindkettő össze tudta kötni a parancsoló külsővel a méltóságos és magas előadást. Mindkettőnek gondolatai tömörek, teljes súlyúak és nemesek valának; de néha nehézkesek is.

Mindkettőnek beszéde a rögtönzött és készült közt középén állott: a vázlat t. i. meg volt, egyes részek kidolgozva valának, de az egész sikere a pillanat hatásaira bízaték. S ha a nagyobb benyomásokat tekintjük, úgy Wesselényinél és O'Connellnél egyaránt a hevenyészett részt aratta a kiáltóbb gondolatokat; ámbár mindkettőnek szokása volt gondolatával a már egyszer megtört úton maradni, és az eszméket azon köntösben

mutatni be a közönségnek, a melyben először jelentek meg. Kivált O'Connell oly gyakran ismételte magát, hogy a ki a népgyűléseket szorgalmasan járta, egész lánczolatait az okoskodásoknak majdnem szóról szóra előre elmondhatta volna. Wesselényi valamivel takarékosabb volt az ismételt kicséplésekben.

Az irlandi pártvezér sokáig lévén ügyész, a parquettek modorát a parlamenti szónoklattal összevegyítette. Némelly kérdés fölött törvényhozó és procator, az általános felfogás és a kisszerű hátulsó kapuk embere, az igazság szónoka és a betűk elfacsarója volt. Orált és allegált. A mi sérelmi terünk is mellőz hetienne, tette a szerepek ezen apró összezavarását, s Wesselényiben annál inkább meg vala e hiba; mert ő ismereteinél fogva inkább volt törvénytudó mint jogphilosoph; hajlamainál fogva pedig inkább volt bonczolgotó, mint általánosító, és inkább volt sophista, a hétköznapi igazságok igénytelen védje.

O'Connell felségesen viselte magát, midőn beszéde megszakították, midőn közbekiabáltak; midőn egy jó ötlettel vagy gyűlöletes váddal akarták szónoklatának útját föltartóztatni; midőn a népben oly hangulatot gyaníta, melly a vitorlák gyors felcserélését tette szükségessé. Illyenkor rövid megjegyzései bámulatosok, visszatorlásai leverők, gúnya égető, haragja orozzláni és a mutatkozó szellem gyors áttekintéséből vont új tervei mesterművek valának. Mint a villámlás alatt megszakított zápor, egy dörgésre nagyobb erővel zuhan alá; úgy borított el mindent és sodort magával O'Connell szónoklata, ha a feltartóztatás által fölviillanyoztaték és újra kitört.

Wesselényi közéletében is azok valának a legmagasztosabb szónoki perczek, mikor a tömeg nem akart szellemi felsőségének hódolni, mikor a merészebb ellennézetűek beszéde közé csapkodtak, a zaj örvényleni kezdett, és a tekintély megszűnt. Illyenkor ő kevesebb gyors fordulatokat használt mint O'Connell; de sújtani, összetörni, egy arcz-kifejezés, egy félisteni nyugalom, egy merész ötlet által mindent leverni és a földre hullott testeken szilaj szónoklatának nehézlóvasságával végig ügetni: ehez senki nálánál jobban nem értett.

O'Connell szónoklatának sajátosságaihoz tartozott, hogy aszi-

lárd, a férfias, az izmos és komoly gondolatok közé, néha angol humort vegyített; de leginkább nyers, ép, egészségtől pezsgő, goromba, s a boxírozók szájából kivett szavakba takart ötletei, megjegyzései és anecdotái tették az ő beszéd-modorát bizarrá, népiessé és vonzóvá. Wesselényi patheticus előadásában szintén mint mellék-elem megjelent néha a durva, a nyers és népies Ő is rajzolt vastag színekkel. Használt velős, magvas, de salonokba való kifejezéseket. Mesélt el furcsa történeteket, sajátos visszaadásával a magyar népszellemnek. De e mezőn csakugyan az irlandié volt mind az eredetiség érdeme, mind a tökély magasabb foka. Volt még egy tér, a költészet legmagasabb legében, hová soha sem szárnyalt Wesselényi; míg Dániel király, a népszónokok fejedelme otthon volt. Ha t. i. O'Connell kifáradott Peel Robert és az orangisták ostromában, ha eléggé volt goromba és eléggé volt magasztos, ha a hallgatók föllekesestek de kimerülhettek is; ekkor egy gyors fordulattal odahagyta „a toryt“ „az idegent“ „a zsarnok százsz fajt“ odahagyta a ministeriumot igazságtalan szabályaival, aristocraties törvényeivel és pápista-gyűlölő politicájával együtt. Megszüntette az ostromot. Mindent felejtett, barátot és ellenséget, jó ügyet és rossz eljárást egyaránt. Csak a lant és a kékszemű hölgyek hazája, csak a „zöld Erin“ a „smaragd sziget“ tűnt fel lelkében, ködeivel a bánatnak és tündérvarázsával a természetszépségnek. Ekkor szellemivé, meghatóvá, kedélyesen mélylyé, szellő-lágygyá, fuvola-édessé, és hárfadallamként andalítóvá lön. A százazerek — mert a képzelődés hatalma nagy — látták a változatos vidék keceit, a tölgyerdők sötétzöldjét, a dombok kies borulatait, az izgató őslakát, a széles parkot, a part festvényies köszikláit, hallák a tengerzúgást, a habcsapkodást, a halászdalt, az epedő melódiákat — mellyek a leigázott népek sajátjai és a homályos fájdalmat ivadékról ivadékra szállítják át, hogy a kedély ködös lege alatt a nagy elszánások kicsirázzanak — halliák a százezerek, hallák és láták képzelődéseikben, míg O'Connell szavait lelkökbe szívták be, Irland minden bűbájit, s midőn az izgató elbádjadva, meghatva, kifáradva fölsóhajtott: szép vagy oh Erin;... de szerencsétlen!; ekkor

minden szem könyeket hullatott, mint a babyloni vizek mellett a vándor izraelnép midőn a szent Sionra gondolt, s nem vala csoda, ha azok, kik annyit szenvedtek, a nagy izgatóban Irland megváltóját hitték elérkezettnek.

A diadal ezen nemét Wesselényi nem tudta kivívni.

Itt egyedül és utolérhetlenül állott O'Connell, ki mindent összevéve korának legnagyobb szónoka volt; míg Wesselényi, noha sokban hasonlított hozzá, sőt versenyzett vele, csak Magyarország oratorai közt áll az elsők sorában.

Távozzunk a virágos mezőkről a termékenyekre, s vizsgáljuk Wesselényit, mint státusférfit.

Igyekszem rövidbe vonni az ő rendszerét s eljárását.

Eszméinek körét, a mint olvasóim itt lógiák látni, ő nem egyszerre bírta, hanem lassanként és vaskövetkezetességgel fejtette ki, de úgy, hogy a körvonalok mindig éltek, lerajzolva voltak agyában, s bizonyosan nem jött olly vád alá, miszerint doctrinait, mint a köntöst, gyorsan viselte el és cserélte ki. Az igaz, hogy midőn ő tényező volt, az idő keze és a viszonyok villámai nem rongálták percek alatt szét, mit századok építettek; nem sodortatott a rohanó eszmék árja által el lábuk alól minden terrénum, hátunk megöl minden támasz, fejünk felett minden remény. Könnyen lehetett következetes az, ki állandót talált alatta, mögötte és körüüé, s ki a kemény földre lépven, szilárdul kiizdhetett. De a Tarpaea és Capitolium közt egy vékony pallón sétálni; a földingás söppedékei közt sinóregyenesen járnai: ha a láva égeti az ember talpát, azt föl nem kapni; ha a múlt összedőlt, a jövő fel nem épült, az ut és a czél nem tudatik, tétovázás nélkül keresni fel a déli, esteli és éjjeli állomásokat: szóval, forradalomban, s a mindent kergető s összeforgató idők fergetege közt, pontosan ütni, mint az óra, következetesnek lenni a tettben és irányban, a részletekben és üzvegben, ez félisteni szerencse, s annál több bölcsesség volna.

Wesselényi két országnak lévén törvényhozója, ha politicájáról világos képet akarunk magunknak formálni, Erdélyben és Magyarhonban követett irányát egyaránt szemünk előtt kell tartanunk; különben öt félreértjük vagy csak félig fogjuk föl.

Vezessük tehát tekintetünket előbb Erdélyre, mert itt rövidebb és kerekítettebb rajzot, nyújthatok olvasóimnak Wesselényi alapeszméiről.

Ő a diétái jegyzőkönyvet s az alkotmányos sülyedés krónikáit többnyire legapróbb részletekig ismerte, Mária Terézia korától kezdve egészen azon évekig, mellyekben pártvezér volt.

A mi e vastag, poros és aránylag kevesektől búvárlott munkákban tüstént felötlött, azon elvitathatlan tény volt, hogy Erdély a XVIII-dik és XIX-dik században nem hozott olly törvényt, melly ha az alkotmányra vonatkozott, ne áldozott volna fel valamit a régi jogokból s a haza szabadságából, ha pedig a polgári magánjogot s különösen a pörfolyamot tárgyalta, ne támasztott volna több zavart mint eddig vala, a birtokot és személyt folytonosan mindinkább a political hatalom szabadságára alá vetvén.

Honnan e különös jelenet? miből ered e kétségtelen hanyatlás? illy kérdéseket sokszor kellett maga elébe megoldás végett fölteni olly egyénnek, ki mint Wesselényi főként taglaló, bonczolató, szétszedő észszel bírt.

A kor volt-c gyáva és bárgyú? vagy talán az 1791-diki diéta magasztalt talentumainál már archaismussá vált a haza neve, s az újabb ivadék lelkében rég kialudt a polgári hűség tűzhelye?

Wesselényi az általános elhidegedés mellett is, még az 1811-dik év utáni idők tekintélyeiről sem tehetett fel ekkora sülyedést.

Miért nincs tehát áldás semmi törekvésen, melly a törvényhozásba vág?

Talán a megizmosodott bureaucrátiának tagjai Mephistók, kiknek eszük egyeben sem jár, mint a jogok legyilkolásán, a közszellem megfertőztetésén és a szolgaság rendezésén?

Ezt Wesselényi, minden ellenzéki izgatásainak daczára, komolyan nem hitte; mert a Bánffy György kormánya becsületesek és a későbbi időkben is a hivatalnokok magányjellemre ellen több méltó panasz nem foroghatott fen, mint más országokban.

Egyebütt kellett tehát a baj kútfejének lenni.

Wesselényi annak alapját, hogy Erdélyben minden új tör-

vény apasztja a közszabadságot és az alkotmányos lét tőkéjét, e kisded ország helyzetében kereste.

Ő t. i. Így okoskodott.

Erdély alkotmánya a) a három törvényes nemzet jogegyenlőségén nyugszik, és nyugszik szintén b) négy törvényesen bevett vallás jogegyenlőségén, továbbá c) a különböző rendek jogos igényeinek súlyegyenén.

Összesen tehát tíz tömbje (gruppja) van a különváló érdekeknek.

E tömbek közül hét (t. i. a négy vallás és a három nemzet) számszerinti egyenlőséget kíván, — s a törvények szavai szerint méltán — még a hivatalok betöltésében is, és országos sérelemnek tekinti — s viszont méltán — a numericus mellőztetés legkisebb eseteit is. Nincs-e e hét grupp tehát az egymás elleni irigykedésre, torzsalkodásra, s kölcsönös gyengítésre, az alkotmány által és a legszentebb szavak ürügye ulatt felszólítva?

Kétségkívül.

A más három grupp, t. i. a politicalai osztályok, szintén összeütköznek fontos érdekekben; ámbár ezek befolyása nem lévén számeqyenlőséghez szabva, több analógiát nem is idéz elő, mint más országokban.

De mindent együttvéve, mégis el lehet mondani, miként sehol a világon olly bonyodalmas, egymást mérlegelő és kölcsönös erővel alásülyesztő érdeköszegek nem kerekíttetnének ki az alapszerződések, és a históriai jog útján, mint Erdélyben, azon kisded tartományocskában, melly a legnagyobb öszhangzás mellett is, erősnek nem tarthatná magát.

Ide kell még ráadásul termi, hogy az erdélyi alkotmány, az érdekek mind a három fő cathegóriájából egy gruppot ignorál és a befolyásból teljesen kizár.

Ugyanis a) a törvényes nemzetek közé nem sorolja az oláh népet, mellyről kimondatik, hogy csak eltűretni fog „usque ad bene placitum principis et regnicolarum“ ámbár az oláhság a legtöbb számmal bir; a) a törvényesen bevett vallások közé nem sorolja a görög egyház tagjait, ámbár ezen hitűek száma szintén a legtöbb; c) a polgári osztályok közül — szintűgy mint

Magyarország — a misera p l e b s e t, melly ismét a lakosok többségét tette, a befolyásból kihagyta.

Illy fonszámra megmért és egyensúlyozott érdekek egyfelől, illy mérlegre sem vont és mellőzött érdekek másfelől, egy okos embernél sem kelthették föl azon meggyőződést, hogy Erdély alkotmánya kösziklára van építve, és erős vélemények s hatalmas rokonszenvek által támogattathatik.

Annál kevésbbé képzelhette Wesselényi, a bonczolgotó talentum, szilárdnak azon állást, mellyet a dolgok természeténél fogva, magoknak az érdeketeknek kell folytonos iparral, naponként át meg át lyuggatni.

Az átluggatás, az írott alkotmány minden izmainak és kötelékeinek szétrágása meg is történt. A nemzetek egymást nagy ügyességgel gyöngítették, az „Alvincziana resolútiótól“ kezdve, melly a Leopoldi kötlevélt magyarázza, a Bethlenianum systemán keresztül, melly az adót rendezi, a mádéfalvi véres demonstratióig, melly a székelyek állandó fegyverviselését elhatározza. Az alkotmány átluggatását a féltékeny jogegyenlőség és a vallásos versengések, Keresztesi cancellárságától b. Miske nyugalmazásáig, a XVIII-dik század elejétől Weselényi Miklós föllépéséig, már annyira be végezték, hogy Wesselényi az erdélyi közjog és közigazgatás gépét olly rosznak hitte, hogy lehetetlen e közjog mellett az országgyűlési tagoknak nem hozni absolutisticus irányú törvényeket, és lehetetlen e közigazgatás mellett, a kormány férfiúinak nem rombolni össze azt is, mi még a szabadságból létezik.

A főnnebbi szemponthoz még oda kell tenni, miként Erdély a birodalmi kormánytól szorosabban és közvetlenebbül függött, mint Magyarország; tehát a birodalmi absolutisticus irány, ha az institutioknak már említett gyöngeségei nem is léteztek volna, könnyebben és nagyobb mértékben hatott Erdély sorsára és alkotandó törvényeinek szellemére.

Ekként constatirozta Wesselényi a királyhágóntúli helyzeteket.

Szerinte Erdély közjoga semmi étellel, önállósággal és alakító erővel többé nem bírt.

Erdélyen — az ő véleménye szerint — Erdély által törvényhozásilag segíteni nem lehetett.

Ez volt erős és ingatlan hite.

Mihelyt pedig Wesselényi ide jutott, az ő mathematicus esze nagy szigorral vonta ki a megoldott probléma minden corollariumait, s egy egész politicalai eljárást állított fel, mellyhez az erdélyi viszonyok mérlegelésekor szoros következetességgel ragaszkodott.

Az erdélyi dolgokra nézve ő magával soha ellenmondásba nem jött.

Elvei valának a papíron levő, de az életből eltűnt és törvénytelenül kidaszított jogokat makacsul visszakövetelni; izgatni e visszakövetelés mellett és örökké izgatni, akár van remény a sikerre, akár nincs: mert egyedül a kedélyekbe vetett fermentationalis anyag fejthet a gyöngye Erdélyben némi közszellemet; s mert, ha csakugyan Bécsben engedékenységről lehet szó, könnyebb egy régi és tiszta követelést megnyerni, mint egy új kívánságot, mellynek megtagadása semmi lelkiismereti váddal nem jár.

Elve volt, ha remény nyújthatnék is arra nézve, hogy egy régi jog új törvényalkotás által visszaszerezhető, nem indulni meg a csábszavak után, nem mozdulni ki a visszakövetelés sáncaiból, a sérelmi térről le nem szállani; mert csalatkozni fog az ország, ha egyébben nem, önmagában, és a sérelmi kérdést, midőn törvényhozási tárgygyá teszi, okvetlenül elfogja temetni.

Az új kérdésekben is — Wesselényi szerint — rettegni kell a törvényhozattaltól. Nem kell a korigény, a kifejlett szükség, a civilisatio követelése s másilly szép mondásokra sokat hajtani, mert Erdély létegenél fogva, csak beteg terményeket állíthat elő, s új törvényei olyak leendenek, mint a mesében a tündérnőnek aranyalmái, mellybe a ki harapott, annak szája édes nedv helyett hamuval tölt meg; kivid a eivilizatio és a korigény fényes máza, ben a rothadás.

E szabály alól ő csak egy kivételt tett, t. i. a köznép sorsának javítására vonatkozó ügyeket, az úrbértől az örökváltságig. Illy tárgyokban kész volt a törvényalkotásra; mert

hitte, hogy a kormány e mezőn reactionarius irányt nem pártolhat, a nélkül, hogy természet elleni helyzetbe ne essék, miután századok óta a népvédelmező szerepét mondá magáénak.

Végre Wesselényi elve volt ostromolni a burocratiát még akkor is, ha elkövetett hibái menthetők; gyanúsnak lenni a hivatalviselők iránt, még akkor is, ha jó polgároknak tartanak; nem örvendeni, ha a választások miatt ellenzéki tekintélyek lépnek a magas polczokra, mert az illy kitüntetések által vesztett a párt munkás erőket, és nem nyert a haza ügyeinek közkezelése majd semmit, miután Erdély mechanismusa olly rász, az erdélyi kormánytagok szerepe olly függő és alárendelt, a közigazgatás kerekei pedig úgy forgattatnak, hogy az egyén okvetlenül el viseltetik, s a leghűbb hazafi is szintén azt kénytelen tenni, a mit a legroszabb.

Sivár nézetek valának ezek; de Wesselényinek meggyőződését tükrözték vissza, s meg kell vallani, hogy tekintélyeink közül kevés van, ki hasonló vaskövetkezetességgel haladott volna pályáján, mint Erdélyben ő.

Sem a feje fölött tornyosodó vihar, sem barátainak kérései, sem az ellenzék meghasonlása, sem a kialkuvási mulékony percek nem csábíhatták következetlenségre.

Miért?

Mert minden okoskodások s jelenségek daczára, hinni nem akarta, nem tudta, hogy Erdély raechanismusa, ha forgattatik, rosznál eyebet örülhessen.

Miként kívánt tehát segíteni a végpusztuláson?

Egy mentőszert látott, t. i. a magyarhonnali egyesülést.

E cél eléréséért ő szívesen lett volna igazságtalan, *jogtapoló* és alkotmány sértő.

A magasabb következményért, itt az alkotmányos polgár és a hazafi nevéből sem csinált semmit.

Adatokat facsart el, törvényes eszméket dúlt szét, sőt a magyar korona területének sérthetlenségét sem ótalmazta.

Midőn a szászok az unió ellen zajongtak, javaslá, hogy a szász territórium szakasztassék el a magyar koronától, változzék osztrák örökös tartományná.

Midőn a pozsonyi országgyűlésnek ügyelnie Erdélyre vonult, legott előlépett Wesselényi, s látván, hogy az unió akkor nem létesíthető, elhithető a képviselő urakkal, kik épen semmit sem tudtak az erdélyi dolgokról, hogy a pozsonyi diétának egy avicitasi port kell politicalai úton Erdély ellen megnyerni, s kötelessége négy igazságtalanul birt megyét (Krasznát, Középszolnokot, Zarándot és Kővárvidékét) visszaszerezni. Az adatok, melyeket Wesselényi a partiura ügyében egybegyűjtött, egyoldalúak, hiányosak, csonkák valának; a következtetések, mellyeket a poros okiratokból vont, a diplomatiiai elveket és az igazságérzetet megtámadták: maga is belátta okoskodásainak roppant hézagait s hogy segítsen magán, hogy logicaibbá tegye követeléseit, kész volt a leopoldi kötlevél törvényességét is tagadni, s e tény által egy tollvonással megsemmisíteni Erdély alapjogait, és megsemmisíteni saját politicalai pályájának babérjait, mellyeket épen a Leopolddali kötlevél megsértett pontjainak védelmében nyert. De mindezen tekintetek őt föl nem tartóztatták; mert látta, hogy a partium visszacsatlása mellé többséget szerezhet, s mert hívé, hogy Reviczky gróf a visszacsatlási törvényezikk meg erősítésének kieszközlése által keresend népszerűséget.

Nem szándékom a botrányokat festeni, mellyek a visszacsatlási törvény végrehajtása körül fölmerültek.

A pozsonyi országgyűlés rendelkezett olly kérdésben, melly iránt, az erdélyi országgyűlés nézete szerint, nem volt joga semmit egyoldalulag tenni.

A magyarországi kormány a hozott törvényt teljesezésbe akarta venni.

Az erdélyi kormány ellentállott.

Mindkettőnek eljárása a birodalmi központban helyeselték, s utasítások vagy elnézés által gyámolítottak.

S valóban a XXI-dik törvényczikk miatt előidézett állásból a világ legbölcsebb igazgatása sem tudott volna nagy compromissio nélkül menekülni.

E zavart leginkább Wesselényinek tulajdoníthatni; mert ő vonta a pozsonyi országgyűlést az egyoldalú határozatok meghozatalába.

Hibázthatni lehet őt, ha tetszik.

De kétségtelen, hogy szigorúan következetes volt mind az unió, mind az azzal kapcsolatban levő partium kérdés körül.

Mert ha Erdély közjogát productiv erőnélkülínek, önállóságát veszélyesnek hitte; természetes vala, az uniót minden áron akarni.

Ha továbbá, akár az unió eszméjével a szászokat kibékültetni, akár a szászok ellenére az uniót kivívni, nem tartá lehetségesnek: viszont megfogható volt, hogy inkább a szász földet akarja a magyar korona territóriumától elszakítani, mint Erdély jövődjét a Magyarországtóli különvált helyzet miatt megsemmisítve látni.

Ha végre, a birodalmi kormányt számításból, az erdélyi országgyűlést az önállóságróli fonák nézetekből, az unióra komolyan hajlandóknak nem képzelte; míg ellenben alkalom nyílt, legalább Erdély egy részének Magyarországba olvasztására: ekkor ismét nem volt csoda, hogy megragadta a kínálkozó alkalmat; mert noha az egész tartományt nem, legalább annak egy töredékét így ki lehetett szabadítani; s mert remélhető vala, hogy a veszteség miatt okozott elgyöngülés, a többi részt az önállóságróli álmokból kijózanítandja.

Midőn az unió és a partium fölötti kérdés legszenvedélyesebb időközei lefolytak; midőn a szebeni és kolozsvári országgyűlések valóságos rokonszenvet kezdettek mutatni a Magyarhonnali szorosabb viszony megkezdésére, s némelly főpontokban remélhetőnek látszott az egyesülés: Wesselényi, a gréfenbergi beteg, már ekkor nem vehetett a pártvitatásokban részt; de épen ezen távolállás miatt nyert a messze- és előrelátásban.

Ő a gyógyintézetben több főrangú szlávokkal és havasalföldi bojárokkal jött szorosabb ismeretsébe; mert hozzá és körüié, mint a szabadeszmék kikiáltott hőséhez és martyrjához, az idegenek nagy figyelemmel s részvétellel gyülekeztek össze.

Ezen érintkezések a szomszéd szláv és román tartományok tekintélyeivel naponként komorabbá tevék őt.

Rettegni kezdett a keleti eszmemozgalmaktól.

Hívé, hogy a daco-román propaganda már Erdélyre is

kiterjesztette izgatásainak hálózatát, és a fiatal oláh papok- s néptanítóknál, már többé nemcsak azon szellem van, mellyet Petersburg iránti kegyeletök növeltek, de hatalmasan terjed egy erős és veszélyes rokonszenv olly felfogások iránt, miknek következésében minden oláh-ajkú népek összeolvadnának a szabad és ifjú Dacoromániába, a még ezentúl teremendő országba, melly határait Bessarabia széleitől terjesztené üdénk, Erdélyt átölelné, és, ha lehet, a Tiszáig vinné foglalásait.

Wesselényi akkora aggodalommal tölt el a gyanított szláv és román irányok miatt, hogy már Erdély unióját Magyarországgal nem csupán az alkotmányos erők növekedéséért, nem csupán Erdély folytonos sülyedésének gátlása végett óhajtotta: de az egész osztrák birodalom sorsa és magasabb érdekei kezdőnek szeme előtt lebegni, nyugtalaníták lelkét, s az uniót, több intézkedésekkel együtt, azért is kívánta mielőbb létesíteni; mert félt, hogy különben szabadabb tér nyílik a keleti népek confederatiójára, s olly mozgalmakra, mellyek az osztrák monarchiát és a nyugoti polgárosodást fenyegetnék.

Szavai nem találtak elég hitelre.

Az erdélyi ellenzék, szintűgy mint az erdélyi kormánypárt, többnyire rémlátásnak tartá Wesselényinek az oláhokra vonatkozó nézeteit.

A politica a rendes kerékvágásokban haladott tovább és tovább.

Volt szó az erdélyi országgyűléseken néha az unióról is, néha az úrberről is; de kétségtelen, miként sem a kedélyek kiengesztelésére, sem olly nagyobb szabályokra nézve, mellyek villámhárítói lehetek volna a vihar gyúlékony elemeinek, intézkedések nem tettek. És előttem igen hihetőnek látszik, hogy ha Wesselényi minden országgyűlési tanácskozmányokban résztvevett volna: akkor sem nyertek volna a dolgok más alakulást; mert Erdélyben nem az egyének belátásában vagy akaratában volt hiba, hanem az institutiók tették a közszellemet törpévé, az egyének belátását majdnem feleslegessé, az egyének akaratját majdnem ájulttá.

Olvasóimnak szeme előtt áll Wesselényi erdélyi politikája.

idők, midőn saját pártjának még más feladata is lehet, mint gátolni a Lajthán túiról benyomuló absolutisticus irányokat az által, hol minden gyanú alá hozatik, ki a kormányrúdhoz közel áll, s az emberekkel együtt az igazgatás eszméje népszerűtlenné tétetik. ‘

Ő tehát majdnem ugyanazon szigorral ostromlá Magyarországon a kormányt, mint Erdélyben; de nem ugyanazon indokokból.

Mert azt még sem hitte, hogy Magyarhonban annyira lehetetlen új törvényeket hozni, mint Erdélyben; azt még sem képzelte, miként a közigazgatás úgy nem fejthet ki erélyt és önállóságot, mint a királyhágón túl; azt nem állította soha, hogy Magyarhonban sem kell a nagyobb átmérőjű reformok kezdeményezéséhez nyúlni. De az engedékenységre rávenni azért nem lehetett; mert a magyar kormánypártban örökké csak az osztrák politicát vélte képviseltetve, s mert hitte, hogy a magyarnak mindaddig harcban kell állani saját kormányával, míg az örökös tartományokban is meg nem szűnik az absolutismus.

Wesselényi az izgatás erélyének és befolyásának gyöngítésére elvből törekedvén, a megyei rendszert mentői nagyobb rugalmassággal, s mentői határozatlanabb cselekvényi körrel kívánta fölruházni. Rendre egész tan készült a megyéken nyugvó teljesítő hatalom és a megyék által gyakorolt visinertiae természetéről. A pártvezér nyomát követve, az ellenzék megannyi védvárakat, megannyi cserkesz-tanyát akart a megyerendszerből építeni, honnan a Samil-beyek sikeres lerohanásokat tehessenek és az absolutismust minden hadi állásából rendre kiszoríthassák. Kétségtelen, hogy ha Wesselényi elméletei az életbe teljesen átmennek, a municipal rendszer majdnem schweiczi cantonok tulajdonaival bírt volna. De, kik vele közelebbi viszonyban voltak, tudják, hogy mint a magyar alkotmány sajátságát és mint a szabadság erős garantiáját, örökké fõntartani kívánta ugyan a megyerendszert; azonban hatáskörének végleteit kész volt körülnyírni, és kész volt belőle a féketlenebb erõket feláldozni, mihelyt olly idők fogtak volna előkerülni,

Lássuk már: minő nézetei voltak a magyar ügyek vezetése körül?

Lássuk: minő arányban állottak eszméi, korának eszméihez és törekvéseihez?

Lássuk Wesselényit pártjában és pártjától elhagyatva, együtt és isoláltan.

Még az 1823-dik év fájdalmainak, még az 1825-diki szenvedélyes vitáknak, még a megkeserített nemzet és fölingerrült ellenzék panaszos előterjesztéseinek első benyomásai a kedélyekből egészen ki sem töröltettek; még a sérelmi politica csak zsenge diadalait ünnepié, és bátor de szerény követeléseivel, az állam legmagasabb köreiben kevés tanítványokat számlált; még minden alakulóban volt és változhatok, midőn Wesselényi Miklós a pozsonyi országgyűlésen föllépett s a párt vezérletét rövid idő alatt kezére kerítette, és bár nem hosszosan, magánál taríá.

Ő ez alatt olly sokat tett a párt kiképezése s megszilárdítása körül, hogy miután Erdélybe távozék, még több éven át az ellenzék emblémája a Wesselényi név volt.

Wesselényi durva s bizonyos pontokig kihívó egyéniség lévén az ő szellemi befolyása közt a sérelmi párt modora nyersebb, politicája kihívóbb, sőt néha koczskáztató kezdett lenni.

Wesselényi, mint combináló elme, csakhamar rendszerezte a tacticát, melly által örökös guerilla-barcz folytathatik a cancellárok ellen, s melly által jót roszt-tévc, pihenni lehetetlen volt annak, kit balsorsa személynökké tett.

Egy párt, melly kormányra jutni nem remél, szemben olly párttal, melly mindig a kormányon ül, okvetlenül népszerűvé válik. Mbrt a kormányzás már magában sem népszerű tény; mert továbbá a ragyogó eszmék, a kedves lehetetlenségek, és a hízegő kegyvadászat egész összege fölött rendelkezik az, ki nem fél, hogy valaha szaván fogják s felszólítják elméleteinek életbeléptetésére.

Illy viszonyban állott az ellenzék a conservatív párthoz.

S Wesselényi nem álmodta, hogy hamar következnek olly

mellyekben a korlátlanságot lehet fékezni a nélkül, hogy a szabadság vele együtt elnyomassák. Azonban, míg a birodalmi igazgatás szelleme a régi marad; kívánta Magyarországon is a régi amabilis conl'usiot megtartani, és addig a megyei automiának nem csökkentésére, de egyenesen tágítására. munkálkodott.

Általában Magyarország közjogában több olly pont volt, a mellynek érintését az idők szerint helytelennek tartá. Így p. o. a felsőház rendezését, a képviselők táblájáról a megavult vagy csak figurális elemek kivetését, a ház szabályainak Írásba foglalását: mind az éretlen és körülményeket nem ismerő újítási roham követeléseinek hitte; mert nem képzelt a létező akadályok miatt a főnebbi kérdések körül olly változtatást, melly javítás lehessen.

A magányjogi reformok mezején Wesselényi eszméinek mérskéleti democraticus színezete volt. Nem látszott sem a politicalai tanok, sem a nemzetiségi érdekek tekintetéből, a fekvő birtok osztálya és elidegenítése körül olly korlátokat megengedni, mellyek a hitbizományok vagy majorátusok szabályozása és megtartása felé vezethetnének; sőt nem is akarta képzelni, hogy a fekvő birtok más belső törvényeket követhet s más kiintézkedéseket igényelhet, mint az ingóvagyon. Az illy nézeteket reactionariusoknak tartá. Csak a saját eszméinek szigorú és következetes kímélete: ez volt jelszava. E ponton kívül kevésbé érdekeltetett a magánjog philosophiája iránt, s kevés fogalma volt a hatásról, mellyet a magányjogi reformok az alkotmányos formák változtatására okvetlenül gyakorolni szoktak. Hasonló állásban volt a törvényszéki, a pörfolyara s különösen a büntetőjogi reformokkal is. Mint magyar jogtudós, ismerte a jelen helyzetet, mint szabadelvű publicista, tudta az újabb polgárisodás követeléseit, mint ellenzéki pártvezér egyszerűsíteni és térszíníteni akart e mezőn. Kívánta az ügyek rövid ellátását, a bírói függetlenséget, s a hol az elmélet szerint lehetséges és hasznos volt, a nyilvánosságot, a szóbeli eljárást, és az eskütszéket. De e kérdések összeköttetését az állami intézménnyel, e kérdések hatását az állam újraala-

látására és a magánybirtok fogékonyságára nézve; úgyszintén e kérdések némellyikének a különböző ajkú népeiségek miatt fölmerülő nehézségeit; szóval a practicabilitas szempontjait soha kellőleg nem mérlegelte. Arra türelme, tapasztalása vagy érzéke elég nem volt.

A fenebbiekén kívül még a magyar nyelv és nemzetiség ügye volt doctrinájának kedvencz pontja. Legszebb beszédei e tárgyra vonatkoztak. De eljárása és eszmeköre itt az ellenzéki hagyományos kerékvágásban gördült tovább és tovább a nélkül, hogy akár kiengesztelőbb, akár magához ragadóbb, akár az érdekekkel fölolvastóbb fogalmakkal gazdagította volna pártját és a hazát.

Wesselényinek, mint státusférfiúnak az élet fölmerülő igényei és a napi politica körül ezen tengelyeken mozgott eljárása; mindaddig t. i. míg az események vezénylete körül tevékeny és szakadatlan szerepe volt.

De bekövetkezének a kinteljes, a testi fájdalomban és political szenvedésekben gazdag évek, midőn a csodálatosan erős organismus szintolly óriási, szintolly makacs betegségek által ostoroztaték; midőn büszke szellemét prometheusi bilincsek láncozták a tevéketlenség pusztá szirteihez; midőn a kor, az ellene indított közkereset, a börtön, a gréfenbergi hosszas távolíét a nyilvános élet küzdterétől hosszas ideig távol tárták őt; midőn a nép megszoká más szavakra hallgatni; midőn nevét, mint a holt Szolimán testét, a harcban csak azért hordoztaták szét a többi vezérek, hogy egy illusio által lelkesítse a tömeget.

Helye mások által lön Magyarországon betöltve, kik még a gréfenbergi száműzött tanítványainak látszottak, a viszonyok igényei szerint adták a politicában az új lendületeket s rendre az eszmék egészen különböző régióba vezették a kérdéseket.

Míg a hon keblében naponként élénkebb és változatosabb szint öltöttek a dolgok; míg a reformok előtérre és a sérelmek hátravonultak; míg Deák solid és óvatos politicája egy journalista szenvedélyes és ragyogó dialecticája által váltatott föl; addig Wesselényi is legalább némileg felüdülni kezdett testi szenvedéseiből, és ismét áhítani kezdte a cselekvényességet, a

hatás, az eszmék irányának kijelölésére munkálást. Mert a ki egyszer a közélet circusában veritékezett és vérzett, a ki bámultaték, tett és elismerve lön, ritkán tudja magát állandó nyugalomra rábírní.

Saucius ejurat pugnam, gladiátor et ipse
Immemor antiqui vulneris arma capit.

És én, részemről csak szerencsétetni tudom Wesselényit elhatározásáért, mellyel ismét a politica pályaterére lépett.

S megvallom, nem Gréfenbergből küldött vezérczikkei miatt örvendek; mert azokból egyes jó gondolatokon kívül csak azt tanultam, hogy a közvetlen napi kérdések fölött, a távolból igen nehéz kielégítő bírálatot írni.

Mi különösen kedves előttem, az a közönség által soha eléggé nem méltányolt „Szózat“, melly, mint irodalmi mű, nem bír ugyan azon tulajdonnal, mint Jean Paul szerint a lángész terménye és az angol kert, hogy t. i. minél régibb, annál zöldebb: de kétségtelen hiányai mellett is, tekintélyes helyet foglal irodalmunkban, és meg azért is különösen érdekes, mert nélküle Wesselényi politicalai képét összeállítani, s nézeteiben a magasabb öszhangzást, a következetesség szoros logikai lánczolatát follelni és visszaadni lehetetlen.

A gréfenbergi száműzött, vagy mint magát nevezni szerette, a „polgári halott“, ki „lelki s testi csapások által hatásköréből kivette, a cselekvéstől elzárva nincs többé mint élő tag, nemzete családjába, és csak képe létezik már honfiai közt“ aggódni kezd Nyugot-Európa jövődjén, aggódni a keleti ügyek bonyodalmain, fél az osztrák birodalom fölött összevonuló felhők miatt, és rettegve tekint Magyarországra, azon térre, hol képzete szerint, előbb utóbb a civilisatio sorsa fog nagy világcsaták és népmozgalmak közt eldöntetni. A szabadság és az imádott hon szeretete mindig sötétebb sejtelmekkel ostromolják, leveretve van annak kinteljes érzete miatt, hogy a közelgő veszély elhárítására mitsem tehet, s hogy 3 már csak egy emlék, egy kép a múltból. De regék beszélík, miszerint ösképek is megszólaltottak, midőn balsors fenyegette szeretett családukat; bár az

ily képnek nem lehet megszólamlása olly gyors, szava olly erős mint az élőké: mert az életnélküliség elleni kínos küzdés után vívja ki magának a szólhatást, azt, mi őt már többé nem illeti.“

Wesselényi a brandenburgi fejérnőrül szárnyaló népmondák-ból vett szép hasonlatosság után, a sorstól hivatva érzi magát, hogy családját, a magyar nemzetet figyelmeztesse; „mert — jaj és fájdalom! — a fenyegető veszély már csaknem elkövetkezett és bajosan kikerülhető.“

Ekkor részletesen előadja, a forradalmi szláv propaganda terveit, és az orosz hatalom fenyegető növekedését.

Megmutatja az érintkezési pontokat, mellyekben a petersburgi cabinet érdekeivel összetalálkoznak a déli szlávok és török birodalomban lakó greco-szláv népfajok irányai, sőt általában a lengyel és esek panszlavisticus törekvések is.

Kitünteti, hogy Ausztria sorsát a keleti ügyek megoldása dönti el, s hogy az orosz hatalommali összeütközés kikerülhetetlen, s ezen összeütközésben a bukás bizonyos, mihelyt az osztrák birodalom nem tud erősebb érdekeket teremteni a keblében lakó népiségek összetartására, mint a milly erős érdekek vonják ezeket a birodalom határán túl fekvő testvéreikkel egyesülésre vagy az orosz hatalommali rokonszenvre.

Ezen nézpontra emelkedve, szemlét tart a teendőkn, s végre a fő óvszert az alkotmányosságban találja, mellynek zászlóját kell szerinte Ausztriának és mindazon státusoknak megragadni, mellyeket az orosz túlnövő felsőség vagy a forradalmi szláv propadanda veszélye fenyeget.

Ausztria, így szól ő, nem tisztán korlátlan hatalom, s az nem is lehet. Mint magyar király korlátolt s csak mint ollyan lehet magyar király. Ezen korlátoltsága és a többi országokbani korlátlan hatalma, egymás ellen gúny s kölcsönös szálfka egymás szemében. Egy helyt követnie kell olly elveket, mellyeket másutt tagad és kerül. Illy kettős szerepben sokáig többé nem díszelgethet. De ha teljesen korlátlan hatalom volna is, mint illyen, nem gyakorolhatna nagy befolyást. A korlátlanságnak feje, vezéres képviselője az orosz hatalom. Minden más, ha az abso-

solutismus zászlóját tűzte ki, okvetlenül annak vezérsége s felelőssége alatt áll. Ausztria is e téren csak alárendelt helyzetben lehet, mint szolgálja s utóbb zsákmánya a petersburgi autocratiának. Ellenben, ha alkotmányosságot tűz ki jelszól, olly első-ségre kap, hogy Németországon szava eldöntő leend és egyszerűsmind keleten a civilisatiónak követőjévé válhatik. S Ausztriának különösen vigyázni kell, nehogy Poroszország lépjen előbb a haladás élére: mert ha ez történnék, akkor Németországon a hegemoniát okvetlenül kezébe foga ragadni, s illy természetelleni viszony Ausztriát vagy arra kényszerítené, hogy legnagyobb ellenségének, az oroszoknak vesse magát karjai közé; vagy pedig, ha másodrendű, sem egészen korlátlan, sem valóban alkotmányos, sem német, sem szláv, sem olasz, sem magyar, hanem mint mindezek közt ingadozó hatalom, tengetné még darabig sínlődő létét.

Meg kell vallani, a monarchia helyzetét jól tudta Wesselényi constatirozni.

A kérdés már csak az: hogy minő alkotmányosságot óhajtott Ausztriában?

A foederatiot.

Az ő nézete szerint öt tagból állott volna a monarchia.

E tagok:

1) A német birtokok, t. i. Ausztria, Stájerország, Tyrol, a földészetiileg elszakított, de nagyobbára germán nyelvű Slésia, Karinthia és Karniolia. De a két utóbbi tartomány csak olly föltétel mellett, hogy a bennük létező és nem szétszórva lakó szláv nemzetiségek külön autonómiával bírjanak, mint Erdélyben a szászok.

2) Csehország és Morva, egészen szláv alapon.

3) Galliczia, mint tisztán lengyel állam.

4) A lombard-velenezei királyság Istriának olasz-lakta részével.

5) A magyar korona birtokai. Azonban olly kikötéssel, hogy Horvát- és Tótországgal Dalmatia egyesítetvén s ha a népiségek érdekéből szükséges, Istriának szlávvidéki Dalmatiával összecsatoltatván, ezen tartományok a magyar korona alatt

ugyan, de egészen különvált és szláv ajkú beligazgatással legyeknek ellátva.

Az öt ország közt osztassanak aránylag el a státusadósságok és határozottassanak meg azon kapcsok, mellyek az egész monarchiát, mint egy nagy szövetségű államot, összetartják.

„Ha — így szól Wesselényi — Ausztria ezen saját nemzeti ségeken alapult országokból álló, s a rokon érdekek és közös trón iránti buzgóság által anyagilag és szellemileg összeforrott alkotmányos hatalom lenne: azon keblében sok idegen elem, melly most egymással s vele ellenségesen áll szemben, s melly közt van, mi veszélylyel fenyegeti, biztos frígyesévé s ereje mindannyi tényezőjévé válnék. Az orosz befolyás a szláv népiségekre megszűnnék; mert attól nem volna többé mit remélniük, s alkotmányos állásukban olly előnyt bírnának, mit azon korlátlan hatalomtól nem várhatnak. A forradalmi törekvések mérge sem működhetnék, mert bírnák a nemzetek azt, s bírnák békés úton és jó fejedelmük nevét áldni érte, miért forradalmi vészterhes merényre lettek volna, képesek vetemedni: t. i. a nemzetiségükön alapult alkotmányos létet.“

Ez volt ezelőtt majdnem nyolcz évvel Wesselényi véleménye közjogi átalakulásunk felül.

Mindent kitelhetőleg ellenzeni, míg a birodalmi kormány absolutisticus iránya az alkotmányos Magyarország ügyeire, bár magyar orgánusok által, saját szelleme szerint befoly; s hogy az ellenzés sikeres lehessen, csekély előnyökért nem hagyni föl a históriai közjogot és nem dobni el azon institutiokat, mellyek ámbár a haladásnak nem czélszerű eszközei, de az ellenzés mezején, rugalmas és visszapattantó természetüknél fogva, nagy szolgálatot tehetnek: ez volt Wesselényi politiceai doctrinájának első része.

Teljes erővel odamunkálni, hogy az egész monarchia alkotmányos formákat öltson fel, de nem egy általános, nem a históriai alapokat és a nemzetiségi nagyobb igényeket mellőző centralisatio árán; hanem a foederalismus olly kellékei szerint, mellyek a szükséges birodalmi egységet nem teszik lehetlenné: továbbá, ezen magas czélért nem lenni fukarnak sem a vagyoni

som a történelmi jogok körüli eszéyes áldozatokban: ebből állott Wesselényi politicalai doctrinájának második része.

A jövőre ítélni fog, hogy olykor gascognadai, apró hiúságai, gögje, nagy szavai és makacssága mellett is: valódi státusférfiú volt-e ő, vagy ábrándok barátja s az idő jeleinek l'elre- ismerője? Opinionum commenta delet dicit, justitiae argumenta confirmât: e remény szokott vigasztalása lenni azoknak, kik félreértetnek vagy meggyőződéseik teljes erélyével sem esz- közölhetnek a közfigyelem szentélyébe bejáratot olly eszmék részére, mellyeket szívük és eszük minden kincseivel, — mint nevük örököseit és fõntartóit — kívántak volna gazdagítani.

Wesselényit bámulta a magyar világ, midõn Reviczky, Pálfi és Majláth ellen menydörgött; de részvétre alig méltatta, midõn a tagadás terérõl az alkotásra tért át. Pedig nálánál aligha volt az ellenzéknek következetesebb férfja.

Szózatából nyolczszáz példány sem költ el.

A „polgári halottal“ kinek mint bevallá, nem lehet „meg- szólalása olly gyors, szava olly erõs, mint az élõnek“ keveset gondoltak azok, kik éltek és erõs tudóval bírtak.

A szláv forradalmi propaganda agyrémnek tartaték.

Justine munkája kellemes olvasmány lévén, mindent meg- gyõzött arról, hogy az orosz birodalom egy nagy colossus, melly agyaglában nyugszik, s annál fogva olly könnyen feldõnthetõ, olly szerencsétlen óriás, miszerint csak a blasírozottak, kik a mesterkélt emótiókat szeretik, és a tudatlanok, kik külszín által akarják magokat elvakíttatni, lehetnek miatta félelemben.

Hogy az osztrák örökös tartományok alkotmányossá válja- nak-e vagy ne? ez nem tekintetett azon kérdések közé igtatha- tónak, mellyet a magyar, kinek országa „regnum unum et independens,“ világpolgári és szabadságbaráti érdekeken kívül más szempontból foglalkozzék. Külõnben is annyi a teendõ, hogy két kezzel kell saját ügyeink intézéséhez fogni s még sem gyõz- zük a napi rendre tûzõtteket lejáratni, Kossuth maga olly sok életkérdéseket, mellyek nélkül a magyarnak okvetlenül vége van, jelölt ki, hogy lehetetlen az örökös tartományok sorsát is

nyakunkra venni. Ily nézetek — bár nem ezen szavakkal — valának uralkodók. És kétségtelen, miként Széchenyi sokat írt „az Ausztriávali vegyes házasságról“ mellynek tekintetbe vételével kell a magyar viszonyokat a napi teendők sorozatára és modorára nézve fölfogni; de azonkívül, hogy e javaslat sem aratott rokonszenvet, az még sokkal fölötlőbb volt, hogy Wesselényi munkájának megjelenése után is, az alkotmányos reformok szóvivői közül senki sem találkozók, ki terveibe, bár mint utógondolatot, beszötte volna, ama fontos kérdést: vájjon a magyar állam, mint a monarchia része, minő helyzetet foglalhat czélszerűleg el azon esetben, ha a többi tartományok is az események hatalma által a constitutionalismus útjára téríttetnek? s vájjon nem lehet e illy fejleményre előkészülni és hatni? Pedig belátható volt, hogy ezen kérdés körüli tisztába jövetel nélkül, a közjogi reformtervek egy része valóban inkább hasonlított, mint az orosz hatalom, Custine ama colonussához, melly agyaglábban áll.

Nincs miért több okot fölhoznom.

Wesselényi nézetei már régóta nem valának az ellenzék jelszavai.

A párt különvált tőle.

Neve tiszteltetett.

Tanácsai időnkivüliek valának.

Mindenki látta a változást. Csak ő, a „gréfenbergi száműzött“ hitte hazatérésekor, hogy az ellenzék vele öszhangzik és vele compact.

E hit első fele olly csalódás volt, mint a második.

A halandók sorsa: élünk, hogy felejtünk és feledtessünk.

A becsszomjas sorsa még ezenkívül: sem a felejtést, sem a feledtetést nem venni a maga idejében észre.

És Wesselényi, mert talentuma nem csökkent, akarta, hogy az elismertetés ne változzék.

Hiú törekvés!

Apponyi gróf kormánya alatt a pártok kihívóbbak kezdetek lenni.

Különösen az ellenzék szenvedélyesebb modort vett fel, s az új cancellárnak megbuktatása tüzetett ki jelszól, oly határozottan, mint eddig még soha nem történt.

A makacs tusa a dolgok természetéből folyt.

Mert Apponyi gróf midőn Majláthot megbuktatta, fiatal ember volt, s fölemelkedése első példa vala, hogy a parlamenti befolyás már elég a kormány átvételére.

A pártoknak éles instinctusok van egy megkezdett változás kizsákmányolására.

Ha Apponyi a hivatal ranglépcsőzetén és burocratiiai érdekért lép a hatalom polczára; ha nem az országgyűlési szónoklat és pártvezénylés viszi őt, ha nem tolatnak hátra a régi tekintélyek egy fiatal conservatív iskola számára, melly haladni akart és a reformerek jelszavait többnyire sajátjává tette; ha illy hódolás a parlamenti szellemnek, nem költ reményt még nagyobb vállalkozásokra: akkor Apponyi gróf, ugyanazon politicáért, mellyet követett, sokkal kevesebb ostrommal állott volna ki.

Így e leghevesebb megtámadásokra számolhatott. Annyival is inkább, mert párthívei a harczesztyút az ifjú kor negédjével és önbizakodásával fogadták el. Alig kétkedtek többé győzelmök felől, s hogy könnyen czélt érjenek, a dubbokba vitték át politicájokat, mintha a clubbok nem lettek volna mindenütt a szélső véleményeknek inkább kedvezők, mint a visszatartóztatásnak. Programot írtak, mintha az ígéretekben nem lehetne mindig gazdagabb az, ki nem kormányoz, s mintha ragyogóbb ecsettel lehetne lefesteni a conservatiot, mint az újralkotást, a létezőt, mint a lehető.

A szenvedélyek tehát a két nagy párt által egyformán igénybe vétettek és a véleménytoborzás erőlesen üzeték.

Előbb szabályok szerint rendezte magát a conservatív párt a fővárosban és vidékeken; néhány nappal utóbb ugyanezt tévé az ellenzék is.

Központi bizottmányok vevék át a pártmozgalmak elintézését.

Míg illy fejlemények történtek, Wesselényi már elvesztvén szeme világát, a zsbói kastélyba vonult, mint mondá, változatlanul családkörének élni; de nyugtalan vérmérséke naponként meghiúsítja a szándékot.

Titoknoka örökös foglalkozásban volt.

Reggeltől estig baráti levelek, fölszólítások, hírlapi czikkek, rnagánykézre szánt értekezések és pártmemorandumok készültek.

Ő folytonosan diétált.

De minthogy nézetei a régiek maradtak; az ellenzék pedig új fegyverekkel és új czélokért harczolt: természetes volt a csekély hatás, mellyel figyelmeztetései fogadtának.

Wesselényi azonban, a világos mellőztetések daczára is, legbüzbőbb tagja volt az ellenzéknek.

Valamint követelő és majdnem zsarnok volt, míg a párt élén állott; valamint akkor semmi heresist nem túrt s a különvéleményüeket inkább üldözte, mint az ellenpárt embereit: szintúgy most, miután vaksága nem engedett számára fő szerepet, szigorú fegyelemmel viseltetett, s bár mennyire különbözők nézete a Batthyányétól, örökké hajlandóbb volt saját meggyőződését eltagadni, mint az ellenzék eljárásában a legkisebb hibát észrevenni.

Az igaz, hogy bizonyos mértékig változatlanul csalálmokban ringattaték.

Mert a levelezések és czikkek miatt — mellyek tőle, a világtalantól rendkívül sok időt vettek el — nem maradt elég nyugalma apróra megismerkedni a főnforgó kérdésekkel. S miután indulatosságra kész jelleme miatt őszinte szót ritkán hallhatott, Széchenyi gyűlölete. Kossuth magasztalása valának azon sarkok, mellyek körül forgott Zsibón majdnem minden okoskodás.

De a gondviselés könyvében megiraték, hogy valamint csalálmái nagyok voltak, úgy k i á b r á n d u l á s a is óriási legyen.

Azonban ennek csak későn leheté történnie, t. i. a forradalom előnapjaiban, midőn már a Kossuthtali tisztába jövetel, és a csalatkozás fájdalma inkább volt egyénileg érdekes, mint a hazára nézve hasznos.

Wesselényi kedélyhangulata a legkomolyabb crisen ment át, midőn hallá, hogy Széchenyi, ki az Apponyi-kormány alatt átvette a közlekedési munkálatok vezényletét, a Tiszaszabályozás megkezdéséért körutat vállalt, és a nép által nagy lelkesedéssel fogadtatik, még olly vidékeken is, hol a Kossuthpárt kezében van a hatalom.

Wesselényi, ki a pártot tartotta legfőbb szempontnak, érteni sem tudta, miként lehessen innepelt olly ember neve, ki legtöbbet tett ugyan a hazáért; de Kossuthot forradalmi hajlamúnak mondá még a „Kelet népében“ s azóta szünetlenül állította, hogy ezen ember Magyarországot okvetlenül végveszélybe fogja sodrani.

Épén akkor érkeztem Zsibóra, midőn Széchenyi a Tiszaszabályozás ügyét megpendítette és kivált az anyagi érdekek pártolói által e vállalatért az egekig volt emelve.

Zsibón nagy ingerültség volt.

A ház ura több vendégek előtt bontatá a pesti leveleket föl s Kossuthnak egy declamatori hangon írt tudósítását olvastatta, mellyben a védegleleti mozgalmakon kívül, sok vád foglaltatik Széchenyi ellen.

A többek közt előfordul; hogy a gróf Metternich herczegnél valamikor a magyar ügyek felől beszélgetvén, a mindenható minister kikelt Kossuth agitatioi miatt és az ellenzékét nyugtalan szellemmel vádolta. Ekkor — t. i. a pesti tudósítás szerint — Széchenyi elismerve a herczeg megjegyzéseinek igazságát, tanácsolá, hopy Kossuth irányában szükséges volna más politikát követni. Metternich kérdé: minő politikát? Utilisálni kell őt: mondá a gróf. S ha nem lehet? tudakolta a herczeg. Akkor fölakasztatni: válaszolta Széchenyi hidegen és vállatvonítva.

Nem tudom: mennyiben igaz e dialóg; de az bizonyos, hogy Wesselényi olly hosszas szónoklattal, millyet ő régen az országos termekben tartott, mutogatta meg Széchenyinek veszélyes törekvéseit, a legnagyobb hangsúlyt mindig ezen eszmére vetvén: ő, az éltes férfiú, ő, a gógös oligarcha, most Apponyinak akar kedvében járnai, azon úrficskának, ki csak a mi nap akkora vala, mint a kesztyűm.

Wesselényit a többek közt még az a gondolat is, hogy egy ifjú szónok cancellára lehetett, nagy mértékben boszantotta, s magasztalni kezdé gr. Vay Abrahámot, — kire különben mindig haragudott — csak azért, mert ez érzi és ki meri mondani ama nagy megbántást, hogy olly fiatal egyén, mint Apponyi, annyi tisztos és élemedett urak mellőzésével bidgyesztetik a kormány élére.

És Wesselényi a legkövetkezetesebb fők egyike, illy Scipio Nasica modorában tett nyilatkozatok mellett, hű közkatonája vala Kossuthnak, ki mindig arról beszélt, hogy a „tekintélyek kora lejárt.“

És mihelyt Wesselényivel külön lehettem, baráti viszonyomnál fogva, mellőzhetlennek hittem: tudtul adni neki, hogy Széchenyi által szövetségre és egy hírlap kiadására szólíttatám föl, mellynek czélja volna közvetíteni az eszméket s egy olly whig-párt alakulását előmozdítani, melly a Kossuth radicalismusa és a jobb oldal közt állván, lehetőségessé tegye a reformokat nagy rázkódások nélkül.

Wesselényi alig tudott bámulatából magához térni.

— S te mit válaszoltál? kérdé.

— Debreczenben rendelt találkozást és akkor fogom nézeitemet elmondani.

— Es szándékozol-e ajánlatát elvállalni?

— Körülményeim miatt lehetetlen: mondám.

— Miért akarsz tehát Debreczenbe menni?

— Mert örömmek tartom Széchenyivel, kit

csak 12
egyszer

láttam, most közelről megismerkedni.

Beszélgetésünket Wesselényi félbeszakítá, minden további tudakolás nélkül.

Másnap arra kért, hogy mulassak nála hosszabb ideig.

A Tiszaszabályozó társaságnak debreczeni közgyűlése még csak néhány hét múlva tartatván, szívesen megígértem.

Wesselényi mindent elkövetett — mint addig is szokása volt — hogy zsidói napjaimat kellemessé tehesse; azonban, a mikor csak üres időm vala és magunkra voltunk, elővételé levelezési jegyzőkönyveit és olvastatott a miüt időkre vonatkozó dolgok felől.

Hamar észrevettem, hogy Széchenyiért történik.

Az olvasást autobiographiák váltották föl, s Wesselényi Széchenyivel megismerkedésétől fogva ezer apróságokat beszélt el a maga életéből, azért, hogy adatai egykori barátjának életére vessenek világot, vagy homályt.

Mint látszott, a legkíméletesebb módon akart rávenni, hogy Debreczenbe ne menjek.

Széchenyit — bár egyenesen ritkán támadta meg — azon szinben kívánta feltüntetni, mint ki az embereket csak eszköznek tekinti, s valamint rája, úgy Kossuthra is csak azért haragszik leginkább, mert mindkettejük függetlenül követte saját keblének istenét.

Én érdeklél hallgatom szavait; de a mint a debreczeni találkozás ideje következett, készültem Zsibórol el.

Wesselényi ismét elővette könyveit és magyarázatait; azonban a felvilágosítások után is, én másnap indulni akartam Kolozsvárra, hogy dolgaimat rendezvén a kitűzött napra Debreczenben lehessenek.

Szótlan makacsságom folytonos izgalomban tartá.

Ő tőlem nagy vitatásokat várt.

Én keveset szoktam beszélem.

Midőn a dél közelített, több szekér érkezék a Magyarország megyéiből vendégekkel, kik részint őt, részint engemet látogatván meg, nagy örömmel kezdetek Széchenyi tiszai útjáról beszélni, élénk ecsetekkel rajzolák fogadtatását a különböző vidékeken és nagy kedvetlenséggel hálják, hogy körülményeim nem engedik a Széchenyi ajánlatainak igénybe vételét.

Wesselényi hosszason hallgatá a beszélgetést, melly ebéd után megújult és az alkony óráiba is messze befonta magát.

Mindig komorabb lőn.

Ő Kossuthnak pesti levelei után azt hitte, hogy minden magyarországi ember veszélyesnek tartja Széchenyit, s most tapasztaló, miként a szabadelvű tiszai megyék ellenzéki tekintélyei is nagy tisztelettel vannak a Hitel írójának múltja, és nagy reménnyel jövője iránt.

Történetesen épen azon idő tájt bukott meg— ha jól emlék-

szem — Csongrádiban a Klauzál, és Tolnában a Bezerédj befolyása.

Wesselényi forró képzelődése az ellenzék régi tekintélyeinek bukását összefűzte Széchenyi emelkedő népszerűségével.

Sűrűn kezdettek omlani világtalan szemeiből a könyvek, s elboríták arczát. „Minden utána fog ismét indulni, — kiálta föl, Széchenyire czélozva — ő megint a divat embere lesz! Sarkait fogja követni a tömeg. Szavaira, mint a mesterére, esküvendének barátaink. Én egyedül nem fogom vonni az ő diadal szeke-rét. Hadd mondja el az utókor:

„Cunctaque terrarum subacta, praeter atrocem animum Catonis! “

Könyvei által Wesselényi csakhamar indulatba hozaték:

„Átkozva legyen a kéz, mennydörgő, melly bármilly körülmények közt csak egy sort is írand Széchenyi mellett. “

Ezen érdekes jelenet után nem sokára Debreczenbe s később Pestre távoztam.

Wesselényi annyira sem vala föl világosítva a szőnyegen levő kérdések állásáról, hogy egyik meglepetésből a másikba esett. Midőn a parlamentarizmus kormány eszméje az ellenzék programjába igttattaték, sürgetőleg tudakolta tőlem: vajjon Kossuth, kit ő oraculumnak tekintett, minő rejtélyes okokból pártolhat illy nézetet, melly az oppositio tanaival nyilvános ellentétben áll? Midőn a szabadelvű hírlapokban indítványok hozattak föl, mellyek a megyei kihágásoknak organicus törvények által akarták elejét venni, mindig gyanakodék, hogy a közlött tervek egyenesen Kossuthnak, mint a municipal rendszer védelmezőjének, megbuktatására czéloznak. Midőn az 1848-diki országgyűlésen egy párttöredék a városi törvény szerkesztésében tisztabb képviseleti formák után törekedett, Wesselényi csodálkozással vegyült aggodalommal mondá, hogy ő már nem érti saját pártefeleit, kik a korlátlan izgatás kezébe a szabadság leple alatt, fegyvereket csempésznek. Midőn a magyar független ministerium eszméjét Kossuth a kerületi ülésben elfogadta, Wesselényi épen akkor Zsibón a megyei követutasítások védelmére írt vezércikkeket. Midőn én a gyöngélkedő egészségem mellett arról

is értesítem őt, bár röviden, hogy ő felsége Batthyányra bízta a kormány alakítását, Wesselényi belső megindulással tudakolt betegeskedésem felől, s csak későbbi leveléből és zsigóói ismerőseim nyilatkozatából jöttem nyomára; miként engemet ideglázótól féltvén, állhatatosan meg volt győződve, hogy a Batthyány-ministeriumot, a paroxizmus alatt képzeltem alakulandónak.

De illy bámulatos csalódások daczára is, Wesselényi elméje a magány és a vakság éveiben nem vesztett sem élességéből, sem mélységéből: ez kétségtelen.

Barátai nem világosíták eléggé föl a helyzetekről.

Ő a kérdésekkel, ezer aprólékos dolgai miatt, folyamban nem volt.

Kossuthot utódjának hitte, ki nyomdokaiban akar járni.

Az ellenzékét a régi pártnak tekinté.

Makacs vérmérésénél fogva képzelni sem akarta, hogy pártja a közjogban a védelmi posztiókat föl hagyja mind addig, inig az osztrák birodalom több részei is alkotmányossá válván, kezeséget nem nyújtanak az iránt, hogy a korlátlan hatalom rohamai ellen, nincs szükség akkora mértékű vis inertiaet használni, mint a mennyi egy határozatlan jogú és foglalkozás-körü meyerendszerben fekszik.

Mihelyt azonban a ministerium megalakulása kétségtelen volt, mihelyt a márczius 15-diki pesti kraval híre Zsigóra érkezett: Wesselényi tüstént Pestre indult, hogy barátjainak — kik nézete szerint, hibákat követtek el, de a békés reform ösvényein akarnak haladni — segédkezet nyújthasson a szenvedélyek csillapítására. Kevéssel utóbb jelenté a ministeriumnak, hogy ő akárminő helyzetben, kész a legszigorúbb engedelmességgel teljesíteni a kormány parancsait, és személyét föltétlenül az igazgatásba lépett elvbarátainak rendelkezése alá vetette.

Az ő tanácsuk szerint jelent meg az erdélyi diétára, később a magyarországi felsőházba és a parlamentáris pályán szintügy, mint megyéjében, mellynek vezényletét elvállalta, szigorúan megátadott minden forradalmi eszmét és tényt.

E miatt népszerűségének maradványai rendre elmállottak.

Az ifjúság emelte Pozsonyban az 1830-diki diétán félistenné,

az ifjúság volt, ki az 1848-diki pesti parlament gyűlései alatt, rivalgá: feszítsd meg!

Mekkora változás! Tizennyolcz évvel előbb a haza nemtője; tizennyolez évvel utóbb, a forradalmi csarnok legfiatalabb tagja nagyobb honfi, mint ő, az ősz bajnok, ki rég a legfényesebb eszmékért, a szólás- és írásszabadságért szenvedett: most a szabad szó és a szabadsajtó újonczai által, kétség alá vonatik, s nem eszméiért, mellyek roszak vagy divatonkívüliek lehettek, de hazafiságáért, melly a dicsőség napsugára, a nyugalom szélcsendje és a félreismertetés fergetege közt egyaránt tiszta és olt hatatlan lánggal égett.

Még hátra volt számára az utósó kiábrándulás.

Mihelyt Pestre jött, éles elméje, imádott barátjának, Kosuthnak, kezdett szándékai fölött aggódni.

Most először sejdíté a mély meghasonlást a miniszerelnök és fináncz-ügy kezelője közt.

Az egyik a létezőt akarta kitisztítani és consolidálni; a másik képzelődése már az ismeretlen törekvések kellő láthatarán csapongóit.

Az egyik az állam hajójának horgonya akart lenni; a másik vitorlája volt.

És a szél erős vala, a tengerpart, a vizmeder porhatag.

A kifejlés perczei közelítettek.

Wesselényi találkozék Széchenyivel, a régi és félreismert barátal. Föl akarta őt szólítani, hogy többekkel egyesülten haszanak Kossuth irányainak mérséklésére. De Széchenyi szíve már a honfájdalomban meg volt törve. Néhány nappal utóbb a legmesszelátóbb elme, a jövendő komoly és kísérteti arczára tekintvén, megtévelyodott s a Wesselényi keze volt az, melly a Zsibón kimondott átok daczára, Széchenyi mellett a Pesti Hírlapban védő szavakat irt le, a legmélyebb boszankodás erélyével, azon gyalázatos vád ellen, hogy Széchenyi a hazát akarja megátadni, és tervének eltakarása végett magát örültnek tettet.

Nincs-e sok drámai jelenet forradalmunkban?

Ah! csakhogy a rendkívüli ne lenne többnyire olly keserű!

Midőn augusztus vége körül csodálatos hírek terjedtek a Kossuth házában tartott tanácskozmányokról, Wesselényi öszszeszedte lélekerejét s eltökélte, hogy Kossuthot, ki őt kerülni látszott, fölkeresse, és szakadatlan barátságuk emlékéért s a haza szent érdekének nevében kérjen, esdekeljen tőle kihallgattatást. Remélte, miként ha együtt hosszasabban beszélhetnek, sikerülend meggyőzni őt azon nézetek veszélyei felől, mellyek a koczkáztató lépésekben látták a jövőbiztosítékait; a rémuralkodás rendezésétől várták azon egyértelműséget, melly — hitők szerint — egyedül vezethet célra, és a könnyelműség rózsaszín szemüvegén tekintettek a forradalomra. Wesselényi tudta, hogy Kossuth vérmérsékénél fogva nem lehet a terrorismus barátja, s hívé, miként a budai vár elleni tervek sem bírnak komoly színel. Bebocsáttatást kért tehát tőle. Az előszobában várt, vakon, elhagyottan, órákig. Többször visszautasított; mert a miniszternek dolga van. Látván, hogy fogadtatása mennyi nehézségekre talál, egy tekintélyes követet kért társul. Ennek fáradozása és egy régi ismerősének, ki Kossuthnál volt hivatalnok, szíves buzgósága, kieszközölték a várt pillanatot. Kossuth minden számítás fölött fagyosan és visszataszítólag bánt vele. Mondá: hogy a „Corpus jurissal“ már többé meg nem mentjük a hazát. Az ó-világnak vége. Más emberekre, más eszmékre van szükség.

Wesselényi görcsösen szorította a követ kezét, míg megvetéssel szólt hozzá, a régibb kor vezéréhez, az újabb kor vezére; de sikerült keblébe fojtani óriás szenvedélyeit.

Hidegen búcsúztak el egymástól, hogy soha többé ne találkozzanak. A követ némán vezette ki a távozót.

Egy Wesselényivel beszélt így ő! Engemet akart megálázni, kit sérteni még senki nem mert! “ E szavakat ismételték a világtalan ajkai a lépcsőn, az utcán, leírhatatlan kifejezésével a fájdalomba vegyített dühnek.

Midőn haza érkezett, arczán a vihar fellegei voltak.

Neje megdöbbenve tudakolta haragjának okát.

Elbeszélé mindig méltatlankodva, mindig boszúsan.

— A háladatlan! Pedig mint szeretted, mint szeretted őt! mondd neje. Hányszor emlegetted, hányszor vágytál bár egyszer találkozni még vele. Mennyire örvendettünk, midőn Zsibóról elindulánk, hogy végtére láthatjuk Kossuthot, házunk legjobb barátját! És Zsibón, mint ügyeltem minden bútorra, milly tisztán tartottam a szobákat, mellyeket számára hagytunk üresen, hogy, ha majd beléfáradva a sok munkába, magát kipihenni falura hozzánk jó, készen és rendszerezve találja szállását! Már ezentúl nem említjük többé az ő nevét. Nines mit keresen nálunk.

— Nem, kedvesem! szóla Wesselényi, végigsimítva kezét neje arczán, és olly szelíd kifejezéssel, mintha egy láthatlan kar rögtön levonta volna a harag lemezét arczáról, hogy a nemes kedély legszebb kinyomata föllepleztessék — nem kedvesem! a szobák ezentúl is a Kossuth szobái fognak lenni, s te olly gondosan ügyelsz rájuk, mint eddig. Hiszen ő most kilépett magából. A világ, a hízelgők, az események elszédítették. Most ki-ki töményez neki, nyakát ajánlja lába alá, hogy emelkedhessék. A megalázottakon épül hatalma. De majd változni fog a szerencse. Akkor a világtól elhagyatott, megint vissza fogja nyerni magát, ő megint a régi Kossuth lesz. S mi jól fog szívének esni, ha az üldözőktől, kik nyomát keresik, és a háladatlanoktól, kik menhelyét elárulják, visszavonulhat egy csendes magányba, hol minden úgy maradt, mint régen volt. Úgy-e kedvesem, te ügyelni fogsz a Kossuth szobáira.

Ezen kedélyes jelenetet, valamint a Kossuthnál történt sötétebb scénát is, azon képviselőtől hallottam, ki Wesselényi vezetője volt.

Sem a nemeslelkűség szerény diadala, sem a becsszomj merész győzedelme nem teljesült.

Wesselényi a megbocsáthatásban, Kossuth a reményekben csalódott.

Nincs miért említsem, hogy Wesselényi, midőn Lamberg meggyilkoltatásával a forradalom elkezdődött, száműzte magát a hazából, mellyet illy időszak alatt szolgálni úgy sem tudott:

de elmondom, mit kevesen tudnak, azt t. i. hogy Jellachich közelítésekor, Kossuth is útlevelet kívánt magának kieszközölni egy megbízatással Franciaországba. A képviselő, ki ügyében eljárni igyekezett, a miniszerelnököt, vendégei közül, kik még asztalnál ültek, félrehíván, megsúgá e kívánságot. Batthyány haragosan kérdé: talán azért küldjem el, hogy Franciaországban compromittáljon?

Az útleveletről többé szó nem volt.

Kossuth, ki eleinte a nép hangulatától félt, elhatározá benmaradni, és a nagy községek lelkesítéséhez kezdett.

Cromvell is — ha jól emlékszem — egyszer kért kivándorlási engedelmet és nem nyert.

Milly hajszálon függenek a nagy események!

Wesselényi a forradalom ideje alatt Gréfenbergben lakott s midőn hazájába visszatért, a gőzösön tüdőgyuladást kapván, 1850 tavaszán meghalt Pesten, hol egykor ezereket szabadított ki a halál karjaiból.

Kemény Zsigmond.

SZENTKIRÁLYI MÓRICZ.

Az első évi orvosnövendékek hallgatóteremébe vezetjük olvasóinkat.

Az ifjú hallgatók közt egy száraz, sugár, éltel alak tűnik szemünkbe; szenvedélydúlta sápadt arc. Kiülő nagy szemei mereven csüggenek az előadó tanár ajkain. S ha innen a bonczterembe kísérik az ifjakat, ott is találkozunk vele a hullák körül.

Az ifjú tanulók nem könnyen barátkoznak meg a holttestekkel. A képzelődés életet ad a hullának, nehezen szokja meg csupán tudományos vizsgálódás tárgyául tekinteni a testet, melly néhány óra előtt még élő lény vala; s midőn a fűrészes és bonczkés alatt csont recseg, vér és velő fecscsen, önkéntelenül undor támad az emberben s hideg borzadály fut át erein. Az alak, kiről szólánk, nem mutat ily undort, nem látszik érzeni ily borzadást. Fölteszi szemüvegét, hogy jobban lásson; s a kutató szemlélődés egész kíváncsiságával kíséri a test minden részein a bonczműszert.

Honnan e hideg közöny, ez elmélyedt figyelem?

Kihalt volna-e e száraz agyból minden képzelő tehetség, minden indulat, a tudomány égető szomján kívül? Vagy egy nyugtalan fő az, ki az ismeretek sok országait már bebarangolván, új tartományok, új ismeretkincsek után vágynak, azt hívén, hogy azoknak birtokában boldogabb, elégültebb leend Göthe Faustjánál? Avagy talán éppen ellenkezőleg, az élvek csömöre vezeté őt a bonczterembe; egy új Hamlet, kit meddő bölcsesége a halottakhoz visz, miután megunt, megutálta az élőket? Beteg, kinek orvosa szórakozást ajánl a sötét világfájdalom s életunalom ellen? Vagy talán a megghiúsult szép remények fölfölmerülő kísérteteitől akar menekülni, s azt hiszi, hogy az emberi

emlékezet az iskolásgyermek írótablájához hasonlít, mellyel, letörölhetsz és ismét beírhatod tetszésed szerint?

Valóban nem mindennapi jelenet.

Az ifjúkor egész erejét, szorgalmát és minden idejét igénylik egy életpálya előkészületei. S íme egy férfiút látunk, ki már kenyerre jobb részét megevé, túl az élet delén, megtört testtel és lélekkel, hirtelen más ösvényre térni át a pályáról, mellyen nem dicsőség nélkül járt előttünk. Újra veteményez az élet késő nyarában. Kimerült teste tanuló lámpánál virasztja éjeit.

A lélek erejét csudáljuk-e itt, melly könnyedén elszakad múltjától, s annyi erővel munkál új jövőt teremteni; vagy sajnálkozunk az akarat gyengeségén, melly megtört a pálya vége előtt?

Érdekes lélektani tanulmány.

Szentkirályi Móricz. — mert róla van szó — valóban nem közönséges tehetség.

A közelebbi múlt tíz év parlamenti történeteiben gyakran találkozunk e névvel.

Ott látjuk őt már 1840-ben a szólásszabadsági sérelmek előharczosi közt.

Az 1843-diki országgyűlés már kedvezőbb kilátásokkal vette kezdetét. A nemzet reformok után kiáltott, s biztató szózat viszhangozék a trón zsámolyáról. S ha nem lett is azon gyűlés alkotmányozó, sem olly nevezetes a törvények száma és súlya által, mint az előjelek után várható vala: nem kevesebbet tön a közvélemény érlelésére, mint az azelőtti évtizedben az 183²/_c-diki tanácskozások. Törvényhozásnak ugyan mellékes feladat, de magában sem kis eredmény, hol sajtószabadság nincsen.

Az országgyűlés férfiai közt voltak kétségtelenül, kik több szakismerettel szóltak egyes tárgyakhoz; de aligha volt, ki több általános törvényhozói készséggel vett volna részt a haladási elvek fejtegetésében, terjesztésében, s az eszmék előkészítő vitatásában, mint Szentkirályi.

Egyike volt ő azoknak, kik az egész követi kar helyett dolgoztak.

Dél előtt a dunai követek sorában halljuk őt szónoklani, vagy a sorompókon belül, az elnök mögött, az egyházi rend képviselőinek szomszédságában, a jegyzői asztalnál olvassa isten tudja hányadik izenetét a főrendekhez. S délután valamelly rendszeres munkálat fogalmazásán törí fejét, egyik bizottmányban.

Talán épen a városi ügy fölött.

Az volt legkedveltebb tárgya a forradalom előtt. Abban látta kezdetét az átalakulásnak, úgy tekinté azt, mint, első lépést az érdekegység fölé, mint hidat a reformok széles folyamán, mint a rendiség várkapuját, mellyen a népet lassanként bevezetheti az alkotmány sánczaiba.

Senki sem érezte inkább ez ügy fontosságát. Senki sem tudta azt annyi oldalról kiemelni. Senki sem foglalkozott annyit e tárgygyal. Több hónapok után is, mikor, a felsőház makacs ellenzése miatt, múlni kezdének a hongyülés reményei, midőn az alsóház már beleunt a sikeretlen vitákba: időről időre megjeleni láttuk Szentkirályit a sorompók előtt, szenvedélyesen küzdve egyfelől a ház figyelmetlenségével, s másrészt a főrendi izenet czáfolásával s a kérdés nehézségeivel.

Iá nincs ellenmondó, küzd önmagával. Sorban ostromolja, sorra döntögeti a főrendi észrevételek minden erősségeit. Új alkut kísért, javaslatot tesz, módosítást ajánl, s mindezek ellen önmaga támaszt kételyt lelkében. S a melly eredményre jut habozó dialecticája, megírja válaszul az alsóház nevében a főrendekhez, nagy országos polémia gyanánt.

Mind hiában.

A kormány és az aristocrazia nem több eszélylyel járt el ez ügyben, mint az örök megváltás körül. A nemzetben vágyuk ébredtek, s a kir. előadás is reményeket költött, mellyek mind kielégítetlen hagyattak. Megannyi gordiusi csomó, miknek megoldhatása iránt kétségbe estek a haladás baráti. Csuda-e, ha olly hévvel ragadták meg 48-ban az annyiszor elutasított szenvedélyek a kínálkozó gyanásndori kardot?

A politicalai mulasztás nem marad boszulatlan.

Mi a viták tüzeiben sokak előtt indulatos fenyegetésnek látszott, most, mint az események bölcseleté, igazolva áll előttünk.

Az élet örök változás. Érdekek támadnak, erők fejlődnek, mellyeket szabályozni kell, igények, miket szükséges kielégíteni. Okvetlenül bukik a merev rendszer, melly minden alkut, minden egyezkedést kizár. Folytonos alku, kora engedmény, egyezkedés a békés átalakulás föltétele. Hol minden ajtó csukva van, kapustól rontanak be a szenvedélyek.

Státusférfiúi előrelátással inté Szentkirályi a 43-diki országgyűlésen nem egyszer az aristocratiát, ne ejtse ki kezéből a reformok vezetését; s rövid három év után betelt jóslata, hogy az ügy, melly akkor letétetett, ha nem az aristocratia által, ellenére is kivívja magát.

A 43-diki rendek csak egy szögletkövét akarák letenni a képviseleti rendszernek; s 48-ban egyetlen varázsütésre az egész épület előállott.

Dúsan ki lett pótolva mindaz, mit e században mulasztának országos embereink.

Szentkirályi Móricz egy azon jelesek közöl, kiket nem érhet a mulasztás vádja.

Mint e töredékes vázlat is mutatja, ő minden tehetségét a reformügyeknek szentelé.

S ismételjük, hogy Szentkirályi nem mindennapi tehetség.

1843-ba vezetjük vissza olvasóinkat.

Kerületi ülésben vagyunk, Pozsonyban.

A hallgatóság már korán teleült a követi helyek korlátain túl minden padot. A követek egymásután gyülekeznek. Pisszegés kíséri a conservativ párt tagjait, s hosszas éljenzés tör utat az ellenzék országos hírű szónokainak.

Ezek között most egy vékony sugár alak tűnik föl; dült, sápadt arc; merev, gondolkodó tekintet. Nyakkendőjét honn hagyá, s öltözetén is némi hanyagság, s egész lényén szorakozottság látszik. Hóna alatt irományköteg.

„Éljen Szentkirályi!“ hangzik mindenfelől. A nők külön karzatukon kendőiket lobogtatják. S az üdvözlött szónok a városi követek padjain túl, a dunai megyék követei közt foglal helyet.

E közben a közép ajtók szárnyai megnyílnak. Két követ lép be, magyar ruhában, kardosán. A díszöltözet mutatja, hogy a kerületi elnökség sora rajtok van. A közép ajtótól pár lépésnyire előre menve, leülnek az emelvényen, melyet a hallgatóságtól két oldalon, s elül hoszában a követi asztaloktól korlátok választanak el. Az elnöktől jobbra a jegyzőket, s balfelől Horvátország s az egyházi rend követeit látjuk az emelvényen. A jobb oldalon üresen maradt székeket országos ülésben a királyi tábla tagjai töltik be.

A díszruhás követek egyike üdvözli egybegyűlt követtársait. S néhány percz múlva már érdekes viták folynak a tárgy fölött, melly napi renden van.

Az ellenzék egyik vezérszónoka teszi az indítványt. Egy középtermetű férfi, olasz jellemű, vagy inkább — mert keleti faj vagyunk — arab típusu arczczal, nagy fekete szemekkel. Előadása tiszta, egyszerű. Hazafias melancholiája olly hangon ömledez, melly mintegy magyarázni látszik beszédét. A fájdalom megtört, fátyolozott, tompa, panaszos hangja. Roppant hatású, midőn a nemzet sérelmeiről van szó. Bús komolyság lepi meg a hallgatót, mintha a cigány húrjairól hallaná egyikét a nemzet gyász dalainak. Elborul a lélek s fájdalom száll a keblekre. S önkénytelenül kiröppen az ajkon: egy „éljen Klauzál!“

Azonban csakhamar oszlik a felleg.

Villám gyulad ki a kedélyek borulatán. A lángész szónoklata.

Egy kis oroszlánfő emelkedik föl, kire születésekor különös kegygel mosolygott a humor istene. Merész röptű lelke percalatt ragad a porból egekbe és vizont.

Kell-e részletes rajz, hogy az olvasó azonnal Bihar kövéteré, Beöthi Ödönre ismerjen.

A merész gondolatokat aztán szép eszmék, az angol humort a franczia szószék ragyogó ékesenszólása váltja föl.

Szemerén van a sor.

Majd ismét az ihletett meggyőződés rögtönző szónoklata ragad el. Bezerédj harsány szózata.

E kis ember külseje, kopasz, nagy homloka s egész fejalkata a régi görög bölcsek szobraitra emlékeztet. S derült arcza fölött, magas tar homlokán, az önmagát tüzelő lelkesedés főbb perceiben, vörös fénysugár látszik lengeni.

Ezután egy vastag, kövér alak következik. Haja és nyírott bajusza már megöszült. Öltözete messze elmaradt a divattól. Széles mellén egy gombra akasztva függ sétabotja. Egész külsején, mint szinte előadási modorán bizonyos cynistnus ömlik el. A tisztes ódon külsővel némi ellentétben látszanak lenni a szabadelvűség legújabb tanai. S e tanok a vallási felekezethez, a calvinismus szöglezettségével vegyülnek nála. Különösen felöltő vonás e közönyös korban. Cromwell kerekfejű puritánjai jutnak eszünkbe.

Valóban puritán név alatt ismeri az országgyűlési közönség Palóczit.

Az öreg úr beszédmódja különös vegyülete az iskolamesteri pedantériának, kedélyes elmésséggel. Szaválása felekezete némelly papjainak előadásához hasonlít, kikről mondani szokták, hogy hasból beszélnek. Neme a rögtönző egyházi szónoklatnak, melyet hosszas gyakorlat után szereznek meg a vallás elaggott szolgálói. Palóczinak hosszas országgyűlési gyakorlat tévé ezt sajátjává. S nagy emlékező tehetsége segíti. Eleven adattár ő. Minden kérdésnek tudja országgyűlési előzményeit. S történeti idézései, az események mélyebb bölcseleté nélkül, sokszor igen talpraesettek, találók s többnyire elmések. Ollykor nagyszerű visszaemlékezéseket is költenek föl. Majd minden napra van egy főbb adata Magyarország eseményeiből, vagy a világtörténetből. Elmondja, mi történt e vagy ama napon, mikor e vagy ama nevezetes tárgy fölött tanácskoznak.

E tulajdonok, a természetes könnyűség s a népies költészet némi zamatával, különösen alkalmassá tevék őt alkalmi és lakomabeszédekre. Az volt ő az ellenzék lakomáin, a mi a költő már Attila udvarában, s mi most egy jóra való iskolamester a falusi torban, vagy egy beszédes vőfél nászünnepen.

Természetes, hogy illy modorú szónoklat parlamentben nem igen van helyén. Nem is találjuk ezt föl a míveltebb külföld szószékein. Franciaországban épen nem. Angliában is elenyésztek az illy példányok a hoszú parlament grotesk alakjaival. Mindazáltal senki sem fogja tagadhatni, hogy az öreg úr sajátságos modora különös kellemmel bírt, a változatossá érdekénél fogva.

Klauzál panasza, Beöthi pathosza és humora, Szemere művészien szép, ünnepies ékesenszólása, s Bezerédj elragadó lelkesedése után, az áthatott, bámulatra s kacajra ragadott, majd műélvekbe merült s megihletett hallgató lelkének némi pihenésül szolgált az egyszerű, kedélyes, arcz és mégis egybefüggő, meszterkéletlen és mégsem alaktalan, nem mély, de azért tanuságos beszéd.

Azonban ki fogja mondani, hogy ennyi változatosság mellett is teljes erőben volna még képviselve a parlamenti szónoklat?

Hiányzott a főleg észhez szóló, taglaló, vitató előadás, melly értelmez, körülír, különböztet, okoskodik, czáfol és meggyőz.

Ekkor állott föl Szentkirályi keresztbe font karokkal.

Ki a viták alatt figyelt rá, egy elmerült, gondolkodó arezot látott. A conservatív szónokok beszédei alatt néha öntudatlan röppent ki száján egy ellenmondó észrevétel, mintha fenszóval gondolkodnék.

S most, mint fölegyenesedett gondolatjel áll előttünk, nyugodtan, hidegen. A kiülő nagy szemek azonban élénken tükrözik elő a lélek és szív benső működését.

Hangja éles, metsző, de azért nem kellemetlen.

Bizonyos magasabb nézpontra emeli a kérdéseket, honnan minden elágazásaikban, összefüggéseikben láthatók.

Beszéde kezdetén eszméket keres és állít föl, mint elismert igazságokat. S azok körül rendezzi okoskodásai táborát.

Egész beszéde néha egyetlen eszme kifejtése. Mintha egy rideg eszme szónokolna előttünk.

Ha azonban vitáz, czáfol szónokunk, az ellenfél, ki őt sérteni merészlé, csakhamar tapasztalja, hogy ez eszmének idegei

vannak. A haragszikkázó szemek mutatják, hogy az idegeket e száraz testben olykor lázas izgatottság futja át. S ilyenkor hideg, mélyen ható gúny, metsző él költözik szavaiba, a nélkül, hogy az okok előnyomuló logikai rendét legkevésbé is zavarná a szenvedély.

Beöthi kedvesapongása olykor általános derültséget szült. Szentkirályi gúnyjai fölött a hallgatóság tetszésébe soha sem vegyült az ellenfél mosolya.

Azonban a milly éles volt szónokunk a bírálatban, olly méltányos az ellenfél okoskodásainak felfogásában, teljes visszaadásában.

Kimutatá aztán ez okoskodások alaptalanságát, s képtelen és ártalmas voltát következményeikben.

Olykor levelenként szedett szét egész beszédet, mint fűvészt az elemzett virágot.

Vagy egy jól talált körülírással, értelmezéssel oldotta meg a kérdést.

A választási kihágásokra nem akart törvényt hozatni, mert nem bírta senki kimerítőleg értelmezni a vesztegetést.

Talán az egyetlen magyar státusférfit, kinek míveltsége kitünőleg német volt. Innen nagy előszeretete az értelmezésekhez (definitiókhoz).

S e hajlamot a vitákból átvitte a törvényírásra is. Első munkálata a városi ügyben valódi tankönyv. A rendeletek és országos szabályok vegyítve értelmezésekkel a városról, kerületéről és egyebekről.

Az értelmezésről aztán áttért szónok az osztályozásra, alsó osztályozásra és különböztetésre.

S gyakran annyira elmélyedt apró részletekbe, hogy az eszmék tömkelegében elveszte a fő fonalszálát. Ha több részre osztá beszédét, nem ritka eset volt, hogy az első rész kimentő vitatása közben megfeledkezett a főosztás több főrészeiről. S ilyenkor néha szomszédjától kérdező, hogy miről kell szólnia.

Talán a szórakozott ügyelem elfáradt követni a mindig messzebb és mélyebben ható szellemet?

Vagy a szellem fáradt ki a benső küzdelemben

Mert néha úgy tetszett, mintha beszéd közben születnék a meggyőződés szónokunk agyában. Mintha önmagát s nem a közönséget volna föladata meggyőzni. Láttuk, miként mérkőztek okok és ellenvetések. Mintha szónok maga is csak most ismerkednék meg a vidékkel, hol hallgatóit vezeti.

Nem olly biztos vezércsillag, nem olly merész kalauz, mint Deák logicája.

Míg ez okról okra lép s határozottan megy előre a kijelölt irányban: Szentkirályit nem egyszer láttuk habozni az utak szétágazásánál.

Bezerédj néha érzelmeit is okok gyanánt hirdeté.

Szentkirályi ellenben gyakran az értelem indokai fölött is tétováz.

Erősebb vitató, mint okoskodó.

Gyöngébb ítésez, mint elemző.

Az ítésezet (critica) több határozottságot kíván.

Azonban minél nagyobb benső harcz eredménye nála a meggyőződés, annál erősebben ragaszkodik hozzá.

Ollykor egész a makacsságig.

Mint Sieyès.

E nagy gondolkodónak sok gyöngeségeit öröklé Szentkirályi.

Nem olly merészen eredeti, kevésbbé teremtő szellem, mint amaz; de szintolly makacs, elfogult véleménye mellett, sokszor külön ez nézeteiben s tudósán rendszeres és szövevényes terveiben.

Illy egyéniségek hasznosabbak gyakran az előző vitákban, a státustanácsban, mint a szószéken.

A státustanács nem politicalai szenvedélyek, nem pártvélemények küzdhelye. Az elméleti térről lassan mehet át a kiindulási pontok tájékozására; s midőn alakot, testet ad az elvont eszmének, higgadtan megfontolhat minden szót, minden gondolatot. Ilyenkor mélyebben szállhat alá az emberi lélek s küzdhet a homálylyal is. Nem lehetetlen, hogy a felötlött sejtelmek erősebb agyban életrevaló eszmékké alakulnak. Az éber figyelem homályos alakokat vesz észre, mellyeket a mély belátás tisztán megkülönböztet. Együtt működik itt közös célra a lángész és

talentum; s a különböző tehetségek egymást segítik, pótolják. A habozás itt lelkiismeretesség, a tudomány kalauz, a rendszer alap.

A szószerk már gyakorlati alkalmazás tere. Harcztér, hol kitisztázott elvekkel, határozott nézetekkel, csataakészen szükség megjelenni. A szónok kételyeiből erőt merít az ellenfél, mint a gyöngye vezér elárult aggodalmaiból.

Szentkirályi nem mindenkor tartá ezt szem előtt, nem mindig különbözteté meg a tanácskozás terét és modorát.

Ez árnyalatok mindazáltal csak kivételképen mutatkoztak szónoklatában.

Okoskodó, tárgyaló előadása kitűnő parlamenti becsesei bírt a szenvedélyes és virágos szónoklatok közt, mellyek inkább illettek a régi köztársaságok fórumaira, mint az újabb kor nagy nemzeteinek emelkedettebb szószerkébe.

Szentkirályinak valódi eleme volt a parlamenti vitatkozás.

S előadása sem volt kellem nélkül.

Beszéde teljesen bevezgett, kerekded egészet alkotott. Rendesen visszatért oda, honnan kiindult. Szabatos nem annyira egyes kifejezésekben, mint az eszmék következetes alakulásában, összefüggésében. De egyes eszméire s a leggyöngédebb és legerősb árnyalatokra nézve is tüstént megtalálta, rögtönzés közben is, az illő, jellemző kifejezést.

Az akarat az ész és indulatok uralma alatt áll. E két tényező módosulásai alkotják a jellemet. Honnan az árnyalatok, mellyek a szónok szellemi tehetségeiben mutatkoznak, nem kis befolyással vannak a státusférfiú jellemére is.

Szentkirályi politikai pályája teljesen igazolja ez állítást.

Habozó dialecticája jellemében is bizonyos határozatlanságot idézett elő. Nem egyszer láttuk őt ingadozni az eszközök megválasztásában, fontolgatni még a szavazó láda előtt is. Olly hiány, mi miatt soha sem fejlődhetett státusférfiúi önállóságra; és sem eléggé határozott, sem eléggé jellemerős nem volt arra, hogy nem mondom, pártja vezéri szerepeért, Deák távollétében, ver-

senyezzen, hanem csak egy töredéket, egy árnyalatot gyűjtsön maga körül.

Talán a pártfegyelemről fogalma nem engedé azt; vagy nézeteiben nem volt olly lényeges eltérés, mi miatt szükségesnek tarthatá, öngazolás végett is, elkülönözni állását a közvélemény előtt?

E kérdések merülhetnek föl az olvasó lelkében.

Ki azonban Szentkirályi nyilvános életét csak kevésbé is figyelemmel kísérte, tudni fogja, hogy egyike volt ő az ellenzék legbajosabban fegyelmezhető tagjainak. A milly nehézkes, lassú az elhatározásban, olly makacs, mint láttuk, meggyőződése mellett s gyakran különcz nézeteiben. Nem olly tulajdonok, mellyek a fegyelmezett pártembert jellemzik, ki véleményét önmegtágadással tudja mindenben alárendelni pártja akaratának.

Szentkirályi sokkal önfejűbb s egyszersmind gondolkodóbb fő volt, hogysen bármelley tekintély előtt meghajlott volna. Scepticismusa, melly néha saját okoskodásaiban is kétkedni látszott, hogyan esküdött volna bárkinek szavára?

Politikai pályájának kezdete azon korra esik, midőn pártja még nem fejlődhetett ki teljesen az ellenzéki harcokból. Ezért nem látszik közte és az összes ellenzék közt kezdetben semmi összeütközés.

Midőn azonban később, a 43-diki országgyűlés nagy fontoságú reformkérdéseket hozott szőnyegre, lehetetlen volt Szentkirályinak jól találnia magát az ellenzék minden elemei közt.

Ha a reformkérdések békés utat törhetnek vala: okvetlenül külön csoportokra oszlottak volna föl ez elemek. Külön váltak volna, kik az ősi alkotmányt illetlenül fön akarák tartani, azoktól, kik azt át akarák alakítani. S az átalakítók s a reformerek közt is mennyi színezet tűnt volna föl!

Az európai státusok két irányban fejlődtek ki a középkori állapotból.

Némelley államok, mint Anglia és Franciaország, a középkori részletekből, az egymás közt lazul összefüggő s a főhatalommal daczoló grófságokból, departement-okból egy erős köz-

pontosított állammá alakultak. Másutt, miként Helvetiában, megmaradt a külön részek önállósága, s csak a mindnyájokat közösen illető főbb ügyekre nézve állottak egymással szövetségbe az apró államok. Nem egy hódító, vagy államalapítónak keze fűzte őket egybe. A védelem szüksége, az erőtlenség érzete hozta össze időszakonként. Külön fajú népek, külön államcskák, mellyek függetlenségüket szintúgy féltették külhatalomtól, mint egymás irányában. Szövetkezésük nagy előlépés a középkorban. Most azonban Európa központosított országai mellett nem kielégítő szerkezet sem a függetlenség fentartására külső erő ellen, sem elég erős a belzavarok fékezésére.

Mindazáltal mindkét átalakulási módnak voltak közöttünk pártolói.

Az ellenzék többségénél nagyon népszerű volt azon rendszer, melly a megyékből megannyi apró álladalmat gondolt alakíthatni. E rendszer fölállítá a megyei gyűlések korlátlan szabályalkotó jogát; s a kormány ellen a negatív ellenállásban, az országgyűlésre nézve pedig az utasítási rendszerben keresett biztosítékot. Kis álladalmak szerkezete Nagy Lajos és Mátyás hatalmas birodalma helyett, erőtlen, gyöngye kormány-nyal s országgyűléssel, melly megkötött kezekkel intézkednék azon tárgyakban, miket a megyei gyűlések szabály útján még el nem igazítottak.

A szövetségi rendszer különös vegyülete a magyar ellenzéki tanokkal.

S az újabb államformák ismerete is sajátságosán vegyült az ellenzék régi alkotmányos nézeteivel. Új biztosítékait sürgeték a szabadságnak, a régieknek fentartása mellett. A megyei hatáskör teljes föntartását kormányfelelősséggel.

E divatos eszmezavarban a státusférfiúnak, mielőtt a reformok terére lép, tájékozni kelle magát.

Szentkirályi ezt nem tévé; sőt kezdetben az érintett ellenzéki tanokból többet vett által reformrendszerébe, mint a történeti alpra szükséges volt; többet, mint a mennyi mellett a reform lehető vala; többet, hogysem azok fölött egyhamar túlnyomóságra fejlődhetnek volna az újabb státustudományi elvek.

Így készült a városi rendezés, a megyerendszer mintájára. A főbb szempont, a törvényhozás erősítése, egészen tévesztve lőn szem elől. Megkísérték a tartományi rendek ellenállási erejét átültetni a községi szerkezetbe is. Ez vala a fő cél, mitől függővé tevék az országos képviseleti rendszer kifejlését.

Nem csuda, ha e nézetek mellett hajótörést szenvedett az ügy azon sziklán, melly különben sem volt a reformokra nézve „jó remény foka.“ A felsőházi többséget értjük, hol épen ellenkező törekvés uralkodott az ellenzéki tanokkal. Míg az ellenzék nagy része széles alapú democrat foederalismus kifejtésére munkált, a felsőházi többség a községi élet sírján akarta fölállítani egy absolut rendőri állam eszményét.

A szélső nézetek nem bírtak egyesülni.

Szentkirályi azonban bár megtartá az ellenzék legfőbb kiindulási pontját, sokat föladdott már a 43-diki országgyűlésen a reformügyekhez tapadt ellenzéki tanokból, mikhez pártjának több tekintélyei még makacsul ragaszkodtak.

S egyéb tárgyak körül is mutatkozott már akkor eltérés nézeteiben.

De sem ideje, sem alkalma nem volt, megmérni az egész távolságot, melly őt pártja többi töredékeitől elválasztá. E távolságnak egész nagyságában csak az összes political rendszerrel lehető fölmerülnie. S Szentkirályi nem volt teremtő lélek, melly a létező viszonyok és ismereteinek általános egybevetéséből magának elölegesen rendszert tud alkotni. Ő a részletek hosszas elemzése után fejtheté vala ki csupán rendszerét. Az Ítélszét utján fogott volna emelkedni azon státusférfiúi magasságra, hol határozott álláspontja mind maga, mind mások által tisztán föl fogható lett vala.

Azokban közbejött a forradalom. — Ugyanazon szellem, melly Európa több népeit megragadta, szelvészgyorsasággal söpré el a középkori intézményeket hazánkban is.

A dolgok úgyszólván magoktól ömlöttek új formákba. S kik eddig a magyar genius sajátosságairól beszéltek, kik Európában ismeretlen tanokat hirdettek kelet népének, csakhamar meggyőződhetek a nemzetek közötti solidaritásról.

Az európai mozgalom saját képére alkotó a romok fölött az új magyar álladalmat.

A történetíró tiszte előadni az eseményeket, mik miatt a dolgok új rende nem szilárdulhata meg.

Szentkirályi ez események közt is csakhamar ellentétben érezé magát a naponként túlnvomoságra emelkedő eszmékkal.

Ő, a megfontolt vitatás embere, nem oszthatá az izgató politica vérmes reményeit.

Hideg számításai más eredményt mutattak.

Azonban az utósó pozsonyi országgyűlés nagyszerű eredményei kétkedővé teheték őt, ha nem volt volna is hajlama az lenni.

Ez országgyűlés alatt már olly éles ellentét fejlődött ki közte t's követtársa közt, hogy egy szép napon egyszerre fölkerekedett s Pozsonyt is odahagyá.

Tudva van, hogy a történet akkor Kossuth merészebb kilátásait igazolá.

Szentkirályit az óriás siker nem zavará meg számításában. Kétélyeivel azonban mindinkább visszavonult, s csak magán körökben hallatá aggodalmait.

Nyíltan föllépni kezdetben sem volt elég önállósága a pozsonyi országgyűlésen; hogyan lett volna most azon férfiú ellenében, kinek nevét a forradalom már akkor országos hatalommá emelte?

Nem első eset, hogy a kormánypárt legélesebb ostorai, az ellenzék legtüzesebb szónokai bártortalanok lettek saját pártjuk ellenében.

S nagyszerű crisesek idején némi fatalismus is ragadja meg az ember lelkét. Túl bizonyos határokon erőt vesznek a dolgok az emberen. Az események uralma áll be. S ki illyenkor a sors rohanó kerekébe kap, ha nem zúzatik el, legalább is hasztalan dolgot cselekszik.

Leverő hit egy tevékeny szellemű státusférfiúra nézve. Vigasztalás a kicsinylelkűeknek. S ki ítéli meg szoros számítással az időpontot, hol az események korlátlan uralkodása veszi kezdetét? Ki ítéli meg, hol végződik a küzdés kötelessége? A gyöngye visszalép időelött. Küzd a merész. Hiszen bukni sem mindig dicsőségtelen; olykor nagyszerű. Emlékezzetek a Girondra!

Szentkirályiban hiányzott e politikai bátorság, melly nélkül forradalmi időkben státusférfit nagyságra senki sem emelhetik.

Elhagyta helyét, a szószerket, s a státusférfit táborba szállott a ráczok ellen.

Talán hogy megczáfolja a forradalmi párt szemrehányását, melly kislelkűségnek bélyegzé aggodalmait?

Vagy szórakozást keresett a csatatér közelében, miután okoskodó szónoklatának ideje különben is lejárt?

Ellenséges viszonyok már akkor elmérgesíték a forradalmat. S a politica számításai hazafiatlan aggodalmak gyanánt tűntek föl. Nagy fogadások, merész ígéretek jobban öszhangozának a reményekkel, miknek teljesülését hívé a nép, mert óhajtotta.

De bárminő okból történt legyen távozása a parlamentből, első lépésül tekinthető az teljes visszavonulására. A szószerken kívül nem volt szerepe. Hadra nem termett az erőtlen, gyöngö testalkat. Szórakozottság, habozó, lassú tervezés, határozatlanság a föllépésben nem hadvezéri előnyök. Nem is olly tulajdonok, mellyek a francia convent polgári biztosait jellemzők.

Mint tábori országos biztos, emberismeretének sem nagy jeleit adá Szentkirályi. Annál kevésbbé tudott bánni az emberekkel.

S az erőtlenség önérzete kísérté, a merre fordult.

El hagyá tehát csakhamar a tábort is, mint régebben a parlamentet.

1848 vége már teljes visszavonulásban találta őt.

Azonban 1849 elején a fővárost megszállják a császári seregek.

Az országgyűlés Debreczenbe megy. Szentkirályi Pestre.

Soha sem volt nagyobb távolság e két város között.

Két ellenkező pólus.

Közbül egy egész ország.

S Szentkirályi nem azon partokon kötött ki, hol azok, kikkel közös útra indult. Korán félrevonult a zivatar elől. Beteltek számításai. S ő meghajlott az események előtt, miknek bekövetkezését előre látta.

Hasztalan bölcsesség, melly csak az előrelátás aggodalmaival gyötri a bátortalant, a nélkül, hogy a küzdéshez erőt öntene jellemébe.

Csuda-e, ha Szentkirályi olly könnyen megvált c bölcseségtől, tanulmányaitól?

A politica nehéz fegyver, melly mozgalmas időkben erősebb karokat igényel.

Az ő kezéből mintegy magában kihullott.

S most szórakozást keres a bonczteremben, mint egykor az aldunai táborban.

Cs. A.

EÖTVÖS JÓZSEF.

Eötvös József báró, a magyar ministeriumnak 1848-ban tagja, Magyarország egyik legkitűnőbb publicistája, szónoka és költője.

Született Budán, 1813 sept. 3-kán. Növeltetett szülei házánál részint Ercsiben, részint Budán. Az utóbbi helyen végezte alsóbb, latin iskoláit. Bölcséleti és törvénytudományi leczkéket hallgatott a pesti egyetemen 1826-tól 1831-ig. Jelen volt a következő országgyűlésen, s az alatt Pozsonyban 1833-ban adott ügyvédi vizsgálatot. Majd aljegyző lett Fejérmegyében. 1835-en pedig a magyar udvari cancellariához ment, hol következő évben fogalmazónak neveztetett ki. 1837-ben végre az eperjesi kerületi tábla közbírája lett. Eddig tart közhivatalnoki pályája, inig később a pesti magányában fáradhatlanul működő író a nemzet közbizalma a cultus és közoktatási tárca átvételére szólítá föl, mint egyik leghatályosabb tényezőt az új rendszer megismertetésében s kivívásában, melly az utósó pozsonyi országgyűlésen életbelépett.

A szónok és író kiképzésére, világirodalmi műveltségén kívül, sokat tón többszöri utazása bel- és külföldön. 1836—37-ben különösen beutazá Schweizot és Németalföldet, s Német-, Francia- és Angolországot.

Ez utazása előtt már, 1835-ben, levelezőtagjaul választá őt a tudós társaság. Mert írói pályájának kezdete kora ifjúságára, 1830-ra esik.

Nagyobbszerű föllépése mindazáltal érintett nagy utazása után veszi kezdetét. Csak két munkát említünk különösebben. „Véleményét a fogházjavítás ügyében“ 1838-ból, s később „Carthausi“ czímű regényes költeményét, melly 1838—41 alatt a „Budapesti Árvizkőnyv“ köteteiben jelent meg folytatólag.

E munkák után az irodalomban és közéletben nagy tisztelettel kezdék emlegetni az ifjú író nevét.

„Véleménye a fogházjavítás körül“ a fontos tárgyban egész irodalmat teremtett; miközben a hallgatórendszer előnyeit senki sem fejtegeté szebben és tanúságosabban, míg a magányrendszer pártolóinak élén a nemzetnek egy szinte kitűnő tehetsége, Szemere Bertalan állott. A tárgyat néhány év előtt Bülöni Farkas Sándor pendíté meg amerikai utazásának leírásában, s most olly férfiak karolák föl, kiknek sikerült a nemzet és kormány egész figyelmét reá fordítani. Az 1840-diki országgyűlés már egyik első rendű haladási kérdésül tűzte ki a börtönjavítás ügyét, s országos bizottmányt nevezett ki, mellynek, a hon legnagyobb országos tekintélyei között, az ifjú Eötvös is tagja lett.

S nem kisebb zajt csinált az irodalomban a „Carthausi.“ Az academia 1839-ben tiszteleti tagjává emelte a költőt; s a nemzet tudósai már akkor úgy találták, hogy azon toll dicsőítheti legméltóbban Kölcseynek emlékezetét, melly a „Carthausit“ irta. Költőibb nyelvet alig mutathat a magyar próza. Megjelenése a külföldön is nagy figyelmet ébresztett. Csak magyar kritikusan nem fogták jól, nem méltányolák eléggé. Dicsérték a dús phantasiát, melly minden során előmlik; s az emelkedett világnézetet, — világfájdalmat, ha úgy tetszik, nem értették meg. Azon művekkel hasonlították, mellyek az író phantasiájának tisztulására szükségesek, mikben, hogy úgy szóljunk, kicsordul a fölösleg s a költő megválnak ábrándjaitól. Egy még ki nem forrott ifjú író nagyszerű kezdeményeül tekinték csupán. Werther szenvedéseivel, Schiller Haramjáival hasonlítgaták. Olly fényesen lépett föl előttök a költő, hogy nem láthaták benne a philosophot. Mások ismét azért támadák meg, mivel a regényformát nem találták a műben tökéletesnek. E bírálók bizonyosan pálczát törnének Faust és Manfred fölött; mert hiszen ki fogja e műveket a dramaturgia szabályai szerint tökélyeseknek mondani? S kik egy kezdő író ábrándjainál többet nem fedeztek föl a Carthausiban, mit mondanak a nagyszerű világfájdalomról, melly, többek közt, Byron költeményein vörös fonalként vonul végig? — Pap

Endre következő sorai jobban jellemzik a Carthausit, mint minden magyar kritika, melly róla megjelent:

„Bánatnak könyve, kár, hogy nem regény;
De nincsen benne egy szó költemény.
Ez századunknak életírása,
A társadalom jajkiáltása.
Nagy míveltségünk kétségbeesése,
Itt van korunknak egész szenvedése,
Mellynek számára nincsen boldogság,
Mert fáj nekünk a fenálló világ.“

1840-ben két jeles politicalai értekezés jelent meg Eötvöstől a „Budapesti Szemlében“: „Szegénység Irlandban“ és a „Zsidók emancipatiója.“ S a következő évben (1841), midőn Széchenyi István az akkor keletkezett P. Hírlap modorát oly nagy zajjal megtámadá, Kossuth védelmére Eötvös írta a legszebb röpiratot: „Kelet népe és Pesti Hírlap“ czím alatt. Alaposabban, mint maga Kossuth, tárgyal e röpirat minden mellékkérdést, melly a vitába vegyült; s ellenmondhatlanul kivívja, mint Dessewffy Aurél is, elismeré, hogy Széchenyi vádjainak megmutatására nem nyújtott teljes bizonyítást. Viszont azonban neki sem sikerült megmutatni az ellenkezőt. S a történet, mint láttuk, Széchenyi emberismeretét igazolá. — De térjünk az életírás adataira.

1840-ben jelen volt Eötvös az országgyűlésen, mint felsőházi tag. Itt új oldalról tűnt fel. Írói érdemeit a szónoklat babéraival tetézte. Az ellenzék padain foglalt helyet, igéző előadással támogatva az alsóház hazafiúi igyekezeteit. Csak néha tért el pártja többségétől, melly esetben mindazáltal a jövő többnyire igazold. Így a vallásügyben, melly végre is azon úton intéztetett el, mellyet Eötvösnek Önálló s gyakran különcznek tartott sőt gyanúsított véleménye kijelölt.

Midőn a következő, 1843-diki országgyűlésen ismét megjelent, már egyik országos tekintélye volt a reformpártnak. Batthyány Lajos és ő valának a főrendi ellenzék vezérei. Főleg a városi ügyre irányá munkásságát, mert a polgári szavazatok segélyével remélte majdan a reformkérdések keresztülvitelét alkotmányos úton. Ellenei azonban mindenkép igyekvének állá-

sát kellemetlenné tenni, mi miatt még az országgyűlés befejezése előtt Pestre vonult.

Ekkor indítá meg Szalay új irányban a Pesti Hírlapot.

Az új tanok közlönye Eötvösben nyerte egyik legtekintélyesebb munkatársát.

1844 közepéről Írott, vezérezikvei egy részben, rendszeres munkává összeállítva, 1846-ban Lipcsében jelentek meg „Reform“ czím alatt.

Rendszeresebben, magasabb szempontból soha senki sem tárgyalá még átalakulási legfőbb kérdéseinket. Megmutatá szerzőnk, hogy a régi megyerendszer mellett valódi haladás nemvala lehetséges. Alkotmányunk biztosítékát képezé ugyan ez intézmény, de olyat, mellynél gyöngébb s kifejlődésünkre nézve károsabb alig volt képzelhető. Bebizonyítá, hogy ha közigazgatásunkba némi központosítást s vele kapcsolatban kormányi felelősséget hozunk bé, sem a szabadság nem veszélyeztetik, sem összeköt tetésiink a monarchiával. S az alkotmánynak illy gyökeres változtatását csak a törvényhozásnak e célra irányzott működése által hívé eszközölhetni, — és pedig olly törvényhozás utján, melly a képviselőlet fejlesztésével naponkint erősbul, s mellyben az utasítások elhallgatván, végre a nemzet szólaland föl. A parlamenti kormány új rendszerét pedig fokonként akará a közigazgatás egyes ágaiba behozni, s minden egyes reformot akkép létesíteni, hogy benne azon tökéletesb organismusnak, melly után törekvék, egy hozzá illő kiegészítő rész készítettessék; azaz, hogy minden újabb intézkedés a felelősség alapjára álltassék, annyit engedve eddigi törvényhatósági jogainkból, mennyit a felelősség új biztosítéka mellett, szabadságunk veszélyezése nélkül, engednünk lehetend.

Az ellenzékét figyelmeztető Eötvös, hogy a szabadságot nem az veszélyezi, ha a kormány hatalommal ruháztatik föl. Azon fontos kötelességek teljesítése, mellyek a kormányra bízatnak, nagy hatalmat kíván; s ki a kormány szükségét belátja, a gyengeséget nem számíthatja szükséges kellékei közé. A szabadság veszélye csak a kormány azon hatalmában keresendő, melly törvény által körülírva, intézetek által korlátolva nincs: mellyet

nem az alkotmánytól nyer; hanem a szükségétől kényszerítve, önmagának vesz. Hol a kormány természetes hatáskörében megszoríttatik, törvényes úton kívül igyekszik megszerezni a befolyást, mellyet a törvény nem enged. Ott van a sérelmek története. Az ellenzék, minden ellentörekvései mellett sem akadályozható, hogy a kormány azon számos eszközökkel, mikkel bir, magának új meg új foglalást ne szerezzen. S e kormányiránynak számos pártolói voltak immár a conservatív táborban, kiket viszont Eötvös figyelmeztetett, hogy a kormány valódi hatalma a közbizodalmon alapszik; s hogy csak akkor nyeri meg e kormány teljes hatalmát, midőn a törvényhozásra támaszkodliatik, ha t. i. annak felelős lesz.

S az országos dolgok központosítása mellett csak azon tárgyakat kívánta Eötvös elvonni a hatóságoktól, mik házi ügyeiken túlterjednek; nem hogy megszüntesse, sőt hogy némelly tárgyakra nézve magasabb körben létesítse az önkormányzást. A magasabb érdekeknek keresett fensőbb körben egy központot. S ezt tevén, nem külön testeket akart egybeforrasztani, külön érdekeket eltörlesztteni; csak öszhangzásba hozni ugyanazon test külön részeit, mellyek századok óta éltek együtt azonegy közjog őtalma alatt, hasonló törvényekkel és szokásokkal.

Más részről tekintetbe vette Eötvös Magyarország viszonyát a birodalom irányában is. Tervében a had- és külügy nem volt külön választva a birodalom összes had- és külügyétől. Úgy vélekedett, hogy e tárczák ellenében az adó- és katonaaajánlás joga különben is nyújt a törvényhozásnak némi biztosítékot. Se jog a képviselőerősödésével növekvék vala.

Mi végre az egyes reformkérdések miként megfejtését, a részletek alkalmazásának módját illeti: erre nézve a Pesti Hírlap későbbi (1847) folyamában mondá el Eötvös nézeteit. „Teendőink“ cím alatt hosszú czikkfolyamban fejtegeté e nézeteket; a leghatározottabb haladási irány szellemében, tiszta alkotmányos szempontokból. E czikkfolyam, számos egyebekkel, második részét teszi journalistai működésének. Az első időszak általános tájékozása volt azon párttöredék állásának, mellynek élén küzdött Eötvös, — a központosítás kérdésének elméleti megvi-

tatása. A második időszak az alkalmazás kora, midőn az országgyűlés közeledése szükségessé tévé a részletek iránti nyilatkozást is. Ezen második időszakban különben is fel volt függesztve azon kérdés általános vitatása, melly az ellenzékot pillanatnyira megoszlata, hogy később nagyszerűbb körvonalokat nyjtsion az összes reformpárt programjához.

Azon szokatlan mozgalom, melly az ellenkező táborban mutatkozott, — többségkeresés ismeretlen célokra s alkotmányos utakon kívül is: mindez szorosabb összetartásra inté az ellenzékot. Eötvös egyike volt azon hazafiaknak, kik ez absolutisticus központosítási irány ellenében, a rokon pártelemek egyesítésére mindent elkövettek. Így történt, hogy a P. Hírlap akkori szerkesztője félretevő egyidőre tüzetes vitatását azon kérdésnek, mire nézve baráti külön árnyalatot képeztek a reformpárt seregében, s egyezkedésbe bocsátkozott a másik, népszerűbb és hatalmasabb töredék főnökeivel. Ezen egyezkedés kifolyása volt a Hírlap újévi nyilatkozata 1840 kezdetén, mit az úgynevezett municipalis töredék azért hitt szükségesnek, hogy aztán némelly főbb kérdések, mikre nézve az ellenzék soraiban nem volt szakadás, s mellyek természetüknél fogva olyasok valának, hogy körülöttük az összes ellenzék gyülekezhete, közös erővel tárgyaltassanak. E töredék írói mindazáltal soha sem váltották be az egyezés őket illető kötelezettségeit. Sőt a nevezett lapot, minden jóakarát és közelítést daczára is, mellyet a szerkesztőség részéről tapasztaltak, továbbá sem szűntek meg gyanúsítani. S az 1844-ben különvált töredékek valódi egyesülése csak akkor volt lehetséges, midőn a conservatív párt clubbokra vitte át a politicát, programot adott, s így az ellenzék is kényszerítve érzé magát, saját táborát országosan rendezni.

Ez idő alatt lapokban nem folyt a vizsály kérdéseinek vitatása.

Az úgynevezett centralista párt mindazáltal egy diadalt nyert, mellynek messzeható következményei lettek. A tanokat, inellyeknek Szalay szerzett közlönnyt az irodalomban, Eötvös a gyűléstermekbe vitte be. Az újabb sérelmek tárgyalásakor Pestmegye teremében a kormányfelelősségre utalt, mint az alkotmányelleni

kísérletek egyedüli gyógyszerére. Kossuth szólalt fel ellene. Mondá, hogy a felelősség ott van már Ulászló törvényeiben.

Mire Eötvös megjegyzé, hogy azt az életben, az institutiókban szeretné látni.

Mondá továbbá Kossuth, mikép a felelősség meg van már a magyar alkotmányban, mert hiszen az alkotmányosság eszméje a felelősség eszméjét föltételezi.

„Tagadhatlan, — viszonzá Eötvös —, de még inkább áll, hogy az alkotmányosság realitása a felelősség realitását föltételezi.

E rövid eszmecsere után Pestmegye utasításul adá a kormányfelelősséget.

S később, mint láttuk, a parlamenti kormány eszméjét az országos ellenzék programjába is sikerült Eötvösnek beiktatni, melly alkalommal Szemere Bertalan erélyes föllépésében is erős támaszt nyert az alkotmányos központosítási irány. Azonban ez esetben is az történt, ini illy szövetségeknél általában történni szokott, — a túlzóbbak paralisálták a mérséklettebbeket.

E politikai működés mindazáltal a szépirodalom teréről sem vonta el Eötvöst. Sőt e korra esnek legmaradandóbb becsü müvei a fáradhatatlan szorgalmú Írónak.

E közpálya emberének látszék föntartva lenni, közelebb hozni az életet az irodalomhoz; s a szépirodalmi formákat ugyanazon célra hasznosítani, mellyért olly szent buzgalommal fáradozott a hazafi.

1836-ban jelent meg tőle a „Falu jegyzője“ című irányregény.

Irányregény! milly szentségtörés a szépművészetekre, milly lealacsonyítása a költészetnek, azt más érdekek szolgájává tenni! Így kiáltott az ítéset, melly nem kevésbé félreértette a „Falu jegyzőjét,“ mint egykor a „Carthausit.“ Ugyanazon ítéseti irány, melly a német irodalomban épen javában kárhoytatá az angol és francia irányregényeket. Németországban fordítás fordítást ért e művekből; a közönség mohón vette s még nagyobb

mohósággal olvasá. A pedáns ítéset ellenben kárhóztatá, mielőtt olvasta volna. Mintha mondta volna, hogy neki nem kell, mi gyakorlati ezélt vagy irányt tűz ki.

Részünkről nem védjük a francia irodalom sok férczmuveit; habár szeretjük azon könnyii előadást, melly gyakran egy pár ecset vonással — mint a nagy festészek szokása, — igen talált jellemeket ad vissza. Sok német tudósnak azonban sikerült a tudományt érthetlen műszavak s pedans formák segítségével — mik között elvesz a lényeg, — különválasztani az élettől. S a szépirodalomtól is illy elkülönést követeltek. Fölállíták, hogy a művészet önmagában, önmagának czélja. S a szépműtani értelemben igaz tételből következtetést vontak az irányköltészet, a szépművészet gyakorlati irányban hasznosítása ellen. Feledek, mit már Kölcsey megjegyzett, hogy a való költészet s a philosophia komoly műzsája rokon szövetségben állanak. Mindegyik magas emelkedésben lebeg az emberiség fölött, pillantásait szünetlen arra fordítva. „Mit tennétek, — mond Guizot —, mit kellene tennünk mindazon milliókkal, kik szünet nélkül a polgárisodás, befolyás és szabadság élvezetei után törekszenek, ha kirekesztőleg csak a világi jólét vagy a közélet szenvedelmei mutatnák ki nekik az irányt?“ Epen a művészetek dicsőítésére mondá ezt a gyakorlati státuseMBER. S épen ez irány az, mit a nem gyakorlati kritikus iskola kárhóztat. Ez által a szépirodalom és művészetek fölött törnek pálczát, mellynek egyedüli ezélja szerintük aestheticai élvezet volna. Olly tan, miszerint a forma minden, s a tartalom, a lényeg semmi. Mert ezt teszi végelemzésben az egész nagy hangzású plirasis, miszerint a költészet önmagában ezélja önmagának. Azt teszi például, hogyha költői formákat rhetori, politicalai, vallásos és egyéb szenvedélyeknek fölálldozni nem szabad; azt teszi, hogy midőn valaki regényt ir, ne tudományos értekezést, politicalai szónoklatot, vagy predicationt készítsen. Más értelmet okosan nem tutajdonithatunk az érintett tételnek. Mert ha például fölállítjuk, hogy a regénynek politicalai dolgokkal foglalkoznia nem lehet, azon képtelenséget teszszük föl, hogy a regénynek nem szabad az embert a socialis viszonyok, az álladalmi intézmények közt feltüntetnie;

s hogy a költészet ephemer dolgokat nem képes örökíteni. S mit jelent, miről annyit beszéltek, a költői igazságszolgáltatás? Az erkölcsiség e kívánatát miért követelitek az Írótól, ha a művészet egyedüli célja önmagának? A művészet nem az élettől egészen különvált, s annyira fölötte álló dolog; hogy vele erkölcsi vagy társadalmi viszonyok fölvilágosítására élni szabad nem volna; sőt ellenkezőleg nem is érdemli, hogy művésznek neveztessek, a ki munkáiban a költői és művészi formán kívül, egyéb célzt magának ki nem tűz. Sokan a költői műveket a virághoz hasonlíták; s vájjon veszít-e szépségéből a virág, ha felőle tudjuk, hogy gyümölcsözővé válandik? A régiek Orpheusról épen azt említik legnagyobb dicsérettel, hogy lantja hangjaival városokat épített.. E példa intésül szolgál, miként a művészet, mint minden egyéb a világon, csak annyiban érdemel valódi dicséretet, mennyiben valamely nagyszerű cél elérésére vagy nemes eszme életbeléptetésére eszközül szolgált. S a történet mindenkor is tanúsítá a művészetek közrehatását az emberiség céljai előmozdítására. Nemcsak a szép iránti fogékonyság kifejtése által nemesíték az ízlést, az érzést, hanem egyszersmind közvetlen előmozdítói, tényezői is voltak a jónak és hasznosnak. A fejlődő államok első státusférfitai költők, próféták voltak a régi korban. Görögország közéleta a legszorosabb összeköttetésben állott vallásos intézeteivel; s a szépművészetek a cultus alkatrészei voltak. A bardokat, trobadourokat rész illeti a csaták dicsőségéből. S Magyarország újjáalakulásának története is egykorú az újabb magyar irodalom fejlődési korszakával, mellyet egy Kazinczy, Berzsenyi, Kölcsey, Kisfaludy és Vörösmarty töltenek be.

Látva a hatást, mellyet ezek előidéztek, illy korban, mint máraz 1848 előtti napok valának, midőn az, mi századokig kétségbevonhatlan igazságnak tartatott, kérdés alá véteték, midőn minden osztály megtámadva hívé rég elfoglalt helyzetét, vagy sorsa javításán iparkodott egész erővel, midőn az egész társaságot egy nagy tengerként már mozgásban láttuk, s vésznek vagy dagálynak közeledését sejdítők, mellyben az egész emelkedni fog: illy korban maradhatott-e a művész, az író,

szelíd képzelmei körébe visszavonulva, közömbös az általános mozgalomra nézve, mellyet maga körül szemlélt, főleg olly hazában, mint a miénk, melly természetes kifejlődésében hátramaradva, újjászületésének nagy munkájában egyetlen nagyobb tehetség közremunkálását sem nélkülözheté. Illyen korban, illy viszonyok közt a művésznak éreznie kell, miszerint a tehetség, mellyet istentől bír, nem azért adatott neki, hogy általa csak öndicsősége után fáradjon, s a hatalomnak, mellyet a nyelv fölött gyakorol, jótékonyabb és szebb haszna is lehet, mintha virágaiból csak néhány pompásan hangzó szótagot rak össze. Költőnknek tehát célja volt, regényformában figyelmessé tenni olvasóit azon állapotra, mellyben hazánk nem kiváltságos osztályai akkoriglan voltak; feltüntetni az ellentétet, mellyben sokaknak szavai tetteikkel állottak; megmutatni, miként, azok, kik hazánkban, mint például a büntető igazság formáinak célzott megváltoztatásánál tapasztaltuk, mindenkit túlzó philanthropnak neveztek, ha bizonyos institutiók, vagyis inkább elévült visszaélések megszüntetését követelék, valamint szinte azok, kik a régi állapot fentartását kívánták, olly valamit tőnek, minnek következményeiről lelkiismeretök előtt soha sem számolhatnak; célja volt költőnknek továbbá állapotaink hív festése által minél több olvasót azon körben is, hová hasonló eszmék csak illy formákban juthatnak be, meggyőzni, miként bizonyos dolgok századunkban nem voltak immár fentarthatók. S e részben a falusi jegyző tökéletesen megtette hatását; míg a külföld előtt is nem csupán mulattató, de egyszersmind tanúságos a merőben sajátságos élet hű festése. Innen azon kitűnő tetszés, mellyel nem rég Angliában fogadtatott a Falu jegyzője.

S e nyolcz Füzetes regényt csakhamar egy másik követte kilencz füzetben: „Magyarország 1514-ben.“ — Ezzel költő a történeti regény mezejére lépett, feladatul tekintvén: népszerűsíteni a történetet. Úgy hívé, hogy az irodalom e nemében azon határokon kívül, mellyeket a művészet minden regénynél a képzelőtehetség elébe szabott, más határok is léteznek, mellyeken szinte nem szabad túlhágni az Írónak. E határokat a történeti igazság jelöli ki. Költőnk tehát egykorú kútfőkből nagy

szorgalommal tanulta ismerni a kort, melyet elünkbe rajzol. E kor Magyarország hanyatlási időszaka, mely Mátyás után kezdődik, s melynek egyik nevezetes fölvonása talán ugyanazon mezőkön végződött Temes körül, hol napjainkban az utósó magyar sereg küzdött Dembinszki alatt. A történeti év, mely a czimlapon olvasható, mutatja, hogy a regény tárgya a Dózsaféle pórlázadás. S mennyiben a jobbágyság állapotát tárgyalja a múltban, és a mennyiben a történet tanúságot nyújt a jövőnek, e mű is irányregényül tekinthető, habár nem foglal is magában közvetlen vonatkozásokat a korra, melyben íratott. Ne feledjük, hogy e kor egyik reformfeladatául tekintetett, a jobbági viszonyok végkép megszüntetése. S ha a „Falu jegyzője“ kiáltó szózat volt a régi intézetek visszaélései ellen; az újabb regény szinte csak egy jeles történeti iránycikkül vala tekinthető, a jobbágyok fölszabadítása mellett. Hogy illy hatást idézett elő e inü, kétségtelen. E feladatot jelesen oldá meg költőnk. A helyett, hogy Hugó Victor ecsetével részletesen rajzolná mindazon borzalmakat, melyek a pórlázadás kísérői szoktak lenni, nagy-szerű képekben mutatja föl a pusztítást. S a kínok mellett, melyeket a pórhad kegyetlenkedése okozott, felmutatja a kép másik oldalán a föllázadt nép súlyos szenvedéseit is. S mi mes-terileg van rajzolva, minő következetességgel végig kivivé a pórhad pszichológiája. De tisztán szépirodalmi tekintetben is számos kitűnő szépségei tűnnek föl a nevezett regénynek. Nagy-szerű mindjárt az első fejezet, hol egy csoportozatban ismerteti meg szerző a hon minden akkori népiségeit. E tarka vegyület, hol a typus mellett már jellemek is tűnnek szemünkbe, Breughel teremő ecsetére emlékeztet. S milly emberileg hú, egyebek közt, Ulászló királynak jellemzése. Mindenütt a lelegevenebb phantasia, mely történeti hűséggel idézi élönkbe a múlt alak-jait, a nélkül, hogy istenítene, vagy a mi másik túlság, torzítana. S hogy az egyhangúságtól menten maradjon, vegyítve az egész regényen át a komoly és nevetséges, a magasztos és grotesk.

Itt végződik jelenleg Eötvös szépirodalmi pályája.

Az irodalom történetébe tartozik, kijelölni az állást, melyet e mezőn elfoglalt. Annyi kétségtelen, hogy az érzelem nyelvét,

Kölcseyn kívül, senki sem bírta inkább kezelni. S ha Kölcseynek elsősége van forna tekintetében, Eötvös viszont eszméi gazdagságára s nagy terjedelmű európai műveltségére nézve, magasan felette áll szépirodalmi íróinknak talán kivétel nélkül. Nincsen szépirodalmi írónk, ki több új eszmével gazdagította volna irodalmunkat, mint Eötvös. S az új eszmékhez gyakran új formákra volt szükség. Honnan nyelve nélküli néha azon szabatoságot, mellyet Kölcseynél említünk, s olykor magyartalan kifejezések is kerülnek elő munkáiban. Azonban a legnagyobb igazságtalanság lenne, ezek miatt, általában kárhoztatni azon stylt, melly a Carthusiban szokatlan hatással ragadta meg az olvasó közönséget, s melly az academiái közgyűlésekből is legkedvesebb visszaemlékezés gyanánt maradt fenn a hallgató lelkében. Ki nem emlékszik, ha egyszer hallotta, a Kölcsey és Körösi Csorna Sándor fölött mondott emlékbeszédekre? Eötvös stylusának, mint mindenek, megvannak kétségtelenül árnyoldalai. Hibás szerkezetű kifejezések fordulnak elő nagyobb műveiben, mellyeket gondosan átjavítania talán ideje sem volt, a mint füzetei egymást gyorsan követték. Kisserű tárgyhoz, ha ez hiba, nem keres ő nagy szavakat, mint egy régibb magyar politicai iskola; s oly dolgokra, mellyek a képnek nem főbb vonásait képezik, nem mindig fordított annyi gondot, mint a stylista megkívánná, kinek legfőbb érdeme a szavak csinos összehelyezésében áll. Azonban mutassatok egyetlen magasztosabb gondolatot, melly hozzáillő köntösben nem jelennék meg Eötvös műveiben. Hol a tárgy, az eszme lélekemelő, magunk előtt látjuk, érezzük mintegy az író mindinkább fölmelegülni, s illy pillanatokban senkinek sincs inkább hatalmában a nyelv. Olykor ellenben humorizált, s nekünk még ő előtte nem volt kész humoristicus nyelvünk. S ki nem tudja, hogy a humor gyakran épen a közbevetett megjegyzésekben, vonatkozásokban áll, mellyek által a körbeszéd szokottnál hoszabbra nyúlik, s a styl szabatoságából vészit.

Kitűnő jellemvonása Eötvös szépirodalmi munkásságának a sokoldalúság is. A színműírásban is hasonló tehetséget tanúsíta. Vígjátéka, mellyet egyéb művei közt említni feledünk: „Éljen

az egyenlőség“ egyike a legjobb magyar színműveknek e nemben. Szerkezetében, helyzeteiben, alakjaiban szinte olly hatalmas comicai erő, mint humor van regényeiben. S a lyrai költészet is nem egy becses virággal gazdagult általa. Csak szép „Búcsú“-ját említjük, 1838-ból. Annyi emelkedettség, olly szép formában, díszére válnék bármelly irodalomnak.

Hátra van újabb politicalai pályájáról szótanunk.

Mint láttuk 1840-ben lépett föl elsőben országos szószéken. Azelőtt csak megyegyűléseken hallata szavát. Kitűnő szónoki tehetsége azonnal közfigyelem tárgya lón. Szónoklatának hatása naponként terjedt. Prózájának különben is jellemvonása az ömledező oratoria. Költészetéből azonban csak az imaginatio elevenségét és melegségét vitte által szónoki előadásába; elhányta a virágokat, szándékosan kerülé a nagy szavakat, mellyek másoknál a fogalom hiányát pótolák. „Denn eben wo die Begriffe lehlen, da stellt ein Wort zur rechten Zeit sich ein“: mint Göthe Faustja mondja. Eötvösnek nem volt szüksége, olly nagy szavakkal pótolni az eszmék és okoskodások hiányát. Egyike lévén a legtudományosabban mívelt magyar publicistáknak, ismereteivel az európai statustudományok színvonalán állott. Ismeré, kutató a közjogi eszmék kifejlődésének, az államok alakulásának és hanyatlásának történeteit. S olly tanulmányokkal fölkészülve, nem volt szüksége phrasisokra és metaphorákra, miket Bentham, mint álokoskodási módokat, száműzött a törvényhozás köréből. Eötvös előadása tiszta, erőteljes; egyformán kitűnő valamelly kérdés előterjesztésében és megvitatásában. S midőn nem csupán okokkal meggyőzni, de melegíteni, hatni is akart: olly szerencsésen vegyíté az értelem és érzelem indokait, hogy szónoklata csak ünnepélyesebb, méltóságosabb lett, hol mások üres pathosban áradoztak. Szenvedélyes szavalását ilylyenkor a tárgy lelkesíté s tette elragadóvá. A lelkesedés szárnyain előttünk látszott emelkedni azon tartományokba, hol senki sem volt inkább otthonos. Beszédeit nem jellemzi azon tömött szabatosság, melly Szemerénél annyi műszorgalom, annyi előkészület sajátja. Eötvös többnyire csak a tárgyhoz készült, nem egyszersmind a beszédhez. A beszéd tervét rövid emlé-

keztető szavakban jegyzé föl, s a részletek kivitelét a pillanat lelkesedésére bízta. Gyakran egészen rögtönzött is. Az 1843-ki országgyűlésen szép példáját adá ez ügyességének nem egyszer. A sok helyett legyen elég egy példa.

Főrendi ülés volt. A terem korán megtelve hallgatókkal. Eötvös már beszélt, midőn zaj hallatszik kívülről a terembe. Az alsóházi hallgatóság csinált demonstratiót egyik szatmári követ ellen, ki épen ekkor érkezett Pozsonyba. A felsőházi hallgatóságnak ez értésére esvén, kezdett kifelé tolongani. A nádor észreveszi; s midőn ismét beszédét végzé egyik szónok, oda izent Eötvöshez, hogy szóljon ismét. A csel sikerült. Eötvös felszólása háttérbe szorítá a botrány érdekét. A tolongás megszűnt. Mindenki inkább öt akará hallani, mint tanúja lenni a demonstratióknak, mellynek zaja áthangzott a szomszéd terem ajtajából.

Az 1847-ben megnyílt országgyűlésre Eötvös mint alsóházi tag, mint képviselő akart fölmenni. Azonban Békcsmegyében, hol birtokos, nem mutatkoztak kilátások, hogy meg fog választani. Túlzó szabadelvűnek tartaték, hol egy évvel később Tánacsicsot választék meg. A tartományi érdekek igen élesen léptek volna föl az országos ember ellen; mint egykor Biharban Kőlcsey ellen, s a conservativ Sárosmegyében a conservativ párt legnagyobb státusférfia, Dessewffy Aurél ellen. Eötvös korán észrevevén a körülményeket, visszalépett, s meglegedett azzal, hogy személye helyett, szellemét küldeté föl, az utasításokba)i, miknek készítésében tetemes részt vőn. Szóba jött továbbá a pestmegyei követi jelöltek közt is. Batthyány Lajos azonban s az ellenzék több tekintélyei, tisztán ellenzéki vagyis izgatási szempontból, szükségesnek tárták Kossuth megválasztását, s Eötvös visszalépett.

Azonban bekövetkeztek a párisi februári napok. A magyar alsóház ez események hírére, kinyilatkozatá: „miszerint meg van győződve, hogy a magyar alkotmányos élet kifejtésére s nemzetünk szellemi és anyagi javára hozandó törvények csak az által nyerhetnek életet és valóságot, ha végrehajtásukkal minden más befolyástól független nemzeti kormány lesz megbízva, melly a többség alkotmányos elvének legyen felelős kifolyása,

— s ezért collegialis kormányrendszerünknek magyar felelős miniszteriummá alakítását minden reformjaink alapföltételének s lényeges biztosítékának tekinti.“ Eötvös azonnal belátta e lépés nagy következeit az akkori európai viszonyok közt. „Megyek — mondd tréfásan bizalmasabb barátinak — indulok tüstént Pozsonyba, hogy mint miniszter térjek vissza.“

Mi Pozsonyba érkezése után történt, tudva van. A magyar miniszterium megalakult, s az új átalakulási forma apostolának a cultus és közoktatás tárcajára jutott.

Olly egyénekből rendezte Eötvös miniszteriuma személyzetét, kik szaktanilag értették az ügyet, mellynek kezelésére meghívtak. Altitkára lett Szász Károly, nagyenyedi professor. Nagy tekintetű név Erdélyben; a testvérország haladási történeteiben egy évtized előtt az elsők között állta. S aztán maga körül gyűjté Szönyit, hazánk egyik jelesebb szakemberét a nevelői pályán, s Pap Endrét és másokat. — Némelly középtanodákba osztálytanítás helyett szaktanítást hozott be, a vallást külön tantárggyá tévén. Célba vette, s Kolozsváron azonnal végre is hajtata a convetusok megszüntetését, azon nyilvános kijelentéssel, hogy itt csak az anyagi és erkölcsi romlás rendszerét szünteti meg, de az alapítvány erejét díjúl osztja föl a tanulók számára. A porosz tanítóképezdékbe minden vallásból akart ifjakat küldeni, s már ki is voltak jelölve az egyének, midőn a septemberi zavarok bekövetkeztek. Ezek miatt maradt el az egyetem reformja is; mellynek terve, — az oktatási szabadság életbeléptetésével — már egészen kész vala, s nyomtatásban is megjelent. Végre a népnövelés, vagy inkább népoktatás — ez iskolák, amaz egyéb institutiók által is történvén — előmozdítása is foglalkodtatá. Mielőtt azonban ennek rendezéséhez fogott volna, szükségesnek tartá előbb néhány elvnek törvényhozási úton elhatározását, melly elvekre aztán a közoktatás részletes tervét építeni lehessen. Ezen elvekre vonatkozott aug. kezdetén (1848) a képviselőház elé terjesztett javaslata.

Nagy elvek merültek abban fel. Hogyan kell az álladalomnak a közoktatást úgy venni felügyelete alá, hogy a községi befolyás sértetlenül maradjon; s a tanítás és tanulás szabadságát

a hitfelekezetek igényeivel és hajlandóságaival hogyan kell összeegyeztetni? Mik itten a családnak, a kerületeknek, a községeknek, az álladalomnak kötelességei és terhei, s melly mértéke és határa és kapcsolata van azoknak? És sajátságos helyzetünkben hogyan kell a nemzetiség igényeit kielégíteni? stb. Eötvös törvényjavaslata az úgynevezett vörös tollas párt által megtámadtatott a nélkül, hogy az itt kijelölt nagy elvek közül csak egyet is megvitattak volna. Előbb protestáns rokonszenvekről vádolák a ministert, mivel kormányosztályánál e hitfelekezetnek nagy befolyást adott. S aztán papi hajlamokat fedeztek föl benne, mert a derűst, azon nehéz időkben, jó kedélyben igyekezett tartani, s mert a philosoph törvényhozó a vallásfelekezetek igényeit sem utasítá el hideg közönnyel. Nemes törekvéseit félre, magyarázták. Az utóbbi törvényhozás minden iskolai szükségeknek egész kiterjedésben leendő fedezését elvállalta. A számítás azt mutatta, hogy e szükségeknek egész kiterjedésben leendő vitelére az álladalom nem képes, mert a legkisebb tanítói fizetést adván is, magoknak a népiskolatanítóknak fizetése évenként 8—9 millió pengő forintot igényelt vala. Eötvös tehát zavarból szabadítá ki a törvényhozást, midőn javaslatában a népiskolák szükségeinek fedezését a község terheül tette ki, s az álladalom segélyével csak ott járult közbe, hol a község elégtelen az egész terhet viselni. Ezzel azt gondolák, hogy a papi jószágok kérdésének elmellőzése czéloztatik; s épen azért azok, kik hiszik, hogy abból minden kitelik, oldalvást akarák, hogy már itt e kérdésbe menjen a törvényhozás, s hogy az annyi oldalról szorongatott nemzet újabb visszahatást ébreszsen maga ellen. Továbbá Eötvös, hazánk akkori állapotában, a státusintézetek mellett, a hitfelekezeteknek is iskolát engedtetni javasolta. Ez nem szabadelvű dolog: kiálták, kik úgy hívék, hogy a törvényhozásnak hatalmában áll az erkölcsöket megparancsolni. S az ellenzéki tagok, kik minden érdeket föl akartak zúdítani, kik forradalmat akartak minden áron, s a ministerium megbuktatását, gyanúsításokra zsákmányolák ki az érintett elveket. Esmék és elvek helyett száz össze nem függő vádat szórtak a szószékből. Egybezavarák az egyházat a hierarchiával, s ennek vétkei

miatt megtámadák amannak oktatási szabadságát. Feledák, mennyi szolgálatot tőn az egyház az emberiségnek épen az oktatás által a keresztyénség kezdete óta. Magokhoz mérték a nép miveltségét, s a fölvilágosodás zsarnokságának szövívői lettek azok ellenében, kik a lelkiismeret szabadságát a vallásos buzgalom féltékenységében is tisztelik. S a törvényhozás legtöbb tagjai az álszabadelvűség, a forradalmi irány zaja által tévedésbe hozattak. Bukás fenyegeté a törvényjavaslatot, a midőn Eötvös és később egy levélben, mellyet az oktatásügyi miniszterhez, mint barátjához intézett, Kossuth Lajos is tárczajokat kötöttek az érintett javaslat sorsához. E körülmény megdobhenté a többséget, s miután Pázmándy Dénes is leszállt elnöki székéből a ministeri nézetek védelmére, s Deák is felszólalt mellette, meg lőn mentve a törvényjavaslat némi módosításokkal.

Ez esemény után azonban nem sok ideje maradt valami maradandót tenni a közoktatás ministerének. Magyarország körülményei mindinkább bonyolultak, s alig telt el egy hónap, mikor a magyar ministerium már megszűnt lenni.

Később Batthyány új ministerium alakítására bízott meg; s az újonnan combinált, de létre nem jött kormányban benne volt ismét Eötvös József.

Ő mindenkor a dolgok kiegyenlítését pártolta a birodalmi kormányval szemközt; s az olasz ügy tárgyalásakor, mint tudva van, más magyarázatot adott a *pragmatica sanction*nak, mint a forradalmi párt által értelmeztetett. S midőn a dolgok forradalmibb szint kezdettek ölteni: Eötvös mindinkább visszavonult. A september 28-ki véres *catastroph* után pedig előbb Bécsbe s onnan, családjával, Münchenbe utazott.

„Miért távoztam el? — írta onnan egy barátjának, — azt annak, ki engem s lelkületemet ismeri, könnyű, — másnak lehetetlen megmagyarázni.“ Valóban így van. Eötvös a reform embere volt egész életén által. Most azonban kezdé átlátni, hogy a működés ezen mezeje lehetlen, minden fáradozása hasztalan. A forradalom és ellenforradalom szenvedélyes harczi közt az ő szerepe lejárt. „Illy viszonyok közt — írta ő maga — tökéletesen hasztalannak érzém magamat. Engem az ég forradalmi ember-

nek nem teremtett. Bármilyen nagy célzt lássak magam előtt, az egyesek szenvedéseiről megfeledkezni nem tudok s meggyőződésem szerint, az anyagi erő, melyre minden, forradalom támaszkodik, nem azon út, mellyen az emberi nem előrehaladhat.“ — Nem vala tehát más szerepe, mint minden forradalmi lépés ellen felszólalni, mi valószínűleg hasztalan leendett, vagy olly törekvést mozdított volna elő, mellytől nem kevésbé volt idegen. Olly szerep után pedig, mint az övé volt, lehetlen vala többé az ország kebelében, mozgalmal idők alatt, visszavonulnia. S így nem volt egyéb választása, mint egyidőre külföldre menni.

A közbejött rendkívüli események pedig gyorsan tetté érlelék e szándokot. Lamberg borzasztó halála megrendítőleg hatott rá; s a zavarban, melly ezt és Jellachich bán közeledését követte, a feloszlás előjeleit látta. Tudósíták, hogy Batthyány, kitől legtöbbet remélt, a tábort és hazát elhagyta, s ő nem értette e távozás okát. Hírlék, hogy a képviselőház is fel fog oszlani. A honvédelmi bizottmány némelly tagjai valóban el is távoztak. Kossuth előbb már útlevelet kért Franciaországba, s most az alföldre távozott nagy hirtelenséggel. Mindezeket, és családi körülményeit megfontolva, bizonyára nem csudálhatjuk, hogy Eötvös is eltávozott. Becsben többször találkozáván Batthyányval, látta, hogy a békés kiegyenlítés reménye megszűnt, miután a bécsi, october 6-dikai események még bonyolultabbá tevék a magyar ügyet. S ha voltak is pillanatok, midőn rendesebb alakot kezdenek mutatni a dolgok: „Eötvös — mint szinte ír — ha elment, midőn a dolgok roszul állottak, nem tartá férfihoz illőnek visszajöni, mikor egy kissé múlni látszott a fergeteg.“

Bajorországban vett tehát lakást. Ott folytatá, félrevonulva, München mellett, írói munkásságát. A forradalmi sajtó az időben nagy zajt ütött elvonulása miatt. S e zajnak némi utóhangja maradt fen a forradalmi emlékekkel saturált közvéleményben.

Ekkor jelent meg röpirata: „lieber die Gleichberechtigung der Nationalitäten in Oesterreich,“ németül írva, olly kérdés fölött, melly iránt a magyar közönség már rég tisztában vala.

A vádak azonnal elhallgattak.

A röpirat mindeddig a legjelesebb, melyly a birodalmi ügyben, bel- és külföldön megjelent. Nagy figyelmet ébresztett az egész monarchiában. Tisztelettel emlékezett róla a birodalmi főváros napi sajtója. Mindenkit meglepett az erős logica, melyly a nemzetiségi egyenjogosítás eszméjének antisocialis, s minden álladalmi együttlétet fölsozlató erejét bebizonyítá; s egyszersmind föltünteté azon módot, miszerint illy vegyes népfaju birodalomban a nemzetiségi igényeknek meg lehessen felelni. Ellenkező út az újabb kísérletekkel. Központosítani akarja a politieát, s decentralisálni a közigazgatást minden egyes országra nézve a birodalomban. Olly oldala a központosítási párt programmjának, melyly az 1848 előtti sajtóviszonyok közt csak távolról érinteték, nem fejtethetett ki. Lényeges mulasztás státusférfiúi szempontból. Azonban megoldották volna-e a magyar ügyet akkor e fejtegetések? — e kérdés egy jelentésű azzal: egy kis párt-töredék föllépésének sikerült volna-e a tények és jogkövetelések közötti kiáltó ellentétet kiegyenlíteni? E kérdés megfejtésén függött a forradalom kockája. S hogy e kérdés megoldathassák, a történeti jogok iránt több tisztelet, másfelől a helyzetek kényszerűségének magasabb fölfogása, — talán kevesebb polgári erény, s több státusférfiúi nagyság vala szükséges, mint e nagyszerű időszak emberei tanusítának.

De végezzük az életirást.

Közelebb ismét, egy munkája hirdetteték Eötvösnek, melylyhez az eszmék történetei körül tett hoszas tanulmányait fogja fölhasználni. Olly művet várnak barátai, melyly világirodalmi beccsel bírand.

Eötvös magas tehetsége közelismerés tárgya. Az írótt roppant erejében hatalmasnak ismerők mindenkor; csak az ember gyöngeségei rovattak fel a közpálya férfiának. S nem ollyak-e ez árnyoldalok nagy részint, melylyek a magány emberben erények gyanánt tűnnek föl?

Valóban Eötvös egyike a legszeretreméltóbb egyéniségeknek.

Mi talán hiba a státusférfiúban, a költői kedély zománczát

képezi nála. S az író falán egyikével sem bir a gyöngeségeknék, mik az országban mutatkoztak.

Gyakorlatiatlannak mondották, mert a dolgokat a tudomány szempontjából is szokta nézni, s mert az emberekben jószíve olykor csalódott. S munkái kivétel nélkül bizonyítják, hogy az életet senki sem ismeri jobban, mint e nem gyakorlati ember, e költő. Nincs egyetlen szépirodalmi mű, melly oly közel hozta volna az irodalmat az élethez, mint a „Falujegyzője.”

S a milly gyakorlatinak mutatkozott költőnk szépirodalmi pályáján számos műveiben: szintolly óvatosan kerülte, hogy politicalai szónoklataiba és irataiba minél kevesebb költői elem vegyüljön. Nem mondjuk, hogy a költői kedély játsziságai reményeiben és aggodalmaiban néha nem mutatkoztak; de e csalódások hasonlítlanul hoszasabb időközzeiben a státusférfiúi belátás uralkodók a költő phantasiáján. Okoskodásaiban elforditá szemeit a képzelet képeiről, s előadásában tudományosan rendszeres, érveinek rendezésében szigorúan logicus tud lenni. Annyira, hogy Magyarországnak e jeles költőjét sokkal szárazabb politicusnak kell tartanunk, mint szónokaink és publicistáink nagy részét Eötvös korában. Semmi sem volt azért nevetségesebb, mint e virágos szónokoktól, kik a legszárazabb nemzetgazdasági tárgyak fölött lyrai ömlengésekben áradoztak, vádképen hallani Eötvös, mint politicus ellen, hogy költő. E vádat az unalomig kizsákmányolák ellenei. Így többek közt egyszer gróf Dessevffy Emil. Eötvös következő humorral felelt a conservativ lap vezérének:

„A tisztelt vezér úr számtalan elmésségei közt van egy, mellyet el nem hallgathatok. Nemcsak lapjaiban, de más lapokban is többször ismételtetett az, s a tisztelt közönséget csak úgy remélem megmenthetni tőle, ha rá egyszer felelek. S ez azon jó ízű tréfa, hogy b. Eötvös regényíró s költő. Igen, én írtam regényeket. Jókat-e, vagy rosszakat, ártottam-e vele irodalmunknak, vagy magamat tettem általok nevetségessé? azt sem a B. P. Híradó, sem annak vezére egy maga nem fogja elhatározni. De vájjon mi következik ebből? A Híradó nézete szerint kétségkívül az, hogy Eötvös József, mivel regényeket írt, egyébre, főleg politikára képtelen. Constatírozzuk a helyzeteket: mint a Híradó

szokta mondani. Míg én regényeket írtam, ugyan mit tett az igen tisztelt vezér úr? Gazdaságán kívül haszonbérbe vévé egy nagy alföldi község korcsmajogát. Kétségkívül épen olly tiszteletre méltó kereset, mint bármi más, sőt megengedem, sokkal szebb és hasznosabb a regényírásnál; de nem ez a kérdés. A kérdés e helyen csak az lehet: a korcsmajog kibérlése annyira jobb előkészület-e politicus pályához, hogy ki körüle fáradozott, már ezáltal kiszámíthatlan felsőbbsséggel bírna a felett, ki költészettel foglalatzkodott? E kérdés megfejtése nehezebb, mint a méltóságos vezér úr gondolná. Ha álokoskodással akarnék élni, mondhatnám, hogy illy haszonbérléshez szinte nem kis mértéke szükséges a költői tehetségnek, miután a haszonbérelő csak annyiban vállalhat magára tetemesb évenkénti fizetést, mennyiben jóslói lelkével azon száz meg száz ezer meszely bort és fity pálinkát előre látja, melyet korcsmaiban meg fognak inni, mi által nemcsak költő, de valódi vatesse emelkedik; de én nem akarok illy okoskodással élni, sőt miután a vezér úr a költői tehetséget, mint látszik, nagy hibának tartja, kétségkívül kedves udvariasság gyanánt, bevallom, hogy őt egészen prózai embernek tartom. Azonban mit bizonyít ez? Azt-e, hogy már ezáltal politieai capacitássá vált? Vagy hogy haszonbérelői tapasztalásainál fogva több képességgel bír, azoknál, kik költészettel foglalkodtak? Ollyas állítás, mellyről csak tapasztalásból Ítélnhetünk; s a költő, ki politicával foglalkozik, hivatkozhatik e részben előzményekre. Machiavel — kit talán a mélt. vezér úr sem számítand az érzelgős politicusok közé — költeményeket és vígjátékokat írt, Richelieu szomorújátékok készítésén fáradozott, nagy Fridrik költőnek tartá magát, Canning nem egészen velőtlen politicusnak tartatik igen csinos versei mellett is, úgyszinte az egész utósó angol whig ministerium sem, melly majdnem kizárólag költőkbből állott, s azért nem roszul kormányzó Angliát, míg többsége tartott. Többeket említeni e helyen fölösleges. És vájjon fog-e a tisztelt vezér ur ennyi példát felhozni azok közül, kik valaha a világ bármely országában korcsma-arendálással foglalkodtak, s később nagy státusférfiakká váltanak? Ha ezt teendi a mélt. vezér úr, talán valamivel fontosabbnak tetszenek szemrehányásai a költő ellen. Így elmésségei, mint ilyenek, azon hibával bírnak, hogy nem újak, s már mások által többször használtattak; mint okok pedig egy hajszállal sem kevésbbé nevetségesek, mintha én abból, mivel eddig nagy státusférfiút nem ismertem, ki előbb bormérést haszonbérlet volna, ellenben sok költőt, ki nagy political tehetségnek mutatkozik, vagy azt akarnám következtetni, hogy a vezér úr közdolgok vezetésére alkalmatlan, vagy azt, hogy én erre képes vagyok stb.“

Nem emlékszünk, hogy többször előállott volna a B. P. Híradó vezére érintett szemrehányásával. Ellenben e conservatív főnök többször érezé hasonló humor élét.

Mint az irodalomban, úgy politikai pályáján, sőt az életben sem hagyta el Eötvöst e humor soha. Kik journalista pályáját figyelemmel kísérték, bizonyára emlékezni fognak Agricola leveleire, azon kellemesen mulattató naivitásra, mellyel ez egyszerű mezei gazda okoskodik, politizál, s át-átcsap humora a komolyan valóba, míg a derült táj lassanként egészen elkomorul.

Emlékezzünk azon cikkelyre, melly Horváth István temetéséről tudósítá a nemzetet.

Így beszédeiben is. A humor és lelkesedés szavai egyiránt áradoztak ajkairól.

Most is él lelkünkben a hatás emlékezte, mellyet egykor az adinistratori rendszer fölötti humorizálása Pestmegye terében előidézett. Maga Kossuth, ki utána következett a szólásban, bevallá, hogy hatalmasabb fegyver e sérelmi ügyben még nem használtatott.

S nem élezek, nem az elmesség könnyű villámai cikáztak csupán Eötvös lelkében. Mély érzés tűnt fel a mosoly leple alatt, keserű valót hirdetett a derült ajak. Valódi-angol humor, melyet csak olly életiskola után tesz az ember sajátjává, miilyenen ő keresztül ment.

„Nőm és gyermekeim körén kívül — írja Eötvös egyik barátjához — alig van életviszony, mellyet meg nem keserítettek volna nekem. Átmentem én mindazon fájdalom, mellyet munkáimban kifejeztem.“ — És ismét más alkalommal: „Életem tanúsága mind tudományos, mind emberismereti tekintetben, fájdalom, nagyon is elevenen áll előttem. Az egyes leczkékről, mellyekben e tant szereztem, csak annyit tudok, hogy inkább veréssel, mint szépszavakkal szereztem tudományomat.“ Illy életiskola végre bizonyos philosophi nyugalmat szerez a kedélynek, melly aztán a legkeserűbb dolgokról is derült arczczal hagy szólani.

S ki Eötvös magán- és nyilvános életét csak felületesen is

figyelemmel kísérte, kénytelen leszen elismerni idézett állításainak igazságát.

Könnyelmű gyermekévek után korán az élet küszöbénél állt az ifjú, a midőn a fényes szülei ház viszonyai megrendültek. Két életpálya állott most az ifjú előtt: hivatalnoki, tnelly a szép tehetségű mágnás ifjúnak olly nagy jövődöt Ígért; és az irodalom, mellynek ösvényén alig néhány év előtt még egy Kazinczy és mások szinte vértanúsággal szolgálták a hazát. Eötvös ez utóbbi utat választá, s ritka lemondással indult meg pályáján. Csak egy kis önmegtagadásba került volna, hogy a veszni indult örökségből valamit megmentsen. Nem tevé. Szalay László barátja társaságában mívelte lelkét, tanulmányai mellett virasztott, míg kortársai, kiket a születés vele egy rangra emelt, a társasági örömek kéjeit élvezék.

S ennyi lemondás, illy lelkierő mellett, mennyi gyanúsításnak volt kitéve később, mint egyik zászlósa azon új political rendszernek, mellynek tanait Szalay életírásában adjuk elő! A keserűségek közepeit, mikkel halmozá az értetlenség és rózskarat, tanúi valánk nem egyszer kifakadásainak. Többször volt azon a ponton, hogy végkép lemondjon a politicáról, s a szépirodalom nyugalmasabb munkakörébe vonuljon vissza. Sokszor kifejezé ez iránt szándokát. Múltja és szelleme azonban további küzdeésre késztek őt. Megtörtént gyakran, hogy midőn tudata visszavonulási szándokát, termékeny szelleme már új eszméktől vala terhes, lelkében újabb, nagyszerű tervek fogamzottak.

Cs. A.

DESSEWFFY AURÉL.

Dessewffy Aurél gróf, a közelebb múlt évtizedben a magyar conservatív párt legkitűnőbb státusférfia, szónoka és journalistája.

Született 1808-ban, Nagy-Mihályon (Zemplin m.)

Atyja, gróf Dessewffy József, sok oldalú képzettséggel bíró, szellemi férfiú volt, dicséretesen ismeretes magyar irodalmi munkásságáról, s a political pályán, mint több országgyűlésen kitűnő ellenzéki szónok.

Aurél kiskorában igen csendes és jó fiú va-a, de olly kevés elmetehetséget mutatott, hogy atyja erősen hitte jövendő ostobaságát. Azonban alig kezdé meg a görög nyelv tanulását, tízéves korában könyv nélkül tudta már az Ilias első könyvét. Az ó világ remekíróinak szellemét atyja igen értette. Ő volt e részben leginkább Aurél oktatója. Francia és olasz nyelvre az anyja, gróf Sztáray Eleonóra, tanítá. A német nyelvet színlapon maga kezdé tanulni. S rendes tanulmányain kívül már korán elkezdett olvasgatni is. S az író és státusférfiú kifejtésére sokat tón az atyai ház. Ott gyülekeztek gyakran a fejlődő magyar irodalom, s a fejlődő political élet bajnokai. A nemzeti, szellemi kifejlődés s az alkotmányos jogok védelme volt napi tárgya a beszélgetésnek, társalgásnak. Mindez varázs erővel hatott a gyermekre, ki már 13 éves korában kísérője volt atyjának a zajos megyegyűlésekre, tanúja a közélet annyi erőteljes nyilatkozatának, s mintegy közepette az eseményeknek, mik a gondtalan ifjúkor szemei előtt többnyire észrevétlenül szoktak elvonulni. Olly férfiak társasága és ismeretsége, mint Kazinczi Ferencz volt, lehetetlen, hogy az ifjú eszméinek már korán magasabb, komolyabb irányt ne adtak legyen. S e komolyság mellett is megtartá Aurél fogékonyságát mindenre nézve, mi a

gyermeki kedély előtt kedves. Ilias mellett jó kedvvel olvasgató báró Demanx (Münchhausen) dévajságait; s miután Tacitusból bámulatos jeleit adá jártasságának, a vidék gondatlanabb ifjainak játékába vegyült. E fogékonyságot a változatos élvezetekre, később is megőrzé. Mint ifjú gyakran üritgeté az élvek örömpoharát, a nélkül, hogy a kormozgalmak legkisebb eseményét tisztán és azonnal fölfogni elmulasztá vala. S még a férfiúnak is fenmaradt a kebel fogékonysága élvezni az örömek egyes napsugarait, mellyek a komor pályát már csak gyéren deríték föl.

Közönséges iskolai pályáját, mint első évi philosophus, 1823-ban kezdő meg a kassai academiában. Sem tanítóival, sem iskolai tanulmányaival nem volt megelégedve. Az aademia falain kívül volt az ő iskolája. Bentham és Stíléi asszony emelkedettebb tanszékéből szólották a gondolkodó ifjúhoz.

A könnyűség, mellyel az idegen nyelveket sajátjává teve, s a világ-színpad emelkedettebb nézőhelyének gyönyörei a diplomatádra vonzák az ifjat. Ezen irányban kezdő magát mívelni. Az európai államjog s Wicquefort, Mably, Schöll, Koch, Flassan, Klüber lettek olvasmányai. Nem elégedve meg a tárgyak felületes ismeretével, a tudomány forrását kereső föl; a legkimerítőbb, legjelesebb szakírókhoz fordult. Így akard megvetni egy nagyszerű képzetesség terjedt és szilárd alapjait. „Később azonban — mint maga írja — a körülmények s érettebb belátás, melly a diplomatia pályáján a jó hazafinak kevés örömet ígérhet, szándékát megváltoztaták.“

Szellemi munkássága folytonos tért talált ez időtájban az atyja közrehatása mellett alapított „Felsőmagyarországi Minerva“ című folyóiratban, melly főleg aestheticai tartalmú eredeti dolgozatokból s francia és angol fordítmányokból vala szerkesztve. Költői kísérletei is vannak e korból Aurélnak, míg, önvallomása szerint, átlátta, hogy költőnek nem született. Kevés irodalmi becsesei bírtak e kísérletek, mindazáltal nem kevés befolyással voltak a styl szépségeinek, a nyelv művészi kezelésének kiképzésére. A mérték és rím megszokása némi teljességet, hangzatosságot kölcsönözött prózája szabatosságához.

Azonban jött az 1825-diki országgyűlés. Szabolcsmegye

Aurél atyját, Dessewffy Józsefet választá követül. S a 17 éves ifjú vele ment Pozsonyba.

Ez országgyűlés korszakot képez az ő politicalai fejlődésében, miként a nemzet újabb haladási történeteinek kiindulási pontja.

Az országgyűlésnek a törvényes három éven túl hosszas ideig elhalasztása, s az 1822—24-diki törvénytelen merények és alkotmányosértő tények egész sora általános aggodalmat ébresztett a nemzetben. Az ősi alkotmány fentartása, az alkotmányos szabadság szilárdítása minden egyéb kérdést háttérbe szorított. Az ország annyi kitűnő tehetségei, kik egybegyűltenek, rég nem tapasztalt bátorsággal emeltek vádat a kormány ellen, s fesztelen szabadsággal panaszlák be a fejedelemnek, mi szívókért nyomta. S a panaszos szónoklatok körül nagyszerű ehorust képezett az ébredő közvélemény. Az ingerültség, elkeseredés naponként hatalmasabban nyilatkozott. Végre a fejedelem önként bevállá a nemzet előtt a múlt tévedéseit és bűneit, s ez elismerést biztosítékul fogadták az ország rendéi. Törvénybe is iktattaték néhány biztosító határozat. Nagyobb politicalai érettségre, újabb szomorú tapasztalásokra volt szükség, hogy megtanulja a nemzet nem a törvény holt betűiben, hanem életre való intézményekben keresni az alkotmány biztosítékait. E politicalai növelést a közelebbi 25 év történetei adták meg státusférfiainknak. Mi 1825-ben történt, csak tájékozása volt a régi alkotmányos állásnak, csak megnyugtatás a jelenre. Nem kis eredmény, midőn a nemzet alkotmányos léte forgott kérdésben.

Dessewffy Aurél az ifjúkor egész hevével üdvözlé a nemzeti ébredést; s éber figyelemmel kísérté minden legkisebb nyilatkozatait. Egyetlen ülést sem mulasztott országgyűlés alatt. Naplót vitt az eseményekről, lapot szerkesztett saját számára. Beszédeket irt a gyöngébb országgyűlési tagoknak. Megismerkedett az országgyűlés minden nevezetesb embereivel. Itt veszi kezdetét barátsága gr. Széchenyi Istvánnal is. „Minden szükséges előkészületek nélkül — úgymond Aurél — bátor vala ő föllépni a diétán. Klubbot formált, mellyben töltém életemet.“ S Pálfi Ferdinánd reávette Aurélt, hogy sir Henry Wellesley (később lord Cowley) számára franczia nyelven nap-

lót írjon, mi miatt később sok kellemetlensége volt. Pálfi a naplót előbb mindig bemutatá a rendőr-főnöknek. S Aurél csak később tudta meg, hogy e miatt a császár neheztelését annyira magára vonta, miszerint a kancellár alig merte őt később magához venni. Meginté előbb, hogy ne társalkodjék idegenekkel; „melly tanácsnak — úgymond Aurél — nem sok hasznát vettem.“

Miután iskoláit végzé Aurél, Bécsben az udvari kancellária közjogi osztályában alkalmaztatott, mint fogalmazó gyakorlók. Új irányok, gyakorlati ismeretek tűntek fel előtte. Ismerni tanulta, mit akkor kormányböseségnek hittek, — azok, kik a közdolgok élén állottak. Természetes, hogy ez ismeret, az európai státustudományi tanulmányok után, nem volt kielégítő. Szerény helyzetében önállólag nem hathatott. Megunta gépies foglalkozását. Mindig hanyagabb lett kötelességei teljesítésében. A birodalmi főváros elveinek örvényébe veté magát, heves véralkata s izgatott szelleme egész szenvedélyével. A bécsi világot, mint maga írja, minden ágazataiban és minden módon élvezte. A magasabb körök egy részét már Pozsonyban az orsz. gyűlés alatt tanulta ismerni. Ezek által csak hamar be lőn vezetve minden körökbe. Tulajdonai közkedvesség tárgyává tevék őt. „Eleven, mozgékony, kistermetű férfiú volt, — mint Szalay László írja róla — csípős szavú, de soha nem gúnyos, az ellenfelet fegyverével ösztönszerűleg mindég a leggyöngébb helyen találó, de a fegyvert a sebben soha meg nem forgató; francziább a francziánál, vidám, derült, mintha a kedély, mélyebb jelentőségű igéivel, mintha a világ, a csalódások görbe betűivel teli nem írta volna életének lapját, — de ha a sympatheticus szernek egy csöppje e lapra esett, nyomban a nemesebb kebellet rokon szenvedések igéi tűntek föl. Ilyen volt ő társalkodó közben.“ Eleven lélek, rendkívüli könnyűség, ügyes mód, mindennemű társulati hangulathoz alkalmazni magát, ritka társalgási adomány minden keresettség, nemes magatartás legkisebb fesz nélkül, törhetlen jó kedélyvel párosult nála, melly minden élvet fölkeresett, mindenben osztozott. S a saloni élet kifejté, mi még hiányzott képzettségében, a biztos föllépést,

önbizalmat, éles tapintatot, kezelni a magasabb körök társalgásának leggyöngédebb szárait, eligazodni e szálak legfinomabb szövedékeiben. Szávai, bevégzett salonférfiú, teljesen kiképezett udvari ember lett. Olly tulajdonok, mik miatt a jó bécsiek szívesen megbocsáták a kép sötét oldalait: a komoly foglalkozás hiányát s a könnyelműséget, melly az élvadászást rendszerre teszi, s minden nagy eseményben csak anyagot keres a közelebbi óra sivár elűzésére. Különben is minden kedvesapongások zaja, s a szórakozás és élvek csábképei sem foglalhaták el soha egészen lelkét. Semmi sem kerülheté el szemeit, mi a politicalai és irodalmi világban figyelmet ébresztett. Söt foglalkozásra is kész volt, mihelyt munkásságának megfelelő tért nyitottak. Így az 1830-diki országgyűlésen. Reviczki kancellár magával vitte őt oda, s gróf Almási Móriczczal és Apponyi Györggyel együtt fogalmazónak nevezteté ki. E hongyülés alatt német naplót vitt a király számára. Éjjel ifjú társaival kártyázott, mulatott, s reggel pontosan megjelent az ülésben. A nők miatt, kik őt különösen kedvellék, csak ez országgyűlés alatt két párba volt. S mindezek mellett nemcsak az említett napló pontos vitelére volt ideje, hanem több politicalai czikkeket is írt, különböző nyelveken. Ezek közt egy angol értekezést az Edinburgh-Review számára. S az ismeretszomj sem hagyá őt el a legnagyobb könyvnyelműség között sem. Mindenre volt ideje, folyvást tanult, folyvást mívelte lelkét.

Miután adósságokba igen elmerült, s az idegenekkel társalgás miatt sok kedvetlenségei voltak: végre 1832-ben odahagyá Bécsset s helytartósági titoknok lett Budán. A következő országgyűlés már ki volt hirdetve. Aurél haza ment szüleihez. A zempléni követségre vágyott. Nem sikerült. Zemplénmegye egyik közgyűlésén ekkor lépett föl először a szónoki pályára. A sors különös szeszélye azon férfival hozá őt össze pályája kezdetén, kivel tíz évvel utóbb a journalistica és Pestmegye közgyűlése terén küzdé szenvedélyes harczait. „Az ékesen szóló Kossuthal vívtam meg“ — úgymond naplójában. Szónoki készsége, gyors válaszoló tehetsége, s okoskodásainak szerencsés választása által azonnal közfigyelem tárgya lón.

Még inkább föltűnt rövid jelenléte alatt az 1833-diki orsz. gyűlésen, hol már ekkor egy kis főrendi töredék élén ugyanazon elveket vitatá a vallás tárgyában, mik mellett később, mint az összes conservatív párt vezére küzdött. Kiindulási szempontjait ez ügyben legjobban tájékozód Dessewffy önmaga 1839. dec. 30-kán tartott beszédében.

„Az lett volna — úgymond — a polgári társaságoknak kezdetől fogva legkívánatosabb, hogy magát a világi hatalom, a lelkiismeret legdrágább kincsébe, a vallás kérdésébe nem avatva, hanem azt magára bízva, annak tulajdon benső erejétől várta volna szellemi kifejtését s haladását; s ezáltal a vallásos ideáknak ereje s terjedése bizonyosan nem vesztett, más részről pedig elkerültetett volna azon viszontagságoknak nagy része, mellyek a históriában egész évkorokat homályba borítanak. A történetek azonban mást akartak; státus és egyház egész Európában többféle viszonyban állanak egymással, érdekeik sokféleféppen egybeszövék, s ugyanazon egy országban létező különféle vallásbeli felekezeteknek érdekei gyakorta összeütközésbe jövének, számos esetekre nézve elkerülhetlenné vált a polgári hatóság közbejövetele. Már most ama sokkal könnyebb kötelesség helyett a státusnak azon nehezebb feladás jutott, hogy ez összeütközések minden eseteire czélirányos szabályokat találjon fel s alapítson meg. Ezen szabályok megállapításában, mikor az egyház és annak tulajdon lível közti viszonyokról van szó, minden kétségen kívül a dogma a vezérelv; de midőn különböző vallásos felekezetek érdekei jönek egyes személyekben összeütközésbe: akkor, ha az egyik vagy a másik dogmát választaná vezérelvül a törvényhozás, szükségesképen igazságtalannak kellene lennie, mert mindenkor csak az egyiknek tehetne eleget. Az ilyen esetekben tehát nincs egyéb hátra a törvényhozó hatalomra nézve, mint egyzetetést s úgyszólván közbenjárást gyakorolni; a mi ismét csak igazság és viszonyosság által érhetik el. E viszonyosságot pedig nem pusztán ésmechanice kell érteni, hanem úgy, hogy minden egyes esetben — tekintetbe vétetvén valamennyi egyéb körülmények fölött a dogma is — olly combinatiók találtassanak fel, mellyek által a kedvezések a két érintkezésig jött felekezetek között egyenlően osztassanak fel; s ez az a körülmény, melly ezen vallásbeli kérdéseket más előmeneteli vagy javítási kérdésektől megkülönbözteti; minden más esetekben a magában legczélirányosabb s legszentebb újításnak méltán lehet ellenébe vetni, hogy a nemzetnek arra még készíttetnie, még érnie kell; az itten szóban levő intézkedéseknél ezen tekintet, közbe nem jó, mert nem ked-

vezésekről van aszó, hanem csak arról, hogy a kölcsönös állapotok összeütközések eseteiben az igazság elvei szerint intéztessenek el. Ezen elvek mindenütt igazságosak, Magyarországon egyszersmind a józan politica által is megkívántainak, mert egy olyan vallásos felekezet helyzetetéséről van szó, mely békekötések és világos törvények által biztosított törvényes állással bír, és minden tekintetben különös figyelmet érdemel stb.“

S a lelkiismereti szabadság és kölcsönösség elveinek alkalmazásában szónok középutat keresett a vakbuzgóság és közönyösség közt. „Valószínű, monda egy főrendi ülésben, hogy a mostani közönyösségre vallásos reactio fog következni; de az a vallásosság, melly ebből születendik, a jelen idő szelídebb eszméinek fényözönében fog úszni, mélyebb lesz, de kevesebbé szűkeblű, mint azelőtt s csak kölcsönös szeretetet és igazságot hozand magával.“ S midőn a cath. egyház némelly szónokai roszalák, hogy a protestánsok mindég újabb követelésekkel állanak elő: „én azt tartom — úgymond Dessewffy — hogy a cath. ügy csak akkor fog erősen állani minden ostromok ellenében, mikor egyszer evangélicas atyánkfiaiunk megadtuk mindazt, a mit tőlünk igazságosan kívánhatnak. Az irántoki igazságnak határai azon a ponton vannak, mellyen túl a cath. ügy iránti igazságtalanság fogna kezdődni.“

Egyszerű igazságok, de a mellyeknek követése magasan kiemeli a cath. statusférfiút az egyház túlbuzgó hívei s az elfogult párteberek fölött. Az egyház ugyanis nem csupán dogmáinál fogva képviseli a változhatlanságot, hanem egyszersmind világi kiváltságai által is, mellyek olly szoroson fűzték egybe érdekeit a régi magyar államszerkezettel. S ez érdekrokonság a conservativ párt catholicus tömegét természetes szövetségesévé tévé az ország első rendének, az egyház képviselőinek.

Dessewffy Aurél szellemét nem nyűgözik le e szövetség kötelei. Megtartá statusférfiúi önállóságát. S ezt még olly esetekben is érezteté, mikor teljesen nem osztozhatott az alsóház szabadelvűbb nézeteiben. Így a vegyes házasságot tárgyazó pásztori levelek ügyében, az 1840-diki országgyűlésen.

„Mélyen tisztelem én — monda többek közt e tárgyban — a nagyváradi püspök magas erényeit, hódolok céljai tisztaságának; de szabad legyen nekem az az egy kérdés: kellett-e szükségképen, hogy megtörténjék az, a mi történt? Mikor maga a magyar egyház hozott be a törvény létesítésében egy bizonyos gyakorlatot, mikor ez a gyakorlat 50 esztendőn keresztül békés divatban létezett, mikor az országgyűlés az ajtó előtt volt, mikor sem concilium valami újat fel nem állított, sem az egyház feje a magyar clerushoz különösen nem szólt, — szükséges vala-e, mondom, illy körülmények között, hogy az érsekek és megyés püspökök közül egy a fenálló gyakorlatban, a végrehajtó hatalom tudta nélkül, illy tetemes változást hozott be nem egyes esetekben! rendelkezés, hanem általános utasításokat magában foglaló körlevél által? Kellett-e ezen fegyvert nyújtani a catholicismus számos ellenségeinek, alkalmat adni az (alsóházi) izenetben foglalt érzékeny vádakra, kétségbe hozni ezen új rendelkezés által a catholicus tanítás állandóságát; vagy pedig ha a tanítás változhatlannak mondatik, azt a véleményt igazolni: hogy nem változott ugyan a dogma, a tanítás, hanem változtak a magyar egyházi rend nézetei, tulajdon állása és viszonyai felől a publicus státusnak irányában? Kellett-e a törvényhozást olly helyzetbe hozni, hogy kénytelen legyen vagy a nagyváradi püspököt szerfeletti buzgósággal, vagy pedig a többi püspököket némi hanyagsággal vádolni; és így ha a történt lépést nem roszalja, az által a többi püspököket hasonló lépésre felszólítani? Meg voltak-e már szüntetve új törvényes intézkedések által a reversalisok, törvénytényé vált-e már az, hogy a vegyes házasságból születendő gyermekek különbség nélkül mindnyájan atyjok vallásában növeltessenek? S mikor itt a hazában semmi új nem történt, feküdt-e akkor a külső történetekben elegendő momentum a megpróbált utasításra? Habár áll is a catholica egyház automiája a maga körében, habár igaz is, hogy a körlevél értelmében minden, a mi a házasság törvényszerűségére szükséges, az egyháziak által teljesen megadatik, hogy ez a megáldási kérdés tisztán lelki és így az egyház körébe tartozó dolog, hogy ezt a módot nem a polgári törvény, de az egyház hozván be, annak szükségkép kezeiben kell maradnia, hogy a cath. egyháznak minden időben joga volt a fenyték megtárgult kötelékeit a szükség esetében ismét szorosabban húzni, és hogy illy jog nélkül olly egyház, mellynek rendszere a tanítás egységén s változhatlanságán alapul, még csak nem is gondolható; ha igaz is, hogy azon önygyeiben rendelkezési jogot, melly az 1790: 26. törvényezikk által az evang. félnek világosan megadatik, a cath. egyháznál kérdésbe venni teljességgel nem lehet, habár mondom, mindezek állanak is: szükséges volt-e a történt lépés épen

azon vulcanicus térénumon, a hol történt, s nem kell vala-e inkább a dolgoknak kifejtését és azt megvárni, hogy a netalán létező nehézségek a törvényhozás útján kiegyenlítettessenek? Minden keserűség nélkül mondom én ezeket, demély fájdalommal a cath. egyház iránti forró tisztelőletem érzetében; — tudom hogy a cél tiszta volt, de borzadok a fel nem számítható következtetésektől. Most már hogy a kérdés előttünk fekszik, határozatnak kell íránta történni, nem prókátorosan vizsga szemmel keresgélve azt, kinek van igazsága, kinek nincs-e? hanem státusemberként országosan, a jövőre tekintve és azt kérdezve; quid consilii? Hogy forog-e itten fen törvényesítés vagy nem? ezt a hazai törvényekből és a különböző hatalmak kölcsönös határai és viszonyai iránti fogalmakból kell elhatározni. Én azonban ezt az egész vitatási módot feleslegesnek, ezt az egész mezőt veszély teljesnek tartom; mert úgy vagyok meggyőződve, hogy ez az egész kérdés meddő kérdés, azaz olyan, hogy fejtessék meg bármiképen, üdvös sikert semmi esetre nem nyújt. Kétfélekép lehet csak erre a kérdésre felelni: igen-nel vagy nem mel. Ha igen a felelet, ha sérelemnek állítatik a tett, olly valamire szólítjuk föl a kormányt, mit nem tehet; mert főkép a tegnapi nap történt nyilatkozások után világos, hogy itten kényszerítés nélkül keresztültörni többé nem lehet. A kényszerítés pedig e tárgyban képtelen, s erkölcsi lehetetlenség az lévén minden szellemi ügyeknek természete, hogy mihelyt kényszerítés jó közbe, habár igazsága van is a kényszerítőnek, a közrésztvét s az erkölcsi erő annak részére megyen által, ki a kényszerítésnek tárgya lón. Nem kedvezőbbek a következtetések, ha nem-mel felel e kérdésre ezen nagymélt. főtábla; mert tekintve azon ingerültséget, mellyet a dolog az országnak egy nagy részében okozott, tekintve a kk. és rr. ezen tárgy feletti nézeteit, előre látható mind a kormánynak perplexitása ott, hol maga a törvényhozó test is különbözőleg látja a törvényt: előre láthatók a zavarok az országban, hol a törvényhatóságok a kk. és rr. táblájának nézeteire fognak majd támaszkodni; előre látható végre a káros visszahatas egy más, a két tábla közt még függőben levő hasonnemű tárgyra nézve. Parlag tehát ez a mező, vagy legfelebb is töviseket terem. A sérelmi kérdést vitatni a mi magyar viszonyainkban igen célirányos, valahányszor lehetséges az orvoslás, vagy az, hogy a kormány a törvénytől útba igazíthatja; de illy esetben, hol a sérelmi kérdésnek akármiként! megfejtése nem sikert, hanem csupán új és legyőzhetlen nehézségeket ígér, teljességgel nem tanácsos. Nem lehet felejtteni, hogy ez európai kérdés, s hogy itt nem csupán egy vagy más hazai törvények értelméről, hanem általában a különböző hatalmak határaitól van szó, és hogy ha mi törvényeink mezején harcolunk, az egyház magát autonómiaja körébe vonja

vissza, s hogy mi ezen perben közte és köztünk bírói szerepet sikeresen nem játszhatunk. Nem a sérelmi kérdést kell tehát itt vitatni, hanem valami célirányos lépés által a fenyegető vizsályokat megelőzni. Miután szónok ezen eszmék szellemében taglalá egy főrendi tag indítványát, így folytatá beszédét: Némileg más formát kívánnék tehát az indítványnak adni. Mellőzném annak érintését, hogy van-e törvénysértés vagy sem? s csak azt kívánnám országosan kimondatni, miszerint óhajtani kellett volna, hogy az, a mi a n. váradí püspök részéről történt, ne történjék. Jövendőre nézve pedig abba a helyzetbe akarnám tenni a végrehajtó hatalmat, egy országos nyilvánítás által, hogy a czélba vett eljárást közigazgatási úton eszközözhesse. Nem zárja ki annak lehetőségét vélekedésem szerint a törvénynek mostani szerkezetet; mert az rendelvén, hogy a vegyes házasságok a eath. pap előtt történjenek, az evang. lelkipásztor közbejvetelét nem tilalmazza. Más részről pedig bizonyos, hogy a törvényt úgy kell érteni: prout de illius sensu et intellectu diaetaliter conventum fuerit; minélfogva a törvényt egy előremet országos határozat után illy értelemben eszközölő végrehajtó hatalom sérelmet bizonyosan nem okozna, stb. Megnyílnék így az út a kormány előtt, a dolgot közmegelegedésre elintézni; ha e részben alkudozásoknak kell előre menni az egyház fejével, azok is lényegesen könnyíttetnének, s majd később, mikor egyszer a vallásos tárgy új törvényes rendelkezések által fog eligazítva lenni, ez az intézkedés is törvénybe jöhetne. Azon számtalan nehézségek pedig, melyek különben, akár ismerjük a dolgot sérelemnek, akár tagadjuk annak sérelmes voltát, bizonyosan bekövetkezendnek, teljesen el lennének hártva. Meglehet, hogy én ezen sajnós következéseket nagyító üvegen keresztül látom: ez az üveg azonban nem más, mint hazámhoz ragaszkodásom-mik szemüvege; meglehet az is, hogy nem vagyok képes aggodalmi-inat abban a mértékben érezetni a főrendekkel, mint a hogy azok keblemben léteznek: kénytelen vagyok azonban ismételve kimondani azon meggyőződésemet, hogy nagyobb és kényesebb collisio alig létezhetik, mint a melly ezen kérdésnek elhibázott eldöntése által az országot és az országgyűlést fenyegeti.“

Nem vizsgáljuk, mennyire alaposak ez aggodalmak, mennyire voltak célravezetők az érintett javaslatok. Csupán adatul idéztük e beszédet, melly a szónok önállóságát az egyház irányában eléggé tanúsítja. A kormányférfiút halljuk itt szólani, melly latra vet. minden aggodalmat, megfontol minden körülményt s az eszközök óvatos megválasztása s közvetítő lépések

által igyekszik öszhangzást idézni elő a meghasonlott hatalmak között. Milly nyomorú ennek ellenében az elfogult pártszenvedélyek szereplése. Alig lehet kicsinyesebb eljárást gondolni, mint a conservatív párt egy részéé volt a vallásügyi törvényhozásban. A jog, méltány s kölcsönösség igényeit sérelmeseknek mondák egyházuk dogmáira nézve. Elavult törvények, tartományi határozatok idézése által hitték megköthetni a törvényhozás kezeit. S míg a létező törvény egyes szavait idézték az egésznek szelleme ellen: a hozandó törvényt egy záradékcocská beiktatása által igyekvének előre kijátszhatóvá tenni.

Azonban visszatérve az életírás adataira: rövid political szereplése mellett, tetemesb részt vőn Dessewffy Aurél az 1832/6. hongyülés alatt a magyar tudós társaság üléseiben. Továbbá cikkeket írt francia hírlapokba, s a „Jelenkor“ mellék lapjába. Tagja lőn a magyar színházi választmánynak. Ez időszakra esik: „A magyar nyelv és ellenzői“ című munkája is, mellyet Széchenyinek hagyományozott, de iratai közt halála után nem találták föl. Szép tehetsége s bátor föllépése már ekkor közbecsülés tárgya volt, s nevét, a lángész könnyelműségei mellett is, tisztelettel kezdék emlegetni. Főleg az 1838-diki árvíz után, melly a főváros nagy részét elborítá, s a fővárosi népesség szegényebb részét nyomorra juttatá. Dessewffy Aurél, *minta segélyező bizottmány tagja, rendkívüli tevékenységet* fejtett ki ez alkalommal. A nádor és a városi hatóság egyaránt kifejezék elismerésüket buzgalmaért.

Kevésbbé népszerű volt political föllépése Pestmegye közgyűlésein. Súlyos sérehni ügyek valának napi renden. Wesselényi Miklós egy szatmári gyűlésen 1834-ben mondott beszédéért hűtlenségi pörbe idéztetett. Hasonló pör kezdetett Barsmegye követe, Balogh János ellen, az 1835. juh 23-diki országos ülésben tett nyilatkozatáért. S midőn az 1836-diki országgyűlés eloszlott, a nemzet több szépreményű ifjai, mivel hongyülés alatt Pozsonyban klubbot alakítának, a polgári hatóságok mellőzésével, szuronyok közt fogságba vitettek. Növelte ez aggodalmakat a bírói eljárás törvénytelenége. A szabad védelmet, törvény ellenére megragadták, s a törvénykezés szokott rendét

egészen mellőzték a főítélőszékek. A felségsértés az ifjak ellen nem mondatott ki, mindazáltal súlyos fogságra ítéltettek. Így Kossuth Lajos is, mivel a törvényhatóságok nyilvános gyűléseiről írott hírlapi levelezést vitt, s nem engedelmeskedett a kormányparancsnak, melly őt ettől eltiltá, de a melly parancs nem az illető törvényhatósághoz vala intézve, s vele sem elfogatásakor, sem később a perben nem volt közölve. A személybiztonság s szólás- és írásszabadság ezen sérelmei fölött erélyes fölszólalások történtek a megyékben. A szónokok közül azonban többen részint hűtlenségi, részint becsstelenségi pörbe fogattak. Az utóbbiak közé tartozott gróf Ráday Gedeon, kit mindazáltal Pestmegye az 1839-ben egybehívott országgyűlésre követül választá. E választást egy május 8-kán kelt kir. leirat törvénybe ütköző merénynek mondván, Pestmegyét oda utasítá, hogy Ráday helyett más követet válasszon, mivel föllépésének meggátolására meg vannak téve a szükséges intézkedések. A szabad választás korlátozása még magasabb fokra emelé a kedélyek ingerültségét, lly viszonyok közt lépett föl Pestmegyében Dessewffy Aurél.

S illy előzmények után nyílt meg az 18^{39/40}-diki országgyűlés.

Dessewffy Aurél Sárosmegyében versenyzett ismét a követségre. Megbukott, mint már előbb Zemplénben. Az alsóházba nem juthatván, a főrendi táblához ment. A következő liongyűlés kilátásairól ugyan is, s a pártok állásáról és a kormány föladatáról a bonyodalmak között egy tájékozó iratot készített. A kormánynál nagy figyelmet ébresztett e dolgozat. S azonnal számfölötti helytartósági tanácsossá neveztetvén, meghívatott az országgyűlésre, hol a Ráday-ügyben szólalt tol először.

Beszéde négy esemény volt pártja történetében.

Még soha sem mutatkozott addig tehetsége egész erejében. Most a sajtóságos fölfogás, erős okoskodás, emelkedettebb nézőpont, művészi és még sem mesterkéltsággal, a nyelv, kifejezések hatalma, s az előadás elragadó élénksége annál meglepőbb volt, minél rozszabb lábbon állott addig a felsőházi conservativ többség ékesenszólása. Mindenesetre sajtóságos jelenet,

midőn illy országban,hol a hosszas parlamenti gyakorlat tehetéseket fejthete ki, tekintélyeket alapíthata meg, egy ifjú ragadja kezébe az agg kormányférfiak, az ország főhivatalnokai közt, a pártvezetés gyeplőjét, állásának ragyogó külfénye s nevének már rég megállapított híre nélkül.

De senki sem volt inkább hivatva pártjában e szerepre.

A parlamenti bonyodalmak minden szálaít kezében tartá ez ifjú szónok. Ismeré a pártok erejét, kiindulási pontjait s az eredmény lehetőségét minden egyes kérdésben. Határozottan lépett föl, hol mások ingadoztak. Miről a többségnek sejtelve alig volt, ő már átgondold. Alkotó szelleme mindig éber vala. Ha indítványt kelle formulázni, vagy határozatot alkotni, nézeteket fölvilágosítani s rövid, sokat mondó szavakba szorítani, mit mások hosszasan elmondának: ékesbeszédű szája s gyors tolla mindenkor azonnal kész vala. A milly ügyes stylista, úgy beszédei is a magyar parlamenti ékesszólás legszebb, leg tartalmasabb példányai mellé sorozhatók. A természet nem látta őt el azon külső előnyökkel, mellyek által a szónok már magokban hatni bír a sokaságra. Alkata jelentéktelen, gyöngé orgánnummal, melly kevés változatosságra volt képes. E hiányokat mindazáltal bőven pótolta az előadás elevensége, a nyelv mesteri alkalmazása, a kifejezések erélye, s a meggyőződés elragadó hatalma. Gyűlölte a hangzatos szópiperét, az üres virágokat; de nem minden ékeít hányta el a szónoklatnak. Ez ékességek azonban a pillanatnyi lelkesedés járulékinak tetszének inkább, mint az előkészület hatásra számított eredményének. Egyetlen beszédét sem készíté el teljesen előre. A tárgyalás alatti dolgokkal legkisebb részleteikben ismerős lévén, igen kevés idő kelle neki meghatározni a szempontot, mellyből azokat felfogja. Szobája csendében s az ülés zajában egyaránt gyorsan kész volt fejében egész beszéd terve, fölosztásaival rendezett erősségeivel. S olly ügyes volt a szerkezet terve, mellyet kevés emlékeztető szavakban papírdarabkára jegyzett, olly logikai a kijelölt gondolatfolyam, hogy kevésbbé gyakorlott szónoknak sem lehete bajos ez anyagból egészet alkotni, neki pedig egyáltalában csak gyermekjáték vala, eszméit szavakba önteni.

Senki sem bírta inkább a nyelvet, senkinek sem volt több ügyessége, azonnal meglelni a találó kifejezést. Azért legtöbb beszédén a rögtönzés példátlan könnyűségének ki nyomata látszott; s minden rögtönzését az átgondolt mű teljessége bélyegző. A vita — discussio — volt az ő valódi tere, eleme. Ott érezte magát honosnak. A közéletben is jellemzé őt e vitatkozási hajlam. Utczán, teremben, társaságban és gyűlésben tüstént kész volt vitára. Midőn baráti e miatt szenvedélyességgel vádolák: „hogy túrjek el illy esztelenséget“ szokta mondani. Azonban nem annyira az ellenfél gyöngéit kárörömmel fölleplezni volt törekvése, mint saját indokait túlnyomóságát bebizonyítani. Indokait pedig ritkán meríté elvont szemlélődések távolabb tartományából, hanem a hazai állapotokból, a létező alkotmányos formák tényleges ismeretéből, mi erős agyában azonnal egy magasabb politica rendszerévé alakult. Ez jellemző benne a státusférfiút. Míg másokat a törvények kutatása s ügyészi magyaráztatása foglalt el: Dessewffy Aurél mindenkor a politica túlnyomóbb fontosságú tekinteteit tartá szem előtt. S beszédeiben zárt sorokban nyomultak előre érvei; sehol egy hézag, üres vagy fedezetlen oldal. Csak annyira terjeszkedett, mit meg akart mutatni; kevesebbnél nem állapodott meg. Örült az ellenvetésnek, mert egy új oldal tájékozására adott alkalmat. Világos előadása minden homályt eloszlattott, határozottsága minden kételetyt megszüntetett párthívei között.

Illy tehetség mellett Dessewffy Aurél csakhamar nagy befolyásra jutott, nemcsak pártjánál, mellynek vezére lőn, hanem a birodalmi kormánynál is. S midőn az 1840-diki országgyűlés eredményeit az elkeseredéssel vívott sérelmi harczok koczkatatták: Dessewffy Aurél egyike volt azon státusférfiaknak, kik a kormány és nemzet, s az alsó és felsőház közötti feszült állás megszüntetésére minden befolyásukat fölhasználák.

Nem siker nélkül.

1840 május 1-jén vegyes ülésre hívtak össze mindkét ház tagjai. A nádor ünnepélyesen jelenté az ország egybegyűlt rendelnek, hogy mindazok, kik 1836 óta hűtlenségi pörbe fogtattak s börtönt szenvednek, a király rendeletéből szabadon

bocsáttattak, s kik ellen hűtlenenségi vagy becstelénítési pör kezdetett, a kereset alól ezennel föl vannak mentve. A sérelmek ezáltal mintegy tettleg orvosoltattak. S a rendek, a felsőházzal váltott huszonhárom izenet után, letették a szólásszabadság ügyét, ajánlván a jövő törvényhozás figyelmébe, s egyszersmind kifejezván ragaszkodásukat vitatott elveikhez. Kétségtelenül nem olly teljes diadal, mint az 1825-diki volt; jogot követeltek és kegyelmet nyertek, a jövő biztosítása helyett csupán enyhülést a jelenre: az eredmény mindazáltal fölért az 1825-diki nyere-ményekkel. A nagy sérelmi ügyek vitatása közben tisztultak, erősödtek az alkotmányos fogalmak. Sok gyöngé oldal fölleplez-tetett, tanúságul jövőre a reformpártnak. S a szabadszólás erős positiokat foglalt az ellenzék számára. El lön ismerve tettleg a fejedelem és kormány közötti különbség, s ezáltal megnyerve némi erkölcsi felelősség, mennyit a régi alkotmányos fonnák mellett, hol a kormány fogalma testületek között oszlott meg, eszközölni lehet. S másrésről a pártok engesztelődtek; a kor-mány és nemzet közt megingatott bizalom helyre kezdett állani. Az országgyűlés a törvények számára nézve sem minden ered-mény nélkül ment szét; s míg kedvezőbb kilátások mutatkoz-tak a közel jövőben.

A fejedelem engesztelő szózatát az 1823-diki országgyűlés után az 1832—36-diki haladási mozgalmak követték. A kor-mány és nemzet kibékülését most, 1840 után, szinte reform-törekvések kísérték. Természetes. Miután a jelen biztossága iránt megnyugszanak a kedélyek, a jövő foglalkodtatja az elméket. Az aggodalmakat remények váltják föl. Ki nem tudja, mi vérmes kilátásokkal kezdődött az 1843-diki országgyűlés.

Az időszak, melly ezt megelőzte, az előkészületek kora volt.

S az előmunkálatok készítésében s az eszmesúrlódásokban, mellyek a magyar közéletben addig szokatlan élénkséget idéztek elő, nagy része volt Dessewffy Aurélnak.

A közelebb múlt hongyülésen tagul lön kinevezve a büntető törvénykönyvet szerkesztő országos bizottmányba. Mielőtt e bizottmány munkálkodni kezdett, Dessewffy Aurél, jutalmul az elmúlt országgyűlésen szerzett érdemeiért, kormány-költsé-

gén külföldre küldetett, tapasztalati ismereteket szerezni az érintett tárgy körül más előhaladottabb nemzeteknél. Metternich herczeg ajánló leveleivel ellátva, utazá be Német-, Francia- és Angolországot, s Hollandot és Belgiumot. Anyagot, gyűjtött mindenfelé, a büntetőjogon és fenyítőházakon kívül más viszonyokra is kiterjedvén kutató figyelme. Utaztatták — úgymond Szalay — hogy a külföld legnevezetesebb börtöneivel ismerkedjék meg, s ő, hogy megbízásában eljárjon, az európai fővárosok létszerkezetét tanulta; utasításául adták, hogy a rabok körül vizsgálódjék, s ő, hogy utasításának eleget tegyen, a socialis viszonyokra volt tekintettel. A jeles főben nagyszerűbb dimenziókat nyer minden feladás. Különösen Anglia régi alkotmányos földét tévé tanulmánya tárgyává.

Távolléte alatt azonban a magyar közéletben egy addig nagyon elhanyagolt tényező támadt: a sajtó szabadabb mozgása.

Olly egyéniség lépett föl, kinek irodalmi munkásságát akkor is veszélyesnek tartá a kormány, midőn még csak írott levelekben jelentek meg tudósításai. Most e férfiúnak, a nemzet és kormány közti kibékülés jeléül, engedmény adatott hírlap szerkesztésre. Az elővizsgálat szabadelvűbb nézetek szerint lőn utasítva S a különben is virágos, elragadó írásmódot, még hatásosabbá tévé, főleg a hevesebb vérű ifjúság előtt, a politicali martyrkoszorú, melly a szerkesztő sápadt arczát körülölelé, ki csaknem börtönéből lépett a szerkesztő-hivatalba.

1841. január 1-jén jelent meg Kossuth Pesti Hírlapjának első száma. S e lap csakhamar olly hatalommá emelkedett, mellynek követelő hangja s általános elvei elrémíték a conservativ tábort s modora olly férfiakban is aggodalmat ébresztett, mint Széchenyi István volt. Desscwyff Aurél tehát utazásából 'haza jővén, nem ismert fontosabb föladatot, mint egész erővel sorompóba lépni, s a sajtónak általa is veszélyesnek tartott iránya ellen, hasonló fegyverrel, szinte sajtó útján megküzdeni. Így történt, hogy 1841 közepén a „Világ“ című hírlapot megszerezvén, azt pártja közlönyévé alakítá. Czikkei később „X. Y. Z könyv“ cím alatt egybegyűjtve jelentek meg Pesten 1841 végén.

Nem annyira napirenden levő kérdések lényegéről szólnak e cikkek, mint inkább elmékedések az irány fölött, melyet c kérdéseknek adni, s az elvek fölött, mellyeknek befolyása alatt azokat elhatározni szükséges. Nagyszerű bevezetés, rendszeres kezdemény. E cikkekben is, mint beszédeiben, minde-nütt magasabb nézponntal találkozunk, rendszeres fő termékeivel, mellyek a reformeszmékhez tapadt ellenzéki tanokat sok részben kitisztázák, nem egy tévtant megczáfoltak. Az európai stá-tustudomány és hazai állapotok teljes ismerete.

Távol legyen azonban, hogy Dessewffy Aurél minden tanait, minden állításait aláírjuk. Voltak cikkeiben, valamint beszé-deiben elvek és állítások, mellyeknek veszélyessége ellen maga sem tudott egyebet fölhozni, mint hogy ő fogja azokat m aj d alkalmazni A kancellárságra czélt, mellyre kilá-tása volt mind a közvélemény, mind a kormánypárt kijelölésé-nél fogva. Mindezek fölött azonban a toll könnyűsége, s a styl melegsége és mesterkéletlen, egyszerű s mégis erőteljes szép-sége, a nyelv hatalma tesz nemcsak becsessé, hanem valóban követésre méltó példánnyá Dessewffy Aurél journalisticai mű-ködését. 15 tekintetben első a magyar irodalomban. Valódi ma-gyar Június. S mennyi férfias bátorság e harcban, hol a köz-vélemény ellene volt. Nem szorítkozott csupán önvédelemre, hanem merészen támadni is mert. S a támadásban nem kevésbbé lovagias volt, mint teljes önértetű a védelemben.

Említők már, hogy egy nagy hazafiban is aggodalmakat ébresztett a Pesti Hírlap. Gróf Széchenyi István, kit a nemzet addig haladásai egyik legmerészebb zászlósának hitt, fölriadt e lap működésén, s félretevén minden egyéb tekintetet, rákiál-tott a nemzetre: „vigyázz, őrizkedjél, itten kár és vész kör-nyezi létedet.“ Aggodalmait a „Kelet népe“ című röpiratá-ban monda el. Följajdulás volt ez a legőszintébb hazafi kebel fenekéről; keveset figyelve, mikép a fölriadás kitörései kimé-lőbbek, az intés szavai kevésbbé keserűk is lehettek volna. A vádra védelemiratok keletkeztek. Csak báró Eötvös József gyö-nyörű replicáját, s Kossuth Lajos feleletét említjük. Az utóbbi visszatorlás, éles és keserű criticája a Keletnépének, mint önál-

lású munkának, s kíméletlen bonczolgatása Széchenyi István politikai pályájának.

A szenvedélyes vitákba Dessewffy Aurél is közbeszólt, mint a napi irodalom kezelője. Éles észszel különzé el a vitába ve gyűlt mellékkérdéseket; s a főpontokra fordítá a közfigyelmet, egyforma részre hajlatlanságot tanúsítván a felek irányában.

Mindenekelőtt föltűnt előtte Széchenyi helyzete.

Ki csak tíz év előtt szóval és Írásban leghatályosabban üzte az izgatást, ki példával ment elő a fonálló rendszer éles megtá madásában: ugyanazon férfin most egyszerre rosszul érzi magát a fölmelegült légkörben, s pálcáit, tör az izgató politica fölött.

Sajátságos helyzet.

„Akaratunk ellen is fájdalmas gondolatok szállának itt meg: úgy mond Dessewffy Aurél. Van-e nagyobb szerencsétlenség státusemberre nézve, mint hajlam-szabad választás, vagy körülmények által nyújtott olly helyzet, mellyben agitatio útján, alulról fölfelé vala kénytelen változtatási eszméinek sikerét eszközölni? Hogy ezeknek csak csekély részét is kivihesse, hogy a felsőbbséget engedélyekre késztesse, kénytelen izgatáshoz nyúlni, a fenálló rend ellen kikelni, vágyakat ébreszteni, szenvedélyt, lelkesedést, jó és rász indulatokat a maga érdekébe behúzni. De a különbség végeden az anyagi és szellemi világ közt: amabban tudományos szabatosággal lehet kiszámolni az erők hatását, mellyeket használunk; a gőzmozgonyban bizonyos mennyiségű kőszénnek és víznek, egy bizonyos tudva levő hatás felel meg; a mag, mellyet őszkor elvetünk, tavaszkor kél ki; de a hol eszmék és indulatok forognak fén: ott illy tudományos bizonyosság túlfekszik a gyarló ember láthatarán. Innen van, hogy a felhevülés, mellyet az agitátor ébresztett, más irányt vehet, tovább terjedhet, mint kezdője akarta. Az eszmék, mellyeket a messze jövő számára hányt el, szaporán kicsirázhatnak, más tisztátalan elemek keveredhetnek hozzájuk a vegytani atyafiságok törvénye szerint; s mint a betegségekben a consensus által: vagy a szellemi téren is olly szenvedélyek fejlődhetnek ki a társasági testben, mellyekről a megindító nem is álmodott. Nincs olly bölcs, ki a politikában a biztossági szelepet már föltalálta volna. Az agitátorok tehát csakhamar elsodorva látják magokat az ideák által, mellyeket ébresztettek, fölemésztve tanítványaiktól, mint Amerikában a vadaknál, hol a fiúk szüleiket agyonverik. En mindig sajnáltam inkább, hogysen kárhoztattam az agitátorokat. Hibáik nem személyes sajátuk:

de sajátos átkai a szerepnek, melyet elvállaltak; un vice de position; kínjaik azonban és szenvedéseik valóságosak, s annál keserűbbek, minél tisztább szándokkal léptek föl pályájokra. Csak az tagadja meg életének vezércsillagát, az helyesel minden túlzást, az engedi magát a nép kábultsága által mindenhová ragadtatni, ki önhiúságán túl más czélt nem ismer: az ilyen elvtelen lidércz nem téveszt czélt, ntig a tömeg által imádtatik, de a becsületes agitátor, ki bona fide, a törvényesség korlátái közt fekvő czélt tüze ki magának, elébb utóbb meg fog akarni állapodni; nemhogy minden további részletes kifcjlést gátoljon: de mivel szükségesnek tart egy bizonyos határozott kört s álláspontot, melyből minden egyéb kiágazzék. Juthat-e neki mélyebb fájdalom, mint átugorva látni ezt a kiirt; látni, miként szerte szaguldoznak saját csoportjai, s magát a mozgalom háta megett találni, melylyet megindított.

S ha talán ma illy színben tünteti föl. Kossuth Lajos másoknak állását, ne hízelegjen magának szebb jövővel; szükségkéj) el fog következni reá nézve is, úgy mint minden agitátorra az időpont; mikor fejére nő a gondolat, fejére az indulatok, melyeket ébresztett; s mikor fagyosan forduland el töle a sokaság, mely most tömjéne: hacsak... de ezt fel nem tesszük; mert Kossuth Lajost is a becsületes agitátorok közé szeretjük számítani.

És az agitatori hivatás gyakorlatában nincs hiba, melyly magát hamarabb és keserűbben megboszlná, mint a pietásnak hiánya az idősbek, a múltnak hagyományai, emberei 8 intézetei iránt. Az erős lelkű férfúnak azon öntudata, melyly nem engedi kétkedni: hogy személyében új évkor kezdődik, hogy előtte csak balgák és tudatlanok léteztek, s büszkén ignorálva a históriát, öntetteiben szemléli a nemzeti dicsőség elindulási pontját; nemtelen keblekben hideg individualismussá fajul, metyely gyanánt terjed emberről emberre, okosnak és oktalannak egyaránt leszen birtokává: s szövetkezvén legaljasabb indultalokkal, csakhamar magok ellen fordul, s leront minden oltárt, kivevén azt: melylyre önmagát emeli fel az önszeretetet. stb.“

Sajnálattal említi Dessewffy Aurél, hogy Széchenyi olly sok epét öntött a Kelet népébe, s nyíltan roszalá, hogy még a szenvedéseket sem kímélte, melylyekben mindig van valami tiszteletes.

„Gyöngédtelenség — úgymond — szemére lobbantani valakinek a szomorú órákat, miket négy falak közt töltött; s eltagadni a szenvedéstől még azt is, hogy szenvedés volt. Mi tehát igen tudjuk fölfogni

a keserűséget, mely Kossuth Lajos kezét feleletében vezérlő, és személyes helyzetében mentjük azt; de ha hazáját valóban olly melegen szereti, a mint mondja: állása szebb és magasabb lett volna: haliogy azon érzelmeknek hódol, mellyeknek hiányát olly sokaknál imént cm-lítők; s a haza nagy emberében magát a hazát s nemzetet tiszteli. Olly számosok-e nagy embereink, hogy a keveseket, kik a mindennapiság parányi köréből kiemelkedtek, a közügy vesztesége nélkül, a porba lehúzni lehessen?“ S fogunk é nyerni, ha a képszobrokat, mik olly gyéren állanak szíveink pantheonjában, egymásután ledöntögetjük s nagyobbak leszünk, mikor kevés főlisteneink elhallgattak? Meglehet, sok áldozatot hozott már Kossuth Lajos elveinek; de a haza s nemzet közérdekeitől megtagadta azt az egyet, mely minden másnál nagyobb: üszercrétének feláldozását.“

A szép bevezetés után, áttér bíráló a főbb vádak taglalására, melljeket a Kelet népe a Pesti Hírlap ellett fölhoz. Kiismeri, hogy a süükségesnél sötétebb volt, a színezet, mellyben gróf Széchenyi vádait kifejezé; s hogy az erősségek, miket előhozott, czáfolást engednek; hibásnak tartja a mezőt, melly a megtámadásra választatott; a vést, melly lényegét, Dessewffy nem látja olly közel, s az orvosságot egyszerűbbnek hiszi, mint Széchenyi sejdíti: de maga a vád a földologban, bíráló szerint is, igazságos, sa kártékony hatás, melly bepanaszoltatok., szerinte sem hiú félelem, de szomorú valóság.

Minden politicalai munkában — írja Dessewffy de főleg újságbán, melly naponként hat, kétféle irányt kell megkülönböztetni; elsőt azt, melly a lap homlokára van írva, melly czégérül kifüggesztve pompás phrasisokban, csillogó declamatiokban mutatkozik. Ez a lapnak bevallott iránya, but avoué, ostensiblé. A másik irány az a szellem, melly az egész lap szerkezetén által fut, a pompásan felállított elvek alkalmazásában, a tárgyak megválasztásában, sokszor egy szó, egy epitheton használásában rejtezik. Ez a lap valóságos iránya, but veritable; a lap ezáltal, és csak ezáltal hat és bír jelentőséggel. Erkölcsi méltánylásában ezen második irány a gondolkodó ember előtt minden, az első semmi. Gutta cavat lapidem: az időről időre kimondott elvek, szép és nagy phrasisok elhangzanak, elfelejtetnek; de a mód, miszerint az elvek alkalmaztatnak, a szín, mellyben az író az adatokat feltünteti, a sokszor parányi észrevételek, mikkel kíséri egy helyben-

hagyó vagy gáncsoló szó, mellyet egy csekély adat után oda vet, naponként hatnak az olvasó lelkére, beleszövik magokat eszméinek kifejlésébe, elébb utóbb befolyást gyakorolnak gondolkozás-módjára, libben fekszik az idôszaki sajtó egész jelentôsége; ez teszi üdv, vagy vész eszközévé. Ez teszi, hogy vannak hírlapok, mellyek egészen más módon hatnak, mint a hogy programjok s látszatos elveik szerint hatniok kellene. A Gazette de Francé minden lapjában a legszélesebb szabadság eszméit prédikálja; s ki nem tudja, hogy iránya s hatása egészen más. Az ilyen benső irányt világosan, formáserintt bizonyítani igen nehéz; s mi szívesen elismerjük, hogy e tekintetben a Kelet népe plena próbát nem teljesített. A két véd irat, de főképp b. Eötvös, gyôzelmesen kivívja, hogy a Kelet népében foglalt kemény vádak annak szerzôje részletesen be nem bizonyította. stb. A mi tisztelt barátunk lelke tisztaságában nem akarja látni a bevallott és a valóságos irányok közti különbséget: és így mi vagyunk kénytelenek azt a közönség elôtt kifejezni.“

„Mikor valaki törvényyszerû haladást tűz ki hírlapi zászlójára, és mégis buzdít, dicsér minden hatóságot, melly törvényes korlátáiból kilép; mikor a sajáttság tiszteletét hirdeti, s a státus fő eszméje mellett olly módon agitál, melly ha viszhangot lel, minden józan rendelkezést lehetlenné teend megváltás dolgában; mikor a kormány iránti bizalmat ajánlja és naponként tévtanokat terjeszt; a megyéket ollyakra szólítja fel szünet nélkül, mik mellett a kormány törvényes hatása teljesen elenyésznek; mikor a különbözô társasági osztályok közti közelítést mondja céljának, és minden egyes szenvedôt úgy állít elô, mint a socialis rendszer áldozatát; mikor józan haladást emleget, s tetteg az ifjúságnak, mint testületnek, mint társasági hatalomnak énekli naponként apotheosisát, s a tömegek rivalgásait nevezi el közvéleménynek: akkor, higgye el nekünk a mi igen tisztelt barátunk, hogy az illy irány alatt a nyíltan kimondott szép czélokon kívül még más valami is fekszik; hogy az Írott sorok közt láthatlan hetükben áll más valami, stb.“

Továbbá:

„Mikor a P. Hírlap egy két visszaélést megró, nagyban ámitgat, az ifjúságot, mikor olly szerepet tulajdonit neki, melly nem övé; a megyéket, mikor olly feladást tűz elejökbe, melly hatóságukat meghaladja. Az illy hizelgés százsorta veszedelmesb, és annál kártékonyabb, mivel a nemesebb indulatokhoz intézi szavait, az öntudathoz, a liazafisághoz; s mivel ezen nemes érzésekkel vissza él — l'enfer est pavé de bonnes intentions, — nincs veszélyesebb neme a tévelygésnek, mint az, melly tiszta érzéseken épül, s ezekbôl vesz erôt a szilárdságra. A ki így kicsinyen gáncsol, de nagyszerûn csábit: az tízszeresen nyeri visz-

sza e második úton azt, mit az elsőn elvesztett; sanyarú képű Cato színében jelenik meg, mikor nem egyéb egy csábító Szirénnél, stb.“

„Megléhet, hogy az újságíró maga magát is vakítja, s csalódásokban él a hatás felett, melyet működése szükségkép gyakorol; de tökéletesen egyre megy. Nem Kossuth Lajosról, de újságáról van szó; nem a kebel titkos érzeteiről, de újsága naponkénti hatásáról. A politica sanyarú mezején a jóért s rosszért, melyet közvetve vagy közvetlen, akarva vagy nem, eszközünk, egyaránt vagyunk felelősek.“

Aggodalmakat látott ezek szerint Dessewffy Aurél is a P. Hírlap eljárásában. Szenvedelmes modora, s tévtanai — úgy mond — károsak, s szilárd és hathatós ellemnüködést tesznek szükségessé. Gróf Széchenyi színezését mindazáltal a kellőnél sötétebbnek monda. Vádakat emelt; de a pártvitákba nem hívta föl a kormány beavatkozását, úgy vélekedett, hogy „a tévtanok ellenében szabad vitatás országában van egy erős fegyver: azokkal ellenben ugyanazon téren a puszta igazságot szembe állítani.“

„Ezért szállott ki az újságírói térre.“

Egyenlő fegyverrel, hasonló korlátok közt akart megküzdeni.

Nem olly régi vala még a közszellem ébredése, az alkotmányos élet fejlődése Magyarországon, hogy egy inkább abszolút, mint alkotmányos kormány emberében méltánylást ne érdemelt volna akkor illy föllépés. Ollyan időben éltünk, mikor az illedelmes hangulat is kellemesen lepte meg az olvasót, melylyel bíráló közbeszölt a szenvedélyes vitákba. A politikai irodalom többnyire kisszerű szempontok körül forgott, s a napi sajtó nagy része aljas piszkolódások és gyanúsítások tára volt.

De menjünk tovább az ismertetésben.

Legielesebb része Dessewffy bírálatának a negyedik ezikelyben foglaltatik. Széchenyi és Kossuth működési rendszerét taglalja.

„Itt a különbség nem csupán az irány és modor körül forog, melyly az időszaki sajtó mezején követendő: de magát a munkáló gépely organismusát, a dolgozó erők benső mechanismusát érdeklí. G. Széchenyi István és Kossuth Lajos e tekintetben két különböző iskola tanait kép-

viselik. Közlebbi taglatot érdemel tehát a dolog, főleg, mert még az sem lehetetlen: hogy a két iskola teoriái egyiránt hézagosak.

Gróf Széchenyi a módokra nézve, mellyek által céljait létesíteni igyekezett, eleitől fogva, mindenkor a központosítás embere volt. Nem azon kormányzati központosítást értem itt, melly a helyhatósági jogoknak tetemes részét elnyeli; de egy más nemét a központosításnak, melly a nemes gróf cselekvéseit tulajdonilag jellemzi, Ezen a gróf eszméleti világában már régen friss életet folytató gépelyben, ha én jól veszem fel a dolgot, anyagi középpont: az állóhídban összeforrt, vasutak és vízcatornák által a legtávolabb pontokkal összekötött, dúsgazdag, bájjossá varázsolt Budapest; szellemi középpont: maga a tisztelt gróf és rokonszenvű barátjai; eszközök: a nemes gróf iratai sahellybeli egyletek s intézetek; hatás kör: országgyűlésen kívül a vélemények előkészítése s a magasabb társasági élet magyarosítása, országgyűlésen a főrendi tábla alkotmányserű oppositioja. Mi volna könnyebb, mint az így organisált gépelyt mindig szem alatt tartani, a katalan alatt hol erősen, hol gyengébben tüzelni, szigorú tactica szerint előmenni és szoros tudományilag játszani a sakk partié-t! Az illy gépely szabatos működésétől reményi! a nemes lelkű gróf, hogy mindazt, mit óhajt, épen azon időpontban, mellyre azt hó keble óhajtja, pontosan sikeresíteni fogná, míg végre Magyarország, a mostani elkopott félig meddig feudális, félig meddig alkotmányos szövevényből emberhez illő képviseleti rendszerre átváraszoltatnék.“

Nem kevésbbé barátja a központosításnak Kossuth. Politicai hitvallásának általános talpköve a vármegye. A megyei élet sajátágaival senki nála jobban nem ismeretes, behatott annak minden ágazataiba, nincs előtte titka a szövevényes fonaloknak, szívverébe vette fel az institutio életnedvét, s a megyei élet fontosságát soha senki lelkesebben fel nem fogta, remekebbül nem ábrázolta. A megyei hatóságon kívül még csak egy más hatalmat ismer, s ez: a sajtó-útjání nyilvánosság. E rendszerben tehát a fővonások: sajtó, melly megvitatja a kérdéseket; megyék, mellyek azokat határozottá változtatják, országgyűlés, melly e nyomon törvényt hoz. És megvan, a mint emlitém, ezek mellett Kossuth Lajosnak is a gyakorlati munkálatra nézve a maga központosítási eszméje. Középponti hírlap, melly az eszméket közre teszi; középponti megye, melly azokat végzéssé enteli, a többi megyékkel felszólítólag tudatja, s ezeknek visszatetsző lépéseit indignatióval fogadja; — két vagy három középponti ember a középponti újság és megye kormányán, — középponti állandó hallgatóság, melly a középponti városban mindennemű gyülekezetei különbség nélkül környez és lámázva igazgat, másnap közvélemény képében, mint vox populi vox

Dei az egész országban kitrombitálandót; ez a mi csekély abstractióink szerint Kossuth Lajos gyakorlati nézete a nálunk kívánatos ország-lásról. E rendszerben mozgató erő: a középponti újság és megye, kifolyási csatornák: a megyék; öszvefolyási pont: az országgyűlés; ellen-örkődő hatalom: a nyilvánosság.

Íme két külön neme a működő gépelyeknek, két külön ország-lási terv, melly csak abban hasonlít, hogy mindkettő központosításon épül. De hátha mindegyikből ki volna felejtve a legszükségesebb karika; hát ha egyes fogyatkozásaik mellett a két tervnek egyike orvosolhatatlan eredeti bűnben is sýnylődnék?

Gróf Széchenyi rendszerének egyik fővétke az, mit már Kossuth Lajos is kiemelt: a törvényhatóságok befolyása nincs benne kellőleg méltányolva. Alkotmányunk természeténél s politicalai állásunknál fogva gyenge alapon nyugszik nálunk mindaz, mi sarkpontját nem a megyékben találja, vagy szerkezetükbe magát bele nem illesztheti. Innen van, hogy azon cselekvési rendszer, mellyet gróf Széchenyi darab ideig az akkori körülményekhez képest igen sikeresen üzött, vesztetni kezdte hatóságából azon órától fogva, mikor a mozgalom színtéréivé a megyék lettek, a tisztelt gróf pedig gravitatioi pontját azokba általtenni elmulasztó. Egy nemzetet enpetit comité sokáig vezérleni nem lehetett, hol 52 megye nyilvános életet üz s következőleg az ideák mozgalmának legnagyobb részét magába felveszi.

Másik hibája gróf Széchenyi rendszerének némileg közös Kossuth Lajoséval; mert valamint Kossuth Lajos gyakorlati rendszerében ki vannak felejtve a törvényes főhatalom szükséges jogai a megyék irányában: úgy gróf Széchenyinél is felette homályos annak hivatása. A különbség az, hogy gr. Széchenyi rendszere csak a közvélemény vezetésére szorítkozik s a közigazgatást alkotmányos helyzetében hagyja; Kossuth theoriája ellenben a főhatalom szerepét kivétel nélkül mindenben a benevolus spectator szerepére kárhoztatja: a közigazgatásba és törvényhozásba vág, azt absorbeálja, és nem más mint valóságos foederalismus. Szinte a túlságig ki van fejtve ezen theoriában a megye eszméje, de homályban hagyva korlátai a törvényhozás és korona irányában. Hogy a polgári társaságban egy törvényes főhatalomnak kell szükségkép létezni, melly rendet tartson, a törvény végrehajtására felügyeljen, egyest és testületet hatáskörükhöz kössön, a túlhágókat oda visszautasítsa, az érdekeikben megsértett egyéneket a törvényhatóságok visszaélései ellen ótalmazza; és hogy ezen főhatalomnak a törvények által kitüzött téren kényszerítő erővel kell törvényesen felruházva lenni egyesekre és megyékre nézve: máskülönb minden képzelhető előmenetel kezesség nélkül marad, a törvények

végrehajtása nem biztosít tartatit s a magány érdekek ctalmat nem lehetnek; ezen ABC-jéről a státustudománynak, Kossuth Lajos terjedékeny lapjaiban még soha egy sort nem olvastam, egy világos eszmét nem találtam. Naponként sértve szemléli az egyesek érdekeit, elhanyagolva a törvényt, szaporodva a visszaéléseket, s eszébe még nem jutott: hogy ez nem lehet máskép, míg jót vagy rosztat valósítani egyiránt nehéz marad a főhatalomnak. Látja, hogy a főhatalom a veszteglés idejében sem bírt a törvényhatóságokkal; és az átalakulás évkorában akarja nevelni a megyék hatáskörét! Nem érzi, hogy minél kisebb a hajlam több hatalmat ruházni törvények által a fejedelemre a megyei hatóság irányában: annál inkább kell erkölcsi hozzájárulással könnyíteni azon jogok gyakorlatát, mellyekkel alkotmányszerűleg bír. A fejedelem megesküszik leges observare et observari facéré; kérdem, mikép teljesítheti esküjét a most divatozó theoriák mellet egy törvényt-szegő megye ellenében? Naponként tovább kívántok menni a jogok terjesztésiben: ámde ellensúlyt ezen lépéseknek szorosabb rend és fenyték által adni nem akartok. Haladtok újítási pályatokon; lebontjátok a közfalakat, egyes hurkokon oldatok, kisikamlotik egy két gyűrűzet szorongásaiból; s nem veszitek észre, hogy ezen működés hacsak új kezességek a rendnek nem adatnak, hacsak új kapcsolatok nem lépnek a társasági szövödékbe, nem haladás, hanem csak a desorganisatio szomorú munkája, szomorú előfutója egy siralmas tabula rasanak. Rendszeretekben hibázik minden tiszta fogalom, nem csupán a korona szükséges hatásáról a monarchiában: de áltáljában minden bármi néven nevezendő főhatalom természetes és szükséges hivatásáról. Ideáitok azon köztársasági kormányzat, mely épen most Mac-Leod ügyében kárhooztatja a szövetség egyik státusának (New-York) tettét: de bevallja, hogy nincs hatalmában segíteni, s így az alkotmány hijányánál fogyva kénytelen a köztársaság békéjét s jövendőjét egyes tévelygők viszketegeinek alárendelni; pedig nem volna nehéz megmutatni, hogy még azon köztársasági elnöknek is több valóságos hatalma van, mint a mennyi, theoriáitok szerint, a magyar monarchiában a főhatalomnak jutna. Ott nem létezett s nem létezend soha a minden rendszerek legrosszabbika: egy központi újság, megye és hallgatóság által vezérlett foederatio. Néha néha feljajdultok, mikor magány-érdekeitek megsértetvék megyei határozatok által; csudálkoztok, hogy nem segít rajtatok tüstint és hathatósan a kormány, s elfelejtitek, hogy száz hasonló esetben, mikor t. i. minden rólatok volt szó s ti az elv mellett küzdöttetek, a kormány minden törvényes hatását eltagadtátok. Néha néha felfohászkoztok energicus, a mozgást vezető, a zavart fékező kormány után, elfelejtve, hogy hol egyszer a kormány-

zati minozgony elakasztása állandó gyakorlattá vált, ott a főhatalom az örökös harcban, melyre kárhoytatva van, előbb utóbb ellankad, s a tehetlenség által, melynek ölében tengődik, végképen elgyengül. Illy körülmények közt számúzve az van, ami kívánatos: a törvényszerű energia, s csak ezen alternatíva marad: erőtlenség vagy erőszak.

Néhány igen szép sorokat idéz fel Kossuth Lajos a közigazgatási visszaélések mikénti orvosolhatásáról. A névtelen szép tollú szerző csak egyet tud: nyilvánosságot. Így tisztelt barátunk b. Eötvös, így Kossuth Lajos, ki ehhez még a közszellem ki fejlődését és a kötelesség érzetét teszi. Ezek mind gyönyörű szép elemek a szabad institutiókban: de nem kell hivatásuk felett megtévedni. Fénykor igen is a nyilvánosság, felvilágosító kútfő a megyei és központi hatalom részére; legyen ellenőre mindkettőnek, találja benne életnedvét a közszellem, viruljon belőle a kötelesség érzete; de mindezek csak segítő s nem elhatározó erők; mert nem mindig olly sokoldalú a nyilvánosság, mint hiszitek: csapásai ellen a szokás eltompít, és minden esetre, ha felfedezését cselekvés nem követheti, ha az ígét tetté csinálni nem szabad: áradozand szóban és írásban, de a polgári társaság nagy haszna nélkül fog feloszlani.

Ezeknél fogva mondom én, hogy bármelyik a két rendszer közül kapja meg az elsőséget, míg a kifejtett tárgyban közöttünk az ideák meg nem tisztulnak, míg a nemzet öntörvényeinek szigorúbb biztosítását nem követeli, míg által nem látja, hogy ez a főhatalom kényszerítő ereje nélkül törvényvégrehajtás dolgában lehetetlen, és így a közértelem a bajon nem segít; mindaddig ügyeink kifejlésében tetemes hézag fog éreztetni; sok üdvös fog ugyan végezteni ország- és megyei gyűléseken: de három negyed része, egyes jók és nemesek iparkodásainak daczára, siker nélkül elhintetni parlag mezőn, az érdekek kezesség nélkül lenni a visszaélések ellen, s az anyagi jóllét kifejlése, melyet mindenek felett rend és biztosság feltételez, csak igen lassan haladhatni; míg végre a közvélemény a papiroson maradó előmeneti rendszertől elforduland. Nálunk maga a közjózsanság van felhíva az önkormányzat kinövéseinek kártékonyaságát mérséklenni.

És ez az, mit én országos embereink figyelmébe ajánlok: ez az, mit a közértelmesség növekedésétől várok, s ezért szeretem a nyílt vitatást, ezért szállottam ki az újságírói tétre: mert erősen hiszem, hogy a nemzet egészséges és erőteljes intelligentiái, mihelyt egyszer a mostani divatos tévtanokból kiemelkednek s elfogulatlan szemlélendik viszonyainkat, e legszükségesebb szükségéget érezni fogják; érezni fogják, hogy minden lehető haladásink közt legsürgetőbb a jó rendnek

haladása, mint szövetségese, nem ellentéte a szabadságnak; mert a jók szabadságát pártolja a kevésbé jók próbatételnek ellenében.“

Erős, de egyszersmind alapos bírálata az érintett politikai működési rendszereknek. A biograph előtt kétszeresen becses azon átlátszó, tiszta előadásnál fogva, mellynek világa pillanat alatt földéri a egész vidéket, fényt vet minden emelkedettebb pontra. Szabatosság, minő csak rendezett fő tulajdona. Státus-férfiúi felfogás, melly uralkodik az eszmék zavarán.

Legingerültebb ellenei sem tagadhaták meg Dessewffy Auréltól ez előnyöket. Pedig korában inkább megtapsolák a virágos nyelvet s fenhangzó nagy szavakat, mint a politica bármi erőteljesen, de tisztán, egyszerűen formulázott intéseit. A rlu-tori dagály jobban illett e kor nyelvéhez, mellynek irodalmában sok szenvedély, de még több betanult, utánzóit pathosz vala.

Kevesebb elismerést arattak Dessewffy tanai, mint felfogása és előadó tehetsége.

Elvei a pártszenvedély tisztáikul szemüvegén bíráltatanak.

Kárhoztatok ez elveket, gyanúsíták íróját; de meg nem czáfolá senki.

Csak az európai státustudomány szempontjából, csak az alkotmányos központosítás elveivel lelete azokat megczáfolni.

Nem azon központosítást értjük, melly a helyhatósági jogok tetemes részét elnyeli, s megszüntet minden hatósági életet, és nem más, mint megkövesült burocratia. Hanem azt, melly bölcs törvényekkel kijelöli a kormány, törvényhozás, megyék és községek hatásköreinek kölcsönös korlátait, s a törvényhatóságokat saját dolgaik intézésére szorítván, az országos érdekek vezetését magasabb körbe emeli.

S ez érdekek vezetéséért a kormány felelősségében nyújt biztosítást.

Ki fogja mondani, hogy a legtökélycsebb kormányforma? Ismerjük gyöngge, csalékony oldalait. Azonban ki dicsekhetik, hogy a politikában föltalálta az általános jót? Ha e szempontból bíráljuk az emberi intézményeket, nem állapodunk meg az utópiáig.

A népek átalakulásának, az emberiség fejlődésének koronként vannak bizonyos alakjai. Hiányosak kétségtelenül; csak lépcsői az előhaladásnak, nem a tökély legfőbb foka, hová sohasem juthat föl az emberiség. Méltányilást érdemelnek mindazáltal e formák már azáltal is, ha a régibb intézetekkel szemben előnyöket ígérnek; ha amazoknál inkább megfelelnek az állam céljának s a kor igényeinek; s ha végre az értelem és erény nagyobb befolyást nyer általok a társalom közügyeire, s az önkény és külön érdekek túlnyomósága háttérbe szoríttatik.

E tekintetben számosak a képviselőleti rendszer és parlamenti kormány előnyei azon intézmények fölött, mellyeket a 89-diki francia forradalom talált Európa szárazán.

Innen van, hogy ez államforma csaknem általános törekvés tárgya volt Európában a legközelebbi időkben.

Ha ezen formák ismerete közöttünk is el lett volna már terjedve; ha az úgynevezett központosítási iskola már Dessewffy Aurél korában kilépett volna az ellenzék kebeléből: bizonyára figyelmeztetők vala őt, hogy az ő rendszere sincs tetemes hézag nélkül; hogy rendszerében föl van ugyan állítva és szépen kifejtve az erélyes kormány szüksége, de szinte homályban hagyva korlátai a törvényhozás és megyék irányában. A felelősségről, ezen A. B. C-jéről az alkotmányoságnak, Dessewffy gyönyörű cikkeiben nincs csak egy sor is.

Alig leheté máskép. Ismerjük el állása nehézségeit.

Mutassatok egyetlen példát, hogy egy inkább abszolút, mint alkotmányos kormány embere biztosítékokért küzdött a nép számára, s korlátozását sürgető a hatalomnak, mellyet képviselt. Illy szerepcserére nincs adat a történéseiben.

S ki fog ezért pálczát törni a kormányférfiú fölött? Helyzetének árnyoldalai mellett, megvannak saját érdemei. Az államban szintolly szükséges némi fékező erő, mint a természetben az ellenhatás. Minden a hatalom kezelésétől függ. Tagadhatni-e hasznait a mozgalom okos mérséklésének? s nem lehet-e jóltevője honának a kormányférfiú, ki mindenkor megalkuszik az idők szükségeivel, habár maga nem hordozza is elől a haladás zászlóját?

E vezéri szerep az ellenzék föladata volt nálunk.

Az ellenzéki sajtónak kelle Dessewffyt emlékeztetnie az érintett biztosítékra; s tőle kezességet kívánni, hogy a jó rendnek haladása, mellyet ajánl, valóban szövetségese s nem ellentéte lesz a szabadságnak.

Kossuth azonban föladata az elméleti tért. Kijelenté, hogy nem engedi e mezőre játszani a vitákat. S ekkép általános politieui szempontból czáfolatlanul hagyatott mindaz, mit Dessewffy azon rendszer ellen írt, mellyről mondá, hogy a municipiumok mindenhatóságának eszméjét valódi tudományos elméletté alakítja.

E tárgy körül forogtak pedig azon napok legélesebb, legérdekesb vitái.

Több megye a választási jogot kebelében a nem-nemesi osztály úgynevezett tisztess rendére, különösen az ügyészi, orvosi oklevelekkel bíró honoratorokra, tanítókra, papokra stb. i s kiterjeszté. Biharban a tisztválasztás is a szerint ment.

Dessewffy Aurél élesen megtámad e határozatot. Egyik legmérgesebb terménynek mondá e végzést ama terebély fán, mellyet ő a divatos tévtanok fájának nevezett. Az ág pedig — úgymond mellyen az éretlen gyümölcs függ, nem egyéb, mint azon eszmezavar, melly számos főben a törvényhozási és megyei hatáskör kölcsönös korlátai iránt uralkodik.

„Mi készek vagyunk — írja e tárgyban — az alkotmányos politieai jogok jóvoltában részesíteni, vagyon, értelmesség és erkölcsiség javalta kezességek mellett, azokat, kik e kincsből máig kizárják. Tovább meggyünk; meggyőződésünk az: hogy egész Európában mi vagyunk amaz ország, hol ilyen lépés, ha kellő mértékben történik, legkevesebb veszélylyel vagyon összekötvé; mert nálunk nem új gyakorlatokat s köztanácskozási formákat kell fölталálni a neophyták számára: de bevenni őket a századok óta készen álló formáknak sánczaiba, régi megrögzött szokások közibe, mellyek, Angliát talán kivéve, a valóságos életbe sehol annyira bele nem szövödtek, mint imitalunk: s épen ezért, mi nem valami mégsem pillantható távolságba üzni, ad graecas calendas utasítani akarjuk e dolgot, hanem hajlandók vagyunk, lehető első alkalommal tanácskozni e tárgy fölött. Előre kimondjuk azonban az egyetlen egy föltételt, mellyhez megegyezésünk kötvé

lészen; ez a föltétel abban áll: részletes és hathatós törvény által szabályozni köztanácskozási és választási állapotaikat s biztosítani azok tisztaságát; nem mintha lehetséges volna e tárgy körül minden visszaélést mellőzni; hanem hogy megkísértsék c körben is az, s annak lehetséges, hogy a rendetlenség ne a szabályt, de a kivételt képezze, s a szükséges fenytéket el ne kerülje. Míg ez nem történik, ellene vagyunk a a szavazati jog bármely kiterjesztésének, s azt semmi becsűnek tartjuk az országra, úgy mint az illető felekre nézve. Nem nyerhet a közügy azáltal, ha a mostani rendetlenség chaosában vármegyeként egy pár száz új szavazat belesodortatik; nem lehet üdvös az új választókra nézve a divatozó zavar mirigyével érintkezésbe jöni s annak habzásai között, siker és befolyás nélkül elveszni. Mi a szavazati jog terjesztése által a nemzeti értelmesség és vagyon egy tetemes részét akarjuk behúzni az alkotmány s nemzetiség érdekébe: rendnek és szabadságnak új kezességet adni általok, nem pedig egy dudvával többet ültetni a nemzeti visszaélések kertjébe.“

Ezt előre bocsátva, veszélyesnek állítja illy természetű kérdéseket, mint a fenforgó ügy, megyei határozatok által tetteleg eldönteni.

„Mindenekelőtt — úgymond — hol születtünk? hol vagyunk? mi ama politicalai forma, melly alatt élünk? Úgy tudom, egyiránt távol állunk a korlátlan kényuraságtól s a foederativa republikától. Formánk ellentéte mindkettőnek: alkotmányos monarchia. Ennek egyik alapeszméje: a törvényhozási jognak közössége a fejedelem és nemzet közt. Es így mellözve minden egyebet, mellözve, hogy egy megye még nem a státusok táblája, s hogy a főrendi táblát egyes tagjai a megyegyűléseken nem képviselik; szorítom magamat egy ellenvetésre s azt kérdem töletek nyíltan s világosan: honnan veszitek magatoknak a jogot, fejedelmeteket, a törvényhozás hasonfelét, törvényhozó kérdésekre] befolyásából tetteleg kitagadni, s azokat megyeileg, országgyűlésen kívül, koronás fejedelmeteknek kirekesztésével tenhatalmatokkal eldönteni? Mit fogtok mondhatni, ha más kérdésekre nézve a fejedelem, törvénytelen példátokat követve, ugyanezt teendi, s törvényhozói kérdésekben egyoldalúig határozand? Fogtok-e egy betűt is szólhatni ellene, ki csak az általatok megtört ösvényen járand? Vagy talán azt fogjátok állítani: hogy ez nem törvényhozói kérdés? Ki a tisztválasztásban részt vesz, nem lehet a követválasztásból kirekeszteni; ki a követet választja, az annak utasításához is járul; ki részt vesz utasítás-adásban, a törvényhozásra foly be. Ez vas következetesség. Ez alól

senki sem szabadulhat: lássátok Borsod példáját. És ez a kérdés, mely a törvényhozásra befolyást foglalja magában, szerintetek nem törvényhozási kérdés! egy kis ártatlan végzés, még nem is statútum; mert a törvény a fejedelemtől helyben nem hagyott statútumokat erőtlenné mondja, ti pedig fölterjesztést sehol sem határozatok! Az 1790: 67 orsz. küldöttségre bízta a megyék elrendezését, a jelentést orsz. gyűlésre adadni parancsolja; az 1825 és 1830-diki törvények e rendelést megújítják, és maga a törvényhozás törvényhozási feladása canonisálja a megyék elrendezését, mely in ultima analysi a választók testületén alapszik, és ti épen ezt az alapot próbáljátok megyeileg egyszerű végzés által felforgatni.

Ha itt a dolog természete, ha itt a józan okosság, a kézzelfogható igazság, még nem szólnak elég hatalmasan, úgy felesleges minden szóbeszéd. Ha illyeket határozhat a megye, mi az, a mit nem határozhat, és micsoda feladása marad akkor a törvényhozásnak? Törvény kellett a mezei rendőrségre, törvény a fuvarosok viszonyainak elrendezésére, és ti az alkotmány alapját, a szavazati jogot, megyeileg változtatjátok. Ha ezt tehetitek, miért nem törülhetnétek el megyeileg az ősiséget? miért nem vethetnétek ki a háziadót a nemességre? Bizony mondom, gondotok van reá, nélkülözhetőkké tenni a költséges országgyűléseket, s így mikor az alkotmány alapjának szélesítéséről szóltok: a nemzeti erők központosulásának szükségét állátok alá a köz vélekedésben. Es még tovább: ha Pestnek, Borsodnak, szabad volt szavazati joggal felruházni a sebeszt, az iskolamestert, a gazdatisztet: nem épen úgy szabad-e Bácsnak, Máramarosnak, Trencsinnek e jogot falusi bírákra, boltosokra, fogadósokra kiterjeszteni? Azt mondjátok; azok a nemesi terhekben részt vesznek, ezek nem; de a nemesi terheket ki veti ki? ki határoz irántuk? ki ment föl alólók? ismét: ti magatok. Ila ama nagy kérdésre nézve szabad volt néktek új gyakorlatot alapítani, miért nem lenne az szabad másoknak a kisebb kérdésben? ki áll értté jót, hogy ha egyszer a törvényhozásnak kiegyenlítő befolyása nélkülöztetik illy kérdésekre nézve, a legfonákabb határozatok egyes megyékben nem történnek? és ha választási jogot adhattok: miért nem nyújthatnátok választhatási (jualificatiót? De azután azon száz meg száz árnyéklatú határozatok mellett, mik ez úton készülendnek, hova leszén a megyei követi kar egysége az országgyűlésen? mi lesz erkölcsi jelentősége egy olly karnak, mellynek minden tagja más meg más zagyva elemeknek leszén kifolyása? És mikor azután így tetszéstek szerint a jogokat kiosztogatók, kiterjesztették, korlátoztátok, megmaradt-e maga ép-ségében a törvényhozásnak szükséges erkölcsi szabad-

sága? Fog-e feladásának megfelelően, meggyőződése szerint működhetni, s tehetni azt, mit legüdvösebbnek talál? tehetségében fog-e állani: elvenni az engedményeket olyanoktól, kiket ti azokban, talán oktanulul részesítettetek?

Ti nektek — mond folytatólag Dessewffy — úgy hiszik Éjszak-Amerika van fejetekben. Ott igen is a foederatio actája által némely és épen a legfontosabb tárgyak az egyes státusokra vannak bízva, és kivéve a középponti törvényhozás befolyása alól. De itt elfelejtitek a legfontosabb különbségeket. Az első különbség az: hogy Amerika respublica, hol az eredeti pactum conventumok foglalják magokban kivétel gyanánt e föltételeket; mi pedig monarchiában élünk, hol az alaptörvények törvényhozást a fejedelem hozzájárulása nélkül nem ismernek; itt a státus és törvényhozás egysége a fő eszme, annak megtartása a főfeladás; itt nem lehet félni, hogy egy megyei érdek a másikat elnyomja az országgyűlésen, mert ott van egy neutrális kiegyenlítő hatalom, a korona, mellynek hatóságát Amerikában apracsidens vétója gyarlón pótolja. Itt az 1791: 12. világosan a királynak és az országosan összesereglett rendeknek adja meg a törvényhozói jogot; és így nálunk a törvényhozói hatalom és feladás eszméjénél fogva, mennél fontosabb valamely kérdés, és mennél inkább érdeklí az alkotmány lényegét, annyival inkább és épen azért tartozik elhatározása a törvényhozás körébe. A ti cselekvésiek által össze van tévesztve az alkotmányos monarchia eszméje a foederalismus eszméjével; s ha szándéktok nagyobb kiterjedésben sikerülne: abban elébb utóbb a monarchia s a polgári áll a dalom egyiségének kellene elveszni.

Erezzük mi, hogy népszerűtlen eszméket fejtegetünk, mert természeténél fogva csak az lehet népszerű, mi az egyesek hiúságának tömjénez; mi teszi pedig ezt inkább, mint olyan elv, melly minden megyéből országgyűlést, minden megyei szónokból törvényhozót csinál. Amde nekünk az a hivatás jutott keiserü igazságokat mondani, vera pro gratis dicere; és így még néhány szót elébb, hogysem e cikkünket befejeznék.

A megyék municipalis jogaik alkotmányunk alapját, nemzetiségünk kezességét teszik, annyira: hogy míg megyei szerkezetünk megmarad, érjen bár bennünket akármi csapás, alkotmányunkat mindig visszaszerelhetjük. Ezer más tekintetet mellőzve, ez az egy ok elég arra, hogy minden magyar országfi ezen kincsnek megőrzését tegye political credojának első ágozatává. De a módra nézve, mellyel megyei autonómiánkat kezelni kell, lényeges különbség forog fen a múlt idő és a jelenkor feladása között. Míg állásunk tisztán veszteglő vala, s nem gon-

dolkozhatánk másról, mint megmenteni alkotmányunk alapját s mególtalmazni nemzetiségünket minden megtámadás ellen, a nemzeti politika kívánta, a megyék autonómiájának tetteleg a legszélesebb magyarázatot adni. Minél erősebb volt a védelmező eszköz, annál jobb a házára; mert csak hasznot hajthatott, kárt sohasem. De egészen másképp áll a dolog azóta, hogy neki indultunk az átalakulásnak, s országgyűlés és megyék kilépve a defensiv rendszerből, cselekvőleg lépnek föl. Most, mikor ezer új eszme fut által a velőkön, mikor indítvány váltja föl az indítványt, mikor óránként a legkülönbözőbb tervek fejledzenek, tanácsos-e a megyék autonómiájának mindinkább széles magyarázatot adni, s őket tetteleg új meg új jogok gyakorlatába léptetni? Kőzjogi törvényeink nem lévén és nem lehetvén tilalmozók, ha a megyei hatáskörnek zsinórmértékéül nem az előforduló kérdések természetét és alkotmányos alaptörvényeinket vesszük; hanem például így okoskodunk: nem ad a honoratiornak szavazatot a törvény, de nem tiltja a megyéknek, hogy adhasanak, úgy magában világos, hogy alig van valami az ideák országában, mit a megyei hatóság körébe nem húzhatnánk; világos, hogy állván ezen elv, a hajlammal fogva, melly minden testületet saját jogai tágitására ösztönöz, nem sokára minden társalgási hatalmak összesége a megyékben lesz központosulva, a miből ismét az uralkodó újításvisketegség mellett, csak a legtarkább zavar, a legellenkezőbb próbatétek, a közigazgatás és törvényhozás rendes működésének lehetlensége fog szükségkép következni i stb. stb.

Illy időpontban, a közgondolkozás ezen most fejledező üdvös irányának ellenében, mikor a józan haladás biztosítva, a gondolatlan újításnak kártékonyasága sejdítve vagyon, lehet-e nem kárhoztatni szoknak békétlenségét, kik az eszméket úgy, a hogy megszületnek, magok meztelen idomtalanságukban, rögtön, salakjaikból ki nem tisztulva, által akarják szállítani a státus életébe, kik statáriumot üznek törvényhozás dolgában, s ámbár a jövő képviselőinek szerepét igénylik, mégis mindent már ma akarnak elvégezni, mintha nemcsak jövő, de még holnapi nap sem léteznék. Pedig mostani állásunkban nincsen olly jó, olly üdvös eszme, melly megérdemlé, hogy kedvéért az alkotmányos korlátok megszegessenek stb.

Órizzük hű és szeplőtlen kezekkel megyeink helyhatósági igazait, de épen azért, mert azoknak határait fenyítő törvények ki nem péczézzék, emlékezzünk meg, hogy atyáink bölcsesége a nemzeti öntudatra, az unokák józanságára, igazgatási formánk és alaptörvényeink természetének okos méltánylására, főleg pedig

státusférfaik tapintatára bízta azoknak kitűzését: bízta a pietásra, mellyel a törvényhozói hatalom jogaiban tulajdon nemzeti méltóságunkat tisztelni tartozunk.“

Sok ellenvetés hozatott fel e sorok ellen, minek az akkori viszonyok közt nagy súlya volt. Hasonló alaposágú, mély és magasabb szempontú czáfolatot hasztalan kérésénél e kor mozgalmainak történetírója. Nem ok nélkül panasolja maga Dessewffy, hogy nem volt szerencsés a sajtói vitások terén, nézeteinek alapos bírálatával, vagy csak méltánylásával is találkozni.

Sőt csakhamar egy új, nagyfontosságú lépés történt e nemben.

Pestmegye a büntető eljárás körül a szóbeli védelemnek teljes nyilvánossággal összekötött behozását tetteg elrendeltetni határozd.

Dessev'ffy Aurél, következetesen fentírt nézeteihez, ismét fölszólat.

„Vannak, — írá többek közt — vannak pillanatok a nemzeti kifejlések évszakaiban, mellyekben bizonyos kedvencz és népszerű eszmék olly varázs erővel ragadják a sokaságot magokhoz, hogy ez az akadályokat, mik a gondolat s a valósulhatás közt olly gyakran fekszenek az emberi viszonyokban, számbavenni egyáltalában idegenkedik, s túlbuzgalmában, török, szakad, minden áron azt, mit hő melegen felfogott, tett dologgá csinálni törekszik, Neme a békétlenségnek, melly egyes emberekben s néptömegekben természetes és menthető; mert hol az akarat és gondolat kitöréseit formák nem fékezik, ott az emberi szív a képeletről a tette rögtön átugrik. Kevésbé menthető a dolog erkölcsi testületeknél, mellyek kellőleg létszerítvék, s a rögtönzés veszélyi ellen formák által biztosítvák; legkevésbbé helybenhagyhatok pedig illy jelenetek, ha egy alkotmányos és rnunicipalis rendszerrel ellátott országban a törvényhatóságok, és így épen azon hatalom részéről fordulnak elő, melly a törvényt, feladásánál fogva, tudni, végrehajtani, s minden lehető önkény ellen kezesíteni tartozik.“

Megemlítvén aztán Dessewffy, mi Pestmegyében történt, ekkép folytatja:

„Az eseményt sok hőkeblű hazafi örömmel fogja talán üdvözleni: mert valósítása egy eszmének, mellyel több szabad ország polgári

institúciója gyémántjának tekint; mert számtalan forró reménynek s buzgó óhajításoknak megfelel. És mi magunk is, ha egyszer majd a törvényhozás útján fogjuk ez eredményeket megnyerni, akkor azokat szívesen üdvözleljük, meggyőződve, hogy e kincseket a haza atyjai csak kellő meggondolás után, és részletesen szabályozva, fogják benyújtani a hazának: de a dolog jelen állásában komoly aggodalmak által van elfojtva keblünkben minden öröm, mert a történt lépésben új s életbe vágó megrontását látjuk azon elválasztó vonalnak, melyet felebb megemlítenk.

Érdekes jelenet, hogy míg egy részről a tervezett és elfogadott újítás pártolói annak messzeható következéseit dús ecsettel festik, más részről ők az egész rendelkezést csak úgy mint lényegtelen módosítást, s a jelen állapot némi rendszerítését adják elő; ott az újításnak népszerűséget szerzendők, imitt bebizonyítandók, hogy az a megyei körbe tartozik.— Mikép áll tulajdonképen a dolog, legjobban kitetszendik a jelen állapot s az elfogadott újítás vázlatának összehasonlításából. Jegyezzük meg, hogy a nemnemesekről, s olylly bűnök iránti úgynevezett sommás eljárásról van szó, mellyek három esztendei fogságnál kisebb büntetést vonnak magok után. Illynemű eljárásokban jelenleg a vádlottnak pártfogója nincs; az eljárás úgy történik, hogy az ügyvédi hivatal előterjeszti a történet leírását, azután a tanúk vallomásaikat, s ezeknek meghitelesítése után maga a rab törvényszék elé állíttatik, kikérdeztetik, — figyelemmel a tanúk vallásaira, s az általa előadottak értelmében vallomása meghitelesítettén, a vádlottat terhelő és könnyítő körülmények az előadó ügyész által előterjesztetvén, a törvényszék, azoknak megfontolása után, ítéletet hoz. Mindez a föleskettett ifjúság (joggyakornokok) jelenlétében történik. Az új határozat szerint a vádlott szabadon választana magának ügyvédet, s mind a vádló tiszti ügyvéd, mind a pártfogónak szóbeli meghallgatásuk után, mondatnék Ítélet. Történnék ez eljárás tökéletes nyilvánossággal, e végett különösen elkészített teremben; csupán a szeméremértő tárgyak lévén e szabály alól kivéve. Ítéletmondás végett a bírák zárterembe vonulnak.

Első tekintetre világos, hogy e két eljárási módot azon mély örvény választja, melly a két ellentétben álló rendszer: egy részről írott és nem nyilvános eljárás, más részről szóbeli és nyilvános eljárás közt fekszik. Jelenleg az előadó tiszti ügyész figyelmeztető észrevételeit kis számú hallgatóság előtt szóbeli védelemnek nem nevezheti: az elfogadott új rendszerben a máskép alakított terem, felszólítás a nagy közönséghez, hogy megjelenjék, az ügyvédhez, hogy szónoklati tehetőségét gyakorolja. Mi köze ennek a nyilvánosság azon nemével, melly néhány megyében p. o. Nógrádban és Pozsonyban létezik? És im

megengednök is, hogy régi szokásokat megyeileg fölleveníteni, figyelem nélkül a későbbi századok hosszas és változatlan gyakorlatára, szabad legyen — mi pedig ezen históriai alkotmányú országban, hol úgyszólván minden század, körülményeihez képest, más jellemet visel, vesztély nélkül nincs — ki fogja ezen itt megírt rendszert formáira, hatóságára, jelentőségére nézve a közhelyeken igazságot szolgáltató Mátyás király eljárásával összehasonlítani? Legyen áldott a nagy király emléke, de elfelejtették megírni róla a historiographok, vajjon végig hallgatta-e az ügyvédet, mikor az a nép szenvedélyéhez szólt, annak indulatait izgatta, vagy a fen álló rend ellen mérgesen kikelt? stb.

Mi igen könnyűvé tenné dolgunkat, ha ezen határozat ellen érdemileg akarnánk kikelni. Különböző országokban különfélék történtek a fenyítési eljárásra nézve; időről időre lényeges változtatáson mentek által a rendszerek: a mint a míveltség halad és fejük, közelednek a nemzetek a nyilvánosság elvéhez. Poroszországban éjien most (1841.) van a tárgy alapos és kimerítő tanácskozás alatt, de azon dicsőség: t. i. a fenálló rendszert egy 28 lapos röpirat (Nyári Pál főjegyzőtől) következtében öt hat órai választmányi működés, és mindössze hét óráig tartott közgyűlési tanácskozás után, leglényegesb ágazatiban gyökeresen megváltoztatni: nemes Pestmegyének vala fenntartva. Milly szigorú Ítéletet mondanánk az absolut király fölött, ki alattvalóinak legfontosabb érdekeit így kezelné! — Az illy hallatlan törvényhozói rögtönzés a legjobb institutiókat megfosztja azon föltételektől, mellyek jótékonyosságát biztosítják s lehető kártékonyaságitól megóvnak. Így p. o. a jelen esetben jogosítva van a törvényszék a magát illetlenül viselő hallgatóságot zaboláznai: de van-e módokról gondoskodva, hogy e jog végre is hajtathassák? Vagy ha például az ügyvéd a hallgatóságot a bíró vagy a törvény ellen ingerű, lesz-e joga a törvényszéknek őt rendre utasítani? és sok más fogyatkozás, mellyek az egész próbatét sikerét könnyen veszélyeztethetik. Mi azonban nem e kútfőből merítjük föellenvetésünket a lépés ellen: hanem vesszük azt általános elveinkből a megyei hatóság és törvényhozói hatalom viszonyai és korlátai felől.

Az 1790: 12. t. ez. egyáltalában tiltja a törvénykezés formáinak változtatását, s ámbár ezen tilalom csak a királyi hatalomra van kimondva, alkotmányos elveknél fogva bizonyosan fenáll a megyék irányában is, és pedig közjogi elveink szerint törvény által megállapított törvénykezési formáinkra nézve épen úgy, mint azokra nézve, mellyeket az 1790: 12. t. ez. gyakorlatban talált. Épen így, törvényhozói feladásá jellemzi a dolgot véghetetlen fontossága, melly azt már csak azért is, mint talán leglényegesb kérdést az eszmék ezen körében, a

törvényhozás hatóságától elvonni nem engedi, hacsak azt nem állítná valaki, hogy e tárgy igazgató s főelveit megyeileg határozhatni el, s csak a részletek kidolgozását kell hagyni a törvényhozásra, mely 1790, 1825, és 1840-ben, és így már harmad ízben nevezvén ki országos küldöttséget a fenylítő törvénykönyv kidolgozására, e tette által világosan kimondotta, hogy e fontos ügyet önhatáskörébe tartozónak véli. Külső országok példája hasonlólag minden kérdésen túl emeli a felfogott kérdések törvényhozái természetét, s mikor olly sok más csekélyebb érdekű tárgy iránt törvény által rendelkezünk az utolsó országgyűléseken, lehet-e legnagyobb következetlenség nélkül a törvényhozái hatóságtól olly kérdéseket elvonni, melyek a törvénytudomány egyik legfontosabb osztályában elhatározó elv gyanánt uralkodnak?

De talán nem is épen szükséges a dolog törvényhozái természetét komolyan vitatni azon vallomások után, miket az indítvány pártolóitól a múlt pesti gyűlésen hallani alkalmunk volt. Nekünk mindig illy működésnek legsötétebb árnyékoldala gyanánt, az tűnt fel, hogy az illy bizonyos népszerű eszméknek megyeileg hozott áldozatok a törvényhozás szükséges függetlenségét tettleg korlátozzák: mivel, ha később a történt lépés káros voltáról értelmeleg meggyőződik is a törvényhozó test, erkölcsi lehetlenségben látja magát azt megsemmisíteni, kivált mikor népszerű eszmék forognak kérdésben. S ímé vallomást hallánk az indítvány egyik legjelesb pártolójától, hogy valóban kisebb volna ezen tettleges újítási ösztön a megyékben, hahogy a főrendi táblán egy sereg nagy ur nem ülne, s még más akadályok nem lennének, szóval: bizonyos eszméknek törvényhozási úton létrehozásuk bizton remélhető volna. Így tehát tulajdonkép nem létezik itt semmi különbség a theoriában: magok az újítók is belátják a dolog való természetét, de bizalmatlanságban sínylenek a törvényhozás iránt, és így jobban szeretik előre tettleg keresztülvágni a legfontosabb kérdéseket, s ez nevezetik aztán irányt adnia törvényhozásnak, eltalálni a törvényhozás akaratát, s ezt épen azon időpontban, midőn a törvényhozás a haladás pályájára elhatározottan föllépett, s készülöben van épen ezen fenforgó kérdéstről rendelkezni, stb. stb.

Eddigclé — mond végre, némi polémia után, szónok — csak a közgazgatási központosítástól féltünk: a legújabb iskolának féltékenysége a törvényhozái központosítás ellen van irányozva. Fogja-e c jelenetet valaki úgy magyarázhatni, hogy illyen irányok mindig hű kifolyásai az élet szükségének: hogy következőleg 1825-ben az opponens, habár nem akart is haladni, azért vala népszerű, mert akkora kormány elleni oppositio vala mindenkifülczt szükséges; később a ha-

ladás emberei, habár kormányférfiak voltak is, azért nem valának népszerűtlenek, mert akkor haladás volt a legsürgetőbb életszükség; s elvégre jelenleg azért népszerű a municipiumok mindenhatóságának elmélete, mivel annak szűksége a legújabb eseményekből fejlődött ki? — De ezen magyarázat ellenkezik a valósággal, mert hiszen épen akkor tűnik föl ezen új tan, mikor a törvényhozás legkésebbnek mutatkozik az idő kívánatira hallgatni, holott mégis, ha e magyarázat állna, a megyei hatalom terjesztése ezen irányának nem most, hanem akkor kellett volna erednie, midőn kormány s törvényhozás haladásról teljességgel nem gondolkoztak. Az igazság tehát másutt, és jelesen abban fekszik, hogy egy bizonyos eszméleti atmosphaerában élünk, bizonyos eszméket magunkba rögtön fölveszünk, s újítási ösztönünket polgári erénnyel mérsékelni nem tudván, azokat tüstént létesíteni akarjuk, gyakran, mint például e jelen esetben a nélkül, hogy a törvényhozás útján a sikert csak egyszer is megkísértettük volna.

A kérdéses határozatok nemes Pest megyében folyó hónap 19. és 20-dik napjain (1841) történtek. A fenyítő törvénykönyv s rendszer elkészítésével megbízott országos küldöttség nov. 28-ra van ide Pestre összehíva. Ama koszorú, melyet a választmány tagjaiban a rendek szabad választás útján a legjelesb honfiakból fontak, különös hállára lehet az indítvány pártolónak lekötelve, hogy a roppant feladás legfontosabb s legnagyobb gondot követelő csomóját sommás úton előre kettévágták; s így az országos választmányt munkája legnehezebb részétől megmentették.“

E nézetek arra bírák a kormányt, hogy Pestmegye érintett határozatát a büntető eljárás körül megsemmisíté. A megye azonban a törvényhozás jogainak óalmazásában saját jogkörét látta megtámadva; s ezáltal az országgyűlés és municipium közt fenforgó közjogi kérdés sérelmi ügygyé lőn, átjátszva az ellenzéki tέρre.

A megyei hatáskört, a szabályalkotás jogát láták megsértve a kormány által. S fölébredt minden féltékenység a gondosan őrzött municipalis jogok körül.

Bármi túlságos volt ez esetben az aggodalom, természetesen fogjuk azt találni, ha meggondoljuk, mi lényeges szolgálatot tőn a megyerendszer több alkalommal az alkotmány fenntartása körül; s nem csudálkozunk az előszereteten, mellyel iránta státusembereink viseltettek, olly országban, hol a

nyilvános vitásunk, főleg törvényhozási szünetekben, más tere nem volt, s hol ez intézményben feküdt legfőbb, mondhatni egyedüli biztosítéka a nemzet szabadságának. S e biztosíték szükségkép annál erősebb volt, minél szélesebb magyarázatot, adtak a megyék autonómiájának. E rendszer a kormánybefolyás gyönggítéséből, zsidbasztásából meríté erejét. Az alkotmányos politica kívánta minél távolabb tartani, minél szűkebb körre szorítani minden felső befolyást, mely többnyire a birodalmi abszolút kormánytól vón lendületet.

A magyar alkotmányos állás természetéből folyt e szerint, hogy az ellenzék kénytelen volt jogokat vitatni el az országos végrehajtó hatalomtól, melyek azt minden más alkotmányos országban, helyzeténél fogva, illetik. Így különösen azon jogokra nézve, melyek a megyei határozatok fölötti ellenörködésből származnak.

Fölösleges hosszason mutogatni ez ellenörködés szükségét. A magyar ellenzék mindazáltal gyakran kétségbe vonta azt.

Csak sajnálkozhatunk e részben a magyar ellenzék állásán; el nem ítéltjük őt. Szomorú kénytelenség fejté ki nálunk a tant, mely az alkotmányosság biztosítékait, végelemzésben, az egyéni és országos érdekek fölázdozásán vásárold meg.

Valóban alig van nemzet, mely többet szenvedett, többet nélkülözött volna alkotmányos szabadságáért.

Nem szólunk a nehéz küzdelmek szomorú napjairól, sőt századairól; nem mérlegeljük a vért, mely hosszas időkig harcmezőn folyt. Hallgatunk az anyagi jólét azon provinciális fényének nélkülözéséről, hová mellettünk a *birodalom több* tartományai emelkedtek. Alkotmányos viszonyaink is akkép alakultak. Inkább hagyd a nemzet ótalom nélkül hatósági visszaélések ellenében a magány érdekeket; készebb vala nélkülözni minden kezességet a törvény és közigazgatási szabályok végrehajtása körül, hogysesem olly hatáskört engedjen a központi kormánynak, milyen más országban illeti azt, hol e hatalom felelős.

Mély alkotmányos érzésről tesz tanúságot e körülmény.

Azonban dicséretesebb irány, mint követésre méltó politica

olly nemzetnek, melyet a sors nem helyez hasonló viszonyok közé.

De mit mondjunk a megyék terjeszkedési hajlamáról törvényhozói kérdések körül?

Kétségtelen, hogy a magyar törvényhozás, a karok és rendek idejében, nem ollyas szerkezetű volt, mellytől nagy eredményeket lehetne várni. Ismeretesek azon országgyűlések szirtei és örvényei, mik között olly kevés haladási kérdés juthatott partra szerencsésen. Minek természetes eredménye volt a megyék hajlama, hatóságilag végezni el mindazt, mit a törvényhozáson kívül tehetni véltek. S e részben a hatáskörök korlátait meglehetősen összezavará a gyakorlat. Nem csuda. Történeti fejleményű intézményeink közt, hol a szokás is törvényhozó volt, főleg a státustudomány fejletlenebb korszakaiban, lényeges viszonyok gyakran alakultak, országgyűlésen kívül, az újabb idők szükségei szerint. Számos történeti adatot nyujtának erre a megyei levéltárak, főleg olly időszakból, midőn hosszabb ideig nem tartatának országgyűlések.

Az idők azonban sokat változtak.

Még nem hiúsultak meg az 1843-diki országgyűlés nagy reményei.

A nagy várakozás küzepett, mellyel e hongyülés elébe nézett a nemzet, alig magyarázható egyébként a megyék rögtönzése törvényhozói dolgok körül, mint azon türelmetlenségből, honnan Dessewfly származtató, melly szerint az ellenzék újítási ösztönét polgári erénnyel mérsékelni nem tudván, terveit tüstént létesíteni akarta.

S vajjon nagyítá-e Dessewffy ez eljárás veszélyeit?

Az eszmék hirtelen forrongásnak indultak. A legtarkább, legkülönneműbb indítványok egymásután keletkeztek. Naponként új meg új „életszükség,“ új meg új „varázserővel ható eszme“ kiáltatott ki. Nagy szavak; félszeg rendszabályok. Merőben hibás nézetek az átalakulás formái körül. Ki nem fejtett semmi. Idő som volt rá.

Illy körülmények közt, hová vezeték vala a nemzetet az ellenkező szellemű megyék elhamarkodott kísérletei? Nem volt-e

oka Széchenynek fölkiáltania: zavarnak vezéreltetik a nemzet? Nem volt-e oka Dessewffynek attól tartania, hogy az ötvenkét törvényhozás kísérletei közt a polgári álladalom egysége fog elveszni? A hány pártszínezett uralkodott a megyékben, annyi magyar, vagy isten tudja miféle közjog fogott volna előállani.

Az országgyűlés, jogainak önérzetében, átlátta e nézetek igazságát. Pestmegye sérelme csak igen csendes viszhangra talált.

Ekkor azonban Dessewffy Aurél már nem élvezheté az elégtételt. Annál több része volt, míg élt, szemrehányásokban, keserű vádakban, mikkel föllépéseit gyanúsítá az ellenzéki sajtó.

Láttuk, minő fontossága van a vádnak, mintha csatázásai a megyei autonómia megsemmisítésére lettek volna intézve.

Ezek fölött tespedési irányt is vetett szemére a P. Hírlap.

E vádra nézve következőleg igazolja journalistikai működését:

„Az időszaki sajtótól minduntalan új meg új terveket s javaslatokat igényelni, olly gondolat, melly már magában is annak hivatása körüli fonák fogalmakon épül. Tekintsük Európa alkotmányos országainak bármellyikét, sehohsem fogjuk az időszaki sajtót, legkevésbbé pedig a szoros értelembeni újságokat a működés e mezéjén találni. Az újságok figyelemmel kísérik a kormány, a törvényhozó test, a törvényhatóságok, a közttestületek lépéseit, bírálják azokat politicalai színök szellemében, felfogják minden egyes jelenetét a közéletnek, oda vetnek egyegy új eszmét, melly megérlelve s kiörlödvé, magva lehessen jövendő jótékony intézvényeknek, tért nyitnak néha-néha egyes írók tervezéseinek; de mint újságok s önmagok nevében tervekkel s positiv javaslatokkal csak igen gyéren foglalatoskodnak. Oka ennek az, hogy a positiv javaslatok, szerzőiktől, főkép törvényhozói szövevényesb kérdésekben, olly részletek s körülmények szorosb ismeretét kívánják meg, mellyekkel újságíró, bármí kedvező legyen is áfása, magára csak ritkán bírhat; ilyenek még a kormányzati s törvényhozói körökben is csak közremunkáló nagyobb erőknék lehetvén eredményei. Figyelmeztetés, gondolatébresztés, eszmék tisztábahozása, fonák elvek czáfolata, ezek sokkal inkább feladásai a már csak lapjainak szüke miatt is némi felszínességre kárhohzatott időszaki sajtónak, mint azon szakadatlan tervezés, mellyben p. o. a Pesti Hírlap bővelkedik. És ha találkoznának is, kiknek vélekedése szerint hazánk mostani körülmé-

nyekben, más mívelt nemzetek példájától ereszen eltérni, s pozitívabb kört választani szükség volna, meg van itt is az árnyékolóul; és nagy kérdés, hogy évtizedes tapasztalás után mikép fog a közvélemény ezen hírlapi tervezések haszna felől ítélni. Tegyük fel például, hogy gondolkozni nem mindig szerető megvénk a népszerűség szagában álló hírlapok terveit, úgy mint állanak, elfogadják, s azokat minden részleteikkel együtt kötelező utasítások gyanánt adják ki országos köve- teiknek: ugyan sokat fogott-e akkor nyerni a józan megvítés elve, s nem inkább az lesz-e igaz, hogy az eredmény a vitatást megelőzte, s az újsági tervezés a törvényhozási tanácskozásnak útját bevágta? Illy jeleneteken örülhetnek, kik öneszméikbe szerelmeseek, s azoknak minden áron diadalt akarnak szerezni; de azok, kik a törvényhozási eredményekben a nemzet értelmi ereje összeségének gyümölcseit szeretnék látni, s a sajtót főképp úgy méltányolják, mint ezen cél elérhetésének eszközét, nem fogják tagadni, hogy hazánkban ezen kivételes állapot- nál fogva is kötelesek az időszaki sajtónak lelkiismeretes kezelői a ter- vezés dolgában igen óvakodva eljárni.

Már ezen általános tekintetek is tiltják lapunkat tervezésnek olly módon s olly mértékbeni üzésétől, mint a Pesti Hírlap által üzetik. De még szőkébbre szorítottatott tervezési körünk a körülmények által, mely- lyek közt fölléptünk. Midőn lapunk augustus közepe táján megindult, a mezőt elborítva találta az indítványok s tervek legtarkább halmazá- tól; kevés tárgy volt, mellyet a hírlapok még nem indítványoztak volna, és semmi sem egyezett volna kevésbé kitűzött célunkkal, mint jelesen a Hírlappal indítványok dolgában versenyezni, mert mindenek- előtt tért kelle magunknak készíteni, mellyen működhesünk. E részben kettős előmunkálat vala szükséges: devalválni a nagy szavakat, mik- nek ködével a Hírlap a kérdések lényegét eltakarta, a helyett, hogy felvilágosította volna; továbbá, helyreigazítani a divatos fogalmakat, mellyeknek zászlója alatt a Hírlap harczol, de mellyeket mi nagy rész- ben tévtanoknak tartunk. Elejétől fogva abban különbözött állásunk a Hírlapétól, hogy ő ezen, helyzetünkben el nem kerülhető előmunkála- tot, mellynek mi tahn még felén sem vagyunk túl, bátran mellőzhette, s minden további előzmény nélkül átmehetett positiv tervezeteire, mellyek alapjai az úton s útfélen divatozó eszmékben találtatnak. An- nak, ki a vox populi vox Dei mottóra esküszik, azaz más szavakkal azt mondja, hogy mívelt emberek s törvényhozók hosszas és részletes vita- társra szorulnak, de a nép minden előismeret nélkül, mintegy ösztön- szerűleg egyszerre eltalálja mindenben az igazat; annak, ki a locus communisokat statusmaximák gyanánt tiszteli s használja, nincs szük- sége előkészületre; mert minden előrement okoskodás és felvilágosítás

nélkül indítványozhat, tervezhet s mindig nagy és kedvező hallgatóságra tarthat számot.

Az állások és politikai hitek különféleségében fektüsznek tehát okai eddigi működésünk nemlegességének stb. — Nehogy azonban elleneink tespedés vádjával ismét előálljanak, im ezennel kinyilatkoztatjuk, hogy mindazon főkérdést, mellyck a közvélemény által napirendre idéztettek — házi- és hadiadó, közlekedési rendszer, úrbéri megváltás, városok elrendezése, hitelintézetek, ősiség stb. — külön és részletes taglatat tárgyává fogjuk tenni lapjainkban, s azok iránt, ha nem épen részletes tervezeteket is, de mindenesetre lényeges vázlatokat közteni olvasóinkkal, éspedig olly szellemben, melylyet minden elfogulatlan polgártársunk, bárha máskép elveinknek ellene is, haladási szellemnek elismerni kénytelen lesz stb. Az országgyűlés úgyis csak másfél év múlva következik ránc, nincs tehát ok rász akarattal vádolni azt, ki tervei alaposságát a rögtönzés hevének áldozatul hozni nem akarja.

Ám tessék ezentúl is ránc fogni a tespedési irányt s a feudális oppositio orgánjának elnevezni lapunkat; feleletünk annak jövendőjében fekszik, s erre bátran utalunk mindazok irányában, kik semmi mester szavára nem esküsznek, hanem önszemekkel szeretnek látni s önbelátásuk szerint Ítélni. Semmi sem lehet tőlünk távolabb, mint azt, mi a nemzet életében 15 év óta történt, megsemmítni akarni. Nem hisszük ugyan, hogy ezen idő alatt semmit el nem hibáztunk, semmi-ben nem tévelyegtünk volna; de e botlásokat véleményünk szerint tanúság gyanánt kell csak használni jövendőre nézve, nem ürügyétül a visszalépésnek. A kiindulási pont nem lehet egyéb, mint a mostani állapot, legyen az jó vagy rász, úgymint az a múlt idők eseményeiből törvényesen s tetteg kifejlett; s mi nem csak elfogadjuk ezen kiindulási pontot, de elhatározott ellenségei vagyunk és leszünk minden hátrafelé irányzott ügyeketnek. A kik netalán azért tisztelnek meg bennünket bizodalmukkal, mivel nem tudom mi okból azt remélik, hogy mi az alkotmányt petrificálni, békés haladásunk kifejtésének kerekeit megakasztani akarjuk, azok felette csalatkoznak, s azokat kérjük, vigyék által másokra kedvezéseiket. Mi igenis azon véleményen vagyunk, hogy a haladási elem az utósó időkben feles, tisztátlan anyagot vett fel magába, hogy a másoké utáni vágy, s társasági formákban nem nélkülözhető hierarchiáknak gyűlölete tetemes és káros befolyást kezd gyakorlani; hisszük, hogy nagy, de jelentés nélküli szavak s megemésztetlen tévtonok nagy szerepet vittak ki magoknak, s hogy ezek segedelmével, mind általában a közvéleményben, mind főleg megyei ki-

rökben olly egyének tolták magokat sok helyt a nemzetre vezérek gyanánt, kiket mi szabad alkotmányú országokban csak szükséges Tosznak tekinthetünk; hisszük, hogy a megyéknek egy igen nagy részében a közügyek kormánya olly kezekben van, mellyek a megyében létező anyagi és szellemi erőket nemcsak nem képviselik, de azokkal igen gyakran tökéletes ellentétben állanak; mindezt—mondom— így tudjuk és hisszük, s lapunknak feladása a dolgok ezen állapotát felvilágosítani s a természetes egyensúlyok helyreállítását elősegíteni. Azonban teljességgel nem azon czélból, hogy azokat segítsük iparkodásaikban, kik vesztegleni akarnának, s már mindent bevégeztnek tekintenek; hanem egyes-egyedül a végett, hogy felébb megírt működési rendszerünk által a haladási kérdések kellő kerékvágásukba visszaugorjanak, a vezéri szerep biztos és tiszta kezeknél maradjon, az áldozatok kérdése azok által döntessék el, kik áldozatot hoznak, s néhány hatalombitorlónak egyedárúsága megszüntessék. Elhatározott ellenségei vagyunk minden túlzásnak, emberek, dolgok és elvek körül; merőben kárhöz-tatjuk minden megsértését a sajátjognak, minden lehetlenítését a hatóság és törvényes kormányzásnak, minden ochlocratiai törekvést, minden appellatiót a szenvedélyekre, melly utójjára is nem egyéb a nyers erőre hivatkozásnál. Minden juste-milieu közt legroszabbnak tartjuk a fenyegetés és lázítás közti juste-milieu-t. De ezen korlátokon belül a legszélesebb szabadságot követeljük s adjuk a megvitatásnak, s mindaz, mi arra vezet, hogy ezen országban erős monarchia, szilárd aristocrazia, gazdag polgárság s erőteljes földmívelő osztály, egy általánosan boldogító alkotmánynak szárnyai s kitisztult nemzetiség befolyása alatt, áldott frigyen állhassanak egymás mellett, számot tarthat meleg részvétünkre, s közremunkálásunknak csak úgy tulajdonítunk némi becsot, ha ezen eredmények valósításához, csekélységünkhöz képest mi is járulhatunk. A mi szívünknek sincs más ideálja, mint e hazának lehető legnagyobb boldogsága; — e hazának mondom, mellyet imádvá szeretni nem csupán kötelesség, de nem is érdem: hanoin minden nemcsb kebelre olly erkölcsi kénytelenség, mellytől épen úgy nem válhatik meg, mint önmagától.“

E cikk megjelenése után csakhamar egy újabb körülmény jött közbe, melly ingerültebbé tevé a hírlapi vitatkozást.

Fejérmegyében néhány nagybirtoka előkelőnek izgatása, egyéb haladási kérdésekkel együtt, megbuktatá a közteherviseles ügyét. Dessewffy Aurél ezt a túlzó párt által előidézett

visszahatásnak tulajdonító. Éles szemrehányást tőn e miatt a P. Hírlap pártjának, s óhajtását fejező ki, hogy az ellenzék vezérlete biztosabb kezekre kerüljön.

Különösen roszalá, hogy indítványok mellett, mikben vagyoni áldozat hozataláról van szó, olly egyéniségek lépnek fel követelő hangon, kik a nemesség birtoktalan vagy igen csekély birtoku osztályához tartoznak. Mondá ugyan, hogy távol van tőle, megszorítani akarni ezek alkotmányos jogait; de emlékezteié őket, hogy a jogok mellett kötelességek vannak, s ilyen bizonyos esetekben a discretiói kötelesség. És van még — úgymond— ezen kívül egy nagy hazafiúi kötelesség is, melly minden jó polgárt a józan haladásnak érdekében arra int, hogy tehervállalási tervekhez egyazon időben más, sajátjogot rontó vagy a birtok befolyása ellen irányzott terveket ne kössön, ha csak e gyanús társaság által az elfogadható tervek sorsát is compromittálni nem akarja.

Az egész vita, mint látjuk, a pártműködési taticára vonatkozott, mellyet Dessewffy a haladási kérdések körül követni óhajtott. S ez oldalról is lehetőnek ellenvetései a P. Hírlapnak. Mondható vala, hogy Magyarországon ellenkező szokás divatozott ez ideig: midőn terhekről vala szó, épen az áldozattevő osztály, az adózó nép, nem hallgattatok meg. Mondható vala, mikép a tan, melly az állomány pénzügyi viszonyait kizárólag a nagy birtokosok diseretiójára bízná, részvényes társulattá aljasitaná a társadalmat, s szem elől tévesztené az állam magasabb érdekeit. Azoknak diseretiójára bízni bármelley reformot, kik minden társadalmi előny birtokában, nem érezhetik a haladás szükségét, legtöbb esetben annyi volna, mint az állományt a mozgalom indító erejétől fosztani meg, annyi, mint decretálni a tespedést.

A P. Hírlap azonban más szempontból bírálta Dessewffy eljárását. Olygarchicus törekvést látott benne, melly a gazdag, de kevés nagy urat a szegény, de sok nemes érdekeivel ellentétbe állította. S miként csak nem rég, a megyei hatóságkor feletti súrlódások között, tele hanggal hirdető a szerkesztő: veszély fenyegeti a nemzetet; nem kisebb zajt ütött most bizonyos

irány miatt, mely a nemesi osztály egységét, hasonjogúságát megtörni készül.

Másrészről viszont a Hírlap indítványaiiban a sajtósági jog megtámadását fedezte föl a conservativ lap.

Szenvedélyes ráfogások mindenfelől. S a gyanúsítások mögött a háttérben csupán az aristocraticus és democrata irány eltérései tüntek föl.

A Pesti Hírlap indítványain az utóbbi színezet vonult végig. Ez irányon túl legfőlebb azt vethetők vala szemére, hogy a birtokjogi kérdéseket túlnyomólag közjogi, vagyis általános politiceai szempontból tekintő; nemzetgazdasági oldalát kevésbé értette, s a magányjogi tekinteteknek igen alárendelt szerepet juttatott fejtegetéseiben. Egészen azonban e szempontokat sem mellőzte. Hiszen a szerkesztő még a híres márcziusi napok előtt is váltságának nevezte a reformot.

Másrészről azonban Dessewffy Aurél cikkeiből sem lehető kiolvasni többet, mint azon törekvést, melyet maga bevallott; némi aristocraticus színezetet, mely a magyar alkotmány történeti alapjainak s az angol intézményeknek túlbecsüléséből származott. Az országgyűlés rendezése körül hátrahagyott jegyzetei mutatják, hogy a népképviselőt behozatalától sem volt idegen; az új elemek ellen azonban a birtok és értelmesség nyújtotta kezességekben, s a felső ház újjáalakításában keresett ellensúlyt. „Külviszonyainkat s helyhatósági körülményeinket tekintve — úgymond — kettősen szükséges, hogy a birtok az alkotmány súlyereje maradjon; az átalakulásnak e szellem ellen vétnie nem szabad: de illy eredmény nem eszközölthetik azok által, kik minden tetteikben, szavaikban merőben ellenkező szellemet és irányt árulnak el.“ Ezért olmjta, hogy a vezéri szerep az átalakulás korszakában más kezekre kerüljön. S illy biztos kezeknek mondá Dessewffy Deákot és Széchenyit. „Ezen tisztelt egyéniségeket írta többek közt — oppositio dolgában az alkotmányos oppositio mezején, haladásunk dolgában az alkotmány formáihoz kötött haladás terén látom, — olly téreken, mellyeken velük közremunkálni kész vagyok: míg másrészről a P. Hírlap pártjától e tulajdonokat megtagadom.“

Kell-e mondanunk, hogy illy nyilatkozatok, melyek a P. Hírlap pártja s az alkotmányos ellenzék között határvonalat húztak, éles visszatorlást idéztek elő. Vádoló Dessewffyt a nevezett hírlap szerkesztője, hogy meg akarja osztani az ellenzéki táborn, s gyanúsításai által a kormány ápoló kezei alatt behedgt sebek fölszaggatásán munkálkodik.

Dessewffy hasonló étel felelt e vádakra.

Válasza cikkeinek legszónokiabb helyei közé tartozik, s egyiránt jellemzi a kor vitáinak szenvedélyességét, s az erőt, méltóságot, férfias önértetet, mely a legnagyobb szenvedélyek közepeit is uralkodott Dessewffy írmodorán.

De halljuk őt magát.

„Nyilatkozatom végére hagytam a P. Hírlap azon vádját: mintha én a kormány ápoló kezei alatt behedgt sebeket akarnám újra felszaggatni. Eltalálta a P. Hírlap, hogy ezen húr az, mi lelkemben legkesc-többen fogna rezegni, ha megpendítésére okot adtam volna, de feledé, hogy e részben vizsontorlási fegyverek az én kezemben is vannak. Nem kívánok velők élni, csak azt jegyzem meg, hogyha csekély személynemnek van valami kevés érdeme a politica mezején, az épen abban áll, hogy a mások által, bárba tiszta szándékkal is, megrontott bizodalom helyreállításához csekély erőmmel én is járultam. Én épen nem csudálalom, hogy a békéltetés szerepe a F. Hírlap szerkesztője előtt is kedvet talált, és hogy a szeretet és bizodalom magvát akarná hintegetni; szívesen üdvözlendöm őt e nemes pályán, de szerepet azért teljességgel nem cserélek, s kénytelen vagyok őszintén megjegyzeni, hogy a P. Hírlap szerkesztője, ki igen értett hozzá „luctantes ventos, tempestatesque sonoras“ bocsátani a hazára, a sokkal kopot-tabb „motos componere fluctus“-t, még nem igen szerencsésen kezeli; a mit ugyan, ha a tényeknek önéleménye felett némi becsét tulajdonit, gr. Széchenyi Istvánnali összeütközése után maga sem tagadand. Nála még mindig: „medio de fonte leporum surgit amari aliquid, et sub ipsis floribus angit.“ Ha azonban csakugyan hozzánk akar szegődni a P. Hírlap szerkesztője, addig is, míg az új szerephe jobban betanul, vegye tőlem, mint c mezőn régibb practikustól, azon tanácsot, hogy az, ki a kölcsönös szeretet és bizodalom magvait akarja hinteni, nem mondhatja, hogy ő férfiasán szólni, s ha kell tenni fog, mert ezen tevé e helyen igen rendes ellentét; még kevésbé szabad pedig neki a béke-apostolnak, a fejjérmegyei adófizető nemeseket, a most

még törvényesen nem adózó nemes társaik ellen izgatni, legkevesebb tanácsos pedig igen sűrűn idézni a Daguerreotyp íróját, mert így a ‚par nobile fratrum’ vajmi könnyen észbe ötlük; különben akadhatna olyan is, ki a béke és szeretet magvának ilyen hintegetését konkoly-vetésnek keresztelné. De hogy enigazolásomra visszatérjek: hihe-tő-é az, már csak önszereteti szempontból is, hogy én azon bizodal-mát, mellynek helyreállításában fáradoztam, negédesen lerontani igyekez-zem? S nincs-é e részben annyi jogom, mint bárkinek másnak, a töké-letes bona fides föltevését követelni? Egyébiránt teljességgel nem engedhetem meg, hogy ezen igen komoly kérdés az érzelgés mezejére vitessék át. Azon kibékülést, melly az országgyűlés végén megkészült, meleg kebellem üdvözlöm; de azért nem voltam már akkor is elég ujoncz a politikában, hogy higylem, miszerint azzal minden élesebb súrlódás-nak, minden keményebb összecsapásnak, — egyedek, pártok és érdekek közt — örökre eleje van véve. Olvassa végig a P. Hírlap szerkesztője a főrendi naplóban azon beszédemet, mellyre már két ízben hivatkozott, s látni fogja, hogy én már akkor előresejdtém a legroszabb eseteket is, s kimondám többi közt a békefenntartás feltételül azt, hogy a közvéle-ménynek igazgatása bölcs és tiszta kezekben fog maradni e hazában, ti midőn most ezen föltétel mellőztetik, midőn haladásnak keresztel-tetik az, mi jogrontás, midőn olly egyedek vezérkednek, kik meggyőző-désem szerint elegendő kezességet a hazának nem nyújtanak, midőn a municípiumok mindenhatóságának eszméje formális tudományos theo-riává alakíttatik, midőn fenálló érdekek ellen naponkint élénkebb s keserűbb fenyegetőzések történnek, egész osztályra nézve a lenni vagy nem lenni említettik, s nyíltan kimondatik az óhajtság — mint enfüleimmel csak kevés nap előtt hullám — hogy nagy birtokosoktól a megyéket az úr isten szabadítsa meg —: akkor én bizodalomrontó va-gyok, akkor én a kölcsönös szeretet örömvirágát téptem ki, mi által? — mert szét adtam az üdvös visszahatásnak, melly illy törekvések ellen mutatkozik, s naponkint erősebben mutatkozni fog; mert azon aggó-dom, nehogy ezen reactio retrograd iránynyá fajuljon, s a salakokkal együtt a tiszta érczet is magától eltaszítsa? békerontó vagyok, mert a győzelemittas felekezetet, a diadal órájában is emlékeztetem arra, mit tőle méltányosság s hazaszeretet kíván, és mert kimondom, hogy a nemzeti mozgalmak vezérszerepét nyugodtan látom az alkotmányos oppositio biztos s köztiszteletű főnökeinek kezeiben? Illy körülmények közt méltányos-e, igazságos-e rám fogni, hogy hazám szent békéjét gyilkos kezekkel fojtogatom? mintha bizony én idéztem volna elő ezen állapotot; mintha én volnék mestere az agitációnak, melly üzetik; mintha én tettem volna a nemzetet elsőbb figyelmessé a veszélyre,

mellyben forog; mintha valami titkot fedeztem volna fel, midőn egy túlzó pártnak léteiről beszéltem. A diagnosist gyakorló orvos nem atyja a betegségnek. Azoknak, kik mindig szabad sajtót, vitatási korlátlan szabadságot, örökös, mindent orvosló napfényt emlegetnek, felette rosszul áll, párt-érdekeikre nézve, a máskép vélekedőktől nem tudom micsoda kímélést követelni, s szorul szóra azon okokat hozni fel e kívánat mellett, mikkel a boldogult Gentz a megelőző könyvvizsgálatot, csakhogy sokkal jobban, védelmezte; felette rosszul áll nekik — mondom — csudálkozni, ha azok, kiken olly sokáig paczkáztak, utoljára feljajdulnak, s nem hasonlítanak azon sváb herczeghez, ki mindenét átengedte a jövevényeknek „um mit dem Feinde keine Verdriesslichkeiten zu haben.“ Csanádmegyec a mézárszéki jogot kárpótlás nélkül eltilteni kívánja, Borsodmegye a papi jószágokat akarja eltulajdonítani: de nekünk ne legyen szabad kimondani, hogy ez a sajátjog sértése; mert ez a szent békét megzavarhatná, s azt képzelhetné a kormány, vagy más valaki, hogy a sajtósági jog ellen irányok léteznek ez országban! Más szavakkal: legyen nyilvánosság mindenre, csaknem egy bizonyos párt igyekezeteinek jellemzésére nézve, s az egész világ tartozzék hazafi fénymázt kenni terveire, hogy azoknak valódi jellemét senki ne láthassa. Gyönyörű politica — ezen párt számára, de az ne kívántassék, hogy ebben a mindent elsimítani akaró manevre-ben a pártot az én csekély toliam is elősegítse. Nem szabad senkire irányokat tolni, mellyek nem övéi: de a ki a pártharczok mezején a szavaknak hisz, és nem az összefüggő cselekvések szellemét látja, a phrasisokat tényeknek veszi, a tényeket nem méltányolja; a ki nem tudja, hogy fenszóval alkotmányrontást párt hirdetni soha nem fog, ki azt hiszi, hogy behunyt szemmel legbiztosabb járni a világon, az menjen, álljon be minél előbb szárazdajkának, de a közdolgoknak hagyjon békét.

Egyébiránt mindezen álokoskodás *alatt* egy még *gyökeresebb* tévedés fekszik. A kormányról nem tehetni föl, hogy nem tudja a kérdéses pártnak igazi jellemét, cselekvését, eljárását. Ez azonban koránsem elegendő ok a bizodalom megbomlására: mert egy alkotmányos ország kormányának tudnia kell, hogy a szabad vélekedések mezején mindenféle pártnak kell és lehet lenni. Nem is akadhat fel ezen: csak akkor csökkenne a bizodalom, ha ezen párt egyedárusságának magát a nemzet alávetné. És valóban, a melly mértékben növekednék ezen párt hatalma, ugyanazon arányban fogna a kormány bizodalma alászállni a nemzethez, és fordítva: azon arányban növekedne a bizodalom, mellyben e párt ereje alábbszálland. Ezen utolsó eredményt pedig semmi sem mozdíthatja inkább elő, mint világos többszöri elmondása annak, hogy c párt mit csinál, mit akar, hova viszen? Mióta ezen párt egyes

emberei a sajtósági jog megtámadását indítványozák a nélkül, hogy a főnökök szükségesnek tartanák az ünnepélyes ellenmondást; mióta világosan törvényhozói körbe tartozó kérdéseket megyeileg tetteleg kettévág; átlépett meggyőződésem szerint a rubikonon, áthágta a határt, mellyel az alkotmányos oppositionának áthágnia nem szabad, s kötelessége minden hazafinak, ezt minél többször s minél hangosabban kimondani.

Ismerem az állás töviseit, miknek kitéve vagyok, midőn az itt kimondott nézetek orgánumává tettem magamat. Jobbrul s balrul, mögöttem s előttem hallom zúgni a szörnyű szót, hogy ‚kormányember‘ vagyok. Én pedig egyenesen kimondom, hogy igenis ‚kormányember‘ vagyok. Vagyok pedig kormány embere a szónak azon értelmében, hogy kárhoztatok minden működést, minden elvet, mellyek törvényes és hathatós kormányzást lehetlenné; mert meggyőződésem szerint hathatós, és nem nominális kormányra van szüksége a nemzeteknek, hogy boldoguljanak, státusemberekre és nem prókátorokra, hogy nagyok és erősek legyenek. De mindenekelőtt és felett magyar vagyok, fia ezen szeretett hazának; minden egyébnél fontosabb előttem ezen országnak boldogsága és érdekeinek, nemzetiség s alkotmány alapján, kifejtése. Hitem az, hogy minden, mi ezen országban jobb kormányzati rendszer érdekében még szükséges, a természetes úton el fog éretni: részint az anyagi érdekek kifejlése által, melly érezhetőbbekké teendő a helyhatósági visszaéléseket, s egy magasabb ellenőrség szükségseit: részint az értelmesség" előmenetelétől, mert hiszen nem lehetséges, hogy a magyar vállakon álló egészséges fők előbb-utóbb túl ne adjanak amaz, egész Európából kicsapott tévnanokon, mik most a bölcsesség culminatiója gyanánt üdvezeltenek. Ezen úton reményilem én azon fentebb érintett eredményt, melly majd egy jobb korban párosodni fog a haladás, kifejlés és józan szabadság minden nemével. És ha volnának bárhol is olly ármányosak, kiknek szemében e haza békés kifejlése szálka, kik gyűlölik nemzetiségünket, kik boszankodva látják, mikép jó úton valónk e hazában rendet és szabadságot, jólétet s nemzetiséget, szellemi erőt s anyagi boldogságot összhangzatba hozni; a kik örömmel látnák, hogy ezen lassú, de biztos működés, ezen üdvös közremunkálása a nézeteikben elágazó, de tiszta szándékban összeforrt hazafiaknak, megbomoljon, ha — mondom volnának illy ellenségei a hazának, azoknak annál hathatósab szövetségese a P. Hírlap pártja, mert hinni akarom, hogy nem tudja, mit cselekszik.“

Utósó előtti cikke volt ez Dessewffy Aurélnak.

A legnagyobb munkásság közepeit lepte meg a halál.

A nap nagy részét a büntetőjogi országos bizottmány ülésiben tölté, hol egyike volt azoknak, kik a codificatio legfárasztóbb részleteihez szakismerettel szólották. S e folytonos munka mellett a „Világot“ nemcsak vezércikkekkkel ellátta, hanem a szerkesztés legapróbb dolgait is végezte. Jelen volt továbbá a pestmegyei gyűléseken. Bement sokszor nagy szelesen, csomó papírral hóna alatt, mellyek még az nap előadandó hivatalos (tanácsosi) irományai voltak; megkérdezé szomszédjától, miről van szó; megírt néhány levelet, — mert nagy kiterjedésű levelezést vitt; egyegy szót jegyezgetett papírdarabjaira; levélkéket szórt az ülésben is jobbra balra; s mire a szólás sora rákerült, megdöngölé magas homlokát, fölpattant, és a legtisztább logikai rendben árasztá ki ékesszólása gyors folyamát, mellyet alig leheté figyelemmel kísérni. Részt vőn ezek fölött minden társulati mozgalmakban. Az irodalomban egyetlen érdekesebb mű sem került el figyelmét. Fölkereste baráti társaságát. S barátnak száma pártján kívül sem kevés volt. Széchenyi asztalánál, Eötvös kandallója mellett, Deák pipázó teremében és Szalay László dolgozó asztala körül egyike volt a legszívesebben látott vendégeknek. Őszinte jóakarata s fényes tulajdonai vonzották hozzá mindazokat, kik a békés kiegyenlítés, a transactio emberei voltak. Csak a szűkkeblű pártgyűlölség különzé el magát tőle; s ő viszont csak a pártok aljasabb régióit kerülte. S mindezekfölött még a női köröket is maradt ideje élvezni.

Idegeit azonban elgyöngíté a test és léleknek örök izgatottsága.

Lázba esett.

S midőn kissé jobban érzé magát, orvosi tanács ellenére, ismét megjelent Pestmegye gyűlésein.

Izgatott állapotban hagyá el a gyűlésteremet, hol újra erős összeütközése volt Kossuthtal.

Visszaesett a lázba. S néhány nap múlva már, 34-dik évében, 1842 febr. 9-kén, örökre elszenderült.

Legnagyobb ellene, Kossuth, mély megilletődéssel jelenté

a P. Hírlap közönségének a gyász hírt. „Mennyi ész, akarat, tettvágy, milly lángoló érzelem, mennyi remények s mi fényes jövőndő voltak e névhez csatolva — úgymond — s néhány napi láz és vége mindennek!“

Családa könyvei közé színekülönbség nélkül vegyült a nemzet részvétkönye.

Koporsója körül a pártok, fegyvereiket lerakva, gyülekeztenek.

Pártja legjelesebb szónokát, előharcosát, vezérét s legnagyobb státusférfiát veszté el benne. Oly sok oldalú műveltség, oly alapos tudomány, annyi erély, kitartás, körültekintés, önbizalom, oly erős szenvedély annyi státusférfiúi mérséklettel senkiben sem volt többé feltalálható. Senki sem bírt többé pártja egyéniségei közt oly rendezett eszmékkal, sem oly világos, tiszta és mégis tartalmas, s egyszerű, szabatos és mégis erőteljes előadással. „A conservativeknck — úgymond Szalay — az volt ő, mi Fülöp fia a macedóniaiaknak; utána a Ptolemaeusok jöttek. Diviserunt vestimenta ejus; felosztották egymás között a birodalmat; az egyiknek a megye jutott, s ha nem hasonlított hozzá a dialecticában, hasonlított legalább abban, hogy leszavazták, mint őt; másoknak a journalistica jutott, s ha nem hasonlítottak hozzá a terrenum gondos kiválasztásában, a gyenge részek masquírozásában, a divide et vinces-féle tervek kigondolásában, hasonlítottak legalább abban, hogy a P. Hírlap felett ők is szerettek volna diadalmaskodni stb. stb.“

Legtöbb felelősség terheli azokat, kiknek az országgyűlés jutott osztályrészül. A forradalom története a 43-ki hongyülés mulasztásainál veszi kezdetét.

Az ellenzék egy lovagias, tiszteletreméltó ellenfelet veszté Dessewffy Aurélban, ki magasan fölötte állott a conservatív párt gyarlóságainak. Semmi kétség, hogy ő e pártnak Peelje leendett, ki annak daczára is átviszi a már visszautasíthatlan reformokat.

A conservatív főnökök közt nem volt egyetlen is, ki több pontokban közelített volna a reformpárt mérsékelt töredékének igyekezeteihez. Némi aristocraticus színezettel ugyan, — mint

láttuk — de őszinte barátja volt ő a reformnak. Az aristocratiáról többször írta, hogy csak a nemzeti nyelv s ügyek gyökeres ismerete, a köztanácskozási részvét, s a nemzet minden érdekeivel összeforrás biztosíthatja ezen osztály részére a befolyást, mellyet helyzeténél fogva igényelhet. S a válasz, mellyel nézeteit olykor igazolá, hogy: ő fogja azokat majd alkalmazni, utógondolatokat sejdített, mellyeket el kelle hallgatnia, hogy maga után vonhassa azon elemeket, miknek élén hatni akart.

Talán ez utógondolatok elhallgatása miatt történt, hogy sokan benne nem akartak többet látni egy felvilágosult abszolutistánál. E félreismerés miatt sok keserű gyanúsításnak, boszantásnak lőn tárgya, s részint ezek áldozata.

Mélyen fájtak neki a vádak, mikkel illeteték, a hűtlenség vádjai hazája iránt, mellyet forrón szeretett.

Ítéljen bár mindenki Dessewffy Aurél politicája fölött saját szemüvege szerint, azt pártszín-különbség nélkül meg kell vallani, hogy benne a közügy s irodalom tiszta főt, belátó gyors értelmet s az ítélet hatalmával erős szónokot és országfit vezett. Egy vala ő a nemzet leggenialisabb fejei közül. S mit előkelőink növelési rendszeréről írt, annál jobbat és szebbet e tárgyról alig lehet mondani. Valódi magyar érzelmein kívül azt is bizonyítja ez, hogy a korán elhunyt olly szellemdús író leendett, mint jeles szónok és státusférfiú volt, hivatva a kor országáni és társadalmi nagy kérdéseinek alapos és elmés megvitatására.

Cs. A.

KÖLCSEY FERENCZ.

A mely nemzetnél a műveltségnek és polgárisodásnak kifejlése és előhaladása a cselekvő életnek minden utait megnyitotta, következőleg erőnek és tehetségnek mintegy magától kínálkozik az ösvény, mellyen járnia és hatnia kell, és röptének nincs más határa, mint mellyet a képesség szab, még ott is gyakran láthatni kiváló főket, különös körülmények befolyása által egészen más térre szorítva, mint a mellyre a Genius eljegyezte őket; sőt az sem példanélküli, hogy tehetség és lángész nyugalmat és kielégítést kívül keressen azon ösvényen, melly az övé, mint tudva van Rieheliouról, hogy a nagy politicus való dicsőségénél felébb becsülte a közepszerű író koszorúcskáit.

A kényszerű körülmények elhatározó befolyását még seregebben találjuk olly nemzeteknél, mellyek népműveltséggel nem bírnak, s állodalmi élet helyett tartományi alárendeltségben tengődnek. E sötétegűek, kikre a polgárisodás napja nem viradott, apró eszmék között, szűk láthatárban, görhöz ragadó érdekekkel, és kicsiny reményekre nevelkednek, s nyomasztó viszonyaik nyűgben tartanak minden szellemet, s szárnyát szegik a nagyobb erőnek. Itten még sűrűbbek, mint másutt, a példák: mikép a gondviselés választott emberei, e postái a következő kornak és időnek, a hivatás benső ösztöne helyett bizonyos szükségű törvényt követnek, s járnak nem a nekik szánt, hanem az események által jelölt utat; boldogok így is, ha volt elég lelkök és kitartásuk a rövid életnek meghódoltatni a hosszú mesterséget; ha szerzett kincseikkel szintolly sikeresen sáfárkodtak, mint sáfárkodtak volna, boldogabb körülmények közt az istenség adományával.

Nem egy van embereink között, kinek pályáját e tételből lehet megfejteni; s Kölcsény minden bizonynyal ezek közé tartozik.

A haza szolgálatára volt születve, s a Múzsák szolgálatába lépett; a polgári élet küzd homokára hivatott el, s mezei magányába vonult; szónokszékre vala teremtve, s dalnokká képzette magát.

Mindez lón nem ok, és nem következés nélkül; s ő az irodalomban is kivívta polczát szellemének; és pályájának emlékezete még sírjáról is jóltevőleg melegít bennünket.

Innen van, hogy miután élete végén a polgári pálya meg is nyílt szellemének, hírét, mint illyenét, a közönség véleményében elnyomták, beözönlötték irodalmi érdemei. Megszokták nagy Írónak tartani, annyira, hogy nagyobb szónoknak és politikai jellemnek elismerni feleslegesnek tartják.

Ideje tehát ez oldalról is méltatni őt, s igazságot szolgáltatni Geniusának, melly ép a közéletben fejtette ki erejének tündöklő tanújeleit, s ezekben gyakorolja főleg, az élet határin túl is, befolyását.

Egyébiránt e lapokból, mellyekben Kölcseynek nem életét leírni, hanem képét az élet hűségében is adni szándékozunk, ki fog tűnni: hogy ő szónok volt és polgár az irodalomban esak-úgy, mint az életben.

Kölcsey Ferencz, a Partium egyik megyéjében, Közép-Szolnokban, Szödemetér nevli faluban, anyai földén született, 1790. augusztus 8-dik napján; ivadéka egy ősmagyar családnak, melly Szatmármegyében, a Tisza mellett, mai napig őseinek első foglalásában él. Gyenge testalkatú gyermek volt; s egyik szemét még himlőben elvesztette. Így lépett, öt éves korában már, a helvéthitvallásúak debreczeni főtanodájába, mellyet tizenkilencz éves korában hagyottéi. Komoly, szinte szomorú gyermek volt; társainak örömei elől magába vonult; s egész idejét könyvben és tanulásban töltötte. Tehetségéhez rendkívüli szorgalmat toldott, annyira, hogy az éjt nappallá tette, s dajkája, kit vele tartottak, csak úgy tudta ágyba hajtani, hogy világát erővel elfoglalta. Mikor a humanisticumokra ért, s még inkább academiái éveiben az iskolai pensumokat szűkellette már, s a nagy könyvtárban keresett kielégítést, mellyben lassankint otthonosabb lett, mint némelly tanítói valamik, kiken

túlszárnyalt bűvárlataival. A classicus nyelveket már itt sajátjává tette; tökéletesebb görög volt, mint akárki e hazában; németül olvasott, s még erősebb volta francziában, mellyre azon korban több figyelem fordítottott; az olasz nyelv — mint maga mondá — és a spanyol később csupa sympathiából ragadtak reá. S nemcsak tanult, nemcsak olvasott, hanem az írásban is gyakorolta magát; a jegyzetek, miket olvasmányaiából készített, kötetekre szaporodtak, mellyeknek sorát, iskolaéveinek utolsójában, Montesquieu halhatatlan munkájának magyarázatával rekesztette be.

E szorgalom által olly kiterjedt ismeretekre tett szert, hogy Kazinczynak a Lipszki földabrosza felett akkoron folytatott irodalmi peréhez már iskoláiból adatokat szolgáltatott; s ekkép még világba lépte előtt viszonyba lépett ezen hatalmas halandóval, ki már akkor az újítás élén hadat üzent az óságnak; s minden tehetséget táborába gyűjteni igyekezett. Jókor megsejtette, mit fog az új iskola nyerni a szerény szőke gyermekben, ki örömét találta nem az ellenfél leküzdésében, hanem az igazság kinyomozásában; s nemcsak barátainak kívánt szerencsét hozzá, hanem maga folyvást leveleivel tisztelte meg.

Ez a viszony, egészen megfelelő lelki világának, mellyben eddig élt, kezdet óta nagy befolyással volt reá, s még inkább erősödött, midőn 1810-ben iskoláit elhagyta, s a következő évben Pesten az új iskola embereivel, s ezek között különösen Szemere Pállal azt a szent barátságot kötötte, mellynek nem lett vége innen a síron.

Ezen viszony befolyása alatt utasítá el ama felszólítást, melly őt, mindjárt azután, hogy iskoláit végezte, Debreczenbe, a jogtan székére hívta meg. Sokak előtt, kik ez ajánlat által egy huszonegy éves ifjút igen megtiszteltnek tartottak, váratlan volt az elutasítás, s családja büszkeségének tulajdonították, mellynek e dologban semmi része nem volt. Rokonai inkább azon nyugtalankodtak, hogy közhivatal után nem lát, s őszinte aggodalomban voltak, midőn büszkeségüket, kiben a jövendő ítélőmestert vagy országnagyot vélték felnőni, magányba vonulni látták az élet tavaszán, még mielőtt szerencsését megki-

sértette volna; éppen kétségbe estek felette, midőn oly útra készülni szemlélték, mellyen, az akkori vélemények szerint, csak az indult el, a ki veszni akart.

Midőn az atyáikul, anyátlan árva szülőinek hagyományán három testvéreivel megosztzott, nem is mulatta el egy jóakarója őt öröksége csekélységére figyelmeztetni, melly egy kis toldást nem tenne feleslegessé. „Hozzá toldom — felelt ő — lelkem függetlenségét, s így elég lesz.“

E felelet természetesen fakadt az ő lelkéből, ki erényről, hazafiságról a görög világ fogalmaival lépett az életbe, s egyszerű erkölcselivel, buzgó, önzetlen hazafiságával a régiség embereire emlékeztetett. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a közhivatal kötelezettségeitől általában idegen lett volna. Sőt lelke csak azért égett, hogy a közjóra világoljon. Egy fórum, mellyen felléphessen, egy haza, mellynek dicsőségéért halnia lehessen: ez a gondolat, mellyben reménye, szerelme, vágya s törekvése összefolyt. De fórumaink elpusztulva valának; s országlati viszonyainkban a közszolgálat oly szerkezetet nyert, melly az elvszerű találkozást kizárta, s egyáltalában nem tudott volna elhelyezni olyas irányt, minő Kölcsey lelkében borongott.

Különben az események, mellyeknek folyamában, s a viszonyok, mellyeknek közepette fellépett, sorsát, a mint életbe kiszállott, már elhatározták.

Ez a földdarab, mellyet Magyarországnak nevezünk, saját alkotmányával bírt az idők eleitől fogva; de ezen alkotmány, minden felől absolutismus környékében, s hosszú időn keresztül annak kapcsolatában is, nemcsak ki nem fejlődhetett, de ép-ségben sem maradhatott; mert az absolutismus, mellyel kapcsolatban éle, szükségkép elhelyezést keresett benne, még pedig mindinkább kényelmesebbet, mi által ereje fölemésztetett s árnyékká vált.

Kölcsey születése s iskolaévei, mint láttuk, Európa egyik legzajosabb korára esnek, azon nagy rengés és zivatar idejére, melly Franciaországban kitört, s mindazon politicalai és társadalmi eszméket mozgásba hozta, mellyek a múlt század végének hosszú békéjében fogamzóttak.

Ez a rengés hazánkban sem maradhatott hatás nélkül; de irányát belső körülmények határozzák el.

Midőn az eszmefolyam megindult, József császár ült a Habsburgok trónján, s a polyglott birodalmat, melyet átvett státusegésszé akarta alakítani; s intézeteiben az egység eszméjét nemcsak a státusra, jogra, törvénykezésre, közigazgatásra, hanem a nyelvre, s ezáltal a nemzetiségre is kiterjesztette. E roppant rendszer, épen mert az ország legféltettebb kincsét támadta meg, s a megsemmisítés művét befejezni látszott, a reá következő ellenhatás által, nemzeti szellemű mozgalmat idézett elő, mely a nemzetiség főtenyezőjét, az enyészettel fenyegetett nyelvet ragadta meg; s a reform pályáját ezzel megnyitotta, és megkezdte — ha úgy tetszik — a forradalmat.

Ez a mozgalom, mellynek, mint láttuk, Kazinczy állott élére, tetteg létezett, midőn Kölcsey világba lépett; s ekkép természetes volt, hogy a státusélet embere azon mozgalomhoz csatlakozzék, melly feltétele és alapja vala a jövőnek, s mellynek akkor csupa reménysége is kielégítőbb volt, mint a jelenlét kietlen pusztasága.

Ebben s nem másban van írói pályájának értelme.

Így látjuk őt az országnagy tekercei helyett lyrával kezében jelenni meg a nemzet előtt; de a tetterő, mellynek magába zárkózottsága nekie azt a szenvedést okozta, melly érzeményeit túlszínezi, ez a tetterő szűkellette mihamar a dal határait, s utat tört magának.

Mert az óság fellépése is közbejött. A mozgalom, mint mindenütt történik vele, lassankint elveszté általánosságát, s pártok keletkeztek, mellyek az újítók ellen tüzzel, vassal maradni akartak.

Aztán végkép Kölcsey szónoknak született; neki szónokszékre vala szüksége; a dal szelidítő hatalma helyett az élet fegyverére; s azt most a művészet terén találta. Elfoglalta határozott elvekkel, hajthatlan jellemmel. Ingottak az előítéletek, jajveszékelték az áltekingéyek, szinte sírt mérgében az orthodoxia, midőn a szépnek, jónak és valónak ezen bátor tribunusa fellépett criticáival; együtt volt azokban mélység és magasság;

a setétségnek egész tábora kardot köszörült ellene; de őt semmi nem akasztá meg útjában. E téren egyetlenegy volt irodalmunkban, s az idők szerencséjéül tarthatjuk megjelenését. A szónok fegyverével, egy országlár bölcseségével, s a tudós mélyértelem-ségével hódító szerepet vitt, és hatalommá tette magát, olyan yira, hogy egy évtized után az óság akkori egyik főfészke-nek, Debreczennek fiai magok vitték és rakták lábai elébe bálványait, mellyekért harcoltak az urnák népe ellen.

Ezen művészeti táborozása, mellyet művelődésünk és haladásunk érdekében, semmi kellemetlenséggel nem gondolva, olly szilárdul folytatott, egészen az a jelenés volt irodalmunkban, a mi volt később Széchenyi Hitele a politikai világban.

Ezek által hatalmas lökést adott az érelemnek, melly felé a nyelvvel kezdett újítás mindinkább haladott.

Annak, ki művelt figyelemmel vizsgálja, lehetetlen fel nem tűnni még azon sajtáságnak is, hogy mindent az országos életre vonatkoztat, még ott is, hol a végczél annak határain kívül mutatkozik; írásaiban szinte üldözi a rhetorica, még ott is, hol más nyelven akart szólani; s tárgyainak szónoki formát ad, néha még akkor is, midőn azok, természetüknél fogva, más alakot igényeltek volna.

Mind ez a Genius ösztönének tulajdonítható; s hogy ő ezen mozgalmat, mellyben sok társai a művészetet végczélnak tekintették, a további, politikai és társadalmi kifejlődés bevezetésének nézte, s egy státusbölcs szempontjából fogta fel, arról önmaga vallást tett nyilvános szószéken, mint alább látni fogjuk.

Mondja egy író: hogy a zsenik nem járnak egyenkint, hanem seregestől, rendszeres útban, mint a darvak, előttök és utánok pusztá a láthatár. Így volt az időben, mellyel foglalkozunk. Hosszú, meddő évek után egyszerre jelentek meg ama kiváló tehetségek, mellyek az új iskolát alkoták, s a nyelv ügyét kivívták minden akadály daczára, miket tudatlanság, előítélet, rossz akarat, s egyrésztől a nemzet huzamos részvétlensége, másrésztől a hatalomnak folytonos féltékenysége ellenükbe gördített. Halandó lények alig hoztak valaha több áldozatot a

közjó oltárára, mint ezen emberek. Feláldoztak reményt és szerencsét, nyugalmat és vagyont; kockára vetették az egész életet, még a dicsőséget is. Évkönyveinkben, mikkel eddig nem sokat gondolánk, tán mert csakugyan igaza lehet, a ki mondta, hogy nem sokan valának fajunkban, kik valami említésre méltót tehetni reméltek, évkönyveinkben örökre gyönyörű lapleszen az, melly ama szent sereg történetét fogja a maradéknak elbeszélni: a mint díj nélkül, eszközök híjával, egyedül a lélek ösztönéből pályát kezdtek; a mint küzdöttek gúny és üldözés nyilai között; a mint fentarták magokat külső segedelem nélkül egyedül benső erő által; a mint czélnál állottak, midőn nem is gyanították; s a mint végre az academiában találók magokat, hol lesztek fejeikről a töviskoszorút, s helyét a dicsőség szent fájának gályáival borítók el. . . .

Ezek sorában, az ország nádorának elnöklete alatt, ülte Kölcsey az academia első közülését, mellynek egyébiránt szervezésében is része volt.

Ez az intézet Széchenyi első műve volt.

A név, mellyet kimondánk, egy egész időszak, mellynek hajnala az 1825-diki országgyűlésen piroslott fel. Egy nemzet regeneratióját soha sem fogta fel senki mélyebben, gyakorlatiabbban, s annál fogva sikeresebben, mint ez a rendkívüli ember, ki magasb, láthatlan hatalmakkal látszott szövetségben lenni. Míg az 1825-diki országgyűlés elmélyedt a régi alkotmány beszánczolásában, a látnok szemei nem nyugodtak meg a porhanyó föld felhalmozásán és más téren fedezé fél a stratégiai pontokat, mellyeknek megerősítését mindnyájunk fennmaradására elkerülhetlenül szükségesnek találta. Politicai rendszerének sarkpontja a nemzetiség lévén, a nemzeti nyelv lön első gondja; megváltva találta azt szegény hazafiak szívvérével; fölverte gazdagaink tárházát most, hogy várat építsen biztossága végett, így alapított az academiát, melly a nemzeti mozgalom első phasisának zárkövét képezi; s a nyelv ügyét az érettség és teljeskorúság tekintélyére léptette.

Ezen academiában, az első közülésben lépett fel először Kölcsey, mint nyilvános szónok, Kazinczy emlékezetét ünne-

pelni. Nagy várakozás előzte meg, s a csudálat követte. Pedig az ékesszólásnak ezen neme nem olly háladatos, mint a törvénytörési vagy népgyűlési. Még a régiéknél is, kiknek fórumán a megholt felett dicsérő beszédeket tartani mindennapi szokás volt, alig látunk különös sikereket e nemben. Természetesen; mert ékesség és magasztalás lévén a földolog, tőszomszédságban vannak a tetszvágy és hízelgés, mellyek a szónokot megejtik, s ízetlenné, unalmassá teszik.

Kölcesey magasan szállal ez örvények felett; semmi kaezér-ság nála, semmi hízelgés; a virágos és festékes máz helyett, melly csömört okoz, a művészi szépség egyszerű köntösében jelenik meg, melly hódolatra bír; a bölcsnek nyugodt álláspontjáról szólal meg; egy gondolatot leteszen alapul; annak lánczolatában mintegy vezetetik tárgyhöz, hol a személyt dologgá teszi; s míg dicsóít, tanít egyszersmind és meggyőz.

Legelső emlékbeszéde, mellyről épen szólánk, az első szónok rangját szerzé meg számára az academiában; s e beszédben írói pályájának kulcsát önmaga szolgáltatja kezünkbe.

„A mi magyar nyelvünkkel véghezvitt újítások — mond szónokunk — a nemzeti, ébredező szellem természetes kiütései valának. Ezen szellem, mint mindig és mindenütt, úgy most is, és közöttünk egyes jelenetekben tüntette fel magát, hogy lassanként közönséges legyen. Nyelvünket ragadá meg legelőbb, ez lévén a legtermészetesb mód egymást érteni, egymásra figyelmezni, ideákat adni és venni, s azt, a mi a kebelben titkon és külön forr, nyilvánná és egyetemivé csinálni. Illy szempontból tekintem én a nyelvvel kezdett s gyors rohanással előre törekedő változást. Mert semmi sem esik e világon ok és egybefüggés nélkül; a mi történik ma, annak magvai század előtt, s talán senkitől nem sejtve, hintettek el; s a mi történni lóg század után, az a mostani tettekből, gondolatokból, vagy talán csak sejdítésekben ver magának gyökeret. Homályban él és munkál az író, s egykorú által kicsinységekkel hajlódénak tartatik, mert idejét idegen szavak magyarrá tételével, régiek keresgélésével, s több illy parányisággal vesztegeti. De a vezető okot legtöbbsnyire csak a következés világosítja fel; s tisztán

csak a maradók fogja láthatni: miként nyert az egész nemzet szó által ideát, idea által tettet, s tett által jöltevő, egyetemi változásokat; mikint lettek százados előítéletek semmivé; mikint enyésztek el egymásután száz meg száz lélekszorogató formák; s mindezekután miként lön lehetségessé sok szép és jó, minek forrásai, hosszú időig zárva lévén, folyást nem lelhettek.“

E nézetek elvitathatlanul jellemzik a státusembert, ki céljának világos öntudatával futotta irodalmi ösvényét.

Ezt az irányt, melly mindent a státusra vonatkoztat, működésének minden részleteiben felleljük; s e sajátos eljárás feltüntetése végett néhány idézetet közlünk munkáiból.

A szép mesterségek gyakorlásáról így irt egyik barátjához: „A szép mesterségekben élő ember az, kihez magát a gratia csatolja, s kiről mondhatjuk Tasso szavaival Goethénél, hogy annak keblében lehet nyugodni. Én az újabb nemzetek közt nem lelem azon szellemet, melly a görög nagyokon, s némelly rómaiakon is tündöklök. Azon boldog egű régieket, lettek legyen bár philosophok vagy bajnokok, egyformán veszi körül, a széplelkűségnek és örökké viruló ifjúságnak bizonyos sugára, melylyet egészen ki nem magyarázhatok, de minden észreveszen, valaki reájok figyelmes pillantatot vet vissza. Ott az érzés a szép iránt, egyesülve az érettkor bölcsességével s nagyságával, teszi azt, a mit én minden mai nagyokban is találni óhajtanék, így lennének köztünk szeretetre méltó philosophok és katonák, valamint el nem puhult érzelmű poéták, kiket az istenségnek ezen szép ajándéka, a poesis, elevenítene és vidámítana, nem pedig eltemetne. De hol vannak azon körülmények, mellyek Honiért és Socratest, Platót és Themistoclest szülték? A palaestra, s az ifjak között jókor, s sanyarúan vidám órákban szőtt szövetség, melly a lelket idején felemelte s gyulasztotta, a nélkül, hogy érzékenységre, s ezáltal puhaságba hullásra adott volna okot, örökre nincs többé közöttünk. Azonban nem méltó-e, hogy a mit a körülmények s a szokott nevelés tőlünk megtagadtak, magunk igyekezzünk elérni? Érzékenység és speculatio, s a történetek nyugodt keresése egyformán elrontanak bennünket: csinálni, csinálni kellene! A cselekedő-

tek, a publicumban forgás formálnak hasznos embert; s egy illy formált ember, ha szívében hordja a szépnek magvait, lesz aztán Pászthoryvá, Ürményivé.“

A nemzeti hagyományokról mondja többi között: „Mit akartok? Isten a milliomokat nem azért szorítá vizek és bérezek közt közös határba, hogy e temérdek erőt egyenként, szcledezve, mindennapi nyomorult gondok emészszerék fel. A mit apáitok nem tettek, azt nektek kell tenni; de soha sem fogtok semmit tehetni, hanem ha egyetemi hév, egyetemi erő, egyetemi lelkesedés gyűl sokaságtokból. Mondom nektek, gyűljetek össze a beszélő ősz mellett; hevűljetek, midőn harczairól beszél, remegjetez veszélyein, együtt szenvedjetez fájdalmaiz, így dicsőségén is fogtok osztozni. Mert ki harczolt, veszélyeztetett és szenvedez, az dicsőség nélkül nem maradhatott; s a legparányibb hazai dicsőség, a legtemérdekebb idegennél, unokákban lángot gerjeszteni, többet ér. Őseitek parányi fészket raktanak? szedjetez össze a romokat, s tegyetez belőle mély alapot jövendő nagyságnak. Apró harczokat vívtanak? csináljatek a békesség műveiz temérdekekké. Változékonyságban sínlettek? változzatek ti is, mint a lepke, nemesnél nemesb alakokra. Emlékeiz nem maradtak? mi tilt, hogy emeljetez nekiek? mi tilt, hogy Tinódiák helyett magatek álljatek elő lángénekkel? Minden kő, régi tettek helyén emelve, minden bokor, régi jámbor felett plántálva, minden dal, régi hősről énekelve, minden történetvizgálat, régi századoknak szentelve: megannyi lépcső a jelenkorban magasabbra emelkedhetni; érzelmeiteknek, gondolataitoknak, tetteiteknek több terjedelmet, tartalmat és ezélrahatást szerezniz; s egész lényetekre bizonyos nemesítő, saját bélyegez nyomni, melly nélkül mind az emberek, mind a nemzetek sorában észrevétlen fogtok, mint parányi vízcsep az oczeánban, tolongani..... Bizony a lélekkal tölt nemzetek nem ragaszkodtak híjában hagyományaikhoz; nem híjában tisztelték a lefolyt századok történeteiz. Az ezer hajó, mellyek Trója alatt tiz évig heverték, nyomorult sajkák valának; az ithakai sziklák fejedelme parányi kalandor; s minő elláthatlan mégis a hatás, mit, e magokban kicsiny képek a hagyományban megdicsőítve

okoztanak! Hasonló regécskék váltak a római temérdek nagyság alapjává; s ha ezek illy következményt szülhettek, mit nem kelle még a valóság teljes fényében tündöklő történeteknek okozhatniok? Ki tudja jobban, mint ti: a marathoni győzők emléke hőseket nevelt Athénénak; s az itáliai csatácskák győzedelemjelei ütközeteket nyertek Róma számára, egész világrészek sorsát intézőket. Azért keressetek alkalmat a hajdanra visszanezézni, s értté melegülni. Nem költői ábrándozás ez, hanem fennmaradás, folyvást emelkedés érzelme ..... Mi kötet most titeket, mint egész néptömeget együvé? hol a szellem, melly kisebb nagyobb mértékben minden keblen keresztül lángholjon? Játékszínetek? bujdosó vándorok sátorai, hol különben is minden alak idegen. Gyűléseitek? egyik osztály kirekesztő tulajdona, hol az a lehetőségig gyéren jelen meg. Egyházaitok? azokban meghasonlátok, s felekezet lelke szállt belétek. Es azok a ti versenyeitek, azok a ti köztermeitek dicsőséges gondolatok ugyan, de kevés számra vannak kivetve. Mi más lenne az, ha őseitek s egész hazátok öröm és búnapjait Duna és Tisza partjain, palotákban és kunyhókban, egyformán ülnétek ..... stb.“

Olvasunk a nemzeti játékszín ügyében készített beszédéből, azon korba helyezvén vissza, magunkat, midőn a magyar még az egész színügyet haszontalan, szemfényvesztő komédiának tartotta. Miután minden előítéleteket, mikkel a színház ügye ostromoltatott, logicájának erejével és socratesi iróniájával lesújtott, így folytatja: „Csak a nemzet részvétele állíthat nekünk játékszín, mellynek ismertető bélyege nemcsak az élet nélkül álló kőfalra festett országos czímer legyen, hanem az az önértés, mellyel annak küszöbén minden magyar belépni fog; az a lelkesedés, melly a közfigyelemnél fogva saját becsének érzésével teljes színjátszót a mindennapi élet körén felülemeli; az a nemes hazafiúság, melly által a hazában bizakodó költő tulajdon érzéseit a nemzet közönségesen uralkodó érzéseivel összeolvastja, s ez egyedül lehetséges úton hazafitársait magához felragadja. Így fogja majd a nemzet a játékszín, s a játékszín a nemzetet kölcsönösen megnemesíteni. Ha lelkesedésbe hozzuk magunkat, hazai charactertink új színben fog ismét ra-

gyogni; e characternek vonásait kölcsön adjuk a játékszínnek, bevessük a költő lelkébe; felbátorítjuk őt, hogy új dicsőséges pályát keressen, hogy új dicsőséges pályára vezesse színünket, mellyen ne többé az idegen nép majma, ne többé az idegen romlás terjesztője, hanem a nemzeti érzés tolmácsa, s a hazai virtus táplálója lehessen. Itt leszen aztán üldözést szenvedett nyelvünknek bátorságos révpártja; itt leszen a haza, hol mostani számkivetésc után megnyugszik; itt leszen a tűzpont, mellyből valahára teljes erejében kilobbanhat, hogy a maga bámulást érdemlő tulajdonainak tartozott rangját az európai több nyelvek mellett elfoglalja.....De mit jelent ezen csúfoláshoz hasonlító mosolygás, mellyet bizonyos ajkakon látok elvonulni? óhajtanám tudni, mi ezen dologban tulajdonképen neveltséges? ez a hevület-e, mellyet a nemzeti közügy védelmére fordítok? vagy ez a vélekedés, mellyel a játékszín dolgát a nemzet közügyének lenni gondolom? Közügy a játékszín? akkor jaj annak a szerencsétlennek, a ki az enthusiasmusnak már a maga tárgya által megszentelt szavai mellett hidegen maradhat; átok pedig annak a gonosznak, ki hidegségével a kártörülő lélek csúfolódását párosíthatja, kit e szent boltozat alatt, illy tiszteletet kívánó vetekedés közben a hazának gondolata vissza nem dobbant! De bizonyosan azt teszi e mosolygás, hogy a játékszín csekélyebb, mint sem a nemzet közügye gyanánt tekintethessék. Vajmi máskép gondolkoztak a pestmegyei rendek, e nemeslelkű s józan előrelátású hazafiak, kiknek hálára méltó igyekezetük bizony egyebet várt, bizony egyebet érdemlett, mint hidegséget és kicsúfoltatást! Vajmi másképen gondolkoztak azon számkivetett francziák, kik Amerikának pusztáin előbb építettek franczia játékszínt, mint lakóházat magoknak! Ne vessük ki őket, ha bátrak vagyunk, ha mellettük saját kicsinységünk érzésében kínosan el nem pirulunk; ne vessük ki e lélekkel tölt bujdosó csoportot, melly az oczeánon keresztül saját kebelében viszi hazáját, s az új világ még eddig lakatlan síkjaira plántálja által. Ne vessük ki e szent hazafiságot, melly e kevés számú hősekben, veszély és üldözés közt, hazai föld nélkül, idegen éghajlat befolyásaiban is, olthatlanul ég. Ne vessük

ki e tiszteletre méltó büszkeséget, melly eléggé merész az cshagyatásban is saját becsérszését fenntartani, s lételét csak önnön nemzetiségének érzésében keresni. A hazának szent neve nem csatolja magát a föld porához. Ezen tartomány, mellynek kiterjedését most magyar h a z á n a k nevezzük, századok előtt más néptől mondatott hazának; őseink a Don mellett is, a Kaspium partjain is, magokkal hordozták a magyar hazát, s magokkal együtt hozták azt ide. Emberek teszik a valóságos hazát, nem az élet nélkül való halmok és térségek, mellyek ezerféle népnek egyforma érzéketlenséggel adhatnak lakást. Valamint a francia lélek lángolása a számkivetés helyét francia töiddé változtathatja: úgy ellenkezőleg a magyar lélek kialvása születésünk helyét idegen földde fogja változtatni. Fajuljunk csak lassanként, mint elkezdők; s bizony e levegő, mellyet eleink vérpárájától megterhesítve szívünk, e kenyér, mellyel az ő sírhalmaik felett aratunk, e címerek, mellyeket koporsóikról lekapkodtunk, nem fogják itt a magyar hazát megtarthatni, nem fogják tehetni, hogy a nemzetiség enyészével el ne enyészszék. Azt mondhatná valaki: mit tartoznak ezek a játékszínre? hiszen őseink nem ismerték azt, őseink, kiknek példája után buzdíttatunk. Való, őseink nem ismerték azt, mert nem ismerhették; de maradt volna a nemzet a maga virágzása szép pályáján, bizonyosan megismerte volna, mivel a nemzeti virágzás (s ez már Mátyás alatt megbizonyosodott) a tudomány és szép mesterségek szeretetét maga után vezeti. Aztán mindaddig, míg valamely nemzet felfelé hág, egyedül saját erejénél fogva nemcsak fenntarthatja, hanem minden ártalmas befolyásoktól is megóvhatja magát. Nem így mi, kik három század óta idegen karhoz támaszkodva lépdelünk, kiknek sok kicsiny, ségben, a mit az erős észre sem vészén, majd veszélyt rettegünk, majd oltalmat keresünk kelleit. A virágzó magyarnak a játékszín csak egy újabb, nemes gyönyörködés tárgya lett volna; nekünk pedig úgy kell azt óhajtunk, mint hanyatló nyelvünk védelmét, mint enyésző characterünk palládiumát, mint sülyedő lelkünk felemelő eszközét stb.“

Mindezek hüvebb világításban adják Kölcseyt, mint apró-

lékos leírások; és igazolják azt, mit születéséről mondtunk. Csak a kidolgozásban tűnik fel a művészi kézde irány és szellem tisztán és egészben a státusphilosophot jelöli, kinek összes törekvése nemzetének újjászületésére, s hanyatló hazájának fel-emelésére vala irányozva. Az ő tekintete mindig a közállományon függött, s annak életén. Azt tartotta: hogy a négy fal közt kerengő, s fejérrre feketével irt tudomány, életre alkalmaztatás nélkül megholt állat. „Gazdaság — úgymond — és státustudomány, philosophia és költészet, szónokság és csillagászat és chemia, s minden más egyéb csak úgy bír belső becsét, ha a való, meleg étellel viszonyba tétetik; ha sem egyes emberi elme játékos foglalatossága gyanánt nem üzetik, sem pusztán emlékező tehetséget ragyogtató bútornak nem tekintetik; hanem a társaság kifejlési és haladási nagy körében él és mozog; s vagy egyenesen tetté változik, vagy jövendő tettek kifejtésére s előhozására számoltatik ki.“ Ez a saját szempont, melyből a művészeti mozgalmat tekintette, adott neki tulajdon állást az irodalomban, s ez okozá, hogy már az irodalom teréről kiváló befolyást gyakorolt az életre; vezérelte azt műbeszédei által, mellyeket erő és szépség, tisztaság és melegség jellemeznek. Az élet embere volt, mielőtt még szónokszékét annak síkjára tette volna által.

Bizonyoságot tesznek erről minden művei, mellyekből idézteinket Berzsenyi feletti emlékbeszédével rekesztjük be. Berzsenyi költő volt, s az academia Kölcséyt hívá fel emlékezetét ünnepelni. Olly tárgy, melly semmi political eszmét nem költ fel. De a közélet embere, mint látni fogjuk, itt sem tudta magát megtagadni; eredeti, saját fogalommal jár el tisztében, s a költőnek épen a valóság értelmében szolgálat igazságot.

Az emlékezet bölcseletével megnyitván beszédét, általtér Berzsenyire, s így folytatja: „Illő a kor embereinek tudtul adni: miképen e magányba vonult, s címekkel nem ragyogott férfiúban azon kevesek egyike van eltemetve, kik a sülyedés szélén gyakran állott magyar nemzetre való dísz hoztanak. A sokaság nem foghatja meg: mint lehessen költőről így szólani. Jól van! Ha ti azt hívjátok költőnek, ki szavakat foglal ver-

sekbe, s történetesen felduzzadt érzeményeit, s egyegy elmésen elővillant gondolatát papirosra önti, s olykor valamely csillogó urat pártfogás reménye miatt megénekel, vagy a könyváros szűk zsoldjáért az almanachokba divatárukat készítget: akkor, igenis, a sokaságnak igaza van. De ha költő nevet csak az érdemel, ki nemesített érzelmeket hordoz keblében, ki a természetre, az emberi szenvedelmekre vizsgáló tekintetet vete, ki a való életet magas szempontokból vévő fel, s dalát a szépnek és jónak s az örök dicsőségnek szentelé, hogy általa minden ifjú kebel szent lángra gyuladjon: vallj átok meg, akkor a költő bizonyos jötevője az emberiségnek; s nevét hála és tisztelet érzelmei közt kell neveznünk. Való, a költészet jótétei nem épen kézzel foghatók. Akarjátok-e, hogy csak az érdemeljen ügyeimet, a mi gyermekeitek kenyerét bőven adja meg? Oh úgy — az egyszeri író szerint — a kerekas rokka fel-találója minden Hómérők felett fog állani! De gondoljuk meg: az ember nemcsak testi, hanem szellemi lény is egyszersmind. Mi lenne az emberiség, ha vadállatként egyedül élelem után futkosna? s mi lenne a nemzet, melly egyedül kalmárkodó nézetek után indulván, az egész természetet csak kincses ládának tekintené, s a csillagok ezreit csak arravalóknak, hogy portékás hajója utát igazgassák? A műveltség kezdő korában minden nemesb érzemény és ismeret költő által énekelteték. Vallás, philosophia, történettudomány költészet karján léptek fel. De az ember hívtelenné lőn mesteréhez; s mikor a kor haladtával ifjúi lelkesedése hideg körültekintéssé változott, minden ismereteitől s tudományától azt kívánta, hogy éléskamrájának, kincstárának, s uralkodási szomjának szolgáljanak, így tétetett a valláshatalom zsámolyává, az isteni mathesis hódítók és uzsorások eszközévé, s több ilyenek. És ezek s a hasonlók ugyan mindaddig, míg, s a mennyiben az egyetemi haszonvágyat eszközük, becsben fognak tartatni; de költészet és philosophia hidegen nézetnek. Mert sem mindennapi kenyeret nem természetnek; sem gyárművek virágoztatására közvetlen nem alkalmazhatók. Vannak, kik üres óráikban a költő műveinek néhány pillanatot szentelnek; s azok becsét,

mint időtöltést szerző dolgokét, határozzák meg. De jaj a költőnek, ha czélja csak időtöltés vala! A való költészet, s a philosophia komoly műzsája rokon szövetségben állanak. Mindegyik magas emelkedésben lebeg az emberiség felett, pillantásait szüntelen arra fordítva. Két tolmácsa a léleknek, melly az állatemberben isteni eredetet bizonyít. Boldog, ki intéseiket érzeni és érteni megtanulható! . . . stb.“

Eszme és szellem Guizot azon beszédére emlékeztet, mellyet a művészetek londoni királyi academiájában egy ünnepélyes alkalommal tartott. „A művészet ismerete és szeretetű — mond e jeles státusférji — oda is kiterjedt, hol ismeretlen volt eddigien.....Festészet, szobrászat, és zene a közönség ízlésébe és modoraiba csepegtetvék, s csaknem népszerűekké lesznek.

Ez valóban nagy áldás e korban, s a társaság jelen állapotában. Mit tennének, mit kellene tennünk mindazon egyénnel, azon milliókkal, kik szünet nélkül a polgárisodás, befolyás és szabadság élvezetei után törekesznek, ha kirekesztőleg csak a világi jóllét, vagy a közélet szenvedelmei mutatnák ki nekik az irányt? ha nem gondolkoznának egyébről, mint kincsgyűjtésről és jogvitatásról?“

Íme a vonás, melly a státuseMBER gondolkozását megkülönbözteti. A tudós a művészetnek önmagában végződű czéljánál megállapodott volna, s ítéletének a tökély határától vette volna mértékeit; az országlat embere a gyakorlati jelentőséget fogta fel, mellyel költészet és művészetek az életben bírnak; a szellemi szükségeket vette számba, mellyeket a társaságban fe-
deznek.

Ez a szellem különbözteti meg Kölcseyrkek irodalmi munkásságát, s ezért mondánk, hogy miután polgári pályára lépett is, iránya nem változott, csak tért cserélt.

Így hozta magával a nemzeti ügy fejlődése.

Amaz országgyűlésen, mellyen Széchenyi az academiát alapítatá, már észrevehetőig mutatkozott, hogy az újítási mozgalom elhagyandja a nyelvet, s political és társasági kérdésekre fog irányulni. Igen; a nyelv már annyira lábán állott, hogy szolgálatára lehetett a politicának; s az 1823-diki biztosságok

szinte azon ellenhatást költék fel a politicában, a mit József császár intézvényei a nyelv körül. Egyes megyékben hatalmas ellenállással találkoztak a kormányrendeletek; s a reá következő országgyűlésen egy nemzeti oppositio kezdte képződni, melly a gravamenekből indult ugyan ki, de eljárása eszmélkedésre vezetett; közvélemény kezdte alakulni, melly az állapotok változtatását kívánta, s minden időjelek a polgári életnek bekövetkező új szakára utaltak.

Az elégületlenség a jelen állapottal, a vágyódás jobb élet elébe, inkább-inkább terjedeztek; de ez irány megtalálva, az eszközök felismerve még nem valának. Ekkor megjelent Széchenyi; kiadá Hitel című munkáját, s a közérzésnek és gondolkodásnak szót és irányt adott. Rendkívüli volt a hatás, melyet e munka a magyar világban gyakorolt; nagyszerű eseménynek mondhatni, mellyre egész jövőendő épült.

Az átalakulás vitálya elkezdődött; s a kormány nem tartóztatható többé vissza az úgynevezett rendszeres munkáknak közlését a megyékkel. Ezt szintúgy kívánták az újítás barátai, mint ellenségei; amazok, mert alkalmat láttak benne egész jogállapotunk revisiójára; emezek, mert időt vélték nyerni, mialatt az újítási hévhültni fog, s a fennálló állapot a hirtelen támadás ellen védve leszen. Ezen érdek gondoskodott is, hogy a köz vitatásnak, a sarkalatos törvények újabb sanctiója által, némi korlát vettessék; minden korlát azonban haszontalan vala, mihelyt egyszer a revisio megengedettett, és a vitások megindultak; mert az eszme fejtette magát.

A megyei élet itt nyert más alakot, más szint, más szellemet. A tárgyalások közben fellépett eszmesúrlódás, s a mozgó, nyilvános élet, melly az erőknek versenyt nyitott, felköltötte az erélyt, fejtette a tevékenységet, nevelte a jellemet, összehozta a véleményeket, s képezte kifelé a pártokat. A birodalmi hatalom nem vette eléggé szemügybe e régi intézvényt, mellynek teremeit most a fejlődő oppositio igen alkalmas táborhelynek *találta, s elkezd ott besánczolni magát.*

Természetes, hogy Kölcsey irodalmi körben többé nem maradhatott; az idő új téren igényelte erejét, s polgári pályára

lépett; igen szerény helyet, aljegyzői hivatalt, fogadott el Szatmármegeye 1829-diki magistratusában. Ezen lépése sok apró ember nagy ambícióját piríthatta meg. Wesselényivel való szoros barátsága ez időszakban vette kezdetét; kivel e megye szellemét inegváltoztaták. Egy pártot képeztek, mellynek tekintélye Wesselényi, támasza gr. Károlyi György, szelleme Kölcsey vala; s mellynek hatalma egy ifjú, erőteli magistratusban gyökerezett. A régi embereket, kik itt mind ekkorig olly tündökletesen képviselték a boldog óságot, tehetetlenekké tették, s végre kiszorították a megye kormányáról, s a közgyűlések működéseit olly irányban vezették, melly a hatalom figyelmét felköltötte.

Különben nemcsak a kormányügyek körül, hanem főkép a rendszeres munkák tárgyalásában tűnt fel e megyében a szellem változása. E tárgyalásokban Kölcsey fő részét vett mind vizsgálat, mind dolgozás által egy férfi társaságában, kinek nevét a világ nem ismeri; mert azon nagy lelkek közé tartozott, kikről Schlosser mondja: hogy észrevétlenül tűnt el a világ piaczaról azért, mivel nem nyílik számukra mező.

Ez a férfi Nagy Károly volt, a mostani Selmezcyné első férje, az időben, mellyről szólánk, Szatmármegeye főügyésze. A tárgyalások egészen rajta fordultak meg, szintűgy, mint a kidolgozások egészen Kölcseyen; ez philosophicusabb volt, amaz historicusabb; s e viszonyban Kölcsey politicalai képzettségére, főkép, mint Kölcsey, még halála után is, emlegeté, jogtörténeti ismeretei által, nagy mértékben hatott. Kölcsey ez időszakot élete egyik kellemes szakának vallotta; s munkájok végén valának már, midőn társa a sorvasztó betegségbe esett, melly csakugyan később sírba vitte. Ekkor, 1831. aug. 2-ről írta hozzá a következő sorokat: „Tegnap estve későn vettem urambátyám levelét. Kifakadozó örömmel nyitottam fel azt, s búsan tevém le. Hogy beteg, hogy a végnyugalomra átlépésről szól, az engem lelkem mélyéig hatott meg. Érzem én, mi kipótolhatlan hézag fogna kebelemben támadni, ha elveszteném, érzem, hogy életével az én politicalai életem szoros egybeköttetésben áll. Mi magányosan fognék én az én parányi világomban állani! Ne

engedje az ég, hogy még e csapás is keresztül menjen felettem.

..... Sokaknak van ezen életre szüksége, még azok közül is, kik általérteni, s teljes mértékben becsülni sem akarattal, sem tehetséggel nem bírnak.“

Dolgozataik, mellyek a megye által elfogadva, a következő országgyűlésre utasításul valának szolgálандók, nagy hírre kaptak, s ímé a szomszéd megyékbe is átkérettek, s otthon a megyei levéltár becses darabjai lőnek; és Kölcseynek útját elkészíték. Nem vezete az többé Hymettus hegyére; szíve már csak pihenni járt a szentelt ligetekbe, de maga nem lakozott ott többé, az élet gondjainak adott helyet lelkében; s a csalogány zengésétől szoktatta magát a világi zajhoz, melly elől húsz évig elvonult.

Egy volt a legérdekesebb jelenetek közül e nyúlánk, magas termetű, de gyenge testalkatú, kopasz, borotvált arczu és ajkú, örökké halvány, szerény, egyszerű s igen tiszta alakot látni a megyének torzonborz bajuszú, pirosfájú, pohos hasú, vastag nyakú tisztái és táblabírái között, kikre szolid szokásai és nemes philantropiája által polgárosító hatással volt.

Innen egyszersmind egy félreértés következett; egy eredeti, nem fontos, de jellemzetes történet. Nevezetesen azon törekvésben, miszerint Kölcsey a megyei és társasági életnek eivilisáltabb hangulatot adni igyekezett, némelylek világpolgársági irányt láttak, s egy napon, bizonyos nemzetiségi kérdésben, névtelen német levelet vett, melly ben ő így szólítottatott: „Cosmopolit!“ Nevetve boszankodott. „Egykori censoromnak — monda, ki egy munkámat eltiltotta, mert, szerinte, Villers-nek a reformatióról közzé tett nézeteit pártolom, holott, ép ellenkezőleg, az egész munkában Villers-t igyekeztem megczáfolni, e szegény censornak megbocsátottam; de nincs sem földön sem égben bocsánat annak számára, ki engemet képes egyébnek látni, mint magyarnak.“ Olly kedélyesen monda ezt, hogy tréfálni látszott inkább, mint boszankodni; érzé, hogy a tisztát nem kell mosni annak, kinél minden érzés és gondolat, szó és tett a nemzetre vonatkozik; kinek nem kelle jóllét, nem kelle szabadság, nem kelle még a dicsőség sem, ha nem volt nemzeti;

ki még a monarchiái szerkezet cultusát is magyar értelemben fogta fel.

„Nem az nekünk a király — mond egyik beszédében — a mi sok más népeknek. Mi egy ezred óta bírunk polgári alkotmány-nyal, mellyért az európai nagy népek még most is kinos vonaglásban küzdenek; s királyaink ezen alkotmány egyik elengedhetlen, egészítő része. Őseink az ország egyetemi érdekeit, s a jussokat, miket egyes polgár sem birni, sem gyakorolni közsérelem nélkül nem képes, a koronában megtestesítették, s e koronát tették fel a választott főre, hogy legyen az alkotmányi közszabadság fenntartásának képviselője. Szentnek nevezék a koronát; mert a legszentebbnek gondolatát köték hozzája: gondolatát a szabad nemzet egy testbe foglalásának, gondolatát az egyesült néperőnek, melly ne csak idegen bitorló, de egyes honfiak féketlensége s hatalomvágya ellen is bonthatlan gátat emeljen. Nem következett-e szentnek tartaniok, erős kapcsolattal magokhoz szorítaniok a személyt is, kire koronájokkal együtt a gondolatot is általruházták? nem következett-e, hogy magyar, e korona s az azt viselő fő nélkül polgári alkotmányát ne képzelhesse? hogy híve legyen mindkettőnek az utolsó perczig? s hogy egyiket a másik nélkül elveszettnek képzelje? íme ez nekünk a király; ezt értjük mi a magas név alatt; ezt kell értenünk; mert ki nem mondhatjuk azt visszaemlékezés nélkül a bomolhatlan esküre, mellyet az, ki e névvel dicsőítve van, első hozzánk léptével ég és föld hallatára elzengett; ki nem mondhatjuk visszaemlékezés nélkül a nemzeti egység és szabadság fölségére, mellynek megmaradásáért isten előtt az eskü tetetett.....“

Az elvek, miket itten Kölcsey a magyar alkotmányos királyságról kinyilatkoztatott, politicalai gondolkozásának alapját feltűntetik. E szellemben látandjuk őt működni, mint törvényhozót; s nagy ideje áttérnünk pályájának ezen éveire.

Az 1832-diki országgyűlés következett el, s Kölcsey Szatmármegyéből követté választatott. Wesselényi akart társa lenni; azonban a szatmáriak már hűlni kezdtek iránta; s viszályaltették azon okból, hogy a főrendek házában több szolgál-

latot tehet a hazának. Volt készüllet elég mindenfelé. A közélet a megindult mozgékonyság által némi szint kezdte nyerni már, s a rendek képviselői nagy reményekkel, nagy feltételekkel gyülekeztek Pozsonyba. Kölcsey szintúgy táplálta e reményeket, és leikébe fogadta e feltételeket. Érdekes látni, e különös lény, honszeretetének magasztaltságában mint vizsgálgatja, mint mérlegeli magát, állván új pályája küszöbén. „Íme ez a Haza — így ír Naplójába, midőn Pozsonyba érkezett — melly gyermekségem álmaiba, melly ifjú és férfikorom érzelmeibe lángvonásokkal szövé szent képét; ez a Haza, mellynek dicsőségéért meghalni olly régi s olly szép gondolata vala lelkennek, s mellynek háromszáz évű sebeit szívem alatt ezerszer érzém megújulni. S te mit fogsz érette tenni, mit fogsz tenni most, midőn álmok helyett való pálya nyílik előtted? Lesz-e erőd, létrehozni az ideákat, mik húsz év óta boronganak kebledben? Lesz-e bátorságod szembeszállani minden akadálylyal . . . ? Fogsz-e túrni rettentést, jéghidegséget, hálátlanságot és félreértést . . . ? De fogsz-e ostromot is állani a kísértések között . . . ? Fogsz-e szél és hab ellen küzdeni, ha minden elhagy, ha bűnnek mondatik, a mit angyalod kebled mélyén sugall, ha minden való és jó, minden szép és nagy legyőzvetve sülyedez? Oh, jól érzem én, mit és mennyit kellene tennem; Te pedig ott fenn, vagy itt benn, ki mindeddig tisztán megőrzéd c kebelt, adj segédet mind végiglen!“

December 19-kén foglalá el székét. Nagy hírben állott már ekkor, s mint irodalmi tekintélyt, országgyűlési tollvivővé választották. Gondolák társai: hogy feliratokat és üzeneteket szerkeszteni váltig alkalmas ember leszen, mert hiszen tollal foglalkozott, míglen hajszálai elhullának; mert különben politikai képességéhez eleinte nem nagy reménnyel voltak, főkép, mivel tudós ember volt. Ezt az előítéletet azonban megbocsáthatjuk a 32-diki rendeknek, miután tapasztaljuk, hogy egész pártok nem tudtak még napjainkban is kiocsúdni azon hitből, miszerint politikában a tudományt tökéletlenségnek tartották; mert hiszen vezéreik által látták vagdostatni a tudásnak fáját, kik gyakorlatiasságokat az által vélték bebizonyítani, hogy a

politikai tudatlanságot rendszeresítették, s mint álét embereihez illett, phrasist állítottak a logica helyére.

Kölcsey boszankodással látta ezt; a balfogalmak közt legbalságosabbnak tartotta. „Semmi sem lesz belőlünk — mondá egykor Wesselényinek — míg az életet ellenkezésbe állítják a tudományyal.“

Egyébiránt a követek táblája már az által, hogy tollát Kölcsey kezébe adá, kijelölte őt az országnagyok figyelmére; s ezek az országgyűlés első heteiben folyvást látogatták; igyekeztek kitanulni és megnyerni őt. A mint azonban Kölcsey első beszédét, a nyelv ügyében elmondotta, vége szakadt a látogatásoknak. A követi karnak, ugyanis, leghőbb haladási törekvései megtörték a főrendek házának mereven mérsékletén; és Kölcsey kebelében mindinkább gyűlt a keserűség. Eddig tollvivői tisztének élt; sokáig hallgatott; de midőn a nyelv iránti kívánatokra megérkezett a főrendi válasz, melly a római nyelvet továbbra is fenntartani akarta, ékesszólásának egész hatalmával fellépett. „Ha a római tanács és nép — így kezdé beszédét — maga hatalmának főpontján még most is állana; ha mi ezen római népnek egy meghódított tartományocskája volnánk; s úgy, mint alattvalók folyamodnánk hozzájuk, hogy szabadulhassunk meg nyelvektől, és ők adták volna nekünk ezen választ, azt megtudnám fogni; de mikor magyar nemzetnek kívánságára magyar főrendek adnak ilyen választ, azt megfogni nem tudom.“ Nem szükség tovább folytatnunk; már e kezdetben elítélte a házat, melly a nemzeti nyelvnek teljes jogba tételét hátráltatta; beszéde folyamában pedig nemcsak okaik ürességét kimutogatta; hanem egész értelmüket összezúzta; sőt végre a két tábla viszonyára térvén, a főrendeknek állását is megrázogatta. „Nem csodálnám — így szól beszéde végén — ha nemesség és adózó nép között forogna a kérdés; ha a főtablánál az egész nemesség, itt pedig az adózó nép képviselői foglalnának helyet. Akkor ezen viseletét születéshez kötött előítéletekből, régi privilégiumokhoz ragaszkodásból, s több effélékből, menteni ugyan nem, de magyarázni lehetne. Most nemesség és nemesség közt, még pedig egyrésről ötszáz, másrészről hétszáz ezer nemesség közt van kérdés.

A szerint, a mint körülállásaink, s országgyűlésünk mostani rende állanak, a szerint, a mint magok a főrendek a napkönyv iránti válaszban kinyilatkoztatták, e kétfelé ülő nemesség egyetlenegy országgyűlési test. Egyetlenegy testnél csak egy többség gondolható; a hétszáz ezer kétszer jelentette ki magát; s kérdem: mi joga van az ötszáznak olly kemény ellenmondást csinálni? Én a mi polgári alkotmányunkban csak egy vető-t ismerek, s ez a koronához van kötve.“

Ezentúl nem érintkeztek vele többé az országnagyok, kiknek egyike azt mondá egy társaságban: hogy veszedelmesebb szó még nem mondatott az országgyűlésen, mint az, melyet Kölcsey az ország többségéről kinyilatkoztatott. De minél inkább hagyák el, annál zajosabb karral fordult felé a közvélemény; s alig tekintetett többé valamelly tárgy bevezettnék, míg Kölcsey ki nem nyilatkoztatta magát.

Különben ezen országgyűlés, melynek az akkori hiedelmek szerint, alkotónak kell vala lennie, igen nehezen, és egybehangzás nélkül indult meg. Az emberek lassan, és későre találkoztak, mert vezéreket még nem fogadónak el; s a vélemények sokára, jóformán csak Deák Ferencz belépésével kezdtek compact párttá fűződözni.

Az elágazásra sokat tettek a királyi előadások is, melyekben az úrbéri tárgy ezen országgyűlés első teendőjéül volt kijelölve.

Az oppositio politicája alig terjedett még túl a bátor ellenkezésen a kormány irányában. E színezet legtöbb emberei, mihelyt az udvar úrbért akart, azonnal a kereskedési tárgy mellé állottak, s darab ideig akadályai lőnek minden czélszerinti s pontosított dolgozásnak.

Kölcsey egy tiszta, rendszeresen működő oppositiot szükségesnek hitt; de megvetette azt a dicsőséget, mely az örökös gáncsban és ellenküzdelemben kerestetett, s mely — mint gúnynyal említi — a betű kurtább vagy hosszabb szárában az alkotmány sértését látta. Ő ezen színezetnek a gravamenek pályája helyett a reformok pályáját szánta; vezéréül Széchenyit nézte ki, s fel is szólította; és minden erejével dolgozott a küzpon-

sításon, hogy az eltérések megszűnjenek, s az izetlen tanácskozási szokást, melyet a táblabíró-világ gyakorolt, némi parlamenti modor váltsa fel.

E modor azonban, melly egy pár talentum alá rendeli a gyülekezet tagjait, nem kapott kelendősegre az ambíciók sokadalmában; s elindultak a sokfejűség után.

Nevelték a különbségeket a megyékből eleve adott, és folyvást érkező utasítások is, mellyek, kivált akkor még, túlterjeszkedtek az elvek határán, minden részletekig lehetottak, s önálló és következetes eljárást gyakorta nem engedtek még olly követeknek is, kiknek kezét bátran lehet szabadon hagyni.

Ide járult még egy más körülmény is.

Egy magyar státuspolitikai rendszer, melly az életrealóság igényeinek megfelelően, talán csak Széchenyi lelkében élt még; de ő a pártokon kívül foglalt állást; minél kevesebben értették, mert terveit szelleme mélységében rejtette.

Mellette Wesselényi tűnt fel erős szenvedélyekkel, vasjellemmel, martyrszerű étellel, és faltörő politikával. Egészen ellentéte Széchenyi sáfárkodó eljárásának. Míg ez a nagy ember homályban, halkán és mély számításal foglalta el posztíóit, s a bonyodalmas csomónak szálát megtalálni és legombolyítani igyekezett, Wesselényi zajjal támadott, s úgy látszék, mintha a csomót karddal akarná feloldani; mindig napfényben vön állást; az árnyékot nem tűrhette, inkább kivágta a fát, mint a példabeszéd mondja. Az akkori kormány veszélyesnek hitte izgatásait; s a mint Wesselényi a szabadelvű politica kezelését befolyása alá kerítette, a kormány pártja mindig fegyverben állott. E pártnak előőrei az alsó, és derék hada a felső táblánál annyi úton gyakorolták befolyásokat, hogy a szabadelvű politica egy értelmi egészszé nem tömörülhetett, s törvényhozási tüzpont nem alakulhatott.

„Beszélünk sokat— így ír Kölcsey— vívunk sokat, találgattunk sokat, míg utoljára is történetes fejük ki.“ És e néhány szóval a 32-diki törvényhozás jellemezve van, mellynek politikai kiskorúságában Kölcsey egy bizonyos, tiszta, meghatározott oppositíót végre lehetetlennek látott; s ebből fejté meg magá-

nak, hogy Széchenyi az altábla oppositójával nem tart, s Weselényitől egészen különböző úton jár.

Sokat kelle azonban tapasztalnia, míg e nézetre jutott.

Szatmárnak híres követe a szabadelvű pártnak kétségtelenül legimíveltebb embere volt; s erényes élete, magasztos hazafisága és elragadó oratoriája által a leghatályosabb egyének egyike. Borongó külsejű, néma, látszólag hideg, noha lelke izzó volt. Nem vezéri alak; és szokásai sem valának vezérik. Benne a mennyi volt az erő, szintannyi volt a gyermekiség. Mindig valakinek gyámsága alá adta magát. Mint író, Szemere Pálnak, mint hivatalnok, Nagy Károlynak, mint törvényhozó, Weselényinek elébb, azután Deák Ferencznek, s mint gazda, az ő hiv szolgájának, Péternek tutorsága alá vetette magát. E szokás mellett szinte csudálatosán tűnik fel az a makacsságig menő önállás, mellyet mindenik gyámja iránt gyakorolt, kivéve hiv szolgáját, kinek irányában nem volt akarata; de többi tutorainak baja igen sokszor meggyűlt vele; meghallgatta őket, aztán járta a maga útját.

Mert jól megértstük e szokást. Nem mestert keresett, hogy szavára esküdjék, hanem barátot, kit szeressen. Hisz gyámjai közt alig van egykettő, kinél elébb ne állott volna; de nem szerette az egyedülvalóságot még a dicsőség polczán sem; inkább visszalépett sokszor, csakhogy valakinek kezét megfoghassa.

Nem bírt a mai pártemberek tulajdonaival; hanem az a sortis religio volt benne, melly a régiség embereit ékesíti, s mellyet az újabbkor emberei között Vergniaud-ban találunk. Szentségtörésnek tartotta a viszony megsértését, baráti karokon szintűg dalolva ment volna vérpadra, mint a Gironde-nak ama tündöklő szónoka, kihez erkölcei által hasonlott.

Jellemében volt valami ideális, volt valami nem e világból való. Plutarchus valamellyik hősének szelleme látszott benne megjelenni, ki az emberi szeretet és óhajtás tárgyainak öszveiségét a haza nagy gondolatában pontosította, s érette előtte varázsszínben tűnt fel az élet s a halál.

A hazaszeretetnek ezen példáját azonban jól meg kell kü-

lönböztetni azon ábrándozó népboldogítástól, mellynek a társadalmi rend fáj. Ő soha sem szűnt meg a sokaságért munkálni; de szánakozással nézte, ki a zajgó tömeg tapsaira adott valamit. „E közt — így szól — s a való hír és dicsőség között óriási a különbség; s ki ezt érezni és méltányolni nem tudja, az nem is érdemel más bért utczai sokaság megtapsolásán kívül.“

Az új idők elhírhedt embereitől ebben is megkülönböztette magát. Való nagyságot keresett, nem hiú ragyogványt.

Ifjúsága a szenvedés fátyolában tűnik fel; ezt az élet nyarán a bölcsnek nyugalma váltotta fel; s ezen állásponton az életet inkább a valóság világításában fogta fel, mint némelly practicusaink, kik a világfolyam ellen úszkáltak. Egyébiránt erényes élete által a szent ember tekintélyével bírt, a mi hatásának terjedelmét nem kevésbé nevelte, s egy pártnak érdekes emberévé tette; erőt, kellemet, hitelt vitt felekezetéhez, s jellemével beszentelte az ügyet, mellyet felkarolt. Emlékezhetünk: mikép szólott Dessewffy Aurél még halála után is a tekintetről, mellyet ezen — mint mondá — költői tüze által túlzó, de angyaltiszta lelkű ember az oppositio ügyének adott.

Illyen volt Kölcsey. Fény és melegség a szabadelvű pártban; tudomány és szorgalom tisztí asztala mellett; lélekharang az ország teremében.

A mi már politicáját illeti: e tekintetben érezhető hiányai vannak, s csak a gyönyörű oratoria által fedeztetnek; de feltűnnek, mihelyt külön választatnak.

Politicájában ugyanis, nagyszerű pontokkal találkozunk; de mindent összevéve, azon eredményre jutunk, miszerint politicája nem olty eredeti és correct, mint oratoriája; eszmékben nem olly gazdag, mint érzésekben; a minden idők és minden korok státüsférfiainak tanulmányában nem olly eminens, mint a hazai viszonyok ismeretében; mindent belülről merít, alig valamit az európai eszmékből.

E hiányok mentségére azonban nem szükség felvennünk pályája rövidségét, s a körülményeket, mellyeket felebb elsorolánk. Mert némelly nagyobb dolgot talán kicsinyes szempontból fogott fel, s némelly kisebbet magasabbra is csigázott talán,

mint kellett volna; de bírt kitűzött czéllal; bírt annak követésében állhatatossággal; s nézetei, egyes érdekpontok helyett, mindig a közhaza láthatárát fogták keresztül; és eljárásában olly következetességet tanúsított, hogy ő mindenestre kimagasló political jellem.

Nem a vallási és lengyel ügyek, nem a polgári törvénykönyv egyes cikkelyei, mellyek indítványok következtében, az akkori diplomaticus kifejezés szerint, per excerpta, tárgyalás alá kerültek, adják kezünkbe a kulcsot pályája megítélésében. Nevezetes részt vett ugyan ezekben is; s két beszéde a lengyelekért, négy philippicája a főrendek ellen a vallásügyben teljesek oratori szépségekkel. „Ha a tizenkilencedik század felvilágosodása — így szól egy helyen — ha az országos népesség harmadrészének nyugodalma a főrendek előtt elég fontosak nem valának: de az egész ország nyilván kijelentett akarata, a törvény szabad kény szerint történt magyarázata, a békepontok meg nem tartása, olly tárgyak, mik minden hazafihoz szokatlan érdekekkel szóznak. Nemzet hozta a törvényt, kötelessége is azt oltalmazni; vér ömlött a békekötetésekért, s azokat eldődeink iránti hálátlanság, s merném mondani, vérarulás vétke nélkül semmivé tétetni nem hagyhatjuk.“ Tovább: „Nekünk híven kell maradni azon nemeslelkű nyilatkozásokhoz, miket ez ügyre nézve e képviselő test catholicus tagjai, haza- és ember-szeretet, s magas műveltség által vezetve, egymással vetekedvén tettek. S valóban ha a főrendek egyezéseket továbbra is megtagadják, nem fogja hinni a maradék, hogy ekét tábla tagjai ugyanazon idő, ugyanazon világosságterjesztő század emberei valának.“ Más helyen: „Ha elébb nem, a mi sírjainkon, s az előttünk elhunyt küzdők sírjainkon támad fel a kérlelhetlen Nemesis; és kíméletlen igazsággal fogja számon kérni háromszáz esztendő könyeit, fogja számon kérni milliomok feldúlt nyugalma, a sírig üldözött ősznek véghörgéseit, s a gyermekeiktől megfosztott anyának jajait, és számon fog kérni minden csepp vért, melly a bécsi és linczi békeségekért magyar keblekből kiömlött.“ Végre, midőn a főrendek a vallásügy némelly pontjaira megegyezésüket átüzenték, így fejezte ki elégtelen-

ségét: „Köszönöm én az egész protestáns népség nevében az illy megegyezést! köszönöm én Szatmár vármegye nevében törvényeinknek illy védelmét! köszönöm én a Bethlen és Bocskay mellett elhullott bajnokok unokáinak nevében a békekötések illy megtartását! De egyszer akkor eljön az idő, midőn a köszönet kísértő lélek hangjaként fog zengeni.“ Utoljára, midőn sok üzenetváltás után a vallásügynek altáblai többségében ingadozást vett észre, így rettentí el a tántorodókat: „Nem az már most a közzárakozás tárgya: mi ékes szavak s mi fontos okok hordatnak fel itt? hanem csak az: vájjon a többség meg fog-e maradni? Illy helyzetben pusztá szavazatot mondani elégséges. A mi tehát az én szavazatomat illeti: mindössze tizenegy tanácskozások alatt a rendek üzenete mellett nyilatkoztam ki, s ha most tizenketted ízben azon többségtől visszalépnék: mi következnek természetesen, mint az, hogy küldőim bizodalját elveszítsem; hogy a képviselői szép koszorúban állani méltatlan legyek, s hogy nevem, jelenben és jövőben eltörlhetlen gyalázzal bélyegeztessék meg “

A kép, melly e vonásokból kikerekedik, csak egyik oldalát mutatja Kölcheynek, azt az oldalt, honnan nagy érzelmekkel dolgozik, hogy szívet lelket akarátának magasságába ragadjon.

Másik oldalának feltüntetése végett közöljük az első szülött-ségi javak tárgyában mondott beszédét:

„Az országos küldöttség — így szól — az első szülöttségi jószágokat illetőleg ezen elvből mondja magát kiindultnak lenni: miszerint a szerző a saját szerzeményéről teljes rendelkezési szabadsággal rendelkezhetik. Való, hogy ezen rendelkezési szabadságot törvényeink pártfogolják; de valónak kell lenni annak is, hogy a nemzetnek joga van e pártfogást közelebb határba szorítani; mihelyt az említett szabadság a társasági célok akadályára fordítatik. Minden tulajdon kezdete a társaságos élet, minden tulajdon bátorságosítása hasonlóul csak a társaságos élet; az a ki társaságos életen kívül él, s valamit mint magát megragadott, kénytelen leszen azt a legelső erősbnek, kivel találkozik, általengedni: azalatt a társaság a maga tagját törvény és igazság által erőszak és gonoszság ellen megóttalmazza. Következik, miképen minden társaságnak joga van a maga kebelében, s védelme alatt szerzett tulajdon felett megkívánni, hogy az azzal élés a társasági főczelt, azaz

a társaság fentartását, virágzását ne csak ne rongálja, de előmozdítsa. Ezért minden nemzetenél lelünk törvényeket, melyek által a polgárnak határ szabatik: hol és mint és meddig bánhat sajátjával szabadon? Kómában az ősiség ismeretlen vala, ott végrendeleteket szabadon lehetett tenni, mégis a lex falcidia kiszabta a mennyiséget, minél kevesebbet az atya gyermekének nem hagyhatott; s a kevesebbet nyert gyermeknek jogot adott atyjának végrendelete, mint in officiosum testamentum ellen keresetet indítani. Miért? mert a társaság fentartása, az alkotó részek, az egyes háznépek fentartásától függ, ezért annak joga s kötelessége van ezek fenmaradásáról gondoskodni, s megkívánni, hogy az atyák, nemzés, nevelés, s lehető biztos lábra állítás által a hazát új és új polgárokkal gazdagítsák, ne pedig nyomorúságra hagyott emberekkel terheljék. Így miután a társaságnak az egyesek tulajdonára felvigyázási jogát elismertük, kérdem: nézheti-e a magyarországi törvényhozó test hidegen azon rendelkezést, minélfogva bizonyos nagy terjedékű szerzemények birtokosai azokat nemzetségük egyetlen tagjához időről időre kirekesztőleg kötik, s örököseik közül egyet boldogítván, a többit szeretetlenül magokra hagyják, s a hazának számos birtokos polgár helyett csak egyet ajándékoznak?

Nem, ezt hidegen nézni nem lehet! Az illy rendelkezés legelőször is a háznépi legszentebb viszonyokat dúlja fél; eltépi a szeretet köteleit, atya és gyermek, testvér és testvér között, kik közül egyik bőség ölében puhállkodik, míg a többiek, bár ugyanazon szív alatt származtak, nyomorúságban senyvednek el. Mert a nyomorúság, mint minden a világon, az ember viszonyihoz méreték; s ha szinte a napszámus magzata boldog lehetne is a sorsban, melyben valami nagyház másod szülötte él; de ez fog-e mindenkor elég erővel bírhatni, hogy elfeledje mindazon fényt, mely az első szülöttnek jutott, s mitől ő fosztva van?

Mi lenne az országból, mely csak néhány nagy birtokos sajátjává fogna válni? Nem holt birtokra, de a birtokot gyümölcsöztető kezekre van a hazának szüksége. Ugyanazon jószág több birtokos által művelteivé hasonlítlanul több jövedelmet ad, következőleg több szorgalmat fejleszt ki, a nemzeti gazdálkodást, a népességet s a közvirágzást emeli, azalatt: míg nagy tömegekre halmozott javak a hazának nagyobb részben el vannak veszve.

Gondoljuk meg azt is: miképen a nemesi jószágok nem csupán azért vannak, hogy birtokosaik azoknak haszonvételét évről évre elvegyék. A társasági elvek szerint rajtok fekszik azokon a teher, mely a közótalora és bátorságosítás ideájából önként foly. Minden nemes tartozik a javakért, miket a hazai törvény által védve bír, szükség esetében fegyverre kelni. Mi már jobb: az, hogy egy atya több gyermekei,

egy nemzetség számos tagjai közül csak egyé a birtok, következésképp a kötelesség is, vagy ha a birtok és kötelesség számosokra megy által? mert birtoktalantól várhat-e a köztársaság ortalmat? van-e joga várni?

Mindezekből következnek: hogy a törvényhozásnak lehet is, kell is a szerzeményről szabad rendelkezésnek korlátot szabni: s ugyanazért az első szülöttségi jogokat az öröködési rendre visszaigazíthatja. Annyival inkább, mert az illy javakra nézve tett intézetek nem a szerzeményről szabadon rendelkezhető természeti jogból veszik eredetüket.

Tudjuk, hogy ez intézetek legelőször az 1687: 9. törvénycikk által engedettek meg, pedig még akkor az úgynevezett főrendeknek. Már ha ez intézet természeti jogból ered: miért kellett azt törvény által engedni meg? Miért határozottat reá a fejedelmi megerősítés? miért nem tehetette azt a főrend törvény és megerősítés nélkül? Miért tiltott el tőle a főrendhez nem tartozó nemes, bár szerzeménye ennek is lehetett és volt? Jele, miképen itt valami egyébről, mint természeti jogról van szó; s épen itt tűnik élönkbe a tekintet, mellyet az országos küldöttség elmellőzni látszott.

Törvény és fejedelmi megerősítés kívántatott, hogy állalok mint privilégium által, a természeti jogon és társasági viszonyokon s kölcsönös igazságon épült törvények az illy javakra s birtokosakra nézve, bizonyos esetben fogatlanokká tétessenek; t. i. hogy a magát adósságokba sülyesztett első szülött, s több efféle a maga jogait követelő hitelezőnek a birtokot kielégítés gyanánt általadni ne köteleztessék; hogy a hitelező kár és nyomorúság közepett várni tartozzék mindaddig, inig a birtok hasznóvételéből, az első szülött hízalálására szánt summák kihúzása után, lassanként és apródonként kielégíttetik. Ez a kérdésben forgó intézetek alapja; s innen látni, miképen azok nemcsak természeti jogon nem alapulnak, sőt egyenesen a hitelezők természeti jogainak, a kölcsönös igazságnak, a társasági bátorságnak legázolásán épülnek, s már eredetükben bűnösök lévén: mit lehet mohóbban kívánnunk, mint azt, hogy gyökerestől ki irtassanak? Lehet-e elszenvednünk, hogy lehessen polgár, ki roppant javakat birjon, adósságokat halmozhasson, azoknak kifizetésére javait mégsem tartozzék engedni? Mert hogy ez eddig lehetett, innen van országunk csaknem legmélyebb süyedésének forrása. Az első szülöttek adósságokba sülyesztik magokat; kül- és bel-földi kapitálistákat ezenként tettenek szerencsétlenekké, alkalmat adtak a sequestrumokra, mellyek aztán más birtokosokra is alkalmaztattak, nevünket s hitelünket egész Európa előtt megbecsztelenítették.

Maga az országos küldöttség is érzé, miképen a dolog jelen helyzetben nem maradhat; de félt a fenálló intézetekhez nyúlni, s csak jövőre szabott korlátot. De ha 500 teleknyi intézet nem káros, miért

leszen káros ötezernyi; s ha ötezernyi káros, miért ne legyen káros ötszáznyi, vagy ennél is kevesebb? hiszen a kár, hiba, a bűn magában az elvben fekszik; azt kell tehát magát számkivetni, hogy természeti jogainkat, népességünket s virágzásunkat többé emésztő feregként ne rágja.

Nincs is ok, mit ez intézetek mellett felhozhatnánk, mint a nemzeti nevek fentartása. Ha az ország boldogsága legkisebb részben is a nevekhez volna kötve: akkor igenis ezen ok érne valamit. De ki mondja meg, ha az 1687 előtt eltűnt nemzeti nevek miatt szenvedett-e az ország boldogsága? Vagy talán azóta olly nevek ragyogtak fel, melyek ha kitörölnének, a nemzet végveszélyre fogna jutni? Vagy azt fogjuk-e mondani, hogy a nagy birtokot azért kell gondosan tartogatnunk, mert közhasznú alapítványok, intézetek azok által keletkezhetnek? Fussuk végig a tapasztalás adatait emlékezetünkkel, s nem kell-e meglátnunk, hogy jótékony intézetek azoktól eredtek, kik javikat fáradozással magoktól kerestek, azalatt: míg az első szülöttek, hazáról nem gondolkozva, rohantak keresztül az életen, s alapítványok helyett végeden adósságokat s nyomorgó hitelezőket hagytak magok után.

Vessünk egy pillantást a múlt időbe! Sok nagy nevet látunk ott tündöklenni, melyek már nincsenek. Ki nem emlékezik a Gara névre? E név emberei most az országnak, az ég tudja, melyik szegletében ekét tartogatnak s magot vetnek a földre; hol a hézag, melly ama tündöklő kialkonyadtával eredett? Azok tehetek jót, tehetek s tettek rosztat is eleget; s leszállásuk után csak úgy érezte magát a nemzet, mint azelőtt: ezek a mostani magvetők kitűntek ugyan a névkönyvekből, de népesítik a hazát, mi vélik a földet, viselik a közterheket, s úgy lehet, homályban több jót, mindenesetre pedig kevesebb rosztat tesznek, mint a régi nagy Garák. Ismét mondom: nem nevekhez van a haza boldogsága kötve. Ez vagy ama nemzetséget örökre fentartani akarni chimera haszontalan veszedelmes előítélet. Jó hazafi, hasznos, közjóra dolgozó polgár parányi nevek közt is találkozik; s a közjó csak jó polgárokat kíván, de minél többet, kik között a birtok eloszoljon. Ki kezében legyen a birtok, az mindegy; de nem mindegy, hány kézben legyen. Mert birtok tartja fen a polgárt, és sok ollyan polgár, ki birtokkal bír, tartja fen a hazát.

Tehát mivel a társaság céljai, a közszorgalom, virágzás és védelemrendszer úgy kívánják, mivel a hitelezők természeti joga s a nemzeti közhitei szabadítást várnak; mivel a haza egészéről, magáról a nemzetről, nem pedig egyes nevekről illik gondoskodnunk; mivel törvényeinknek már egyszer a régi szenyből kitisztulniok kell: mind a

jelenben fenálló intézeteket eltöröltetni kívánom, mind azt óhajtóm, hogy jövőre is megtilalmaztassanak.“

Itt már a gondolkozóval találkozunk, a jogtudóssal, a bölcsészszel; midőn értekezik, magyaráz, kifejti, bizonyít; s ekkép igyekszik hallgatóit értelmére vonni. Okszerei ugyan itt is az érzelem fürdőjéből kelnek ki; a szív bele játszik azon súlyba, mellyet az észnek okai a hallgatók meggyőződésében nyomnak; azonban ez, mint a hatás egyik tényezője, az okok értékéből nem levon, hanem emeli azt. Kölcsey szerette az analysist, de szárazát soha sem kell tőle várni. Mert nem képek által, mint Plato, nem eszmékből, mint Aristoteles, hanem érzelemből gondolkozott, mint Socrates.

És itt feltüntettük Kölcseynek más oldalát is; mindezek azonban, mint a felebbiekben érintettük, mellékes tárgyak valának, és ábrázolnak nagy oratort, lángérmű hazafit, gondolkozó főt; de nem állítanak bennünket azon positióra, honnan political pályáját felfognunk, méltányolunk és megítélnünk kell, mert e végett induláspontját kell felkeresnünk.

Kölcseyt ezen országgyűlésen egy eszme vezette: a nemzeti egység eszméje. Ezen eszme vonul keresztül összes működésén; ennek szempontjából fogott fel és pártolt egyes indítványokat; támadott kiváltságokat, verdesett osztályokat. De az eszme különösen két tárgyra utalta Erdélyre, s az örök váltságra.

E két tárgynak lőn pályája szentelve — feláldozva.

Az Erdély és a Partium iránt támasztott százados kívánatot az 1825-diki országgyűlés az előlegesek közé sorolá; de felterjesztését siker nem követte; mert az ügy bevégezése az ismeretes záradéknál fogva, miszerint Erdélynek előleg ki kell hallgatatnia, időről időre hátráltatva lőn.

Kölcsey a Partiumban született; s így nemcsak political ezélok miatt, hanem kegyeletből is tapadt ez ügysz. Már Szatmárban, még az országgyűlés előtt sokat értekeztek e tárgyban, s körlevél által igyekeztek az ország megyéinek figyelmét rája vonni. Wesselényi úgy nézte e kérdést, mint Erdélynek élet-

feltételét; Kölcsey, mint a nemzeti erősödésnek tényezőjét; miután azonban a teljes unióra semmi kilátás nem vala, elvégezek, hogy a kérdés formulálásában változást tegyenek.

Wesselényi összeszedé Erdélyben diplomatikai adatait; s ezek alapján Kölcsey a Részek kérdését Erdélyétől elválasztotta és kimutatta, hogy a Részek minden régi szerződésben magyarországi földbirtoknak ismertettek; hogy a fejedelmeknek Erdélytől különböző hatósággal adattak által; hogy I. Leopold által, Erdély visszavételekor, Magyarországhoz tartozóknak lenni nyilván kimondattak; s végre hogy sorsuk, a carolina resolutio által, nem végképen határozottatott el, hanem attól kezdve maiglan tárgyalatás alatt van. És ezen diplomatikai kimutatások alapján az ügy felterjesztését úgy formulázta: hogy a kihallgatási záradék a Partiumra nem tartozván, ez, mint az ország valóságos területe, haladék nélkül adassék vissza; Erdélynek pedig a Mohács előtti egyesületbe lehető visszatételére a testvérházak közt kölcsönös alkudozás nyitassák.

Wesselényi gyönyörködött barátjában, midőn látta a behatást, mellyet fejtegetései s felterjesztése okozott. Nem vitatással halmozák el most, hanem köszönettel ölelék körül.

A főrendek megkísérték ugyan a kérdést régi kerékvágásába visszajejteni; azonban Wesselényi adatai, s Kölcseynek apostoli lelkesedése ellenállhatlan hatással készítették azt ki; és Erdély uniójára alku nem nyitatték ugyan; de a Partiumnak visszacsatolása csakugyan királyi megerősítést nyert.

De a sanctio már nem érte követi székén; pályája el lön akasztva, mint a következőkben látni fogjuk.

A percztől fogva, mikoron a királyi előadások kihirdettének, Kölcsey az úrbéri tárgynak igyekezett pártosokat szerezni; népszerűtlen dologban fáradozott, mert, mikint felebb érintettük, a 32-diki hazafiak mindjárt a kereskedési tárgyat akarák első helyre emelni, mihelyt a kormány az urbért tűzte ki. Midőn e kérdésben a legelső tanácskozmányt tartották, jelen volt Széchenyi is, és Kölcseynek igazat adott azok ellen, kik szabadelvű gondolatokat fejtettek ki, de idegenek valának az engedményektől; és a királyi előadásokban kitűzött tárgyalási rend követésétől.

Kölcsey e tárgynak fenekén a feudális viszonyok feloldását látta; s épen azon körülményből, mert a kormány kezdeményezd, merített elég okot felvételére, mert máskép a nemesség követői a nép boldogságának hátráltatói gyanánt tűnendének fel. „Engem — monda — nemcsak zavarba nem hoz, sőt örvendeztet, hogy a kezdemény a kormányé; mert versenyezhetünk a végzeményben; hadd ismerje meg egyszer a nép valóban barátait, ellenségeit. A kormány urbárium által urbáriumot akar; nekünk urbárium által nemzetet kell akarnunk; azaz: feladatunk úgy intézni az urbáriumi tárgyat, hogy a nép egyszer tulajdoni és polgári jogokat nyerjen, s ezáltal a nemzeti alkotmány hétszázezer, puhaság és szegénység által elaljasodott lélek helyett tiz millióm felemelkedhetőt nyerjen.“

Megborzadtak reá a nemes magyarok; s még egy vén bátyja is azt mondta, hogy biz az ő derék öcscse inkább beillenék paraszt embernek, mint Ond maradékának. „Semmi; — így ír naplójában — ember, mint gyermek, elébb szavakat hall, azután ideákat tanul; s a maga periodjában keresztülmenvén, végre tette is emelkedik. Így volt ez másutt, így leszen nálunk is.“

Azért bármi népszerűtlen volt a kérdés, elvégeztek Wesselényivel, egy perczig sem késedelmezni. És Kölcsey, a szabadelvűek nagy részének ellenkezése mellett is, már megállapodott kerületi többség ellen, a kormánypártiak csodálkozására, megtevé indítványát az úrbér elsőségére. Elbukott ez egyszer, de mihamar győzedelmeskedett.

A győzelem azonban még csak a felvételt illette; s még ezután következének el a kedvetlenebb napok, midőn a tárgyaláshoz fogtak.

Előleges szó volt alapelvek megállapításáról, azonban ez a legelső tanácskozmányi kísérlet után czélirányosnak nem, sőt épen károsnak mutatkozott. A szabadelvű követek belátták, hogy ez eltévedésre fogna vezetni; s elhatározzák, hogy az országos küldöttség munkáját vegyék tanácskozási alapul, s czikkelyről czikkelyre kísértsék meg elveiknek keresztülvitelét.

Nehezen ment a dolog így is. A kérdések napokig, sokszor hetekig tartó csatákra adtak alkalmat, s félév múlt el, míg a

tárgy, csak kerületben, befejeztetheték. A maradni akarók mindent sokallottak, a haladás emberei mindent keveseltek, s ekkép mindenik fél elégtelen volt.

Kölcsey e hoszú tárgyalások alatt lankadatlan buzgalommal követte célját; s a tulajdoni és személyi jog kérdéseiben olly nézeteket nyilvánított, pártolt, fejtett ki, és segített végzés erejére, mellyekre a felmentés rendszerét építeni lehessen; s mosolygva tűrte el, midőn egyik követvársa felkiáltott, hogy a szatmári követ lelke fog számolni róla, ha többé a földesur jobbjágyának hasznát nem veheti.

Az illy zúgolódásokat lelki nyugalommal tűrte; de rendítő szavakra fakadt, midőn egyegy, nehezen keresztül vitatott elvet ismét felforgattatni szemlélt. Illy alkalommal, jelesen a földesúri bíraskodás kérdésében, tévé e megjegyzést: „Eg és föld szemléli; mi az uralkodni vágyás kínaitól megmenekedni nem akarunk. Pedig, uraim, semmit sem kellene inkább várni, mint az időt, mikor a törvényen kívül senki se uralkodjék. De ti nem akarjátok érteni, hogy a bölcs akkor mond le valamiről, midőn azt haszonnal, legalább kár nélkül, teheti; s ezért kellett nektek az 1764-diki országgyűlés után törvényt fejedelmi kézből elfogadni; s ezért lógtok ti még sok mindent nem egyszer más késétől elfogadni.“

A sok visszavonás között is azonban, mellyel e tárgy lejártá útját, némi nyugasztaló eredmények fejlettek ki a kerületekben. A szabadelvűség ugyanis, az utóbbi hónapokban, annyira erősödést nyert, és olly észrevehetőig nevededett, hogy még azon követek is, kik nem a legkedvezőbb utasításokkal jövének, enyhén viselék magokat, s ekkép az úrbéri tárgyban nem nagy ugyan, de saját határaiban mozgó többség látszék kikerekedni, melly Kölcseyt és elvbarátait támogató.

A szabad költözés, a telki haszonvételek szabad adása és vevése már a tárgyalások kezdetén nyerve valának; most végkép az ügy bajnokai felhasználók erejeket, s a tartozási viszonyt rendezték, némileg mérsékeltek, a földesur bíraskodását eltörölték; a jobbágy személyét a köztörvény ortalma alá helyezték; s az örök váltságot kimondották.

Ezen ügynek Kölcsey olly kiváló bajnoka volt, bogy nevével a közvéleményben összeforrott; s emlékezetéhez van kötve a történetekben. Annálfogva hiányosan maradna pályaképe, Im utolsó beszédét, mellyet ezen ügyben tartott, elmellőznök.

Aztán közöljük azért is, mert új téren tűnik fel e beszédében mint. vitató, mint nemcsak szónok, hanem mint országlár is.

Előre kell bocsátanunk, hogy ama remények, mellyeknek a szabadelvű párt utóbbi gyarapodása miatt, helyet adott szívében, hamar el homályosodának, s aggodalomba esett az ország jövődjé iránt. Azt hitte, hogy az úrbér országos ülésekbe vitetvén, még egyet és mást jobbíthatni fognak; e helyet egyet és mást veszettek el a kevés jóból is, mellyet kerületben kikiizdének; s miután a sokképen megnyirbált tárgy végre felterjesztetek, az örökváltsági cikkelyre tagadó válasz érkezett..

A válasz országos ülésbe kerülvén, minden szem Kölcseynek függött; s ő így szólott:

„Valahányszor az örökös megváltásra nézve tagadólag felelő királyi válaszról gondolkozom, mindannyiszor kénytelennek érzem magamat emlékezetemmel a közelebb lefolyt három század történetén végig futni; s azoknak folytában a pályát, mellyet a magyarországi kormány az adózó nép tekintetében állandóul követett, vagy követni látszott, vizsgálatba venni.

Senki sincs, t. rendek, ki nem tudná, mikép IV. Ulászló — kit. isten haragjában adott a nemzetnek — uralkodván, a jobbágyság közönségesen fölzendült, s iszonyú dúlongásokat követett el. Elnyomattak ugyan, elvették büntetésüket, s a csend helyreállott; de nehéz meghatározni: mi vala nagyobb bűn: az-c, mit a jobbágyság undok tettei által elkövetett, vagy az-e, mit a nemesség az ezen tettekre szabott büntetéssel véghezvitt? — Nem értem itt az embertelen kínzásokat, miket Zápolyának találékony esze kigondolt; hanem értem azon országgyűlési határozást, melly nemcsak az akkor élt jobbágyokat, de azoknak még meg sem született, s következőleg a bűnben részt, cm vehett maradékát is örökös szolgaságra kárhóztatá!

A kárhoz tatás mi siralmas következéseket hozott legyen a népre maga után: könnyű elgondolni. Bizonyáságot tesznek erről a nemzet történeteinek, magának a törvénykönyvnek száz meg száz lapjai; s siralmas következésnél fogva előállott helyzetben találá népünket első Ferdinand. Mint igyekezett ő s mint igyekeznek követői a szerencsét-

len sokaságon könnyíteni, azt ismét törvénykönyvünk lapjai hirdetik; fájdalom, hogy igyekeztük hoszú időközön keresztül sikeretlenek valának. Azonban nem maradtak azok magára a kormánynya nézve minden haszon nélkül. Mert lassanként néppártfogás sziliet nyerte meg, s a sokaság megszokta úgy nézni, mint ótalmazóját; s ki ellen? Felelet: a nemesség ellen!

Eljött egymásután az idő, s Mária Terézia az 1764. országgyűlésen eldödeinek szándékát életbe hozni igyekezvén, a jobbágyi tartozásokat s haszonvételeket úrbéri törvények által elrendelni, s ezáltal a népet biztos helyzetbe tenni törekedett. Tudjuk, miképen e törekvés a nemesség részéről akadályokra talált, s az országgyűlés kiránt teljesevés nélkül oszlott el. Az akkori kormány egyfelől az úgy igazságát érezvén, másfelől néppártfogó címére bátran támaszkodván: merész volt az úrbért törvényelleni úton is az országba hozni, s a nemesség engedelmeskedett, jöllátván, hogy ezúttal sem isten sem ember előtt számot nem adhatna.

Ez úton szerzett népbizodalmat a helytartótanács bíraskodása folyvást segítette a kormánynak fen tartani, s e bizodalom a nemesség iránti idegenséggel párosulva, olly erőbe jött, hogy bár az 1825-ki országgyűlést megelőzőt szomorú időközben a kormány törvény elleni lépéseket s épen az adózó nép kárára követett el, s a nemesség a nép ügyében bátor elszánással lépett fel: mégsem lehetett a néppel elhithetni, miképen őt a kormány nyomja, s a nemesség az, melly a kormány ellen őt almára kel, e mindaddig meg nem rendült hiedelmet látszott az uralkodás fen tartani akarni, midőn a jelen országgyűlés kezdetén előadásait megküldeés s azokban az úrbér legelső helyen leendő fölvételét elhatározatni kíváná. Czimét homály alá rejteni nem engedí, s a haladás utján a nemesség előtt vezérként fog feltűnni: ezt reméltem én, ezt reméltük mindnyájan, s ugyanazért, midőn az úrbéri czikkelyek megkészülték, midőn e czikkelyek közt az örökös megváltásról szóló, s épen most kérdésben forgó szakasz is életre jött. Köz vala a remény, melly ennek a kormány által elfogadását bizonyosnak hívé. Mert kiket illett inkább, mint a nép pártolóját azon módot, mi által annak tulajdon szerzésre alkalom nyújtatik, két kézzel fogadni?

S mi történt t. rendek! íme felterjesztők az úrbéri törvényeket, s az örökös megváltásról szóló szakaszra tagadó választ nyertünk. S mi okból? mert, úgymond a válasz, e tárgy nem az úrbérre tartozik.

Járatlan volna dolgainkban, ki nem tudná, hogy 1790 óta, mióta t. i. a rendszeres munkálatok megrendelteitek s elkészültek, valahányszor a kormány előtt nem tetsző tárgy hozatott fel, a legmindennapibb

mód annak félrevetésére a rendszeres munkálatokra igazítás vala. Itt van végre az országgyűlés, mellyen e munkálatok vizsgálatba vétetni elkezdettek; s most a félrevétési mód úgy változott meg, hogy a kedvetlen tárgy, a már kéz alatti munkálatból a még kéz alá nem jöttre igazítatik. Az illy eligazítás kétségkívül nem egyéb, szavakba burkolt, de okokkal nem támogatott megtagadásnál; s már annyira el van használva, hogy általa elámíttatni egy ügy őség lenne. S én valóban nehezteléseim kijelentését el nem fojthatom, hogy miután e jelen tárgy a képviselői tábla részéről a főrendek ellen olly hévvel s olly sok fontos okokkal készítettett ki: a kormány emberei csak annyira sem tartottak bennünket méltóknak, hogy fejüket valami más ok kitalálásán törték volna. Én tehát ezen okot oknak lenni el nem ismervén, reá felelni sem tartom szükségesnek.

A mi pedig a mélt. előülő által a monarchia és aristocrazia tekintetéből vett ellenvetésekkel illi, azokra Csongrád tisztelt követe egyenesen megfelel; azért azoknak közvetlen ostromával felhagyván, általános akarom megvizsgálni, az örökös megváltási jog a monarchia és aristocrazia és a népboldogság elveivel minő viszonyokban áll? mikor aztán magában ki fog világosodni: mi az igazság? Az-e, a mit a királyi válasz foglal magában, vagy az-e, a mi a kerületi szerkezetben áll?

Nézzük a választ kiterjedésében; s ha látjuk, miképen az materiális engedményeket elég bőven ad, moralisokat pedig általánfogva megtagad: tisztán ki fog tűnni egész szelleme, s e szellem csak ez: az adófundust lehetőségig tisztába hozni s egyszersmind növelni.

E szellem ellen, magában gondolva, nem mondok semmit, de miután a kir. válasz csak ezt, és csak ennyit akar, szeretném kérdeni: mit tett ezáltal tisztán az adózó népért? én úgy hiszem: tisztán az adózó népért semmit; hanem mindent a kincstárért, azaz önnönmagáért.

Túl tehát azon, miket Mária Terézia s József császár tettek, semmi sem vala-e többé, a mit a kormány az adózó népért tehetett volna, s a mit az adózó népért kellett volna? Fájdalom! még igenis sok van, érzi ezt a képviselő test; s ezért igyekezett a népnek a társaságban meghatározott állást adni; s előtte a tulajdonszerzést lehetőségessé tevén, egyszersmind a szolgaság alóli felszabadulás útját megnyitni. A kormány azt nem akarja, s így a három század óta követni látszott haladási pályát egyszerre bezárván, a nemességnek, ki ellen eddig a népet védni látszott, 10 év lefolyta alatt másodszer készít alkalmat, azt előbbi pártfogói ellen ótalomba venni.

Szabad költözést nyert a jobbágy. Való, de azért lehet-e őt szabadnak mondani? Ne engedjük magunkat e szó által „szabad“ megcsalni! Ezen epitheton itt a költözést, nem pedig a jobbágyot illi.

Szabadon költözhet, de költözése által szabad nem leszen. Bátran állítom a királyi válasz tartalma szerint a jobbágy épen azon állapotban marad, miben József császár alatt kínlódott. Eltöröltetett az örökös *jobbágság*? Miképen? *Az adózó elhagyhatja urát, való; de hová mehet? más úrhoz! És mi feltétel alatt? szolgálat feltétele alatt!* A különbség csak ez: eddig szolgált folyvást egy urat; most már szolgálhat egymásután többeket. De szolgálnia folyvást kell, azaz örökösen kell. — Ő tehát, a királyi válasz állván, örökös jobbágy lenni mindeddig meg nem szűnt; s bizonyosan nemis szűnik meg, csak akkor, mikora tulajdon-szerezhetés, örökös megváltásnál fogva, neki megadatván, szolgaságból szabadságba saját erejével fölemelkedhetik.

A szabadulásnak ez ideig három nyitva álló utai valónak; az úgynevezett manumissio, polgári birtokszerzés és nemesi jószágra juthatás.

A manumissiokat a mi illeti: azok hazánkban eleitől fogva szokásban voltak, s általok nemcsak egyesek, de egész közönségek szabadultak fel. Elmondanám, hogy a szabad városok ez úton állottak elő; de reményiem, lesznek követek, kik a tárgy ezen oldalát bővebben fogják felvilágosítani. Célomra csak azt jegyzem meg, hogy a királyi válasz e manumissiokat most eltörölni szándékozván, a szabadulásnak csak két hátralevő utai maradtak fen.

Szerezzen hát a jobbágy polgári birtokot! de hányadikat fogja a szerencse annyira kedvébe venni, hogy faluját, — hol parányi adózó birtokot nem szerezhetett, — elhagyván, városba mehessen, sok ezreket érő javakat vásárolni, s ha így polgári birtokra jutható jobbágy ezek közül válik egy bizonyosan százezer közt sem fog találkozni egy, ki nemesi birtokra léphessen. Most ha polgári birtoknál szegénység tesz akadályt, nemesi birtokra nézve két hatalmas ellenség fog majd küszködni: egyik nevezetik: incapacitásnak, másik aviticitas nevet hord. Incapacitas megtiltja őt, mint nemtelent, nemesi birtokot vásárolni; aviticitas megtiltja a nemest saját maga javait másnak eladni. E kettős tilalom közt nincs egyéb lehetőség, mint jószágot a kormánytól venni; mellynek joga van egyfelől a maga javait eladni, másfelől nemtelennek is jószágbirhatásra tehetséget kölcsönözni. Nem világos-e, hogy az incapacitas és aviticitas elvei közt a manumissio elvének megrontása nem czéloz egyébre: mint a jószág-eladhatási jogot a kormány monopóliumává tenni, hogy így a nemesség saját ósisége mellett sorvadjon, minden vásárló pedig az egyedüli eladó kezeiből lehetőség felrúgtatott áron venni kénytelenítetttség? Egy szóval, t. rendek, látni való: miképen c bánásmód mellett a néptömeg legnagyobb számának úri szolgálattal szabad birtokra szert tenni lehetetlen leend; s azon szerencse kedvenczin kívül, kik vagy polgári vagyont, vagy királyi adományt

vehetnek, a többi milliomok szabadságára más mód nincs: mintha job-bágy telkeit elhagyja, s az isten szabad ege alá kiáll koldulni! Mert a kir. válasz mellett ott vagyunk, hogy Magyarországon a szabadvárosi polgáron kívül csak két emberosztály lesz szabad: a földesúr, ki n helységet bírja, s a koldus, ki a helység utczáin hajadon fővel és mezítláb irtalom és kenyér után kiáltozik!

Mondja meg nekem valaki: miért? mi elvnek következtében teszi azt a kormány? Monarchiái elvből talán? Bár mennyit gondolkoztam: én e tettet a monarchia elveivel egészen ellenkezőnek találom. Monarchiát nép nélkül gondolni nem lehet, s hatalmas monarchiát vagyonos nép nélkül hasonlólág nem. Akar belső csend fenntartása, akár külső ellenség elleni védelem forogjon szóban, akár a státus jövedelmei jöjenek kérdésbe: minden esetben csak vagyonos nép segíthet. Következőleg vagyonos néptől a monarchiának félni nem kell. Kettő van, amitől retteghet: vagyontalan nép és olygarchia. Amaz csendrontásra hajlandó, mert állapota kínosan nyugtalanító, veszteni valója pedig nincs. Emez hatalmas és büszke, és igazgatni akarván, a monarchia jogait örömost magára ruházná által. XVI. Lajos királyi székét Pária vagyontalan népe elöntő fel; Napóleon császári hatalmát a st. germaini paloták bir-tokosi ásták alá. S ezeken kivid több példát felhozni szükséges-e.?

Ne menjünk ily messze? csuk azt kérdem: úgy n mint a királyi válasz áll, el van-e érve a czél, mit olly világosan tűzött ki magának? Tisztában lesz tehát már az adófundus? Bizonyosan nem! Hiszen ott áll I: 40.; ott állanak a kényszerített cserék, a kibecsültetések, s több effélék, mint megannyi bűvő zugok, minek homályában a földesúri ön-kény elrejtezhetik, s belőle az adófundus mind zavarbahozására, mind fogyasztására célja szerint dolgozhatik. Ma a kormány az adófundust teljes tisztaságba tenni kívánja, nincs mái eszköz, csak az örökös meg-váltás. Az adózónak megváltott tulajdona csak az, mit illetetetlen adófundusnak mondhatunk; s ha az illetenség a kormány előtt kíván-s-tos: miért annak megtörténhetését akadályozni?

Kérdem tovább: az által, mit a királyi válasz elfogad és kivan, adatik-e az adózónak több, mint eddig kezében vala? bizvást, mondhat-ni: nem! S nem vagyunk-e látni kénytelenek: miképen abból, a mi most kezeikben van, azon kilencz millió nép számához képest csekély három négy milliónyi adóját fizetni nem tudja? Minden törvényhatóság teljes restantiákkal, s minden törvényhatóság kénytelen az adómeny-nviséget nem ritkán exccutiók által vinni véghez. Vájjon meg nem történik-e, hogy a kiküldött adóbehajtó eljő az adózónak ágyát elvinni, vagy hideg őszszel ajtaját leszaggatni? S midőn így a nyomorultnak beteg gyermekei a földön fetrengnek, s midőn az éjszaki szél kunyhó-

ján keresztül sűvöltöz, akkor igenis a kétségbeesés elkeseredésével ragadja el háza népétől az utolsó darab kenyeret, hogy árával tartozását szállíthassa; s ezen állapotban akarja-e a kormány a népet hagyatni? Nem akar-e neki szabadságot engedni, hogy miután országot és egyházat, megyét és urat, falut és előljárót s az ég tudja még mit fizetni tartozik: legalább az úri terhei közt minden bizonynyal legnagyobb tartozások alól kimenekedhessék, s az által a hazában lassanként egy boldogabb, s fentmaradandó terheit könnyen teljesíthető néposztály támadjon? S ezen ideában van-e legkevesebb is, a ini a monarchia virágzását elő ne mozdítsa?

Vagy talán az aristocratiának terve az, mely a nép tulajdoni jogait ellenzi? Elláiméin, t. rendek, ha a magyar aristocrazia csak néhány, igen kevés számú, s általában gazdag és hatalmas nemzetségből állana. De a mi aristocriánk sok ezer háznépet foglal magában, se háznépek hasonlóan nagyobb része, szegénysége és míveletlensége miatt, a néphez igen közel áll, s igen nagy száma jobbágy telkekre szorulván, s az újonnan alkotott tömény által adózásra köteleztetvén, a néppel éjien összevegyült. Illy aristocratiának elve, a nép tulajdoni jogának, mely az ő tagjainak egyik igen nagy részére jótékonyan hat, ellenzője nem lehet. Népboldogságnak csak az istentől és emberektől elátkozott olygarchia lehet irigye; s szerencse, hogy polgári alkotmányunk olygarchiát nem ismer! Ott igenis, hol olygarchia virágzik, hatalmasan szokott az a nép vagyonsága ellen dolgozni. Mert jó birtokú nép, mint felébb érintem, hatalmassá teszi a monarchát; s e kettő közt az oligarchák törvény közé szorítva, féktelen hatalmukat elvesztik. Olyan országban nincs módok a trón körül fellelgesapatként tolongni, hogy a trón sugarai a néphez, s ennek tekintete viszont a trónhoz el ne juthassanak. Ott nincs erejük veszélyes nepotismust üzni, s az igazgatás minden ágait rokonokkal s creaturákkal megtölteni, hogy kény szerint uralkodjanak. Ott nem formálhatják magokat egyiptusi kasztá, mellynek tagjai törvény- s igazságon gázolhassanak, s a hozzájuk nem tartozókat letapodják. — Illy olygarchia elveivel a nép virágzásának előmozdítása, hogy ellenkezik: igenis, úgy hiszem, de ismét mondom, a magyar polgári alkotmányban az olygarchia idegen.

Gondoljuk meg: nálunk az aristocrazia tagjainak legnagyobb része falukon az adózó nép közt elszórva lakik. Már tekint, rendek! egy pár százezernek, milliók közt, csendességben élni: ez bizonyosan a millióknak jó akaratól van függésben. Hogy e jó akaratot csak a kölcsönös bizalom teremheti: a csongrádi tiszt, követ igen jól jegyzé meg. De bizalom, állandó nyílt bizalom lehet-e olly emberek közt, kik úr- és szolgaviszonyban állanak egymáshoz? kik közöl egynémellyik nagy

kiváltságokkal s tulajdon javakkal bír, a nagyobb rész azon javakból magát kizártnak szemléli? Példákkal mutassam-e meg, hogy a szolga valahányszor alkalom adódik, urával miként bánik? Nem szükség a világ egyetemi történeteiben széttekintennem; nem szükség a régi Rómából a Spártacus rabcsoportjait, vagy a németországi pórhadat, vagy a szent domingoi gyilkos jeleneteket felhoznom. Hazánk történeteiben a példák borzasztóbbak, mint akárhol. Említém a Dózsa vérengző tetteit, tudják a rendek a József császár alatti dolgokat Erdélyben; ki az, ki még most is borzadva nem tekintene vissza a cholera évre, midőn némelly megyékből a legrettenetesebb tettek híre az egész országot keresztülírta. Felszólítom a kormányt, illy esetben mi támad, mely által bennünket megóalmazand? Talán hóhér-pallos és kötél, mit a bűnösök ellen fordítanak? Nyomorult eszközök, — mert ezek semmivé telietnek ugyan egyes életet, de itt nem egyről van a szó, itt a szó azon halhatatlan, hódíthatatlan szellemről van, mely századok óta most lánggal lobogva, majd hamu alatt, emésztődve ég. Es ezt nem zabolázza meg félelem, nem győzi le hatalom; ezt csak megszelidíteni lehet! Nem egyébbel pedig, csak olly közös érdekkal, mely a társaság tagjait egyformán kösse a hazához, s ez az érdek csupán két szó: szabadság és tulajdon!

Aztán csodálkozom én, hogy a kormány nem látszik érteni, mire már két század tapasztalása megtaníthatá vala, miképen a nép olly fontos a státusban, mire rendkívüli figyelmet kell fordítani. Elmúltak az idők, mikor az aristocratia állott fegyverben, hol a trón melleit, hol a trón ellen, most kincstár és katona a népből jön ki. S nem tudjuk-e? hogy az adózó erővel ragadtatik szülői, hitvese és gyermekei karjaiból, hogy midőn hosszú évi katonaságban a polgári élet minden viszonyai-ból kilépve élt, végre, legtöbb esetben táplálat nélkül, haza ercsztetik, s a tépett viszonyokat többé összekötni nem tudja: vagy tilalmas utakra kényszerítetik, vagy házról házra bujdos koldulni, s a gazdag asztaláról lehült morzsalék után kapdos! Illy helyzetben álló népre támaszkodni vájjon bátorságos-e? S midőn ezt mondom: ellentállhatlanul tolakodik emlékezetembe a szemrehányás, mellyel a bérben fogadott író Gustomer a magyar nemességet illeti: „Mert mi, úgymond, minden terhet a néppel viseltetünk, azzal óalmaztatjuk a hazát; pedig annak hazája nincs, azt az országhoz s földéhez semmi érdek nem köti, mert tulajdont néki nem engedünk.“ Óhajtánám bár ez az ember most is itt lehetne, s szemével nézné, füleivel hallgatná, milly kínos fájdalommal küzdünk mi a kormánynyal, mely azon tulajdont a népnek megadatni nem hagyja. Bizony kénytelen lenne elpirulni; bizony kénytelen lenne a kormány tanácsosihoz fordulva szemekbe mondani, a mit

Napoleon egykori ministere más alkalommal mondott volt: „Uraim! a mit tesztek, több mint véték és hiba!”

Azonban, t. rendek, fájdalmas érzéseim közepette is bizonyos léleknyugalmat találok abban, hogy a nemességen fekvő százados szemrehányás terheit a kormány most saját magára fordítja; s e tett által felhatalmazva érzem magamat, kikiáltani: s ezen kiáltás elébb utóbb az egész hazán keresztül fog zengeni, ez a kiáltás elébb utóbb 9 millió ember keblét fogja dobbanásba hozni; — mert íme 1834-ben a magyar nemzet törvényjavító országgyűlésen a magyar nemesség az adózó népnek tulajdonszerezhetésre valahára utat nyitni szándékozott, s az, ki ezen jótékony szándéknak ellene vetette magát, a kormány volt!

Igenis, t. rendek! a kormány volt! A mi minket illet: mi a nép iránti kötelességhez e részben mindeddig hűvek valánk, s nincs egyéb hátra, hanem hogy annak teljesítésében továbbra is szent állhatatosságal maradjunk!”

Ez volt, politicalai hatyúdala Hallgatóinak egy ike a P. Hírlapban ezt a képet adta róla: „A tiszai követek asztalánál egy férfi állott, kinek halk szózata szent pietas ihletésekint rezgeti végig a csontvelőkön. Egy erős lélek, töredékeny test lánczai között. Taragját őszbevegyült kevés hajszálak lengték körül; színtelen arczán ezernyi virasztott éjnek tikkadtsága ült; egyetlen szemében a nemzet minden múlt s jövő bánata tükrözött. Szava tompa, mély és ércztelen, mint egy síri hang, mellynek monoton egyformasága csak ritkán, csak az indulatok legfőbb hevében szállongott alá; és lőn még tompább, még ércztele- nebb, még síriasabb, mikor aztán ökölbe szorított jobbját emelve, a reá meresztett szemek előtt úgy állott, mint egy tulvilági lény, kinek szellemszavát, nem úgy, mint másét, az érzéklétegg segedelmével, hanem közvetlenül lelkünk leikével véltük hallani. És e síri hangra síri csendesség figyelmeztetett, mcllyet csak az érzelmek villanyos kitörése szakasztott félbe.”

Eddig terjed pályája.

Közte s megyéjének kormánya között eddig a legszebb egyetértés, a legjobb összehangzás uralkodott: saját elvei szerint nyerte az utasításokat; sőt a megyei közgyűlés oklevél által adá tudtára megelégedését. Két év után egyszerre, egy napon a megye megváltoztatja szellemét, s a királyi válasz mellé uta-

sítja követeit. Kölcsey fájdalmasan vala találva; ösvényét elvágva szemlélte. Elhatározd magát, megyéjébe lemenni; küldőit az érintett utasítás visszavételére bírni, s ha azt ki nem vihetné, lelépni. Szatmárba ért, midőn nem is gondolák; Wesselényi Kolosvárról hasonlóul megérkezett, hogy támogassa; megjele-
nése azonban inkább rontott, mint segített. Zajos gyűlés követ-
kezett be, melyet a szenvedélyek siroccója borított el. Ide any-
nyi tartozik belőle: Szatmár rendei megállanak utóbbi utasítá-
suk mellett, s a forró gyűlést Kölcsey lemondása rekesztette
be. Kihűlt egyszerre minden szenvedély; a lobogó arczokon
búskomorság, s bizonyos megbánás tűnt fel. De e nagy ember
nyugalma oly nagyszerű volt jellemének következetességében,
hogy helyének megtartására nem merték felszólítani.

Visszatért Pozsonyba, csak búcsút venni már. Barátai, mint
ellenfelei, tisztelettel tekintetek reá. 1835 február 9-kén jelent
meg utolszor a gyűlésben, s maga és követőit nevében, bú-
csút vőn. „Idejöttünk — mondd e beszédében — többek kö-
zött két erős kívánat élt lelkeinkben: emelkedést adni az adózó
népnek, s a földbirtokot állandóbb és biztos alapra helyezni.
Azt hívők, hogy e kettőt megtenni itt az utolsó idő, itt a leg-
szebb alkalom, midőn törvényhozás útján, fejedelem és nemzet
közti békés tanácskozásban eszközölni lehet azt, a miért, máshol
vérpatakok folytak, s ínség borított el egész országokat.“ Ezután
áttér küldőivel való viszonyára, két évig követett elveinek eltö-
röltetésére, s így folytatja: „Pályánkon elhagyatva láttuk ma-
gunkat; nem ismertük ama másikat, melly most elünkbe sza-
hatott; s inkább leszállottunk helyünkéről, mintsem botlás és
tévedés veszélyének tegyük ki magunkat előttünk ismeretlen
úton; s oly tudomány mellé álljunk, minek következtében az
ország sebeit csak sokasodhatni hittük. — Szívünk mondja: nem
tettünk rosszul; szívünk mondja: e tett által, megóván elvein-
ket, küldőink ellen sem vétkeztünk. Most ők másokat válasz-
tottak helyünkre; mi pedig megnyertük személyes szabadsá-
gunkat. Mi most otthon, vagy a hova sorsunk vezérteni, ismét
vívhatunk elveinkért; törekedhetünk azoknak, törvény s társa-
sági rend, és önértés által nem tilalmazott utakon, győzedelmet

szerezni; igyekezzünk azokat rokon érzelmű keblekre általplántálni; mert ha Jók azok, s a haza virágzására megkívántatok, bizony rokon keblek nélkül szükölködni nem fognak. — Távol vagyunk a büszkeségtől, magunkat csalhatlanoknak tartani. A velünk ellenkező véleményűektől sohasem kívántuk, hogy elveinknek hódoljanak; tőlök azt kérjük: bennünk csak a meggyőződés tisztaságát tekintsék; s ha szív és ajak egybehangzik, egyenességünket bűnnek ne tartsák; s engedjék nekünk a vigasztalást, lelkünk üdvességét saját hitünk szerint kereshetni.“

A gyűlés úgy volt meghatva, hogy eloszlani kívánt, s e napon nem tanácskozott.

Kölcsey ezentúl megyéjében élt, hol ismét helyreállította a régi szellemet; s olly egyetemi hatalomra emelkedett, hogy külön vélemény nem létezett mellette a pár év alatt, mellyet e földön tölte még.

E pár évnek is azonban meg valának gyötrelmei. A feszült állás, mellyet kormány és nemzet egymás irányában vőnek, az ellenzék tagjai ellen megindított pörök, a Wesselényi ellen, épen a felebb érintett szatmári gyűlésben mondott beszédéért felvett hívtelenségi kereset mély aggodalommal töltötték el a közügyre nézve.

Ez utóbbi pör védelme foglalá el végnapjait; s nyolcz nappal azután, a mint bevégezé, elpihent — örökre. Augustus 24-kén, 1838-ban.

Midőn halála hírért Wesselényi meghallotta, székére dőlt, behunyta szemét, kezébe rejté felleget arczát, és hoszu ideig mozdulatlanul ült. Aztán könyes szemmel felkelt s azt mondá: „nem közénk való volt.“

Köz volt a gyász halálakor; mellyet megyéje körlevél által tudatott az ország törvényhatóságaival; egyszersmind képét, közteremé számára, művészi kézből rendelé meg; a következő országgyűlés tagjai pedig, mindkét táblánál, ellenzéki, mint udvari emberek, nevezetes öszletet íranak alá, hogy emlékéit a nemzeti Múzeumban szobor által örökítsék.

Visszatekintve Kölcsey kettős pályájára, mellynek képét adánk, az eredmények következő ítéletre vezetnek bennünket: az ő dalai, Homérja, criticái, maradandólag biztosítják számára irodalmunkban a lelkes artistának ama rangját, mellyet kivívott. De a hivatást, az istenség részét, azt az erőt, melly saját bélyeggel jelenik meg, s halhatlanságra jelöl ki halandó lényeket, ezt szónoklataiban és politicalai jellemében találjuk fel, melly ösztönszerűleg exarálta magát még irodalmi munkásságában is.

Vannak szónokok, kiknek hatása elenyészik az étellel, az embernnyommal, mellyet vezéreltek, mintáz énekesé, midőn hangja a chorból kihál.

Kölcsey nem ezek közé tartozik.

Hazafiúi nagyságának és politicalai jellemének ereje által sokáig fog még nyomról nyomra hatni; beszédei pedig tanultatni fognak, kell, hogy tanultassanak, még akkor is, mikor véleményei már el lesznek haladva.

Mert Kölcsey nemcsak politicalai szónok, hanem művészi orator; egyetlen classicusunk c nembn; classicus a hellének és rómaiak sorában. Buffon azon szép szava, hogy a stylus az ember maga, mellyet valaki Lessingre alkalmaztatott, egészen reája illik: oratori nyelve, mint jelleme, szilárd, piperéden szép, és nagyszerű benső ereje által. Úgy teszen, mint Lorigin megjegyze Deinosthenesről: szemenkint szedi össze, a mi legkitűnőbb, és semmi erőtlen, alacsony vagy iskolás szavalású gondolatnak vagy kifejezésnek nem ad helyet, jól tudván, hogy a szép szók az elme világító sugárai.

És innen van szónoklatában az a fenséges, mellyet a lelki nagyság viszhangjának nevez a régiség amaz Írója, kinek tekintetét imént idéztük; és ez az, mi beszédeiben a lelket hódolatra bírja.

Kölcseyt a nemzet legjobb korában vesztette el. A szabadságnak ezen vártornya — mint egyik jellemírója nevezé midőn harangjai legszebben zúgandottak volna, akkor omlott össze.

Pap Endre.

SZÉCHENYI ISTVÁN.

Egy híres művész föladata volt, valamelyik római nagynak diadalmenetét a Capitoliumba lerajzolni. A vászon csakhamar hallhatatlanná lón az ecset érintései által. A legelevenebb szín varázsa emelte ki az egyéneket és tömbeket. Az arcztól a ruha-redőig minden tökéletesen sikerült. Főként, pedig az érzések lélektani hatása a vonalokra s mozdulatokra csodálatos mélységgel vala felfogva. E tekintetben képzelni sem lehetett jellemzőbb művet. Csak így kellett — s másként nem — vonulni a diadalszeker után olly katonáknak, kik az ovatio kéjmámora közt büszke öntudalmát árulják annak el, hogy vitézségüknek köszönheti az „örök város“ az ötezer halottat, melly nélkül nem szabad győzelmi ünnepet élvezni. Csak így nézhetett ki, babérral halántékain, gyeplővel kezében, fejér paláttal vállán és a hatalom óriási vágyaival szívében a diadalszekeret hajtó vezér, ki érzé, hogy az ő agy veleje és érez melle növelte a római birodalom terjét, mi a diadalmenet első kelleke volt. Csak így lépdelhettek a diadalszeker előtt a komoly senatorok, kik tudták, hogy ők teremtették és tartják föl azon igazgatási rendszert, melly által Róma triumphál. És csak illy áhítatos ünnelgéléssel közelíthettek Jupiter temploma felé a főpap és a szent kíséret, mélyen meggyőződve, hogy Róma diadala, terjedése és bölcs kormányzata az égtől jön, mellyhez ők a közbenjárók, s mellynek akaratát (is előjeleit ők magyarázzák.

Midőn a képíró ragyogó művét bevégezte, fölleplezé azt barátjának, egy nem lángeszű, de többféle ismeretekkel bíró festőnek. Ez összecsapván kezét, fölkiált: ugyan mit eselekvél? Hol rajzodban a történészed hűség? Látom ugyan a diadalszeker mellett a megfizetett sklávot, kinek kötelessége volt a vezért

gúnyolni, hogy szerencséje miatt el ne higgye magát; de te belőle udvari bohóczot csináltál, csörgő sapkával és tarka öltözettel. A diadalszekeret pedig fehér helyett, pej lovak vonják, holott az tiltva volt. A katonák ruhája kivétel nélkül spanyol, és a szent istenért! a papok mind dominicanusok, a helyett, hogy augurok és haruspexek lennének.

Hűm! válaszoló a művész vállvonítva, ez nagy baj; de ítéld meg, érdekes-e a diadalszekér mellett a bohócz, annak ami? Kétségkívül, mondá a bíráló. Hát a pej lovak szépek-e? Gyönyörű andaluziak, felelé az. És elég jellemzettek-e spanyolaim és dominicanusaim? Fölségesek, válaszoló ismét ő. No, barátom! szóla ekkor a művész, ha alakaim annak, a minek festve vannak, kitűnőleg szépek, kell-e nekem ennél több?

A mivel a lángeszű festő magát védte, talán a kivitel nagy tökélye mellett megbocsátható a rajzoknál, és elnézeték Shakespeare-nél, ki a régi görög hősökkel ágyúztatott s Csehország mellett tengerpartot láta: de mit mondjunk, midőn a történet-szet mezején a történetírók által kedvencz elméleteik vagy a pártok kedvéért gyártatnak illy meghamisítások?

Nézzétek át a két nagy francia forradalomnak — mert a júliusi csak tengerszem ezen oceánokhoz képest nézzétek át 89-ki és 48-ki forradalmak legérdekesebb rajzait. Hasonlítsátok össze a fényes művek előadását egymással s a száraz, de czáfolhatlan tényekkel, és meg lógtok győződni, miként az események többnyire a pártérdekek jelmezébe — costume — öltöztetvék, szintúgy mint a diadalmenetről! festvényen a római katonák spanyol köntöst hordoztak, és egy Robespierre, egy Danton, s a többi szereplők csak annyit hasonlítanak valóságos képeikhez, mint az augurok és haruspexek a dominicanusokhoz.

Illy modor, melly a kor színét az érdekek igényei szerint ecsetli, és levonja az élethűséget a jellemekről, mert azokat következetesekké és nagyokká akarja emelni: — illy történetrajz és életírás a történet-szet komoly muzáját egy csaplárosnévá teszi, ki az igazság templomából azért hurczoltatik ki, hogy az utczaczigérek alatt, minél olcsóbb áron mérjen részegítő italt az átmenőknek.

S mégis a mozgalmas idők annyi s majdnem ellenállhatlan tekintetelnél fogva csábítják a historiographot felregényes és féligaz előadásra, miként olly forradalom, melly bevézgetlen maradt, kivált ha állami és társulati nagy problémákat hagyott oldatlanul a békekornak át, mindaddig ne számítson hü törté-
néseire, míg a modor, mellynek paizsa alatt, és a kérdések, mellyekért küzdött, kitisztázva s elfogadva, vagy határozottan visszautasítva nincsenek.

Mert ne higyétek, hogy a státusférfiú, ki megholt vagy lelépett, igazságos bírakra találand, ha hatni megszűnván, sem az irigységnek agyarkodásra, sem a személyes vonzalmaknak pajtáskodási demonstratiókra. tettei által már anyagot nem szolgált.

Ne tévedjete az emberi természet iránt, melly még inkább ragaszkodik az eszmékhez, mint az egyénekhez, még inkább szereti vágyait, mint e vágyak karvezéreit, s csak akkor fog mértéket tartani a bálványozásban és gyűlöletben, csak akkor fogja szigorúan megítélni a közpályáról eltűnt tekintélyeket, midőn az ügy, mellyért azok adóztak, pártjelvül, és az eszközök, mellyek által hatottak, fegyverül többé nem használatnak.

Ezen ideig — melly a tárgyak szerint majd egy hosszú század, majd egy pár rövid év — a részrehajlatlanság gyér kivételként tűnik föl, és fájdalom, általános szabály a ledorongolás vagy eszményítés, nem magáért, a tenni már megszűnt férfiú emlékéért, de a tények befejeztlensége miatt. —

Megvallom, e meggyőződés sokáig visszatartóztatott Széchenyiről, mint státusférfiúról Írni; mert — nincs miért palástoljuk — a lefolyt évtized alatt két egyéniség vala annyira ellenkező hatásban és irányban, hogy az egyik pályájának igazolása, a másik kárhoztatását vonja okvetlenül maga után.

Széchenyit és Kossuthot értem.

A gondviselés előbb az elsőnek, utóbb a másodiknak kezébe tette le, megőrzés végett, e haza sorsát. El lón-e vesztegetve a szent hitbizomány, és hűtlenségből-e vagy könnyelműség miatt? — e kérdésnek kell kifejtetni — nyíltan vagy befátyolozva — akár Széchenyi akár Kossuth eljárásának bírálata által.

S mikor lelkiismeretlenség a részrehajlás, ha nem illy körülmények közt?

„Numen adest!“ kiáltom, mint Linné, vallásos döbbenéssel. Halhatatlan szemek néznek szívem redői közé, és agyam ideg-szövedékeibe, s míg nem egy plántának, melyet a fűvész keze, midőn megvizsgált, széttépett, de egy országlárnak, kinek eszméi a bonczolással elevenséget és hatást nyerhetnek, míg Széchenyinek taglalom életét: — vájjon, eléggé ótalmazhatám-e magamat az előszeretet és ellenszenv befolyásaitól? — ez nyugtalanít és izgat.

Szándékom nem volt megmételyezni e közvéleményt általok és ámitások terjesztésével; igyekeztem tehát menekülni az önzéstől és részrehajlástól, sőt a kegyeletektől is azon pontig, hol Ítéletemnek még árthatnának. Csak ennyi az, mit erősíthetek.

Hol és mennyire sikerült célom? később, midőn a szenvedélyek csilapulni fognak, fényre derülend. —

De ha nem könnyű Széchenyi állását szigorúan kijelölni kortársai és a koreszmék irányában; ha nehéz Kossuthali viszonyait úgy érinteni, hogy az érintés által az igazság ne sértessék, s midőn nem sértetett, a közvélemény és a közérzület — Magyarországnak e két nagy betege — gyöngédtelenül ne ingereltessék: másfelől, szintolly éles szemet, átható felfogást és ügyes tapintatot igényel, Széchenyi kedély- és szellemvilágában a tájékozási pontokat elfoglalni.

Mert „a legnagyobb magyar“ — s e nevet Kossuth oly méltán ruházta az 1840-ki pesti gyűlésen Széchenyire — mint egyén, mint jellem, örökké talány volt kortársai előtt, s közpályája végperceiben, azon véleményt is, melly róla a többségnél megszilárdult, tragikai sorsa által felforgatá.

A döblingi szenvedő, megczáfolni látszik, mit a világ az anyagi vállalatok és a political sakkjáték nagy mesteréről tartott, s a „szív martyrja“ a „hideg számítónak“ ellenmond.

Midőn Széchenyi a hatás délpontján állott és mély belátása s óriás cselekvényessége kiemelte az alélt nemzetet kórágából s az egészség forrásaihoz vezeté vissza: — bámulta a magyar őt, de nem merte tartózkodás nélkül, egész önátengedéssel

szeretni; mert úgy hitte, hogy mindent fonttal mér, a szellemi súlyukra keveset ad, a sikert, mint Vespasianus a pénzt, jószágának tartja, akárhonnán vétetik ki, az embereket csak vak eszközöknek tekinti, az utilisatio hideg tanának apostola, a lelkesedés ostora, nagy önző, okos számító, jó hazafi, de meleg kedély nélkül, és erényes de szívtelen ember.

Később egy szélső töredék, melly — mint a münsteri rajongók minden templomképet szétszakítottak — türelmetlen volt a régi tekintélyek iránt, hogy egyet gazdagíthasson a nép kegy összegével; később a Kossuth által szerkesztett Pesti Hírlap vak bámulói Széchenyi jellemképét új és sötét vonásokkal toldották meg.

Az „önző,“ a „hidegen számító“ és „szívtelen“ címek mellé kiegészítésésül ragasztattak „az irigy,“ a „szenvedélyesen gyűlölő a „gyanúsító,“ a „magát bálványozó“ és a „hazafiságra kizárólag följosítottnak hívó“ epithetonok.

Midőn végre a forradalom árja mindent elborítván, mindent elsöpert; midőn a nemzeti nagyságról készült diadalívek ledőltek; midőn a kettős kereszt, a három hegy s négy folyam országa darabokra kezd szakadni; midőn Árpádtól Görgei Arthurrig, az első magyar fővezértől az utolsóig, egy ezer éves korszak fejeztetett be; most a hazai romok köztes a hazafi fájdalom szürkületében földerül a visszaemlékezés méla holdvilága, üt a recollectio ünnepélyes órája és mi kezdjük számlálni tévedéseinket és az áldozatokat.

„Néz nyugotra borús szemmel, néz vissza keletre
A magyar, elszakadott testvértelen ága nemének;
A könyörű eget és földet vizsgálja hiában,
Nem leli föl nagyait, nem téged messzeható kéz. . .“

Széchenyi, ki nyolcz évvel előbb kiáltád: „zavarnak vezetetik a nemzet,“ ki a közalgő szerencsétlenségeket hűbben rajzoltad le, mint egy státusférfi, olly hűn, mint a szentkönyv látnokai, s miután óriás erőddel sem tartóztathattad többé a nemzetet vissza, megörültél a laokaoni fájdalmak miatt, mint nyolcz évvel előbb már jóslád; mert „így felébredni és tüstént

el nem veszteni az eszmélet tehetségét, vajmi nagyobb kín, mint elevenen sírba szállani.“

S a magyar most a „Kelet népe“ félreismert és vádakkal terhelt írójának prófétái lelke és szerencsétlensége által mélyen meg lévén hatva, csodálkozik, hogy a szív, mellyről mondák, hogy hideg, meg tudott repedni, a hon fájdalom miatt, s a számító ész, melly a politicalai érzélgésnek üldözője volt, magát tépte szét, midőn a dicső, a szent érdekeket, mellyeket, védett, megmenteni többé nem lehetett.

Széchenyi Görgen tébolydjában míg az érzés elhíresztelt emberei törhetlen egészséggel olvassák a hírlapokat, ügyeinkről, és készítik a memoire-okat; — Széchenyi a szünperczekben, midőn eszmélete az őrjöngés bilincsei közül kilebben, magát vádolva, mert nem menthette meg a hazát; míg azok, kik nevezetes tényezők voltak állapotaink előidézése körül, örökké másra tolvá a hibákat: — valóban, ez olly rendkívüli jelenet, hogy érthetővé teszi, ha találkoznak, kik az eddigi véleményt a „Kelet népe“ írójáról egészen megfordítják, és nála a szív erős érzéseiben keresik a jellemnek fő és minden más tulajdonokat elbontó elemét.

A ki pedig egyszer e gondolatra jött, ki „a legnagyobb magyar“ tragikai sorsát veszi indulási pontul, és úgy halad visszafelé nyomdokról nyomdokra, tetről tetre, eszmékről eszmékre, Széchenyi utolsó szónoklatától kezdve a „Politicalai programtörédeken“ át a „Kelet népéig,“ s onnan a „Hitelig:“ — az illy vizsgáló annyi érzésmélységet, annyi kedélyt, annyi kétségbejítő bánatot, annyi ábrándképeket és vallásos emelkedettséget fog Széchenyiben fölfedezni; míg másrésről, a magyar közélet tekintélyeinél annyi szükeszűséget, annyi elfacsarást és igazságtalan suppositioikat lelend e nagy hazafi irányában, hogy végtére tanulmányai Széchenyiről csak Kisfaludy Sándor következő versének volnának refrainjei:

„Magasb elmék, mélyebb szívek,
Jaj tinéktek e földön!
Az illy tökély, bár nagy érdem,
Boldog itt még, ritkán lön.

Csak a könnyű s középszerű
 Díszlik itt e nap alatt;
 Szerencsétlen a ki annak
 Keskeny körén túl haladt.

Midőn illyent teremt az ég:
 Eredj, mondja, légy dicsőség,
 Légy czímere nemednek
 És ostora keblednek!!“

Íme elérkeztünk olly pontra, hol ezer körülmény csábít, Magyarország l e g g o n d o l k o d ó b b a g y v e l e j é t, alárendelni egy nemes szívnek, melly mindent összeszámítva inkább túrt, mint zsarnokoskodott.

Széchenyiből az életírónak, ha benyomások által hagyja tollát ragadtatni, épen olly könnyen lehet egy szenvedélyes, szakadozott, túláradó, kicsordult szívű, magát epesztő, csatlakozó, de sokszor csalatkozott kedélyű, fájdalmi miatt fulánkös, izgékony idegei által szeszélyes férfiút gyártani; mint a milly, bölcseséggel mondaték hajdan róla, hogy mindent fonttal mér, a szellemi eredményeket fitymálja, a sikert, mint Vespasianus a pénzt, jószagúnak tartja, akárhonnán vétetik ki, csak az anyagi haladásnak barátja, az embereket vak eszközöknek tekinti, minden lelkesedés ostora, hideg és okos számító, kedély nélküli és szíveden.

Ezért mondám, hogy valamint Széchenyi némileg talány volt kortársai előtt; úgy jelleme az ivadékok számára a történet tapintó keze által is nem könnyen oldathatik meg: mert az ő kedély- és szellemvilágában a tájékozási pontokat, honnan az egész tér áttekinthető, meglelni és elfoglalni, sokkal több lélek-búvárlatot s bonczoló észet igényel, mint akármellyik más státüsferfiúknál.

Igazságot szolgáltatni Széchenyinek önbelsejében, még talán nehezebb, mintáz ellenzékkeli, mint a Kossuthnali vitákban; hű képét adni az ő énjének szigorúabb feladat, mint hű képét adni az ő politicalai munkásságának.

Nem léphetek tehát nagy ígéretekkel olvasóim elébe.

Valószínűleg többször fogok tévedni; bár szándékosan nem ferdítendek semmit el.

De föladatom sokkal általánosabb, hogysen ne kívánnám előre kitűzni határait, mellyen túlmenni nincs célomban.

Én ez alkalommal Széchenyi grófról életírást készíteni nem akarok; mert munkánk tervének igényein kívül fekszik illy vállalat, és azon rövid térben, melly közt működhetem, czélszerűlég alig megoldható.

Százszor szerencsés leendők, ha csak political arczképét, ha őt, csak mint szónokot és országglárt, sikerülnöm ismerhetőleg lerajzolnom.

Azonban ehhez sem lehet alapos reményem, mihelyt az ő énjében az arányt és öszhangzást, s különösen az érzés viszonyát az elméhez, roszul fogtam fel. Mert Széchenyi közmunkáságának nagy része olly polémiai természetű volt, hogy majdnem mindig egyéneket szorított le a térről, mellyen állottak, mielőtt eszméinek tért nyithatott: továbbá Kossuth elleni makacs harcza olly fegyverrel küzdetett, melly ha nem az éles és messzelátó elméé, akkor az éhes és martalékot leső szenvedélyé volt: végre pedig intései a közalgó veszély iránt, ujjmutatásai az egyénre, ki által, és az eljárásra, mellyből támadand a zivatar, annyira igazoltattak az események bekövetkezésénél fogva, hogy Széchenyi jóslatait vagy felső sugallatnak, mély sejtelemnek és a felizgatott idegrendszer clairvoyancc-ának kell tulajdonítani — midőn aztán az egész kérdés az érzetek és a szív világába vitetik át —; vagy pedig, legalább nagy részben, egy uralkodó, kifejlett és szigorúan következetes ész analysisének, melly lélektani s political pontokon haladva mindig előbbre, a távoli eseményeket az alapokkal összekötni, és a tévedések természetéből a Nemesis alakját megismerni, inkább volt alkalmas, mint a többi kortársak ünnepest bölcseége.

S én, ki a legélénkebb képzelődés s a legáthatóbb érzések jeleire találtam Széchenyi magánykörében és nyílt pályáján egy aránt: mondjam-e veletek, kik benne egy hideg számítót akartatok látni, hogy szíve a legvastagabb izom volt s más semmi? Mondjam-e veletek, miként ezen inkább csak boncztanilag

létező szív, a kedély világából egyedül az irigység, a gyűlölet és a befolyás miatti ellenszenv gerjedelmei által mozgathaték a szokottnál gyorsabban? Vagy pedig tekintsek-e, mint már közöleték sokan, tekintsek-e publicanusi fájdalommal a fordult ország, az összezilált állam romjairól Döblingre? S midőn andalgó lelkem elébe léo a szenvedő, ki egész életének törekvéseit s Hunnia arany reményeit felforgattatni látván, a gyötrellem fulánkjai miatt eszméletét elveszté, mondjam-e az impressiók embereivel együtt, liogy Széchenyin az érzéseknek kellett uralkodni, mert egy nagy érzés miatt megőrült, s minthogy benne a heves érzések az idegenrendszerre állandólag és eldöntőleg hatottak, ebből fejlődött ki látnoki tehetsége, s élete azon mysticus körbe megy át, hová a tudomány behatni még elég ügyességgel és elég eszközökkel nem birt?

„O miseris hominum mentes, o pectora coeca!“

Mekkora tévedés mind ezen suppositumokban, s milly sajnálatos, hogy Széchenyi pályáját látva, Széchenyi munkáit olvasva, Széchenyi társaságát élvezve, csak illy véleményt szerzhettetek fölöle!

Ő nehezen fölfogható egyén volt, az kétségtelen.

Ezer apró ellenmondás szövődött nála és olvadt föl egy magasabb következetességbe.

Jelleme hasonlított irmodorához, melly szétáradó, bonyolított, incisumokkal terhelt, egyenetlen és félreacsapongó volt, s mellyben a logikai fonalat nem az találta meg, ki az egyes eszmében, hanem az, ki az eszmetömbeken tekintett végig.

Széchenyi jellemének e sajátsága, minden biographiai adatok nélkül, már elméletileg is arra mutat, hogy benne valamint az értelem, úgy a képzelő erő és az érzés folytonos működésben és gyakori antagonismusban volt; de e félrevonások és harezok közt sikerült a rendszerető tehetségeknek az anarchicus s féktelen elemek fölött uralkodni és legalább nagyban az öszhangzást, a súlyegyent és következetességet helyreállítani.

Illy belharczoknak természetesen gyakran van az az eredménye, mi az állami forrongásoknak szokott lenni, t. i., hogy

az ingerültség szigorú szabályokra, a nyugtalankodó szellem despotismusra vezet.

Széchenyinek, sok keserű tapasztalások és fanyar élmények után, tanulmányává s majdnem rögeszméjévé vált, esze által zsarnokoskodni szívéen. Ez, kivált térti éveiben többnyire sikerült, bár néha nagy reakciókat idézve elő. »Sőt Széchenyi olykor igazságtalan is volt szíve iránt, s magát okoskodások által érzéketlenségekre kényszeríté. Ő gyakran játszotta a közönyöst, midőn nem vala az, s gyönyörködék, ha e miatt keble sajgott. Eszéből cyliciumot vont szíve körül, s vad kéjjel nézte rajta a vércseppeket. Máskor pedig, úgy bánt kedélyével, mint Justinus szerint, egy ázsiai császár bánt gyönyörű nejével, kit — hogy bebizonyíthassa: mennyire nem félti a kicsapásoktól — mez nélkül mutatott meg jó barátjának, miből aztán a nő kicsapongásának a lélektan törvényei szerint bekövetkezni kellett.

Ezen állításom Széchenyi énjéről megfoghatóvá teszi, miként reformatori pályájának első szaka alatt, a tömeg őt kizárólag a hideg számítás emberének tartotta. S viszont megfejtethető, hogy a második epocha kezdetén, midőn t. i. a Keletnépe megjelent, a mély érzékenységet, mellyre „a nagy magyart“ a hon jövője iránti aggodalom izgatta, a Kossuthpárt észrevéve ugyan és a ^{szív} kitöréseinek tulajdonította, de mert mesterét a tapasztalatlanok enthusiasmusával csalhatatlannak hitte, öntelt-ségre és epésségre magyarázá.

S mi Széchenyi szerencsétlen betegségét illeti: még ez is a helyett, hogy gyöngítené, erősíti nézetemet, mint később a körülmények előadásából is ki fog világlni.

Általában az úgynevezett érzés-politica majdnem olly kevés halandót vezetett akár öngyilkolásra, akár örültségre, mint a Taleyrandok hideg belátása.

A februári napok óta e részben sok tapasztalást gyűjthetünk.

Vagy a véletlen, vagy az újabb franczia forradalom által fölmerült kérdések természete és a helyzetek kényszerűsége, előbb a mozgalom, később a lángba borított állományok élére nagy számmal emelt olly férfiakat, kik kezükben lanttal vagy

világszabadsági trombitával, szemükben könnyel, ajkaikon csodás búbájú szónoklattal, és szívükben ömledezéssel vezették a népet az ígérlet följé fölé, mindig lelkesülten s lelkesítve. Némmelnyiknek közölök a folytonos érzés-áradat miatt elmosott és zilált arcza, gyöngé idegrendszeré, megtört teste volt. Valami selenicus, valami átszellemlt és fölmagasztalt jellemvonás, valami kibeszélhetetlen varázsa a haza ügyéérti vértanúskodási hajlamnak, melly minden szavaikból és tetteikből kisugárzott, azt látszott jóslani, hogy e férfiak, hanem diadalmaskodnak, eszméik romjai közé fogják temetni életüket, vagy legalább eszméletüket.

De a sors, söt szorosabban kijelölve az okot, az emberi lélek szerkezetének törvényei úgy akarák, miként eljövén a fordulatpont, és felbillen vén az érzés-politicusok által kormányzott állami rend, — ök magok a világ különbözö vidékeire elvándoroltak, olly formán, mint a februári forradalom következésében tárczájokat vesztett hideg ministerek és diplomaták, s most a külföldön éldegélik napjaikat viszont majdnem akként, hogy létegek a régi maradt, t. i. érzékeny és szívós, a perez benyomásaitól fűggö, de kitartó s aránylag egészséges.

S e jelenetnél nem az feltűnő, hogy az ömledező, a rendkívül érzékeny, a keblük istene után magokat és másokat ragadó politicusok nem vértettek önként el, mint a stoicus és jégshívű Cato; vagy nem estek kétségbe, midőn eljászaték a véres színmű s már csak a „plaudite!“ a „tapsoljatok!“ volt hátra, melylyet az ellenség szíves örömmel megtett: ejelenetnél, ismétlem, nem az meglepő, hogy ök, miután mindent elvesztettek, megtudták örizni lelkük tehetségeit egyenként és összesen; de azon lehet igazán csodálkozni, ha mi, kik világtapasztalással bírunk, előre be nem láttuk, miként ennek a szenvedélyekrőlí bölcselet szerint így és csak így kellett történnie.

Avagy nem találkozunk-e száz meg százszor hasonló scénákkal házunkban, ismerőseinknél, a nő-bouidoireokban és a köznapí életben? S nem fogjuk-e többnyire helyes szempontból fel a túlzígékony, az impressionabilis lények kedélyállapotát?

Ha egy érzélgős és ábrándozó ifjút, ki az örök szerelemrőlí

sok szépet mond és gondol, ki szünetlenül neheztel a prózai valóra, mely eszményeit fenyegeti, ki minden kis csalódásért feljajdul és minden apró szenvedések által sínlődésnek indul;

ha illy ifjút, látunk mátkájától elhagyatva, vagy a zsarnok apa miatt, a házból, hol boldogsága és üdve él, kimaradva: nem kérjük-e önkénytelenül magunktól, — bármely magas véleménynyel volnánk a szerencsétlen szerelem gyilkoló ereje felől —: vájjon hol fog e kétségbeesett ifjú legközelebből megvisszaváltatni?

Midőn pedig egy gyöngé nő, kibén a kedély és az idegek finomsága bámultatik, görcsöt kap, ha az ajtót becsapják: nem sejtjük-e, hogy szintén csak görcsöt kapna, ha az udvaron egy tizenkét fontos ágyút sütnének el? S ha ájulásba esnék mikor férje komor, gyermeke pajzán és a kémény kigyult: nem azt képzelnék-e, hogy az érzékenységnek viszont csupán ezen adóját fizetné le, mikor férje meghalna, gyermekének lába kitörné és a ház hamuvá égne?

Szóval: az impressionabilis természetűeknek az életben mindig elég biztosítékuk van, az érzések gyakori kitörései által, egy nagy érzés szétterő súlya ellen.

S miért követnének a szenvedélyek más törvényt csak azért, mert a politicalai kérdések körül gyűlnek össze?

A lélek ugyanaz marad, ha egy lányt vagy egy hazát, egy nemzetet szeret. S ha az imádott ügyet semmivé teszik akár a véletlen, akár az ármány, akár nehányak becsszomja, akár a nagy tömeg vak heve, akár egy hibás rendszernek szigorú következményei; ha rögtön összedől a szabadság és állam; ha a pharsaliai mező elhatározta a szembetett nagy eszmék sorsát: bizony mondom, nincs miért féltetek az érzés-politicusokat sem a szélhűdéstől, sem a megörüléstől, sőt többnyire az uticai Cato végétől is.

Sokkal inkább tarthat egy iszonyú bel-crisistől, mellynek legrémítőbb eredménye a megörülés, azon egyén, ki erős esze által rendszerint uralkodni szokott mély érzéseiben, ki többnyire ítélő tehetségének fékén tartja képzelő tehetségét, s nem kevés abnegatioval tanulta meg hidegnek lenni vagy látszani.

Ha az illy jellemű embernek, midőn az élet keresztutaihoz érkezett, a jó vagy rossz nemtő tanácsolni fogja: válassz magadnak egy nagy eszmét, egy nagy törekvést, sződ be azt napjaidnak minden gondolatai közé, és küzdj érette mint egy hős, túrj mint a zarándok; ha ő eszével megbírálva, szíve által elfogadta e sugallatot, és kimondd: nekem van egy mindent átölelő célo-m, egy mindent magába foglaló vágyom; — akkor már két-ségtelenné lőn, hogy szerencséje vagy bukása nem a közönséges halandók sorsmérlegére vettetett.

Mert nemünknek ezen fajából telnek ki leggyakrabban ama makacs lények, kik összeforrasztották személyüket a kérdéssel, mellyet képviselnek; kik — mint a fa gyökereit a földbe mélyen kiterjeszti, hogy virulhasson — érzelmeik és ambíciójok számára nagy ózdijaikból szívnak minden táplálatot; kik lánczra vetik szenvedélyeiket, megalázzák gőgjüket, kérnek, sürgetnek, alkalmatlankodnak, de a világon csak egy tárgyért, ... nagy eszmé-jükért; kik, bár különben daczos és hő vérmérsékűek, Themis-toclessel kiáltják: üss csak hallgass meg; kik a börtönből és a bilincsek közül szintúgy tiltakoznak, mint a rostrumról a soka-dalom tevilányai ellen, s Galileivel, ha maga a szentkönyv hozatik is föl ellenek, ismétlik „mind a mellett mozog a föld;“ kik, ha az ingerült közvélemény vagy a hatalom által leveret-nek s a fegyver mellükre van szegezve, büszkén mondják: ti vagytok a győztesek, mi a becsületesek; s kiket az utósó szabad római költő, ki ifjú életét a hóbér-bárd alatt végezte, az iste-nekkel állított párhuzamba, midőn az utikai hőstre alkalmazva monda:

„Victrix causa diis placuit; sed victa Catoni.“

Az illy makacs és a szenvedélyesség mellett is hidegnek látszó egyének, kik megtanultak érzéseiken zsarnokoskodni, de nem tudják érzéseiket legyilkolni, leginkább vannak egy erős kitorés által a megsemmisülésre kitéve, ha egész életükön át hön és önáldozással ápolt föladatuk a siker perceiben össze-omlik.

S ha ti nem csodálkoztok, midőn egy lángeszű erőművész, gépének, mellynek készítése közt lett ifjúból aggá, szétrombol-

hatása miatt, rögtön fásulttá és tompaagyúvá válik; ha természetesnek találjátok, hogy a tudós, midőn harmincz évig készített munkáját a föllázadt matrózok tengerbe veték, ő maga is a habok közé temető életét: ugyan, mi meglepő van abban, hogy az érzés-politicusokat gyűlölő Széchenyi, hogy a szívömlengések által vezérelt státusférfiak legszigorúbb ellensége, egy nagy, egy többé fékezhetetlen fájdalom következtében eszméletét veszti, látván, miként nem egy egész életen át készített könyv vagy gép, de egy óriás regeneratioi politica, melly már-már sikerült és az övé volt, döntetik kíméletlenül romba, és szétoszlik mint a lázbeteg álma?

Tegyétek még e kép kiegészítéséhez, hogy ő bizonyosan tudta: hol gyűl a veszély és mekkora horderejű leend? Hitte, miként mindenben segítve van még, ha kihallgattatik; de a melly irányban lőn nyílttá, abban vált népszerűtlenné.

Itt eszembe jut Croesusnak, a lydiai gazdag fejedelemnek, néma gyermeke, ki, midőn apját meggyilkolni akarták és a tör már villogott, először életében fölkiálta: ne bántsátok őt!

Mekkora érzés ostroma által kellett megnyílni a bezárt, az örök fogságban tartott hangnak!

És a megfordított esetre mit mondanátok?

Ha a Croesus fia azon perczen, mikor atyja élete ellen törték, lett volna némává, és a mint a veszély növekszik, küzd magával, hogy kiálthasson, mert midőn szavát érteni fogják, segély jő; de egy jel, egy sikoltás lehetetlen, . . . hiszen, őt elhagyta hangja! — ugyan, illy esetben, mit mondanátok?

Azt, hogy neki meg kell örülni.

S nem egy-e a némasággal, ha hangunk meg van, de illeg-nem hallgattatunk? —

Még mielőtt Széchenyi hatáskörének és státusférfiúi munkásságának taglalásához nyúlnék, kötelességemnek tartom, olvasóim kezébe hűn átadni, azon vezérfonalnak, melly engem e nevezetes férfiú életének és tetteinek tömkelegében tájékozott, minden fonalszálat.

Szólok tehát a harmadik nehézségről, melly Széchenyi életírói s politikai ítései elébe gördül, s melly szintén befolyt mind

arra, hogy ő párt élén vagy párt-sorban nem állhatott; mind pedig arra, hogy kortársai előtt még a népszerűség délpontjái is némileg talány volt, és soha olly szigorúan következetesnek, mint többi tekintélyeink, nem tartaték.

Alig volt a magyar közéletben 1830 óta 1848-ig vélemény-árnyalat és pártirány, melly valamikor ne lett volna Széchenyi által megtámadva; az igaz, hogy többnyire egyes tárgyokban, egyes eljárás körül.

A gróf polémiái fölemelkedtek a magas helyekre s onnan a porba szállottak, hogy megtalálják emberöket. Ő most egy conservativ, vagy ellenzéki notabilitással, majd a színpadi karzattal és Thewrewkel perelt.

Így vala magokkal a kérdésekkel is.

Széchenyi a legkitűnőbb dialecticával, a legépebb gunyorral ma azt mutogatta: milly káros minden political lépéseinknél, Magyarországnak a monarchiávali viszonyát, e vegyes házasság igényeit ignorálni; holnap pedig azt: milly illetlen az utasoknak a gőzös fedezetére pökni, midőn szintolly könnyen lehetne a Dunába. —

A ki tehát Széchenyinek életét és hatását, az adatok mechanic összeállításával akarja fölvilágosítani, számot tarthat, hogy az olvasók a sok fa miatt az erdőt nem fogják látni.

A ki Széchenyi helyzetét a political viták irányában, úgy, a mint azokat a napirend fölmentette, taglalni kezdi, előre meggyőződhetik, miként a grófot majd a toryk, majd a whigek, majd a radiealok padjára, sőt többnyire két pad közé kell tennie.

A ki Széchenyi szellemét pár force az egyes tények mezején akarja utolérni, úgy jár mint Sicilia némelly kies völgyein a kopók, mellyek, a virágoknak illatja miatt, a vad nyomát elszozták veszteni.

Miért van mind ez így?

Mert azon rendkívüli lények, kik egy nagy eszmét, egy nagy törekvést tűztek magok elébe s annak áldozzák föl munkásságuk egész összegét, épen ennél fogva száz meg százszor fognak a külön kérdések irányában következetleneknek látszani, és political pályájuk bonyodalmas sőt talányszerű

marad, mindaddig, míg e férfiak jellemzésekor, a kérdések külön és csak magok-magokban bíráltatnak, a helyett, hogy előbb a nagy eszmével, a nagy czéllal, melly minden törekvésnek központja volt, kapcsolatba hozatnának, hogy aztán megvizsgáltassanak.

S mi vala Széchenyinek nagy és mindent alárendelő törekvése?

Fajunk biztosítása, s nemesb kifejtése.

Tulajdon szavait fogom idézni ezen eszme ütterének kijelölésére nézve.

„A magyar népnek nincs csekélyebb hivatása, mint képviselni — Európában egyedüli heterogén sarjadék — ázsiai bölcsőségében rejtező, eddigelé sehol ki nem fej lett, sehol érettségre nem virult sajátságait; sajátságait egy törzsökfajnak, melly, jóllehet mindent maga előtt ledöntő dagályként már több izberi gyászba borítá földgolyónk legkiképzettebb részeit, s fel-felbőszülésiben mint isten ostora mindenütt vérrel járt, bizonyosan annyi különöst, s erejénél fogva, bizonyosan annyi jót és nemest rejt magában, mint az emberi nemnek akármelly lelkes és erős családja.“

„Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátságait mint ereklyét megőrizni, és szeplőtlen minőségben kifejteni, nemesíteni erőit, erényeit, s így egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve, végczéljához, az emberiség földicsóításához vezetni: — ez a föladat.“

„Hivatásunk nem csekélyebb, mint a világot egy új nemzettel gazdagítani meg, mit azonban csak kitűzött terv szerint érhetnénk el.“

„S minden jelenetek jövődő fényt mutatnak, minek megjósolására egyedül fontolgtatás, más nemzetek kifejlődésének ismerete s nemzetünkkel egybehasonlítása, és semmivel több próféta tulajdon nem kell, mint előre megmondani, hogy a kisedd makkból, ha nem romlott, idővel termő, tölgyfa lesz, csak senki el ne gázolja.“

Így nyilatkozik Széchenyi.

Ez volt politicájának alapeszméje, s változatlan sarkpontja.

A magyar faj biztosítása és kifejtése feküdt szívéen, olly két-ségkívül, mint Mózesnek az izrael fajé. — Már magában egy keleti eszme, valamint mi kelet népe vagyunk.

Széchenyi e törekvést kiemelte és fölébe tette az államnak a többi szintén fontos problémáin, sőt bizonyos pontig felül az emberiség legnagyobb kincsein is.

Később meg fogom magyarázni ezen különösnek látszó állítástomat; most csak merészül odavetett körvonalait említendem.

Széchenyi t. i. e fogalmat: faj szeretet, ama tágabb fogalommal, a hon szeretettel összeolvasztatta ugyan; de viszont egész soraira nézve a teendőnek teljesen különválasztá, s a hol összeütközésben állott a két eszme, örökké az elsőnek adott előnyt a második felett.

Ő továbbá a szabadságot és haladást szerette általánosán mint ember s a legnagyobb hévvel mozdította különösen elé mint honpolgár, annyival is inkább, mert hitte, hogy a magyar, nemzeti geniusánál fogva valódilag csak az alkotmányos szabadság formái közt fejlődhetik, s mert meg vala győződve, miként anyagi és szellemi tekintetben gyors és gyökere» haladás nélkül, rövid idő alatt koporsó s megsemmisülés leend sorsunk. De ámbár e nézete olly szilárd és változatlan volt mint bárkié; mégis átlátta, hogy a politícai szabadság s az értelmi és anyagi haladás némelly pontjai, a körülmények szerint, néha hosszabb vagy rövidebb ideig összeütköznek a magyar nemzet megóvándó érdekeivel. Illyenkor mit tett ő? Feláldozta, s pedig tétovázás nélkül, a szabadság és haladás érdekeit a faj szeretet érdekeinek.

Természetes, miként Széchenyi remélt olly korszak földterülésében, midőn ezen antagonismusok egy magasabb öszhangzásban föl fognak olvadni. Különben soha nem mert volna nagy szerepéhez nyúlni; mert ő úgy regenerálni nem akart, hogy egyfelől álljon a spártai, másfelől a helota, egyfelől a kedvelt, másfelől a kítaszított faj.

Ez a kulcs Széchenyi politicájára, melly nélkül talánynak lóg maradni az ő közjelleme; melly nélkül gyakran mutatkozik következetlennek az egyes kérdések körüli felfogása és modora;

melly nélkül alig érhető az, hogy többnyire párton kívül állott, sőt majd a jobb- majd a baloldal főnökeivel ellenkezésben volt, s néha csekélynek látszó kérdések miatt nagy zajt ütött.

A berlini lapok a februári francia forradalom után az országlati s különösen a pártterminológiát sok elnevezésekkel bővítették. Így p. o. egy vélemény-töredéket specifice porosznak mondanak. — Nem ugyan olly értelemben, mint a Spree mellett és Charlottenburgban vétetik; de a szó valódi jelentése szerint állíthatom, hogy Széchenyi spéci fi ce magyar volt, s olly kiterjedésben és részletességig, mint senki íróink, szónokaink és státusférfiaink közül.

A ki nem e gyűlpontba vonja össze az ő szétáradó s ezer alakú hatékonyságát, kivette a lelket az anyagból, s chaoticus elemeknél egyébire aligha fog találni.

Igaz, hogy „a legnagyobb magyar“ szellemműveinek összege akármelley oldalról és módszerrel vizsgáltassák, nem fog egy XIV-dik Lajos korábóli francia kerthez hasonlítani, mellyben a rendért és a symmetriáért annyi tétetett, miként a természetnek és a tenyészésnek szabad szeszélye egészen ki van zárva, s az alkotó erő a bíráló olló és metsző kés miatt a hideg szabályosság formái közé úgy összeszorították, mint a spanyol csizmába az inquisitio alatt az eretnek lába.

A napfénynél világosabb, miként Széchenyit akár nagyító, akár kicsinyítő üvegen, akár madártávpontról, akár közletről nézzétek, nem fogjátok egyszerű alkotásunak találni, mint a görög templomot.

Esze nem jár olly egyenlőn, mint kicsiny genovai zsebórátok.

Politicája nem olly tiszta és hibátlan, mint egy csinos madrigal.

Ezek tények. S ám dicsekedjék ellenkezőjével az apróságokban is következetes tanember, ki ha történetből, Cervantest utánözva, nadrágja egyik gombját használatlanul találta hagyni, csupa következetességéből azontúlra sem változtat toilette-jén. — A lángeszű országglár tudja, hogy az idők és események igényei más-más, s néha ellenkező nézeteket tesznek szükségessé. Szerencsés, ki e szabályát a gyakorlati bölcseségnek a

haza legtöbb hasznára fogta mindig föl és tudja gyümölcsöz-
tetni. Ezerszer szerencsés, kinek kiszámított következetlensége
mindig egy-egy nyert csatája a közügynek. Fájdalom! politicalai
egünkön illy nagyszerű jelenet maga Széchenyi sem volt. Gyar-
lóságai s erejének olykori pazarlása könnyen kimutathatók.
Hasznosítatlan s talán csak szeszélyből támadt következetlensé-
gei is vannak.

Azonban, e megjegyzés daczára is, óriás különbséget tesz:
ha Széchenyi politicalai jellemzője őt csak egyes munkáiban és a
fölmerült egyes kérdések körüli nyilatkozataiban vizsgálja; vagy
pedig minden tettet és nyilatkozatot, melly tőle eredt, ama
nagy eszmével, melly az ő közéletének úgyszólván commne
sensoriuma volt, kapcsolatba hoz.

A ki az első úton indul el, egy rengetegbe megyen, hol
az erős fatörzsökök, a vad bérczpaták, a vegetatio eleven zöldje,
a madárfüty és ünnepélyes erdőcsend, mellyet a szélsuham
félve szakít meg, már előre gyaníttatják, hogy a hely, hová ér-
kezett, minden vonzereje mellett, inkább fog tömkelegbe
vezetni, mint azon kőpadokhoz és mohákkal bélelt ühelyecs-
kékhez, mellyeken egy rövid séta után a tisztos városi polgár
megpihen, hogy aztán mindent bejárván, félóra múlva megint
műhelyénél és háznépe közt lehessen. — Ha a vándor ezt sejtve,
mégis tovább akar haladni a rengetegben, most tüskék és csa-
litok közé jut, hol mesgye nincs; majd egy mélység torka felett
áll meg, hasztalanul keresve hidat vagy pallót, melly a tulvi-
dékkal az összeköttetést föntartaná. Ekkor tán reménye nyílik
megkerülni az akadályt egy hegyélen át, melly barátilag látszik
karját a távolból féleje nyújtani, és magához csalogatja őt
ködös homlokával, szeszélyes alakú szirteivel, a szélroham által
ledöntött fenyveseivel, a viruló völgygyel, melly keskeny ka-
nyarulatokban lába elébe siet, a felhőkkel, mellyek tarka vitor-
láikkal feléje úsznak, mintha legmagasabb élén kikötni akarná-
nak, hogy a tündérek utazó népét kebleikből partra szállítsák.
Ila a vándor enged a csábító hatásnak, lépéseit a ködös és
regényes bérczhez kezdi irányozni; de a keskeny völgy, mellyen
egyedül haladhat mindig szőkébbre szorul, s végre egy zuhatag

medrévé válik, egészen eltelve a havasi víz árjával. — Itt is tehát megszakadt az összeköttetés; de legalább az ellenkező oldalon szelíd emelkedésű dombok, gyér faszorok, verőfényes lankák nyíltak szemei előtt föl: ezzel vigasztalja a vándor magát. Majd arra térve, mi könnyű leendő tájékozási pontot találni! Így szól hozzá a remény; midőn a kifáradás már mutatkozni kezd. Azonban e kísérlet, is megghiúsul. Mert a szelíd dombok és verőfényes lankák egy sötét, komor, heves, változatlan és untató erdőnek úgyszólván csak előszobái voltak. És az erdőben mindé nütt ösvény, mindenütt út, — bonyodalmas, egymást kereszttülvágó, távozó, visszatérő, ide oda siető, fölhagyott és járt utak. S hová vezetnek? Egyik talán egy fűrész-malomhoz, másik egy csósz kunyhója felé; az tán egy elpusztult vadásztiakba, ez a szénégetők hutáihoz; az egyik a ritkaságként őrzött lovagvár köréhez, a másik talán igénytelen falvakhoz, hol a juhászebek ugatásán kívül alig háborítja valami meg az idylli csendet. S mellyiket válassza utasunk a talányos ösvények közül? Már az égről, a nap állásáról és a vidék körvonalából sem tudja magát többé tájékozhatni, s csak annyiról bizonyos, hogy akármilyen fog haladni, sem oda vissza nem érkezhetik, honnan kiindult, sem azt előre nem gyanítja: hová érkezem meg? A kiknek pedig majd vándorlását elbeszéli, azok az egész renetegről aligha fognak egyebet tudni, mint azt, hogy ő benne igen elárasztotta magát.

Egészen más eredményre jut, ki Széchenyi alapeszméje és eljárása közt a vonatkozási pontokat, mind az eszmék, mind a tettek mezején állandólag szem előtt tartja, s az egyes jelenségeket a szerint bírálja meg.

Az illy vizsgáló előtt Széchenyi pályája nem reneteg többé, hanem egy terjedt és kellemes angol park: hol a természet az aggodalmas kezek által nem korlátoztál ott ugyan olly zsarnokilag, hogy lángeszű szeszélyeivel együtt minden kecsét és nagyszerűségét elveszítse; de másfelől mégsem hagyaték meg vadon, kifejthetlen és rendetlen eredetiségében.

A ki e parkba lép, szabályt nem mindig fog találni; de anarchiát sem. Szemei kéjjel pihennek meg a terebélyes agg

fákon, melyeket, senki sorba nem állított, senki meg nem nyírt, szintúgy nem, mint a rengetegéit, s a mellyek midőn olly épek, mint erdei társaik, együtt kibeszélhetlen varázsszal hatnak a kedélyre; mert a különböző tömbek a fa-színezet művészi törvényei szerint vannak elhelyezve és a világostól a sötétig majdnem észrevétlenül egészítik ki egymást.

A ki e parkban tovább halad, látja a természetet most pongyolában, majd bágyattan, most fősvénykedve kincseivel, majd elleplezve, mintha megbánta volna bő adományait. Itt a völgy egyhangú, ott a dombok kopárok, amott a közönséges terményekre szánt földdarabok hajánál fogva vonják az embert a prózai életbe vissza. S mégis az egész összeg kedvezőleg hat érzékeinkre, munkásságban tartja képzelődésünket, és kielégítne, ha nem volnának is a smaragdszínű völgyek, bennük az ezüst-tiszta tó hattyú-házakkal, s a széles, vastag, nedves, zöld levelű, és égető kelyhű mart-virágokkal; ha nem volnának is a romok, a szirt-utak és a magas hegyek, mellyekről a kilátás tündéri és semmi által nem zavartatik.

A ki e parkban mindig mélyebbre halad, meg fog tévedni s néha választani kell az ösvények közül. De azért még nem vesztíti el bizodalját, nem fél kibonthatatlan tömkelegektől és nem esik kétségbe a tájékozás iránt; mert látja, hogy az ösvények több vagy kevesebb kanyarulattal bizonyos pontok felé sietnek, és minden főút híven vezet a nagy családházhoz, raellenek kényelméért és fényéért készült az egész park.

Íme a nézetek, mellyek szerint fogom Széchenyi grófnak, mint státusférfinak, életpályáját lerajzolni.

Közöltem az olvasókkal, hogy együtt bizton haladhassunk, kiindulási pontaimat.

Ha

1) részrehajlatlan s mégis óvatos kézzel fogom vázolni Széchenyi állását Kossuth és az újabb eszmemozgalmak irányában; ha

2) Széchényi kedély- és szellemvilágában a tájékozási pontokat helyesen tudtam elfoglalni; ha

3) Széchényi politicájának egyetlen és nagy alapeszméjét igazán állítottam föl, s a töméntelen kérdéseket, melyekre ő hosszas és munkás pályája alatt hatott, oly kapcsolatban tartom fő eszméjéhez, mint a minőben azok valósággal léteztek:

Ezen esetben munkám jó fog lenni, az ellenkező esetben pedig, reméllem, annyit mégis fog használni, hogy a feladat érdekességét kitarva, mást. szerencsésebb kísérletekre buzdítand.

Ismeretes előttünk és sokáig fog még a maradék emlékezetében élni az 1825-ki országgyűlés története, — azon küzdelmes és megnyugtató napoké, melyekben a törvényhozók erélye s a király őszinte nyilatkozata az alkotmány sértő régibb política ellen, visszaadta a kedélyek csendét, megmenté a közjogi formák lényegesebb részeit, és a parlamenti életben új korszakot nyitott.

Nem az akkor napirenden levő kérdések vizsgálata, de egy igen érdekes jelenet kedvéért, mely a haza figyelmét magára vonta és hoszasan foglalatostokdatá, vezetem olvasóimat a tanácskozó terembe, hol csak addig fogunk mulatni, míg két rövid beszédet meghallgatunk.

November 3-ka volt, midőn a kerületi ülésben a szónokok panaszkodtak, hogy noha a magyar nyelv a diplomaticai téren biztosítékokat nyert; mégis az életben majd semmi gyarapodásnak nem örvend. Mi lehet e szomorú tény oka? illy kérdésnek a tárgv természeténél fogva csakhamar elő kellett, kerülni. Okoskodás okoskodásokra következett, s a tanácskozás fonala még másnapra is átszötte magát, a nélkül, hogy egyéb eredményre vezetne, mint óhajtásokra egy tudós társaság létesülése iránt, mely a magyar nyelv művelését tűzné ki fő feladatául. De hol van erre remény? Hogyan léphetne életbe a többször pengetett eszme? Ez vonatott elő a különféle szónoklatokban, s gördítették megoldatlanul kézről kézre. Az idő telt.

Végre Nagy Pálra kerülén a sor némi előzmények után így sóhajtott föl ő: A rég szóban levő magyar academiát állítaná bár elő tehát az ország nagyainak nemes áldozatja, mert ide is, mint az egyszeri hadvezér szerint a háborúhoz, három lli dolog kell: pénz, pénz és csak pénz!

Ekkor előlép gróf Széchenyi István, kapitány a Hessen-Homburg huszárezredében. „Nekem, mondá, itt szavam nincs. Az ország nagya nem vagyok, de birtokos vagyok, és ha feláll olly intézet, melly a magyar nyelvet kifejti, melly azzal segíti honosainknak magyar növeltetését, jószágomnak egy évi jövedelmét feláldozom.“

A teremben a lelkesedés határt ismerni nem akart. A gróf jövedelme, saját bevallása szerint, 60-ezer pengő forint volt, s nemes példája többeket vonván követésre, egy óranegyed alatt az academia már meg lón alapítva.

— De miként fog méltóságod egy évig elélteni? kérdező valaki.

— Barátaim eltartanak, válaszolta Széchenyi.

Ennyiből áll az egész történet vázlata, mi miatt olvasóimat a tanácskozó terembe vezettem.

És most menjünk át a reflexiók terére.

Apró észrevételeket bocsátók előre, de a mellyek — úgy hiszem — Széchenyi sajtósága egyéniségére némi világot vetnek.

A Hessen-Homburg huszárezred kapitánya megjegyzevén, hogy ő nem tartozik ugyan az ország nagyai közé, de van b i r t o k a, a magyar academia fölállítására nem határozott összeget ajánl, hanem évi jövedelmét áldozza fel, melylyet később 60 ezer forintban állapít meg.

E modora a huszár kapitánynak a státusférfiú Széchenyit így gyengességében már jellemzi; — értem, azon szerén túl vitt fontosságot, mellyet a nagy birtok eszméjébe helyzeti s kivált pedig értem, annak gyakori említését, hogy ő a nagy birtokosok osztályába tartozik. Igaz, hogy senki sem kama-

toztatta jobban a hazára nézve ezen előnyt, mint Széchenyi; azonban a nagy birtokára és vagyoni viszonyaira vonatkozó czélatok által utat nyitott, hogy a tömeg őt olygarchának tartsa, mi nem vala, és a plutocratia barátjának, mi e szó szigorú értelme szerint, szintén nem vala.

Továbbá, ő szűz-szónoklata után rögtön, ama naiv kérdésre: de miként fog méltóságod egy évig élélni? ezen, szintén naivnak látszó választ adta: Barátaim eltartanak.

A közönség meg volt lepetve a fényes nyilatkozaton és tapsokkal kíséré. Képzelem, valának a kerületi ülésben olly classicus műveltségű táblabíráink, kik otthon Plutarchust tüstént elővették, és keresék — hogy Széchenyivel párhuzamba állíthassák — a görög nagy férfiút, ki midőn gazdag örökségét az állam rendelkezése alá adta, lelkesülten felkiáltott: már ezen-túl a prytaeumból fogok élni s fekete levest eszem.

En azonban olly férfiú szájában, ki, mint munkái eléggé tanúsítják, sokat gondolkodott a hitel természetéről s nem nézte a világot költői szemüveggel, az illy nyilatkozatot: barátaim eltartanak, sarcasticus feleletnek tekintem a naiv kérdésre, s egy kevés színpadi hatáskeresésnek.

Íme két olly sajátság, vagy ha akarjátok hiba, melly a szűz-szónokból a megalapított híru státusférfiúba is átment.

Széchenyi t. i. soha sem állhatta meg, hogy egy naiv vagy ügyetlen ötletre ne sarcasmussal feleljen; s ha életében nagy momentumok fordultak elé, örökké vegyített a komoly Perez benyomásai közé egy adag színpadi csattanósságot.

Mondják, hogy szintén köztiszteletben álló és ragyogó híru atyjánál még talán inkább ki voltak fejlődve e sajátságok.

De ha Széchenyiben, mint huszár kapitányban, az első fölépés alatt már le valának leplezve a későbbi státusférfiú különösségei; még kétségtelenebb, hogy rögtön kitűnt politicai főiránya is, mellyhez örökre hú maradt, és kitűnt — mint alább látni fogjuk — azon módszer, mellyet céljainak terjesztésére leginkább szeretett használni.

Mert valamint a szirtpedésből kiterjeszkedő klárizs-ág gyakran vált, az ülepedések által, egy egész sziget alapjává:

szintűgy megtörténik a mélyebb talentumú férfiaknál, hogy az első föllépésben az egész élet programja és eszközei vannak letéve.

Mielőtt Széchenyi Pozsonyba érkezett volt, már keringett, sőt szájról szájra járt a hír, hogy ő, ámbár a katonai pályáról le nem lépett, a felsőházban mágnási jogát igénybe veendi, egyenesen azért, hogy a nemzetiség ügye körül szolgálatot tehesen.

Egy katonatiszt, ki egyenruháját megtartva akar a közdolgokba vegyülni; egy a magyar nyelvet még hibásan beszélő férfiú, ki életének nevezetes részét külföldön tölté; egy gazdag és fényes család sarjadéka, ki a latinul szónokoló és németül társalgó főrendek tanácskozmányában az anyai nyelv édes hangjait szándékozik, több barátaival egyesülten, meghonosítani; Széchenyi Ferencznek, a hazáért annyit áldozó országnagynak európai magasabb körökben élő fia, ki különösen azért siet a honatyák közé, hogy a magyar palotákban alig ismert, hidegen fogadott, vagy legfőlebb szánalomból eltúrt nemzetiség bajnokává avassa magát fel: — mindezen tekintetek bizonyos fénykörbe emelték Széchenyit; érdekességet ruháztak reá, mielőtt érdemei valának, a közfigyelmet személye iránt felköltötték, mielőtt szólott volna, és népszerűségére a kedvező légkört korán elkészíték.

S ő azon gyakorlott tapintattal, melyet csak a tapasztalás és az öszpontosított törekvés által meghütött vér nyújt, nóm enged a köznapi hiúságok csalogatásainak; nem vegyül, mint a kezdő politicusok szoktak, minden kérdésbe, melly által olcsó tapsra lehet szert tenni; nem sokat törődik az akkor divatos, s a megelőzött, körülmények miatt igenis szükségessé vált sérelmi táborozásokkal: de a helyett az ország szemét épen olly tárgyban igyekszik egészen magára vonni, melly mint később, 24 évi fáradszatlan és sikerdús munkásságából kiviláglik, minden törekvéseinek tengelye, és bonyodalmas political rendszerének alapeszméje volt.

Ő t. i., kinek „fajunk biztosítása és nemesebb kifejtése“ vala hatásának végperczéig szoroson definált, egytetemes, s a többi érdekeket maga alá rendelő czélja, az első polgári babért olly

intézet alakítása által tüzi halántékaira, mely „a magyar nyelv fejlesztéséért, s honosaink magyar neveltetésének elősegítése végett“ volt létesítendő.

Mi továbbá Széchenyinek már 1825-ki pályáját jellemzetté, szintügy kiváló tulajdona lőn egész közéletének.

Dessewffy Aurél, kit atyja, mint alig 17 éves ifjat magával föl vitt az országgyűlésre, említi naplójában, hogy Széchenyi Pozsonyba érkezésekor tüstént egy klubbot alakított, a szétágazó nézetek központosítására. A lángeszű gyermek-ifjú, e klubba, mint mondja, gyakran megjelent, mi — hogy melleslegesen említsem — Aurélnak kora-élettségén kivid, azért is igen természetes volt, mert Széchenyinek szokásai közé tartozott, a felső aristocratiának fiatalabb sarjadékait maga körül gyűjteni, s az utósó időkben is, örökké lehetett nála és vele iskoláikat alig elhagyott mágnásokra találni, kiket a már éltes férfiúhoz a honfi tiszteleten kívül, meleg baráti viszony csatolt.

De, hogy az 1825-ben alakított klubbra térjek vissza: ugyan ki nem látja, miként Széchenyi, már első nyilvános föllépésekor eszméinek terjesztésére azon módszert használta, mellyre egész politicalai pályája alatt leginkább, sőt talán a helyes mértéken túl támaszkodék?

Értem a szellemi öszpontosítást társulati téren; klubok, casinók, egyletek, részvényes társulatok, lóverseny, tudományos, ipari és gazdászati intézetek által.

Az eszmék illynemű propagandája iránt a gróf akkora előszeretettel volt, hogy reformatori terveinek majdnem kizáró emeltyűjévé tette, s néha az alkotmányos institutiók általi befolyást a társulati térért elhanyagolta.

A megyegyűléseket feledé, az egyletek tanácskozásaiban részt vett.

Wesselényitől hallám, miként Széchenyiveli megismerkedésekor, vadászat és multságok közt, többször előkerült a haza állapotja.

A kapitány, kit később hires politicalai ellensége is a „legnagyobb magyarnak“ vallott be. Ilyenkor vagy kedvetlen volt s

hallgatott, vagy a nemzet hanyatlását túlsötét színekkel rajzoló és derültebb tárgyakra vitte át a beszélgetést.

De e vonakodások mellett is néha besodortattak az ország viszonyairól! elmékedések közé, s ha ilyenkor fölmerült a kérdés: hogy mi volna az első teendő? Wesselényi ellenzéki és legulejus szelleme, mindig valami törvényes jogkövetelésen pihent meg; míg Széchenyi, a nagy tervek és fellépések helyett, állandólag ezt monda: alkossunk egy társaságot, kevés számú egyénekből, kik gondolkozzanak a dolgokról s kik óvatosan recrutirozzák magokat.

Később létesített is egy szorosan összetartó kört, mellynek három vezér tagja volt, t. i. ő, Wesselényi és gróf E. . Károly; a honnan a baráti levelezésekben az rendszerint tr ipar ti tium név alatt említetek.

Ez az 1825-diki országgyűlés megnyílása előtt több évvel történt, s elég tanúsága, miként Széchenyi még nyilvános föllépésénél sokkal régibb idő óta, ugyanazon módszerét a politikai hatásnak tartá sikerre vezetőnek, a melly által később ragyogó eredményeket vívott ki.

Vannak mind a mellett számosán, kik reformatori szerepét rögtönzöttek s őt, midőn föladatához kezdett, a közpályára egészen készületle írnek állíták.

Katona pajtásai, kik a Napóleon elleni világháborúban vele szolgáltak, még a „Hitel“ megjelenése után is sokáig nem tudták képzelni, hogy az a Széchenyi István idézhetett elő tudós munkái által forradalmat az eszmékben, ki mindenkit hátrahagyott lovaglásban, testi gyakorlatokban, a nők körüli szerencsében, s néha a kártya-asztal mellett és más könnyelmű szórakozásoknál; de igen kevés jelét adá, hogy Cadmus s Guttenberg találmányai iránt különös előszeretettel viseltetnék.

Dessewffy Aurél is följegyezte naplójába, miként egészen készületlenül lépett a törvényhozói terembe Széchenyi.

Wesselényi pedig — mint említettem — Széchenyiveli utazásairól beszélgetvén, állítá, hogy ez sok világtapasztalást szerzett ugyan; de a gazdasági és státuszgazdászati rhapsodisticus ismereteken kívül, csak a szépirodalomban bírt jártassággal. A

politicáról pedig keveset gondolkodott s hite sem volt a magyar nemzet jövődjére felől.

Ennyi állítás együttvéve nem látszik súlynékülének; azonban több okokból gondolom, hogy legfőleg a katonapajtásoknak volt szoros értelemben igazuk, s nem Wesselényinek, ki 1821. és 1822. évben mondá még Széchenyit a magyar ügyek iránt részvetlennek s aránylag csekély ismerettel bírónak, és annál kevésbé Dessewffynek, ki 1825-ben is minden készülséget megtagadott tőle.

Ellenkező nézetemet a leglényegesebb körülmények s lélektani szempontok támogatják.

Először is magának Széchenyinek, ki a hazát egy költött életirással mystificálni nem akarhatta, vallomásait hozom föl, mellyek azonkívül, hogy e kérdésre világot vetnek, az ő mély kedélyének fényes jelei.

„Oh milly sokszor látám — így szól ő meghatottam — még mint gyöngé fiú szegény atyámat búba merülve, s már akkor villant lelkemen keresztül, hogy magasbnak, valami sokkal nagyobb érdekűnek kell hatni rá, mint családi vagy házáleti bajok keserűségeinek. Mert Epictetos elveivel megbarátkozott keresztyn férfi, mint ő vala, illyféle gyötrelmeket mosolylyal tűrt. Akkor nem birtairi felfogni bánatait. Beli nagyok lehettek azok! Később tudám s most tudom, hogy nemzetünk alacsony létét gyászolta. A magyarnak napról napra mélyebbre siilyedése, és azon reménynélküli nézet, miszerint nem sokára és elkerülhetlenül fogna éltünk végórája ütni, okozá olly sokszori keserű epedésit. Felfogta-e, hogy ránk nézve csakúgy lehet még üdv, ha nemzetiségünk megmentését még alkotmányunk szeplőtlensége elébe tesszük, nem tudom. Tán nem tulajdonított a mind inkább lankadó testnek elég erőt és életet halálos álmaiból kibontakoznia. S mióta annyi polgári erényekkel fénylő atyám, mint „magyar“ reménytelen szállott sírjába, azóta meg nem szűnőleg hasonlítottam más nemzetek életjeleit a magyarnak életfofnalával össze; mikép kiismerném: van-e még feltámadása körül remény vagy nincs-e többé.

Életem legmélyebb feladása ez vala. S mindenben tapasztalám, hogy e keleti rajnak de épen virága — mert salakja e nemzetnek, mint a legnemesbnek is van — már-már kétségbe esik s búban és mély melancholiában eped mindig valami után, mi előtte ismeretlen. Míg más nemzetek a jelenben látszanak élni, s jellemzőtök megelégedés és jó kedv, mintha már elérték volna a nagy természetbeni állásukat, osztályrészüknek már birtokában volnának; a magyar — kinek egész létét olly sötét titok fedi — vagy nem remél többé semmit, s a múltban hiszi örökre eltemetve hír- s nevét, vagy a nagy idők folyamától vár lelki sebeire írt, s néha, de csak átfutó csillámként, a messze jövődöben sejtí nemzeti fényét, s látja megnyílni egét. — Figyelmezz a németnek társasági szellemére, figyelmezz zenéjének jellemére, a zenének, mellyből olly valódilag tükrözik ki a külön nemzetek legbelsőbb érzelme; s fogod-e tagadhatni, hogy a német a jelenben él, a jelennek szedi virágít, sohasem epedvén a jövődöne koczka-játéka körül. Halljad zenéjét s akaratod ellen vigalomra gerjedsz, az utósó húr elhangzása után azonban vége a varázsnak, telkedben nem marad semmi nyom. Laktam sokat németek közt, természetüket magamra alkalmazni iparkodván, s köztök a napnak, az egyébként kellemesen töltött napnak bezártával elvágva érzém a jövődöt, míg a jövő 24 óra végével minden jövődöbeli vágy nélkül szinte megint ott állék, hol tegnap. — Mit érzek viszont magyarok közt, magyarok közt, kiknek lelkét nem bélyegzé még meg az elkorcsulás szégyene; mit érzek messze a világ zajától magamba vonulva? Bánatot és reményt! Zendítsd meg a nemzeti dal gyász-húrjait, s a múltkor mélyeibe sülyedve édes kínok közt Berzsenyivel elsírom bús elégiámat, s ki nem vesz semmi azon hiedelemből, hogy a magyar nemzet „volt.“ Fel felhasad ismét előttem az ég, és édeni kéjjel reppen lelkemen keresztül illy szózat: „Epedéseid nem holtakat illetnek, bús hangjaid nem halotti zene, a jövődö lehet korod.“ Oh mennyei öröm! S íme sötétre borul szemeim előtt az idők folyama megint, s örült gyanánt, kínok és kéjek közt, hánykódva, fogyasztom magamat, életemnek nagy része bánat, a reménynek sugárjai vajmi gyéren öntnek pályámra fényt.“

A „Kelet népe“ — honnan az előbbi sorok idézve vannak — Széchenyinek 1825-ki föllépéséről is egy szintén érdekes vallo- mást, vagy, ha akarjátok, autobiographiai töredéket mutat elő, mellyben az író még határozottabban állítja, miként első belépése a pozsonyi országterembe, első megszólamlása a közügyek tárgyai felett, hoszas előkészület után, kifőzött terv szerint, sőt a mester önérzetével s épen nem rögtönzésből történt.

Ezen autobiographiai töredéknek ide vonatkozó sorai követ- kezők:

„Mióta élek, kimondhatlan vágy létezik lelkemben Magyar- ország kifejtésére. A magyar nemzet feldicsőítése él minden osep véremben. Azon remény azonban, mikép nemcsak költői képzeltetés, de száraz felfogás szerint, le- hetőségét, sőt hihetőségét is látám nemzeti újjá- születésünknek, csak később, jóllehet hoszú évek előtt derül bennem fel. Hideg, csalhatlan számok — mert a nemzeti élet symptomáinak is vannak csalhatlan számai — azt mutatják, hogy midőn Európának, vagy jobban mondva, a civilisált világnak, szinte minden népei elérték már tetőpon- tukat, s vénülésnek indulnak, a magyar népnek csak most derül hajnala, s olly nyara, olly fénye fog bekövetkezni, a millyent a 24 órai ész, t. i. az ész többsége csak távolról sem sejt, a rozsdáiban elsülyedt magyar nem is képzelhet, a magyar sphaerából kiesett német-magyar pedig gúnykaczajjal illet. Minden jelenetek jövendő fényt mutatnak nemzetünknek, minek jövendülésére semmivel több jóslói tulajdon nem kell, mint előre megmondani, hogy a kiseded makkból, ha nem romlott, idővel termő tölgyfa lesz, csak senki el ne gázolja. . . S így lőn, hogy vagy 16 évvel ezelőtt (1825-ben), k i- mondhatlan s több napi belső küzdések után, és csak akkor, mikor látám, hogy senki azon tán egy kissé magasb nézőpontról nem fogja fel nemzetünk állását, mint én, vagy ha igen, nem mer, s újraön- tés helyett mindig csak nyomorult foltozás van napirenden, — bizonyos órában megesküdtém ma-

gamnak, hogy miután világosan mutatkoznak lel-
kem előtt nemcsak a feltámadásnak, de nemzetünk
egykori nagy kifejtetőségének is legbiztosb jelei,
mindent el fogok követni, habár magam maradok
is, ha bár vesznem kell is, mit e kettős célnak el-
érésére cselekedni lelkem sugal. És akkor léptem, fej-
delmemhez leghűbb 17 évi katonáskodás után, hátramaradó
életemet a hazának szentelvén, a nyilvános élet tövis-mezejére,
s itt meg kell vallanom azon komoly elhatározottsággal, hogy
én fogom, ha senki más, nemzetünk egykori fé-
nyének megvetni alapját, vagy legalább ezen cél-
nak szentelni véglihegéseimig földi pályámat. A
nemzeti testben egy parányi, alacsony helyen álló kapitány,
nem csekélyebbet tűztem ki magamnak, valóban
nem; jóllehet senki — s remélem ez majd ki fog
tűnni — senki nem tekintte mélyebben a szándékolt
kivitelnek lehetlenséggel határos tömkelegébe,
mint én. És ez mennyire igaz, s én mennyire fogam fel szö-
vevényes körülményeink közt a teendőik sorát, és céljaimhoz
milly keserves utakon közelgeték, mind ezt most, és más alka-
lommal minden lepleg nélkül előadandom. Ítéljen itteni
állításaimról a jövődő, mellyel érzem, hogy földi
pályám s ittlétem némileg egybeszöve van. Addig
is azonban annyit mondhatok, és ezt eldönthetlen
bizonyossággal mutathatom be, hogy semmit sem tet-
tem rögtönzéseként vagy pillanati felhevülés követ-
kezésében, de minden lépteim, minden tettemim egy előre
kiszámított messzeható tervnek szüleményei. Vérem meggondol-
atlanul s kitűzött elveimmal ellenkezőleg soha el nem ragadott;
mert nem szenvedelemből léptem a nyilvános élet mezejére, de
kötelesség utáni elszántságból: minthogy véremnek felette ké-
vését. tudtam becsülni több évvel ezelőtt, s általán véve a ma-
gyar nemzetet inkább a jövődőben szeretem, mint a jelenben.“
Lehet-e határozottabban desavouerozni a rögtönzésről híre-
ket, mint a hogy Széchenyi első — azaz 1825-diki föllépésére
nézve teszi?

Állítása szerint akkori működései is, mint a későbbiek, egy rég kiszámított és messzeható terv szüleményei voltak.

S ő — saját vallomásai után ítélvén — már 1825-ben hivatva érzé magát nemzetünk egykori fényének alapjait megvetni. Krzé, hogy magasabb nézpontról fogta fel honunk állását, mint a többiek. És érzé, miként azon akadályokat is, mellyekkel egy reformátori pálya, mellyekkel az újjáalakulás tervei találkoznak, egész jelentékenységökben, a sokadúlan sejdíteni sem, a míveltebbek kicsiny köre pedig megmérni alig tudja; míg ő a kivitelnek majdnem a lehetlenséggel határos tömkelegébe mélyen tekintvén, a siker iránti reményét, hideg és csalhatatlan számitások s a nemzetélet symptomái által biztosítva látja.

A hang, mellyel Széchenyi fényes pályájának kezdetéről szól, az önérzet olly magas fokára van emelve, hogy ha a kételkedésnek legkisebb árnyéka férhetne szavaihoz, akkor rögtön a nyílt vallomásoknak kérkedékenységgé, az önérzetnek öntulbecsüléssé, a nagy phrasisoknak hiú gascognaddá kellene szemünk előtt letörpülni, és az ünnevelt reformátorból egy charlatan válnék, ki mint Cagliostro, a legregényesebb oldalról tüntette fel, a hívékeny közönség számára, múltját, hogy érdekessé tehesse jelenét.

Gondolom, senki sem hiszen el illy kisszerű fogásokat, mellyeket a közönséges szemfényvesztők szoktak használni, azon férfiúról, kinek political eljárása körül annyi nagy és magasztos jellemvonásokkal találkozunk.

Széchenyi határozottan kijeleli az időt, midőn állandó foglalkozásává emelte, az előkészületeket reformátori szerepére.

„Mióta annyi polgári erényekkel fénylő atyám, mint „magyar“: reménytelen szállott sírjába, azóta megnem szünőleg hasonlitgátam más nemzetek életjeleit a magyarnak életfonálával össze; mikép kiismerném: van-e még feltámadása körül remény vagy nincs-e többé. Életem legmélyebb feladása ez vala.“ — így szól ő.

Tudatik, hogy gr. Széchenyi Ferencz, István atyja, 1820-ban december 13-kán halt meg, s én a különben éles eszű Dessewffy Aurélnál még tekintélyesebb tanúk daczára is, ezen idő

tágra tenném Széchenyi Istvánnak Magyarország ügyeiveli szorosabb foglalkozását; mert inkább elhinném, hogy ismerősei bemie csalatkoztak, mint hogy ő valótlant állítson.

De nincs szükségem a fölhozott tárgyat olly mezon dönteni el, hol Dessewffy ítélőtehetsége a Széchenyi igazságszeretetével szembe állittatik.

Magok a körülmények elég hangosan kiáltják, hogy tévedésnek kellett azok felfogásába csúszni, kik 1825-ben Széchenyit, a nemzet bölcs és higgadt törvényhozói sorában, rögtönzőnek és minden készülség nélküli kalandornak fekinfék.

Ugyan mellyik státusférfiúnkról mutathatjátok meg, hogy első eszméje, mellyet ajkára vón, első nyilatkozata, melly által hatott, első áldozatja, mellyet a haza oltárára tett, első módszere, mellyel későbbi terveinek sikerére befolyjni akart: nemcsak magában helyes és az akkori viszonyok szerint czélszerű volt; de— s ez a dolog lényege — egész politicai pályájával, s reformatori terveinek irányával olly szoros összefüggésben állott, hogy a megfutott pálya végéről annak elejére gondolva vissza, sem lehetett volna ugyanazon jellemnek s ugyanazon alapnézet mellett, másként intézni el?

Széchenyiről én ezt kimutattam.

S keressetek nem-rögtönzőitek és készülteitek közt sok hasonló példát.

De ám vétessenek az illy jelek csak történetes s izolált tényeknek, mellyeket a dialectica mesterségesen forraszt egy egész kiképzett rendszer körláncaiba.

Azonban ezen esetre kérdenem kell titeket: nem idézett-e Széchenyi könyvei és tettei által nagy forradalmat elő az eszmékben, az institutiókban, a közszellemben, a gazdaszat, az ipar, a vállalkozások, a közlekedés, az anyagi és erkölcsi központosítás mezején? Nem voltak-e első munkái csupán tartalmuknál fogva is kitűnő irodalmi becsűek, s az együtt versenyzők vagy ellenfelek elmeműveit magasan túlszárnyalok? Nem valóának-e reform tervei sajátságosak, messzire nézők és össze-

függők? S mellyik ellensége nem vallá be, hogy kezdeményezései az anyagi vállalatok terén olly csodálatosan szerencsések, olly a nemzetélet és korszükség ismeretére épültek és biztosan kiszámítvák, hogy itt vele senki sem versenyezhetett, e részben a nemzet üterére senki sem tudott úgy tapintani mint ő, sőt egyedül vala a kivitel embere, elannyira, miként végtére neve, egyéb tekintetek számbavétele nélkül is, a tőkepénzeseknél a sikerre nézve kielégítő garantiává lön?

Miután pedig ez így van; miután első igen derék könyve 1828-ban jelent meg; miután reformatori hatásának legragyo-
góbb része 1830-tól 1835-ig folyt le; miután ő több erélylyel és sikerrel soha sem állott a kivitel, a létesítés élén, mint ezen öt év alatt; miért legyenek néhány ismerőseinek különben is fö-
lötte általános nyilatkozatai miatt kényszerülve, Széchenyit olly lángeszűnek tartani, milyen ő sem volt, s milyen senki sincs? Mert az mégis a csodával lenne határos, ha egy férfiú, ki 1825-ben egészen készületlen vala, három évvel később az irodalomban a maga elébe tűzött tárgy mély felfogása által tudott kitűnni; öt évvel utóbb pedig a nemzet történéseiben új korszakot kezdhetett s olly dicső és győzedelmes helyet vi hatott ki, milyent a kedvező ég a nemzedékek fel- és eltűnése közt, hoszas időszakokban is ritkán nyújt választottjainak. Ha Széchenyi nagy befolyása Magyarország átalakulási proces-
susára, a képzelődésre ható szónoklat varázsa, a világszabad-
sági sejtelmes eszmék költői ingere, s a tömeg szenvedélyeit ismeretlen vágyak felé vezető izgatások által történt volna: úgy talán még elhinném a rövid tanéveket; mert jól tudom, hogy e mezőn sok előkészület nélkül is lehet felötlő eredményekre jutni. De midőn senki sem kétkedik, miként Széchenyi a cse-
lekvényesség több szakában a nemzet szükségeinek éles fölfo-
gása, a viszonyok pontos ismerete, terveinek szilárd alapokra fektetése, a nehézségeknek s előnyeknek teljes kikémlése és az eljárás rendkívüli óvatossága következésében jutott sikerhez: hogyan fogadhassam el, egy tizenhét éves ifjú tudósítására tá-
maszkodva, mint kétségtelen tény, hogy „a legnagyobb ma-
gyar“ olly rövid idő alatt formálta ki magát mély combinatiójú

országárrá, mint a mennyi másoknál alig elég, egy megyei szerep ephemer dicsőségének megszerzésére.

Minden körülmény lélektani ok, és az emberi agy fejlődésének fokozataira vonatkozó minden hihetőség módosítani látszik Wesselényi nyilatkozatának értelmét Széchenyi önmivélésének stádiumairól; a Dessewffy Aurélet pedig teljesen megczáfolja.

Azon adat töredékek is, mellyeket a gróf életéről összeszerelhettem, az én nézeteim mellett szólanak.

Egyébiránt elismerem, miként Széchenyinek a nemzet sorsával összeszött életét a vizsgáló történetet fáklyájának csak később sikerülend tökéletesen felderíteni. Naplója, mellyet rendeleténél lógva halála előtt használni nem lehet, mind a kornak, mellyre alakítólag hatott, jellemzésére; mind saját belfejlődésének, irányainak és politicalai küzdéseinek ügyfolyamára kétségkívül gazdag anyag-gyűjteményt szolgáltatand.

S könnyen történhetik, hogy e kútforrás kinyitása által le lógnak döntetni vagy legalább megingattatni Széchenyi önmivélésének és a reformatori pályára készülésének időszakára vonatkozó állításaim; de alig hiszem, miként ez esetben is Dessewffy Aurél nézete igazoltassák.

Hadd vessem papírra tehát, addig is, míg erősebb és instruktább kéz tehetné, Széchenyi életrajzának körvonalait.

Széchenyi Ferencz grófnak harmadik és legfiatalabb fia, István 1791-ben, septembcr 21-kén született.

Atyja, a nagy hazafi, ki mint „magyar“ reménytelenül szállott sírjába, honunk ügyét még tetemesebb anyagi áldozatokkal gyarapította, mint István gróf. Az ő politicalai pályája., melly tündöklő és hasznos volt, a Széchenyiek család-sorsát, a két pad közti helyzet kellemetlenségeit hozsazon érezteté vele. Ő két király kegyéből esett ki; az egyikét később visszanyerve. József császár alatt nagy hivatalaiból leköszönt; I. Ferencz által pedig viszont magas méltóságokra alkalmaztaték. 1786-tól 1798-ig, tehát tizenkét éven át, távol

állott a kormány rudjától. Ezen korszak folyama közt, vala egy beleplezett s máig is föl nem fátyolozott időpont, midőn országunk több nagyai bizonyos indefiniált gyanú súlyával voltak terhelve; midőn a közlevéltárakba iratok zárattak, mellyeket, a helytartótanács legtekintélyesebb tagjainak sem lehetett a Metternich-herczeg egész kormánya alatt elolvasni, — olly kívéssé, mint azelőtt, mikor a tények és vádak még újak levon, a részrehajlatlan történezet szakmájába nem estek. Széchenyi Ferencz sem került ki a gyanút egész mértékben; noha minden jel arra mutat, hogy valamint a haza iránti szeretető kiapadhatlan volt; úgy a dynastia iránti hűsége örökké ingatlan maradt.

József császár, kevéssel halála előtt, két rendeletén kivid, intézkedéseinek egész összegét, reformatori pályájának sok nehézségekkel küzdő kísérleteit megsemmisítvén, az alkotmányos jogok gyakorlatától elzárt Magyarország az „avita constitutio“ régi kerékvágásaiba vezetették vissza. Az új uralkodó országgyűlést hirdetett. A ritkaságok tárába szánt és Becsbe fölvetett koronát a nemzet örömrivalgásai közt fejére tétette, s a fényes ünnepély alatt Pozsony szabad királyi városa több magas vendégekkel együtt a nápolyi királyt Ferdinandot s nejét, Karolinát falai közt üdvözlé. Az országgyűlés 1791-ben martius 10-kén elhatározta, hogy a két idegen koronásfő jelenlétének emlékezetére emlékpénzek veretessenek, és azok különös követség által küldessenek Nápolyba,. Széchenyi Ferencz lön e követség vezényletére megbízva s hordozá az egész út költségeit. Nápolyban az uralkodó kegye a szent Januarius rendjével; hazatérte után pedig nemsokára az ég kegye sokkal becsesebb kincsesei, István fiával ajándékozta meg.

A nemzeti múzeum alapítója, a magas míveltségű és a tudományokat hön előmozdító státusférfit — ki szemeinek gyengesége miatt hivatalairól másodsor is lemondva, állandólag Becsben lakott — fiait elég gonddal igyekezett növeltetni, s hogy Istvánnak sem voltak gyermekévei elhanyagolva, méltán íöltehetjük.

Azonban — mint tudatik — Széchenyi Ferencz gróf, életének utósó szakában, a mély vallásos érzést melly szintén az

egész család jellemvonásai közé tartozik — naponként magasabb fokra emelte keblében, s végre nemévé a rajongásnak hangolta fel. —

Nem lehetetlen, hogy a túlbuzgóság, melly egy csalódásokkal terhelt és reményeiből kifosztott élet természetes asyuma, az öreg Széchenyi által a növelés propylaeumává tétetett, melylyen át kellett gyermekeinek az ismértek adattáraihoz jutni.

Igen hihető, miként Istvánnak első kiképzésében nem az által történt hiba, mert kevésre taníttatott; de talán, hogy olyanra is, mi az egyszerű vallásos érzésnél valamivel több volt.

Ha ő azon imádságos és kegyes könyveket, mellyek atyja költségén jelentek meg, mind átolvasta; ha zsenge éveiben a Széchenyi család vallásos kedélyével tekintett a házi oltárra, hol a lépcsőkön térdelve és tört szívvel imádkozott szünetlenül a tisztes családfő, ki egykor a hon oszlopa, a trón kegyeltje volt, s a tömeg által szerencsésnek tartaték, mert dús vala; ha a serdülő ifjú a bölselet első tanfolyamát a „*Selecta sanctorum patrum effata*“ című könyvnek, melly az öreg gróf megrendelésére íratott, szorgalmas tanulásából merítette; ha a 18 évet be sem töltött Széchenyi István így vettetek az élet közepébe, hol magára hagyatva, nagy jövedelme, választott pályája, megromlottabb pajtásai, és heves vére a koncentrált élvek s erős izgalmak örvényeibe sodorják; ha az imádságokat Sadé marquis fertelmes műveitől kezdve, a frivol és még szépizlési religióval sem bíró irodalom terményei váltják fel; ha a „*Selecta sanctorumot*“ Voltaire s Diderot csábító bölcsesége kezdi ostromolni és sűrű keresztűz közé venni: nem természetes e ekkor, hogy az ifjú Széchenyi, ha a gyermekkori benyomások szívét megmegtámadják, ellenük a materialismus és könnyelmű philisophia fegyvereihez folyamodik; ha pedig a szórakozásokban már kielégítést nyert, akkor megint a vallásos ascetismus és a keresztényi lemondás phantomait lázasztja föl s általok ostoroztatja szívét? nem természetes-e, hogy Széchenyi vallásos kedélyű és egyszersmind kutató elméjű lévén, vakbuzgó első növeltetése és korán megkezdett nagy világi életének ellenkező irányú iskolája miatt sokkal hoszasabb idő alatt jöhet magával tisztába,

mint mások és sokkal nehezebben leli meg azon súlypontot, melly ingatlanul föntarhassa, mint a kisebb talentumig de összhangzóbb kifejlődést nyert egyének?

Pedig előttem, többek értéseinek nyomán, igen valószínűnek látszik, hogy a fenebbi sorokban István gróf gyermekkorának és ti atal éveinek eléggé találó, majdnem élethű vázlata van adva.

Gróf Széchenyi Ferencz 1809-ben, midőn az osztrák birodalom sorsa a legkétségesebb koczkára volt téve, mind a három fiát, Lajost, Pált és Istvánt a felkelő nemes sereghez kiddé, honnan István rövid idő múlva a rendes katonai pályára lépett át és 1815-ig a Napóleon elleni háborúk majd minden nevezetes világcsatáiban részt vett. A lipcsei három napok alatt igen kitüntette magát, s Blücherhez megbízásokkal küldetvén, lényegesen befolyt az ütközet sorsára az által, mert másokkal együtt a nagy hírű porosz tábornokot rávette, hogy intézkedései által a közelgő Bernadotte megérkezését és a csatáiban részvétét lehetőségessé tegye.

A szövetséges hatalmaknak kétszeri Párisba vonulása és a bécsi congressus valának a legragyogóbb időszakok Széchenyi ifjúkori excentricus életében.

A jelenetek nagyszerűsége, a katonai hir mámora, a világ legmagasabb köreiben töltött órái, az irigylett *bonne fortune*-k, mint szintén gyorsan szaporodó adósságai folytonos izgalomban tarták őt, és kimeríthetlen cselekvényességének, s változatosság és hatás után sóvárgó lelkének a szerelem, hir, fény és kaland tündérországáiban szereztek elfoglalást, adtak kielégítetést.

De mindezen örömeknek a világbéke helyreállításával többnyire végők szakadt.

A bécsi congressus, Európa territoriális viszonyát s a nagyhatalmak súlygyenét rendezvén, szétoszlott. Eltűntek a monarchák, az uralkodó családok tagjai, a hercegek, a ministerek, a diplomaták, a tábornokok, a világ-aristocráták, a tett és reputatio emberei mind eltűntek. Velök együtt odalettek a ragyogó ünnepélyek, a fényes udvari körök, a föld minden részeiből összegyűlt nőszépségek bűbajos chorusai, az egymást mohón föl váltó estélyek, a szakadatlan zaj s a kifáradhatlan, az

édes, az örökké foglalkozó és egyébre időt nem hagyó s a l o n i semmit-tevés. S ha még csak ezek röppentek volna el! De hová nem tette a Bellerophon, mellynek fedezetére lépett és szent Heléna, mellynek révében örökre kikötött, az erély és dicsőség eszménye, Napokon Bonaparte; — hová nem tette a bécsi király - tanácskozmányok jegyzőkönyve és a szentszövetség a kilátást egy új európai háborúra, a csattanó események izgalma, a hadi cselekvényesség gazdag mezejét, a hír ért kalászáinak aratását, és a reményt gyors katonai előléptetésekre?

Mindez együtt a bécsi congressus befejeztetései párává oszlott szét.

S mi maradt Széchenyi számára?

Egy pár érdemjel, a huszár kapitányság, a lassú emelkedés a szolgálati évek kegyelméből, a katonai státiók unalmas és foglalkozás nélküli magánya, a mámorbóli kijózanodás hosszú penitencziális hetei, hónapjai és évei.

Nem vala tárgy, mellyre szertelen tevékenységét fordítsa, nóm vala cél, melly után törekedjék, nem vala vágy, mellyért képzelődésének vitorlát fölvonja, s mellyhez szívének reményhorgonyait csatolni kíváná.

A világbéke eldöntőleg hatott nyugtalan jellemére.

Széchenyi magába kezdett szállani. Űresnek találá szívét és agyát. Untaidnak hitte egy falura kitett kapitány köznapi szerepét, komornak a jelent, s a múltat minden fénypontjaival együtt sem eléggé nemesnek, sem hozzá eléggé méltónak.

Ezen érzés, ezen öntudat, melly susceptibilis természetéből vonván a következtetést, gyaníthatólag egy csoport méltó és méltatlan önvádakkal is szövetkezett, lassanként egy erős, de jótékony crisist idézett nála elő.

Nehéz volna Széchenyi átalakulásának napját vagy épen óráját elhatározni.

Az egyéneknél a szellem reformja nem történik olly láthatólag, mint a rovaroknál a külső hüvely levetése.

De annyi bizonyos, miként ő a bécsi congressus után csakhamar sokkal komolyabbá, összeszedettebbé és ismeretek után sóvárgóbbá vált, mint addig volt.

Egybekötetései által gyakran nyert engedőimet hoszasabb távollétre.

Európának nagyobb részét beutazta; nevezetesen a német birodalmat, Francia-, Angol-, Olaszországot, a Spanyolnak felső részét. Mulatott Konstantinápolyban, megjárta az új görög államot, érintő Kisásziát.

A polgárisodás nagy középpontjain sokszor és hoszason tar tózkodott.

Angliában összesen legalább tizenhatszor volt s ezen gyakori megfordulása a világhereskedelem, a világipar, a politieai szabadság és a gyakorlati ész classicus földjén majdnem háromnegyed részben katonai pályájának második korszakára, a bécsi királygyűlés utáni időre esik.

Eleinte utazásaiban inkább élvét és szórakozást, utóbb inkább okulást és ismereteket szerzett.

Egy kitűnő műveltségű férfiútól, ki Széchenyivel évek óta szorosabb viszonyban állott, ki az ő élettörténeteit legrészletesebben ismeri, s kihez én eligazulás végett épen e kérdést intéztem, hallám: hogy a gróf 1819-től kezdve vetette magát vas szorgalommal, kitartással és minden akadályokat leküzdő eréllyel a komolyabb tanulmányokra.

Ezen adattal, és Széchenyinek gyökeresen megváltozott szellemirányával, tökéletesen összefügg, sőt azt kiegészíti a már közlött autobiographiai töredék, melly szerint ő atyjának halála után, t. i. 1820. év végén tűzte ki életének legmélyebb feladatául a magyar nemzet sorsávali foglalkozást s a kémleteket az iránt: hogy van-e még fajunk feltámadása körül remény vagy nincs-e többé?

Reformatori szerepe tehát nem 1825-ben rögtönöztették, s mit az ilju Aurél készülletlenségnek, s mit a magát tanítványnak nevező Wesselényi az ő „mesterénél“ 1822-ben a magyar ügy iránti közönynek vagy lágymelegségnek nézett, kétségkívül egyéb volt, mint aminek mondaték s talán nemis úgy értelmezett, mint a hideg papírra leírva vétethetik olyak által, kik egy gyermek és egy neheztelő barát könnyelműségét a szavak kiválasztásában kellő tekintet alá nem vonják.

Szállítsuk le a két észrevételt valódi értékére.

Wesselényi a hazafiság eszméjét szorosabban összekötötte a sérelmi politicával mint bárki más. Aztán természeténél fogva ostromló, patheticus, komoly és szónokló volt.

Örökké gyanúsán nézett ő Széchenyire, ha az a mindenható osztrák pénzügyminister salonaiból lépett hozzá s mint kétség-telen tanúságát a „Hitel“ írója lágymeleg hazafiságának hányta egykor nekem föl, hogy Széchenyi, kit mi az egekig emelünk, még pályája kezdetével egy emlékiratot nyújtott be Metternich herczeghez azon reformokról, mellyeket Magyarországon elő-mozdítani a kormány érdekében fekszik.

E vád valószínűleg igaz volt: de akkor Széchenyi ellen még inkább idézni lehetett volna a hoszas előszobázást olly nagy uraknál is, kiket ő általában gyűlölt; az udvarlásokat olly palotahölgyeknél s talán társalkodó-nőknél és komornáknál is, kik különben sem szépek, sem érdekesek többé nem valának, de történetesen azon ügynek, mellyet keresztülvinni szándékozott, elősegülésére befolyhattak.

Csak annyit akarok ezzel mondani, hogy Wesselényi — mint életrajzában kifejtettem — igen nyomos okoknál fogva, elvileg már szükségesnek tartá a kormányt folytonosan nyugtalanítani és semmiben nem segíteni úgy elő, hogy népszerűséghez juthasson; Széchenyi pedig political munkásságának első pereze óta az utilisatio embere volt, s nem annyira ellenzeni, mint alkotni törekedett.

Továbbá Wesselényi még a baráti társalgás közt is minden csekélységet hangzatos formákba zárt és ha lehetett emberbaráti, országszabadsági és hazafi elvekhez kötött. Ő kimondott eszméit és erkölcsi szabályait nem mindig alkalmazta ugyan magányéletére; de azért a puritánusok dühével vagy megvetésével nézett az olly emberre, ki az elvekre sarcasmusokat szórt, bár azokat tettel soha meg nem sérté. — Széchenyi pedig egy jó élczet, egy elmés ötletet, egy csípős gunyort, kivált baráti körben, még a tisztelt tárgyak és eszmék ellen sem tudott elhallgatni. Hogy e modornak Wesselényit sokszor meg kellett

botránkozthatni, természetes; de ebből még nem következett a botránkozónak felsősége a botránkozást okozó fölött.

Itt mellékesen egy anekdotát mondok, melyet pajtássági éveikből Széchenyi beszélt el nekem.

„K..... nál valánk — így szolt ő — és az időt többnyire vadászattal töltöttük. Egyszer megérkezik Wesselényi, kit rég vártunk. Társalgás közt előfordul a közelebb tartott nagy hajtóvadászat, melly igen jól ütött ki s a vendégeket annyira mulattatta, hogy a beszélgetésben gyakran tértek reá vissza, főként az apró történetecskék miatt, mellyek, mint hasonló esetekben rendszerint szokás, élesebb színezetben táltattak föl, s a vidéki nemeseknek, kik a mulatságban részt vettek, nyers, de többnyire egészséges tréfáira bő anyagot szolgáltatának. Az élénk körben egyedül Wesselényi volt komor és elégületlen. Úgy látszott sérelmei voltak, mellyek felé kívánta figyelmünket terelni. De az idő minden különös nyilatkozatok nélkül tölt el. Alkonyodni kezdett. A vendégek részint elutaztak, részint szétmentek, s csak néhányan ültünk a kandalló körül, mellynek eleven lángja az őszi nedves napokban annyi vonzerővel bír, hogy kialvásától a legérdekesebb vitatkozás közt sem lehet tartani. Wesselényi, míg néhány hasábot vettem a tűzre, s egy új hajtóvadászat megrendeléséről tevék említést, felém mozdítva karszékét, kedves barátom! dörmögé eléggé nem-kedves hangon: én úgy hiszem, az embert eszköznek tekinteni, az osibert kutya-kötelességekre szorítani s a személyben az emberi méltóságot megsérteni csak azért, hogy időnket vigan tölthessük, nem hozzánk, nem hazafiakhoz, nem a civilisatio és humanitás ügyvivőihez illő szerep. — Wesselényi ezen bevezetésére, háttamat kényelmesen a kandalló elébe fordítva megállók, és vártam, micsoda „oratio in Verrem“ fog következni. O pedig a közép-időt, a feudalismust, a lovagvárat, Gesler kalapját, a ezukor-telepeket, a dél-karolinai sklávokat, a rabszolga-kereskedést, a török bazárokat, a négerkínzást és a hajtóvadászatot egy piquant ragou-ba összekevervén, élönkbe táltalta. Az ajka megcsattant az embernek a csípős eledeltől. Én ugyan addig a szerencsétlen hajtóvadászatot nem igen bonczolgattam sem a buzgó civilisa-

torok, sem különösen az abolitionisták szempontjából, de a tapasztalás után indulva azt láttam, hogy minden ilyen alkalomra megjelen egy csoport gyerek és suhancz, aztán mozog, zajt üt, kiabál, jól eszik, jól iszik, s olly vidáman megy haza, mintha kénye és kedve szerint mulatta volna magát. Nem kerestem tehát valami nagy elvsérelmet az egész tréfában. Miután azonban Wesselényi által értesültem, hogy a hajtóvadászat kegyetlenség, sőt valóságos attentatum az emberi méltóság ellen, lelkesülten felkiálték: le a hajtóvadászattal! legyünk szelídek és humanusok. A kandalló körüli társaság, bár némi meglepetéssel, követé példámat, s még akkor estve elhatározták: hogy mi a hűbériség iszonyú maradványát jószágainkon rögtön megszüntetjük. Illy emberbaráti szándékkal menénk vacsoráim s az ágyba. — Másnap reggel a szokott időben várjuk Wesselényit; de nem jó szobájából ki. Talán valami új philanthropicus eszmét ragadott meg s azon elmélkedik, gondolám magamban és fölkeresém őt. Kipirultan, nagyokat fúva s félig öltözetten találám az én tágkeblű pajtásomat. Mi történt? kérdém döbbenve. — Képzeld, kedves barátom! az én semmire kellő vadászom tovább állott. — Hogyan? tudakolám, hiszen szerény és jó magaviseletű ifjúnak látszék. — Mamlasz, hült szájú volt, fejér mellényeimet mind Zsibón felejtette. — S most utánok nyargalt? kérdezém viszont. — Kinyargalt a világba. — De miért? sürgetém. — Egy pofot adtam neki, válaszolta Wesselényi még mindig ingerülten. — Erre én csak azt mondtam, állítsuk vissza a hajtóvadászatot... S gondolja-e ön, végzé be Széchenyi anekdotáját, hogy Miklós barátom többször előhozta emberszerető elveit? Vadásztunk, mint azelőtt, philosophálás nélkül.“

Az elbeszélt történetecskét nem azért írtam le, mintha céltom volna mutogatni, hogy Wesselényinél az elv és a tett közt örökké ekkora hézag vala.

Én az ellenzék nagy nevű vezérének, mint tiszteletre méltó jellemnek, mint derék szónoknak és jeles státusférfinak igazságot szolgáltattam. S valóban sokkal szorosabb barátság csatolt hozzá, hogysem olly hibákkal terheljem emlékét, miktől ellen-segei is többnyire megkímélték.

Csak azt szándékoztam kitüntetni, hogy Wesselényi parányi dolgoknál is kivált fiatal korában nagy elvekhez folyamodott; Széchenyi pedig practicus eszénél fogva nem igen szerette a czifra elveket, sőt sarcasticus modorával, ha lehetett, ki is gunyolá.

A főnemlítettek közül összesen kétségtelennek látszik, miként Wesselényinek, ki a hazafiságot leginkább az ellenzék eszméjével kötötte össze, ki szorosán pártember volt, ki emphasisissal beszélt csekély tárgyáról is, ügyszeretetét pedig nemcsak tettekkel bebizonyította, de szavakkal is magyarázgatá, — ismétlem, Wesselényinek, még akkor is, mikor szerette Széchenyit, lágymelegnek kellett tartania, mint mérsékleti ellenzékit, mint kévéssé pártembert, mint az utilisatio tanárját, s mint a hangzatos elveknek olykori kigúnyolóját.

Ezért inondá később — midőn már váltig elidegenedett ifjúkori barátjától — hogy Széchenyi Fiescohoz akar hasonlítani; de ő tud majd Verrina lenni.

Noha azonban Wesselényi panaszkodásait a vele utazó Hessen-Homburg ezredéből huszárkapitány lágymeleg honfiségéről ezen mérték szerint kell reducálni; az, mit szintén állíta, hogy t. i. Széchenyi még 1822-ben kétkedett a magyar nemzet jövődjéről, az ország sorsa felől sötét nézetekkel bírt és ritkán szeretett a haza ügyeiről beszélni, a legszorosabb értelemben való lehet, de nem annyira Széchenyi akkori stúdiumaira, belátására és szándékaira, mint akkori kedélyhangulatára derít fényt.

A Wesselényiénél még könnyebb szoroson meghatározni és igazi értékére leszállítani a Dessewffy Aurél vádját.

Tekintsünk bár a kornak, mellyben Széchenyi a nyilvánosság terére lépett, alispánjaira és bureaucratáira, mívelt közép-birtokosaira és országzászlósaira, csak latinul tudó táblabíráira s csak németül beszélő mágnásaira; szóval azon nagy többségre, melly 1825-ben a felső- és alsóházi padokon ült.

Nem különböző, nem más fajú míveltség-e az, a mostanitól, az európaítól?

Napoleon nem tudott latinul, s a históriai jogok hazájának, Angliának, lordjai és követei különböző módszerek által, a

házsorormpói előtti kihallgattatástól kezdve, a szakértők bizottmányáig, szereznek magoknak elégséges ismeretet a bonyolított s régi jogviszonyokba vágó kérdések felől.

Bezzeg másként vala nálunk.

A kaputos, Napóleont, a francia polgári és büntető törvénykönyvek létrehozóját, abban, mit ő tudománynak nevezett, t. i. a classicus írók egyes helyeinek idézésében, megszégyeníthette volna.

A magyar törvényhozás tagjai pedig, azon sok dolgokra nézve, melyek a Corpus Jurisba befektetve — itt nem investitiót, melly termékenyít, érték — és rendetlenül elszórva voltak, sohasem valának kénytelenek szakemberekre szorulni, mint az angol parlament.

Nálunk t. i. a követ, országzászlós mind prókátor volt.

A zsendülő irodalom még alig hatott át az életre.

A külviszonyok fölfogása, a státustudomány, a jogbölcselet, a hasonlító törvénytan, az európai reformkérdések, a polgári-sodás problémái vonatkozásaikban az államra és társadalomra: mind ezen ismeretek, melyek nélkül most készületlennek tartatunk, akkor még igen keveseknél valának találhatók s e kevesek közül igen kevesen voltak törvényhozók.

S nem is igényeltetett sem mágnásainknál sem deputatusainknál illy czifra tulajdon.

Alapos szónoklatnak csak azt tartották, melly a Corpus juri-son épült s a szőnyegen levő kérdés részleteit részletes idézetekkel világosította fel.

A többi hivalkodás és szóciczoma vala.

1790-ben még sugáraztak a vitakozásokon át európai eszmék.

De azután a parlamenti okoskodás mind inkább vonult a házi bölcsesség négyfalai közé, nem nézett a nagy világra ki — s mint a gnosticus, feledve a mindenséget, melly körülötte szó ás alakít, állandólag kódoké- re tekintett — úgy a mi szónoklatunk a régi törvény paragraphusaira függeszté szemeit s azok által akart emelkedni.

1830-ban történik először, hogy a juridicus eszmék közé magasabb politicaiak vegyülnek.

A vallás kérdése adta e részben az első lendületet.

Ha mi tehát egy Göthe objectivitásával vissza tudjuk magunkat helyezni az 1825-ki fogalmak körébe, akkor Széchenyit készületlennek fogjuk mondani; mertökevesebbet tudott idézni a régi törvényekből, mint a többi tekintélyek, s bizonyosan tízszer kevesebbet, mint Aurél atyja, a szabolcsi híres követ, kit ő hat évvel utóbb egy másik térerén tökéletesen és végkép tönkre tett.

Ha pedig Széchenyit 1825-ben a mostani fogalmainkkal tekintjük, akkor a Hessen-Homburg huszárt nem találndjuk készületlennek, sőt sokkal készületebbnek látjuk, mint az alispányokat és zászlósurakat.

Ez a dolog nyitja.

Dessewffy Aurél nem írhatott róla másként, ha az akkori benyomások légköréből vette szavait.

Tegyük még ide: miként Aurél atyja a classica literatúrában tömérdek jártassággal bírt s maga Aurél a görög Írókkal is korán és alaposan ismerkedett meg.

Széchenyi e pályán viszont csak közepszerű vala.

Fölszínes míveltséggel bírónak kellett tehát a 17 éves Aurél előtt mind atyja mondásai után, mind saját tanulmányai szerint tartani a későbbi reformátort.

Midőn végre Aurél státusférfiúvá lőn, már akkor az önagy-hírű atyja, s az egész régi eruditio politicai bölcsesége leerve, földre tiporva és a mi még sértőbb, kigúnyolva volt »Széchenyitől, s utána az új közvéleménytől.

Aurél szerette atyját, s a nagy reformátor által okozott romok közt eltört becses kincsekre is talált.

Hogyan vegyen illy körülményben időt: véleményét Széchenyiről, ha megváltoztatta is az életben, megváltoztatni a papíron?

Miután egy kérdést megoldánk, előttünk a másik még érdekest».

Voltak, kik nem mondák ugyan Széchenyit pályája kezdetén készületlennek: de Magyarországot tárták az ő föllépésekor a reformkérdésekkel annyira megbarátkozottnak és az átalakulás útjaival olly ismeretesnek, hogy a Hitel írója nem a nemzetet rázta föl álmából a haladásra, hanem a fölébredt nemzetnek volt egyik haladó tagja; nem a szabadabb röptű közvéleményt teremté, de e közvéleménynek lön nyelve, hirdetője, eszköze.

Az illy állítás, ha bebizonyíttatik, Széchenyi számára csak a másodrangú szerep igényeit engedí meg. Neve a történéseiben alább szálland; hatása, bár szép marad, rendkívülinek nem fog tartatni.

Ezenkívül, minthogy Széchenyi a nemzet állapotát egészen más és kevésbé rózsaszínű szemüvegen át nézte: következék, miként politikai rendszere nem lehetett a körülményekhez szabva, és következék, miként a viszonyok félreismerésének őt eljárási taktikájában is gyakran kellett tévutakra vezetnie.

Könnyen látható tehát, hogy a kor festésénél az 1825-ben föltűnt reformátor felőli bírálatnak alapjai vannak letéve, s ha a nemzet helyzetének kikémlésében nagyszerűen tévedett Széchenyi: csoda volna, de érdem nem, istenajándék lenne, de számítás legkevésbé, midőn tervei és politicája a próbát megütné.

Szükség ennél fogva tisztába jönni e részben is; mert különben egészen alkalmas kulcsunk nem leend sem Széchenyinek, sem ellenfeleinek megértésére.

Midőn a gróf, mint mondá „a nyilvános élet tövis-mezejére azon komoly eltökéléssel lépett, hogy ő fogná, ha senki más, nemzetünk egykori fényének megvetni alapját“: tüstént a legkeserűbb gúnnyal támadta meg korának gyöngeségeit, bűneit és előítéleteit. Hangja éles és verdeső, modora ostromló, politicája fölforgató volt, a régi tények és tanok irányában.

Agitátornak nevezteték, s bizonyos értelemben az vala.

A destructióban talált gyönyört; de nem a kőomlásokért, nem a rohdadt gerendák megtöréséért, nem a fölemelkedett por

miatt, mely neki és a hozzá közelállóknak köntösét végre is egy kissé bemocskolta, nem a ledőlt falrészek zajáért, mely a világot összecsodíté, mint minden szokatlan nesz.

Az ő célja az újraalkotás volt, megkímélésével a haszonvehető anyagoknak.

Széchenyire igazán illik.

„Rontott, mert építeni akart Palladio.“

Azonban későbbre tartom föl hatásának leírását, irányainak bonczolgatását.

Most a kérdés csak az: hogy ő millyennek képzelte Magyarországot, a mikor reformálni akará.

Rövid nyilatkozatai ez iránt el vannak szórva leginkább a „Hitel“ a „Világ“ és „A kelet népe“ című munkáiban.

Valának, kik a széthányt eszméket összeállíták, hogy bennök a nagy ellenmondásokat föltárhassák.

Én idézni fogom mind a három munkából épen azon eszméket és épen azon összeállítással, a mint a bírálók által egymással szemközt állóknak s egymást megsemmisítőknak valának kihirdetve.

A vallomások következők:

„Álomkórságban dermedez nemzetünk; de még van idő a felébredésre, sok azonban többé nincs.“ (Hitel.)

„Hideg megfontolás s férfiúi érett elhatározás után közéleti pályámat olly hangulatban kezdém meg, mint mikor haj ötörésnek induló szerencsétlen család megmentése végett, látván, hogy másunnan jobb segítség nem jó, erejében nem, de egyedül tiszta szándékában bizó hajós ül gyenge csolnakára.“ (Kelet népe.)

„Munkássági körömet a messze jövőndöbe tűztem, minthogy bármilly sokszor voltam is közel — előmenetelünk csigahaladását tapasztalván — béketürelmetlenségemben bőrből pattanni, mindig volt valami bennem, mi nemzeti sülyedésünket olyan-nak szemlélteté, mellyből mint lassú nyavalyából ismét csak lassan lehetne kiemelkedni, s ekkép szellemem parancsára, ha kellett, mindig hallgatott a vér.“ (Kelet népe.)

„Közleményeim darabosak valának s természetesen, mert nem tartám tanácsosnak a bennem tökéletes egy hangzásban

levő tervvel, roskadó hazánkba úgyszólván kapustól rohanni be.“ (Kelet népe.)

Szintén a „Kelet népében“ Széchenyi tíz küzdelem és eredménydús évre visszagondolva, így kiált föl:

„Mennyivel édesb jelenünk búsan leélt napjainknál! Valódi elemünket megösmertük, gyáva öngyilkolás által el nem veszünk többé. Hála, üdvözet! Örömünk azonban bár méltó, ne ámítson el, mint diadalos hadat a győzelem, istenért ne! Mert valamint ez ismét elvesztheti a diadal legszebb gyümölcseit, sőt még ellene is fordulhat az ingó szerencse, ha minden gondoktól idő előtt kibontakozik: úgy mi is elveszthetjük még mind azt, mit eddigi előmeneteleink után biztosan várhatánk. Igen ezt mind elveszthetjük, sőt hihetőleg el is veszjük, ha a legmélyebb bölcseséggel nem folytatjuk diadalmi pályánkat. Mert valamint csoda volt nemzetünket olly közel a sírhoz, ismét az élők közé visszalépni látni; úgy nem távol esik a csodától, nemzetünket olly felette szövevényes körülményei között, gordiusi csomóként egybebonnyoltott mivoltában alkotmányos férfúságra emelni. S ha istenek nem könyörülnek, halandó illyest soha sem visz végbe. Az istenek azonban megunják érdemtelen buta csoportokat boldogságra úgyszólván szüntelen kényszeríteni, s végkép egyedül azokat veszik pártolás alá, kik legszebb ajándékukat — az elmebeli tehetséget — becsülni, kifejtteni tudják, s nem vakon, vagy szenvedélyeiktől ostorozva, de gondos előrelátással élik éltöket.“

Ezen homogén eszméknek lerombolására idézett helyek pedig ekként hangzanak:

„Boldogok mi, hogy köztünk inkább a fiatalság jelei s hibái láthatók, hogy még távol tőlünk a vénség s koporsó.“ (Hitel.)

„Magyarország fejedelme nagy hatalmú úr, mert élő s fiatal, nem vén s megholt nemzetet uralkodik.“ (Világ.) —

Az elősorolt idézetekben előbb „álomkórságban dermedező nemzet“ „hajótörésnek induló szerencsétlen családhoz hasonlító

ország,“ „roskadó haza,“ „nemzeti sülyedés“ és „a sír széléről visszalépő nemzet“ említettén; a Széchenyivel polemisálók a gróf ezen leírásaival összeférhetlennek találták a másik állítását, hogy „nálunk a fiatalság jelei láthatók“ és hogy „a magyar élő s fiatal, nem vén és megholt faj.“

Miután pedig a szavak ellenmondásai bebizonyíttának. velők kellett volna megdőlnie egy egész politicalai rendszernek, mellynek kiindulási pontjai részint illy diagnosisok, részint illy élet- és erőjelenségek valának. —

Hadd lássuk tehát: e bebizonyítások mennyiben birnak fontossággal? hol találták el a valót? hol sülyednek tévedésekbe?

Dessewffy Aurél a „Pesti Hírlap és Kelet népe közti vitály“ cím alatt megjelent czikkeiben így szól:

„Kétségtelen, hogy — mint Széchenyi állítja — a magyar nemzet öreg is ifjú is egyszerre nem lehet, hanem vagy az egyiknek vagy a másiknak kell lennie.“

„Kétségtelen, hogy 1825-ben, mikor gróf Széchenyi leelőször föllépett, nem a rothadás szaga vonzotta őt a nemzethez: hanem inkább varázserővel azon szellem ragadja meg, melly jelesen a nemzetiség ügyében az akkori országgyűlésen annyi energiával lépett fel.“

„Kétségtelen, hogy ezen szellem befolyása alatt gyümölcsöztek azután az ország javára mind azon eszmék, mellyek gróf Széchenyiben már rég óta fölhalmozva voltak, s csak egy ihlető szikrára vártak, hogy fellobbanjanak; mert ezen eszmék kifejtése a nemzet fogékonysága nélkül hatásra számot nem tarthatott volna.“

Kossuth is szemére lobbantá Széchenyinek, miként egyszer azt látszik hinni, hogy a magyar nemzet sír szélén állott, midőn ő az életre üdítő tárogatót megharsogtatta; másszor pedig örömmel kiált föl, hogy a magyar élő és fiatal, nem pedig vén és meghalt nép.

Széchenyinek ezen magával tisztába nem létét, ezen zavart fogalmait érintvén, így nyilatkozik Kossuth:

„Hogy a magyar nemzet, midőn a gróf a polgári nyilvános életet megkezdette, nem volt sír szélén álló vén beteg, arról

alig kételkedhetünk, ha figyelembe vesszük a megtörhetten visszahatást, miszerint alkotmányyszerűség s nemzetiségi elem a gerinanizálás fáklyatüzénél újult lángra gyúlt, azon nagy férfiú törekvésének ellenében, kiról Platthy Mihály halhatatlan tollával írva van: hogy „princeps justus, sapiens, aequus, quem praeceps boni publici fervor et peregrina juribus nostris consilia lege praescriptos cancellos siverunt perrumpere;“ ha továbbá .figyelembe vesszük az 1790-ki országgyűlést, mellyen annyi felvilágosodás annyi türelemmel, annyi lelkesedés annyi méltósággal, annyi szabadságszeretet annyi törvényességgel, annyi körülményismeret annyi előrelátó gondoskodással, annyi engesztelő szellem a jövődöbe olly mély belátással párosultak, hogy ezen országgyűlés történetét évrázaink legfényesebb lapjaihoz sorozhatnók; utóbb ha megolvassuk az 1790:67-dik törvényczikk által kirendelt országos választmányok munkálatait, mellyek nagy részben a XIX-dik század gyermekeinek is becsületére válhatnának, és ha el nem felejtkezünk a lelkesedésről, nem az olly nemes áldozati készségről, mellyet nemzetünk a következett századnegyednek minden phasisain át bizonyított; és szemmel tartjuk, mikép a viszontagságok minden kísérletein keresztül, egy részről a nemzetiség nagy érdekében soha nem ernyedő buzgósággal küzdött előre lépésenként; más részről pedig vágyait a reform után, mint sérveinek és bajainak egyedüli orvosa után, ha néha tévedezve bár, de mégis kitünteté; és nem siklanak el figyelmünk elöl a municipalis élet körébeni jelenetek, mellyek még azon időszakból sem hiányzanak, mikor a magyar olly súlyos áldozatoktól, annyi verítékes fáradoalmaktól kipihenve, tespedett ugyan, s tespedésre ürügyül vévé a méltó remények valósulására, alapos igények teljesülésére várakozást; azonban e tespedő várakozás közben is új meg új erőket gyűjtögete, míg majd elkövetkeztek az 1823-ki események, és elkövetkezett az 1825-ki országgyűlés: valóban ha ezeket megfontoljuk, lehetetlen meg nem győződünk, miképen mind ezek nem arra mutatnak, mintha nemzetünk már a sir szélén dermedtt volna; mire hiszen erősebb czáfolat talán nem is kell, mint épen ama bámulatos hatás, mellyet gróf Széchenyi

munkái gyakoroltak; mert ezen hatásnak okvetlenül ki kellett volna maradnia, hahogy a nemzetben már előre kész fogékony-ság nincs, a mi valóban nem halálos álomkórságnak jelensége.....“

„Gróf Széchenyi ujjait a kornak üterére tévé és megértette lüktetéseit. És ezért tartom én őt a legnagyobb magyarnak; mert nem ösmerek mást senkit históriánkban, kiről elmondhat-nék, hogy százados hatásra számított lépései sem korán sem későn nem érkeztek. . .

„Gróf Széchenyit a kor szükségeinek hatalma alkalmas perczen ragadta meg. Ő korának nyelvéné lön; ő a nemzet jobbjai gondolatának szavakat adott. És hatásának titka itt fekszik. Ha kész anyagot, kész fogékony-ságot nem talál vala nemzetében, bizonyosan beteljesedett volna rajta, mit mostani munkájáról (A kelet népéről) jóslani merek:

„Vous serez étonné quand vous serez au bout
De ne leur avoir rien persuadé du tout.“

„Ha nem hibáztam e felfogásban — szól továbbá Kossuth—, kettő van, mi belőle következik. Egyik az: hogy a ki korának óramutatója, az korának nem Prometheusa; tán inkább őt teremté a kor, mintsem ő a kort; dajkája lehetett a jövődónek, kapocs a tegnap és a holnap közt: de ha úgy gondolkodik, hogy az óramutató teremti az időt s mindig annyi időnek kell lenni, mennyit ő mutat, holott épen azért, mivel az idő örökké halad, az óramutatónak előbb vagy utóbb okvetlenül el kell késnie — a ki így gondolkodik, épen azon szempontot veszi el, a mclly hatását feltételezi, combinatióiból kiforgattatik és a hazai moz-gony haladását csak hátulról nézi. . . . Fogalmam másik követ-kezménye csak az: hogy ha e nemzet sír szélén dermedező, beteges aggott ven test volna, midőn füleibe menydörgött gróf Széchenyi, okvetlenül vagy meghalt, vagy legalább a meny-dörgés minden siker nélkül hangzott volna el; más szóval: a Hitel Írójának föllépte vagy kárt okoz, vagy legalább haszonta-lan marad.“

„A nemes grófnak politicája azon tengely körül forog, hogy a nemzet lábadozó, ő pedig a hivatott orvos, ki e beteget assis-

telisei segedelmével gyógyítgatja s ki ha már nem egyedül van is birtokában az arcanum triplicatumnak, melly a beteget tökéletesen helyrehozandja, de csak egyedül az ő kezében van a mérleg, mellyen fölmérhetni, hogy a gyógyszerből ez idő szerint hány mákszemnyi kell: én ellenben azt gondolom, hogy e nemzet ép, ifjú, egészséges, elég erővel bíró, institutióinak százados hibáit is kijavítani.“

Végre pedig megjegyzi Kossuth:

„Én a nemes gróf modorának nyomán kénytelen valék ugyan beereszkedni a magyar nemzet ifjú vagy vén korának taglaltába, mivelhogy a gróf egész munkája egy illy szóvirágon alap szí k: mindazáltal én az illy vénségi, fiatalsági hasonlításokat igen sántikálóknak s a rájuk épült országlási rendszert ingatagnak tartom... Én az emberi perfectibilitást végetlennek hiszem, mint a számokat, mellyekhez egyet mindig hozzáadhatni, a nélkül, hogy a legnagyobbat elérnök. . . Nem kellene hát, csekély nézetem szerint, a népek vénségének, fiatalságának szóvirágmezejétől magunkat annyira elfoglaltatni engednünk, miszerint erre országlati rendszereket alapítsunk.“

A conservatív párt akkori vezérének és a baloldal akkori kegyenczének, Dessewffynek és Kossuthnak, egyező véleménye Széchenyi iránt sok igazságon és sok tévedésen épül.

Azonban, ha nem csalódom, nagy része a közlött idézetekben előforduló eszméknek csak az ecsetelés, csak egy tulvilágított kiszinezés miatt látszik a Széchenyi nézeteivel vagy eljárásával ellenkezőnek.

A melly eszmék pedig a phantasticus jelmez nélkül is, mellyet Kossuth rájuk vetett, különböznek a Széchenyitől, kétségesebbek, mintsem könnyen elfogadhatók volnának.

Van végre az idézetekben elferdítés, melly nem szándékosan történt, s van félremagyarázás, mellyre a grófnak nem egészen szabatos előadása adhatott alkalmat.

Én e tárgyak körüli érintkezéseimet négy szempont alá szorítom. —

1) Mind Dessewffy mind Kossuth vitatja, hogy Széchenyi hol öregnek hol ifjúnak mondja a magyar nemzetet; holott öreg

és ifjú is egyszerre nem lehet; de vagy az egyiknek vagy a másíknak kell lennie.

Bizonyos, miként illy galimathias akárki szájában eléggé neveléséges volna.

Azonban Széchenyinél még a neveléségesnél is többé válnék, mihelyt meg van mutatva.

Miért?

Mert olly ember, ki a népek fiatal- vagy aggkorát nem tartja „szóvirágnak“ sőt azt lényeges dolognak hiszi, s annyira, hogy a közélet jelenségeit magyarázza belőle és politcái terveiben sem feleli a számításból ki; olly ember, ki mindemellett, az általa bevallott alapeszmék iránt is megfoghatatlan ellenmondásokkal küzd: ugyan támaszthat-e józan agyú férfiakban legkisebb bizodalmtát reformatori törekvései iránt?

Ha Kossuth mondaná a magyart akár gyermeknek, akár férfúnak, akár elidősültnek, akár ugyanazon nap mind a báromnak: legfelebb mosolygnánk költői képzelődésén, melly a szóvirágokkal illy sajtáságosán bánik.

De Széchenyinél az ellenmondást e mezőn, ellenmondásnak tartanók doctrináiban, ellenmondásnak cselekedeteiben, és kétkedésnek még azon égsarki csillagok fekvése iránt is, mellyeknek vezérsugárai szerint tájékozza magát eszméinek, számításainak és reményeinek tengerén.

Széchenyire majdnem egész „hitel-vesztést“ vonhatna eme vád, midőn bebizonyíttatnék. Azonban csak csodálkoznom kell a könnyelmű felfogáson, mellyből támadt.

„Ha a „Hitel“ és „Kelet népének“ írója így szólott volna: sajnálom az N. . . ni uradalom sorsát. A kastély romba dőlt, a gazdasági épületek sülyednek, az investitio napról napra kevesedik és czélszerűtlen, az ügyvezetés fonák, a kezelők nem értik kötelességüket, a jövedelem semmi; sőt fájdalom, a hosszas hanyagság, a csökönyösség és előítéletek következésében maga a föld is olly szomorú alakban tűnik föl, hogy látására a szívet szorongás, a kedélyt az elhagyottság érzése fogja el. Az alsóbb részeket mocsár borítja. A hova a verőfény süt, a gondos kéz nem tett semmit le, melly gyümölcsöt teremjen és árnyat vessen.

Vigasztalhatlan tájkép, sötét arczczal. Az erdőkben szálás fák helyett sárii csalit; vagy a hol az ős erdők maradványai még megvannak, rend nélkül pusztít a fejsze, s a kéz szeszélye inkább irtani, mint fentartani akar. A buja növényzetű réteken a magas, a zöld fű, legázoltatik. A szántóföldeken a hol ekevas jár, a hely természetének félreismerése mutatkozik, mind a mivelet körül, mind a visszapótló szerek alkalmazásában; a hol pedig a föld alkrészei gazdag jövedelmet ígérnének, az ugarban hagyott téreken katangkórok és bojtortányok teremnek. Szóval: az N...i uradalom a sülyedés legalacsonyabb fokáig szállott alá, s csak most kezd némi, bár hiányos javítások után, lábadozni és a sir széléről visszalépni. Ezer szerencse, hogy a föld maga termékeny s az eszélyes szorgalom által paradicsommá öltöztethető; s szerencse, hogy sem meddő, sem kimerült. Mert ha kimerülve volna, ha nem mutatkoznának minden hanton a szűz ifjúság termékenyítő jelei; bizony kár lenne már rája, illy mostoha előzmények után, fáradságot és időt pazérolni. De mivel annyi eltemetett és még soha ki nem ásott kincs hever keblében, munkához kell fogni bölcs rendszerrel, gyakorlati tapintattal és meleg ügyszeretettel. Mert, ha ez megtörténend, akkor az N...ni uradalom nem „volt“ mint némellyck állitják; hanem „lesz“ mint én hinni akarom.“

Ha, ismétlem Széchenyi egy gazdaságról ekként vélekedett volna, Dessewffy vagy akár Kossuth előtt, mondanák-e ők hogy a gróf beszéde következetlenségeknek halmazából áll; mert egy jószág nem lehet sülyedt állapotban s mégis termékeny, nem lehet a sir szélén s mégis ki nem merült, nem lehet hanyatló s mégis magában kincseket rejtő?

Alig képzelhetem megbotránkozásukat illy esetben.

Azonban midőn Széchenyi a magyarra vonatkozva ezeket írta: „álomkórságban dermedez nemzetünk;“ „sülyedésünk nagy;“ „a sir elől menekedtünk mega semmivé léteitől;“ de szintén reményre biztatólag felkiáltott: „még eszély és igyekezet által szép jövendő van előttünk;“ mert, istennek hála, „ifjú, ki nem merült, és gazdag visszapótló erővel bíró nemzet vagyunk;“— ezen összefüggő nyilatkozatokra mit mondanak a bírálók?

Azt, hogy Széchenyi zavartan beszél, egyik szavával a másikat vágja le, és ugyanazon időben állítja nemzetünket vénnek s ifjúnak, mi merő képtelenség.

Szükségtelen hoszasabban vitatnom a kérdést.

Tovább megyek. —

2) Kossuth magát azon eszmét, hogy egy nemzet vén vagy ifjú lehet „szóvirágnak nevezi. Sajnálja Széchenyit midőn látja, miként illy sántikáló hasonlításokra támaszkodik, s állítja, hogy e miatt az ő országlati rendszerének ingatagnak kell lenni.

Az egész vita a nemzetek koráról rendkívüli fontossággal nem bírna, ha a Hitel írója szorosabb kapcsolatban lenni nem képzelte volna saját reformterveivel, mint a mennyiben valósággal van.

De vetélytársai, példáját követvén, országlati rendszerét azonosították ezen elmélettel, s büszkén kiáltottak föl: ingatag Széchenyinek egész reform-épülete, mert egy szóvirágra alapítja.

A dolog nem így áll.

A magyar nemzet fiatalságáról! és általában a nemzetek koráról hit nélkül is, Széchenyinek mind tervei, mind modora, mind aggodalmai kevés különbséggel csak azok maradtak volna, a mik különben.

Senki sem idézhet egy javaslatot, vagy eljárást, melly ha a Széchenyi politicájában helyes volt, az más indokoknál fogva ae lett volna szintén ajánlatos és követendő.

Tegyük fél azonban, hogy a „legnagyobb magyar“ kizárólag ezen eszmére épített: „a magyar fiatal nép, tőle távol van a vénség és kimerültség, nála a ifjú kor erélyei és hibái mutatkoznak, őt a képzelődés tévedéseitől s a hő vér gondatlanságaitól inkább lehet féltetni, mint a túlmívelt értelem finom önzéseitől, a hideg nedvkat érzéketlen közönyétől, a kiélttség bla-sírozottságától.“

S föltéve mindezt, kérdjük már: ingatag-e Széchenyinek reformépülete; a nemzeteknek nincsen-e életkoruk; a fajok és az állam fogalmánál az ifjúság és vénség csak szóvirág-e?

Vájjon Kossuth nem azt vonta kétségbe, mit, mint dolgot, maga is aligha el nem ismert, s legfelebb mint szavat nem kedvellett?

„Nincs vén nemzet“: mondja Kossuth.

„Róma s erős Babylon leomlott!“ hangzik Berzsenyitől, válaszul.

Mellyik itt a költő?

Tekintsünk a történezet könyveibe. Forgassuk a régi századok lapjait, olvasván azon szögletes gótiratokat, mellyek a kerek római betűket válták föl, mint a sima polgárosodást a nyers míveletlenség.

Milly csodálatos jelenet!

Néhány hajócskára felülnek éjszakon a tengeri rablók. Vihar és szélcsendben folytatják ismeretlen utaikat. A mint haladnak a lég melegebb, az ég kékebb, a szellő, melly a kalóz-vitorlákat feszíté, fűszeresebb. Közel vannak egy déli, égj- termékeny parthoz. A szigeten minden város nagy és gazdag. A helységek külön majdnem annyi fegyveres férfiút számlálnak, mint a megérkezett hajók népe; együtt pedig olly tábort állíthatnak elő, melly a harezosok erős testalkatát és mennyiségét tekintve, a szigetet nemcsak a kalandorok megrohanásától biztosíthatná, de a közeli és távoli tartományoknak törvényt s jogot szabhatna. S mi történik? A városok palotái, az ipar kincshalmaz, a szántóvető dús csúre, a föld, az ország e maroknyi kalóz-csapat zsákmányává lesz, s a legrongyosabb, a legaléltabb matróz, jól öltözött és jól táplált ember-csoportok urává emeli magát. A vadőr idegen parancsol; a régi miveit lakos szolgál. Egynek száz hallgatja meg és teljesíti szeszélyét. Milly csodálatos jelenet, hogy néhány normán Siciliában befészkelheti magát, s rendeleteket szab az okosabb és számosabb tömegnek! De megtörtént.

És az Appenineken, az Alpok keskeny völgyoszorosain minő vad, minő éhes nép vándorfonala szövődik át? Talán a cimberek s teutonok mennek a Camillusok és Mariusok bárdja alá, hogy a szerény hazafiság vagy a consularis becsszomj számára testöket és fegyvereiket diadalemlékekül adják? Ők ugyan a cimberok és teutonok unokái, vagy fajrokonai; de a Camillusok s Mariusok unokáival vagy szellemrokonaival nem találkoznak. Aqueilától Ravennáig s be a római birodalom szíve tájáig adót

és jármot mérnek a híres szónokok és vezérek erős testalkatú s fűrgye nyelvű népére. A hegyen házat emel magának egy longobard, s alatt a völgyben száz gazdagabb házból lesi a helység a megtelepedni akaró vendégnek rakoncztalan vágyait, hogy teljesítthesse. Némelly főbb rangú, de nyers vadbőrbe öltözködött idegen tudtul adja a legyőzetteknek, hogy ő a vidék grófja, parancsol az ököljog igényei szerint, és a városok hivatalnokai, a világ legmíveltebb törvénykönyveinek ismerete mellett, kénytelenek a barbár fogalmakhoz szabni közéletöket. Milly csodálatos jelenet, hogy a lélek-erőtan törvényei megváltoznak, s minden tudatlan számára tíz bölcs szolgál áll készen! — S mégis megtörtént.

De miért vigyem tovább azon föloszlási processus rajzát, melly híreről még az iskolás gyerekek előtt is ismeretes? — A főid felett uralkodó római birodalom egyes tartományai majd mind olly népek által foglaltattak el, mellyek számra és értelmiségre a meggyőzött lakosoknál sokkal alantabb állottak.

Itt nem az az eset fordult elő, mi a spanyolok hódításainál az új világrészben, hol Cortes kétszáz-negyvened magával szállott ugyan partra; de ágyúi és puskái voltak, míg az őslakóknak csak nyilai és parittyái.

A középidő vándor népei fegyverben és hadi taktikában a rómaiaknál, a győztesek a megverettekénél sokkal hátrább állottak.

Sőt a nyugoti birodalom felbomlásánál, valamint szintén később a keletinél is, a legnagyobb csoda és tanúság nem abban fekszik, hogy a barbárok diadalmaskodtak, mint nálunk Sajónál a mogul, Mohácsnál a török.

Illy szerencsétlenség a foglalási hadak s népháboruk történeténél többször került már elő, kivált olly országokban, hol a földirati fekvés nem kedvező.

De a nagy veszteség napját nem követték a jóra való népnél a fölbomlás, a rothadás, a szétmállás; nem, még a szolgaság századai után sem. A leigázott, de önérző országban — mint Persia gyantás térein fel-fellobban a földalatti láng, — a hazafi tűz reclamatiói soha egészen ki nem alusznak, s a zsarnokság

merényei a visszaszerzési kísérletek merényei által toroltatnak meg.

Történt-e ez a római birodalom meghódított részeinél?

Az ellenkezője igen.

Mihelyt az állam megtört egy csatavesztés által; mihelyt a római közjog drótsodronyai nem kapcsolták többé magokhoz és nem mozgaták a bábembereket, rögtön szétmállott a társad a l o m is. Nem látunk szívós, rugonyos, egymásfelé siető és összefolyó erőket, mellyek a levért fogalmak és érdekek pulsitatóját tanúsítanak. A társadalom többé nem védte magát, mihelyt az állam szerkezete által elhagyaték. Midőn leverettek a forrnák abroncsai, a tartalom szétömlött. Semmi szenvedély a rajongástól az önzésig, semmi érdek a haza eszméjétől a birtok eszméjéig, semmi ösztön a függetlenségi vágytól a jóllakhatási vágyig, semmi műveltség a stoicismustól a sybaritismusig, semmi erkölcs, semmi szokás, a hittől a törvényekig, a közérzelemről a családezélelemig, nem kívánta jogait fentartani. Úgy látszik előbb halt meg a társadalom, mint az állam.

Ha már a római birodalmat a harmadik bellum punieum után, midőn erejének teljes öntudalmához jutott; ha a római birodalmat, midőn Marius a berohanó cimbereket megsemmisíté; s később Caesar a vándorlásra hajló germán fajokat leigázá; ha a római birodalmat, midőn a császárok kard helyett arany zsákokkal vásárolták meg a meztelen népfajoktól a békét; ha, végre, a római birodalmat, midőn az aránylag kicsiny erő ellen, magát sem mint állam többé védelmezni, sem mint társadalom fõntartani nem tudta: ha, ismétlem, e nagy világországot különböző korszakaiban összehasonlítjuk, ugyan milly eredményre kell jutnunk? Nemde arra, hogy ott nemcsak az állami formák, de a társadalmi erkölcsök és fogalmak is előbb emelkedtek s tetõpontra hágtak; utóbb sülyedének és csekély külérintésekre elmállottak.

S miért, olvastátok a sok könyvet az országok fölvirágzásának és hanyatlásának okairól, ha nem lertetek soha e fejtegetések lapjain olly pontra a nemzetek életében, hol az eszközök, mellyeket az ipar, a szellemi műveltség, az országlati tan, az

erkölcs, a hit szokott alkalmazni a tökéletesedés pályájának tisztítására s továbbvezetésére, már többé a célra kívántaid erővel és hatással nem bírnak?

Ha pedig be kell vallanotok, hogy ti ismeritek ezen fordulatpontot; ismertek enervált kort az erélyes, kicsinységekbe merülöt a teremtő, eszmeszegényt a vállalkozó, és megvesztegettet az erényesebb kor után, — ismertek időszakot, mellyen túl, a kiilerőszak hozzájárulása nélkül, az államot a társadalom, a törvényeket a közerkölcs rontja, a közerkölcsöt pedig a családélet süllyeszti; — ismertek nemzedéket, mellynek eltűnésével az ipar a szellem rugonyosságát, kevésbé fejt, a tudomány a lángésszel mind gyérebben találkozik, szemlátomást apad azoknak köre, kiknek nemesebb vágyuk: vitám impendcre verő, és végtére az igazságok keresésével együtt, még az igazság érzése is kihül: — ha ismertek a különböző nemzetek életében illy fordulatpontot, mellytől kezdve csak a bűnök statiszticája szaporodik és csak az aljasságtóli iszony szelidül; akkor töletek függ, hogy ezt a hanyatlás terminológiájából micsoda nevekkal kereszteljétek meg: de ha valaki vénségnek, elaggultságnak mondja, és a letűnt szebb időszekra az ifjú, s férfi kor czime alatt emlékezik vissza, e kifejezések miatt ugyan teheti-e political rendszerét ingataggá?

Hazudtoljátok meg a történéstet, s akkor csodálkozzatok azon, ki az adatoknak hitt.

Czáfoljátok meg a dolgot s akkor mondjátok a nevet „szóvirágnak.“ —

Tovább megyek.

3) Dessewffy s főként Kossuth egész lajstromát idézi a tényeknek és időjeleknek, mellyekből következne, hogy „midőn Széchenyi az életre tidító tárogatot megharsogtatta „a magyar nemzet nemcsak álmokórságban és beteg nem vala;“ de sőt olly élénken haladott a reform felé, miként maga Széchenyi is irataiban egyebet nem mondott el, mint a mit a nemzet gondolt, a közvélemény óhajtott, a kor szükségeinek hatalma fölmentett. Szóval: Széchenyi egyéb nem volt, mint óramutató, melly nem a közvéleményt teremti, csak tudtul adja; ő nyelve.

vala a létező irányoknak és eszméknek, a nélkül, hogy e prometheusi szikrák róla pattantak volna a korra, azt megeleveníteni. —

Az idézett állításokban igen sok való van. Azonban, ha Kossuth lajstromát figyelemmel végig futjuk, kénytelenek vagyunk észrevenni, miként a kor egészségessége annyira felnagaszttatik, hogy a reformátor gyógyítására alig van többé szükség, és a nemzet olly mentnek látszik az álmokórságtól, hogy, „az életre üdítő tárogatót“ majdnem felesleges volt harsoztatok

Tartsunk tehát szemlét ama tények fölött, melyekből Kossuth és részszerint Dessewfly által, a Széchenyi föllépése előtti időszak reform iránya megállapíttatik.

Kétségkívül áll, hogy az élénk és törhetlen visszahatás, melyet a magyar alkotmánya és nemzetisége védelméért II. József császár törekvései ellen tanúsított, mindig ragyogni fog a történezszer lapjain. Azonban egy tetteböl azért, mivel szép és jó, nehéz volna mindenféle szépet és jót kimagyarázni. Így p. o. mert a magyar saját nyelvét s ősi aristocraticus, de az idő szelleméhez könnyen idomítható alkotmányát ótalmazta, s mert a históriai jogot egy nagy talentumú reformátornak a törvényes formákat és a nemzet szellemét tekintetbe nem vevő újításai ellen védte: — ezen igen méltánylandó s eléggé méltányolt adatból az világlik ki, hogy nemzetünk bírt ruganyossággal a felülről jövő nyomásnak ellenállani s megsemmisülését saját kezével aláírni és előmozdítani nem akarta. Épen illy jelek győzhették meg Széchenyit, hogy sülyedésünk és alantállásunk mellett is a magyar „élő és fiatal, s nem vén vagy meghalt nemzet.“ Sőt a „Kelet népe“ Írója még az 1760-diki időt is olyannak jelöli ki újabb korunk történeteiböl, melyben „Magyarország lakosa kimondhatlan előmenetelt tön.“ Következöleg, Széchenyit, ki a kicsiny mozgalmat is közéletünkben, ki az úrbéri apró szabályok behozatalát is, „nagy előmenetelnek“ nevezi, nem igen lehet azzal vádolni, hogy kellő figyelembe ne vette volna azon „vis inertiaenek“ becsét, mely József császár kormányrendeletei foganatosítását gátolta. — Az igaz, miként ő

e „vis inertiaet,“ bár mennyire becsülte különben, nem tartá fölvilágosító példának arra nézve, hogy a magyar nemzet a reform-kérdések iránt fogékonysággal bír. S részemről szintén nem tudom megmagyarázni: miért jutott eszébe Kossuthnak a József alatti rehabilitációra törekvést annak jeléül hozni föl, hogy Széchenyi midőn szerepéhez kezdett, már a nemzet közvéleményében tervei számára elkészített földre talált. Sőt még — hogy közbevetőleg említsem — az 1823-ki megyegyűléseket is, melyek Magyarország felső részének több vidékeit, a tetteleg megsemmisített közjog visszaállítóivá avatták, csak tisztán sérelmi irányúaknak kell tartanunk, ha nem akarjuk a történeteket idegen tollakkal felékesíteni s a história komoly alakjára a rege ny tarka köntösét vetni.

Egyetértek Kossuthtal, hogy az 1790-ki országgyűlés évröjzaink legfényesebb lapjain foglal helyet. Mert hazánk megszűntetett közjogának visszaállítását s biztosítását annyi felvilágosodással és türelemmel, annyi lelkesedéssel és méltósággal, annyi szabadságszeretettel és törvényességgel, annyi körülményismerettel és előrelátó gondoskodással eszközölte: hogy sajnálattal telik keblünk, midőn a későbbi diétákon az 1790-ki szellemmel gyérebben kell találkoznunk, és látjuk, miként a következő harmincz év mostoha csillagzatai oda kuruzsolták megint vissza alkotmányos életünket, hol az 1790. előtti időkben állott, meztelenül, elhagyatva, kigúnyolva. Így történt aztán, hogy az 1790-diki országgyűlésnek egy másolatja készült 1825-ben. S ezer szerencse, — és adjunk érette hálát a gondviselésnek — hogy csak 35 évet veszítettünk el, s ezen visszahatási kor sem mételeyezte meg az újú nemzetnek erkölcsét és politicalai jellemét. De örömrünkben az igazságnál többre ne terjeszkedjünk, s ha 1790-re visszánézünk, az időjelclkből ne azt következtessük, hogy a magyar azóta rendkívül éber volt; hanem, hogy ép erővel bírván, politicalai szendergését most sem követte politicalai halál, mint régebben nem; sőt 1823-ban olly visszakövetelő szellem támadt a megyékben, minő 1786-ban lelcsitő az apákat.

Említi Kossuth, miként az 1790: 67. törvényczikk által

kirendelt országos választmányok munkálataiban, ámbár a státuszgazdászati tudomány még akkor rendszerítve nem igen volt, olly eszmék vannak letéve, mellyek a XIX. század gyermekeinek is becsületükre válhatnak. — Meg valék mindig győződve, hogy e rendszeres dolgozatok, ha az irattárok pora helyett a kíváncsi közvélemény millió keze által viseltettek volna el, s ha az archivariuson kívül mások is gondolkoztak volna megőrzésükről, még pedig nem a szekrények polczain, de a néptudalokban és az institutiókban: — ekkor e rendszeres munkálatok kitűnőleg fejtendik a kor fogékonyságát a reformirányra nézve, és Széchenyi fáradtságainak egy részét feleslegessé, más részét könnyebbé teendik vala. De így a mint sorsuk az események által eltüntetéek, nagy tényezőknek az eszmék történetében alig képzelhetem. Valamint azon is bámulok, hogy az 1809-ki nemesi fölkelésből és a francia háborúra fizetett subsidiumokból, miként lehetett Kossuthnak útkészítést nézni ki, Széchenyi reformatori pályájára.

Kossuth kiindulva a fenebbi adatokból, mellyeket én valódi érvényességükre igyekeztem visszavezetni, a gróf hatásának jellemzésével összeköt egy egész elméletet a státusférfiak szerepéről a korban, mellyre hatniok kell.

Eszméi igen szépek; de, úgy gondolom, csak bizonyos megkülönböztetésekkel igazok.

Ő t. i. Széchenyi minden érdemét egyedül abban keresvén, hogy a gróft a kor szükségeinek hatalmas alkalmas perezen ragadta meg s a közvélemény nyelvivé tévé; e felfogásból következő eredményt von ki: „a ki korának óramutatója, az korának nem Prometheusa; tán inkább őt teremté a kor, mintsem ő a kort; dajkája lehetett a jövőnek, kapocs a tegnap és holnap közt; de ha úgy gondolkodik, hogy az óramutató teremti az időt, s mindig annyi időnek kell lenni, mennyit ő mutat, épen azon szempontot veszíti el, melly hatását feltételezi, combinatióiból kiforgattatik, a mozgony haladását csak távolról nézi, s a teremtés szerepét igényelvén, idegen térre jut, hol hatása megszűnik.“

Kossuth, szintén Széchenyire czélozva, máshelyt így szól:

„a kinek népszerűsége nincs, az hasonlít a mágnesűhöz, mely a hajónak útirányt mutat, de soha útnak nem indíthatja.“

Továbbá: „a népszerűség csak azt karolta fel, a ki szól és tesz, azon irányban, melyet a hazafiség jelöl ki.“

A három idézet Kossuthnál, úgy látszik egy általános mérték a státusférfiak megítélésére.

S a virágokból kibontva, miből áll?

Ezen eszmékből:

Csak a valódi hazafi népszerű;

Csak a népszerű indíthat valamit útba;

Csak annyit tehet a népszerű ember is, a mennyit az óramutató, mely nem teremti az időt, hanem tudtul adja.

Sokat, igen sokat lehetne vélekedni a közlőit eszmelánczolat felől.

De nekem most csupán annyiban van hozzá közöm, a mennyiben Széchenyi hatásának bírálatával kapcsolatban áll.

Ha „a kor szükségeinek hatalmán,“ ha az „időn,“ melyet nem teremthetünk, mert teremtményei vagyunk, nem dotálhatunk, mert minden az övé, de legfelebb hűn és éles ésszel szolgálhatunk; ha a „kor igényein“ egy abstract és tisztán bölcséleti fogalmat értünk: akkor Kossuthnak, midőn az „óramutatóról“ beszél, majdnem egészen igaza van.

Nincs egyén, ki a kor feladatát, a létező helyzet igényeinek összegét, mely által egy megadott időszakban a legtökéletesebben tölthetné be hivatását az állam és a társadalom, egészen fölfogná, önállólag képviselhetné, önfej ideg gátolhatná.

De, ha a kor szellemén, a kor szükségein azon eszmék és vágyak értetnek, melyek a közvélemény által vannak forgásba hozva; ez esetben már a nagy egyéniségek a megtörpített fogalom fölött állanak: sőt pályájok kezdete gyakran épen azáltal jelöltetik ki, hogy uralkodó nézeteket, melyek a kor szívverébe látszottak oltva lenni, téptek szét, és a közvéleményt hatalmuk alá hajtották, hogy hivatásuknak vagy becsszomjoknak eszközüvé tegyék.

1825 óta a magyar történezet állításom támogatására két példát mutat föl:

Szechenyit és Kossuthot; — először, egy férfiút, ki valódi értékénél alább becsülte a népszerűséget, azaz, a közvéleményt; másodsor pedig egy férfiút, ki, mint idézeteimből is kitetszik, isteníté a népszerűséget, s nemcsak a hatás elemének, de a hazafiság jelének is tartá, sőt annyira megalázá magát előtte, hogy az óramutató gépi szerepét alig merete igénybe venni.

Azonban az önérző Széchenyi és a túlszerénynek látszó Kossuth összetalálkoztak abban: miként közvéleményt rontottak le és támasztottak; az eszmék irányát jelölték ki; az eszmék rohamát tartóztatták fel; megrendíték a létezőt, mellyhez még erős rokonszenvek tapadtak; kivívták az új viszonyokat, mely-
 ives iránt sok kedélyben volt szilárd idegenkedés és mély bizodalatlanság.

Mindkettőjük életében vannak évek, mellyek alatt a hon-történezet legfontosabb eseményei iránt a felelősség kizárólag övék.

Kossuth a leglényegesebb bölcseletekkel „a kor szükségeinek hatalmáról“ nem leend soha olly szerencsés, hogy visszautasíthassa e felelősséget; Széchenyi belátván, miként a világítélet nem hagyja magát szép szavak által megvesztegettetni, merészen elvállalta az erkölcsi összeköttetést az ő hatása és az események közt, hordozandó e viszony súlyát, a közmegvettetés-től, melly a charlatant kíséri, az üldöztetés Kálváriájáig, mellyre a szándékukat nyilván bevalló s rendszeresen követő reformátorok szoktak leginkább fölvetetni.

Tovább megyek.

4) Az idézetekben, mint olvasóim észrevették, Kossuth a Széchenyi politicalai eljárását azért tartotta az utóbbi időkben népszerűtlennek; mert a gróf a gyöngélkedő nemzet „hivatott orvosának képzelte magát, ki a beteget assistensei segedelmével gyógyítgatja, és meg van győződve, hogy egyedül az ő kezében van a mérleg, mellyen fölmérhetni, hogy a gyógyszerből ez idő szerint hány mákszemnyi kell a szenvedőnek.

Ha ezen kórházi és patikai eszmét, melly az orvosi parabolákat szerető Széchenyi előadási modora szerint készült, kifejt-

jük a képek hüvelyéből, benne, mint magvat, a következő állításokat találandjuk:

Széchenyi saját személyét tekintette a haladási mozgalom központjának.

Ő a reformokat kevés kezek által óhajtotta eszközölni;

Egy előre kicsinált rendszer fonalszálain kívánt haladni;

S boszúsággal törekvék visszautasítani mindazt, mi tervén kívül intéztetik egyének vagy pártok által.

Kossuthnak ezen észrevétele szintén nem olyan, melyet, a szigorú ítésznek akár egészen elfogadni, akár egészen visszavetni lehessen.

Az övéhez hasonló, de nagyobb szabatosággal kifejezett, és keskenyebb körvonal rámaiba szorított nézettel volt Széchenyi iránt Dessewffy Aurél is, midőn így szól: „Gróf Széchenyi a módokra nézve, mellyek által céljait létesíteni igyekezett, eleitől fogva, mindenkor a központosítás embere volt. Nem azon kormányzati központosítást értem itt, melly a helyhatósági jogoknak tetemes részét elnyeli; de egy más nemét a központosításnak, melly a nemes gróf cselekvését tulajdonilag jellemzi. Ezen, a gróf eszméleti világában már régen fris életet folytató gépelyben, anyagi középpont: az állóhidban összeforrt, vasutak és vízcsatornák által a legtávolabb pontokkal összekötött, dúsgazdag, bájossá varázsolt Budapest; szellemi középpont: maga a tisztelt gróf és rokonszenvű barátai; eszközök: a nemes gróf iratai s a helybeli egyletek s intézetek; hatáskör: országgyűlésen kívül a vélemények előkészítése s a magasabb társasági élet magyarosítása, országgyűlésen a főrendi tábla alkotmányyszerű oppositioja.“

A legtisztább vizű gyémánt nem lehet világosabb és szebb metszetű, mint a conservatív párt vezérének e jellemzése.

Legyen szabad, belőle indulva ki, tájékozni magunkat azon eszmékre nézve, mellyekre fölosztottam a Kossuth által említett parabolát az orvosról.

Kétségtelen, hogy Széchenyi reformterveit az associatioi jog, a sajtó és a parlament mezején akarta megkedveltem', kifejteni és elfogadtatni.

Ezen hatáskör az európai; nálunk azonban volt még egy más és igen fontos, — a megyegyűlés.

Széchenyi nem vette eléggé tekintetbe municipalis életünket sőt számításából kifeledé: — mondják bírálói.

Sok függ a szemponttól, mellyről e kérdést tekintjük.

Hitem szerint nála majdnem históriai kényszerűség volt a megyei küzdelmektől távolállás.

Mert már első fellépésekor reform tervének alapjai a sérelmi politicán és a rendszerezett ellenzésen többnyire kívül estek.

Gzélja volt: nemzeti, anyagi és alkotmányos fejlődésünk kezdeményeit azon téren nyitni meg, hol az eszmék mozgalma nem találkozik tüstént a kormány féltékenységével, s nem ütközik olly erős érdekekkel össze, mellyek által okvetlenül le fog nyomatni.

Midőn ő — Kossuth kifejezése szerint — „az életre üdítő tárogatót megharsogtatá;“ midőn a „Hitel“ által egy békés, de élénk forradalmat indított a régi fogalmak és intézmények ellen, ezen vezérelvet, ezen harczjelszót hirdeté ki: ne keressük hátramaradásunk minden okát az igazgatásban; ne kárhoztassuk, akadályok miatt, mellyek még el nem háríthatok, magunkat csökönységre és tespedésre: de panasz s tétlen vágyódások helyett, emeljük értelmi, erkölcsi és anyagi jóllétünket a térén, mellyet elfoglalhatunk, s az eszközökkel, mellyek rendelkezésünk alatt állanak.

Hűn e vezérelvhez, a logikai egymásután, mellyen az érdekek összeolvasztása, a nemzeterő emelése felé haladni szándékozott, ekként állítá föl: „szabad, biztos birtok, ezt megelőző jó törvény; ezt megelőző elmesúrlódás; ezt megelőző egybepontosítás; ezt megelőző kedvessé-tétele a hazának s a haza központjának.“

Tehát az anyagi és értelmi erőknek Budapestrőli vezetése vala a teendő fokozatán az alsó lépcső; a felső pedig a birtokviszonyok feudális alakzatainak megsemmisítése vagy hol ez egyéb érdekekért nem kivihető, a szabad és biztos birtok eszméjéveli szorosabb öszhangzásba hozatala.

Az egyletek a társadalmi téren, a részvényesek vagy kormány által eszközölt vállalatok, melyeknek indítványozója vagy vezetője ő volt, azon különös czélon kívül, melyért létesítettek, magyarázói voltak tettel és nem szóvirágokkal, eredménynyel és nem declamatiókkal, a következő eszmének: „csak úgy remélhetünk ránk és utódinkra nézve üdvet, ha szellemi alapon nyugszik jelenünk és jövődönk, ha szellemi alapokon emelkedik anyagi kiképzésünk, és nem viszont.“

Így lön minden vállalat, minek életbeléptetése Széchenyi műve, az eszmék sűrűlódására, érlelésére, öszpontosítására és majdnem kivétel nélkül, Budapestnek vagyoni, szellemi és szépízlési fölvirágoztatására irányozva.

Másfelől pedig pályája első korszaka alatt megjelent irodalmi mivel az agitatio éles hangján támadták meg a magyar nemzet tespedését, előítéleteit, százados megszokásait, institutióinak rozsdáit, s mindent, mi visszaélés vagy hanyagság, fonák nézet vagy ügyetlen eljárás, egyedáruság vagy az egyéni erők általános zsibbasztása volt, — t. i. a magányjog mezején, és a társadalmi intézmények körében. A czéhektől az ősiségig, a robottól az incapacitásig, a nemtelenek pörölhetési képtelenségétől a törvény előtti teljes egyenlőség hiányáig: semmi sem került ki figyelmét, gúnyait, fölvilágosítását, ostromát. Hadat jzent a középidő birtokrendszerének, a történészed magányjognak, sőt többnyire e magányjog történészed és fokozatos reformjának is. Megalapítá a gyökeres átalakítás módszerét. Kitiizé a magányjogi radicalismus lobogóját. Agitatiojának egyenes iránya volt: a szabad és biztos birtok, mintáz újkori polgárisodás mellözhetlen postulatuma. Reméllé, hogy a melly mértékben fog ezáltal a nemzet anyagi ereje növekedni, azon arányban emelkedik szellemi és erkölcsi erejének intensivitása.

Végczélja volt-e a szabad és biztos birtok?

Nem.

Széchenyi több európai míveltséggel volt ellátva, mint ama párhuzam-írók, kik közte és Wesselényi közt az utósó különbséget ott keresték, hogy ez a nemzet regeneratiójában szellemi,

az pedig anyagi alapra épít; ez a szabadság elveinek; az a gazdagság forrásainak embere.

Széchenyi tudta, hogy az üsiség nemcsak gazdasági kérdés, s a fekvő birtok forgathatnának határai mélyen benyúlnak az igazgatási rendszer tartományaiba, s a társadalom szellemi alapjait helyezik le.

Széchenyi ismerte a magányjog jelentékenységét és alakító erejét.

Ő törekvők fölszámítani: milly kérdések minő kérdéseket tesznek lehetetlenné vagy szükségessé.

Első munkáiban nem tartá sikeresnek a magyar alkotmányt egyesesen ostromolni; mint a tábornok a centrumra, ha az erős pontokhoz támaszkodik, a jobb vagy bal szárny megtámasztása által hat eldöntőleg.

Széchenyinek, saját nyilatkozata szerint, végcélja vala: „hazánknak minden ingadozás nélküli átvarázslata egy elköpött, félig meddig feudális, félig meddig alkotmányos szövevényből emberhez illő, minden álfénytől kitisztult képviselői rendszer re.“

1830-tól kezdve 1841-ig politikai taktikájának alaprajza ez.

Modora volt: a tettek mezején, az erők és eszmék egyesítése, asszociációk és közvállalatok, eszmesurlódás és összetalálkozó érdekek által; a jogi reformok mezején a visszahatás csökkentése annak megmutatása által, hogy a mely áldozatba kerülnek a gyökeres változtatások, azok nemcsak a hazára, de a jogait fölládozó egyénre is hasznosak; az igazgatásallicontakusok mezején pedig az ellentállás lefegyverzése, annak bebizonyítása által, hogy a szándékolt lépések sem a felső kormányt nem idézik a magyar érdekekkel szemben küzdőhomokra, sem az összes birodalom érdekeit nem támadják meg.

Szóval: Széchenyi elvokonait öszpontosítani; elvelleneit capeitálni, az absolutisticus irányú birodalmi kormányt, ha nemis meggyőzni, legalább ideiglen megnyugtanni, s ha ez sem lehető, legalább fezz ellenséges föllépés ürügyeitől megfosztani törekedett; mi a teendőknék csak olly sorozata által volt kép-

zelhető, melyly a bécsi igazgatással és a birodalmi érdekekkel homlokegyenest álló kérdések vitatását hátrább utalta.

Ezen sorozatban feküdt a históriai kényszerűség, melyly már pályája kezdetén bizonyos távolságra tartá Széchenyit a megyegyűlésektől.

A municipalis élet t. i. 1823-an olly szokatlan erőt fejtett ki passiv ellentállásban, olly jól tudta a törvényes nem-tevés által a kormányzat gépét megakasztani, hogy csakhamar az alkotmányos jogait méltán féltő nemzet legkedveltebb institutiójává lőn s egy Ragályi, egy Wesselényi és az ellenzék több tekintélyei egész politicalai tant építették a vis inertiaere, mintha az nem a szomorú helyzetnek, melylyben valánk, kényszerűsége, de az országlati bölcseségnek, a külföld által nem ismert vagy irigyelt eredménye volna. Megyerendszerünk tehát rendre a kormánynyali versenyzés állandó táborhelyévé lőn, hol változó szerencsével ugyan, azonban mégis inkább az ellenzék részére kezdettek a közigazgatási és administrationalis sérelmek eldönteni. —

Széchenyi, bár szorosán soha párthoz nem tartozott, az oppositio legünnepeltebb egyéniségének tekinteték a forradalom miatt, melyly az eszmékben okozott, s azon körülmény miatt, hogy akkor nálunk minél magasabb hivatalban volt valaki, többnyire annál makacsabb ellenzője vala a szellemi mozgalomnak, sőt az anyagi reformoknak is, és ennélfogva a „Hitel“ Írója nézeteinek.

De noha, mint mondom, Széchenyi a közvélemény ítélete szerint, az oppositiohoz soroztaték, a közönségnek ösztönszerű tapintata föloldá őt az apró versenyzésekbeni résztvétől. A tömeg sejdítette és az értelmesek belátták, miként terveinek sikerülésére lényeges föltétel, nem állani a sérelmi ügyek élén. Magyarország mívelt osztálya, míg a pártszenvedélyek által a kedélyek egészen elmérgesítve nem valának, míg Revitzky gróf bukásával a reactio merészebben nem emelte föl fejét, míg a politicalai perek kíméletlenebb hangulatot, s izgékonyabb modort nem hoztak divatba: sokkal helyesebb szempontból fogta fel Széchenyi hatáskörének természetét, sokkal több elismeréssel

volt fáradozásai és sokkal gyöngédebb kímélettel helyzetének árnnyoldalai iránt, mint a későbbi időkben bármikor.

Sa „Hitel“ írója akkor titkot nem csinált azokból, mi miatt nem tartá özdijaival összefüggőnek, a megyetermekben szerepelni.

Ő többnyire csak olly tárgyban szólalt föl a pesti gyűlésen is, mellyek vállalataihoz tartoztak, s életbelép téten dö terveit közéről illeték; más megyékben pedig, bár az eredmények iránt birtokainál fogva érdekelve volt, alig hiszem, hogy pályája első szaka alatt, akár szavát hallatta, akár befolyását érezte volna.

A sérelmi téren a szólásszabadsági ügy, a reformok osztályában az úgynevezett minimum kérdése, melly által a választói censusnak az alkotmányba csempészése czéloztaték: valának majdnem egyedül azon tárgyak, mellyekre nézve Széchenyi ismert benemvegyülési elvének daczára is a vitatkozásokban élénk részt vett.

Ezen szerény hallgatás, ezen akkor még félre nem magyarázott, senkitől meg nem rótt önmérséklés miatt történt, hogy gyanús figyelemmel kísérte ugyan az igazgatás Széchenyi lépéseit, de hatalomszavával nem tartóztatá föl.

A gróf tehát nem annyira terveiből feledte ki a megyeéletet, mint tervei miatt nem vehette, úgy mint szükség vala, igénybe.

Pályája első korszakára értem ezt.

Mert később más összealakulása a viszonyoknak, az egyéneknek más hatása, az eljárásoknak más szüksége merült föl.

Széchenyi irodalmi művei t. i. a megyerendszert tele töltöték expansiv, változatos irányú, türelmetlen, és visszaélésekre hajló erővel.

Mert a véletlen, — vagy helyesebben szólva, az agitatioi és agitatori szerep szerencsétlensége — azt akará, hogy a számító Széchenyi számításai ellenére, a központosító Széchenyi elveinek és törekvéseinek daczára majdnem annyit folyjon be a megyerendszer decentralisáló s föloszlató irányára — melly 1841-től az 1848-ki országgyűlés megnyílásáig Kossuth által a culmina-

tiói pontra vezettetek — mint Wesselényi és a „vis incrtiact“ országlati tanná emelő párt.

Mert a „Hitel“ „Világ“ és „Stádium“ írója, e munkái által már majdnem egészen kivívta az új irány diadalát a közvéleményben. A régi eszmék meggyőzőivé, — a hatalom körébe kezdettek visszanyomulni; a magas hivatalnokok dísztermeiben és előszobáiban, a főpapság pásztorbotja alatt és a felsőház hercegi és grófi koronáinak árnyékában kerestek védelmet és asy-lumot; az állami formák szerkezetére támaszkodtak s csak a státuserők mesterkéltséggel összeállítása, bonyolított gépezete, és lassú mozgása által valának elég súlylyal bírók meggátolni a korigények betolakodását az alkotmány és a törvények nyolcz-százados építményébe. Illy gyors siker hallatlan volt honunk történéseiében. De talán épen ennél fogva csakhamar némi ag-gasztó jelenségeket idézett elő, mellyek a Széchenyi modorá-nak és a megerendszernek sajátsága mellett kimaradhatlanok voltak.

A gróf t. i. előbb akarta a pangó nemzetben a meggyőződést egy vagy más reform szükségéről fölébresztetni, s csak azutánra tartá czélszerűnek a létesítés módszerét, vagy; a mint ő szerette mondani, a mikéntet fejtegetni.

E különválasztás, ezen felosztása a munkának, elméletileg sokat mutat; de létező körülményeink közt kétségkívül befolyt ama felszínes iránynak terjesztésére, melly, egy tárgy fényoldala mellett, a kivitel nehézségeit elég figyelemmel keresni, elég hideg vérrel meglelni s elég óvatossággal elhárítani res-teltette.

Mert a ki a „meggyőződést“ és a „megoldást,“ az „eszmét“ és a „foganatosítás részleteit“ egyszerre nem oltja be a néptu-dalomba, az gyorsította ugyan az izgatás sikerét, de többnyire veszélyességét is emelé: — kivált olly országban, hol a közjog alsóbb rétegeiben döntetnek el a kérdések, mint nálunk a kö-vetutasítási jog által történt.

Széchenyi e hibát leginkább a „Stádiumban“ érezteté, melly az 1833-ki országgyűlés irányának előkészítésére vala írva; de a nyomtatás alatt betiltatván, külföldön és csak későre jelent meg.

A „Stádium“ józan felfogással, óvatos választással jelölte ki a közelebbi évek reformtárgyait. Összefüggőbb, szabatosabb, rábeszélőbb, bár íromdórában pongyolább a gróf többi munkáinál. Hatása a nemzetre tömérdek vala, nem annyira rögtön, mint az 1832 — 36-ki diéta berekesztése utáni időszakban, egészen az 1840-ki országgyűlésig. Hogy a Stadium legfőbb tényező volt a kormányt a refonn-politica szükségének elismerésére bírni: — ez előttem kétségtelennek látszik.

De Széchenyi a Stádiumban rendkívül mély és rendkívül felszínes volt egyszermind.

Megmondom: miért?

Mert e könyvben rendszeresítették azon modor, melly a reform-eszmét, a foganatosítás részleteitől egészen különválasztja.

A Stádiumban tizenkét törvényt, mint közelebbi teendő, ajánlatik a nemzet ügyeimébe.

Mindeniknek — az utolsó hármatot kivéve — szüksége fülsége-sen indokoltatik.

Mindenik formulázva is van.

De miként?

Tekintsünk akármellyikre.

Vegyük fel p. o. az ősiséget.

Széchenyi diadalmasan bizonyítja: mennyi kár származik az ősiségből a közgazdászatra. Meleg ecsetelése alatt az olvasó vére hevülni kezd. A szív érzi, hogy az aviticitás a nemzet ereje kifejlesztését lehetetlenné teszi. Az értelem követi a szívet; mert hideg számokkal van minden megmutatva. Az ősiség csakhamar Hauser Gáspár börtönének tartatik, melly a falai közé zárt nemzetet aléltta, henyévé, butává és egészségtelenné teszi. S mindez egyesek érdekéért történik-e? kérdik az olvasók felforrva. Nem, válaszolja Széchenyi, s megint virágos képekkel és csalhatatlan számokkal bizonyítja, hogy a jószág tulajdonosának specificus ellensége az ősiség, egy házi barát, ki a ház romlásán törí fejét. — De talán a tulajdonos a család fontartásaért tűri és védi az aviticitást, s így nemesen áldozza fél magát a jövődóért? gondolja magában a sajnálkozó olvasó.— Ez is tévedés, kiáltja a minden gondolatot, a minden védeke-

kát ismerő Széchenyi, s ismét a bebizonyításokhoz fogván, ki-tünteti, hogy az aviticitas a családok conserva,tióját is gátolja s tehát a történeti befolyások megóalmazására és örökítésére sem vezet. — Úgy hát csak a koronának fekszik a magszakadásért érdekében! sóhajtja az olvasó. — Nem, szól ismét Széchenyi, előre látva a végmenhelyt, a koronának jövedelmezőbb volna az ősiség eltörlése, s ha tekintetbe sem vétetik ez a magszakadásból eredő kevés haszonért, bő kártérítést adhatna a nemzet a laudemium által. — Az olvasó illy diadalmas dialéctica után elragadtatással kiáltja: le tehát az ősiséggel, ha az senkinek nem használ és mindennek árt.

Széchenyi fényesen kivívta a „meggyőződést.“

Hátra van „a megoldás.“

A gróf tudja, hogy az ősiséget egész törvénykönyvünk revisiója nélkül eltörlöni lehetetlen. Hiszi, hogy határozott számú hitbizomány útján, czélszerű a stabilismus bizonyos mértékét a felsőház által az alkotmányba szöve tartani. Nem kétkedik, miként ha ez, magában kívánatos nem volna is, a nemzetiség érdekeiért szükségessé válik.

Íme három fontos tekintet, melly „a megoldást,“ az életbe léptetés részleteit nehezíti. Ha Széchenyi fölfejtette volna a „miként“ kérdését is, a közönségben kevesebb, de hihetőleg normálisabb lett volna a haladási vágy összege. Ő azonban rendszerénél fogva 1831-ben, midőn Stádiumát írta, csak agítani akart.

Óvatosan különválasztá tehát a „meggyőzést“ az elv iránt, a „megoldástól.“

Mély volt az első, felszínes a második körül.

Mert midőn az ősiség káros oldalait bebizonyította, ezen törvényjavaslatot ajánlá:

„II-dik törvény:

Az ősiségi jog (jus aviticitatis) örökre el van törölve.

Kifejtés. Akárminemű jószágot valaki ezen törvény kihirdetése után az illető felek tudtával örökösen elad, azt a vevőtől vagy annak hagyományosítól, sem az eladó sem annak

nemzetsége semmi ürügy alatt többé vissza nem veheti s az örökös eladást soha meg nem semmisítheti.“

Ebből áll a törvényczikk.

Illy modornak, kivált a megyei institutiók közt, lehetetlen volt a projectansok gomba-csoportját verőfényre nem hozni.

Az 1836-ki országgyűlésnek, mely az általános vitatások által a Stádium főbb eszméinek kelendőségét emelte, —e lioszu és a reformirány felé nehézkedő parlamentnek berekesztése után csakhamar növekedő mennyiségben léptek föl kezdeményezők, tervkészítők, javaslatgyárnokok, kik a nagy eszmék és a nagy érdekek megoldására rövid törvénypontokat csináltak, mint Széchenyi, izgattak a korkérdések mellett, mint ő, s nem tartották szükségesnek a részletek bonyodalmaiba bevinni az Ítéset fáklyavilágát, mint ő.

A tanítványok és a mester közt a különbség csak kettőből állott: Széchenyi páratlan tapintattal választotta ki és sorozta egymásután az izgatási kérdéseket, míg követői tele marokkal tépdelték és szórták a közönség elébe a fölötölt eszmék és vágyak virágait s burjanait vegyesen: továbbá Széchenyi a bölcs és államismerő mély fölfogásával taglald az ó-intézménynek, mellyet meg akart dönteni, gyöngéit, s az újnak, mit helyébe vala igtatandó, előnyeit, — míg ellenben követői csak az indítványozási termékenységgel s az üres ömledések dagályával pólták a hiányzó belátást és az eszmék szabatoságát.

Kn irt nem egyénekre czélsok, kik közt érett férfiak is valának; de a projectansok összegét festem.

Ki ne emlékeznék a szatmári 12 pontra, mely egyébiránt több társainál sokkal tartalmasabb volt.

Egyik indítvány eszmeileg helyes, de a kedélyek hangulatánál és a viszonyoknál fogva utópai vala; a másik magában hordd semmiségét, de a napi szenvedélyeknek kedvezvén, mint az alkalmi vers, tapsra számíthatott, később feledésre.

A sajtó korlátolva volt; a megyeterem tárva állott.

A követutasítási jog minden tervet befogadhatott, mindent magához szívott.

A megyegyűlés a rhetorok kedven ez helyévé lön.

A törvényhatóságok széke hasonlított a Szent-Márk oroszlánynának torkához; azon különbséggel, hogy Velenczébcn egy oroszlánnytorok volt, hová az elégületlenek az egyének elleni vádaikat bevethették; míg Magyarországon ötvenkét torokba omlott az institutiók elleni denunciatio.

Természetes, hogy aránylag kevés javaslatból vált követutasítás; de viszont az is természetes, miként az elfogadott utasítási pontok közt is aránylag nem sok találkozott, melly a a nemzet összes értelmiségének hú kinyomatául vala tekintendő.

Utóbb sikerült a megyék működésében bizonyos mértékű központosítás.

Én azonban most nem a forradalom előtti egy pár évről szólok.

A változtatási hajlam illy élénkségéből következett, hogy közjogunk szerkezetének alsóbb közlege, a megyeélet szokatlan sebességgel forgott, s mint a test olly része, melly vértululásban szenved, lázas állapotba mentát; míg a felsőbb közlegek ószerű alkotásuknál, középidői elemeiknél, és a szabadabb mozgást alig tűró érdekeiknél fogva, többnyire csökönységben maradtak, vagy a lassú szervezet miatt, a legjobb törekvés mellett is még mozgásba sem indíthatattak.

Alatt a megyéken mindenütt reformtervek, mellyek a nemzet létkérdésének, a kor mellőzhetlen igényeinek hirdettettek; fen a közjog felsőbb osztályában csak három évben egyszer országgyűlés, csodálatosan vegyes elemekkel, keskeny hatáskörrel, határozatlan házszabályokkal, az izenetek és válaszizenetek hosszadalmas és sikertelen lapdajátékával, hol a tervek addig dobáltattak fel és le, míg végre a játszótársak általános eltikkadása közt deponáltattak.

Ezekhez gondoljuk még a felső kormányt, mellynek politikája a túlerett reformokhoz sem szívesen nyúlt, s mellynek fo elve a csend, a nyugalom és változatlanóság volt.

Minő ellentétek!

S nem kellett-e belőlök abnormitásoknak serkedni?

A megyegyűléseken a jó és rász, a közeli és távoli időkre vonatkozó javaslatok olly sokszor kiáltattak ki múlhatatlan

teendőknek, hogy utójjára a türelmetlenség kezd unni, az országgyűléstől várni az eredményeket. Segédszerek kerestettek tehát a megyei autonómia elmosott körű, és szabálytalan doo trináiból, a tespedés megszüntetésére. Már nem tartaték elégnek a követutasítások számára belajstromozni a terveket. Tett után kiáltott a heves és le nem tisztált közvélemény, azon közvélemény, melly a Stádiumból is tanulta a kérdések iránti „meggyőződéstől“ külön választani a „megoldást,“ s ha azt birni hitte, nem törödni ennek sem nehézségeivel, sem formáságaival.

Egyik megye, mert meggyőződött a nyilvánv és szóbeliség hasznairól, elhatározta a nyilvános és szóbeli eljárását.

A másik mert meggyőződött, hogy a rabok erkölcsét javítani kell, a magányrendszer elve szerint épített börtönt, alább fokozta a büntetések éveit, s így rendre készíté az új criminalis codexet, több esetben a helytartótanács hallgatag meggyezésével.

A pesti termekben, mert a szónokok meggyőződtek az alkotmányos sánczok tágitásának üdves voltáról, határozattá lön a szavazatjogot szélesebbre terjeszteni, s a honoratorokat választási és tanácskozási képességgel ruházni fel.

S ha kérdezték: hogyan lehet a törvényhozás köréből e fordulásokat tenni?

A megye statutarius joga hozaték fel.

Szóval: valamint a vis inertiae a kormány hatóságát kezdte mindig keskenyebbre szorítani: úgy a statutarius jog a törvényhozásét s e két terjeszkedési irányból vala készülöben egy, az állami bölcseségre cs Corpus jurisra támaszkodó tan a megyerendszer autonómiájáról.

A terv-áradatnak ezen következményei Széchenyi munkáságának második korszakára esnek, midön ő az irodalom mezején az izgatási politica ellen csatározásokat s később rendszeres csatákat vívott ki.

Valamint azonban az első korszak alatt, mint már megmutattam, nála históriai kényszerűség volt a megyegyűlésektől inkább tartani magát távol, mint a közrehatás többi eszközeitől:

szintúgy most fölötte terhessé s majdnem sikertelenné vált volna élénk részvéte.

Szerepe alig lehet vala e gyűléseken más, mint a Dcssewffy Aurélé, azon különbséggel, hogy a conservatívek vezére a maga terén volt, míg az ellenzékkal küzdött; de Széchenyi kényszerítve leende a conservatívekkel, kiknek elveit nem osztá, szövetkezni, hogy megtámadja a formásság miatt azon pártot, mellyhez számíthaték, s azon elveket, mellyeket többnyire sajátjának vallott.

Az irodalomban függetlenebb állása vala ezen megtámadási szerep mellett, mint lett volna a megyegyűléseken, hol az isolatio kevésbbé kivihető és sikertelen; míg a könyvek általi discussióban könnyen eszközöltethetik, s értelmesebb összegre hatva, inkább vezethet célra.

Gondolom, hogy jobbára illy tekintetek magyarázzák ki, hogy ő csak mellékesen vett részt pályája kezdetétől végéig a megyegyűléseken, s nem annyira tervéből felejtette ki a municipal rendszer által hatni reformjai keresztülvitelére, mint inkább módját nem látta teljes elviseltetés nélkül vegyülni állandóig a megyei küzdelmekbe.

Azonban még sem lehet mondani, hogy ő közléte akár-mellyik szakában épen egészen elhanyagolta volna a megyetermet.

A nagy kérdéseknél többször hallaté szavát s néha erélyes majdnem kihívó modorban is.

De meg kell vallanni: minden hatáskör közt a megyén arattott legkevesebb sikert.

Oka ennek a municipal rendszer szellemében s részint törtenészeti előzményekben feküdt.

Csak három körülményt említek.

Tudatik, hogy Magyarországon — mert Erdély más tekintetek alá tartozik — a megyék a középnemesség orgánjai valának. Nem állítom, miként egy mágnás sem birt azokban tartós befolyással; de hogy a főrendi helyzet inkább ólomsúly, mint szárny volt a siker utáni versenyzésben: — ez alig szenved kétséget.

Aztán, ha valahol, bizonyosan a megyékben volt a hatás föltétele, a két nagy politicalai párt közül egyikhez besorozva lenni; ha valahol, ott nem volt szerepe a közvetítő s a napi szenvedélyek gőzkörén felül álló talentumoknak.

Végre akármennyire fűtták és puffasztották föl a divatos tanok a municipal rendszert, az még sem vesztette el eredeti hivatását, melly a helyi érdekeken sarkallott. A ki folytonosan nem hathatott az apró ügyek intézése körül, a ki nem táblabíráskodott a szó szoros értelmében, nem élt a megye notabilitásai közt, nem korteskedett, bíraskodott és restaurált velök, nem fonta évek óta érdekeit egy csoport helyi igényekkel és szenvedélyekkel össze, nem áldozta ideje nagy részét illy, magokban igen szükséges, de sok egyébtől elvonó viszonyok szövése és fentartására: az olly egyén, ha a politicalai nagy pártok által bálványoztatott is, a megyében inkább protegált, mint valódilag hatalmas, valódilag befolyásos helyzetben volt. Emlékezzünk csak Kossuth pályájára. Ki vala nálánál a megyeközönség és megyekarzat által istenitettebb szónok? Mégis némileg védelme alatt látszék állani néhány megyei sőt járásbeli tekintélynek. S ki hozta kétségbe, hogy 1847-ben is a pesti ellenzék soraiban három, négy olly localis tekintély létezett, kik közül akármellyik, ha mint követjelölt lépend fel, Kossuth nagy hire és az ellenzék központi pénztárának daczára, többséget nyerhetett volna? —

Valamint fenebb megmutattam, hogy Széchenyi nem annyira számításaiból hagyta ki a megyerendszert — mint Kossuth és Dessewfty hitte —; de pályájának historiai kényszerűségénél fogva nem vehetett állandó részt a megyei tanácskozmányokban; úgy most arra nézve hoztam föl három okot, miként ő, ha nagyobb mértékben kívánt volna is a pesti terem határozataira befolyjni, mégis ez annyira alig sikerülendett volna, hogy, kereken kimondva, a ráfordított időt megfizesse.

Hoszason ereszkedtem ki a megyék elhanyagolása miatt emelt politicalai vádra.

Ellenben igen rövid lehetek a Kossuth által készített patikai és orvosi parabolában rejlő többi hibáztatásokra nézve.

Azon állítás, hogy Széchenyi magát a nemzet egyedül hivatott orvosának tartotta, nem alapnélküli, ámbár csak némi módosítások mellett igaz.

A gróf maga, a magyar academia 1842-diki nagygyűlését kinyitó beszédében így szól: „Axióma-tisztaságban vélem látni nézetem kirekesztő helyességét; midőn más részről tapasztalni vagyok kénytelen, hogy hazánknak még leghübb fiai s legkitűnőbb tehetségei közül is többen, mintha nézetem csalódás volna, felette kevés kivétellel, mind más, sőt épen ellenkező utakon járnak azon cél felé, mellynek eléréséhez szintügy s olly őszintén kötöm én is fajtánk megmentését és egykori feldicsőíttetését, mint, teljesen hiszem, ők. Egyeztető, közép utat ez esetben pedig nem látok. — Milly kínos epedések közt nézek én ennélfogva nemzetünk jövő sorsának elébe, kiki elérheti, ki fajtámhozi hűségemben bizik, minthogy egy részét nemzeti ügyünk fölött még mindig halálos fagyban szendergeni látom, és esküdni mernék, hogy bizony ez sem megmenteni sem magasbra emelni nem fogja a hazát; midőn más részről azon irtózatot kép áll előttem és itt l elkelne t m érném rátenni, hogy ekéi» nem tünemény hanem valóság — mihezképest mind azon gyönyörű érzelem és szent lelkesedés, melly hazánknak, hála az ég, számra mindig növekedő hű fiaiban buzog, s mi a legnagyobbnak, legdicsőbbnek lehetne forrása, nemcsak nem fogja magasbra emelni, de még csak biztosítani sem a hont, sőt egyenesen meggyilkolni azt, előbb mint gondolnék, ha mielőtt késő, legalább vérünk neinesbjei nem okulandnak.“

Ezen idézetből Széchenyi jellemének három alaphangja tűnik ki:

Mély hit saját politicai meggyőződésének helyességéről;

Méla és fájdalom érzés isolált állása miatt;

Megdöbentő jószellem a közelgő veszélyek iránt, azon prófétai lélek, melly az ő agyának átható, mindent mérlegelő munkásságából támadt, s előbb nemtővé lön és míg a reménnyel szövetkezhetett, szárnyainak suhogásával ótalmazta kedveltjét a csalálmoktól, midőn pedig a reménytől megvált fúriává ala-

kult, égő kanóczával meggyújtotta a szívet, és saskörmeivel széttépte azon agy idegeit, melyben fogantatott.

Ne nézzünk most e sötét arczó, e tragikai sorsú jóserőre. Ne vizsgáljuk még, titkosnak látszó elemeit s az események által igazolt intéseinek súlyát.

Jelen célunkra elég annak bevallása, hogy Széchenyi politikai rendszerének kirekesztő helyességet olly rendületlenül hitte, mint ama szilárd erélyű reformátorok szokták, kik e mély hit nélkül soha sem szaporították volna azon igazságok és tévedések összegét, melyeket az eszmék forradalmának, a szellem időszakokénti nyilvánulásainak nevezünk, s melyek egy státusférfiúban többször lennének megláthatok, ha épen az országlati ügyesség tulajdonaihoz nem tartoznék az eszközök változatosága által az irányt és az apró kialakításokkal a fő gondolatot mérsékelni, vagy, ha kell, eltakarni.

S e részben nálunk senki sem mérközhetett Széchenyivel.

Ő tudott színleni és gyakran rejté szándékát olly indokok alá, melyek a siker számára gyártattak s a félreértések tömkelegén át vezettek eredményhez, míg a hazafi abnegatiókért néha annyi vigasztalása sem volt, hogy a sokadalom gyanúsításai közt, a jobbak kétséges bizodalmánál s ingadozó rokonszenvénel többel legyen jutalmazva.

Ő tudott tűrni, s a tett alkalmas idejét azon hidegnek látszó önmérsékléssel várta be, melyet a hiú nem ismer, a becsszomjas nem feledhet el.

Ú tudott lealkudni és O'Connell híres mondását, hogy a ki egy schillinget követel, de csak egy pennyvel kínálják, fogadja el azt is előpénzül, — alig követte valaki Széchenyinel gyakorlatibb tapintattal.

Sőt hő óhajtásait is láttuk általa föláldoztatva, mint egyes zászlóaljkat az egész eredményért néha semmivé hagy tétetni a hadvezér.

S volt példa, hogy Széchenyi az általa rosallott, de a többség által határozattá emelt indítványt még akkor is védte, mintha sajátja volna, midőn a fő mozgatók a gyors visszavonulás elsősege felett egymással vetélkedtek.

Ha e tekinteteket egy látpontra vonjuk össze, ki fog világítani, hogy Széchenynek csálhatatlansági hite inkább a dolgokkal tisztában lét eredménye, mint egyéniségének túlbecsülése volt. S miután makacssága összes törekvéseinek megvédésében, a mellék-eszmék és a kivitel eszközei iránti hajlékonysággal párosult; szigorú ragaszkodását alapnézeteihez csak akkor kárhoztathatnék, ha azok az elmélet és az események által megcáfolva lettek volna.

Ez azonban nem történt.

Említettett a múlt évtized szenvedélyes tollharczai közt s az orvosi parabolában is célzat van rá, — hogy Széchenyi nem szívesen túrt maga mellett tekintélyeket, kevés kezek által kívánta vezetetni a nemzet újjáalakulási művét, és inkább egy szabadelvű autocratához, mint az eszméit szerényen terjesztő népmemberhez hasonlított.

Bizonyos határokig ezen állítás szintén megdönthetlen.

A mély meggyőződésből, bármely szelíd formákban tartasák, csaknem visszaidézhetlenül két tulajdonnak kell kifejlődni: először, némi türelmetlen hévnek a más nézetek irányában, sőt némi fölerőszakolási váagnak; másodsor, a cselekvényesség erélyének, melly rendre az idegen körökbe is bevág, absorbeáló természetet ölt magára, és a kisebb rangú egyéniségek fejlődését akartalanul is gátolja.

Széchenyi sem vala ment azon hévtől, mellyel a secták emberei a közeli nézetárgyalatokat inkább szeretik sújtani, mint a távolinkat. De meg kell vallanunk olly ritka szerencséje volt, hogy midőn szenvedélyes modora miatt leginkább tartaték üldözőnek, többnyire akkor vala vagy igazságos vagy előrelátó.

Továbbá ő sem tartózkodék vissza ama kielégithetlen és vágyoszomjas munkásságtól, melly az események fonalszárait saját egyéniségének kerekéről akarja leszöni; de önzéséért nem áldozott eredményeket föl; inig az eredményekért gyakran háttérbe nyomta, sőt néha el is feledé önzését. Aztán noha szerette magát egy törekvésben központul; mégis a cseleket és taktikát a tárgyak s nem személye emelésére használta.

Kortársai későbbi polémiáiban az irigység választóvizét, s a sértett gőg méregkeverékét vélték látni. Olly időket éltünk át, midőn a haza felvirágzásáért a ki legtöbbet tett, még nem vala megóva, hogy legtöbbször ne gyanúsíttassék; midőn egész martyrologia készülhetett volna, nem azokról, kiket a hatalom, de kiket a közvélemény igazságtalansága üldözött. Ez talán természetes jelenet ott, hol a vélemények kiforrása és tisztulása hoszas ideig visszatartóztatva lón. Azonban még természetesebb, miként a kedvezés és előítélet nélküli történet, az adatokból indokolni alig tudandja: hogy e mozgalmas időkben miért kelle az eszes és jóhiszemű emberekből is olly soknak rövidlátóvá válni, ha a „Kelet népében“ a honfi aggodalmak legőszintébb nyilvánulását olvasták; és viszont túlélés szemüvé, ha a gyanakodás ábraképeiből alkoták a legcsodálatosabb rajzokat Széchenyi szándékai felől?

Most még nem vagyunk azon távolságban, honnan a leélt múltnak térképét emelkedéseivel és mélységeivel együtt föl-foghatnék.

Most még a história az események egy részét ködben, s csak a másik részét látja kivilágítva.

De e félhomály mellett is Széchenyi politicalai jelleme kezd a niveitek tudalmában és a közönség sejtelmeiben derülni.

Már számosán vannak, kik, ha üres órákban e státusférfit irodalmi harczeit a „Kelet népétől“ a „Programmig“ átforgatják, megdöbbenve kérdik maguktól: vájjon azon heves, azon szívrendítő küzdelmek közt irt sorokban, mellyek megjelenésekor az irigység, a gúny, a megsértett önzés és a hatalomféltés eredményeinek magyaráztattak, nincs-e több hazafiság, több kedélymélység, több szaggató aggodalom a jelen hibái miatt, több fájdalom a jövő iránt, több félelem a Nemesistől, melly egy nemzet tévedéseit inkább szokta megtorlani, mint bűneit? nincs-e több prófétai lélek, nincs-e több hűség a magyar fajhoz, és több ragaszkodás a minden oldalról fenyegetett szabadság s állam iránt, mintsem ollynemű szenvedélyesség, minőt Széchenyi polémiáiban az olvasó közönség egykor feltalálni vélt?

Meg vagyok győződve, hogy mentői általánosabb leend e hangulat, annál hűbben tükrözik a nemzet kedélyében vissza Széchenyi jellemének körrajza.

Míg vizsgálat alá vettem két nagy tekintélynek véleményét a korról, mellyben Széchenyi hatni kezdett, a politicáról, melytét folytatott, a hibákról miket fölfogásaiban és modorában elkövetett; míg kifejtém, mennyiben lehet helyesnek vagy nem helyeselhetőnek tartani Dessewffy Aurél és Kossuth nézetét e kérdések felől: azalatt — ha nem csal számításom — olvasóim figyelmének az általános eszmékről mind inkább az egyén felé kellett központosulni s talán most leend legcélszerűbb, átmenünk a nyilvános pályáról a magánykörbe, a dolgokról a személyre és Széchenyi jellemének kifejtését itt szőni tovább, mindaddig, míg a tárgyak érdeke ismét másfelé vonandja szeminket.

Szolgáljon iránymutatóul vagy legalább kiindulási pontul számomra Szalay László véleménye.

„Szerencsétlen vagyok, így szól ő, sokban Széchenyivel egyet nem érthetni; de szeretem, tisztelem őt, mert jellemét szilárd agyagból gyúrta, qui finxit hominum praccordia. Azt mondják: aristocrata, és beszédeit olly taglejtésekkel kíséri, mellyekről Cicero, ki a szónok mellé fuvolást állit, hogy annak zenéjéhez idomíttassék az előadás, nemis álmodott. De Voltaireról is írva van, hogy aristocrata volt, a logkeresztyénebb fejedelemnek kamarása, czipőjén arany csat, ezombján selycmbugyogó, mint az akkori udvardivat akará; arcza pedig egy gunymosoly. Megjegyezték azonban róla azt is; hogy mikor egy vagy más becsületes, de kissé sebesen járó népember sárba esett, s onnan nem tudott kimenekülni, Voltaire nem gondolt hímzett czipőivel, nem selyem harisnyáival s beszaladt a pocsolába, kirántotta szegényt, hogy ott ne vesszen, s hogy fülébe súghassa: máskor nagyobb óvatossággal, uram! Illyesmi nem grimace. — Mind a mellett szívesen hiszem, hogy Széchenyi

aristocrata, de olytén, millyet Junius gyönyörű sorai olly utólerlietlen szabatossággal festenek.“

Junius, azon sorokban, melyekre Szalay czéloz, a független felsőházi tag és szabadelvű angol aristocrata eszményképét így rajzolja: „Súlyának s befolyásának érzetében parlamenti eljárását csak peeri alkotmányos kötelessége által szabhatja meg. Magát a törvények öréül tekinti. Készen a kormány igazságos szabályait pártolni, de eltökélve, a ministerek magaviseletét gyanakodón ellenőrzöm, a pártduhnek épen olly szilárdul ellenszegül, mint a hatalom túlterjeszkedésének. Szintolly kevésbé képes saját személye vagy kegyenezei részére a miniszterekkel hivatalhelyek fölött alkudozni; mint odáig leereszkedni, hogy az ellenzéki cselszövényekbe merüljön. Ha a parlamentben valami fontos kérdés véleményre hívja fel, a legelvetemültebb minister is figyelemmel és tisztelettel hallgatja ki. Az ő tekintélye a kormány szabályait vagy szentesíti, vagy hitelétől fosztja meg. A nép reá mint védőre néz; a derék fejedelem pedig benne olly kormányférfiút bír, kinek belátására és egyenességére bizton támaszkodhalik.“

Valóban nagyszerű jellem egy peer, minőt Junius rajzolt élönkbe, s illy egyéniségek miatt mondotta Pyrrhus követe a római senatust királyok tanácsának; de nézetem szerint Széchenyi illetén peer nem volt, valamint azon voltairei szívességgel sem bírt, hogy a sárba esett demagógokért hímzett czipőjét és selyem harisnyáját gyakran mocskolta volna be.

Ő annyira sajátságos, annyira eredeti lény, miként semmi rá mába, millyet a nagyságról vagy középszerűségről formálunk, be nem illesztethetik. Benne úgy uralkodott az egyéni, hogy nemesak az eszményképekhez nem lehet hozzászabni őt, mint egésztest; de arról is bizonyosak lehetünk, hogy midőn egyes tulajdonaiért mérjük mással össze, e hasonlítás kimondhatlanul általános, hiányos és sántító leend.

Hagyjuk el tehát a párhuzamot és egybehasonlításokat, vagy csak mellékesen éljünk velők, ha Magyarország legsajátságosabb státusférfiáról, s a kornak, mellyben hatott, egyik kiváló

egyéniségéről, jobb képzetet akarunk szerezni és terjeszteni, mint a hírlapok magasztalásaiból vagy gáncsaiból lehet.

Állítsuk elő Széchenyit egészen magából kifejtve, és semmi mintakép után nem rajzolva; mint eddig is szavainak és tetteinek szelleméből mentettük ki jellemét, belőle festettük énjét.

Külső alakját — mert a külső nélkül egy egyént sem lehet, mint határozott jelenséget, elménkben construálni, és bomlatlanul megtartani — azon időről vázoló, midőn népszerűségének süllyedő- és erejének tetőpontján állott; midőn hitték, hogy kezdi lejárni magát, mert combinatiói gyengülnek, és ő hitte, hogy azért kezd csökkenni hatása, mert a haza izgatok áltól veszélynek sodortatik; midőn a napi sajtó több kezelői alagyai epedéssel sajnálkoztak az ő gyors hanyatlásán, és ő viszont, a közelítő zivatar sejtelve miatt, álmatlan éjeket töltött a haza borongó láthatáráért; midőn „a nagy magyar!“ torzszmém boszankodó közvélemény és a közvélemény forrolázás rohamaiért aggódó „nagy magyar“ kölcsönösen kezdetek a jövőre hivatkozni; midőn mind a két perlő fél makacsul hitte, hogy ő fog a történezet által igazoltatni, ő fog nyerni, — de Széchenyi azt is előre mondá, hogy ha a jövőnek neki adarid igazat, a nyereség fájdalma miatt lehetetlen incg nem örülnie.

Lássuk, ezen drámai érdekekkel bíró időszak alatt: hogy nézett ő ki? —

Ha a forradalom előtti kor kapacitásain végig tekintünk, több kellemes vagy jelentékeny alakra találunk; de mégis köztök — nézetem szerint — csak három olly egyén volt, kinek ha fejét egy ismeretlen tömeg meglátá vala, akár a tanácskozó teremben akár egy díszmenetnél, akár a cselekvényesség, akár a nyugalom állapotában, kénytelenül fölkiáltott volna: ezek kiváló, ezek nevezetes emberek!

A három fő közül arezban egyik sem volt szép; de kellemes gyakran, tiszteletet igénylő mindig, leigéző néha, bár megdöbentő sőt félelmes az erős szenvedélyek pillanataiban. A három fő a koponya alkotára nézve úgy különbözött egymástól, mint az egyéneknek, kikre czélzok, más volt jellemük, nedvalkotok, életpályájok és életsorsuk.

Azon antik fő, mely a gróf Batthyány Lajosé vala, a görög nagy szellemek szobrairól látszott átvettnek. Nála csak az örökké halvány arcz, a szem égő tüze, s a vonalokban nyugvó daez mutatta a szenvedélyek mélységét.

Wesselényi feje, mely a mindig hátraszegett nyak nélkül nem birt egészen bevégzett kinyomattal, egy harezra hívó politieai gladiátoré vala, a régi világ eszményképeitől kölcsönzött homlokkal és benfekvő szemmel; de egyébiránt inkább kalmük arczélel.

A Széchenyi feje, mind a Batthyányénál, mind a Wesselényiénél érdekesebb a lélekbúvárra nézve, és ellentmondóbb. Az ő arcza az erő és szakadozottság küzdelmeinek typusa; egy romanticus arcz sötét alapokon; a komor és unatkozó vonalokból kitörő szilaj és féketlen cselekvényességnek, a misantropiának és emberszeretetnek, az ábrándnak és hidegségnek olvadéka; egy méltóságos s komoly angol-olygarehai arcz a francia forradalmi eszmék lappangó tüzétől felvilágosítva és meg-megrezgetve; arcz, mely a nagy elszánások és kicsinyes gondok, a mély tervek és apró impressiók képét éliesen visszatükrözi; arcz, mely a lélekkel telegraphi és szakadatlan összeköttetésben áll, mely mindig beírva van, mely mindig olvastat magáról a ránézőkkel igaz vagy csinált érzéseket, míg a többi emberek arcza csak a kivételes állapotokban szokott a lélek könyvévé, az eszmék bolt-kirakásává, és a képzelem olly magicái lámpájává válni, mely a belső, mely az elrejtett képek árnyait felveti, hogy kívülről láthatók legyenek.

Érdekes volna a három említett egyént: Batthyányi, Wesselényit és Széchenyit agyalkati és arczvonali tekintetben összehasonlítani; de ezen sok ismereteket igénylő föladat az én erőmön felül van, s a „Szónokok és státusférfiak könyve“ nem is tűzte ki czélul a phreneologoknak és Lawater tanítványainak vizsgálódásokra anyagot szolgáltatni.

Lemondva tehát az illy kísérletekről, visszatérek Széchenyire.

Széchenyi erős de nem athletai, magas de nem túlemelt alakú férfiú volt, a legarányosabb növészel, hajlékony tagokkal, jól formált mellel, izmos, edzett karral és közép-nagyságú nap-

sütött kezekkel. Pofája miatt, mely széles s eléggé telt vala, inkább látszék testesnek, mint szikárnak; bár valósággal ha nem is sovány, de kövérségre legkevésbé hajló volt.

Arcza sötét-sárga, rézvörös színezettel a pofa közepétől fogva a száj és szem vonalai közt.

Homloka széles, magas, gondolkodó és redőkbe vont. Alkotása egészen különbözik a Wesselényiétől: mert ennél az alsó homlok volt csodálatosan kiformálva s annyira emelt párkányit, hogy a szemnek mélyen kellett alatta fekünni; míg Széchenyinnél a felső homlok — a nagyszerűbb intellectualis erők helye — vala olly dombom, olly teljes és olly széles átmérőjű, minő igen ritkán található. E méltóságos de sötét homloknak jellemét, kiegészítette a sűrű, nagy szálú, szögletes ívű és egymásba folyó két szemöld, mely annyira komor, annyira kivételes vala, hogy maga a gróf is élczetet csinált reá, s népszerűsége egyik akadályának mondá. Széchenyi sötét-szürke szemei nem bírtak azon lelket áthasító, megkövesztő, leigező éllel, azon égető, rejtélyes, majdnem diabolicus tüzsel, mely Görgei Arthur szép metszetű szemeit olly vonzókká és félelmesekké teszi; nem közelíték meg hatásban a Teleki László méla, kedélyes, ábrándos nagy fekete szemeit: de jellemükre nézve e kettőnek vegyületéből állottak. Széchenyi nézellete majd fürkésző, éles s a kebel apró titkait kikutató volt; majd andalgó, borult, a szellemélet és eszmevilág tévegeibe merülő. Soha az egyént, ki előtte állott, nem zavarta meg, mint a Görgeiét mindig, ha akará, — és soha Széchenyi tekintése, ha a kedély és gondolatok hatalma által vétetett igénybe, nem lőn olly elszórttá, hogy a külvilágot, a hatásokat, a tárgyakat és egyéneket észre ne vegye, mint a Teleki Lászlóé. Orra vastagtövű, merész hajlású és tág nyilatú volt. Sűrű, nyírott, fekete bajusz takarta a középszerűnél nagyobb száját. Álla olly erős, olly csontos, olly széles és tömör, hogy az állati élet és a nyers erő kinyomatát, a szigorú akarat daczát, s majdnem durvaságát veté az arcz alsó részére. Hangja erős, férfias volt, ha emelni nem akarta; bár a magasabb fokon vékonyná, sipítóvá, rekedtté vált. Széchenyi koponyája, mint említettem, nagy vala; de a kiformált hátulsó és közép

rész fölött uralkodott az előagy tanyája a széles átmérőii, magas, domború homlokkal s az emelkedett felső főcsontokkal.

Ha már nyugalomban képzeljük az izgékony reformátort, ha azon állapotban nézünk rá, midőn semmi terv, semmi, a házára vonatkozó remény vagy agály nem foglalatoskodtatja; akkor e férfiú hatása képzeletünkre, a legmélyebb meggyőződésen kívül az ő hideg lángesze és a vas akaratja felől, más érzés által alig nyilatkozik.

Élőnkbe lép egy szabályos testalkatú, ért korú de teljes erőben levő nagy ur. A széles s redőkbe vont homlok, göndör fekete hajjal körözve, a komor szemek, a szokatlanul dús és összevont szemöldök, az epés arcz sötétsárga s verhenyeg szilivel, a tüzsés és erős hajlású orr, a majdnem széles száj az ajkszögleteken a gúnyor és fásultság kinyomatával, a szilárd és rendkívüli erélyt tanúsító áll, az egyenesen tartott derék, az elegáns de kiválólag kényelmes öltözék, mellynek divatszerűséghez többnyire valami bizzar és felöltő vegyül: ezek együtt teszik a jellemzőt Széchenyiben, ama gyéren előkerülő perczek alatt, mikor sem elméje sem érzése nincs fölhangolva. S meg kell vallani, hogy e szellemi siesták inkább. kiemelik az ő egyéniségéből azt, mi a számító országlárra, és a kiábrándult hideg kedélyii, de vas akaratú férfiúra mutat, mint azon tulajdonokat, mellyek mások rokonszenvét igénybe veszik vagy az ő meleg szívéről tanúsítanak. Megtört és eldobott szenvedélyek, a világtól visszafordult érzés, egy kevés különczködési hajlam, blasirozottság, mély gondolkodás és tetterő: — ebből áll Széchenyi nyugodt alakjának kifejezése.

Azonban illy látmány igen ritkán fordul elő, kivált a tömeg szeme előtt.

Vessünk tehát Széchenyire egy pillanatot, midőn agyának gépezetét élénkebb forgásba indította, midőn szokott eleven hangulatát visszanyeré.

Kísérjük egy gazdasági, egy tudós társasági, egy ipari, egy kereskedelmi, egy városszépítési vagy éppen megyei gyűlésbe, hol a szőnyegen levő tárgyak nem különösen ingerlők, de nem is érdektelenek.

A gróf — bár nálánál több okos fényűzést, több valóságos komfortot kevesen tudtak maguk körül teremteni — szerette a testi és szellemi fáradságot. Már reggeli tíz óráig, midőn a magyar táblabírói világnak minden nemű és minden irányú tanácskoztnányai kezdetöket szokták venni, köz- és magány foglaltosságaiából sokat elintézett, noha éjfélig társaságban volt, s később vagy a casino éttermében barátaival, vagy íróasztala mellett munkái közt töltött egy pár órát.

Palotája lépcsőin találjuk öt tíz után néhány percczel, arczán azon sötét erélyű és fél-lankadt kinyomattal, mellyet imént rajzolánk le.

Öltözéke — ha nincs szükség a kardra és atillára, midőn aztán hintóba veti magát s úgy robog a gyűlésbe — öltözéke rendesen kék frakk, a divatosnál valamivel rövidebb gallérral, kék földü nyakkendő, nedves időben egy nagy shwallal eltakarva, koczkás kelméd mellény, bő szabású nadrág, a szokottnál szélesebb karamu és törpébb kalap. Dereán néha egy vörös szövetű vékony szervián öv látható, melly közé, midőn nyugottan társalog vagy értekezik, ujjait dugja. Kezén majd soha nincs keztyű; mert annyira szereti a physikai munkát, annyira szeret valamit megvizsgálni, megragadni, valamin erejét és ügyességét próbára tenni, hogy örökké szabadon hagyni kívánja a kezet, melly, mint a Péter ezaré, a közönséges napszámosénál szokottabb az alsóbb foglalkozásokban és a kitűnő lovagokénál jártasabb a gentlemani gyakorlatokban. Bal hónalja alatt egy fekete-bőrű nagy tárcza van, tömve levelezésekkel; miután ő idejét annyifelé osztatta el, hogy széles összeköttetéseit mellékesen, a gyűlések és társulati összejövetelek alatt kénytelen intézni, másként folyamban alig tarthatná.

Míg Széchenyi a lépcsőkön — hol megleptük, hogy öltözékét leírassuk — alább száll, már több rendeletet vagy megbízást intézett a körüle levőkhez, néhány fokon gyorsan haladva, aztán megállva és visszatekintve.

lévén, egymást fölváltva találkozik egyénekkal, kikkel szót cserélni, a dolgok felett értekezni, tervekről, vállalkozásokról, vagy a nap kérdéseiről kell beszélem. Ezalatt rendre élénkülnek mozdulatai, majd az öröm majd a szenvedély szikrái zibonganak szemében és szelidítik meg vagy alakítják át az unatkozó és gondokba merült arcz stereotyp hidegségét. A mint a gyűlés-terem ajtajához ér, minden szem féljeje fordul, vegyes indulatok villanyozzák át a tömeg kedélyét, kiki vár vagy tart tőle, egyik a nagy hazafit, másik a keserű polemizálót látja benne, a pártok tekintélyei vagy közbeszólását vagy néma jelenlétét képzelik alkalmatlannak, a tömbeknek, mellyek közt út nyílik számárai társalgása többnyire rája kezd vonatkozni, s midőn ülhelyéhez érkezett, már a jelenlevő népösszeg hangulatában változást idézett elő, melly nem az enthusiasmusé, mint a Kossuth megérkezésekor történik, de a kíváncsiságé, a figyelemé, a találgatásoké, összefolyva a nagy hazafi iránti tisztelet, vagy a kétséges pártemberre vonatkozó ellenszenv eltakart érzéseivel.

Székébe vetvén magát, kinyitja kulcsával a tárczát, s míg az érkezett levelek borítékait fölvagdálja, szomszédjától az ülés irányáról és részleteiről tudakozódik. A hírekre, mellyeket hall, arczjátéka már élénk mozgásba kezd jönni. Ajkain már egy keserű gúnyt vagy pajzán mosolyt, fölvont szemöldein, s félig-hunyt szemén a történetek sokallását vagy a modor hibáztatását lehet kiolvasni. Mintegy elégületlenül nyúl tárczája tartalmához, olvassa a tudósításokat, a sürgetőkre néhány sorban válaszol. De nem kell gondolni, hogy ezalatt figyelmét visszavonta a tanácskozmányoktól. Sőt az olvasás és írás daczára, szüntelenül cselekvő volt, küzdött a tényekkel, szónokolt a szónokokkal, megbírálta, ledorongolta, fölinagasztalta a szőnyegen levő tárgyat, és a mellette vagy ellene használt eszméket; azonban mindent csodálatos mimikája, testmozgása, egyes fölsóhajtásai, s legfelebb a rhetorok szóvirágai közé dobott grotesk, de rendkívül rövid élcei által tette, mellyek olly hamar pattantak szét, hogy a vgyázó elnöknek a rendreutasításra alkalmat nem adhattak.

Széchenyinek arca, minden érdekes tanácskozás alatt, proetausi változásokon ment át, részint heves érzései, részint bizo-

nyos komédiási hajlama miatt, mely a tréfát és az apró színléseket gyakran cél nélkül, sőt saját kárára is üzette vele.

Meglepő, hogy a komédiáskodási vágy, még a komoly Caesarban és Cromwellben is meg volt, sőt az utolsónál többnyire burlesk s pórias modorban szokott kitörni.

Meglepő, hogy sok nagy férfiú szereti énjét, mint a gyermek a bábót, különböző jelmezekbe öltöztetni, s pedig koránscm csak ravaszsgból, sőt igen gyakran, kedélyének titkos nyugtalansága miatt.

Széchenyinél is a taglejtések és arczváltozatok, mollyeket Cicero fuvolása nem tudott volna kísérni, ha nem örökké heves érzésből támadtak is, többnyire azonemű komédiázásból eredtek, mely a kedély nyugtalanságára esik vissza, s ama határozatlan izgalomból folytak, mellynek kibugyogásait, mint mondám, a nagy egyéniségeknél gyakran látjuk, a nélkül, hogy kútforrásait még a lélekbúvár fölfedezte volna.

Nála az élesen jellemzett arczon kívül, melly egy csekély elvonás által már túlságig felötlővé lett, igen segítette a mimika külső mechanizmusát homlokbőrének mozgékonyasága, mellyet a felső részekig emelni és onnan a szempárkányokig lebocsátani olly könnyen tudott, hogy vastag s bozontos szemöldöke és homlokredői a legtorzabb s néha a megható kifejezésekre is szeszélye szerint valának alakíthatók. Csak Klapkánál láttam még olly elváló homlokbőrt, melly mintha kapcsolatban sem állana az ín- és idegszálak által a koponyával, mint a Széchenyié rendkívül felemelhető: de ez Klapkánál az arczjártékra kevés változatosságot nyújt; mert az ő homlokbőre könnyen folyik a homloktér közepén egy nagy doinborodásba össze, mi alkalmasint inkább bir testtani, mint lélekisimei érdekességgel.

Ezen rövid megjegyzések után képzeljük megint a gyűlésterembe magunkat, hol Széchenyi már a szónoklat és tanácskozás szellemét az ásitásoktól kezdve a komoly levélírásig, a mimika-s taglejtésektől kezdve pedig az éles epigrammái közbevágásokig minden szeszélyes vagy érzékeny eszközökkel commentálta, illusztrálta, megczáfolta, támogatta és kigúnyolta.

Azonban míg a közönséges dolgokkal és eszmékkel illy csodálatos érintkezésben van, a tanácskozás szőnyegére rögtön felmerül egy nagyobb eszme, vagy a vita sorompóiba lép egy kitűnő szónok. Széchenyi ekkor feltűzi fejét, komolyabb és élesebb színt vált arcza és arczjátéka. Húzogatni kezdi kezével felső öltönyének karját, mintha tusára készülne, néha székét odahagyja, s a mellette állókkal élénk értekezésbe merül s ilyenkor közli rendesen a legelmésebb ötleteit a szónok és a tárgy iránt; midőn pedig a sor reá kerül, már egy tért nyitott iilhelyc körül, s jobb kezével feje tetejét súrolva, többnyire igen mérsékleti hangon, de támadó és polemizáló modorban kezd rögtönzött szónoklatához, mellynek vázlatát sem csinálta előre ki, magát teljesen a perez ötleteinek és az agyában csapongó eszmék hatalmának engedvén át. Míg beszél, taglejtései emeltebbek, hangja folyékonyabb és ércziebb, arczjátéka a gondolatok menetével öszhangzóbb lesz. Ha az előadás fonalát felvette, az ülhelye körül nyitott téréen, mint egy ketreezben, fel és le kezd vonulni. Most szenvedélyesen csap az asztra tenyerével, majd hidegen látszik a közönségtől, s a nyert jóváhagyástól elfordulni. Midőn nem-helyeslő szavak és tompa mormogás követik nyilatkozatait, még fulánkosabb ötleteket, vagy a közvéleménytől még inkább elütő nézeteket lök a tömeg közé s daeza az ellenhatással arányosan növekedik; mert az ő leigázhatatlan és makacs jelleme, ha eszméi iránt idegenkedést lát a hallgatókban, ritkán veszi igénybe azon apró fogásokat, mellyek által a gyakorlott szónok a duzzadó kedélyeket visszahódítja, és az ingadozó csatát köztapsok közt nyeri meg. Széchenyi diplomata a salonokban, kimeríthetlen Ügyességű, hol egyéneket kell terveihez csábítani, mester a rábeszélés taktikájában, ha a főhivatalnokok cabinetjében keresi a proselitákat, szeret az irodalom által — hogy az ő kifejezését használjam — bekapatni valamit a közönséggel: de egy vegyes és követelő tömeg előtt ritkán tud eléggé alázatos vagy, ha akarjátok, eléggé szerény lenni arranézve, hogy a népkegy árját követni s követve megfordítani elszánhassa magát.

Pedig ő az elhíresztelt hideg ember, — ő ki erős eszét sokáig

gyakorolta az indulatokoni uralkodásban,— ő, ki tanulmány által szerette beoltani, mi véreben a stoicisusból hiányzott,— ő, ki a szívet, mint a vadszelidítő azon állatokat, mellyektől fel, a legkevesebb tápszerrel tartotta; — ismétlem, Széchenyi nem vala olly közönyös a közgyűlési harczokban ellene intézett nyilak iránt, mint rendesen hitték.

S a „Főrendi napló“ egy nevezetes esetet tartott fön, mellyből eléggé kitűnik, mit én Széchenyiről munkám kezdetén állítottam, hogy t. i. azon számító jellemek közé tartozék, kik erős szenvedélyeik daczára tudnak hidegek lenni; de olly ritka per ezekben, midőn az ész szigorú disciplinája alól szívők kicsúszik, sokkal inkább vannak a nagy rázkódásoknak kitéve, mint az impressionabilis, gerjedező és túlérzékeny szónokok, kiknek egészségét többnyire ok nélkül félti a lélek titkaiba kevésbé avatott nagy közönség.

1844-ben october 3-kán fordult elő az érintett eset. S mint-hogy Széchenyi politicájára szintügy világot vet, mint kedélyére, megérdemli a részletesb előadást.

A városi kérdés vala szőnyegen.

A főfelügyelőt, mint hivatalt, hoszas küzdelem és jzenetek után végre elvileg az alsó tábla elfogadta; de választatását s hatáskörét úgy kívánta rendezni, hogy azáltal e hivatal tetteleg mintegy megsemmisített vagy legalább nem olly helyzetet foglalt volna a szervezetben el, a minőért indítványozva volt.

Megfelelt-e a karok és rendek javaslata a törvényhozói bölcsesség és előrelátás minden kellékeinek; vagy talán a kisebbségben levő kormánypártnak nézetei csakugyan több érvénynyel bírtak, mint az akkori heves összeszólalkozások közt látszott? — ez igen henye kérdés most, miután a forradalom elsöprette az érdekeket, mellyek e másod-rendű ügynek két országgyűlésen át mesterkélnt fontosságot adtak.

Csak azt jegyzem meg, hogy az october 3-ki ülésen már az alsó tábla 7-dik izenete olvastatott föl a kir. városok rendezése iránt s a gyakori, de sikertelen izenet-váltásoknak leglényesebb oka a „főfelügyelő“ neve, választása és hatásköre feletti verseny volt.

A felsőházi conservatív többség egyik vezérszónoka megtámadván a rendek nézeteit: „nem a kormány kérdése az, melly most szőnyegen van, mondá, de sokkal több; monarchicus kérdés s nem monarchicus kérdés egyedül, hanem a rendnek a haza egységének kérdése, és e szempontból az aristocraticus kérdés, alkotmányos kérdés.“

Illy nyilatkozat rést adott Zay Károly grófnak a megyei nemesség közti corruptióról szólam, mellynek egyedül tulajdonítható, hogy a főfelügyelót a képviselők többsége elvileg elfogadta. „Valóban nagyszerűbb lett volna, ha a kormány azon sárga indokot (a pénzt), mellyek által a városi felügyelők melletti szerencsétlen pótlóutasításokat eszközölte, a honi müipar előmozdítására, a kutyabőröket pedig a szegény vakok és siketnémák bocskoraira szánta volna.“ Zay ezen nem annyira elmés, mint magvas s egy kevésbé durván-népszerű megjegyzést szőtte rövid beszédébe.

Pálffy József gróf pedig indulatosan fölkiáltott: Mit gondoljon az ember illy tábláról, mit az ország? őszintén megvallom, ennek kimondására nevet a szótárban nem találok. Nem akarok hosszason beszélni, mert kár az időt vesztegetni, miután olly urakat látok itt, kik vetélkednek az iránt, hogy az idegen érdekeket mozdítsák elő, kik a haza ügyét semmibe veszik, minek következtében más nem marad hátra, mint az, mit a múlt ülésben is kimondottam: a csecsemős gyermekbe oltani ezen tábla iránti idegenséget és ezen táblának eltörlésére minden módon agítani.

Egy fiatal aristocratának illy kíméletlen nyilatkozatára, valamint Zay grófnak a megyei nemesség ellen emelt szavaira Széchenyi hatályosabbnak hitte, ha általa, ki a mágnásoknak nem szokott bókolni és a megyei kicsapongásokat többször róttá meg, adatik rendreutasító czáfolat. Csakhamar tehát, hogy a karzat tetszést rivalgó zaját az elnök lecsendesítette, mérsékleti de szilárd hangon ekként szólott: „A politicának pályája hasonlít nagyon az élet pályájához, mellyen, midőn kedvezők az idők, akkor mindenki jó széllel könnyen halad; de valamint az egyes ember családi körben, úgy a politicának mezején, akkor

mutatja ki szilárdságát, midőn az elemekkel küzdeni kell. Mikor atyai jó kormányok igazgatnak, akkor a hazafiságnak azon tiszte, mely a nemzet jogát őrzi, könnyű; de ha olly kormány ül a teendők felett, mely a nemzet jogait tapodja, akkor válik meg, hogy ki az igazi bajnok, ki mer a vihar és szélvész ellen küzdeni. És épen úgy, midőn a nemzet némi kedvencz eszméktől felhevülve tévirányokat vesz, akkor van ideje a hazafinak kimutatni szilárdságát. Részemről azon híres francia minister szavaival mondom: „megtörtétek ugyan erőmet, de lelkütemet nem — használván még egy mondását egy híres amerikainak, kiről a napokban méltóztattak bizonyosan olvasni, miszerint említé: „hogy vannak pillanatok, incclyekben barátság, párt s a legrégibb viszonyok megsemmisülnek, midőn t. i. a haza veszélyben forog részemről kinyilatkoztatom, hogy a legjobb akarattal sem bírom magamat annyira és olly abnegatióra, hogy hallgassak, midőn gondolom, hogy felszólalni kötelességem. — Most napirenden van, egy idő óta divat, a főrendi táblát, az aristocratiát sárba levonni, s megvallom, ha mi egy compact nemzet volnánk, melytől, számát és geographiai helyzetét tekintve, bizonyos kifejlődést nemzetiség tekintetében az ember várhatna, úgy még olly csodálatosnak nem tartanám ezt. De mi olly körülmények közt vagyunk, miszerint most a magyarság sorsa a nemességgel és a főncm ességgel összefügg. Nem mondhatnám, hogy én ezen táblába nagyon szerelmes volnék; én bizonyosan nem vagyok. De azt kérdem: mit akarunk elérni? Alkotmányos és lehető ígliberalisabb alapom kifejlést. De mi szellemben? német, magyar, szláv szellemben? Ha a nemzetiség előttünk nem főszempont, akkor megvallom, hogy méltóságos gróf Zay Károly ur eljárását tudom méltánylani, s azt mondom: peregjen le az egész, mások fognak helyünkbe ülni s lehet talán, hogy azok, kik minket fölvaltának, becsületesebb, okosabb emberek lesznek, azonban, hogy magyarok nem leendenek, az előttem axióma. Meglehet, hogy talán nálam ez fonákság: de nyerhessem bár a világnak minden élvezeteit, minden kincseit, én e hazában minden kifejlődést, mely nem magyar, lelkemből gyűlölök; előttem a nem-

zetiséghezi hűség, Magyarország-hozi tántoríthatatlan hűség, alapja mindennek! És így csodálnom kell, hogy egy idő óta már nem a nemzetiség szempontjából indulunk ki; noha alkotmányt octroyozni lehet 24 óra alatt a legszabadabb alapon, nemzetiséget azonban kifejtteni, — kivált olly nemzetiséget, melly már olly közel volt a halálhoz, mint a magyar, — bocsánatot kérek, de higgye el méltóságos gróf Pálffy, — bárdolatlan fogásokkal hamvaiból fölemelni nem lehet. Mélység kell, kevesebb indulat, és szükség e dolognak nemcsak egy oldalát fölhevíilt kedélylyel tekinteni, hanem megvallani: hogy bajaink sokkal complicitabbak, mint azt fiatal emberek felfogni képesek, vagy azt felfogni akarják. Belsőm buba merül és napról napra mélyebben merül! Minap valaki azt mondá: „hisz Magyarország feltámadt.“ Ez igaz! de még nincsen annyi erőnk, hogy új elemeket vehessünk fel magunkba, hogy terjeszkedhessünk. A fiatal viszketegség és elszántság a hadnál szép és dicséretes, mert én csak az olly hadat szeretem, hol minden ember kész megrohanni az ellenséget; de más részről kívánom, hogy az eszes visszatartóztassa a hadat és azt mondja: „gyöngék vagyunk, most ne rohanjuk meg az ellenséget.“ —Az mondatott, hogy új elemeket kell teremteni, mert a' létezőkkel Magyarország kifejtését alkotmányos szellemben kívívni nem fogjuk. Igen, de csak az a baj, hogy az egyszerrei teremtés a nagy isten dolga és nem az embereké, az emberek csak úgy, mint a hangyák, fáradhatlan hazafi munkásság, nem pedig fölhevülés és szenvedelmek által emelhetik a hont magasabb fokra. Méltóságos gróf Pálffy József azt mondá, hogy itt vannak illyen amolyan egyeuck és nem a legkíméletesebb kifejezésekkel élt. De már most kérdem a méltóságos gróft: eddigi tettei, eddigi élete, egyáltalában tulajdoni olyanok-e, hogy illy gyűlöletes censori szerepet vehessen fel? Hol azon nagy tudomány, azon nagy erény, hogy ezen táblát így legyalázní lehessen? Tudom becsülni mindenkinek mondását; de ha e táblán némellyekben hibák vannak és ha vannak itt olly személyek, mellyeknek itt nem kellene ülnök — s megengedem, hogy talán lehetnek — midőn magasabb szempontból vétetnék e kérdés fel, ha felvé-

tetnék, kik azok, kik a hon javát jobban ismerhetik, mint mi — azt tartom, velem együtt a méltóságos gróf nem leendne azok közül, kiket azon magasztosabb hatalom, melly Magyarország javát ismeri, kijelölne, sőt azt hiszem, hogy a méltóságos gróft legelsőbbben fogná kitörölni. Egyébiránt ha a gróf majd ki fog ábrándulni, ha honunk előmenetelét a nemzetiség alapjára fogja rakni, remélem, hogy illy könnyelműleg azért, mivel egyszerre és szóról szóra nézeteire át nem megy ezen tábla, anathemát többé reá sütni nem fog. És végre is mi körül forog a kérdés? Az ember azt vélné, hogy itt házról házra, faluról falura, már az egész ország közvéleménye compacte áll, miszerint az mondatnék: hogy ha a városok dolgában ezen egy pár kérdést keresztül nem visszük, és azt egypár fő úr ellenzi, a hazára nézve veszély következik. A méltóságos gróf, azt hiszem őszintén kívánja hazánk kifejlődését, és ha a méltóságos gróf olly rendíthetlenül hiszi, hogy a rendek által javasolt szerkezet a hazára nézve üdvös és e részben semmi scrupulusa nincs, én ő méltóságának gratulálok; de én illy szerencsés nem vagyok és ha a méltóságos gróf, mint Numa Pompilius az oraculumban, úgy bizik meggyőződése helyességében, és ezen kérdésnek keresztülvitelétől a haza üdvösségét várja: átlátom, hogy illy praeventióban heves indulattal meggyőződése fentartására, dögönyözéshez, korbácsoláshoz nyúlni kész — ezt, mondom, átlátom. Azonban tudja-e, hogy midőn maga a rendek táblája csak csekély többséggel határozta el az egész dolgot, a nemzet, melylyel itt paradirozni szeretünk, mondom a nemzet többsége, csakugyan kész a visszautasítás esetében e tábla eltörlését követelni? — Méltóztassék elhinni, én is tudom, mi történik az országban. Igen, az országban sok ember van, ki a nemzetiséget és alkotmányt kifejteni akarja, de mindent kockára hányni nem kíván, és aggodalommal nézi, vájjon ezen tábla fogj a-e magát sepertetni engedni? De ha az egész tábla — min kétkedem — magát sepertetni hagyná is, méltóztassék a gróf elhinni, hogy én sem dictiók sem akármi más által magamat sepertetni nem fogom engedni. Mi a nemzet többségét, mellyet itt gyakran említetteti hallok, illeti, Phocion mondására emlékeztetem a főrendeket,

ki midőn a többség tetszéssel fogadta előadását, azt mondá: „talán valami rosztat mondottam, mert a felingerült nép előadásomnak tapsolt.“ Nekem felfogásom az, hogy a többség rász úton jár. Méltóztassanak elhinni, valóban isten csodája, hogy a magyar nemzet, szláv, német és török elemek között olly sokáig kiizdvén, magát fentartani tudta, és ember, kinek szíve a maga helyén van, lehetetlen, hogy illy nemzet iránt sympáthiát ne érezzen, melly századok óta a rendkívül terhes körülmények közt szilárdsága által fen tudta magát tartani; de midőn a világ népei sympáthiát éreznek irántunk, más részről lehetetlen, hogy a jobb kedély a legnagyobb búa ne sülyedjen, midőn látja, hogy azt, mit eddig megmentettünk, mit dicsőséggel és gyönyörrel lehetne fénypontra vezetni, faragatlan kezek megsemmisítik. — Ezen nyilatkozattal hazámnak tartozom, és reám nézve bármi következék, sőt ha ma volna is utósó pillanatom, azon hűségnél fogva, mellyet hazámnak esküdtem, bár holttestemen menjenek keresztül, és magam maradjak egyedül, magamat soha separtetni nem engedem.“

Széchenyi beszéde, mellyet majdnem egész kiterjedésben közöltem, a befejezés félé. mint nála gyakran történik, élesebb színt váltott, azonban a parlamentaris hiedelem korlátain túl nem lépett.

A karzat, ámbár Pálffy és Zay grófok megtámadásait zajos helyesléssel fogadta volt, nem mulató el a Széchenyi visszatérését szintazon lármával üdvezleni.

Mi egyébiránt az akkori időkbén épen nem vala szokatlan.

Zay gróf röviden válaszolván Széchenyinek, beszédét illy megjegyzéssel fejezte be: „Hogy pedig a nagy aristocratia nemzetiségünket fentartotta volna, ennek a história ellenmond; a szegény református prédikátorok és a bocskoros nemesember viskóiban tartaték fel a nemzetiség, de koránsem az aranygyapjas vitézek, a többi lovagrendek nagy keresztesei, a belső titkos tanácsosok által.“

Volt valami gunyor és volt igazság is e szavakban; de sem a gunyor nem vala elég elmés, sem az igazság elég belértékű arra nézve, hogy az elszavalást Széchenyi ellenében megérde-

melte volna: azonban e szemponton kívül, alig lehet ellene vádat hozni föl és legkevésbé a gorombaságét.

S mégis hatását így írja le a főrendi napló: „Ekkor gróf Széchenyi István aléltan összerogyott, a részvét és ijedség általános lévén, a tanácskozás hosszú időre félbeszakasztott; és csak miután a tisztelt gróf mintléte felől megnyugtató hírek érkeztek, szülvén a közijedség, folytattatott az.“

Széchenyi ájulása a felső aristocratia melletti nyílt szónoklatnak tartatott.

Az akkori időben könnyen elfelejtették a pártok Széchenyi múltját, csakhogy megnyerhessék, vagy gyanúsíthassák öt.

A gyűlésen kevésnek jutott eszébe, hogy a gróf minden munkáiban hoszasan és gyakran felhordotta a magyar aristocratia azon történeszeti bűnét, miként kivált VI. Károly uralkodásának végétől kezdve II. József koráig idegen oltárokon áldozott s nemcsak a hazai nyelvet többnyire elfeledte, de a magyar érzelmeket is.

A közönség nem vizsgálta, hogy ha az aristocratianak méltán vagy igazságtalanul valami szemére vettetik, ezért egy nagy gyülekezetben először elájulni nem Széchenyinek kell, ki maga is évek óta foglalkozott olly haladási kérdések népszerűvé-tételével, mellyeknek fejtegetésekor mindig lobbantott bűnöket vagy mulasztásokat az aristocratia szemére, s vádjaiiban néha talán tulszigoru is volt.

A közönség vette a tényt, a mint előtte lefolyt.

S valóban a lélektan olly mély szövegei közé kellett nyúlnia, hogy érintethessék az igazi ok, s ezen ok olly gyöngéd, olly finom, olly szelleti és a tömeg fogalma szerint olly kevésé érthető, hogy alig lehet csodálkozni, ha senki által nem keresetett, s ha elmondva is kevesek által értetett volna meg, kivált olly szenvedélyes korban, midőn csak az éles színek hatnak, s még a nemesebb kedélyűek is alig szokták észrevenni, miszerint a gyöngédtelenség többnyire érzékenyebb sebeket ejt, mint a gorombaság. —

Kik a magyar történeszettel foglalkoztak, tudják, hogy a Széchenyi-család a magyar nemzetiség megmentésére s a nem-

zeti érzelmek áldozatokkal ápolására mindig a legveszélyesebb pillanatokban és csodálatos sikerrel munkált.

Széchenyi Pál pécsi, veszprémi püspök és utóbb kalocsai érsek volt az, ki midőn a Tököly- és Rákóczy-lázadások miatt Magyarországnak, mint különálló státusnak, megszüntetését Leopolddal a ministerek és a jesuiták elfogadtatták, egy státustanácsban, hol az új rendszernek, mely mindent német lábra akart tenni, főszempontjai voltak kitűzendők, egyedül lépett a nemzetiség védelmére fel, s híres nyilatkozata által, mely Katona „Critica históriájából“ eléggé ismeretes, új fordulatot adott a dolgoknak, megmentette a hazát és koczkiáltta, sőt majdnem semmivé tévé saját állását.

Széchenyi Ferencz, az István atyja, volt továbbá az, ki óriás vagyont áldozott a nemzetiség élesztésére, s a hazafi kétségbeesésével, remény nélkül, de mégis túrhetlen erélyvel munkált azon pályán, mellyen később halhatatlan fia korszakot kezdett.

S már ezen figyelmeztetés után képzelhetik olvasóim, hogy épen Széchenyinek szeme közé dobni, miként a mágnások semmit sem tettek a nemzetiségért, hanem a protestáns papok őrizték azt meg, legalább is rász kiválasztása volt az egyénnek, kihez az okoskodás intéztetett és legalább is gyöngédtelenség volt egy család iránt, mely épen a nemzetiség ügyének hozott áldozatai és tettei által fénylett.

Aztán az arany-gyapjú, a lovagrendek és a belső titkos tanácsosság, mellyeket Zay felhozott, különösen eszébe kellett hogy juttassák Széchenyi István grófnak saját atyját Ferenczet, kiről mondá a Keletnépében: „oh milly sokszor látám, még mint gyenge fiú, szegény atyámat buba merülni, s már akkor villant lelkeinen keresztül, hogy magasbnak, valami sokkal nagyobb érdekűnek kell hatni rá, mint családi vagy házáleti bajok keserűségének. Csak később tudám meg s most tudom, hogy nemzetünk alacsony létét gyászolta és a magyarnak naponként mélyebbre sülyedése okozá bánatát.“

Illy körülmények közt Széchenyit, ki saját pályája iránt önérettel volt, ki atyja emlékét bálványozta, és büszke vala

családjának a nemzetiség megvédésében tett szolgálataira; ismétlem, illy körülmények közt Széchenyit Zay gróf beszédében nem az aristocratia elleni vád lepte meg; mert ez sem eléggé új, sem eléggé alaptalan nem vala.

Őt meglepte, hogy számára tálatatik föl e bölcsesség, s hogy van az eszméknek, mellyek különben igen kevés fontossággal bírnak, ha bizonyos időben s bizonyos emberek számára mondatnak el, olly cymismusa, millyenről alig lehetett álmodni.

Őt meglepte azon modor, melly mondani látszott: áldozd föl életedet egy nagy eszméért, szakítsd ki szívedből a boldogságot, azért hogy egy nép boldogítására szenteld szellemed és kedélyed minden erélyét, légy hazafi nagy szabásokban s jutalmazd fog lenni: a félreértetés, melly életedet üldözi, és a kegyelet-hiány, melly sírkeresztedről letépi az emlék-füzért, mellyet a történezzet rá aggatott, s még tapsot is nyer e korszerű me-rszségért.

Illy gondolatok, véletlenül megrohanva, leverték Széchenyit.

Fullánkuk épen a véletlenben vala.

Száz alakban kerülhetek volna azontúl elő, a nélkül, hogy „a legnagyobb magyar“ hideg mosolyán kivid, más érzéssel találkozzanak.

De mindenhez megszokás kell. S nem tanácsos az ész uralkodása alatt álló férfiúról is föltétlenül hinni, hogy legneveztése-gesebbnek a beczzszomjat akkor tartja, midőn ez a jelenkor józan felfogására és az utókor hálás elismerésére számít.

Ezen episód után, melly Széchenyi kedély-világának homályosabb tájai felé vetett egy fáklyafényt, visszatérek reá, mint szónokra.

Leírtam az ő előadási modorát.

Hátra van még beszédeinek jelleméről, s a helyről szólani, mellyet ő, mint szónok, a parlamentben s általában a közélet többi versenyterein elfoglalt. —

Széchenyi kitűnő adománynyal bírt ugyan a szónoki pályára; de tehetségeit alig vette igénybe, és soha nem látszott különös súlyt fektetni munkásságának ezen ágára.

Az 1833-diki országgyűlésen, óriás népszerűségénél fogva, nagy szerepet vihetett volna; de ő önként visszavonult az erősebb hangú és merészebb politicájú Wesselényi Miklós elől, s a helyett, hogy a sérelmeket feszegetse, a kazáni szirtokat vetette szét, s a nevét viselő híres utat készítteté.

Mert minél inkább kifejtette politicáját, annál könnyebb volt átlátnia, miként az eszmék alakulására töméntelen befolyással vannak szavai és tettei; de különben semmi történelmi pártnak, mely a köztermekben az ősi alkotmány feletti csatát folytatta, parlamenti vezére nem lehet.

Illy vezérség okvetlenül bevonandotta hoszas foglalkozásokba meddő kérdésekkel, keserű küzdelembe alkalmi sérelmek fölött, ellenségeskedésbe erőkkkel, miket, mint vállalkozó, megnyerni vagy legalább lefegyverzeni akart.

Nem járt tehát az 1840-diki országgyűlést megelőzőt időkben is olly viszonyok szövése után, melyek a Wesselényi elítéltetése által vezér nélkül maradt felsőházi ellenzékkel, mint rendezett párttal, bensőbb egybekötötésbe hozzák.

Eszméi szabadelvűebbek voltak, mint az akkori oppositioé, modora kímélőbb s ekként természetes volt, hogy az ellenzék haladóbb része a reformeszmékben főnökének, a kormánypárt mérsékleti töredéke pedig a sérelmi térén közvetítőnek tekintette.

E szép, e magas szerep hasonlíta a Junius által eszményképül fölállítotthoz; de a Pesti Hírlap megindulása után többé nem vala fentartható, részint magának a kornak, mely bekövetkezett, szenvedély essége miatt, részint Széchenyinek saját választásánál fogva: mert ő hasznosabbnak hitte Kossuth ellen, kivel az ellenzék magát azonosítani kezdette, támadási zászlót emelni és egy nagy keresztesháborút megindítani, mint a napi polémiáktól magát ótalmazva, olly hideg nyugalomban maradni, minőben a parlamenti közvetítőknak kell, ha hatásukat az ellenséges pártokra elveszteni nem akarják.

Az érintettekből látszik, hogy Széchenyinek, mint felsőházi tagnak, aránylag az 1840-ki országgyűlésen volt legtöbb hatása.

De ő ekkor sem szentelte idejét kizárólag a tanácskozmányokra; sőt a szenvedélyességgel előtolt elvkérdések nagy ösz-

szegétől hidegen és néha részvétlenül fordult el, vagy számításból vagy politicai vérmérsékénél fogva.

Hallgatott a vallásügybeni nunciumok legtöbbjeinek tárgyalásakor; úgyszintén a megyék által összegyűjtött, az országgyűlésen pedig rendszeresen sorozott, előleges és legelőlegesebb, közjogi vagy egyéni sérelmek megvitatásában minél gyéribben vett részt.

Azonban az 1840-ki országgyűlésnek nagy, de többnyire eldöntetlen maradt vagy a rendszeres választmányok munkálataiba fűlt anyagi kérdéseit, egész erővel igyekezett, megoldáshoz vezetni.

E tárgyak körül mondott szónoklatai élénkek, elmések, a tapasztalt és belátó férfiú önérzésével telvék, s bár néha a fejtegetési elemen uralkodik a polémiái, mégis elég tanúsággal bírnak, és az idő által többnyire igazoltattak.

Mert még e kérdésekben is, noha Széchenyi egyedül tartotta a tett emberének, majoritása ritkán vala és gyakran kellett a jövődőre hivatkozással megelégnie.

Az ok igen egyszerű.

A vállalatokra nézve is azon felületes fölfogása, azon gyors összehalmozása, azon ítészét nélküli ápolása, és türelmetlen sürgetése a korigényeknek kezdett lábra kapni, melly a szellemi reformok körül mutatkozott.

Több szem vizsgálta a célt, mint a nehézségeket.

Több kedély vágyott eredményre, mint tudott az eredményért vágyainak nevezetes részéről lemondani.

A vasutaknál, a vízszabályozásoknál is már kezdődött azon politica népszerűvé válni, mellyet az elvi kérdésekre nézve az aviticitas körüli szellemirányban taglalék, s mellyért egy részben magát Széchenyit is hibáztattam.

1840-ben ugyan még nem vala szerfelett elterjedve e ragály; de mégis annyira már beharapózott az országgyűlés termeibe, hogy bizony többnyire az anyagi reformoknál is a népszerűség azon fok szerint scáláztatott, hogy a szőnyegen levő tervek közül: hány az, mellyet a szónok pártol?

Természetes, miként az óvakodó Széchenyi, ki a vállalatok-

nál a végsikert tartá szem előtt, illy mérték szerint csak közepes népszerűsége formálhatott igényt.

Azonban, mindent egybevéve, mégis legkevesébbé lehet gyümlöcstelennek tekinteni az ő szónoki fáradozásait e mezőn. Mondották ugyan, hogy p. o. a lánczhíd miatt igen sok hasznos vállalatot nyom háttérbe, s igen nagy, sőt káros áldozatot kíván a nemzettől: — de e mulékony vádak, s e szenvedélyesség daczára is, maga a többség apró tévedéseken át, mégis helyes eredményekhez jutott, és Széchenyi hitele inkább nyert mint csorbult a meleg pártvitatások alatt.

Említettem fönebb, hogy ő a sérelmi kérdésektől, midőn lehetett, igyekezék magát távol tartani. Ez általában igaz; de óvatos hallgatása nem ment azon határig, hol vétkes vagy politicátlan önkímélésnek, hol a szellemi érdekek apró nyereségekérti feláldozásának vala tekintendő.

Sőt az 1840-ki országgyűlésen a legjelesebb két szónoklatát sérelmi ügyben tartá, s mindkettő által annál inkább folyt be eldöntőleg az eredményre; minél ritkébb vala az eset, midőn szükségesnek látta, hatásának egész súlyával föllépni.

A váradi püspök t. i. a papi áldás megtagadása miatt épen az országgyűlés kezdete előtt új ingerültségi anyagot vetett a közvéleménybe, melly Wesselényi, Kossuth és Lovassy elítéltetése, úgyszintén a törvényhozási s megyetermekben tett nyilatkozatok miatt indított közkeresetek által, különben is már rég óta fölzaklatva és elkiserítve volt.

Méltán lehetett tartani, hogy a magas papság, mihelyt az országgyűlés bezáratik, a váradi püspök példáját utánozni fogja, s akkor az elmérgesített kedélyek kiengeszteléséről, és a reformkérdések szőnyegre kerüléséről többé igen hoszas ideig szó sem leend.

E félelem kiragadta Széchenyit hallgatásából, s bár buzgó catholicusnak tartaték, ki eszélyből és szívénel fogva is, kerülté a magas papsággali egybeütöközéseket, mind a mellett határozottan és tartalék nélkül mondá el nézeteit:

Az apostoli magyar király — így szólott ő a többek közt — mindig megtudta magát constitutionalis nemzetével együtt Rómának suprematiójától óvni. A főméltóságú clerus status in statu soha sem volt és soha nem is lehet, s a milly arányban fejledezik honunk alkotmányos szelleme, annál összeütközőbb, annál tűrhetetlenebb leszen egy külső hatalomnak illyes befolyása nemzetünkre. Hol a törvény a nemzetet még fejlődésének önkényétől is biztosítja, miként lehessen az idegen önkénynek alája vetve? Ötven évig gyakorolta a magyar clerus a vegyes házasságokban azon áldást, melyet a váradi püspök most egyszerre megtagad. S ugyan milly ürügy alatt? Az alatt, hogy az áldás nem szükséges s annak kimaradásával a házasságok épen nem gátoltatnak. Istenért! nyúljunk kebleinkbe, s tegyük fel, hogy egy apa egybekelendő gyermekétől megtagadja az áldást s azt állítja, hogy ő nem gátolja a házasságot: vájjon el fogjuk hinni, hogy ez nem gátlás? Bizonyára nem, és valóban még csákótoknak kellene jönni hozzá, hogy egész világosságban szökjék szemünkbe, mit kellésük tartani illyes állításokról. — A torontálmegyei főispán a szőnyegen levő kérdést nem hiszi az országgyűlés elébe valónak. Ezen, megvallom, nem csodálkozhatom eléggé. Mit? Az ne lenne országgyűlés elébe való, mi a félországot forradalomba hozta? Ha ez áll, akkor jobb, inkább nem tartanunk országgyűlést, inkább egyenesen feladnunk az egész alkotmányos létet.“

Tizenegy évvel ezelőtt senki sem gyanította, hogy az apostoli királyság kilenczedfél százados joga, melyet Szent István nyert és szent László védett a római curia ellen legbuzgóbban, rövid idő alatt az események árájába el fog merülni sok olly intézménnyel együtt, melyhez a századok keze által nagy érdekek és nagy rokonszenvek köttettek.

A második sérelmi beszéde Széchenyinek a szólásszabadság kérdésében volt, az ötödik izenet felolvasásakor.

Erős szónoklat, a kiengesztelés szelleme miatt, melly azt keresztüllengi, és erős a szavak őszintesége által a kormány s a nemzet irányában.

„Engedje az isten — így kezdi — hogy a mit érzek olly tisztán adhassam elő, mint az lelkem előtt mutatkozik, s hogy szavaim ne szolgáljanak alkalmul félreértésre, balmagyarázatra, vagy szinte tán megbántásra is. Célom a kibékítés, s nemcsak azon pártok közt, melyeket

a mai tanácskozást megnyitó tisztelt szónok érintett; de kibékítés az országgyűlésnek két táblája, kibékítés a nemzet és a kormány közt.“

Ezen engesztelési lehellő irány mellett is Széchenyi tartalék nélkül fedi föl az igazgatás hibáit, szigorúan czáfolja a férfiakat, kik a szólásszabadsági sérelmet vagy eltagadni vagy a tárgyalásban feltartóztatni kívánják.

„Bajaink okát — ekként szól Apponyi gróf nyilatkozatát taglalva — én nem annyira az emberekben, mint heterogen összeköttetésünkben találok, t. i. hogy nekünk alkotmányunk van, Ausztriának pedig nincs. De épen mert ez így áll, valamint kötelességünk alkotmányunkat szeplőtlen épségben tartani fen: úgy a kormánynak is tiszte volna és érdekében állana, ha velünk öszhangzásban akar élni, alkotmányos kifejlődésünket őszintén elősegélleni. Ezt azonban nem cselekszi, mit csak az által is sajnosan tapasztalunk, hogy ezen országgyűlésnek kezdete óta, annyi rágalmatok enged, sőt parancsol ellenünk Íratni fizetett emberei által, mikép tisztán láthatjuk szándékát: hogy a külföldnek opinioját iparkodik ellenünk gerjeszteni. Ha visszatekintek mindazon méltatlanságokra, mellyeket a diaeta alatt azon érzéssel valék kénytelen olvasni külföldi lapokban, hogy ezekre egész kiterjedésben s tökéletesen megczáfolólag nem lehet, nem szabad válaszolni: akkor, megvallom, forrott ereimben a vér. Az vala a többi közt egy sora ezen ingerlő cikkeknek, hogy csak bizonyos zsilipeket volna szükség felhúzni s vége volna az ország egész privilegiált aristocratiai részének. — Valóban gyönyörű modor az összebékeltetésre, kivált ott, hol annyiszor hozntik elő a legitimitás szentsége! — Ha visszatekintünk Mária Terézia idejének egy bizonyos pillanatára, melly következménye vala az el nem korcsozott régi magyar szellemnek; vagy ha az újabb kornak eseményeit akarjuk emlékezetünkbe idézni, mikor Európának óriás hódítója kísértetbe akará hozni nemzetünknek fejlődéséhez vonzó hűségét, akkor tán mi is mondhattuk volna: csak bizonyos zsilipet kellene felhúzni és .....a méltóságos főrendek értik, mit akarok mondani. De honunkban egyetlen bűnös sem találkozók, ki illy gondolatra fakadt, mit nemzeti büszkeséggel említhetek, egyúttal kijelentvén, hogy minekünk magyaroknak sem kikopott fizetett poéták, sem vándorló hercegek tanácsára vagy intésére szükségünk nincs, hogy kötelességünket teljesítsük fejlődésünk és honunk iránt.“

De Széchenyi midőn a bécsi ministeriumnak a magyar nemzet elleni törekvéseit, mint egyes jeleneteket fölhozta, a birodalmi viszonyok mélyébe tekintő lélekkel mutatá meg, hogy a sérelmek apadhatlan forrása nem a rász szándékban, nem a rendszeres buktatási irányban fekszik, hanem azon tény eredménye, miszerint az örökös tartományok absolutismus alatt vannak, míg Magyarország alkotmányos étettel bír, s következőleg egy egészen idegen eszmekörben mozgó ministerium, melly a szabadságnak sem ismeretével sem vágyával nem bír, intézi és fogja a viszonyok hatalmánál, az erők súlyánál fogva, még sokáig intézni hazánk ügyeit.

Ezen nézpontról Széchenyi, a főleg gyakorlati férfi, ama kevésbé csillogó, de hasznos következtetést vont ki, mint a békeségre vagy legalább a fegyverszünetre, míg reform-kérdéseink átvitetnének, igen czélszerű módot: hogy t. i. kössünk néha absolut szemüveget fel, midőn a kormány hibáit bíráljatjuk; mert különben könnyen igazságtalanok lehetünk, és mephistoi ármányt kereshetünk ott is, hol csak tudatlanság vagy kényszerűség van. De viszont a ministerium is kösse fel constitutionális szemüvegeinket, midőn irányainkra és törekvéseinkre néz; mert különben szintén ő is, hol hazafi aggodalomnál egyéb nincs, forradalmat, hol csupán a sértett jogok védelméről van szó, elszakadási törekvést láthat. Az ördögöt pedig sem a nemzetnek, sem az igazgatásnak nem tanácsos örökké a falra festeni.

Illy tárgyilagosság nélkül az idegen természetű viszonyok fölfogásában, illy méltányosságnak illy engesztelő szelleme nélkül minden bonyodalmaink és a szólás szabadságán ejtett sérelmek is odatlanul maradnak.

„Menjen tehát — ekként végzi beszédét Széchenyi — terjesztésék a rendek izenete ő felsége elébe, hadd ítélje meg szent személye aggodalmainkat, és a kormánynak is adassák alkalom, azon pontról nézni honi dolgainkat, mellyről mi szemléljük azokat; mert csak ezen az úton szakadhat vége a felingerült állapotnak, mellyben többet kevesebbet minden részek vannak. Midőn ez megtörténend, akkor üt órája egy meggondoltabb, egy józanabb kezdetnek mind a két oldalról. — Minekünk meg kell győződve lennünk, hogy kormányunk

szándéka tiszta, bár nem elég constitutionalis. De tán ennek is oka, mi-kép egy kifejtettebb alkotmányra nem egészen vagyunk érettek, és min-den módon kell belbecsünk súlyát nevelni; mert azon tisztelet is, mely-lyel illetetni fogunk, oly arányban fog nőni vagy apadni, mint a mily-lyenben nagyobbítjuk vagy kisebbítjük a nemzet intelligentialis és er-kölcsi belértékét. Fel kell hagynunk a violentiákkal, mellyekkel sokan népszerűséget vadásznak vagy jobban mondva: meg kell szüntetnünk a popularitásért való licitatiót violentiák által; mert ez homlokegyenest az önkénynek békóiba vezet, minthogy a túlságok tőzsomszédok. Fran-cziaországban a tudós és erélyes Bailly egészen elvesztette Camille Desmoulina violentiái által hatását, Camille Desmoulins pedig Danton violentiái által, míg végkép ez is árnyékba tétetett Robespierre által, kinek ephemer népszerűségét csakhamar a legelhatározottabb önkény váltá fel. Keressünk ennekokáért — nehogy nálunk is így menjen a dolog — öntagadás és igazi hazaszeretet által népszerűséget, neveljük mindenek felett a közszellemet, fogjunk kezét, vessünk vállat, szóval: bec sültessük meg a magyar nevet még ellenségeinknél is. — A kor-mány viszont, valamint felhagyott minket elnémetesítő eszméivel, úgy hagyjon fel minden összeolvasztás! szándékkal is; mert ezt többé nem eszközölheti. Meggyilkoltathatunk tán, de a többi austriai tartományok-kal egybeolvadni soha sem fogunk; sőt az is kérdés: meggyilkoltatha-tunk-e? Én nem hiszem. Mert nemzetünknek jövője van, Illyés pe-dig, ha nemzetet illet, egyesek vagy egyes combinatiók meg nem sem-misíthetnek. — Tizenöt évvel ez előtt e teremben úgy szólván legel-ször hallatott magyar szó. Mennyire mentünk előre azóta? S milly for-dulást tőn nemzetünk csak az utósó évtizedben? S valamint akkor (bo-csánatot kérek, ha személyemről szólván, megsértem a szerénységet) mikor a nemzet két részre oszlott, és az egyik csak állati örömök után csengvén s szemei előtt saját kis hasznát tartván, igenigen méltóvá tette magát Cicero azon mondására „numulos curant, villulas, hortulos, non rem publicam“; más része a nemzetnek ellenben, s lehet mondania jobb, bár nem lelegegánsabb része, csak a múltban kereste nemzetünk fényét s azt hitte, Mohács terén van eltemetve minden nemzeti létünk: én ak-kor, mint kilépett katona és készületlen író, úgyszólván inspirálóból mondám, hogy Magyarország eddigelé nem volt, hanem még csak „lesz“; szintűgy érzem ma rendületlenül, hogy nemzetünk még nagy szerepet fog játszani, és neki van fen tartva azon észak-ázsiai nemzetségeknek civilisatiói képviselőjét játszódni itt nyugoton, melly nemzetségekből őriensen vévé eredetét, s ha erről néha kételkedem is, oly napok, mint a mai, bizonyossá tesznek, hogy tisztán látom a jövődőt. És ezen a kormány se kételkedjék. Ő is bízzék bennünk s emberséges szándé-

kunkban, valamint mi bízunk benne. Tökéletes regeneratióra van szükségünk, s kételkedhetik-e ezen valaki, ha fontolóra akarja venni, milly állapotban vannak megyéink? mennyire szűkölködik az ország nem csak külföldre szolgáló, de még belső összeköttetésekben is?, milly kevés súlylyal bírnak városaink és még szavuk sincs az országgyűlésen? Hogyan induljunk azonban nemzetünknek olly annyira szükséges regenerációjában biztosan, ha mi nem értjük a kormányt, s a kormány nem akar érteni minket? Itt van az egyesülésnek ideje, s azért is, inig minden bajaink orvoslás alá jutnának, legyen legalább a szólásszabadságon ejtett sérelem felterjesztve.“

A mi után Széchenyi olly hön vágyott, megtörtént, Dessrwyff Aurélen kívül, leginkább az ő közbenjárása és fáradalmai által.

Az igazgatás a nemzet kívánatait részszerint teljesítette, részszerint legalább őszinte figyelemre méltatta.

És a két nagy történelmi párt, melly 1825-től fogva állandó s heves csatát küzdött, az 1840-dik országgyűlés végnapjain kezét nyújta egymásnak, hogy néhány hónappal utóbb a barátság, melly tartósnak látszott, költsönös ingerültségek közt felbontván, a kedélyek messzebbre taszítassanak, mint valaha és csak a XIX-dik század legnagyobb forradalma után, egy ország romjai közt, ébredjen viszont föl az összetartás eszméje.

Bensőbb s maradóbb leend-e a második kibékülés, mint az első volt, vagy talán a kedélyek egy véres háború után csak a fegyvert és nem a gyűlöletet tették le s e gyűlölet lángjaival visszacsap a forradalom előtti pártemlékek felé is? — olly kérdések, miktől sok, talán a nemzetiség, talán politicalai jövődönk egész körrajza függ.

Hihető, hogy a régi küzdelmek és az új szenvedések nem valának minden hatás nélkül a pártok belátására s meggyőződéseire. Hihető, miként most sokan megvallják, hogy a magyar a vélemény-elágozások mellett is közelebb van a magyarhoz, mint a napi kérdések körüli egynézetűség daczára, azon idegen pártokhoz, mellyeknek politicalai vágyaik nemzetiségünk érdekével karöltve nem járnak.

De ha tapasztalás, ha ezen érzése a testvériségnek, diadal-maskodnék is a nehezteleseken, mellyek egy szenvedélyes kor

emlékeiből maradtak fen, még nagyobb kérdés: fogna-e, tudna-e diadalmaskodni, azon eredetileg hiányos, az események által átluggatott, és az új viszonyok közt többé fel sem tartható szövedékén a pártbölcseiségnek, mellyel nálunk eddig a politica, minden tekintetbevétele nélkül a birodalmi és világ-érdekeknek, csak úgyszólván házilig üzetek, — az ellenzék és a conservatívek által egyaránt.

Pedig a mit Széchenyi 1840-ben mondott, hogy a pártok kiengesztelésekor, a régi jelszavak és modor mellőzésével, egy meggondoltabb és józanabb kezdetre var. szükség, most már az ép hajó kormányrúdja helyett egy hajótörés utáni mentő-deszkává vált, épen az által, mert senki e tanácsnak a maga idejében hitelt adni nem akart. —

De felfogva a megszakított fonalat, visszatérek Széchenyire, mint felsőházi szónokra.

Az 1840-ki országgyűlés eloszlása után alapjaiban rázaték meg a nemes gróf befolyása. Kivált az ellenzék szélső töredéke majdnem gyűlölettel tölt a férfiú iránt, kinek munkássága a házában mindenütt a siker és fölvirágzás nyomait látta.

Más szakaszba tartozik e jelenet megmagyarázása és bírálata; itt csak azt jegyzem meg, hogy igen természetes volt, miként az 1843-ki diétán Széchenyi kevésbé hatásos szerepet játszott, mint három évvel előbb.

De, daczára az ellene támasztott ingerültségeknek, tekintélye nem döntetheték annyira meg, hogy nyilatkozatai a tárgyak elhatározásában nagy nyomatékkel ne bírjanak.

Azon kevés törvény is, melly ezen óriás remények közt megnyílt és bűnösen elpazarolt eredményü országgyűlés alatt életbe lépett, a felsőházban többnyire csak Széchenyi meleg pártolása által menekült a szomorú sorstól, hogy olly időre halasztassék, midőn a kormányra vágyó fiatal conservatív párt, melly a mágnási táblán többséggel bírt, maga formulázandja az elvileg elfogadott reform-kérdéseket.

A hivatal-képességnek a haza minden fiaira terjesztése, Széchenyi parlamenti nyilatkozata által nyerte, az alsóházi korlátozottabb elvü törvényjavaslat daczára, ama széles alapú és sza-

bályozott szerkezetet, mely az újabb irány, az ó-rendszeren diadalmaskodó gyökeres haladás teljes és szeplőtlen kinyomata volt.

A szabad birtokszerkezetheti jog, mellynek kivívására Széchenyi tizenkét évvel az előtt kezdette meg az izgatást, bár, mint a fájáról önként lehulló ért gyümölcs, csak fölvevőre várt, mégis a közbejött ambíciók és súrlódások miatt, talán a mágnási táblán hidegen fogadtaték vala, ha ő nem önt lelkesült szavai-
val lángot és elevenséget a gyanakodó és fagyos kedélyekbe.

Kevesebb szerencse koronázta a közteherviselés iránti agitiációit.

Miután a megyei adó kérdése az alsó táblán hajótörést szenvedett, az adóügy, mint az ország investitójára alakítandó országos pénztár kérdése került elő s csak az újabb közlekedési eszközök létesítésére és fentartására szükséges költségek közerővel hordozására vonatkozott.

Illy értelemben a közteherviselés elvének elfogadása kevés többséggel az alsótáblán átvonszoltatván, végre 1844-ben october 28-kán a mágnások elébe került.

Széchenyi, ki rendszerint még azon években is, midőn az aransujtás és fényes ruha divatban volt, igénytelen fekete atillában járt a gyűlésekre, most vörös-bíbor díszes öltönyben, több rendjelekkel és — mint a főrendi napló mondja — hazafi örömtől derült arczczal jelent meg, annak előtúdatában, hogy a közös teherviselés elve elfogadtatik a többség által.

Beszédét, mellyet az ülés megnyitása után csakhamar tartott, szerencsés és jellemző fordulattal saját egyéniségén kezdé.

„Tizenegy napja, így szólott, és harminczéve ma, — és megvallom itt, hogy ezen 30 év sokkal kellemetlenebb reám nézve, mert a 11 nappal keveset törődém — hogy a lipcsei ütközet második napján a hős Blüchernek táborába küldtetem. Szürkületkor érkeztem oda. Midőn bemegyek, az előszobában találok katonáját a tükör előtt és találok apródját, ki szinte hajával bíbelődék. Végre bemegyek az öreg bajnokhoz s íme! Őt is tükör előtt, haját rendezve és porozva lelem. „Uram! mondám a hősnek, azt véltem, hogy karddal s puskaporral fogtok foglalkozni; de látom, hogy a hajpornak is van haszna.“ Mire azt felelte Blücher: „ma reméljük, hogy ünnepet ülünk, és vannak sokan, kik leg-

szébb ruhájukat parádéra szokták kitűzni, mi pedig mindnyájan a legjobb öltözetben és a lehető legcsinosabban jelenünk meg a mai ütközetre.“ — És ugyanaz nap a porosz tábornok diadalmi zászlói Lipcse falaihoz jöttek. — Sokan csodálkoznak rajtam is, hogy ma ünnepruhában jelenek meg itt. Sokan különöcznek tartanak és az igaz, nem mindenben járok, . . . kivált Magyarországon, tört úton. Mások névnapokon, processionál, de meg akkor is, mikor solicitálnak vagy informálnak, szokták ünnepruhájokat felölteni. En pedig ezt akkor teszem, midőn azt hiszem, hogy a nemzet innepet fog ülni. — Mint csekély tagja a hazának és törvényhozásnak én is becsületesen fáradoztam, hogy mindenek előtt reánk viradjon azon nap, midőn ne csak privilégiumokkal dicsekedve és nagy phrasisokkal, hanem áldozatokkal és tettel járuljunk hazánk föl virágzására, mert ha igazán akar e nemzet erős és nagy lenni, szükséges, hogy némelly dolgokban egy soron álljunk mindnyájan, szükséges, hogy kiki, ki a magyar levegőt szívja, elmondhassa: „én is a honnak polgára vagyok. És ha a castok és összesaraglyázott kiváltságok 3zúk rekeszéből végkép tágasabb körbe akarunk lépni és elaljasodott nemzetünknek jövődőt eszközölni — nagy köveket kell emelnünk: ezt pedig nemegyes emberek, hanem mindnyájan, egyik úgymint a másik, tegye meg. Szememre szokták vetni, hogy én anyagilag szívesen költök, de a magasabb szellemi diplomatiát elfelejtem. Most meg fogjuk látni, ki felejté el, én-e vagy azok, kik nincsenek azon véleményben, mellyben én vagyok? Mindig megkülönböztetést tettem az elvekre nézve. Tudtam, hogy Magyarország szoros összeköttetésben van a közbirodalommal s jövődjének kifejtése e viszony kellő fölfogásán épül, és így azon esetekben, mellyeknek elhatározása pem tőlünk függ, megvallom, elvekkal parádrozni, elveket kitűzni nem szerettem. Miért? Mert elvhalom olyanok közt, hol egyik az erősebb, bizonyosan az országnak nem válik hasznára. De midőn olly elvek jönek szőnyegre, mellyek Magyarországot bensőleg illetik, kész vagyok sokat áldozni. S ilyen a kérdés, melly most tanácskozás alatt van.“

Ezen előzmény után Széchenyi kifejté, hogy ő, ha a főrendek csak subsidiumot akarnak, minél nagyobb öszlét megajánlására szavaz; mert ha szellemileg nem nyer lelke írt, legalább nyerjen hazánk sybaritailag fényes áldozatot.

De ha a többség az oligarchismusnak és minden gyűlöletesnek szagát viselő subsidiumtól eltávozik, ha a közfizetés elve ki fog mondatni: akkor ő kész kevés adóval is megelégnülni. —

A conservatív párt vezérszónoka Széchen Antal gróf is hajlandónak nyilatkozott a közfizetés elvére.

A többség jól volt hangolva.

A pártok főnökei az alapeszmében egyetértettek.

És a nádor kijelenté: hogy a főrendek gróf Széchen Antal és gróf Széchenyi István előadását elfogadják, miszerint t. i. „egy közpénztár alakítassék, és abban nem csak a nemes, hanem egyáltalában az ország minden lakosai részt vegyenek.“

Nincs miért mondjam, mert tudja az egész ország, miként az october 28-ki dicső eredményeket a többi napok semmivé tették.

Széchenyi a közadózás ügye iránt tartott második beszédében már a hazafi mély bánatával panaszkodik, hogy a reactio az ellenzék szélső töredékének nézeteit tömegeستől kezdi pártolni, s a kívánatok azért hangoltatnak mindig fölebb, mert a nemfizetők népszerű úton akadnak bonyodalmakat előidézni, mellynek fonalszájai által a közadózás, mielőtt az elvből az alkalmazásba lépne, megfojtassék.

S úgy is történt.

Elkísértük, rövid vázlatokban, Széchenyit, mint szónokot, az 1844-ki országgyűlés berekesztéséig, azon határig, a meddig még ezen pályán lényegesen, bár nem eldöntőleg, befolyhatott, a kérdések megoldására.

Sorainkat rekessze be néhány megjegyzés.

Széchenyi beszédei, mint a szabályos és rendezett szónoklat mintái, kevés figyelem alá jöhetnek; de mint egy elmés s nagy belátásu férfiú nyilatkozatai, kitűnő becsesei bírnak.

Ő mindég rögtönzött s ritkán úgy, hogy véleményének alapontjait előre kigondolta vagy följegyezte volna.

Élcei hasonlítlanok, polémiái élesek, eszméi világtapasztalást és sok gyakorlati bölcseséget tanúsítók valának; de néha minden belső összefüggés nélkül szór attak a bámuló, tapsoló, vagy fölingerelt közönség elébe és mozgásba hozták a kedélye-

ket, a nélkül, hogy a kérdést megmozdították s az eldöntéshez közelebb vezették volna.

Vannak beszédei, melyeken az ember végigragyogni látja a lángész szivárványát; de földre, hova lábát vethesse, alapra, mellyen lelke megpihenjen és irányt vehessen közelben s távolban egyiránt nem talál: minden villanyos, csillogó phantasticus alakú eszme-föllegekből áll és egyegy nagy gondolat elmosódott vagy szagztatott körrajzaiból.

Vannak beszédei, mellyek a szőnyegen levő tárgyat csak oldalvást érintik, s bár annyira elmések, józanok, fölvilágosítók, s bár olly érdekes autobiographiai adatokat nyújtanak, hogy megelégedéssel kell rájuk tekinteni; mégis az idegen anyagok és a dologra nem tartozó tartalom miatt csak akkor lennének egész mértékben dicsérhetők, ha a kérdésről, mellyért mondattak, el tudnánk feledkezni.

Vannak beszédei, mellyek a szőnyegre vont tárgy alapeszméjét, mélyebb és eredetibb szempontból fogták föl s fejték ki, mint a többi szónoklatokban történt s ezen előny miatt, kivált pedig az élő, sajátos és plasticus előadás által nagy hatást gyakoroltak a közönségre; de most az olvasónak türelmét majdnem kifárasztják, a bonyodalmas styl és az óriás terjedelmű mondatok miatt, mellyekben — mint a chinai csont-golyó belsejében öt hat kisebb golyó van egymásból kifaragva — a fő gondolat izei közé egy csoport mellékes gondolat és észrevétel szorult.

Azonban, ha szintén e hibákat igen sok esetben lehet Széchenyinek szemére vetni, még is kétségtelen, hogy korának közvéleménye igen szigorúan vádolta őt a tárgyhoz nem tartozó kitérésekért és a beszédeiben hiányzó benső egybefüggését.

Végig tekintettem beszédeit, mellyek a nyilvánosság elébe jöttek s úgy találom, miként közölök épen azokban, mik rendtleneknek és ziláltaknak tartatának, gyakran egy magasabb és szellemibb neme az összefüggésnek létez, melly nagyobb vonzerővel bír, mint a gondolatoknak és a szökötéseknek pedant egybeillesztése, s az által hódít, mert a szökellő modor és merész átmenetek közt a közönségben eszméket ébreszt akkor is, midőn maga nem látszik eszméket nyújtani.

Aztán mellőzve e tekintetet is, Széchenyi szónoklatainak legalább fele olly szorosan a tárgyra vonatkozik, mint akárkié, s legfelebb egy rövid élcze vagy anecdotá közbeszövése szakítja meg a logikai egymásutánnak szigorú fonalát.

Sőt némelly polémiáiban a más véleményűek kolomposait az okoskodások olly erős és kapcsolatos phalanxával támadja meg, hogy előadását művészinak tarthatnák, ha annyira nem lenne a megtámadott felek szavaira vonatkozó és tárgyilagos, miként azok nyilatkozatainak elolvasása nélkül okvetlenül homályosnak és száraznak kell látszania.

Kettőt találok Széchenyiben, mint szónokban, még megjegyzendő.

Egyik azt, hogy midőn nagy gondolatai és messzeható tervei is vannak, soha saját szellemének legmagasabb nézponjtáig nem tud fölemelkedni: ő mint orator kevésbé országlár, mint a minő szokott lenni kisebb körökben vagy dolgozó asztala mellett.

Továbbá Széchenyi, ha keble a szenvedélyek és behatások által ostromlaték is, soha a közönség előtt élő szavakkal megható és mély érzéseket fösteni, soha a tömeget a szívnél fogva birtokába ejteni nem vala vagy alkalmas vagy hajlandó. Ő az irodalomban tudott a kebel legérzékenyebb húrjain játszani, a magány társalgásban kedélyessége által gyakran elbájolta a körűie levőket, de mint szónok, sokat ragadott tapsokra senkit könyekre; sokat derített mosolyra, senkit nem indított meg; soknak világosította, de kevésnek melegítette föl meggyőződését.

Ezért hiszem, hogy bár a szónoki pályára fényes természeti adományokkal bírt, mégis, ha a hatás ezen nemét több előszeretettel kedvellette és üzte volna, mint valósággal tévé, úgy sem emelkedheték vala azon fokára a kitűnőségnek, mellyen hibás nézetei s botlásai daczára is általában, mint satusférfiú ragyog.

Menjünk át ezen senkitől túl nem haladt, kevesektől megközelített, eredménydús és tündöklő pályakörének is összeállítására.

Lássuk Széchenyit, mint satusférfiút.

Főbb irányainak, tetteinek és politikai küzdelmeinek rajzolásában nem szükség hoszasaknak lennünk s a cronologiai rend-

től a világhosszág miatt eltávoznunk, miután a felebbiekben a nagyobb tájékozási kérdéseket úgyis előadtuk és számos tárgyra nézve a kiindulási fonal olvasóink kezében van.

A Hitel megjelenésétől (1830) kezdve Széchenyi statusfér-fíúi életét három korszakra lehet természetesen felosztani. Mindenik korszak nagyobb bevégeztséggel bír, mint a közhatalás pályáján rendszerint történni szokott; mindenik alatt a nemes gróf sorsa felett más szerencsecsillagzatok uralkodnak s befolyása a hazára más arányban és más political helyzetekben történik.

Az első korszak 1830-tól az 1840-ki országgyűlés berekesztéséig terjed: az a dicsőség és bámultatás ideje.

A második korszak a Pesti Hírlap megjelenésétől kezdve a grófnak mosonyi követté választatásáig nyúlik: ez a kifejlett nagyság és félreértetés, a cassandrai szavak és népszerűtlenség hét kínos, de maradandó becsű éveit foglalja magában.

A harmadik korszak pedig az utósó rendi országgyűlés megnyitásától Széchenyi szerencsétlen betegségéig, a pozsonyi képviselőház tereméből a döblingi gyógyintézetig vezet: ez a hazáért megtört szív martyrologiája.

Tekintsük át mindenik korszakot főbb eredményiben, a tárgyilagosság szigorával, részreahajlatlanul és hidegen.

Mi sem Széchenyinek, sem political elleneinek néni akarunk ügyvivői lenni, midőn történészei lehetünk.

E szerep eléggé magas arra nézve, hogy könnyelműen föl ne áldoztassék. —

Első korszak.

A Hitel, egy lángésznek ragyogó és szabálytalan mivé, egy higgadt tervű agitátornak a lelkesedés és költői képzelem virágai közé takart vakmerő kezdeményezése, az eszmékben s később az institutiókban nagy forradalmat idézett elő.

A főbb emeltyük, mellyek által az ó statusnézetek egész szerkezetét féketolta s új irányoknak nyitott tért, igen egyszerűek de óvatosan kiválasztottak valának.

Némelly, többektől sejtett, de még eddig senki által el nem mondott vagy legalább eléggé nem indokolt tételből állottak.

Összevonom azokat néhány sorba.

Széchenyi megtámadta a magyarországi feudális birtokrendszert, mely a tulajdon valóságos eszméjével ellenkezik; melly-nél fogva a fekvő vagyon sem értékben sem jövedelemben nem növekedik, sem el nem adható, se be nem ruháztható: következőleg a birtokost, a helyett hogy védné, sülyeszi, a helyett hogy szabaddá tenné, bilincsbe veri s hozzáláncolja a szegénységhez és előítéletekhez.

Megtámadta az adóssági törvényeket, a csalóknak vagy roszfizetőknek kedvező magyar pörrendszert, és az úgynevezett nemesi szabadság alapjait tevő IX-ik titulusnak részint kinövéseit, részint kizárólagosságát: — ezen kártékony toldalékait a szintén kártékony hűbéri birtokjogoknak, mellyek a személyi és vagyoni hitel teljes tönkretételét bevégezvén, a magyar nemest a szabadságróli hazug álmok közt a világ legfüggőbb és legtehetlenebb lényévé változtatják.

Megtámadta a robotrendszert, melly a nemzetetől nagy összeget majdnem olly eredmény nélkül fecsérrel szét, mintha egy országnak kötelessége volna millió kezek által fél óv alatt egy óriás gödröt ásatni, a következő félévben megint bétöltetni, és ezen bőségszűrészt szünetlenül azon derült arczzal végzeni, hogy valami kincsaknát mível, mellyből pénz és kényelem serked.

Megtámadta különösen a közlekedési eszközöknek jobbágmunkán nyugvó rendszerét, melly által mindig sárba sár fog fektettetni; megtámadta az országos vonaloknak is megyei kézben tartását, mi miatt a kiállítási erő és forgalom örökre pangani fog s kijelölte a centralisatiót a közlekedési vállalatokra nézve, mint a siker egyedüli eszközét.

E pontok által Széchenyi hadat izent az egész múltnak.

Ostrom alá vette „a régi magyar szabadság“ fogalom-összevét.

S a magányjog körüli agitatiót a radicalis reformok felé irányozván, a kérdések természetes összefüggésénél fogva, az alkot-

mányt a régi sarkeszméken, mellyeken nyugodt, azon esetre, ha izgatásai a kedélyekben gyökeret vernek, végtére is fenntarthatatlanná tette.

A Hitelnek új aerat kelle nyitni, mihelyt a kormány a megkezdett eszmemozgalmat csirájában el nem nyomja; vagy az óinegygöződések az ellentállásban elég rugonyossággal és a történeti tér védelmében eléir mondatbőségéről fel nem bírnak.

Széchenyi, hogy czéljaira a lelkesedés zászlója lobogtassák a fiatalság és erély képviselői által, a könyv izgató tartalmán és virágos írmodorán kivid, két jól kiszámított és csábító kiindulási pontot állított föl.

A kornak, mellyben a Hitel megjelent, éppen ellenkező vala meggyöződése mindkettőről.

Az akkori közvélemény kétség alá sem hozta, hogy a kormányban fekszik hátramaradásunk oka és e miatt az ellenzéken kívül lehetetlen másként munkálni a haladásra. Széchenyi ezt határozottan tagadá, s helyébe merész dialecticájával a következő elvet igtatá: ha magunkat, ha a jogviszonyokat, mellyeknek változtatása tőlünk függ és a birodalmi érdekekbe nem ütökzik, gyökeresen reformáljuk, megmentve és felvirágozva leérni a haza.

Ezen új nézet, melly egészen ezélszerű, de csak félig volt igaz, lefegyverző a mindenek előtt nyugalomra vágyó kormányt, fölviányozta a becsszomjas egyéneket, felelőssé tette az ország jövődjéért a hanyagot és torhát, élénk mozgalmat támasztott a kedélyekben és az eszmék iniciatíváját visszaadta a gondolkodni merő nemzetnek.

Továbbá a Hitel megjelenésekor! közvélemény kétség alá sem hozta, hogy a magyar dicsősége a múltban van, híre Mohácsnál elenyészett, a nemzeti nagyság az életbül a historia régi lapjaira költözött, s most már mi, mint nemzet, a télre hajló kor hideg, ködös és egészségtelen végnapjait éljük; szerencsések, midőn a régi századokra visszaandaloghatunk, boldogok, midőn a szűk jelenből a leélt idők emlékei közé menekülheténk. — Széchenyi ezen enerváló s a lélek rugonyosságát megtörő nézet ellen tiltakozott. A nemzet valódi dicsőségére sehol nem talált a múltban;

a nemzet fiatalságán kívül semmi egyébre a jelenben. A históriát megkicsinyíté, hogy a múlttól elvett súlyt a jövőre vesse, s hogy a koporsóról az életre, a tettek nyomozásáról a tettek végrehajtására fordítsa a közfigyelmet. — Soha eszme nagyobb benyomást nem tón a kedélyekre, mint Széchenyinek következő állítása: sokan azt mondják: „a magyar volt;“ én azt hiszem: „a magyar lesz.“

A nagy izgatónak illy véleménye egy szerencsés inspiratio volt, eszélyesen fölhasználva.

Egyébiránt a Hitel írója maga sem vala még akkor állításával tisztában.

Sejté, hogy igaza van; de a mit bebizonyításul használt, plágium.

Benthamból kölcsönözteté. A francia viszonyokról mondott eszmék voltak majdnem lefordítva, csakhogy szent Lajos helyett Nagy Lajos, XIV. Lajos helyett pedig Mátyás király iktattaték ama sorok közé, mellyek megmutatandók, hogy a múltban valódi nagyság sehol sincs, s így a jövődtől lehet mindent várni.

A fajunk ifjúságáról elmélet tehát igen ingatag lábon állott; sőt az, mire támaszkodék, nem is láb,— kölcsönzött mankó volt.

De a nemzet erőtlől pezsgő része szentírási ígének vette a jóslatot: „hogy a magyar lesz.“

Az epedést a nemesebb kedélyekben tettszomj váltá fel.

Ezen eszme: „a magyar lesz“ az erély; a „magyar volt“ a csüggedés.

S az idő bebizonyította, mit Széchenyi nem tudott.

A magyar „fiatal nemzet lőn“ vagy mert az vala; vagy mert egy lángész által annak kiáltaték ki.

És teljesült a költő szava:

„Mit dem Genius steht die Natur in ewigem Bunde:

Was der eine verspricht, leistet die andre gewiss.“ —

Meg vagyok győződve, miként a két új állítás nélkül: hogy t. i. hátramaradásunk oka nem egészen a kormányban, de magunkban fekszik, és csak magunk által szüntethetik meg, — s hogy a magyarnak valódi nagysága a sorstól ezentúlra van fon-

tartva: Széchenyi Hitele az eszmékben soha azon forradalmat, melyet előidézett, nem támaszthatta volna.

Különben is Kossuth tévedett midőn hívé, miszerint a Széchenyi által hirdetett eszmékre el volt készülve a közvélemény.

Taglaltam a maga helyén és igazi mértékére visszavittem az országgyűléseknek és a rendszeres bizottmányi munkálatoknak hatását a reformkérdések előkészítésére.

Valóban e hatás parányi volt.

Az ellenzéki szellem erősítette az önálló gondolkozást; de táplálékkal nem látta el.

S ha úttörői valának Széchenyinek, azokat ama szegény és nyomorral küzdő férfiakban kell keresni, kik szintén hitték, hogy a magyar nyelv nem „volt“ de „lesz;“ kik lemondva az élvezet örömeiről az eszmék örömeit keresték és teremtettek irodalmat közönség nélkül, harczoltak a neologismusért majdnem csak magok által kölcsönösen olvastatva és midőn már lőn közönség, melly az írói fáradozásokat méltányolni kezdé, az elismertetés e bátor kezdeményezőknél többnyire csak emlékeiket jutalmazhatta.

Késésgkívül a nyelvújítók voltak a politicalai újítóknak előkészítői.

Ők termékenyíték meg, ők tették a változtatásra hajlékony nyá, s az új eszmék földolgozására alkalmassá a szellemet.

A győzedelmeskedő neologismus magával hozta szükségét és diadalát az állami és társadalmi reformoknak.

Széchenyi előde Kazinczy volt.

A Hitel hamar gyűjtött proselytákat; de inkább az eszme, mint a hatalom emberei közt, inkább a tanhelyeken és a nagyobb városokban, mint a régi politicalai pártoknál és a vidéki nemesség soraiban.

A falun megégették e könyvet az apák, míg a tanodákban fiaik áhítattal olvasák.

A régi táblabíró parasztlázítónak és birtokrablónak hitte Széchenyit de a tiszteletbeli aljegyző és a fiatal ügyvéd a haza megváltó,

A reactió, azaz a nemesi rendnek, az akkori hivatalos or-

szágnak számszerinti nagy többsége, az első ügyvivőt Széchenyi reformeszméi ellen az oppositio sorából nyerte.

Gróf Dessewffy József kiadta Taglalatait; utána vagy vele majdnem együtt megmozdultak az ó-rendszer kisebb tekintélyű pártolói is, és csakhamar a Hitel ellen egy egész kis irodalom támadt, ismeretlen vagy alig ismert nevekből.

Kérdeztetek s faggattatok Széchenyi, mint Uriel Acosta a zsynagoga és traditio tanárai által. A hajtekerceses s parókás vádlóknak Talmudjok volt Verbőczy; doctrinájok a pecsétetes levelek, az ősi kiváltságok és a történelmi jog.

Miként a megrendített ó-fogalmak és a még formulázatlan új korszükségek közti harcokban, többnyire szükkéblűség jellemzi a fenállónak hőseit, illoyalítás az eszmemozgalmak kezdeményezőit: — úgy történt a Dessewffyvel folytatott polémikákban is.

Széchenyi a „Taglalatra“ a „Világ“ című vastag könyvvel felelt.

A reformátor kevesellé, hogy megczáfoltassék bírálója; levérni, megsemmisíteni akarta azt. Dessewffy, az országgyűlések és a tudományos világ tiszteletben álló férfja, nemcsak kiforgatva lón nézeteiből, mi helyesen történt; de egyszersmind véleményei miatt nevetségessé és gyűlöletessé téve, mi sem a szőnyegen levő kérdésekre nézve szükséges, sem a jövő tekintetéből hasznos nem vala. S ha igazságosak akarunk lenni, be kell vallanunk, hogy a tekintélyek kíméletlen ledorongolása, és azon gyöngédtelen, azon személyeskedő vitatkozási modor, melly nálunk később lábra kapott, melly a nézetek szabad kifejlődését majdnem lehetetlenné tette, s a szenvedélyek tajtékával mindent beborítván, soha és semmi tárgyban a hideg megfontolásra kedvet és alkalmat nem engedett: — ismétlem, e szenvedélyes modor, mellyet Széchenyi később annyira kárhoztatott, a „Világ“ nagy hírű írójában talált egyik fő kezdeményezőre.

Különben a „Világ“ Széchenyinek legjobb és legdiadalmasabb míve volt.

A Hítel alapeszméinek nagy bejáratot szerzett a közvéleménybe.

A stabilismus tanait fölforgatta, a haladás barátait merészebbekké tette, a kételkedőket a reform ügyéhez vonta, a félénkeket elnémítá.

„A Világ, így kiált fel egy akkori bírálója, előhírnöke a tűzoszlopnak, mely minket magyarokat egykor a terméketlen és sötét pusztából az ígéret földére vezetend; a Világ első derengése a ragyogó keleti csillagnak, mely a hatalom embereinek és a népek utat mutat a megváltó felé; a Világ egy fénytorny, mely vigasztaló sugárait messze kiküldi és irányt jelöl, midőn a viharos éjben megtörhetetlen talaját a hullámok siker nélkül ostromolják.“

Széchenyi e második munkájában a „Hítel“ eszméinek fejtegetésén kívül az egyesületi szellem terjesztése, a magyar nyelv diplomáciai jogkörének szélesítése, az intelligenciai mozgalmak centralisálása és azon központosítási irány mellett agitál, mely a közlekedési vonaloktól kezdve, az anyagi haladás minden főbb fonalszárait, Budapestre, mint Magyarország szívébe gyűjtse össze, s onnan terjessze ki rendszeresen.

Csakhamar elkészült, bár a sajtó által későn tétetett közzé Széchenyi harmadik munkája, a Stádium, mely berekeszti az általános political reformokra vonatkozó izgatásainak cyclusát.

Azontúl Széchenyi csak egyes kérdések felett szólal föl, vagy pedig, miként political pályája második korszakában történik, a nem maga idejében és veszélyes modorban gyakoroltnak hitt agitációk ellen folytat háborút.

A Stádium, ellenkezőleg mint a Hítel és Világ, rendszeres könyv s egy fonalszálból van leszöve. Írmodora pongyolább; de logicája szigorúbb és előadása kevésbé áradózó.

A közlő országgyűlés teendőjét jelöli ki.

Kézikönyve a radicalis reformoknak, mérséklett és csábító külsőbe öltöztetve.

Alapja Bentham utilitási elve, mellyet Széchenyi már a Világban az értelem, az ítélőtehetség és a képzelem minden virágaival megkoszorúzott.

A Stádium a legmesteribb dialecticával törekszik bebizonyítani és többnyire be is bizonyítja, hogy a reformok, mellyek általa, mint halaszthatlan teendők, ajánlatba hozatnak, nemcsak a hazának, nemcsak azoknak, kik a régi rendszer megbukásával jogokat nyernek, de a mi a fő dolog, még azoknak is, kik a jogokról lemondanak, gazdagodására nagy mértékben fognak hatni.

A Stádium el akarja hitetni, s többnyire erős okokkal, hogy minden általa megtámadott előjog eldobása, a kiváltságosoknak, kik eldobják, egy-egy szép összeg pénzt dug zsebébe.

E könyv vitatja, hogy a reformok iránt tulajdonkép egész Magyarországon még a legközönyösebbek azok lehetnének, kiknek jelenleg semmi joguk nincs., és a haladás leghőbb pártolójának, ön hasznukért, épen azoknak kell lenniök, kik az előjogok birtokában vannak.

A Stádium alapeszméje: a radicalismus, a fekvő vagyon és a szabadalmak tulajdonosainak meggazdagítása.

Előáll Van Peng — van a mi peng — egy óriás vagyonú hollandus, kitől a bene possessionatus táblabíró kölcsönözhet, vagy a kinek jószága egy részét, hogy a többbit investíálhassa, el is adhatja.

Van Peng úr eszményképe az iparnak, a vállalkozási szellemnek, és a hitel után sóvárgó pénzes zsákoknak.

Van Peng ellensége a régi birtokrendszernek s azt minde-nütt korholja, szidja, nevetségessé teszi.

A bene possessionatus táblabíró, bármint rimánkodik, a kegyetlen Van Peng úrtól zálogra, sőt perennalis fassióra is igen keveset kap: a kölcsönről pedig, melly által tündér-kertté varázsoltathatnék az aviticum mocsárja és homokja, a hideg hollandi vagy nem akar épen semmit tudni; vagy pedig a kamatra nézve olly Shylok, ki a szegény táblabíróból nemcsak egy font húst szándékozik kivágni, de minden vérét uzsorában követeli.

Azonban a hangulat és szerep rögtön megváltozik, mihelyt a táblabíró az előjogokat és a Titulus nonust a haza oltárára kezdi lerakni.

Van Peng tüstént a legnyájásabb férfiú, a mint az ó-birtokrendszer, a mint a kopott kiváltságok és a függő pecsétetes levelek tartalma egyenként föláldoztatik, örömtől sugárzó arczal kiáltja: most száz procenttel, most megint száz procenttel, Tnost újra száz procenttel adok többet a tekintetes ur birtokáért; most már kölcsönzők a beruházásokra mérsékleti kamattal, most olcsó kamattal, most már a legolcsóbb kamattal, ... ah! istenem! már egészen szolgálatjára állok és ön a legszerencsésebb halandó, mert a haza boldogítója lett és mellesleg mégis gazdagodott.

Ez a Stádium izgatási modora.

Benne a mély felfogás, a valóságos érdekek bölcs taglalata, szövetkezik az ígéretési árveréssel.

Az a mit a gróf capacitatiónak nevez: *capacitatio* a főszmékre, ámítás a kiszínezésre nézve.

Ha hatni akart az ó-fogalmak megingatására, e czélt elérte; ha hitte, hogy az ő *capacitatio*jában nincs az elméknek olly lendület, a kedélyeknek olly irány adva, melly midőn az alkotmányos formák lassúsága által föltartóztatnék, végre a Kossuth jelszavát, hogy t. i. a nemzet nem kér, de követel, magától kitalálandja: ha ismétlem Széchenyi azt hitte, hogy Stádiumában a hideg számítás nem változott egy nemévé a képzelem általi agitációnak: akkor, nézetem szerint, igen kevésre becsülte saját fényes és szemképráztató *dialecticáját*.

A Stádium másik, sokkal lényegesebb hibáját, más alkalmommal taglaltam.

Elmondám t. i. hogy a gróf csodálandó ügyességgel és elmélyességgel indokolta az egyes reformkérdések sürgetősségét, hatását az államra és anyagi hasznait az egyénekre; azonban mellőzte a részleteket, mellyek útján indítványa, jogösszegünk történeteseti előzményei közt létesítendő. Csinált elvtörvényeket, három vagy négy sorból állókat.

E modornak hatását a későbbi évek eszmemozgalmaira föl-tártam.

Azon reformok, mellyeket Széchenyi a Stádiumban, ezen be nem végzett munkában, a nemzet első teendőiként jelöl ki, s

melleknek fejtegetésére körülményesen kiterjeszkedett, a következők hozassék be a hitel emelésére aváltó jog; az ősiség és a fiscalitás töröltessenek el; mondassák ki a nem-nemesek szabad bir tokszerezhetési joga s a haza minden polgárainak törvény előtti egyenlősége; a nemtelenek válasszanak magoknak megyei pártvédet, kik a tagosítási és arányosítási pörökben érdekeiket a földesur ellenében képviseljék; a házipénztár és az országgyűlési költségek terheinek hordozásához mindenki birtokaránylag járuljon; a fő közlekedési vonalok az országgyűlés által jelöltessenek ki, s létesítésükre és főtartásokra szintén mindenki egyenlőleg ad özzé k; végre a monopóliumok, vagy más szavakkal a regálék, a czéhek és limitatiók töröltessenek el.

Látható, hogy a közjogi reformokon kívül, csak az erőltetett örökváltáság kérdése az, melyet az 1847-ki országgyűlésig az ellenzék által sürgetett korigények közül, Széchenyi már a Stadiumban, mint mellőzhetlen teendőt, nem indítványozott: sőt a regálék megváltása vagy eltörlése a forradalom alatti idők parlamentarizmus vitatásai közül is kibontakozott; a czéhek a februári napokat régi szerkezetükben túlélték, és az ősiség a vele kapcsolatban álló fiscalitással együtt csak elvileg van most is eltörölve, vagy sajátlag eltörölve sincs, hanem megingatatték.

Széchenyi nagy, de a nemzetélet egész történelmi múltjával összeütköző reformjai, hihetőleg eldöntő hatást nem gyakoroltak volna a közvéleményre, ha ő nem bir olly szokatlan ügyességgel, előrelátással és mélységgel az egyesületi és vállalkozási szellem fölébresztésére.

A mi politicusaink soha eléggé felfogni nem tudták az anyagi mozgalmak hatását az eszmék fejlődésére; nem értették azon csodálatos erőt, azon büszke önértékelést, melyet egy mindenben hátramaradt és sokáig pangó népben az első siker, az első látható, megmérhető, kézzelfogható eredmény okoz, ha közaka-

rattal létesült, vagy azok kezéből jön, kik egy szebb jövőendő előhírnökeiként léptek föl.

Aztán, miként az új vallás kezdeményezői, nem az eszmék, liánéin a csodákban hit által szerezték a proselytákat; szintúgy valami kitűnőt, valami felötlőt, valami olyat, melly a képzelődést foglalatoskodtatja, és a szokatlan dolgok teljesítése által gerjeszt bizodalmát, szeret a nép első reformátoraiban látni. — Illyek a nagyobb szabású anyagi vállalatok.

Kétségkívül Széchenyi pártolói közöl, ha nem is az értelme- sebb, de a számosabb rész, midőn merész reformjait megpen- dité, vagy charlatan tervkészítőnek, vagy álmodozó szobabölcs- nek tartotta volna őt, ki az életet a cifra elméletek drótsodro- nyán akarja mozgatni: ha anyagi vállalatának rendkívüli sikere, nem hirdette volna, hogy a mihez nyúl, annak okvetlenül léte- sülni kell.

Olvassa el akárki a gróf elleni polémiákat s látni fogja, milly kevesen merték az ő reformeszméi ellen fölhozni: ez theoria, ez nem megy az életben, ez impracticus nézet, ez kivehetetlen, ez ábránd, ez utópia. S pedig minden újítót illy állítások szoktak elhalmazni és leverni.

S miért történt e kímélet? Miért vetette el legerősebb, sőt egyetlen fegyverét a régi rendszer, midőn Széchenyi által ostro- mlatott?

Mert az anyagi vállalatokban szerencséje, mert a kivitel kö- rüli ügyesség megdöbbenett és bámulásra ragadott mindent.

Hamar vált nevetségessé, őt nem olyannak tartani, ki a mit akar, végre is tudja hajtani.

Az előállítási practicus modor kezességet ígért a jogviszo- nyokra vonatkozó reformeszmék életrevalósága iránt is.

Bármint fáj a táblabíró szíve Széchenyi indítványainak hal- lására, nem bátorkodott mondani: ez legfelebb szép theoria; mert félt, hogy válaszul fogja nyerni: bízzák csak reám, majd eligazítom.

A politika megdönthetlen aphorizmája: hogy a fonálló akkor már erkölcsileg megbukott, midőn a reformokra, mellyek he- lyébe lépni akarnak, nem sütheti a kivihetlenség bélyegét.

A statusquo, mikor megtámadóját a tettek és előállítás emberének kénytelen hinni, többnyire aláírta saját halálos ítéletét.

És kétségkívül Széchenyi p. o. az ősiség népszerűtlenségére legalább annyit folyt be az előállítás terén szerzett hírnevének, és azon hitnek, hogy ő kiválólag gyakorlati eszű férfiú, varázshatása által, mint a Van Peng úr szájába adott ragyogó és meggyőző, számokon épült és mégis némileg mystificáló okoskodásai útján.

Egyébiránt a milly mélyen értette Széchenyi a magányjogi változtatásoknak alig észrevehető, de biztos működését az alkotmányos élet és állami formák átalakítására; szintűgy tudta fölszámítani az anyagi vállalatok erkölcsi eredményeit, és hatásait a közszellem emelésére. — E rendszeretlennek látszó agyban, minden organice függött össze.

„Ha, így szól Széchenyi Magyarország kiváltságos lakosaihoz intézett rövid röpiratában, — ha örökké egyedül nemzetiséget, vallást, coordinatiókat pengetünk, miknek, ám-bár előmenetelünk alapjai és ekkép szent ihletéssel ápolandók, azért nemzetünkre mégis csak közvetve s idővel lehet teljes idvességű hatásuk; ha az elvkérdések mellett nincs kellő figyelmünk a jelenre, a mai napra, s mind arra, mi úgyszólván bőrünkre és csontunkra ég; ha nem teszünk hasonlólag kellőt és czélszerűt mind annak életbeléptetésére, mik nélkül olly aggasztón sinyliink, minők például, a közlekedések, tanodák, hitelintézmények: akkor, oh akkor sokban a legdicsebb nemzetiségi s alkotmányi elvdiadal is bizony egyedül közönyös-kebelre talál, sőt még émelygést is okoz, vagy boszantást gerjeszt. Mert inig emberek vagyunk, általában véve még a legmagasb, legszemlembib dolognak is csak úgy van jó illata, köz kelete s tartós divata, ha nincs az elizetlenítve mindazon anyagi életjavak, sőt életszükségek fejletlensége vagy aljasléte által, mellyekkel, bár akarjuk bár ne, meg nem szűnő érintkezésben vagyunk. Úgy, hogy bármilly különösnek látszassák is ezen állítás sok előtt, bizony nem hiszek én ott nagy, általános, magasztos és kivált tartós szellemi kifejlést lehetőnek, melly a nagy közön-

ségnek nedv és vérébe menne át, legyen az aztán bár vallás, nemzetiség, alkotmány vagy bármilylly nemű erkölcsi haladás dolgában: hol minden jobb közlekedések s kiviteli csatornák, könnyű kereset, gyakorlati kiképzésre czélzó intézetek stb. híja miatt, a haza olly testhez hasonlít, mint a millyet gutaütés környez; hol ekkép, midőn minden pang, minden dermedez, természet szerint alig van egyén, kit felette égetőleg ne sújtana a legközelebbi életszükségek fejletlen léte s ki ehhez képest — mert hiszen meg nem szünőleg kénytelen küzdeni azok némi pótlására — magasb és tartósb szellemi fölhevülésre lenne hajlandó vagy csak képes is.“

Széchenyi, értvén a közlekedési reformok és iparvállalatok erkölcsi és szellemi hatásait, öszhangzásba akarta hozni az anyagi javításokat az elvkérdésekkel, a kézmunkát és gőzerőt a nemzetiség és alkotmányos lét fejlődésével.

Nagyszerű, de óriás nehézségekbe ütköző terv.

A kiállítási erőkből politicalai erőket készíteni, és mind a politicalai, mind a kiállítási erüket a nemzetiség számára lefoglalni: valóban ez a legszedítőbb eszme, s mégis Széchenyi által alakot, életet nyert s győzedelmei csak Kossuth hatalomra jutásával, szűntek meg.

Már a Világ közzétételekor, mint látszik, a gróf tisztában volt az anyagi vállalatok körüli terveivel, s felfogta azok jelen-tekenységét.

Csodálatos gyorsasággal nyúlt a létesítéshez.

A magyar tudós társaságot, a casinót és lóversenyt, miknek még azelőtt adott életet, új és szintén eldöntő hatású kezdeményezések váltották fel. Egész sora a gazdaszati, ipari és közlekedési föladatoknak mozdíttaték elő, egyletek, részvénytársulatok, és kereskedelmi vállalkozások által; — mellyeknek indítványozója, létrehozója, éltető szelleme Széchenyi volt.

Az ő neve csakhamar a siker kezességévé lőn.

A nemzetben felköltött egyesületi és vállalkozási erő minden nyilvánulása, legalább tíz év alatt, kizárólag a gróf személyében öszpontosult.

Pártolásától függött az eredmény.

Nézetei határoztak a teendők sora és fontossága lelett.

Tekintélye megdöntött minden ellenkező) irányokat.

Ő vált az előállítási tér autocrátorává.

És politikai pályájának ezen befolyásos korszaka alatt Budapest fényben, gazdagságban, kiterjedésben olly óriásilag kezdett emelkedni, mint csak Amerikának szerencsés városai szoktak.

A közlekedési nagyobb vállalatok megindulának. S a dunai gözhajózás és a budapesti lánchíd által Széchenyi Magyarországot az európai polgárisodás részvényesei közé lajstromozta be.

Egyetlen hón ápolit terve volt, melly a viszonyok szirtein, bár nem egészen, de nagy részben hajótörést szenvedett: értein Budapestnek a fekete tengerrel szoros és élénk összeköttetését, a megtisztított és szabályozott Dunán.

A mi e részben eredménydús történt, a mérnöki kitűnő munkálatoktól kezdve az aldunai sziklák szétrepesztéséig, s a Széchenyi nevét viselő pompás szirtutakig; az, a kormány érelyes pártfogásán kívül, a gróf lángeszének, ügyes tapintatának és ernyedetlen munkásságának emléke: a mi pedig a végeredményt lehetlenné vagy aránylag csekélylyé tette, az, az európai viszonyokban, a török birodalommal kötött diplomacai szerződésekből s e szerződéseknek olly alkalmazási módszereiben feküdt, mellyeket részint előre meggátolni, részint később kiegyenlíteni az osztrák ministerium őszinte és kitartó fáradozásainak sem sikerülhetett.

Széchenyi kettős megtámadása, a tettek és eszmék általi rendszeres ostrom, néhány év alatt hátrálásra, sőt teljes visszavonulásra kényszerítte a status quo csökönös pártolóit. A régi rendszer kialakítást nem tűrő vezérei, zászlóartói, hírnökei, paizs- és podgyászvivői, az egész avasdi párt, nagy és kicsiny ügynökeivel együtt odahagyta az irodalom csataterét, ritkán fogadta el a keztyűt a megyegyűléseken és csak a hutalom legfelső régióiban remélt még segédet és támaszt.

Széchenyi népszerűsége a diadal-tropheumok által mindig magasabbra emelkedék.

De e népszerűségnek — ha nem csalódom — más alakja volt, mint a közelebbi idők alattinak.

Az kevésbé vala szenvedélyes, kevésbé követelő. Inkább karolta át az eredményeket, mint az egyént. Inkább hódolt az eszméknek és a sikernek, mint magának Széchenyinek.

A népszerűség nem mondotta neki, mint később Kossuthnak, vagy mint egykor Villeroy marschall az erkélyre lépő francia királynak: uram! a kiket magad alatt látsz, a kik ezenként tekintenek reád föl, mind rabjaid és várják szeszélyedet, hogy teljesítsék.

E nemű szolgálai vagy őrvöngő bálványimádást a tömeg nem mutatott soha Széchenyi iránt.

Felsőségét elismerte, útmutatásait követé, intéseit meghallgatta, nem engede a haladás előharczosának homlokára virágfüzér helyett töviskoszorút tétetni, inkább bízott benne, mint hitt a gyanúsítóknak: — ilyen vala Széchenyi népszerűsége.

A lázas, a mámoros, a bachánsnővé változott népkegy, melly ölelései által kedvenceire is rálehelte az ittasságot: akkor még nem vala nálunk olly ismeretes, mint utóbb.

És Széchenyi sok bámulót, sok követőt, sok erélyes védelmezőt számlált maga körül; de vakimádókat és fanatisált eszközöket jóval kevesebb mennyiségben, mint tetteinek és iratainak a sajtó útján megjelent sallangos, fölcsigázott s ömlengő marasztalásaiból gondolni lehetne.

Itt kell még említenem, hogy már közpályájának első korszakában is többször vala népszerűsége, bár mulékony, de erős rázkódásoknak kitéve.

Aztán midőn hatása legáltalánosabbá vált, emelkedék az ellenzék sorából versenytársa, kivel őt a közvélemény minden kielégítő ok nélkül párhuzamba akarta tenni, hogy legalább egy arasszal megrövidíthesse: mintha magasságától tartott volna, mintha befolyását unni, vagy rettegni kezdené.

Wesselényi Miklóst értem itt.

Az 1833-ki és az 1834-ki kolozsvári országgyűlésen Wesselényi, mint parlamenti szónok, méltó elismertetést nyert: sőt az ellenzék vezetőjévé lön, úgy a Deák föllépéséig Pozsonyban; mint, kivált a pártszenvédelek elmérgesedése után, az erdélyi törvényhozás és megyei közgyűlések termeiben.

Wesselényi kitűnő jellem s talentum volt; de a történész alig fogja valaha átlátni, hogy miért hasonlíthaték a kortársak által Széchenyivel akként össze, hogy az utóbbi veszítsen.

Pedig ez megtörtént.

1833-tól fogva 1836-ig rendes vitatkozási tárgy vala: hogy a két magasztalt tekintély közül, mellyiké a belátás, a hazafiság és a státusbölcsesség babérja?

Széchenyinek szélesebb és mélyebb; Wesselényinek lármásabb, újongatóbb s kardcsörgetőbb népszerűsége volt.

Kossuth az uralkodó nézeteket e két férfiú pályájáról gyönyörűen összeállította.

Soraiban éles észszel és híven van visszaadva a kor véleménye Széchenyiről s Wesselényiről; de hogy aztán e vélemény maga éles elmét tanúsít-e és bűn-e? az, nézetem szerint egészen más és sokkal kétségesebb kérdés.

Én, a hely szűke miatt, Kossuth igen érdekes rajzának csak néhány alapvonásait idézhetem.

„Huzamos időn át — így szól ő — két jeles hazafi vezérlé a javítási párt közvéleményét. És e két nevet, miként egy volt tiszteletünkben, úgy elvek iránt is egybefoglalók. Azonban vettük észre, és lehetetlen volt észre nem vennünk, hogy a két vezér egy idő óta nem karöltve jár s útjaik mindinkább szerteágoznak. Egyes részletekben a siker Széchenyi mellett volt; de valának sokan, kik úgy vélekedtek, mikép e részletek olly üdvösségre, minő a magyarnak kell, hogy boldog legyen, vezetni soha sem fognak, ha elsőséget vívnak ki magoknak az elvek fölött, miket a közvélemény Wesselényiben személyesít. Es a fejlődő nemzeti értelem gyakran veté föl vitatás kérdéséül: mi a különbség a két hazafi tervei közt? Természetünkhez tartozik, hogy ha egyszer kérdés támad az ember keblében, a felelet is elkövetkezik. — így erednek a pártok a politicában. Kik az

őszinte kérdésre önmagoknak őszintén megfelelnek, kiknek meggyőződésük van, képezik a pártok gyűjtő magvát, mellyhez aztán sok vak utánzó, sok szennyes érdek és sok salak is csatlakozik. — És mondák az emberek: Széchenyi vagyonság útján akar vezetni közszabadságra; Wesselényi pedig a közszabadság útján vagyonságra. Amaz ezt tartja: legyünk csak gazdagok, a szabadság majdan elkövetkezik. Emez viszont: csak szabadok legyünk, a gazdagság majd önként eljő. — “

Kossuth a két eszme különbségét és egymástól mindinkább eltávozó irányait az akkori kor embereinek fölfogása szerint fejtegetvén, végre a Wesselényit pártolók nézeteire veti a nagyobb súlyt, a következő elmefuttatás által: „Nem mutathat nemzetet a história, melly gazdagság által jutott volna el szabadságra, de mutat sokat, melly gazdagság által ős szabadságát elvesztette. Már Cato mondja: *Timeo ne divitiae magis nos ceperint, quam nos ipsas.* Csak olly gazdagság nem veszélyes a szabadságnak, melly a nemzet erkölcsi és anyagi tehetségének szabad kifejlődéséből szabadon fejlett; az, mit a kegyelem nyújt, mi jogok árán vásároltatik, tartós jólétet soha sem szül: s így mindenek előtt ójuk meg a szabadságot, a melly már van, mert a mit itt veszítünk, azt békés úton vissza nem nyerjük tán soha is. És azért jogainkból semmi áron! S míg tehát itt egy részről mindig örködünk, más részről emeljünk a szabadság sánczai közé mindig többeket. A szabadság nem veszít, im megosztatik, sőt mindenkor nő és erősödik. Midőn ezt tesszük, az anyagi fejlődést is legsikeresebben mozdítjuk elő; mert ha igaz, hogy csak azon jólét tartós és állandó, melly a nemzetből fejlett ki önkényt és szabadon: a szellemi érdeket kell fejteni, hogy a jólét kifejlődhessék önként, szabadon. A szabad szellem csodákat mivel az anyagon is. Ez az ut igaz nehezebb és akadékosabb, indulatot és féltékenységet költ fel ellenünk: de a jog maga nem lesz áldozat. S ha gyöngék vagyunk, ha a szabadságot védeni, fejteni tehetetlenek: inkább akármí, mint testi jókért nyakunkba rázott szolgajárom.“ Igaz, hogy e párhuzam von van Kossuth által ecsetelve; de szintén az is igaz, miként alig lehet alaptalanabbul fölvenni két

tekintélyes egyén állását a politíca nagy kérdéseinek irányában, mint a hogy a kortársaknak, kik illy párhuzammal megelégtültek, sikerült.

E szerint t. i. úgy látszik, mintha Wesselényi a közjogi reformok mélyeiben búvárkodni tűzte volna feladatul ki, s mintha ő lett volna csordultig teli azon eszmével, hogy az ország boldogságának alapja az, ha minél inkább közeledünk az általános szavazatjoghoz; mert a szabadság mindenkor nő és erősödik, ha a votumok szaporodnak.

E párhuzamból úgy látszik, mintha Wesselényi az alkotmány újítgatásai és szabadság nagy elveinek beoltása által akará vala a statusquot megváltoztatni, a magányjogi régi viszonyokat lehetetlenné tenni, a pörfolyamat feldönteni, a hitelt megalapítani, és az anyagi javításokat előidézni.

Wesselényiről látszik ez így, ki az országgyűlés coordinatiójától, sőt a házszabályok készítésétől kezdve, minden indítványtól, melly közjogi változtatásokra vonatkoznak, különösen irtózott, s még a városok rendezését sem igen kedveltette.

Valóban bő költészeti érre volt szükség, hogy illy tulajdonok fedeztessenek föl Wesselényiben.

De hasonló eredetiséget tanúsít a párhuzam másik fele is.

Szerinte Széchenyi olyan materialista, ki mindig „panem et circenses“ után jár, ki egy sybaritai kényelemben hiszi rejleni a függetlenséget, s ki nem kételkedik, hogy minden forint, akármiként szereztetik meg, egy lap a szabadság könyvéből, és a zsidók gazdagsága a szabadság összes' doctrináinak díszes és illuminált kiadása.

A párhuzam e bölcsesége azon férfiúra vonatkozik, ki olly mélyen fogta föl a magányjog és anyagi kérdések befolyását az állam sorsára és formáira; ki vállalatait a szellem emeltyűjévé tette, ki semmihez nem fogott, mellynek erkölcsi osztaléka nem vala; ki a lánczhíddal a vámmentességet buktatta meg; a közlekedési eszközökkel a nem-adózást kívánta földönteni; az associatiókkal a politicalai eszmék központosítására működött; a magányjogi változásokkal az aristocratia kizárólagos befolyását támadta gyökerében meg; számos kísérleteivel egy különálló ma-

gyar finansziái rendszert létesítésére törekvők, és a munkás-ság minden terén fajunk megmentése után, második vezércsillagául tűzé ki: „hazánknak ingadozás nélküli átvarázsolását egy elkopott, félig meddig feudális, félig meddig alkotmányos szövvényből emberhez illő és minden álfénytől kitisztult képviseleti rendszerre.“ —

A ki Wesselényi és Széchenyi közt az utósó különbségeket akarja keresni, inkább onnan indulhat ki, hogy Wesselényi a régi alkotmány védelmi positióit kívánta híven megtartani és félt a köz- és magánjogi nagyobb reformoktól mind addig, míg Austria absolutisticus irányúnak marad, s míg az örökös tartományok is alkotmányt nem nyernek.

Ellenben Széchenyi szükségesnek tartá, hogy azt „Austriávali vegyes házasság“ alatt is folytonosan és azon eszközök által, mellyek lehetségessé teszik, gyűjtsük anyagi és erkölcsi erőnket, reformáljuk viszonyainkat olly téren, hol legtöbb eredménnyel lehet; neveljük értelmi súlyunkat; egyesítsük a néposztályok érdekeit; s úgy igyekezzünk alkotmányunkkal és anyagi előállítási tehetségünkkel gazdálkodni, hogy hangadók lehessünk a birodalomban minden nagy fordulatpontnál, s akár az absolutismus, akár a szabadság uralkodik Bécsben, mi helyzetünk sajátságaiából a legtöbb kamatot legyünk alkalmasok hazánk számára kivonni.

Így jellemzetté magát a két férfiú politicalai iránya.

E nemű volt köztök az utósó különbség.

De a kortársak, kiknek okoskodását Kossuth összeállította, úgy látszik, inkább szerették az antithesiseket, mint az igazságot; örvendettek ama fölfedezésnek, hogy Széchenyi az anyag embere, Wesselényi pedig csupa szellem.

Holott ha saját keblök hangulatát megvizsgálták volna, könnyen kitalálhaták, miként Wesselényinek csak azért volt zajosabb népszerűsége, mert még akkor a sérelmi kérdések kedveltebbek valának, mint a reformok, s bár a haladás szükségé nem fogadtatott, mégis egy meddő vagy csekély sikerű sérelmi ügy több kedélyben rengette meg a részvét húrjait, több agyban látszott előlegesebb fontosságúnak, mint a vámmmentesség el-
törlése, vagy a törvény előtti egyenlőség kihirdetése.

Wesselényi fontosságát később politicalai üldöztetése is nevelte.

Mert a haladás elleni szélső párt gróf Reviczky bukásával a magyar kormány élére jutván, érdekeit erélyes eszközök által hitte előmozdítandónak.

E reactio kevés tekintetbe vette a formaságokat. Általában határozottabb színezetű és merészebben experimentáló volt, mint nálunk addig szokás vala.

Olly elfogatások, olly közkeresetek fordultak elő, mellyekből aztán népszerű sérelmek támadtak és az alkotmányoslet legbálványzottabb eszméi melletti szónoklatokra nyitottak tért. A felségsértés kérdései új definitiók alá jutottak. A bírói hatalom bepöröltetett a közvélemény és elvádoltatott a törvényhozás előtt. A szólásszabadság kérdésében Magyarország egész constitutiója látszott egy koczkavetésre föltéve.

Természetes, hogy a kedélyek szokatlan ingerültségbe hoztattak és Diogenes lámpájával kellett minden pártban a mérsekleti emberek után nyomozni.

Széchenyi, ki nagy ezéljait a szenvedélyek szürkületében is örökké szem előtt tarthatta, épen azok nagysága miatt, — Széchenyi, kiben a merész izgató súlyegyenben tartatott az csélyes országiár és a ravasz tervkészítő tulajdonai által: a lázos küzdelmek alatt léleknyugalmát megtudta ótalmazni. S valamint a kormány törvénytelen eljárásai ellen hatálylyal szólalt föl: a börtönbe zárt Kossuth családjának segedelmezésére ezereket irt alá; és Wesselényi megszabadításáért fáradságát szívesen snem siker nélkül ajánlotta: szintúgy munkált arra is, hogy az ellenzék a szélsőségeket kerülje, túlélés eljárási modorát szeliditse és óvakodjék olly lépésektől, mellyek, az erőtan szoros törvényei szerint, nem az önkény, de a szabadság bukását vonnák magok után.

E közvetítő szerep őt igen megfoghatólag gyakran hozta az uralkodó véleményekkel feszült állásba, a tömeg a szélsőbb színezetii hazafiaknak pályáját kísérte lármás „ovatiókkal“, a sajtó néha aggódott a gróf nyers hangján, mellyel az ifjúság apró rakoncátlanságait megtámadta és a színházi karzat füttyei ellen pánczélos és sisakos cikkekét irt: — de ezen rövid, sőt több-

nyire kedélyes neheztelések daczára is, a közvélemény tisztelettel volt Széchenyi iránt s az ő népszerűsége csak a felszínen vala megingatva; benn pedig a magyar nemzet tudalmában, benn, a nép szívének fenekén, még a közelismerés szilárd és jólvédett alapjain nyugvók.

Illy helyzetben találta Széchenyit az 1839-ki országgyűlés, mellynek megnyitása előtt a szólásszabadsági sérelemből támadt ingerültséghez, új forrongási anyagot dobott a váradi püspök a vegyes házasságokban! papi állás megtagadása által.

Leírtam Széchenyinek befolyását ezen zivatarral kezdődő és véletlenül földerült országgyűlés szerencsés fejlődésére.

A sérelmek a kormány terhes compromissiója nélkül orvosoltattak, és a reform az igazgatás jelszavául fogadtaték el. Az ellenzék le volt csendesítve; Széchenyi, mint a haladás képviselője, nagy diadalt nyert; a kormány régi emberei megkiméltettek; a conservatív párt új sarjadéka, melly az átalakulási rendszer eszméitől nem idegenkedék, élén a lángeszű Dessewffyvel, a politikai befolyásra nagy tért nyert: szóval minden pártárnyolatnak, bár különböző, de elég oka volt a megalégedésre, s innen magyarázható ama lelkesedés és rózsaszín szemüveg, mellyen át kezdettek még a higgadtabb, még a kojjelenségek által magokat megcsaladni nem engedő emberek is, a jövőre tekinteni.

A túlhívékenyek, a túlremélők sorába esett még a hideg szenvedélyeket és a pártok állhatatlanságát ismerő Dessewffy és Széchenyi is.

Érdekes olvasni e két mély ész felszínes csalatkozását; érdekes látni, hogy gyakran a legszélesebb tapasztalás sem ótalmaz a pártok természete iránti tévedésektől.

Dessewffy így szól: „A múlt országgyűlés végével bizonyos kölcsönös jó akarat szállá meg a különböző vélemények képviselőit. Sok hónapos küzdelem után bámulva láták magokat a népszerűség emberei igen közel állani az addig ellenpárt egyes tagjaihoz; a képzelt ellenségben barátira találtak; látták, hogy az is azon munkál, mit ön-keblök óhajt: a kibékülésen, a bizalom helyreállításán. És egyszerre nagyobb vonzódást érzettek

ezekhez, mint sok mások iránt, kik még akkor is új táplálékot adának az ingerültségnek. A szent ügyeket megérdemlő és megnyerő a gondviselés pártolását, s így sikerült néhány becsületes embernek homályban és fény nélkül nagy nehezen helyre hozni a bizodalját, mit mások nagy robajjal és csillogva megrontottak.“

Dessewffy tehát az állami hatalmak és politikai pártok közt helyreállított bizodalomról, saját személye iránt pedig az ellenzék vonzalmáról álmodozott, épen azon nagy küzdelem előestéjén, mellynek csatanapja alatt a pártok mély gyűlölete közt ő nyerte a legtöbb, a leghalálosabb sebeket.

Dessewffy nyugodtan hajtá le fejét egy tűzhányóhegy tövében, épen midőn a látacsatornáit ki akarta nyitni.

És Széchenyi?

Ő, a vallásos érzelmű férfiú, így fogta fel az 1839-ki országgyűlés végét és a bekövetkező korszak kezdetét: „Országgyűlésünknek végszaka az idők hosszú folyamainak azon pillanataihoz tartozik, mint Párisnak a szövetségesek általi legelső bevétele, mikor t. i. a földi dolgok úgy annyira bonyolódnak egybe, mikép emberek befolyása nem sokat nyom többé és az istenek közvetlen beavatkozása veszi kezdetét. Tanúja voltam mind az egyik, mind a másik nagy eseménynek. S tisztelet, becsület és hála mind az akkori, mind a mostani vezetőknek: de valamint ott, úgy itt is kívülről és belőlről annyi következetlenség, annyi hiba követtetett el, mikép csak egy hajszálon függött, hogy Franciaországból ismét ki nem separtettünk; szinte egy hajszálon csak, hogy most Magyarországon *re infecta* Pandora szelenczéjű provisoriumnak nem indulánk. És alkalmasint el is szakad ezen hajszál, ha nincs a nagy idők könyvébe írva: „A népek árja le fogja dönteni a felhőkbe emelkedő bálványt“ ha nincs a nagy idők eseményeiben kijelelve: „Élni fog a magyar még“.— Sokan akkor, mint most, újabban is előbb a növekedő bajt kölcsönösen egymásra háriták; alig mutatkozott azonban égi segítség, a legkisebb is rögtön a maga személyében kezdé tisztelgetni a nagy orvost. Rám más benyomást tőn, és más érzeményeket gerjesztett a két felette nevezetes eseménynek fordulata. Vala-

mint Páris falai közt, úgy Pozsonyban az országgyűlés végkiszöbén is minden csepp-véremben azt sejtém, lelkem legbensőbb mélyében tisztán azt érzem, hogy láthatatlan hatalmak vezetnek, s köztünk a legnagyobb sem sokkal egyéb már, mint engedelmes eszköz magas kézben. Sok tudom kaczag vagy szánakodásra gerjed illy fellengős állításnál; mert sok csak azt foghatja meg, mit kezével érinthet. És akkép nem hiszi, nem látja: milly szoros egybekötötetésben vagyunk, s kell lennünk mind anyagi mind erkölcsi tekintetben a nagy egyetemnek anyagival és szellemivel, s hogy épen ellenkező nem volna megfogható, mikép t. i. mint elszigetelt, nem is képzelhető „valami“ minden anyagi és szellemi kapocs nélkül a nagy természetnek egyedül mi tolnánk számkivetettjei, minden összekötötetés nélküli lényei... Most már az utósó országgyűlés óta egészen új időszak derül hazánkra. El van döntve, hogy haladnunk kell. Megsemmisítve van azon pompás, jóllehet értelem nélküli szójárásnak varázsa, miszerint a magyar alkotmánynak épületéből egy morzsát sem kellene megrendíteni, nehogy romba dőljön az egész. El látszik határozva lenni, hogy nem 24 órai felfogásokként fognak a hazai hajó repedései betömetni ezentúl, míg azalatt újak és újak támadnak szüntelen; sem nem fog egy tökéletes rendszer, az annyiszor hallott „systematicae, systematicae“ tana szerint az országgyűlésen több száz szónok ékesszóllásai közt felvéteni: de a helyett kevesebbek által fog előleges és elégséges súrlódások után valami kielégítő rendszer készülni, s végkép részletekként a sokaktól megvizsgáltatni, belybenhagyatni, javítatni, félrevettetni, sat. Hatalmasok, a királyi székhez közel állók lépnek hazánk legjobbjaiktól üdvözelve a nemzetiség és alkotmány szent mezejére, és ekkép nem vagyunk ezentúl mi nélnínyan alacson állásban közlegénykedők kénytelenek, nemzetiség és alkotmány dolgában, dagály és orkán ellen, úgyszólván horatius-cocleskedni erőnk fogytáig; hanem olly önálló egész testületektől hordozott zászlók után indulhatunk, mellyeket sem a nyugoti sem a keleti szél állásukból ki nem forgat. S mi ezeknél még sokkal több, hazánk némelly leghűbb, de egyszersmind legegészségesebb velejű fiai fölfogván nemzeti létünk diagnosi-

sának megváltozását, bátran kimondák, és e szerint cselekednek is, hogy az agitationak szüksége ideig óráig megszűnt.“

Milly ragyogó remények valának a Széchenyiéi! S nem annál megfoghatlanabbak-e: mert hazánk legpracticusabb agyvelejében rajzottak föl, s mert alapjok nem a pártok szenvedélyeinek belső csillapulásán, de egyedül néhány párttekintélynek rövid coalitioján épült?

Ha nem lett volna a nemzet a provisoriumnak s az alkotmány felfüggesztésének szélén; ha a kiengesztelési eszméknek diadala nem vala Széchenyi előtt is — ki a békítésben nagy szerepet vitt — csupa véletlen; ha e véletlen siker valósággal nem ébresztette volna fel benne a mély hitet az isteni gondviselés rendkívüli közbevegyüléséről: szóval, ha azon ritka eset nem került elő, midőn Széchenyinek meleg, szenvedélyes, és zsarnokság alatt tartott szíve a hideg ész fékét szétszakítja: akkor ő megemlékezett volna, miként az első francia forradalomkor a pártszónokok székeiről gyakran felszökeltek, hogy egymást megöleljék, megcsókolják, de ezen érzékeny összeolvadásoknak a következő napon már a réginél erősebb gyűlölet vetett véget; akkor ő, mint lélekbúvár, belátta volna, hogy a forradalom alatt és az agitationalis időkben egyaránt, a pártok természetének lélektanában fekszik e jelenet, s ellenkezője csak láthatatlan hatalmak által, de nem az emberi szív útján törhetnek.

Mert a régi, a nemzedékek óta egymással harczoló pártok meleg barátsága nem octroyroztathatik parlamenti pártszerződések szerint. Erre több kell a főnökök közti áldomásivásnál; több kell egy színpadi, vagy színpfal megetti ölelkezésnél.

A hagyományos pártok összeolvadása nem lehetetlen — hiszen az első angol forradalom után megtörtént: de illy kézfogás csak rendkívüli viszonyok közt és ez ország egész közvéleményének újjáalakítása által létesül. A nemzet meg szokta kísértetni ezt a nagy pillanatokban; de a közönséges idők és a közepszerű veszélyek a történelmi pártoknak egymástóli távolságát lényegesen nem szokták megváltoztatni.

1840 pedig a provisoriumtöli minden félelmek mellett, csak nehéz, de nem kétségbeejtő korszak vala.

A második család, mellybe Széchenyi az 1840-ki országgyűlés kedvező kimenetele által sülyedt, az, hogy miután, „némmel leghübb és legegészségesebb veleü honfiak kimondák, miként nemzeti létünk diagnosisa megváltozván, az agitatio szüksége ideig óráig megszűnt— ezen interdictum következtésében a szétterjedt izgatási hajlammak valósággal vége fog szakadni.

Minő tévedése ez, az erök súlyát mérlegre vetni szerető elmének! Pedig akár bucolicai epedéssel mondjátok:

„Claudite rivos pueri, sat prata bibere!“ akár Neptun redőkbe szedett homlokával kiáltásatok:

„Motos praestat componere fluctus:“ séma kérésre sem a parancssóra nem hallgatnak a kicsiny és nagy ambíciók, kik hirüket és kenyérüket az izgatástól várták, s annál kevésbé hallgat a közvélemény, melly mindig szent eszméket köt a mozgalomhoz, mellyet elfogadott.

Széchenyinek, ha nem jött mámorba a pártvezérek közeli-tésének ephemer sikere miatt, be kellett volna látni, hogy sokkal könnyebb egy agitationalis politicát megindítani, mint megállítani.

Ezen tévedésekből, Széchenyinek ezen előlegezett örömeiből, ezen hitelre vett és jókor elköltött reményeiből folyt, hogy ő a Pesti Hírlap első számai által véletlenül és erősen meg lón rázatva.

Második korszak.

A Pesti Hírlap szárnyra-kelésekor Széchenyi és a közvélemény már észrevehető távolságban állottak egymástól.

A gróf reform-nézetei és a kor törekvései közt olly hézag támadt, melly nem nyelte ugyan el e nagy hazafi iránti kegyeletet; de nehezíté az ő hatását a jelenben, s ha nem is szakította meg, csakugyan mégis gátolta azon rokonszenv fejlődését, mellynek derült és meleg légköre nélkül a lángész és szeplőtlen

hazafiság legdicsőbb terményei sem bírhatnak eléggé életvidor és dús tenyészettel.

Az ellenzék t. i. már a megyegyűlések nagyobb részében uralkodott a más pártok fölött, s a hol kisebbségben is volt, a többség emberei nézeteiket mintegy szégyelleni kezdék és alázatos arcaikkal engedelmet látszottak azon vakmerőségért kérni, hogy többségben vannak. Ezenkívül a nővilágban, lovagiasabbaknak és érzetdúsabbaknak találtatván a jelszavak, mellyek az ellenzéki zászlókat díszesíték, lassanként a társas körökben is az ellenzékiek váltak a divat eszméivé, s a ki más nézeteket osztott, majdnem olly kellemetlenül érezte magát a salonokban, mint a régi parókás, hajtekerces, és rizsposos időkben azon szerencsétlen ifjú, ki elég ősök nélkül csúszott be és türetett el egy societásban, hová különben mind jó családunk szoktak üszgyűlni.

Ily körülmények közt természetes vala, hogy a közvélemény egészen azonosult az ellenzék nézeteivel.

Az ellenzék pedig, bár Széchenyivel harcziás lábbon nem állott, sőt őt bizonyos fictionál fogva egyik főnökének tartotta, mégis inkább ragaszkodók az 1831-ki, mint az 1841-ki Széchenyihez. Amazt szabadelvűbbnek találta, mint ezt; ezt következetlenebbnek és sokkal önfejűbbnek, mint a régi reformátor volt: ámbár közvetítő szerepe, melly hajlékonyságot és türelmet igényel, csak a közelebbi években kezdődött.

Némellyek Széchenyi jelene és múltja közt nagy ellenmondásokat véltek fölfedezni. E vád a sajtó által nem hozatott elő; de a kedélyekben már gyökeret kezdett verni, llégen democrátának, most aristocrátának hitték. És mondák a békétlenkedők: ő egykor ostora volt a csökönyös pártnak; most a meghasonlások alatt inkább látszik kímélni a conservativokat, mint az ellenzéket; most veszélyesebbnek tart egy túlzó, mint egy avas eszmét, s több élczet készít a bal- mint a jobboldal botlásairól.

Mennyi alappal bírt e vád? azért szükség röviden megvizsgálni, mert különben hiányzani fognak a fonalszálak, mellyek a „Kelet népét“ a „Hitellel,“ az izgató eszméit az ellen-izgatóéival összekötik.

Széchenyi több mint hét év leforgását nagy vállalatokkal, parlamenti és egyleti munkássággal, s aztán egyes politikai vagy anyagi kérdéseknek rövid röpiratok és hírlapcikketek általi fejtegetésével tölté be. A S t a d i u m után a korigények s teendőink cyclusára vonatkozó terjedelmes munkát nem adott ki. A Stádiummal általános izgatásait megszüntette.

Ezen hoszas idő alatt kétségkívül módosult részint a viszonyok változása, részint saját elmékedései, élményei és tapasztalásai következtésében politikai doctrinainak és törekvéseinek nem ugyan sark-eszméje, de néhány lényeges pontja.

Ő, mint a bevezetésben kimutattam, specifice magyar volt.

Országlári jellemének ezen főiránya az idők telésével mindig szigorúbb következtéségtben mutatkozott, s naponként több-több áldozatokat kívánt politikai radicalismusából.

„Volna egyedül alkotmányunk veszélyben, — így gondolkodott ő — vagy ha csak arról van szó, mikép kelljen azt tágitni, a lehető legtöbbré ruházni, nem volna akkor baj; lenne csak az kérdésben, mikép lehessen a lehető legnagyobb számot anyagiilag gazdagítani, könnyű lenne akkor minden; csak ne forogna egyéb fen, mint terjesztteni művészetet és tudományt, vajmi hamar érnénk czélt. De a magyarság terjesztése gyakran ellentétben áll az anyagi javak, s kivált a művészet s tudomány, de még némileg az alkotmány terjesztésével is.“

Ezen ideiglenes antagonismus, pályája kezdete óta szeme előtt lebegett ugyan Széchenyinek; de az egyes és apróbb részleteknek, — a mint mélyebben hatott izgatásai által a kedélyekre, s a mint a gyakorlati téréen nyomozhatta saját eszméinek hordirányát, — naponként szaporodniok kellett. Mert nincs ember, ki alapeszméinek utósó erezeteit mind áttekinthesse akkor, midőn szerintük kezdett munkálni; rombolva vagy építve, tördelve vagy támogatva a fenálló viszonyokat.

A nemzetiség és a szabad institutiók közti összeütközések súlygyenezése Széchenyit az említett hét év alatt a teendők sorának, a reformok mértékének és az átalakulásra vezető melék-eszméknek némi változtatására bírta.

Politicajának módosításai, mellyek kizárólag a magyar faj-

nak a haladási mozgalombani biztosítására valának irányozva, a következő pontokra vonathatnak össze:

Széchenyi meg volt győződve, hogy magányjogi indítványai, a Hiteltől a Stádiumig, a birtokviszonyokban olly mellőzhetlen változásokat idéznek elő, mellyek midőn a föld becsét, a földbirtokos hitelét és az ország összes értékét nevelik; ugyanakkor egyrésztől közjogunkban a democraticus elemnek fognak túlsúlyt szerezni; másrésztől a kikerülhetetlen birtok-krisisek és a fekvő vagyon gyors forgatása által az ország területének — ha ellenszer nem használ tátik — szembeötlő összegét idegen tőke-pénzesek, s nem magyar nyelvű iparosok kezébe szállítják át. Minthogy pedig a democratiát már elvből szükségesnek látta egy erős és tekintélyes felsőház által mérsékelni; a magyar nemzetiség érdekeire nézve pedig támaszt gondolt abban találni, ha az ösiség eltörlésének bizonyos határokon túl korlát vettetik: — e kettős szempontból kívánta, hogy megállapított mennyiségű hitbizományok továbbra főtartása és alakítása az angol rendszer szerint engedessék meg, s a felsőház főleg e hitbizományokra építtessék, mint Angliában. A mágnások táblájának illy coordinációját ő az alsó tábla reformjával egy vonalon szeretete volna tartani. Nézetéből folyt, hogy valamint a Hiteltől a Stádiumig, mindig az ösiség eltörléséről beszélt; úgy már 1840 körül csak az ösiség gyökeres módosítását kívánta.

Az ellenzék azonban inkább szereté a stadiumi szélsőbb, mint a későbbi mérsékeltebb indítványt: mert az utóbbi félszabálynak tartatott; mert Széchenyi és követői már rendkívül de-popularisálták a hitbizomány eszméjét; mert az ellenzék hitte, hogy a szabadságnak akkora olvasztó ereje van, miként terjedése miatt szükségtelen a nemzetiséget félteni; mert a történet-különben is azt bizonyítá, hogy a mágnások nem voltak különös őrzői a nemzetiségnek; mert még elvileg sem bizonyos a felsőháznak, mint institutiónak, szüksége; mert végre, ha a felsőház elvileg szükséges is volna, még el nem döntött kérdés: vajjon akár a nagybirtoki és születési aristocratiai, akár a magas censusi és plutocratiai alap helyett, nem czélszerűbb-e a

felsőház elemeit pusztán a választási módszerben, vagy élethozsai kinevezésekben keresni?

Az ellenzék illy indokokból reactionariusnak tartá Széchenyi újabb tervét.

Széchenyi továbbá meg volt győződve, hogy a magányjog mezején az elvek feletti izgatás befejeztethetik; mert már itt a reform szüksége mély gyökeret vert, s a további súrlódások nem az eszmék világát, hanem a szenvedélyek gőzét fejtenék ki. Eljött tehát az ideje, az izgatás helyett, a részletek formulázásának. És a reformok behozatalának fokozataira nézve a létező nagy érdekekkel transaotio megkísértésére van szükség. Különben az izgatások jogilag a tulajdon megrendítéséig, politaicilag a felső osztályok gyűlöletessé tételéig, nemzetiségileg a magyar érdekek föláldozásáig fajulhatnak el.

Az ellenzék nem hitte, hogy az izgatás a magányjogi kérdésekben már felesleges lenne; rémlátásnak tartá a tulajdon eszméjének megtámadásától! félelmet; olygarchicus hajlamnak tekinté Széchenyinél a felső osztályok melletti figyelmeztetést; nem képzelte a nemzetiséget olly gyengének, hogy ha az örök igazságon alapuló jogviszonyok haladék nélkül és együtt lépnének is életbe, azért az mély és veszélyes sebet kaphasson; s ha csakugyan a nemzetiség olly életerő nélküli, olly kizárólagos természetű volna, hogy e rögtöni változások által megsemmisülne, akkor különben sem lehetne azt enyészettől megótal-inazni.

Az ellenzék tehát illy szempontokból indulva ki, megint inkább kedvellette az 1831-ben izgató Széchenyit; mint az 1840-ben többé a magányjog körül izgatni nem akaró Széchenyit.

Széchenyi látván, hogy a közjogi reformokra már kedvező pillanatok nyíltak, azon kettős kívánatot állítá föl: miként az alkotmány sánczán kívül levőket rendre szükséges a sánczokba bevenni, szükséges józan fokozat szerint a rendi alkotmányból a képviseletire átmenni: de másfelől a magyarosítás körüli agitatókat pihentetni kell, és a mi nyelvünknek diplomaticai polezra emeléséből még hátra van, azt csak az érdekek szorosabb összesimulása után leend czélszerű intézkedés alá venni;

mert, ha nemzetiségünk kérdését mindig közvetlenül toljuk elő, akkor az idegen ajkúak visszahatása consistentiát és olly súlyt nyerend, melly idővel veszélyes rázkódásoknak teheti ki az államot s fajunk buktatására használtathatik föl. Széchenyi, a specifice magyar, mint óvakodó és előrelátó státusférfit, e politicával a háborgó fajok lecsendesítésén kívül még azt is elérhetni reméllé: hogy valamint a magányjogi kezdeményezések által lehetett a közjogi statusquo átalakulását előkészíteni; valamint a közlekedési és anyagi vállalatok indirecte a nemesi adó- és vámentességek sorsa felett határoztak: szintúgy lehetséges, sőt könnyű leend a magyar nemzetiségnek egyfelől a közlekedési vonalok hálózata és ipar irányainak kijelölése; másfelől a közjogi formáknak terjesztése által olly hódításokat és felolvasztásokat tenni, mellyek maguktól idézendik elő a magyar nyelv diplomaticai állásának teljes kifejlődését.

Az ellenzék helyeslé Széchenyi tervének felét, hogy t. i. az alkotmány sáncaiba be kell a kívülállókat venni; de nem tartá szükségesnek a magyar nyelv még hátralevő positiót el nem foglaltatni: mert a horvát és tót zajongásokat kevés belterjvel bírónak és követeléseikben igazságtalanoknak hitte; mert a múltban nem látott a magyarok által elkövetett semmi olly hibát, mi az idegen ajkúakat visszahatásra izgathatta volna; mert egy közigazgatási nyelv nélkül lehetetlennek tartotta kormányzását; mert hitte, hogy ezen természetes igazságot az idegen nyelvűek hamar be fogják látni; mert meg volt győződve, hogy a magyar ezen határvonal szükséges folyadékain túl úgy sem kíván a nyelvterjesztésbe elegyedni; mert, végre, nem kételkedett, hogy a szabadságnak olly olvasztó ereje van, hogy mihelyt mi alkotmányos jogokat nyújtunk, tüstént megszűnik a nyelv elleni mesterkélt reactio és az idegen ajkúak sietendek érdekeiket a szabadság és magyar nyelv érdekeibe olvasztani. S így minden egy nagy öszhangzásban fog végződni, ha a magyar nyelv közigazgatásivá tételére még hiányzó lépések el sem napoltatnának.

Végre Széchenyi, bár a Stádiumban csak a megyei és országos pénztár közös hordozása mellett agitált, és e terhekben is

csupán akkor akarta részeltetni a nemességet, midőn e pénztárakra nézve a felelősség életbeléptetik: később, t. i. 1840 körül politikája e részben merészebb irányt vett.

„Kész vagyok, így szólott, aránylagosan minden közterhekben osztozni. S értsük egymást; nem bizonyos terhekben egyedül, mint például a házi pénztár viselésében, hanem kivétel nélkül minden lehető terhekben, s nem szabad ajánlkózasként egyedül, do törvényes kötelességileg; s mi több, a rám vett adónak mire fordítását sem kívánom ellenőrizni mindaddig, míg a polgár és pór illyesből ki van szorítva. Mert egyedül nem-fizetési ürügynek tartom, s nem egyébnek mint hypocrisisnek ezen sokszor hallott szójárást: szívesen adózom, ha felelős a ministerium. Mi más szavakkal nem egyéb ezen álarczba takart syllogismusnál: „A ministeriumot papiroson tán igen, de gyakorlatilag feleletteher alá nem vehetjük. Minthogy tehát illyes mai körülményeink közt életbe nem fog lépni: ám pengessük csak szép hanggal, hogy édesörömet mi is viselnök a közterheket, mint a polgár, mint a pór, mint a zsidó, csak felelettel tartozék a minister, és ekkor a liberalitás nemcsak legszebb, de ugyancsak constitutionalis szagában állunk a többség előtt.“ — Illy olcsón, sőt ingyen én legalább nem kívánom bitorolni a liberalitás színét. De midőn soha sem kívánok és nem fogok dolgozni a restért, és szerzeményeimet mindenki ellen erőm szerint védendem, a haza terhét testvérileg vagyok kész hordani hazám minden szülöttjeivel, és mindaddig legkisebb feleletteher kívánása nélkül is, míg az ő adójáról sem számolnak. Legyünk ebben tökéletesen egy lábra állítva, s azt hiszem, semmi sem fog testvéri s nemzeti egybeolvadásunkra sikeresebben működni. Különben is az ellenőrség csak akkor léphet életbe s igazi gyakorlatba, mikor nemcsak egy része a nemzetnek, de a—tói z—ig az egész nemzet követel az adónak mire-fordításáról számadást.“ — Széchenyi ezen nézete mellett is, tekintve a nemesség előítéleteit, s tartva magát azon szabályhoz, hogy a körülményeket a mint vannak, úgy kell utilisálni, hajlandó volt az adózás kicsiny mennyiségét, vagy egyes nemeit is, mint egy nagy kötelezvény előpénzét elfogadni. Ő e részben O’Connellel tartott,

ki sokat követelvén, a keveset sem utasította vissza. Bizonyosan senki nem törekedett többféle utakon és bárminő lealkuvás mellett is, a szűzvállakat a közteher alá vonni, mint a gróf. Ő a különben makacs egyéniség itt engedékeny és alkudozó vala. De ezen simulékonysága mellett is, helyén lenni tartá, elmondani, miként a felelősség hiánya miatti nemadozásban testvértelenséget lát, s azonkívül, még rász politicát is, mert épen azon elv diadalát hátráltatja, mellyért küzd, s mellyért minden áldozatokról beszél.

Az ellenzék Széchenyinek ezen új látpontjait szintén roszbaknak tartá, mint a Stádiumban foglaltakat. Az ellenzék akarta a házi pénztár hordozását, mint a Stádium akará; de felelősség mellett, mint a Stádium kívánta. Az ellenzék és Kossuth tiltakozott a házi adó napirenden léte ellen, és különösen tiltakozott a nemességnek bármi részvététől a közterhekben addig, míg a jövedelmek és a kiadásokróli számolás alkotmányos elve kiviatni nem fog.

És így régi nézeteinek ezen módosításában sem találkozik Széchenyi az ellenzék pártolásával.

Szóval: minden összeütközés esetében az ő 1831-ki nézetei legyőzték a közvéleményben a későbbieket.

Mínthogy pedig e differentiák rendre már kezdették magukat a Pesti Hírlap megjelenése előtti időkben kiütni; azért mondom, hogy midőn Kossuth a hírlapirodalom terére fellépett, már Széchenyi és a közvélemény észrevehető távolságban állottak egymástól, s a hézag, melly az ő reform-tervei és a kor törekvései közt támadt, többé könnyen betölthető nem vala.

Egyébiránt, a gróf politicájának általam néhány főszempont alá sorolt módosításai tették a Pesti Hírlap 18. száma ellen kiadott „Kelet népének“ doctrinalis részét; valamint szintén, az ellenzéknek rövidbe foglalt nézpjontjaiban vannak többnyire összeszorítva azon argumentumok, mellyekkel Kossuth „Felelet gróf Széchenyi Istvánnak“ című munkájában a Keletnépének doctrinalis részét megczáfolni igyekezett.

Most e vitatárgyak felett hideg vérrel Ítélnünk, s a nélkül, hogy Széchenyit minden tévedésektől fölmenteném, bátran

állíthatom, miként az ő véleményváltoztatásában — ha t. i. annak akarjuk nevezni — nem visszaesés látszik, mint 1841-ben hitték, hanem inkább érettség és óvakodás.

De semmi sem volna fonákabb felfogás, mint Széchenyinek Kossuth elleni harczát, mellyet a „Kelet népében“ megkezdett, doctrinák iránti tollvitának tartani.

„A politicalai munkák jellemét — így szól Dessewffy Aurél — s erkölcsi jelentőségét bizonyos időpontban legjobban elhatározza az általános benyomás, mellyet az elmékben hátrahagynak. Így van az a „Kelet népével.“ — Számos olvasói közül hányán emlékeznek vissza az autobiographiára, melly b. Eötvös szép szavai szerint, annál inkább vala mellőzhető, mert fővonásai a nemzet szívében a hála betüivel vannak bevésve? Ki tudja még, a mit a gróf a házi- és hadiadóról mond? Ki beszél az indítványozott Wallhalláról? Mind ezek már most kevés hetek múltával feledve vannak. De arra az egész ország emlékezik, az még ma is hangosan kong a fülekben, azon benyomást lelkében mindenki megőrzötte: hogy egy nagy hazafi, hogy gróf Széchenyi István, veszélyt, nagy és fenyegető veszélyt látott a Pesti Hírlapban; hogy ő, kit a nemzet eddig haladásai egyik legmerészebb zászlósának hitt, felriadt a Pesti Hírlap működésén, s félretéve minden egyéb tekintetet, rákiáltott a nemzetre: „vigyázz, őrizkedjél, itten kár és vész környezi létedet.“ — Feljajdulás a legőszintébb hazafi kebel fenekéről; aggodalomteli intés a tiszta öntudatában bizakodó nemzethez: ez azon jellem, ez azon jelentőség, mellyet a „Kelet népének“ a közvélemény s minden olvasók belső érzése elejétől fogva adott; keveset figyelve, miként a felriadás kitörései kímélőbbek, az intés szavai kevésbé keserűk is lehettek volna. E színben kell méltányolni a „Kelet népét,“ mint egy nagy magyar aggodalmainak őszinte kifejezését; nem mint önállásu munkát, nem mint politicalai elvek és rendszer kézikönyvét.“

Dessewffynek teljes igaza van.

E kérdésen dől el: jó politicus vala-e akkor Széchenyi, midőn minden népszerűségét, mellyel sokat használhatott volna, a közvetítő szerep előnyeit, mellyek a pártszenvedélyek feszült küzdelmei alatt is tetemesek lehettek volna, kockáztatá azért: hogy a közvéleménytől fölkarolt, az ifjúság által bálványozott, és három évi börtönszenvedések miatt a nép kegyeletében szédítő magasságra emelt Kossuth eljárása ellen kimondhassa határozott kárhoztatását?

E kérdésen dől el a bekövetkezett eseményeknek legalább egy része iránt a felelősség is.

Ha a Pesti Hírlap szerkesztőjének politicáját csekély okból vagy szenvedélyből vádolta el Széchenyi a közvélemény előtt: akkor ő másodrendű státusférfiúnál alig volt több. Mert a ki kicsiny tekintetekért saját befolyásából, akár a belátás akár a léleknyugalom hiánya miatt, sokat kockáztat, jó hazafi, jó keresztyén, hasznos polgár, szép szónok és szorgalmas író lehet ugyan; de nagy jellemű országiár nem: valamint viszont az sincs hivatva kitűnő szerepre, ki fontos okokból hideg közönnel és egész összegben nem tudja magától eldobni a népszerűséget.

Ha továbbá a Pesti Hírlapban Magyarország második nagy agitátora Kossuth Lajos csupán azon eljárást követte, melyet az ő előde, hazánknak t. i. első agitatói'a, Széchenyi István, vagy követett, vagy izgatásai miatt a megváltozott idők daczára is, a szenvedélyek természeténél fogva mellözhetlenné tett: — akkor kétségkívül Széchenyi erkölcsileg felelős a Pesti Hírlap irányáért is, s legfelebb a felelősség mértékéről lehet szó.

Dessewffy Aurél, kit eszméinek élessége és szabatosága miatt sokszor kellett idéznem, így okoskodik: „A különbség végetlen az anyagi és szellemi világ közt. Amabban tudományos szabatosággal lehet kiszámolni az erők hatását; mellyeket használunk. A gőzmozgonyban bizonyos mennyiségű kőszénnek és víznek, egy bizonyos tudva lévő hatás felel meg. A mag, mellyet őszkor elvetünk, tavaszkor kel ki. De a hol eszmék é~ indulatok forognak fen: ott illy tudományos bizonyosság túl-

fekszik a gyarló ember láthatárán. Innen van, hogy a felhevülés, melyet az agitátor ébresztett, más irányt vehet, tovább terjedhet, mint kezdője akarta. Az eszmék, melyeket a messze jövő számára hányt el, szaporán kicsirázhatnak, más tisztátlan elemek keveredhetnek hozzájuk a vegytani atyafiságok törvénye szerint; s mint a betegségben a consensus által: úgy a szellemi térén is olly szenvedélyek fejlődhetnek ki a társasági testben, melyekről a megindító nemis álmodott. Nincs olly bölcs, ki a politicában a biztossági szelepet (Ventillt) már feltalálta volna. Az agitátorok tehát csakhamar elsodorva látják magukat az ideák által, melyeket ébresztettek, felemészttve tanítványaiktól, mint Amerikában a vadaknál, hol a fiúk szüleiket agyonverik.“

Meghatók és lélektaniak ugyan Dessewify nyilatkozatai: de hibájok csak az, hogy a könnyelmű izgatások kárhoztatása helyett, kárhoztatják azon néha mellözhetlenné vált állapotot, midőn a nagy belátású férfiú is „alólról felfelé“ kénytelen változtatási eszméinek sikerét eszközölni; kárhoztatják a tyrtaeusi trombitát, mellyel ollykor egy alvó nemzetet kellemetlenül föl kell rázni, hogy az események ellen, melyek fenyegetik, harezra készülhessen; kárhoztatják a political orvostan azon gyógyszerreit, melyek egy halálos betegséget eltávoztatnak ugyan, de valószínűleg a testbe oltják a későbbi, bár kevésbé terhes, nyavalyák anyagait.

Dessewffy okoskodása szerint páleza van törve minden izgatás felett; az én nézetem szerint pedig azon állapotok fölött van páleza törve, midőn a legbölcsebb státusférfiaknak lehetetlen izgatókká nem lenni.

Dessewffy eszméit elfogadnám, ha Jakab angol király könyvét, mellyben a coeca obedientia kötelessége rendszerezte-tik, kiindulási pontul venném föl.

Dessewffy eszméit elfogadnám, ha azon prófétákra, kik az Izrael népe elsülyedésén jajgatva, nagy erkölcsi tisztulást és teljes szellemi átalakulást sürgettek, — szintén az izraelnép szokása szerint rádobnám a köveket, míg azok által eltemettetve vannak.

E két kiindulási pont nélkül nem merném állítani, hogy Széchenyi bűnt követett el, mert ismert viszonyaink közt, majdnem tíz évig főként agitátor volt: noha tudom, miként az izgatás által gyakran tisztátlan elemek vegyülnek az eszmék közé, sőt tisztátlan egyéniségek emelkedhetnek az állam felszínére; noha tudom, miként az izgatást soha sem lehet akkor megállítani, mikor a kezdeményező célszerűnek hiszi.

Itt tehát a kérdés csak az: vájjon Széchenyi mint izgató, nem tett-e oly hibás lépéseket, melyekből azon hibák, miket Kossuthban megtámad, szükségileg folytak? Nem adott-e oly lendületeket a közvéleménynek, miből ama lendületek, melyeket a közvélemény Kossuthtól nyert, csak corollariumként eredtek? S ha adott: lényegesek vagy másodrendűek, elhatározók vagy csupán hatékonyok valának-e ezen impulsusok?

A kérdés kedvetlen; de felelet nélkül nem hagyható.

Őszintén elmondom nézeteimet, érjenek azok, a mit érnek.

Széchenyi a „Kelet népében“ vádolja Kossuthot oly törekvéssel, melyet legrövidebben lehet kifejeznünk magának Kossuthnak a mágnásokhoz intézett ezen szavai által: veletek, ha akarjátok, nélkülötek sőt ellenetek, ha kell. — Kétségkívül c nyilatkozat majdnem annyira erélyes, mint az angol journalistáké, midőn a lordokat fenyegetik. Az tudva van, hogy 1841-diki viszonyaink tömörségben nem hasonlítottak Nagybritanniához, s minden képzelheti, miként néhol egy orkán nem árt, míg más helyett a szellő is ront. Azonban aránylagos gyöngeségünk mellett is a mord phrasisokat még el lehetett birni. Egyébiránt ha illy dorgálás Kossuthtól tapintatlanság volt — mit megengedek; — akkor az egyenesen Van Peng urnák a Stadiumbani szédelgős pénzsámításaiból folyt. Mert midőn, a különben rendkívül hasznos reformoknak óriás procentjei a bámuló táblabírák szeme elébe dobatnak; midőn a legnagyobb birtokosoknak legtöbb haszna bizonyítatik be a vagyónviszonyok átalakítása által: igen természetes, hogy ha az uradalmak tu-

lajdonosai késnek ezen jövedelmező újítások elfogadásától, az együtt érdekelt kisebb birtokosok néha elkiáltják: ha nem látjátok be saját javatokat, majd ellenetekre is fogunk titeket boldogítani, hogy magunk is boldogulhassunk. Szóval: az egész vád nem rendkívül fontos és Kossuth rá minden esetre válaszolhatta volna: hogy intése a Stádium szellemében történt.

Széchenyi több alakban kárhóztatja Kossuthot olly eszméért, mellyeket viszont legrövidebben kifejezhetünk magának Kossuthnak ezen politicalai aphorismájával: a nemzet nem kér, de követel. — Itt ismét bizonyos: hogy a nemzet követelhet. S csak az a kérdés: mit követelhetnek a nemzettel? s millynemű követelés válik a nemzetnek hasznára? Azonban nem vitatom, hogy 1841-ben s rendszerint máskor is, sokkal jobb kapacitálni az érdekeket, mint elhallgattatni; sokkal jobb a haladásra czimbalom-hanggal, mint doronggal nógatni; sokkal jobb édesgetni a tettekre, mint rettenteni a nemtevéésére; sokkal jobb meggyőzni az aggodókat, mind levoxolni. Ez a reform valódi útja; ez azon kellemes út, mellyen Széchenyi többnyire, bár nem mindig járt. De ha Kossuth a nemzet-követeléseknek szenvedélyes szójárásait használta, s ha ez hiba volt, az illető történetes szintén elmondhatja: hogy Széchenyi vala az, ki a vészharang szaggatott és idegrázó hangján hirdeté, miként nincs idő a késedelmezésre, bárkánk lyukas, a víz omlik belé, a magyar órái meg vannak számlálva. — Ha pedig a bárka lyukas, okvetlenül követelik egymástól a benülők a vízszivatyúzást, még pedig gyorsan. S ha hiszi egy nemzet, hogy órái meg vannak számlálva, ritkábban kér s gyakrabban parancsol, és nem rász szívből, de a sürgetőség eszméjénél fogva. — Szeretnék félre nem értetni. Csak azt állítom, hogy az agitatio nyersebb hangjára befolyt Széchenyi; de korán sem szándékozom állítani, hogy a Kossuth általi agitationak netalán hibás tárgyaira és hibás formáira hatott volna. Hogy a nemzet követelőbb legyen, erre ő is munkált; hogy rosztat vagy roszul követeljen: ezt nem mondá. Sőt az ő kezdeményezései többnyire czélszerűk és okosan vezettek valának.

Széchenyi esdckelve kérte Kossuthot, hogy inkább járuljon

az indítványozási düh és ide-oda kapkodás csökkentéséhez, mint a felszínes tervek nagy halmazának szaporításához. Mindenek előtt — így szólott — azt hiszem, nem kellene a dolgot pusztá véletlennek átengedni, s pillanati hevenyzések szerint cselekedni; hanem munkásságunkat okokra állítva, kimerített terv szerint volna illő és czélszerű reformainkat rendeznünk.“ — Az igaz — felelhetette volna Kossuth ezen szomorgásra — hogy most bőviben vagyunk a projectánsoknak, és a könnyű taligájú haladóknak, kik az úton, mellyen átnyargalnak, semmi nyomot nem hagynak magok után, egy kevés poron kívül, mit fölverték. Jól tudom: egyik banképületet akar csupa felhőkre rakni; a másik a házasságot kívánná megszüntetni; a harmadik minden tizenhat éves számára szavazatot sürget. S ha e tündérkertből szakított és az élet hideg földében meg nem foganzó indítványok, nem is lennének: maguk a gyakorlati téren mozgó javaslatok is nagy részben olly szétziláltak, olly halmozottak, annyira nincsenek a viszonyokhoz szabva, annyira nincsenek tekintettel a sorozatra, mellyben észszerűleg kellene a törvénykönyvbe s onnan a megyei vis inertiae rostája elébe lépniök: hogy magam átlátom, miként nálunk felette nehéz a nemzetet akkora rendszerességhez is szoktatni; mint a más nemzeteké; ámbár a népek soha sem szerettek igen rendszeresen élni. De a kapkodásnak, ezen többnyire ízetlen politicali kotyfolásoknak, a sok hivatás nélküli szakács az oka. A sok röktönzött szakácsot pedig, száz más okon kívül, azon elvtörvények is teremtették, melyek a Stádiumban olly könnyeden vannak odavetve, hogy minden ujonczegy óra alatt új tizenkét pontot vélt csinálhatni. Igen, ezen szabálytalan reformvágyat némileg segítette a nemes gróf tárgyalási módja is, melly valamint mély volt a teendők kiszemelésében, valamint alapos a kezdeményezett reform szükségének és hasznainak fejtegetésében; más felől szintolly kevésbé szeretett a törvény-históriai és foganosítási nehézségek tömkelegébe vegyülni, s oda is elvinni a kritika világító fáklyáját. E miatt aztán a közvélemény eléggé hozzá sem szokott a pártármányokon kívül eső akadályokban, és a kivitel föltartóztató erejében, bonyodalmaiban hinni. Ha tehát én, a nemes gróf utóda a nép-

vezérletben, — most elég nyugalmat és higgadságot nem tudnék a közönség hangulatába csepegtetni a haladási kérdések mikéntjére és egymásutánjára nézve, ezen hibáért az erkölcsi tulajdonítás egy részét rólam a nemes grófnak kell saját magára átvenni. Ezt követeli az osztó-igazság. — Ismétlem, ennyit méltán felelhetett volna Kossuth Széchenyinek.

Az elősoroltakban elmondám azon másodrendű és nem lényeges pontokat, mellyek a többi izgatásokban mintegy a Széchenyi izgatásainak folyadékai voltak, s mellyekért midőn ő Kossuthot vádolja, több vagy kevesebb mértékig magát is megrohathná.

Természetesen, az 1841-ki közvéleménynek élénknek, haladás után sóvárgónak, haladást sürgetőnek kelle lennie. Ezt minden józaneszű óhajtotta.

Majdnem kétségtelen továbbá, hogy az élénkség mellett türelmetlenség, a haladási vágy mellett kapkodás az eszközök után, a reformsürgetés mellett felszínes fogalmak a reform tárgyai felől, a vitatások mellett szenvedélyesség, a merész szó mellett a tekintélyek iránti ellenszenv, a törvényhozási kérdések körüli egyenetlenségek mellett a középnemességnek a magas aristocratia iránti haragja, és az elvharczok mellett a pártok gyűlölete vala háttérben.

Ezen kórjelenségek előidézésére pedig volt befolyással Széchenyi is.

Kétségtelen végre, hogy a Pálffy gróf reactionarius kormányzása, a nem eléggé indokolt politikai perbefogások, és a nem elég szigorral telj esített törvényszéki formásságok miatt támadt ingerültség, a tömeg kebelében az 1840-ki országgyűlés után is élt, s azon merészebb, azon ingerlékenyebb hangot tartá fon a kormány irányában, mellyhez már több mint négy évi keserűség alatt hozzá voltak szokva a pártok.

De ha megvizsgáljuk e kellemetlenségeket, kénytelenek vagyunk átlátni, hogy akármilly élénken színeztessenek ki azok, mégis nem többek és nem szorongatóbbak, mint szoktak lenni rendszerint az átalakulási idők fájdalmai.

A légkör az izgatások és reactionarius ellenmozgalmak heve

által meg volt melegítve, mint a nagy küzdelmek alatt mindenütt.

A pártok őszinte embereihez sok vakutánzó, sok szennyes érdek, és sok salak is csatlakozók: mint Kossuth igen bölcsen megjegyezte, s mint a világon mindenütt megjegyezhetik a szenvedélyes időszakok történetrajzolóit.

Itt tehát, ha nem is minden, felette sok függött attól, ki a pártok élén áll s kitől a közvélemény a határozó lendületeket veendi.

De Magyarországnak a Pesti Hírlap által, midőn a „Kelet népe“ megjelent, támadt már egy férfira, kit a népszerűség briaraeusi száz-karokkal átölelt, kire fordult Kárpátoktól Adriáig minden figyelő szem, s kitől a közvélemény kizárólag várta a haza újjászületését. —

Ezen tájékozás után hátravan, hogy a „Kelet népének“ legfontosabb szakára menjek át.

Széchenyi a „Kelet népében“ határozottan állítja, miként Kossuth a magyar nemzetet forradalom elébe vezetendi: ha vagy ő vissza nem lép a dolgok éléről, vagy a közvélemény tőle el nem idegenedik.

Harmadik alternatívát nem tett föl.

Állítása olly merész, hangja annyira a belső meggyőződésé volt, mintha egy egész nagy-összeesküvésitervnek lenne birtokában.

A táblabíró e vádon elcsodálkozék s midőn látta, hogy nem csak plena próba nincs, de semmi megmarkolható indicium sem hozatik. fel, Széchenyit rász májú embernek kezdé hinni, kinek egyéb gondolata sincs, mint hogy Kossuthot irigységből megbuktassa.

A miveltebb fők is — valljuk meg — bűnvádi i n d i c i u m o k után kutattak a „Kelet népében“. Csalódtak; mert azt gondolák, hogy a rendőr kötelessége a politicusé.

Széchenyi forradalmi jóslata az ész és szív, a modor és t. actica körüli okoskodásokon nyugszik.

Ő tételül állította fel: hogy az országlárnak teendői kiválasztásában, tervei conceptiojában és keresztülvitelében az ész cs nem a szív után kell indulni.

E látpontról vádolá Kossuthot.

„A Pesti Hírlap“ szerkesztője abban hibáz — így szól Széchenyi — hogy a képzelet és gerjedelmek fegyverével dolgozik és nem hideg számokkal, vagy is, mint a közéletben a bevett szójárás szerint mondani szokták: a szívhez szól ahelyett, hogy az észhez szólana.“

Ekként neki okvetlenül tévutakba kell bonyolódnia.

„És megyen a tévutoni andalgás egy darabig meglehetősen, és nem kevés kéjek közt. De rögtön vége minden haladási időmértéknek, ha versenytársak lépnek fel. Mert a szenvedelem korbácsolja akkor a szenvedelmet. S minthogy az értelemnek nincs határa — és ebben fekszik gyökéroka „miért nem alkalmas a kormányzásra“ — és a képzelet nem ismeri az „ennél ne továbbat“: a tévedező szív mindinkább féket fog ragadni, míg elvégre a közvélemény szerint, mellyet szül, a legkérlelhetlenebb zsarnokká változik, melly előtt nincs könyörület. A szív, t. i. ha fanatismusra bőszi, még szánalmat sem ismer és az autoda-fének úgy leszen mint a guillotinának szerzője és felállítója.“

„Illy lázas hangulat előidézése után pedig Warsóhoz fog hasonlítani hazánk sorsa és fölízgatott érdekek harcza megtörendi honi alkotmányos phalanxunkat.“

„Minthogy akkor, midőn a bajok kül- és túlnyomás által nagyon is felcsordulnak, soha nem marad el a makacs megbicsakolás, és ennek ellentéte, a gyáva félénkség; a magát túlbecsülő elbizottság, és ennek ellentéte a tüsténti kétségbeesés; némi egyeseknek istenhez hasonló felemelkedése, és ennek ellentéte az alacson árulás; és ekkép soha sem marad el a tökéletes felbomlás és ennek ellentéte — jól vigyázz — a kényuralkodás is.“

„Bár volna tehát Kossuthnak inkább rozszabb szíve, bár ne volna olly magas lelkülete, bár ne szakítana éjjeli rövid nyugalmából annyi órákat el, és alunná magát inkább egészen ki; de a helyett aztán követne jobb modort és vezetne tévutak he-

lyett inkább a jó útba! Steingentesch báróként ezt rebegem magamban szűkkeblűleg, ezért imádkozom az egekbe szűkszívűleg. Steingentesch báró t. i. — ki azon híres Marié című novellát írta, melly azon még híresebb csábítói „Liaison dangereuse“ munkának német másolatja — beteges állapotban lévén Tatára ment, s ott kosztba egy főtől talpig becsületes molnár családdhoz szegődött. Kimondhatatlanul jók és jámborok valának e család tagjai, igazi Philemon és Baucis-féle szívűek; de annál keményebb volt a lúd, mit a szegény báró asztalára raktak, úgy hogy minden szívesség és a molnárcsalád minden figyelme mellett, a rász ebéd és vacsora után napról napra hitványabb lón a már sirhoz közel járó nyavalygó. De ő túrt, míg bizonyos alkalommal egy nagy úri dáma a molnárcsalád erényeinek dicsérésére meg nem ered; mikor a báró ezt többé nem állhatván, a legnagyobb indignatoria fakad, és e botránkoztató szavakat ejté ki: bár volnának tolvajok e becsületes molnárok, és lennének inkább jó szakácsok. — És ebben bizony van egy kis bölcsélet. S hazánk életéért! csak egybe ne keverjük a szerepeket. És én is, bár botránkozzék azon akárki, nem indignatioval ugyan, de szomorúan feljajdulok: bár lenne a Pesti Hírlap szerkesztője kevésb tehetséggel felruházva, bár ne törné meg saját magát annyi éj- s napi munkával; de volna jó modora, sne indulna mindig szívgerjedelmek után!“

Ezen eszméken fordul meg Széchenyinek első fő vádja Kosuth ellen, ama férfiú ellen, kinek korlátokat már nem ismerő népszerűsége a többséget vezette, s a nemzet-akarat irányára eldöntőleg folyt be.

1841-ben a közönség tökéletesen félreérté e vádat.

Hitte, hogy az keresztes háború a szép ír-modor és meleg szónoklat irtására. — Mintha bizony Széchenyi maga sem kereste volna az írói és szónoki virágokat.

Hitte, hogy új kiadása azon konyha-élczének: apoeta ember nem politicusnak való. Mintha bizony, a ki rábeszélni és megatni tud, az csak rendtelent és helytelent volna alkalmas kigondolni: a ki pedig jól számít, annak nem lehetne senkit elragadni vagy megindítani.

Hitte, hogy az az önzés tana, és a szív számkivetése. Pedig, ha már önzést említünk, legfelebb Benthamnek ember- és hazaszeretetté nemesített önzés-tana volt.

Hitte, hogy a képzelőerőt bélyegzi meg, mint a kormány- és pártvezérekben okvetlenül veszélyes tehetséget. Pedig ha már valami szorosan különálló, valami egyedül uralkodó tulajdont akart volna Széchenyi Kossuthban kárhozatni: akkor a képzelőerő shakespearei kicsapongásainál sokkal inkább céloz vala azon impresszionabilitásra, mellyért rendszeren a nők a kormányzásra alkalmatlanoknak mondatnak, s a melly magában még: sem erős képzelet, sem nemes szív; hanem a külbenyomásoknak az imagination és a szívén átszűrése a végett, hogy a gondolatra és cselekedetekre gerjedelmek és csalképek által adassanak elhatározó lendületek.

De bármiként magyarázá az 1841-ki közönség Széchenyi vádját; föltenni még kevésbé akarta, miként a reá épített következtetések nagy súlylyal bírjanak.

Most, midőn az európai forradalmak egymásra emelték ki és sodorták le a látterről az úgynevezett érzés-politicus okat, mi is jobban megértjük már a „Kelet népének“ célzását.

Most kiki szélitiben használja e szót: érzés-politicus.

S vannak, kik valódi jelentőségét is fölfogták, és a tervekben, és a kezdeményezésekben, és a gondolattól a tettig minden fokozatokon, utánnyomozni tudják.

Idealismus az elmében, túlérzékenység a szívben, hatás-szomj a jellemben és beteges idegrendszer: ez az alap.

A kérdésekre alkalmaztatva pedig: az érzés-politicus a főeszmébe vegyít már valami képzelmit, és vegyít a kedélybenyomások szerint rögtönzöttet. E két elem közöl az egyik a belső valósággal, a másik a külső körülményekkel; az egyik a helyes fölfogással, a másik az óvatossággal ellenkezően: már magában a főeszmében a csillogás mellett a csalatkozásnak, a nyugtalan törekvés mellett a teljesíthetlenségnek, vagy a viszonyok felforgatásának, vannak magvai elhintve. És ezen eredeti bűne a főeszmének az általános körvonaloktól kezdve a részletekig, a

megpendítéstől az életbeléptetésig, mindig tápláltatni és gyarapíttatni szokott az érzéspolitikusok által; kikhél a siker a lázas vakmerőséget, a véletlen kegye a szédelgést, a nagyobb eredmény a vágyaknak az erővel teljes összezavarását idézi okvetlenül elő: míg végre a bukás kikerülhetlen s annál rombolóbb, mentől későbbi.

Széchenyi második fő vádja a Pesti Hírlap szerkesztője ellen többnyire az elsőből folyt.

Kárhoztatá t. i. Kossuth modorát és tacticáját.

„Nem azon tompa él körül forog nálunk a dolog — így szólt — hogy haladjunk, haladjunk, mit bizony isten, soktól nem sokkal mélyebb felfogással hallék elpetyegni, mint a pajzán fűrj, tudja mi negédbül, mondja el istenadta pittypalattyát, valóban nem forog illyféle pittypalatty körül a dolog. De az a fő kérdés: mellyek utaink, és mellyek a még bezártak, mellyek a már kinyíltak, mellyiken lehet haladni sebesen, mellyiken csak óvakodva, mellyiken végre csak úgy, mint a fűszál nő?“

S épen e kérdés az, mellyet Széchenyi szerint, a Pesti Hírlap szerkesztője tekintet alá nem vészén.

Modora rász, mert az érdekeket élére és egymással szembeállítja. Midőn a tulajdoni jog tiszteletét hirdeti, majdnem a birtok megtámadására látszik a tárogatót harsogtatni; midőn a kormányt haladásra nógatja, a nemzetet szünet nélkül olyakra osztozni, mik mellett a kormány tekintélye és törvényes hatása megtörik; midőn a különböző osztályok közti közelitést mondja céljának, minden egyes szenvedőt úgy állít elő, mint a socialis rendszer áldozatját, midőn az ifjúság egyes rakonzátlanságait gáncsolja, az ifjúságnak mint testületnek, mint társadalmi hatalomnak, tömjényez; midőn közvéleményről beszél, a tömegek rivalgásait érti alatta; midőn a nyilvánosságot dicséri, a más nézetűek terrorisálására és elnémítására törekszik; midőn a népszerűségre akar támaszkodni, mesterségesen teremt egy ittas és őrzöngő közérzületet s ennek hullámai által sodortatja magát az indulatoktól a szenvedélyekre, a szenvedé-

lyekről a fanatismusra, a tevékenységtől az agitációra, az agitatótól a forradalomra.

Taktikája rősz, mert vagy a kényes kérdéseket emeli előtérre, midőn aztán a siker a fáradságnak nem felel meg, a megcsalt remény éles elégtelenséggé, a füstbe ment tevékenység sivár koczkáztatássá változik; vagy pedig magokban ártatlan sőt hasznos indítványokat úgy köt össze, hogy azok egymás mellett lombikba helyezve, untig elégségesek arra, miszerint a legnagyobb fermentációba menjenek át: mert valamint a chemiában, szintúgy a politicában is számtalan olly szer van, melly magában ártatlan, de más, szinte ártatlan szerekkel egybevegyítve, tüstént vagy később annyira megváltoztatja természetét, miként néha még a legnagyobb méreg is válik belőle, főkép ha még valami élesztő is kevertetik hozzá.

Ekként fogván fel Széchenyi Kossuth modorát és taktikáját kijelenté, hogy ámbár vele elvekben többnyire egyezik, maga és a Pesti Hírlap szerkesztője közt, akkora távolságot lát, mint a mennyi a békés reformot a forradalomtól szokta elválasztani.

Az 1841 közönség majdnem nevetségesnek tartotta, ha valaki, miután az elvekben egyezik, a modor és taktika miatt öszszevesz.

A modorérti neheztelést csak olly kicsinykedésnek hitték, mint midőn XVI. Lajos udvarában Roland minister jó tanácsai mellett is lenézetett, azért, mert saruján csat nélkül jelent meg, holott fényes csattal kellett volna.

A taktikát pedig majdnem csalfa kártyákkal illoyalis és udvaroncokhoz inkább, mint férfias szilárdságára büszke nemzethez illő, játéknak képzelték.

S kevés vala, ki Széchenyit e vádakért menteni, s még kevesebb, ki becsülni tudta volna.

A forradalom, melly a politicalai irányok és eljárások távolságát nagyobb dimensiókban tünteti föl, a magyart úgy fölvilágosította a modor és taktika fontosságáról, hogy most már megbántanám a közönség józan esztét, ha hoszasan fejtegetném: miként e két szóban a legszelső végletek férnek be s Wesselényi Miklóstól kezdve, ki Jellachich bán berohanásának

hírére védszerűl a Corpus jurist ajánlá, Deákon át, ki a legalitást kereste tetteinkben, Batthyányig, ki a törvényesség erélyes terén akart helyet foglalni, Batthyánytól Kossuthig, ki Szegeden már a magyar fegyverekkel a világszabadságot vélte megmenteni; — mind ezen különböző kiindulások, különböző eszközök, különböző sors és különböző végeredmény, a modor és taktika, régen nálunk mysticusnak látszó, most fölmért, lerajzolt távolsági fokok szerint ismert, tartományába esnek.

Széchenyi azért volt nagyobb országlár, mint a nállánál jobb szónokok és inkább megtapsolt hazafiak: mert elejétől fogva érté, hogy az elvet a modor és taktika teszi szelíd remetévé vagy bösz Rinaldová; Pygmaeussá, ki a darvakkal harczol, és Titánná, ki az egeket forgatja fel; őrzöngövé, ki túlvilági erőket idéz maga ellen harczra, és egy nemzet megváltójává, ki a rász szellemet, midőn a népszerűség a torony tetejéről neki átígérendi a hatalmat és dicsőséget, hidegen visszautasítja, mint az isten-ember cselekvé.

Széchenyi mikor elmondotta, hogy Kossuth azon tulajdonokkal, mellyekkel bír, azon tömeget, melly őt vakon kövc-tendi, okvetlenül forradalomba fogja vezetni: inkább látszott a táblabírák előtt phantastának vagy bűnösnek, mint gyakorlati embernek vagy tiszta honfinak.

Úgy volt ő, mint egy tengerész, ki az elemek nagy küzdelmeivel ismeretlen völgylakosnak magyarázza, hogy a tisztának hitt egen jelenségek vannak, mellyek a vihar közalgését árulják el: a völgylakos pedig, minthogy fekete fellegeket nem lát, orkánfüttyölést nem hall, vagy rász szeszélynek vagy tréfának tekinti a tengerész jóslatait. — Végtere a zivatar megjön, és a völgy lakos még akkor is váltig csodálkozik véletlen megázásán.

Előbb nem hitték szavait, aztán elfeledték, végre bámultak a bekövetkezett eseményeken.

De most, ha Széchenyinek 1841 óta kiadott munkáit forgatjuk, megdöbbenünk a jóslatokon, mellyek betűig teljesedtek. Kebleinkbe gyakran olly félelem száll, mintha a szent könyv lapjaira tekintenénk; vagy ha inkább babonások mint áhítatosak vagyunk: akkor kezdjük hinni, hogy az ó-világ mágusai, a

középidő mysticusai, és azon delejes álmodók, kik napjainkban a dodonai papnők szerepeit akarták ismételni, egy még ismeretlen tudomány kapuján kopogtattak, s hogy jönni fog idő, midőn az orgánumok bilincseiből ideiglenesen menekült lélek jelenségei és erői szintúgy tanba szedethetnek, mint az érzékekhez kötött lélekéi.

Iszonyú tévedés!

Széchenyi jóslatai az ő böles és számító eszének, s nem valami idegingerültségnek voltak terményei.

Minden, a mit megjövendölt, az érzéspolitikai, a modor és taktika természetének ismeretén épült.

Viszonyaink felfogása, Kossuth politikai jellemének átértése, a közvélemény körjeleneteinek, és e symthomák terjedési arányainak mély észlelése, végre a forrongásnak induló tömeg szenvedélyeinek ismerete: voltak azon státusbölcseségi anyagok, mellyekből az ő jóslatai készültek.

Innen következett, hogy azon kérdésekre vonatkozó jövendölései, mellyeknek ügyfolyamába európai eventualitások ve gyültek, vagy merőben nem, vagy másként teljesülének.

Ez áll mind a „Kelet népére,“ mind a „Politikai programm töredékekre“ nézve.

Széchenyi p. o. hitte, hogy Kossuthnak a magányjogi reformok körüli izgatása a kényszerített örökváltság és a közadózás megoldandó kérdéseit már annyira bebonyolította, hogy rendre a nép ingerültségbe, a nemesség csökönösségre menend át, minek aztán végeredménye fog lenni az úrbéresek föllázadása. — „ön — így szólott Széchenyi Kossuthhoz — mint Fernando Cortez, felgyújtá maga mögött gályáit, s már nem menekülhet. Ön mint felbőszült kártyás, kimondd a „va banque-ot“ s ekkép ha le nem lép s vesz, akkor ingét, bőrét, sőt még lelkét is kénytelen lesz koczára vetni; ha ellenben nyertes, nyeresége körülbelül ez lesz: hevesebb követőit, kik most, mint krokodil a napban, martyr-féle visiókban szeretnek gyönyörködni, kik nem fogják beérni szónoklattal és vezércikkék írásával, de *odébb mennek*, le fogja sújtani, el fogja nyomni, ki fogja ez útból tisztítani a hatalom karja; — a felizgatott szerencsétlen adófizetők pedig,

kiknek kezeiben az erő örültséggé vált, irgalmatlanul hátraesnek azon szabadember s birtokos-féle ideáltól, melly olly gyönyörű színekben mutatkozik önnek csalékony képzelnie előtt, és a melly lét elébe minélelőbb vezetni honunk minden lakosait önnek nemes és emberszerető, de viszás úton hajhászott tendenciája volt.“

Ezen jóslatból semmi sem teljesült, sőt a magyar köznép érdekeit, vágyait és rokonszenvét tökéletesen összeolvasztotta a nemesség érdekeivel, vágyaival, rokonszenvével. A „populus Verbőczianus“ eltűnt, s helyébe lépett a hon polgára, a paloták és nádfelek testvéri sokasága.

De miért vala Széchenyi rász próféta? Mert az agitatót, mellynek ő végkövetkezményeit kiszámítá, majdnem félbeszakította a februári forradalom. A vita tárgyai a nagy európai mozgalmak által elítéltettek, mielőtt a perlekedő felek ingerült-ségre jöhettek volna.

S bátran mondhatjuk, hogy Széchenyinek a külhatások, az idegen lendületek miatt felforgatott jóslatai szintúgy emelik státusférfiúi hírét, mint azon jövendölések, mellyek szentírásai pontossággal elkövetkezének.

Mert az előrelátó csak az okok és következesek rendes kapcsolatát tudja kitalálni, s minden jóslatai, mellyek a véletlen hozzájárulása által sikerülnek, épen ezen hozzájárulás mértékéig már bebizonyították a jósló combinatióinak hiányait.

A „Kelet népe“ megbuktatá Széchenyi régi népszerűségének nagy részét.

Könyvei azontúl is keltek, szónoklatai figyelemmel, vállalatai bizodalommal kísértettek; de az egyén iránt hoszas ideig igen kevés rokonszenv vala, s lelkesedés többé soha.

Különösen az ellenzék vele alig tartott valami összeköttetést fen, s e kapcsolatok is rendre egyenként kezdettek szakadozni.

Széchenyi t. i. a következő hat év alatt több apró táborozásokat folytatott e párt némelly irányai és tekintélyei ellen.

1842-ben tartá híres elnöki beszédét a „tudós társaság“ nagygyűlésének megnyitására.

A derék szónoklatnak fő célja bebizonyítani, hogy a tudós társaság alapítása volt a legokoszerűbb intézkedés, mellyet a magyar 1825-ben önérdekeinek ápolása végett életbeléptetett. Gyönyörűn van kifejtve a nyelv-reform hatása a nemzet eszmekörének tágítására. Ha feladatomban volna, Széchenyit mint írótnak venni bírálat alá, úgy az ő academiái beszéde, súlyánál és szépségeinél fogva, különös figyelmet igényelne.

De mostani vállalatomban e szónoklatnak csak egyik mellék-irányát, mellyen polémiái szín csillámlék át, engedni érintenem. Itt is rövid leendek.

„Ideje van, szól a gróf, tisztába jönni: vájjon olly drága, de olly annyira kényes kincset, mint a nemzetiség, a nemzeti sajtóság, némi biztossággal és a siker némi hihetőségével mikép lehessen őrizni, mikép lehessen ápolni s növesztetni leginkább, sőt kirekesztőleg.“

Ekkor fejtegeti, hogy a nyelvnek a „sic volo sic jubeo“ modorban külfeljárás siker helyett visszahatást szokott elő-ídezni, s nemzetiségünk diadala csak értelmi felsőségünk által vivathatik ki. „Mert valamint egyetlen egy kiképzett emberi velőben több magához vonzó, több magában elolvasztói erő van, mint egy üres vagy zagyvateli főben; épen úgy terjeszthet nemzetiséget is egyedül felsőbbtség és egyéb semmi.“

„Még China félénk népe is magába olvasztá győzőjét a hajlatlan tatárt, mert nagyobb, jóllehet aránylag olly csekély, értelmi és erkölcsi előnnyel birt hódítója fölött.“

Ne keressük ennekokáért nemtönket sehol is egyebütt, mint saját, vagy inkább személyes erényeinkben s lelki felsőbbségünkben; mert minden nemzetnek erénye s felsősége csak anynyiban van, a mennyiben lehető legtöbb egyes tagja betölti saját helyét férfíúlag és szeplőtlen.“

„Olvasztói felsőséggel kell bírni. Ámde bír-e illyessel az, ki szeretetre-méltóság és rokonszenv-terjesztés helyett kuruzslóként csak külsőleg hat, s mert grammatikát tanít, mindenüvé zsinórt varr, s mindent veres, zöld és fejjérel eltarkít, már azt hiszi,

szíveket bájolt és velőket hódított. Vagy bír-e olvasztói felsőséggel, ki másban nem tudja becsülni, miért maga követel megbecsültetést? Vagy tán az ért e mesterséghez, ki hős ellenét, mert olly lelkesedéssel vív vére mellett, mint ő saját vééréért, a helyett, hogy lovagias szellemben magához emelné, pogányilag sújtja s hírnevét alacsony gyanúval bemocskolni nem pirul.“

Illy diatribák után Széchenyi említi, hogy néhol a magyar nyelv terjesztése erőszakos utakon, sőt a ház- és templom szentelyeibe tolakodva terjesztették.

Végre a déli szláv reactio növekedését egyéb okokon kívül a mi túlhevés magyarosításainknak és a nyelvkörüli némelly megfontolatlan intézkedéseinknek tulajdonította.

„Oh! nagy isten! — így kiált érzékenyülten — távol van-e még tőlünk azon gyászidő, s nemzeti életek mértéke szerint nem borul-e szaporábban ránk, mint gondolnék, mikor csak testületünk, — a tudós társaság — fogja tán ereklje gyanánt vagy inkább bágyadtan pislogó lámpaként őrizni azon nyelvet, melyet legdrágább kincsének, nemzeti s függetlenségi alapjának elismert ugyan a magyar, de forró véréből hajtva, bálványaitól elszédítve, nemcsak őrizni nem bírta, hanem saját lábaival tiporta el!“

De beszéde népszerűtlen volt. —

Széchenyi második táborozása, régi barátja, a graefenbergi szenvedő, ellen vala intézve. Ő t. i. Wesselényinek a Pesti Hírlapba írt néhány czikkeiből alkalmat vőn, nyílt levelet intézni az ellenzék egykori vezéréhez, mellyben enyelgve fölszólítja, hogy mintán Wesselényi nem tud messze látni, de lábai jók; ő azonban eléggé éles szemmel bír, de lábai gyöngék: ezen okból, mint pályájok kezdetén akarák, egyesüljenek most, hogy Wesselényi nógathassa őt a gyors együtthaladásra; ő pedig figyelmeztethesse Wesselényit a gödrökre, mellyekbe a gyors haladó, ha körültekinteni nem tud, bele szokott bukni. — Ezen szövetkezésrehívás után kiterjeszkedik annak fejtegetésére, hogy sikertelen erőlködéseinek gyökéroka ott rejlik, hogy Ausztriávali viszonyaink természetét és kölcsönös igényeit elég hidegen taglalni, elég mélyen felfogni nem tudjuk. Mert mihelyt e vegyes-

házassága az alkotmányos Magyarországnak az alkotmányiak» Ausztriával, fön és alatt, az ellenzék és a kormány által egyiránt az igazság és méltány szempontjából vétetnék föl, a bizodalora helyreállhatna, s a legnemesebb erők nem emésztenék magokat sysiplusi fáradalmakkal.

A közönség e nyílt leveleket nem találta a beteg Wesselényi iránt eléggé gyöngédeknek. —

Széchenyi harmadik táborozása a vukovár-fiumei vasút ellen vala.

E pályavonal, melly Kossuth kedvencz eszméje volt, már azért sem tetszhetett Széchenyinek, mert nem az egyetemes érdekeket, de a vidékekét képviselte, és nem indult ki Budapestről, az ország szívéből, a mi értelmi és ipari erőnk központjából. Azonban, ha a vukovár-fiumei vonali kárhozatni kellett Széchenyinek, mint a vállalatok terén a központosítás emberének; még inkább kelle azt gyűlölni, mint specifice magyarnak. Mert e vonal egyetlen magyar falucskát sem érintett, s bámulatos ügyességgel látszott arra a célra tervezve, hogy a déli szlávok egymás közt és a tengerrel szorosan összekötessenek s hogy a határőri ezredeket gyorsan lehessen összevonni. Ezen habár nem szándékosan, de tetteleg magyar elleni irányért Kossuth még az országgyűlésnek rendkívüli és szokatlan áldozatokba kerülő pártfogását is igénybe akarta venni. Végre a vukovár-fiumei ügyben visszatetszett Széchenyinek ama fellengős és szeretlen ígéretekkkel ámító modor is, melly a tengerészeti rajongást hevítette föl, hogy a lelkesedés szemüvegén át az előmunkálati és pénzsámítási hibák ne vétessenek észre. — Soha semmi kérdésben nem vala a grófnak inkább igaza, mint a vukovár-fiumeiben. Czikkeit éllel és eszme gazdagsággal, szakismerettel és a fajunk iránti hűség magasztos szellemével árasztotta el, s mégis a közvélemény Kossuth mellett maradt és a hazafisággal párosított bölcseség adeptusának csak az tartatott, ki a vukovár-fiumei tervben semmi hibát nem birt felfedezni.

Széchenyi negyedik táborozása a védegyleti agitatók ellen volt.

Tudatik hogy József császár leginkább a magyar nemesség nem adózása miatt tartotta föl a vámsorompókat.

Az ellenzék a vámsorompókat nagy sérelemnek és vagyonsodásunk fő akadályának tekintette, míg meg nem jelent Liszt Frigyes munkája, akkor pedig rögtön positiót változtatván az ipart hitte pártolandónak s nem a mezei gazdaságot: tehát már nem a vám eltörlését, hanem a vámtarifának a magyar érdekek szerinti módosítását és alkotmányos ellenőrzését sürgette.

Majdnem ugyanazon időben a birodalmi kormány kezdé át látni, hogy József császár a vámsorompókkal tulajdonkép a magyar önállóságnak malmára hajtotta a vizet, és a birodalmi érdekekhez közelítésre egygyel több akadályt teremtett. A ministerium szerett e volna tehát ledönteni a vámsorompót, de az bő finansziális forrás lévén, természetes vala, hogy némi kárpótlás nélkül nem eszközöltheték. Az 1843-ki országgyűléstől tehát ez iránt várt ajánlatokat.

A párt-positiók kölcsönös megváltoztatásából következett, hogy semmi kiegyenlítésről, míg az új elvek iránti új szenvedélyek medreikbe vissza nem térnek, többé szó nem lehetett.

Az országgyűlés neheztelések közt oszlott el, és még a törvényhozás termében már megpendítetek: állítsunk tehát védmót az osztrák gyártmányok ellen saját házaink küszöbe előtt.

Így támadt a védegyelet.

Széchenyi mindig szeme előtt tartá, hogy az anyagi és ipari vállalatokban elől azok soroztassanak, mellyek nélkül hasznosak, az osztrák érdekeket pedig érezhetőn nem sértik; mert csak így reméllé, miként később, gyarapodva és erősödve, az öszveütközési kérdésekben is nem fognánk vesztesek lenni. A védegyelettől tehát félt; mert az az osztrák iparosokat és tőpénzeseket ellenünk uszítja, s harczunk egyenetlen leend. Aggódott azért is, mert hitte, hogy egy lábtoppánással nem lehet a földmivelő országokban valóságos ipart teremteni, nem gondolt, nem várt a védegyelettől egyebet, mint biztatásokat a gondatlan vállalatokra és kezességet néhány gyár ephemer sikere mellett a bukásról. — Továbbá Széchenyi látta, miként a védegyeletnek erkölcsi alapjává azon eszme tétetett, hogy a birodalmi rendszer miatt naponként szegényedünk és az ország közértéke évenként tetemesen apad. Ő pedig e szegényedést valótlannak, és e szegé-

nyedésseli izgatást veszélyesnek tartá. — Végre a védegyelet szerkezetét sem szerette, mert vévé észre, hogy a központi társulattal a vidékiek olly szoros összeköttetésben állanak, hogy hálózat által könnyen lehet más izgatások anyagait is az országba széthinteni.

Ezek valának nézetei, s ezen nyíltan vagy elleplezve tartott eszmék szerint folytatta hosszas ideig, de viszont kevés népszerűséggel, a polémiái táborozást a védegyelet ellen. —

De míg egyfelől nemlegesén hatni igyekezett az eszmék és irányok tisztázására; másfelől nem hagyta parlagban, kedvencz munkaterét, a véleményterjesztés és a nagy anyagi vállalatok mezejét.

Miután a háziadó megbukását, az izgatási rász modor miatt, kikerülhetlenné látta, a telekadóval lépett fel, melly főként az országos közlekedési czélokra évenként majdnem 6 milliót jövedelmezett volna, s így egy száz-millióra menő nemzeti kölcsönnek, és az önálló magyar fináncziának megvetheté vala alapját. — Tudjuk, hogy e terv elvben és pénzöszevegben egyaránt iszonyúan devalváltaték az 1843-ki törvényhozás tanácskozmányai-
ban, s midőn a sok nógatások után végtére a főrendek és képviselő urak a közteherhordozásra egy kevésbé meg akarták nyitani a „populus Verbóczianus“ zsebét; akkor — mint a tiszta égből a villám — a haza atyjai közé csapott egy elvkérdés, s ki ki úgy szétszaladt egymástól, t. i. a nézetekben és a főszempontban, hogy többé a majoritást az eredmény felé téríteni, sem csábítgatással sem fenyegetéssel nem lehetett. Maradtunk tehát tetteleg a réginél, annak undokságát egy elv-phrasissal be-
takarva, hogy szemet ne sértsen. —

Széchenyi 1846-ban a helytartótanácsnál a közlekedési osztály főnökévé neveztetvén ki, nagy látkörű, de kevés alapú tért nyert a hatásra. Neki ott mindent teremteni kellett és semmiből. Erélyének sikerült nehézségeket leküzdeni, melyek leküzdhetlenné és érdekeket egyesíteni, mellyek szembeállók, s egymásra gyanúsok valának. Így támadt a Tiszaszabály-
zás óriás terve, és a birodalmi ministerium közönyössége, a megyei „vis inertiae“ meg nem tört negéde, s a socialis térnek —

mellyre a szabályzás nagy része fektetteték — kevés rugonyosága mellett is, e rendkívüli vállalat, Széchenynek minden akadályokon győzedelmeskedő erélye következtében, megkezdeték s gyorsan haladott s fogtálán ezentúl is gyarapodni. Átala 150 négyszeg mértföld, egy kicsiny ország, szereztetik meg a hazának és különösen a magyar fajnak, melly a Tisza dús vidékein terjed szét, s mellynek anyagi és erkölcsi emeléséért birt Széchenyi előtt akkora varázserővel a Tiszaszabályzás. — Mellékesen kell még itt említenem, hogy a Tiszaügybeni körútjai által Széchenyi népszerűsége a vidékeken újra meglepő fejlődésnek indult. Pesten gyanúsán vagy neheztelve tekintettek rá a pártok. Magyarország nagy rónaságán nyílt karokkal és sugárzó lelkesedéssel fogadták. —

Kapu előtt állott már az 1847-ki országgyűlés, mellytől Széchenyi a közlekedési ügyben eldöntő megállapodást várt. Kiadta tehát utósó munkáját, egy hivatalos jelentést, a közlekedési ügy rendezéséről, melly mint irodalmi mű látott világot, s inkább könyv is vala, mint hivatalos alakú előterjesztés. Ebben száz millióra kért a törvényhozástól hitelt Magyarország investíciójára. A vízsabályokon és némelly, a szellemi érdekekre vonatkozó, intézeteken kívül, főként a rendszeres és központosított vasúthálózat életbeléptetése lebegett Széchenyi szemei előtt, s teszi e munkáját, mint egy szakértő kitűnő conceptioját, érdekessé, sőt állandó becsűvé. — Terve szerint négy fővonal, melly hazánkat majdnem egyenlő négy részre osztaná, képezné az országos közlekedések alapját, u. in.: 1) a pest-bécsi, melly Németország által a keleti és éjszaki tengerrel hozná kapcsolatba; 2) a pest-fiumei, melly Fiúmével és Adriaticummal csatolná össze, 3) Szolnokon keresztül a pest-aradi, melly Erdélyen át tovább folytatva idővel orienssel hozandott volna érintkezésbe; 3) a pest-kassai, melly a Hernád völgyéből a Poprád völgyébe vezetettvén, képezné az összeköttetést Galliciával és északkal. Ezen közlekedési csatornákhöz, mint apróbb erezetek, folytak volna be, az életerő gyorsabb és arányosabb vezetésére a mellék- és szárnyvonalak. — Széchenyi azon eszméjét, hogy a központosított s onnan a részekre kiterjedő ipart, forgalmat és köz-

lekcdést a nemzetiség számára kamatoztassa, sehol nagyobb következetességgel nem alkalmazá, mint e tervzetben, melly a különböző ajkú népiségek érdekeit óvatosan kíméli ugyan; de az egész rendszer összeve által, ha életbe léptethetett volna, Magyarország nemzetiségi átalakulását kétségen kívül végrehajtandja. —

Könyvének megjelenése előtt több hónapokkal indítá meg Széchenyi szintén utósó táborozását régi versenytársa Kossuth ellen.

„A politicalai Programm töredékre“, melly Széchenyinek legszenvélyesebb műve, két ok nyújtott alkalmat. Egyik tulajdonkép az ellenzékre; a másik Kossuthra vonatkozott. Az ellenzék t. i. a conservativ párt példájára, midőn Széchenyi tiszai első körútját tartá, szintén akart egy párt-hiszekegyet közzétenni. A nemes gróf Apponyi gróftot a haladásra kívánta nógatni, de nem megbuktatni; ellenben az oppositio feje, Batthyány Lajos gróf, a cancellárnak minden ároni leléptetésére törekedett. Továbbá Széchenyi hitte, hogy ha az ellenzék nem csupán ellenörkődni akar a jövő országgyűlésen, de maga áll az indítványozások élére, a dolgok viszont felfognak akadni, a reform nem sikerülend. Ezen szellemben szándékozott tehát az oppositiónak tanácsokat adni, mellyek azonban inkább élesek, mint kibékítők valának. — A „Politikai programm“ másik részének oka Kossuthnak a „Heti lapokban“ megjelent czikkekbén vala.

A Programm kevésbé tartalmáért; mint Széchenyinek következő híres jóslatáért nevezetes.

„A honnak álladalma — ezt jövőndöli ő — megrendül, és a legmélyebbre ható hazafiak, midőn kínosan fog vérzeni szívök annak elgondoltán, mennyire vihette volna bölcseség a hon kifejlését, s ábrándozó incompetencia hová sülyeszté azt: egyedül buzgó imádságban lesznek ultimum remedium gyanánt kénytelenek keresni statustudományt, s újra és újra megkérni a magyarok istenét, hogy irgalmazzon kiskorúságunknak és segítsen.

A nemzetiség, mellyért olly sokáig, olly emberségesen, olly hűn s már már némi sikerrel vívtunk, alkalmasint utósó agóniáját fogja élni.“

„S ön Kossuth, ön, kit én nemcsak hazaszerető s becsületes, de jó-

szívü embernek is szeretek hinni, ki előtt az erény nem üres hang, nem egyedül fényűzési függözimer, ön, mit fog érezni, ha csakugyan még is ecsetem rajza igaznak fogna mutatkozni, és ön, ki már annyiszor kiábrándult — s erre untilg oka is volt — elvégre még a körül is kibontakoznék azon édes illúsióiból, mellyek önt most még mindig sötétben tartják, hogy:

Midőn statusbölcseiséggel hitte magát telve lenni, csak phantasia-val és önhittséggel volt saturálva;

Midőn prófétának tartotta magát, nemcsak nem látott semmit is előre, de még a fenforgó legegyszerűbb eseményeket sem birta látni tisztán; s miglen teremtoi illúsiókban ringatta magát, nem volt soha is egyéb, mint indítványozó és projectans, ki mindent kezd és mindenbe belé viszi a könnyenhívőket, egyet s mást egy kis ideig fentartani tán képes, de bevégezni semmit sem tud;

Midőn másokat akart vezetni, még saját magát sem birta kormányozni gyakorlatilag;

Midőn új political messiasnak, egy mélyen beható statusbölcznek hitte magát, soha nem birt magasbra emelkedni, mint egy jószívü misericordianus nézponjtára, ki minden kis sebre irt szeretne kenni, hézagos számítások szerint kenyereket süttet a szegények számára és a ki borzasztóig előmozdítván a dologtalanságot, el van tán látva elég talentummal egy nemzeti nagy kórház megalapítására, de nemzetet, sülycdésnek indult nemzetet, regenerálni soha nem fog;

Midőn népeket gondolt boldogítani zug-prókátorként szerencsétlenségünkre csak felizgatójok volt, s hogy ekkép:

Midőn honunk institútióit rendezni, szilárdítani vélte, végképi zavarba bonyolítá azt; szabadság terjesztése helyett, mi bálványa volt, szolgálba állapotba sülyészté a hazát; nemzetiségünket pedig, melly, bár ki mit mond is, egyedüli garantiája szabadabb institútióinknak, s azon egyedüli regenerationalis szikra, melly bennünk létezik, nem készakarva tán, megengedjük, végkép elejtette lábairól; s ehhez képest

Még azon illúsióban is, mikor azt hitte: legalább kötelességét fogja teljesíteni, csalatkozott, mert működése több kárt okozott, mint hajtott volna hasznot, és idétlenségek elkövetése korántsem kötelességteljesítés még!

Akkor, mondom, ha ön egyszer tökéletesen kiábrándulva leendett — mi meg fog történni, ne kételkedjék, mert önalkotta világa nem realisabb mint a déli báb, és ön nem fogja tagadhatni, hogy én jobban ismerem önt, mint ön maga — akkor ugyan kérdem, fog-e de csak egyetlen egy vigasztaló érzést is lelmi keblében?

Szándékúnak tisztaságával fog tán állni elő! Ámde kérdem, nem szomorú vigasztalás-c az, ha abból egy végkép feldúlt nemzetnek romja merül fel és egy meg nem szűnő figyelmeztetés ezt hangoztatja füleibe: l'enfer est peuple des meilleures intentions?

Vagy tán azzal fogja vigasztalni magát, hogy csak jogával élt? — Azonban ha erre megint a bölcsnek azon kétségbevehetlen állítása fog jutni eszébe, hogy „nincs nagyobb bűn, mint másokat vezetni akarni, ahhoz való tulajdon nélkül“, ugyan nem fog-e vajmi keserű érzéssel visszaemlékezni mind azon illusióira, sőt megátkozza azokat, mellyekből sem elég higgadsága nem volt saját erejével kiemelkedni, sem elég erélye, tűrni, hogy azokból mások eliberálják önt?

És azért a haza szent nevére kérem önt, lépjen le agitatiojának azon veszélyterhes teréről, mellyre állott, sőt nemes érzelmihez fordulva, alázatosan esedezem: mondjon le a political vezérségről is általán ....

Ha azonban ön végig el akarja járni az egyszer felvett „nélkületeket sőt ellenetek“ féle vili-tánczot: ám tessék.

Izgasson minden nemzetiséget a magyar nemzetiség ellen bőszerűség fel; vessen égő kanóczot a szántóvető lakára, ostorozza a közbirodalom érdekeit legnagyobb ellentétre, s töltse meg mérgével a visszatalás poharát csordultig: ám lássa.

Ha azonban egykor, midőn már késő lesz, érezni s átlátni fogja, hogy átok volt az, mit fejünkre hozott és nem áldás: akkor ne mentse magát azzal, hogy nem volt a nemzetben egy hű is, ki önnek csalálmait inég idején ketté törni elég elszántsággal bírt s tehetsége szerint ügyezett volna.“

A political programra-töredék e keserű jóslata nem akadályoztatta meg, hogy Kossuth a legnagyobb lelkesedéssel ne válasszassák Pestmegye képviselőjévé, mi rábírta Széchenyit, felsőházi tekintélyes helyzetét a mosonyi követséggel cserélni föl. S itt kezdődik közpályájának igen rövid és szenvedélyekben dúsz

Harmadik korszaka.

Legyen szabad csak madártávpontról vetni egy gyors pillantást azon alig tizenegy hónapra, melly Széchenyinek a pozsonyi képviselőterembe és Görgen tébolydájába lépése közt fekszik. A történetes majd részletesen után pótolandja azt, mit a honfinak szintolly fájdalmas s talán helytelen is volna hideg szigorral hosszasan taglalni, mint nyugodt közönyösséggel átolvasni. —

Az országgyűlés kezdetén Széchenyi minden fáradságát egy középpárt alakítására fordította, mely a jobb oldal csökönységét és a szélső baloldal szenvedélyes és elsietett követeléseit megtörve, a haladás útját az érdekkiegyenlítés eszközei által nyíltabbá és kevesebb akadályokba ütközővé tegye.

De a követi tábla akkori elemei épen erre voltak legkevésbé alkalmasok.

Mert Kossuthot tekintélyes elvbarátai nem szerették, de nagy népszerűségétől félték; miből következett, hogy az ellene szőtt titkos és apró munkálkodásokra könnyen rávétették ugyan magokat; de elvei vagy eljárása nyílt megtámadásától visszadöbentek.

Így pedig parlamenti pártot teremteni nem lehetett, s annyival kevésbé, mert a conservativok és ellenzék sokkal régibb idő óta és sokkal több gyűlöléssel küzdöttek egymással, hogyszem a mérsékleti árnyalatok fusiojára, 1847-ben hajlam mutatkozhatott volna.

Széchenyi Kossuthal a fiumei kérdésben akart láncsát törni.

S kétségkívül ez vala a legjobban kiszemelt küzdési tárgy; mert a pest-fiumei vonal előnye a vukovár-fiumei fölött még a szenvedélyes Kossuth-barátok előtt is, már annyira világossá lön, hogy az első vonali nagy többség fogta volna — s köztök Pestmegye — utasításilag pártolni.

Kossuth látva a készülleteket, természetesen ellenlépésekről gondolkodott. Szükséges vala a közlekedési tervektől elvonni a nemzet élénk figyelmét, mi csak egy agitationalis kérdésnek Szőnyegre dobása által vala eszközölhető. Ezen okból indítványoztaték — a siciliai forradalom, a milánói elégületlenség és a közép olaszországi zavargások híre közt — azon fölrirat, mely az örökös tartományok számára alkotmányt kér és a magyar helytartótanácsnak a felelősség elve szerinti rendezését sürgeti. — Alig tévé meg Kossuth javaslatát, már kiütött a februári forradalom.

Széchenyi ezen elhatározó perczet így fogta fel: most Olaszország lángba borul, az örökös tartományok nagy részében mozgalmak törnek ki, és a birodalom súlypontjai könnyen meg-

változhatnak. — Mit kell tehát az országgyűlésnek és a magyar nemzetnek egyebet tenni, mint a királynak kinyilatkoztatni: uram! most trónodat vész fenyegeti, s mi felhagyva sérelmeink pengetésével, most védelmedre sietünk és számolj a nemzet egész erejére. — Ekként Magyarország a birodalom támaszává válván, Budapest annak központja lehet, mint Eugen herezeg, mint Gentz, s Ausztriának keleti nagy, de elhanyagolt érdekei régóta javasolták.

Kossuth az ellenkező nézeten volt, és az európai események által támasztott rezzentséget alkotmányos jogok megnyerésére vélte használandónak. Esméi valának a népszerűek.

A bécsi és pesti forradalom kiütött.

Ápril 7-kén az 1848 ki törvények szentesítették s általok a felelős magyar ministerium életbe lépett.

A ministerium különböző politicájú férfiakat kötött össze, kik meg valának győződve, hogy visszavonulásuk a hazát végveszélybe ejtené: mert egyfelől a régi institutiók többnyire megszűntek; másfelől igen kétségesnek tartaték: vajjon fogna-e más ministerium és teljes számmal neveztetni ki?

Ezen aggodalmat Széchenyi is osztá. S így a kötelességérzet bilincsei által a kormány gályarúdjához voltak lánczolva mindnyájan. És vonták többnyire iszonyú keserűség közt az elviselhetetlen terhet.

Midőn már az osztrák ministeriummal meghasonlás tágga lett; midőn Horvátországnak Magyarországgali összeköttetése tetteleg megszűnt; midőn Jellachich bán állása naponként fenyegetőbbé vált, és a ráczok a római sánczokba megfészkeltek magokat: a törvényhozás összehívaték tanácskozni a hon veszélyes helyzetébeni teendőinkről.

De már a trónbeszéd felolvasása előtt el lőn határozva a parlamenti pártok jövődjéje

Az olaszkérdésben t. i. a ministerium az országgyűlés befolyásosabbnak hitt egyéneit zárt-conferentiára hívta meg. Az olasz

kérdés s ez által a Carlo Alberto elleni haderő meg vagy meg nem ajánlása fordult itt elő. A conferentiának majdnem négyötöd része a ministerium nézetét, melyet Kossuth is védelmezett, pártolta. De a kisebbszám hangulatából látszék, hogy majd a válaszfölrirat tárgyalásakor a ministeriumot hevesen fogja az olasz ügyben ostromolni.

Ez megdöbbené vagy felbátorította Kossuthot, s minden ministeri conferentia nélkül tisztársai nevében is kinyilatkoztatja, hogy a kormány az olasz kérdésben nem többséget, hanem egyhangúságot óhajtván, eláll kívánataitól és a nádor ineg fog kéretni, hogy a tervezett trónbeszédnek ide vonatkozó szavai kihagyassanak.

E nyilatkozat valósággal az országgyűlési ministeri többség megbélyegzése és annak tudtuladása volt, hogy a kormány saját pártját örökké kész fölládozni a minoritásnak, mihelyt az heves és követelő.

Csakhamar a ministerium Kossuthra bízta parlamenti képviseltetését a vitatkozásokban. Rendszerint Kossuth indítványozott és felelt az általános politicára vonatkozó interpellatiókra. De ő már augusztus elején titkos összejöveleteket tartott a minoritással s annak érdekei szerint compromittálta mindig a ministeriumot, melly, minél inkább nehezdedtek a körülmények, annál kevésbé mert a tárezákról lemondani.

Így jutott többségre a parlamentben a szélső párt s foglalt el az utczai és clubbi közvéleményben minden terrénomot.

Széchenyi a dolgok ezen menete miatt annyira el volt csüggedve, hogy a haza fölbomlását és a polgárháborút már a küszöb előtt lenni hitte.

S valósággal, a Jellachich bán történhető benyomulásai ellen összevont drávai seregrőli hírek; a ráczokkal eredménytelen táborozások miatt támadt gyanúk; az újonczállítási törvényjavaslat vitatásakor kifejlett szenvedélyesség, és a bécsi ministerium által elvállalt politica felől terjedező nézetek, annyira fölingerelték a kedélyeket, hogy a márcziusi napok óta soha Budapest élénkebb és mozgalmasabb, soha a tömeg hangulata fölhúrozattabb, kedélye ingerlékenyebb nem volt.

A képviselőház, szintén szenvedélyektől hányatva, September 2-kán comitévá alakult a horvát-ügyben, de még sötétebb kedélyvel oszlott a tanácskozmányból szét.

September negyedikén száz tagból álló országos deputatio Bécsbe küldése határoztaték el a hadi és pénzügyi törvényjavaslatok megerősítéséért és ő felségének Budára költözéséért, mint a bizodalom helyreállításának még fenlévő eszközeiért esdekleni. — De a közvélemény már a bizottmánynak ő felsége szine elébe bocsáttatása iránt is kétkedett.

Néhány nappal előbb Batthyány és Deák Bécsbe mentek az érdekek kiegyenlítésének lehetőségére előkészítő utakat törni.

Ezen percekben Pesten a ministeriumban jóformán anarchia volt.

Az itt maradt tagok Bécsből vártak valami eredményt, melly kezökbe adhassa a tájékozási fonalat; de Kossuth ellenkezőleg gondolkodék, s augusztus hó végnapjaiban elhatározd nagyobb arányokban támaszkodni a nép szenvedélyeire.

Illy sorserejű percek alatt találkoztam egy barátomnál Széchenyivel.

Ő lázas ingerültséggel beszélé, miként Kossuth Budavárát véletlen megrohanás által elfoglalni, vagy a mint kifejezte „a nemzet számára biztosítani“ akarja. Ezért kravalt készít. Háromezer brüsseli fegyvere van elrejtve, mellyet az állomány költségén hozatott, de kézbe nem szolgáltatata. A nádor értesült az egész tervről; azonban fél minden eldöntő lépésektől.

Míg Széchenyi a történeteket elmond, gerjedtsége percenként növekedett. Kezének üterei kiemelkedtek, s majdnem bogot formáidnak.

„Én a csillagokból olvasok, kiáltott könyezve föl. Vér és vér mindenütt! A testvér a testvért, a népfaj a népfajt fogja mészárolni engesztelhetetlenül és örülten. Keresztet rajzolnak vérből a házakra, mellyeket le kell égetni. Pest oda van. Szárguldó csapatok dúlnak szét mindent, mit építünk. Ah! az én füstbe ment életem! Az ég boltozatán lángbetűkkel vonul végig a Kossuth neve, — flagellum dei!“

Mi biztattuk, kicsinyítettük a veszélyt; de kértük, menjen rögtön a nádorhoz a körülmények szerinti intézkedések végett.

Ő estve 9 órakor kocsijába fogatott, ígérvén, hogy visszajövet hozzánk betér az eredményekről tudósi tani.

Én tizenegy utániig vártam; akkor haza kellett mennem.

Mit beszélt a nádorral Széchenyi, nem tudom.

Hallám, hogy éjjélkor érkezve haza, a legmélyebb izgalmak közt virasztott, s a nádor nézeteivel elégületlen volt.

Másnap sem találkozhattam vele.

Azután rögtön Bécsbe indulék s negyvennyolcz órával később haliám, hogy Széchenyi is odaérkezett, mint örült.

Kossuth szándékait és a nádor ellenmozgalmait részint »Szemere, mint akkori ideiglenes hadügyminister; részint a Bécsből megtérő Batthyány gróf Pozsonyban Lamberg grófnál, Komáromban a várparancsnoknál és Pesten Kossuthnál magánál visszavonatta.

S így elmaradt a zivatar, hogy utóbb nagyobb erővel törjön ki. —

Kemény Zsigmond.

SZALAY LÁSZLÓ.

Azon férfiak között, kik Magyarország politikai fejlődésében, az utósó évtized folyama alatt, feltűntek, hatottak és a dolgok alakulásának tényezői valónak, egyike a legérdekesbeknek Szalay László. Érdekes már az által, mert nem tömegek vállán, s még csak nem is pártok viszonyában szólalt fel; hanem zajtalanul, majdnem egybeköttetés nélkül, a gondviselésbe vett hittel, s mély meggyőződéssel elvei felől, a tudomány observatoriumából lépett ki a haladás ügyének nem annyira vezérletére, mint inkább útbaigazítására. De érdekesebb még tanainak, modorának, eljárásának eredetisége által, melly őt az uralkodó irányok mindenikétől megkülönböztette, elválasztotta.

Midőn föllépett, a haladás és maradás között hazánkban már eldőlt a vitály, melly az 1825-től 1840-ig terjedő időszakot betöltötte. Az átalakulás kérdései képezék a napirendet; s a formulázás kora érkezett el. Az ellenzék e mezőn nem volt olly ügyes és erős, mint a lejárt vitályban; gyakorta tévutakon járt; s nem egyszer egymással ellenkező intézvényeket pártolt, mert elvei nem valónak kitisztázva, s mindenek felett nem birt egy vezéreszmét, melly irányt adott volna a részletek alkotásában. E pártnak vezérlete Kossuth kezében volt, ki a politikát, mint maga is bevalló, exigentiának tekintette, s expedienseket fogadott el inkább, mint rendszert. E korban a megyéket bálványozta; s ide akart minden hatalmat levonni, és azért a municipiumoknak igyekezett több-több hódítmányt szerezni. Ezen elágaztató irány ellenében Szalay az alkotmányos központosítás rendszerével lépett fel; s ekkép az ellenzékben, mellyhez haladási ezéljónál fogva tartozott, egy lényeges különvéleményt

képezett, melyet egyszerre néztek idegen szemmel az ellenzékiek úgy mint a conservatívek, Kossuth nemkülönben, mint Dessewffy Emil; s ekkép Szalaynak, néhány barátan kívül, nem vala más támasza, mint tudománya és jelleme, míg az egykorú irányok, melyek súrolák, a megyékben, az országgyűlésben, s a végrehajtó hatalomban bírtak hatályos kapcsolatokat. Ez saját állást adott neki politicánkban, tiszteletest inkább, mint népszerűt, egyénit inkább, mint felekezetest. Arczképét alig is lehetne a pártok gallerijában elhelyezni, ha az az isten csudája nem történt volna vele, hogy miután ő a jognak és alkotmányos eszméknek egész tartományát világítgatta fel, egy napon, melyet senki sem várt, de mindenki elfogadott, s azért népek napjának tartottak, egyszerre csak ott termettek Kossuth és a municipalisták az alkotmányos formák azon pontján, mellyről, még akkor, midőn elváltak, megjósoló Szalay, hogy összetalálkozniok kell, mihelyt az idő beteljesedik, mindazoknak, kik Magyarországbán a közczélt elérni akarják.

Az új alkotmány tehát ismét összehozá Szalayt az ellenzékkel. De az eszméket, miket egykor initiált, mások formulázták; s hézagain a forradalom árja rontott ki, melly elsodorta az embereket úgy, mint a tanokat, a municipalistákat szintűgy, mint a centralistákat; a kezdeményezőket és formulázókat egyiránt; az igazt és igaztalant egyszerre, — el mindent.

Maga e különös sors, a rendkívüli végzet, melly Szalay tanait érte, okozza egyik, hogy az ember bizonyos részvétellel szemlélje e férfi pályáját, annyi tudományt, és annyi becsületet, mennyit magában foglal ez élet, melly tömegek számára nem volt teremtvé, hanem az észnek és értelemnek szentegyházában érezte magát jól; egy igazhívő, ki a tudomány erejében inkább bizott, mint bármelly földi hatalomban; s kinek ezen hit a bölcsnek azt a nyugalmát és csendét szerezte meg, melyet sem félreértés, sem rossz akarat meg nem zavarhatott, mert erősebbnek tartotta a dolgokat, mint az embereket.

Szalay publicistái pályája a rendszer hadjárata az eszmék anarchiája ellen; s az alkotmányos élet és a jól értett szabadság elveinek coordinatiója a fogalomzavar és tévtan ellen.

E jellemet úgy fejlődési, mint működési szakában nem anyyira rajzolja, mint inkább saját műveiből, s így önmagából, előállítva, veszi itt az olvasó; s ha az itten egybeállított adatokon végigmenve, előtte leleplezve állandó majd azon kép, melyről a felebbi vonásokat levettük, tanúságot teszen mellettünk, hogy sem nagyítás, sem kicsinyítés nincs, hanem van igazság képírásunkban.

Szalay László született 1813. április 18-án, Budán, hol esztergommegyei származású atyja, mint helytartótanácsi elnöki titoknok, 1825-ben halálozott meg. Első neveltetését szülőinek házában s a helybeli főgymnasiumban vév; de atyja — ki a magyar irodalom több kitűnő tagjaival, nevezetesen Horváth Istvánnal, szorosabb barátságban élt, s kinek lángoló hazaszeretetét a nemzeti múzeum kéziratai között őriztetett: „Igaz magyarnak óhajtásai“ című munkája is tanúsítja, — attól tartván, hogy a fiú nemzetiség dolgában Budán nem nagy haladást fog tehetni, őt 1824-ben Székes-Fejérvárra küldé, hol Szalay két évet töltött olly tanítók vezérlete alatt, kik a milly buzgó hívei voltak az akkor még sok helyt lenézett magyarság ügyének, olly higgadtak valának minden egyéb, nevezetesen vallási tekintetben is.

1826 — 1831-ig a philosophiai és törvénytudományi folyamat végezte Pesten. Professorainak sorában több jeles férfiú nevével találkozunk (Imre, Frank, Weszerle), de lényeges befolyással mégis csak Horváth István diplomaticai leczkéi voltak tudományos kifejlődésére. „Ki egyszer hallá e tudós férfiút — írja róla Eötvös — ha tanítói székén férfias szavával Árpád s a hét vezér dicső tetteiről szolt, vagy roppant tudományának fegyvereivel azoknak állítását, kik a magyart a szegény finn néptől származottnak hiszik, leveré, s fajunkat az erényes scythá, s a legyőzhetlen párth nemzetekkel egybeköté; vagy tovább haladva nyelvtani vizsgálataiban, az ethymologia tekerényes ösvényein mindig messzebb és messzebbre nyomult, míg

mindent, mi nagy és dicső volt e világon, fajunkhoz tartozónak, magyarok által elkövetettnek állíta: az kétkedhetett mestere állításain, de azon óriási honszeretet hatalma, mely a tudóst elragadta, elragadta tanítványait is, s elvonatkozva egészen tudományos érdemeitől, ha munkásságának ezen oldalát tekintjük is, soha sem hálálhatja meg eléggé a haza Horváth érdemeit. Nem volt tanítóink közt, kitől annyian tanulták volna a hazát szeretni.“ — E sorok Írója, báró Eötvös József, egyike volt Szalay tanulótársainak, s később jó és rász napjainak hű barátja, kivel tanulás, irodalom és politica mezején azonegy irányban működött húsz évnél tovább.

Az ifjú Szalay, kit, még mielőtt iskolai éveit elvégezte volna, Kazinczy Ferencz és Szemere Pál barátságukra méltattak, kivált történeti és szépirodalmi tanulmányokkal foglalkozott; mit 1827—1831-ig az akkori időszaki iratokban s külön megjelent irodalmi zsongái is tanusítanak. Utóbb a júliusi forradalom s Lengyelországnak nyomban bekövetkezett feltámadása, — ezen nagyszerű események figyelmét nagy mértékben a külpolitikára fordították. A belpolitikával Márton és Kulcsár hírlapjai nem igen foglalkodtak azidőben, de az 1790-ki országgyűlés idejében megjelent politicalai röpiratok, mellyeknek gyűjteményét atyja könyvtárában találta, kedvencz olvasmányul szolgáltak már a gyermek ifjúnak. Az újabb időkben is gyakran örömmel emlékezett vissza ez olvasmányaira, s még irataiban is szól rólok, midőn párhuzamot von az 1791-diki s 1827-diki országos választmány munkálata között, a büntetőjog ügyében. A kettő között — úgymond — „igen természetesen az a viszony találtatik, mi az 1791-ki s az 1827-ki napló és országgyűlési irományok között. Emezekben apáink „obvallálták a constitutiót amazokban nagyatyáink megkísértették az utat a hűbéri kastély vallumain kívül, balra hagyván az absolutismus táborát s jobbra tartván a nyugoti alkotmányosság sátorai felé, — megkísértették az utat, mellyet fiaik megint beburjánzottattak, hogy unokáiknak legyen mit gyomlálniok. Az 1791-ki munkálat felsőbbségének okai nem kívánnak hoszasabb magyarázatot. II. József korában közfolyamatba jöttek az eddig véka alá rejtett eszme-

tőkék, s oly mennyiségben, hogy a régi márványoknak és dénároknak rendkívüli depreciációja következett be, s hogy több, addig igen szilárd hitelűeknek tartott testületek már közel voltak a végbukáshoz. József országlásának roppant hatását csak a megyék felírásainak gyűjteményéből — mellynek része Keresztúri, akkori udvari ágens nyomtatásban közrebocsátott munkájában is olvasható — ítélni meg, a kor viszonyainak igen felszínes ismeretére mutat. József kormányzasi rendszerének ellenei két különböző táborra szakadtak. Az egyikben találjuk azokat, kik 1790-nek elején a föld felmérését, a lakosok összeírását tárgyszó irományokat megégették, kik állomásról állomásra beszédeket tartottak az országba visszahozott szent koronához stb; a másikban pedig azokat szemléljük, kik József eljárását, mint általában az alkotmányos formáknak s nem egyedül a magyar corpus jurisnak elmellőzésével összekapcsolat, nem helyeselheték ugyan, de kik mindazt, mi humanitárius szempontból rendelkezéseit dicsőítette, mi által országlása a XVIII-dik század philosophiájával kapcsolatban állott, felkarolták; mert ők szinte impregnálva voltak a kor irányával s nézeteik a kormányétól csak annyiban különböztek, mennyiben más eszközökkel szerették volna létesíteni egyeben kívül a — ha életében nem, úgy sírjában áldott — szabadelvű fejedelem szándékait. Innen magyarázhatjuk magunknak, hogy az 1791-ki törvényhozás, mellynek kettős typusa volt, egy reactionalis t. i. az 1764-dikinek szellemében, s egy más, melly túlsúlylyal bírt, s melly színezetét az akkor napirenden levő európai ügyektől kölcsönzé, — hogy az 1791-ki törvényhozás, mondom, épen azt tartá meg József intézkedéseiből, vagy igyekezett legalább alkotmányos formában megtartani, mi az emberiség szempontjából legbecsesebb szerzeménynek tekintethetett. Azok, kik előtt 1790—1792-diki politicalai pamphletíró dalműnk ismeretes, — s mi, kik a legújabb ivadékhoz nem tartozunk, kik serdülő korunkban nem Kossuth lapjait olvastuk, hanem Kulcsáréit, vagy Mártonéit, bizony nem ezekből, hanem részben legalább az említett forrásokból merítettük publicistái ismereteinket, — azok tudják, milly eszmeforongás szállá meg ak-

kor nálunk a kedélyeket. József dicső törekvései tehát, és az 1790 körüli világeseményeknek viszhangja, — ezek szolgáltak főtényezőkül arra is, mi az 1791-diki országgyűlésnek folyadéka volt, s Illyés vala, bármi homoeopathiai adagban is — mert a munka nem mindjárt az országgyűlés után jelent meg, — az említett választmányi munkálat stb.“

Illy előkészület után természetesnek fogjuk találni, hogy Szalay gróf Széchenyi István Hitelének és Világának irányát már akkor más szemmel nézte, mint Kittonich dubietásainak rókaprémés hívei, kik 1830-ban még nemes Pestmegye teremében is nagy szerepet játszottak.

De halljuk őt magát, miként fogta föl korát, s milly gondolatokkal üdvözlé Széchenyi megjelenését a magyar politica lát-határán:

„Eszembe jut, — mond egyik hírlapi cikkében — eszembe jut, miket tapasztaltam, midőn 1827-ben első huzamosb távollétem után visszakérültem. Az ország úszott örömben, hogy a pesti német színházban magyar előadásokat láthatott; budafalvi Bors S. — kalpagban és kardosán fogott helyet a parterren, méltólag megülni a nagy napot, s voltak, kik rebesgették, hogy hazafiúi örömben nevét „paprikára“ változtatta által. Kijöttünk a színházból s a „hét electornál“ virradtig énekelgettük, hogy „Hunnia nyög letiporva, sírnak a bús magyarok.“ Az egész valami kimondhatlan sivár üzelem volt, mint I. J. társunk mondaná. Kétségbeesésemben meglátogattam Kulcsárt, értekezni a jó öreggel a politicáról. Benne az egyetemi magyar világ potiticust, még pedig szabadelvű politicust tisztelt. Ott ebédeltünk nála vagy hárman, de olly valamiről, mit ma politicának mond az ember, szó sem tétetett. Talán ildomosságból, talán mert magyar politica akkor még nem is létezett. Ebéd után szakadt az eső a hogy csak szakadhatott, de ő kocsira pakkolt bennünket, s vitt, hogy temessük el Biharyt. Pharao népe zokogott a fuldoklásig, midőn Kulcsár a sírnál beszédet mondott az elhunyt érdemeiről, buzdítván őket: követnék nyomdokait. Mód nélkül ellágyultam. El azért, mert láttam, hogy még primitivus idylvilágban mozogtak embereink; de el azért is, mert

veszendőben tudtam a hazát, mely gyermeki álmokat hüvetyez annyi felserdült nép szomszédságában. Boszús fájdalommal, minővel az egykori angol gyáros távozott el Tatából, midőn a lakosoktól a helyett, hogy számtalan vizeiket utilisálták volna, csupa zöld meséket hallott a feneketlen forrásokban lakozó zöld taréju és zöld szemű halakról, indultam útnak stb. Vádoljanak bár torzítással, én részemről illy élheteretlennek tapasztaltam a „constitutiót obvalláló“ 1825-diki országgyűlést megelőzőt és közvetlenül követett időszakot. A Prometheus, ki az égből lehozta a tüzet, hogy azzal lelket gyújtson e nemzet agyagtestében, nem úgy jelent meg, mint a kinek eljövetele a Jánosok által már eleve hirdettetett; nem úgy, mint a ki betetőzni fogja az évek óta emelkedett épületet: de megjelent egészen váratlanul, ígéret hirdetett, mellyek a legmeredekebb ellentétben állottak azon álmokkal, miket e nemzet mint édes gyermekeit magához ölelt, terveket mutatott fel a nép regenerációjára, melylyckről az országgyűlési utasítások soha sem emlékeztek, s a mellyeknek alapclvére az 1825-diki diéta hősei magából a corpus jurisból olvasták rá az anthemát. Az egész föllépés doctrinair alakban történt, a theoria választatott initiativául; eszközül, eszmevitelül — egy könyv.“

E könyv — a Hitel volt.

E pár adatot annak kitüntetése végett idéztük fel: mikép az ifjú Szalaynál, már szemlélődései kezdetén, gondolat, kép, hang, felfogás elütöttek azokétól, kik azidőben hazánk közdolgaival foglalkoztak.

Felfogása legalább is nem megyei nevelésre mutatott. Arról azonban, hogy a tudásnak ezen fája a politica mezején fogja kiterjeszteni ágait, kortársainak még álma sem volt.

Mert költészettel kezdte az írást; s kritikai tanulmányokkal foglalkozott az ifjúság napjaiban. Maga Szemere Pál, ki első Ígért jövendőt az ifjú tehetségnek, szépirodalmi zsengeire építette reményeit; a minthogy, iskolái után, midőn barátjának, Kölcsey Ferencznek, ki akkor Szatmármegye tiszta, főjegyzője volt, törvényes gyakorlat végett ajánlotta, nem annyira e gyakorlat, mint inkább azon ezél vezette, hogy ezen ifjú Kölcsey-

vel megismerkedjék. E nagy műveltségű ember társaságában töltte Szalay az 1831-dik év őszét, s rövid időköz után a királyi táblánál folytatta gyakorlatait; 1832-ben pedig a helytartó tanácsnál a fogalom gyakorlására nyert kineveztetést. Törvényes és hivatalos gyakorlásai sem tartóztathatták azomban vissza irodalmi tanulmányoktól. E korban jelentek meg tőle: „Alphons levelei“ s „Fridrik és Katt“ cím alatt történeti beszédek, mellyeknek emléke most is kedves előtte, mert Kölcsey barátságát köszönhette nekik.

Azon sajtóság, mellyel az elbeszélő költészetet s a nyelvet kezdé kezelni, meglepte Kölcseyt, kit pedig, a mint az irodalom emberei tudják, nem minden szokott meglepni. Szalay azonban ezen ösvényt, Kölcseynek minden buzdítgatása mellett, sem folytatta tovább.

Ugyanezen időszakból néhány kritikai cikkei maradtak még fenn, az időszakos iratokban, mellyek világirodalmi műveltséget tanúsítanak, s napjainkig a legjobbak közé tartoznak, miket c nembem bírnak! Legelső volt ezek között ítélete a Kölcsey és Szemere által kiadott Muzáronról, mellyről Kölcsey azt mondta, hogy alig Íratott még Muzáron felől valami, a mi olly mély betekintést, s annyi különféle ismeretet mutatna.

Erejének ezen irányú próbálgatásai után, mellyek neki hír helyett ismeretséget, közönség helyett néhány jó barátot szereztenek, érezte Szalay, hogy több hatással fog működni, ha összes erejét az irodalom egyik ágára fordítandja, s a jogtudományra adta magát. 1833-dik évben, ősszel, ügyvédnek esküdven fel, helytartótanácsi hivataláról lemondott, s ettől fogva, a rövid időközön kívül, mellyet ügyvédi gyakorlatban töltött, csaknem kizárólag jogtudományi és publicistái tanulmányokkal foglalkozott.

De ifjúságának gyakorlásai nem veszték el reája nézve haszontalanul. Szépirodalmi dolgoztatása által nyerte azt az izletet, azt a művészi szint, melly publicistái műveit ékesíti, és azt a nyelvet, mellynek roppant ereje az ő írásait kiki szögellőleg megkülönbözteti.

1847-ben lépett fel Szalay, mint jogtani író „Themis“ czi-

mii folyóirattal; föllépését legjobban jellemzi azon néhány szó, melyet könyve elébe bocsátott. „A múlt század közepe óta — úgy mond, — midőn a philantropiának jóltevő befolyása által, névszerint: Beccaria és Filangieri, Montesquieu és a Calas-k lángelelkű ügyvédének vezérlése alatt ezer előítélet salakjaitól tisztult meg a jogtan, keresztül a század mindent felborító vég-tizedén, a philosophiai rendszerek hosszú során, a restauratio után bekövetkezett históriai iskolán, s annyi alkotmányos vitatkozáson, napjainkig: olly nevezetes, s részben olly nagyszerű változásokon ment által a tudomány, hogy azt phasisaiban figyelmes szemmel kísérni, s fő eredményeit kijelölni, az egyetemi haladásnak közepette, már nálunk is kelletik.“

Ezen irányban jelent meg a „Themis“-ből, Pulszky, Eötvös, Trefort s még egy pár társ közredolgozása mellett, három füzet, melyek a jognak újabb irodalmából néhány értekezéseket liozának a nap kérdései felől. A legelső szó volt ez, melly embereinket a haladási ügy európai solidaritására figyelmeztette; s intézkedéseinkben a jog magasabb szempontjaira utalt. Sikere azonban kevés volt, mert nem volt miveltségünkhez alkalmazva; s bővebb tárgyalásra és több erőre vala szükség, hogy a magyar politica kiemeltessék a hagyó mányi vágásból.

Ezen folyóirat okozá főkép, hogy Szalay a magyar academiánál, már mint segédjegyző, 1838-ban a törvénytudományi osztály rendes tagjává választatott, hol székét következő évben Kollár Ferencz publicistái pályájának jellemzésével foglalta el; s az academiának e közülésén együttragyogott barátjával, Eöt-vössel, ki ez alkalommal tartá emlékbeszédét Kölcsey felett.

Ekkor már az európai irodalom több hírességeivel levelezésben állott; s hogy ezekkel megismerkedhessék, utazást tön Németországnak északi és déli részeiben; s onnan, Belgiumon át, Párisba költözött, hol az 183^{8/9}-diki telet töltötte.

Azok, kik utána megfordultak a külföldön, tanúságot tesznek róla, hogy az idegen országok jelesei előtt díszet hozott reánk.

Ez alkalommal ismerkedett meg Párisban, többek közt Lermnier-vel, kinél egy látogatását ekkép adja elő:

„A rue Vaugirardban, a pairek palotájával szemközt lakik

— vagy lakott legalább az 1838 — 39-ki télen, Lerminier az exsaintsimonista, de ki Enfantin atyával annyiban még egyet ért, hogy egy új hittannak a romok feletti emelkedését várja,— s csak néhány házzal alább lakik Montalembert, a lovagi szellemű pair, ki vallásos buzdalommal fordul minden omladozó kőfal felé, ki ott csak az élet, az erő, nem soha az enyészet, a rothadás jelenségeit látja, s felettük a labacrumot, mellynek jé-
 lében győzünk 1“

„Tübingen és Heidelberg minden évben egy tuzatJjölesclke-
 dési tanárt küldenek által a Rajnán, kik Párisba érkezők, itt generáliséinak, schematisálnak, s miután philosophiai tanjok is úgy tartja, hogy minden, a mi „tétetett“ szakadás utján „ellen-
 tétet idéz elő,“— azonegy délelőtt szokták meglátogatni a két philosophust, s ez és amaz elveinek, nyugottan mutatják ki helyeiket rendszerükben. Egy novemberi vasárnap történt küzölök cgygyel Lerminier-nél találkoznom, kinek nevére már nem emlékezem, de ki az akkor Heidelbergben mulatozó, és Salvandy által épen lyoni tanítószékre emeltetett Quinet-nek jegykéjével kezében szívesen fogadtatott a házi ur által. Tanárunk elmondá, hogy Páris már régi ismeretsége, hogy azt még a júliusi forradalom előtt látta, s erre, egy az általánosság mezején felszedett maximával egyenesen apolitica táborozásnak rohant. A „l'outré-Rhin“ írója, kit három héttel azelőtt a statustanácsba léptetett Mólé, — azért-e, mert izzó tüzet gyanított e pályán, vagy talán azért is, mert már hozzászokott csak a maître des requêtes himvarrásos köntösében értekezni Franciaország ügyeiről, a tudomány elvontságában igyekezett tartani a beszélgetést s kérdéseket tön Straussról és Neanderről, Marheineckeről és a Hegalianismus legszélsőbb baljáról, melly épen akkor a hallei évkönyvekben pályát nyit vala magának, — Görresről, ki olly szenvedélyes ellensége a francziáknak, s kinek ő azt rősz névén sem veheti, mert lényének legbensőbb alkotó része e gyűlölség, s most ennek Anastasiusáról a kölni érsekre térvén által, e kérdéssel fordult hozzám: szőnyegre került-e már önöknél Magyarországon a vegyes házasságok ügye? Nem uram, vala válszom, mellyet azon reménység nyilatkozásával fejezék be,

hogy a kölni ügy földieim jelleménél fogva viszhangot sem találna közöttünk. Emlékezzék meg reánk, mondá mosolyogva,— mikorra visszatér hazájába, a kérdés már meg fogott pendülni. Európának solidaritása, melly napjainkban már nem engedi, hogy külön ország, külön nemzet határozhasson bármi nagszerűbb politicalai ügy felett, melly a literaturában is úgy nyilatkozik, hogy egyik nemzet irodalma mindig csak kiegészítő része az európai irodalomnak, szükségkép maga után vonja, hogy az, mi a státuséletben bárhol erőszakos explozióval rést tört magának, viszhangozzék minden országban, melly nem maradt kivüle az európai népcsalád nagy egyházának; ön országa pedig — folytatá ironia nélkül, úgy hiszem — helyet készül foglalni ennek szentségében.“

„S mint jóslá, úgy mégis történt, stb.“

Az idézett sorokat bevezetésül írta szerző egy hírlapi cikkelyhez, mellyben Gans Eduárd, akkori berlini professor világhírű munkájára, az öröködési jogról, tévé figyelmessé földieit.

A külföldi út, mellyet megjárt, Szalaynak nemcsak tapasztalásokat adott, hanem jó hatással volt kedélyére is. A ború helyett, mellyet azelőtt homlokán viselt, bizonyos derűtség mutatkozott rajta; s azon jó akarat, mellyel az 1840-diki magyar országgyűlés eloszlott, munkára hívá ismét. Ekkor alapítá a „Budapesti szemlé“-t, mellyben politicalai és társasági kérdéseink tüzetesen tárgyalattak. A könyv megjelent, a nélkül, hogy jövetelét lármaharangok hirdették volna; semmi programm benne, semmi nagy ígéret. Baco e mondását: „Legitimae inquisitionis vera norma est, ut nihil veniat in practicam, cujus non sit etiam doctrina aliqua et theoria“ viselte homlokán; s nem indicált többet feladatául, mint az életnek és tudománynak kiegyenlítését. A vállalat a második kötetel elakadt a részvétlenség miatt; s Szalay megköszönte az alkotmányos nemzet pártfogását, s elhallgatott.

E folyóiratban értekezett a codificatióról; s ez a legelső szó jogirodalmunkban e tárgyról, melly az alkotmányos világot mindenhol foglalkodtatta. Ezentúl a mi embereink Hegel tanítványát látták benne, s ez a mester nálunk semmi népszerűség-

gel sem bírván, természetes vala, hogy annak se legyen közönsége, a kit tanítványának tartottak. Midőn végre a közönség figyelme felé kezdett fordulni, s pártfogása által munkái újabb kiadását lehetségessé tette; a néhány szóban, mellyet e munkák elébe bocsátott, megériinti ama vádat, mellyel egykor ócsárolták. „A codificatio első részében találtató philosophiai phraszcológiának köszönhettem, hogy többek által — kétségkívül jó akarattól — Hegel tanítványának czimével tiszteltetém meg. Non sum dignus tanto honore. En csak Hegel tanítványának tanítványa voltam. Gans Edvard, berlini professor nagyszerű jogtudományi munkáinak stúdiuma, azon körülmény, hogy az európai hírességü férfiú engem, a kezdőt, levelei által (1838) buzdított, bátorított pályámon, s hogy Párisban mulatásomkor az újabb franczia jogiskolával, mellyre Hegel tana, szintén Gans médiuma által, lényeges befolyással volt, igen tanuságos ismeretségbe jutottam, — innen magyarázom magamnak az érintett cikkelynek a többiek közöl kissé kirívó typusát, mellyen nagyobb változást tennem, hacsak újjá nem akarom dolgozni, különben sem volt lehetséges, de mellyen lényeges változást már annálfogva sem tettem, mert akarom: hirdesse ezen külsőség is, mit levelezésünk még inkább fog hirdetni, hogy nekem Gans Edvard azon időben, midőn itthon híjában néztem példány után, híjában néztem jóakaró után, tanítóm, vezérem, barátom volt.“

Ugyanez évben, april elején, ismereteinek szaporítása végett, másod ízben látogatta meg a külföldet, s ez alkalommal Németországon kívül Hollandot és Angliát is.

Midőn utjából visszatért, az 1840-diki országgyűlés által kiküldött büntetőjogi választmány rövid idő múlva összeülnendő volt, és Szalay tekintettel e körülményre: „A büntető eljárásról, különös tekintettel az eskütszékekre“ című munkáját bocsátotta sajtó alá.

1841 végével nyitattak meg a büntetőjogi országos választmány ülései, s ekkor Szalay a küldöttség egyik tollvivőjéül neveztetvén ki, tetemes részt vett azon büntetőtörvénykönyvi javaslat készítésében, mellynek különösen első részéről Német-

ország első criminalistája mondá: „mikép egyetlenegy törvénykönyv sem bír annyi eredetiséggel, mint a magyar javaslat. Törekvést, a kor haladásának, az igazság követeléseinek, s a legújabb büntetőjogi nézeteknek megfelelő törvénykönyvet alkotni, — ezen törekvés bélyegét egyetlenegy törvényhozási munka sem viseli magán olly nagy mértékben, mint a magyar javaslat.“

Ezen közremunkálás szerezte meg Szalaynak Deák Ferencz és másoknak barátságát; s ezen viszony következtében találkoztunk vele a következő országgyűlésen.

Az 1843—44-diki országgyűlésen Szalay Magyarország egy kis községét, sz. kir. Korpona városát képviselte.

Szerény, jelentéktelen állás minden más időkbén.

Jelentéktelenebb, mint a reformbill előtt volt a rotten-boroughok képviselte, melly Angliának annyi nevezetességeit vitte a parlamentbe. Hiszen évek óta úgy vala immár, hogy a városok követei egymást válták a magyar törvényhozásban; jövének, hogy szavazat nélkül üljenek ott őseik székében, s megtértek ismét és mindannyiszor polgártársaikhoz, értesíteni őket a megajánlott adó mennyiségéről. Csak annyiban különbözének a nézők seregétől, hogy számukra a prosceniumon belül jutott hely. S a bevégzett tények bölcsesége ez állapotot már törvényesíté.

A városok azonban lassanként érezni kezdék ez állás gúnyos és igazságtalan voltát; s e korban már az emlékezés panaszos hangján követelék vissza szavazatjogaikat.

S az új életre kelő polgári elem panasza azon mértékben talált mind nagyobb viszhangra, minél inkább háttérbe lőn szorítva a rendiség szűkkeblű szelleme a kor szabadabb eszméi által; minél általánosabb lett a hit, miszerint helyrehozni hosszas idők mulasztásait rendkívüli erő kifejtésre van szükség, s nagygyá és erőssé csak érdekesség teszi a nemzetet.

A városok ügyét első lépésül tekinté a reformpárt e cél felé. S csakhamar erőt vőn a meggyőződés, hogy ez ügy a régi homályos történeti jogok visszaállítása által többé nem elin-tézhető. —

A város nem vala immár az, minek Verbőczy értelmezé. A „civium unitas“ jogait egy zárt testület bitorlá; megszűnt minden közjogi élet, melly alapja volt a magyar hatóságok képviselőtének.

A képviselő kérdésével tehát a polgári jogok terjesztése s a választási formák újrendezése is szükségkép szóba jött.

S a közjogi kérdések összefüggése olly magasra emelé a státusférfit, honnan a túlsó part alakjai is föltűntek előtte.

E szempontról sokkal fontosabbnak látszik azon állás, melylyet Szalay ez országgyűlés kezdetén elfoglalt.

Azt hívék e nemzet jobbjai, hogy ott vették meg a nép-képviselő alapja.

S Szalay, e remények között, szerény állásában, nem Korpona magistratusát, nem is azon elemet képviselő csupán, melylyet Siéyes mindenné tenni óhajtott; a jövődőt képviselő ő — a népet.

1843 szeptember 27-kén épen ez ügyben — a városi kérdést értem — tanácskozának a rendek. Több városi követ csak azon esetre kívánt a törvényjavaslat vizsgálatába ereszkedni, ha eleve nyomatékos szavazattal ruháztatik fel a negyedik rend.

Korpona követe ekkép nyilatkozott:

„Városi követre nézve alig lehet egyegy fontosabb kérdés a jelenél; s mert ezt ollyannyira fontosnak tartom, igen természetes, hogy midőn ez ügyben nyilatkozom, nem szeretnék félreértetni, különösen legközelebbi collegáim által nem. Engedjék meg tehát a tekint, rendek, hogy alapnézeteimet az összes ügyről előterjeszthessem; elveim majdan számot fognak adni mind nyilatkozatomról a kérdéses indítványra, mind netalán czentüli hozzászólásomról ez ügyben.“

Midőn valamelly országban a státuséletnek több factorai: műipar, polgári szorgalom s általában az értelmiségnek tetemes része, ott, hol a közügyek clintéztetnek, képviselve nincsenek; s midőn más oldalról a privilegiált osztálynak azon töredéke, mellyről értelmiségénél fogva

fel nem tehetni, hogy csak saját érdekeit legyezgetve szemet huny a közügynek, több mint képviselt: akkor, tekintetbe sem vévén azt, hogy a mint időszak időszak után jó, úgy néha a hatalom is osztályról osztályra száll, s hogy például ezen szónak: „aristocrazia“ nagyobb értelme lehetett a középkorban, mint jelenleg, — akkor egy új elemnek a törvényhozásba! befogadásáról kelletik gondoskodni, hacsak azt nem akarjuk, hogy ez tökéletes pangásnak induljon; vagy ha be nem elég-szünk azzal: hogy találkozik mindig egykét hiszelékeny, ki a leggyászosabb kicsapongásokat, vagy holmi mesterségesen előidézett galvanicus vonaglásokot az egészséges Organismus mozgalmai gyanánt tekinti.“

„Magyarország ide jutott épen napjainkban; s azért hiszem, közös a meggyőződés, hogy ezen ügy a mint elutasíthatlan, úgy a legnagyobb fontosságú egyszersmind még legparányiabb részletében is. Mert most nincsen többé szó néhány városi votumnak rehabilitációjáról, hanem szó van egy új elemnek a törvényhozásbai befogadásáról. S ezen elem, mert új, mert a többiek között, mellyeknek sorában helyet akar foglalni, a legifjabb, s ennél fogva ollyas, melly szót fog kölcsönözni minden vitalitással bíró eszmének, holott a többiek inkább csak visszafelé tekintenek, — mert én nem ismerem aristocrátiát, melly Jánosarezczal bírván, mind előre nézne, mind hátra, — ezen elem mondom, mert új, mert legifjabb, mert a jelen szükségeknek, a kor követeléseinek tolmácsa,— az időnek nagy chemiai processusában a többieket előbb-utóbb fel fogja olvasztani. Én a negyedik rendről szólok, de azon rendről, melly még csak létesülőben van, mellynek most egyelőre csak egyik orgánumát fogjuk teremteni.“

„A francia forradalomnak első kezdetében, — s megvallom őszintén, hogy 1789 között Franciaországban, s 1843 között nálunk, nagy hasonlatosságot találok, — 1789-et mondom, nem 1791-et s a következőket, — s találok ezen hasonlatosságot a legnagyobb nyugodalommal, mert mindazon túlságoktól, mellyek amaszt elferdítették, egyáltalában nem tartok, s nemcsak azért nem, mert a magyar a legnagyobb loyaltással viseltetik koronás feje iránt, hanem különösen azért nem, mert egy több századig alkotmányt élvezett nemzet soha sem léphet egyszerre olly dissolutióra, mint az, melly csak tegnap bontakozott ki az absolutismus bilincseiből; a francia forradalomnak első kezdetében, midőn a nemesség követői az états-générauxban megjelentek, midőn instructióikra hivatkozva, — mert akkor még cahier-t, füzetet adott a francia committens a küldött kezébe, épen úgy, mint nálunk, hajói hallottam, néha folio kötetet, — azt mondták: hogy ők nem fizetnek, mert ők nemesek, — vagy azt: hogy ők fizetnek ugyan, hanem csak

egynehány évre ajánlás útján, — vagy végre azt: hogy ők fizetnek ugyan rendszeresen, hanem a mit ők fizetnek, annak nevet ne legyen: adó, hanem: *taille noble* — mindannyian előttünk ismeretes *phoename*-nek, — ugyan akkor jelent meg Sieyèsnek ismeretes brochurája: mi a tiers-état, s mivé kell lennie? Felelet, az elsőre: semmi; a másodikra: mindenné.“

„S Franciaországban csakugyan mindenné lett a tiers-état; és jelenleg úgy van mozgalom a tiers-état ellen, mint volt annak idejében az aristocrazia ellen? — Mert a tiers-état mindenné lett, mielőtt az összes nemzetet képviselhetne volna; mert a tiers-état elmondotta magáról, mit csak az összes nemzet mondhat: a státus én vagyok; mert a Montmorencyak, a Richelieuk aristocrátiája helyébe a boltsok aristocrátiája léptettetett. Én tehát, tek. rendek, midőn hiszem és óhajtóm, hogy Magyarország jövődjé formáiban nyilatkozzék, ezen szó alatt, adott idő befolyása után, az összes nemzetet értem, s nem értem, nem fogom érteni soha a rőf és mérőserpenyő — magokban véve igen tisztességes dolgok — túlnyomó befolyását. Valamint szinte nem akarom, hogy itt csak azért teremtsék egy új osztály, hogy az igazgatási sachtjátékban egy pionnal több legyen, mellyet a kormány aztán ide állítson vagy amoda, s vagy általa ültesse el a lovat, vagy a ló által őt; nem akarom, hogy teremtsék egy új osztály, számos számtalan heterogeneitásaink öregbítésére; hanem szívemből óhajtóm: alakuljon egy osztály, melly a többieknek szegletességeit lesimitsa, melly bennük felolvasszon mindent, mi nem korunkba való.“

„Lesznek, kik talán úgy fognak vélekedni: hogy igen távol jövődőről szólok; — én nem hiszem olly távolnak. Nem ugyan azért, mert a nemesség, hiszen látjuk, — s dicsőség érette a követi karnak — maholnap adózni fog; nem ezért, mondom, mert Angliában régóta adózik a nemesség, és mégis Anglia az aristocrátiának választott földje; de kerüljön csak egyszer *revisio* alá a gabnatörvény, vétessenek csak *revisio*ba a birtokot szabályozó törvények, s tudom, hogy összeroskad a normanszász feudaüsmusnak épülete. Én tehát azt hiszem, hogy azon kerületi választmány, melly a birtoklási, birtokszállítási és öröklési törvények szabályozásával van megbizva, ugyanazon terrénumon áll, mellyen a jelen választmány, s hiszem, hogy a fekvő birtoknak új alapra állítása és a *Partis primae* titulus 9-sának mindenkire kiterjesztése által, — a büntetőjogi országos választmány már ezen elvből indult ki, — óriási lépésekkel közeledünk a czél felé. Egy van, mi megakaszthatna utunkban, — ha t. i. az *aviticitas* egy oldalról eltöröltétvén, helyébe majorátusok és *fideicommissumok* útján egy új aristocrazia emelgetnék; de ezen indítvány, remélem, nem fog pártoltatni e tábla által.

Ez az egy, igaz, megakasztaná az egész ügyet, de megakasztaná egyszersemind a hazát összes fejlődésében; s hogy amazt elérhessük, remélem, nem fogunk ehhez folyamodni.“

„Ha ugyan jól magyaráztam ki magamat, azt mondtam beszédemben: hogy a szőnyegen levő reformkérdésben első szemét látom azon láncznak, melly minket egy nagy életrevaló egészszé olvaszson. S ennélfogva óhajtanom kell, hogy az itt megállapítandók — részszerint az által, hogy elfogadunk mindent, mi a magyar typusban életrevaló, részint azáltal, hogy belevonunk mindent, mit a haladás eszméi, a kor szükségéi követelnek, részben természetes csatornául, részben mintául szolgáljanak az ország egyéb elemeinek annak idejében befogadására, kiképzésére. S mert kimondottam ezen óhajtásomat, kimondom véggondolatomat is, — meglehet, hogy nem alapos, de mindenesetre lelkiismeretes megfontolásnak eredménye. Valamint ha már emelkedik a mű, a művész össze szokta törni mintáját: úgy nem gondolok vele, ha unokáink, vagy unokáinknak unokái — mi egy generatio a nemzetek életében? — össze fogják törni e mintát. Mert nem municipalis ország képében látom a nagygyá lett hazát, nem hiszem, hogy municipalis foederalismus lehessen a végczél. — Nekünk száz különvált érdeket kell összepontosítani; nekünk több nemzetiség fölébe kell emelnünk e magyart; -----s minderre vagy gyöngre, vagy talán épen visszas eszköz a municipalis daraboltság. Megismerem, és hálás szívvel ismerem meg, hogy municipalis alkotmányunknak köszönhetjük fenmaradásunkat, mikor még nem ébredtek öntudatra a különféle érdekek; de nem hiszem, hogy neki köszönhetnők valaha státussá fejlődésünket. A moschus életben tartja néha a szunnyadozó idegrendszer, de a mi az egészséges éber életet erősíti és táplálja, az egyéb.“

„Jelenleg ugyan a haza érdekei ellen vétenék, ha a municipiumok jogainak megszorítására törekedném; de elkerülhetlenül szükséges: hogy a szőnyegen levő munkálatban jelöltessék ki egynéhány kiváló pont, mellyek annak idejében a centralisatiónak összekötési pontokul szolgálhassanak. S az nap, mikor az országgyűlés valósággal fogja képviselni az összes nemzetet, az országgyűlésen nem karokat és rendeket, nem megyéket és városokat, hanem képviselőket, az egy nemzetnek képviselőit fogjuk látni.“

„Mindezek után, természetesnek fog találatni, hogy ezen kérdésben már most a historiai oldalt igen mellékesnek, igen meddőnek tekintem. S midőn egy oldalról hiszem, hogy a városok coordinatiója nélkül soha szilárd alapja nem lesz a státusnak, midőn méltó okunk van attól tartani, hogy azon esetre, ha a, jelen országgyűlésen feloldatlanul

maradna ezen kérdés, meglehet, örökre elveszítettük az alkalmas időpontot: akkor más oldalról látván, miszerint a szőnyegen levő indítvány, hogy valóságos szavazási joggal bírjunk ezen munkálat vizsgálataánál, több okoknál fogva elfogadásra nem tarthat számot,— nem sürgetem a szavazási jognak ezúttali megadását. Igaz, csak mi tudjuk, mi érezzük a fájdalmat: a legjobb szándékkal lelkünkben itt állani, s mégis tettelesen hozzá nem járulhatni ahoz, mit jönnek, mit üdvösnek tartunk a közre nézve; de vigasztal azon gondolat: hogy már a jövő országgyűlésen jókora nyomatékkal fogunk bírni, s hogy azon esetre, ha talán valamely életkérdés megbuknék a jelen országgyűlésen, azt a jövőben épen a mi tetteleges befolyásunk fogja kivívhatni.“

Kik a fenforgó tárgyban nem láttak egyebet, mint épen csak a szőnyegen levő kérdést, — azok kétségkívül nem értették meg e beszédet.

Az ellenzék főnökei kitűnő figyelemre méltaták. Beöthy Ödön visszafordult székében, s egész beszéd alatt nem vette le szemeit a szónokról, ki a városi követek padján, háta megett felszólalt.

Nem emlékszünk, hogy városi követet nagyobb csendben hallgattak volna ki.

S így volt, valahányszor szót emelt.

Ritkán történt ez. Alig négyszer, ötször, rövid jelenléte alatt a törvényhozásban.

Nyilatkozatai ekkor is többnyire rövidek voltak, mint Mira-beau rögtönzései. Csak a nagy kérdéseket támogatta vállával, úgy híven, hogy a kisebb rendűek önként indulnak azok után: mint Jefferson írta Franklinról és Washingtonról.

S rögtönzéseit ugyanazon szabatosság, erő és tartalom jellemzi, melly stylusát általában.

1843 junius 10-kén a vallásügy volt tanácskozás alatt. A győri káptalan követe, Wurda ez ügy végképeni elintézésére indítványozá: nyilatkoztassák ki, hogy mindenik vallás szabadon (azaz: a világi hatalomtól függetlenül) mozoghasson a maga körében, még pedig nemcsak egyes tagjaira, hanem egyházi öszveségére nézve is. Történt pedig, hogy a vallási sérelmek orvoslásáért leginkább buzgóik odók közül többen

örömmel üdvözlötték ez indítványt, mellynek legelső követke-
zése lett volna: hogy az országgyűlésnek semmi köze a vallási
és egyházi ügyek tárgyalásához; s történt, a mi még különösebb,
hogy másnap a káptalanok követei Wurdának indítványa ellen,
mint melly a clerus jogállását veszedelmeztethetné, óvást tettek.
A rendek többsége megbotránkozott ez óvástételen, s Szalay
ckkép nyilatkozott:

„A káptalanok követei által közben tett óvásra nézve egyetértek
Bihar követével. Vége volna minden tanácskozásnak, ha az okokra itt
óvásokkal és nem ellenokokkal válaszolnánk.“

„A mi a győri káptalan követének előadását illeti, — tökéletesen
egyetértek vele, ha azt volt szándéka kinyilatkoztatni: hogy az egyházi
hatalomnak nem szabad vegyes házasságban élni a világgal; ez olly neme
a vegyes házasságnak, mellytől meg én vagyok kénytelen megtagadni az
áldást. De mielőtt Zólyommegye követével az egyházi hatalomnak a
világitól való tökéletes elkülönítését elvül fogadhatnám, mielőtt ezen
a győri káptalan követe által kimondott elv mellett nyilatkozhatnom,
szükség tudnom: vájjon a státus quonak fentartásával akarja-e ezen
elvet életbeléptetni? — mert ha ez áll szándékában, akkor nem ismerek
elvet, melly a vallások egyensúlyát inkább veszélyeztethetné.“

„Concret példákra fogok hivatkozni állításom kimutatására.“

„Északamerikában nincsen, s ez elvnél fogva nem is létezhetik
olly clerus, mellynek terjedelmes fekvő birtoka lenne, melly külön stá-
tust képezne, mellynek a szövetség congressusában vagy az állodalmak
tanácsában befolyása volna. Franciaországban szintén ki van mondva
az elkülönítés; s acatholicus pap itt p. o. a vegyes házasságot meg nem
áldja, még pedig annálfogva nem, mert Franciaországban az egyházi
hatalom független a világitól; de Franciaországban a házasság *egy-
szersmind* polgári szerződés, sőt a világi hatalom csak mint illyest ismeri
a házasságot, s legyen ez vegyes vagy nem vegyes, tagadja bár meg
áldását az egyház vagy sem: az illető municipalitas harmlnczkét milliő
ember nevében, a státus nevében, — s a státus eszméjében is van va-
lami szent, — kimondja: hogy a házasság törvényes. Ha Franciaor-
szágban valaki absolutio nélkül hal meg, szabadságában áll a papnak ő¹
el nem temetni; de illyetén esetben, — s hogy illyetén esetek előfordul-
nak, annálfogva állíthatom, mert Franciaországban mulatozásom ide-
jében is történt, hogy a státustanácsnak illető osztálya felszólalt ellenük
mint „abususok“ ellen, s történt, hogy a radical sajtó ez ügyben a stá-
tustanács ellen fordult,— illyetén esetben mondom, a holt test nem

hever temetetlenül, mint nálunk, hanem a státus fekteti sírjába a polgárt. Hogy Franciaországban a forradalom az egyházi javakat secularisálta, hogy sem a pairek sem a követek kamarájában a papoknak nincsen helye, tudjuk mindnyájan; ott tehát veszedelem nélkül szólhatni a hatalmaknak ezen elkülönítéséről. De nálunk, hol a főrendi táblánál első helytt ülnek a püspökök, hol a káptalanok követei ezen táblánál az egyházi státusnak egy részét képviselik, hol a catholicus clerus egész megyéket kormányoz, követeket küld, instructiókat készít, a királyi curiánál ítéletet hoz, sőt ide bírakat is nevez, — nálunk a státus quot megtartani s mégis az egyháznak függetlenségét a státustól kimondanunk, mindazon vallásokra nézve, mellyeknek papjai c szabadtékokban nem részesültek, a legeslegveszedelmesebb elv fogna lenni, mellyet csak feltalálhatnánk, melly a gyengét megköthetve adná át a hatalmasnak.“

„Ez oknálfogva — ismétlem — egyáltalában nem szavazhatnék a győri káptalan követe által felállított elv mellett.“

Ugyanazon téren látjuk itt szónokot, mellyen mint publicista annyi ismerettel mozgott éveken által, ritkán méltatva kellő figyelemre az uradalomban. Példáival, mellyeket majd mindég a szabadság hazáiból kölcsönöz, illusztrálja a kérdést; rövid, szabatos megjegyzéseivel, innen és túl, kijelöli a tévedéseket, útbaigazítja az eszméket. S a „tudós“ férfiú — mint gúnyból nevezték a tudatlanok — mennyivel „gyakorlatiabb“ az alkalmazásban, mint azok, kik az életrealitás bélyegét saját eszméiknek igénylik, de a valóságban csak a divatos tanok egyik tulságából hányatnak a másikba, ritkán találván el Scylla és Charibdis között a helyes utat.

Kitisztázott elvek, s a törvényalkotó teljes biztossága azok alkalmazásában: — olly tulajdonok, mellyek, szabatoság mellett, már magokban némi önérzetet kölcsönöznek a parlamenti előadásnak. Szalay szónoklatát még ünnepélyesebbé tévé a szaválás méltósága; a folyékony beszéd, s azon férfias, tiszta, mély hang, mellynek terjedelme és teljessége annyira megfelelt körmondattai tartalmasságának.

S mindezzel öszhangzásban volt a szónok külseje.

Nem úgy lépett ő fel, mint egy néptribun; villogó szemeit végigjártatva a sokaságon. A rövid látású szemek, mellyekben

a messzeható értelem tükrözött, mintegy a tárgyra valának függesztve, mellyről szólott. S minél szűkebb volt látköre a testi világban, annál terjedtebb az eszmék régióiban láthatára. Itt, — hogy saját szavaival folytassuk a hasonlatot, — „a mit tisztán látni akart, az be volt szegélyezve, mint rámájával a kép, mint láthatárával a vidék. Nebelgés és kétes színekrei felolvadás nem zavarta fölfogását.“

„Az eredménynek rögtöni formulázása, az elv minden nyilatkozatának igenlegesítése, s beszegve és körülírva mindig az emberi véges természet által mindenünnen, a társaság korlátaitól részben, — innen ered, úgymond Szalay, azon csendes megnyugvás, azon szabályszerűség, melly erkölcsi nagyságot kölcsönöz a jogtudósnak az életben, cél és akarat eszméletét tudományában.“ A mi jogtudósunkban igazolva láttuk e mondat igazságát. A tudomány öntudatos kifejezését, e komoly árnyalatot, meg földeríté arczán a philosoph jótékony léleknyugalma. Elnyomni azonban e komolyságot a kedély legderültebb állapota sem bírta egészen; mi előadásában még nagyobb éllel fegyverzé föl a gúnyt, mint irataiban.

Különbén a szónok az író minden eszközeivel rendelkezett. Árnyszínei is szinte azok voltak.

Olly körülmény, melly szűkésképp az író, főleg a journalista ismertetésére vezet bennünket. A journalista pályája legközelebről rokon a szónokéval. Egyik mint másik gyakran rögtönöz. S polémia közben a szószék minden szenvedélyei szerepelnek. Hírlap és szószék csak különböző terei a pártok táborozásinak.

1844 közepén felvállalván Szalay a P. Hírlap szerkesztését, lakását Pozsonyból Pestre tévé által.

Ezután munkásságának nagyobb részét, egy évig mint szerkesztő, s 1845-ki júliustól kezdve 1848 közepéig, mint dolgozó társ, a P. Hírlapnak szentelte. Czikkelyeinek gyűjteménye „Publicistai dolgozatok“ cím alatt jelent meg két kötetben.

A nevezett lap szerkesztésében Szalay közvetlenül Kossuthot

váltotta fel, ki az új szerkesztőt, mint becsületes, tudós, de idegen embert mutatta be közönségének. Maga elég volt, hogy hidegen fogadtassák. Ide járult még: hogy elvei, a kir. városok ügyében mondott beszéde után, ismeretesek valának; tudták, hogy a P. Hírlap ezentúl a központosítás orgánuma lesz, néhány tudós ember lapja, kik a megyerendszert meg fogják támadni. Ez magyarosan mondva, darázsfészek volt; s ezer lelkének kellett lenni, a ki bele nyúlt.

Pedig a tárgy máról holnapra nem halasztható volt már. Azon kihágások, mellyek a megyékben az utóbbi időszak alatt elhatalmaztak, nem csak a végrehajtó hatalmat indíták arra, hogy e tárgyat a kir. előadások közé tűzze ki, hanem magok a megyék nyilván kívánták szabályoztatásokat; s a tárgy országgyűlésen is elővetetett.

Olly tárgy, melly összes közjogunkat érinti; s az országnak végre tudnia kellett, mit akar, s nem csak tudnia, hanem akaratát formulázni is.

A megyei kérdés e szerint nem egy specialitás, hanem az összes haladási ügy kérdése vala, s azért ohajtá Szalay, hogy ezen ügy egyes részeiben néha más irányban is miveltessék, mint amellyben Kossuth Hírlapja által miveltetett.

Jelesen azon tanokra nézve, mellyek az ország, e nagy test külön tagjainak compagesét, és a inunicipalis életnek az összes álladalomhoz mért viszonyait illették, az ellenzékiek közt olly nézetek divatoztak, mellyek rokonabbak voltak a privilegiált statusok eszméjével, mint a képviseleti rendszerrel, rokonabbak az aristocratiával, mint a democratiával.

Ezeket ő nem fogadhatta el.'

És azt tapasztalta, hogy az ország mindig mélyebbresülyedt az eszmezavarban; ugyanazon egyének által a legellenkezőbb intézkedések pártoltattak; s azon egy órában azon egy száj hirdette a feudalismus czafrangjait s az általános szavazatjogot, mintha testvérekről vagy épen ikrekről szólana.

S miért volt mindez?

Mert nem kerestetett vezérelv, mellynek igényeihez idomíttassék minden részlet.

Az ellenzék irányait tekintve, úgy találta, hogy a federatív rendszer, vagy centralisatio: az elnöklő eszmék, mellyek iránt tisztába kelle jönnünk, ha azt akarók, hogy úszó lap helyett terrénnum legyen lábaink alatt.

Ő a centralisatiót fogadta el s bátran ki is tűzte lapja homlokára.

„Láttuk — úgymond ő maga — hogy az ország nem épen hypersteniai állapotban van,, tudtuk, hogy erőfölöslegtől nem kell tartani a statusnak; ennélfogva úgy vélekedtünk, hogy az erük öszpontosítása szükséges mindenek fölött. Láttuk, hogy azon pillanatban, midőn külső erő támad a hazára, veszendőben vagyunk, ha még sem szűnünk meg decentralisatiónak indulni; láttuk, hogy a nemzetiség szent ügye követeli a központosítást, mert miután a kívül maradottakat az alkotmány sánczai közé fogadni elkerülhetlenül szükséges, s miután köztök ollyasok is találkozzandának, kik nem a legnagyobb pietással viseltetnek nemzetiségünk iránt: a magyar szó diplomaticai általánossága veszélyeztetik, ha municipalis viszonyaink — eddigi átmeneti állapotukban nem maradhatván — a foederalismus határszéléig terjesztetnek ki; láttuk, hogy a municipalis jogok ürügye alatt történt Horvátországban a szakadás; láttuk, hogy a szabadságnak társul kell adni a rendet, vagy mi ezzel egy, a polgári egyenlőséget, olly dolog, mellynek elérésére a decentralisationál visszább eszköz nem gondolható; láttuk, hogy financz rendszerről, divatos fogalmainkkal a municipalis politicáról álmodozni is neveltséges; láttuk mindezt, s vétkeztünk volna a közhaza ellen, ha nem gondolkozunk hatalomról, mellynek focusában minden erő központosításé“.

Minden politicalai kérdés fenekén ott volt e haladéktalanul feloldandó kérdés, mert olly viszonyok közt valánk már, honnan szükségkép ki kelle bontakoznunk, s vagy alkotmányosan központosulnunk, vagy alkotmány nélküliesen.

Választhatott volna Szalay kétségtelenül egy másik, vagy harmadik jelszót; de úgy hívé, hogy a municipalis statusrendszer bálványzóit, kik „provinciális érdekek mellett küzdöttek a közhazáéi ellen, kik féltékenyebben őrzék a státútumot, mint a

törvényt, s kik előtt több vala az egyes megyék gyűlése, mint az országgyűlés,“ — semmi sem figyelmezteté vala kiáltóbban, mint épen a központosítás elve: miszerint „van valami, a mi több a megyénél, s ezen valami az ország.“ S egyik, mint másik jelszó, mellyet kitűzött volna, csak folyadéka lett vala tanainak; azért nem kétkedett kimondani az alapeszmét, mellynek lán-czolata a parlamenti kormányra, a felelősségre, megye- és köz-ségrendszerre, közmunkák és adóügy körüli intézkedésekre, büntető és polgári törvénykönyvre, az összes épületnek ezen zárkövére utalt.

S a centralisatio művét az országgyűlés centralisatiojával akarta megkezdeni. Bevallott irányául hirdeté nagy hatalmat szerezni az országgyűlésnek, hogy ez a közigazgatás némelly ágainak meghatározó irányt adhasson. Ideig óráig — úgymond — erre kell nálunk szorítkozni a centralisationak. S midőn leg-főbb teendőül állítá föl, hogy a rendek gyűléséből képviseleti alapon nyugvó parlament fejlődhessék ki: emlité egyszersmind ez ügy körüli eljárásában a verificationak az illető táblára bizatását, mert az által lesz az illető tábla ura önmagának; említette az utasítások megszüntetését, mert ez által válik a követ a nemzet képviselőjévé, ez által lesznek az alsó táblának tagjai, mint illyesek, függetlenek a municipiumoktól; említette az éven-kinti országgyűlést; említette végre a petitiojogot, melly által a municipiumok közbenjárása nélkül is intézkedő hatalommá válik az országgyűlés. Hatalommá, mellyről a fenébb idézett sorok következtében mondá, hogy focusában szükség minden erőket központosítani.

A szellemet akará mindenek előtt kifejteni és erősíteni, melly aztán életet adjon a közigazgatás átalakuló formáinak. Senki sem volt inkább meggyőződve, mint ő, hogy bizonyos admini-strativ formák átalakítása magában még olly kevésbé teszen bármelly nemzetet polgárisultabbá, mint nem változtatja a ruha az embert míveltebbé. A szabadság éltető-ereje bír valódi civi-lisáló erővel. Olly insitutiók átültetése áraszt boldogságot a nem-zetekre, mellyek a polgári rendhez társul adjuk a szabadságot. Különben az absolut rendőri államot kellene legjobb forma

gyanánt tekintenünk, mely a chinai szent birodalom mintájára, zárdái szabályszerűséggel rendezi a nemzet életét.

Szalay az új magyar államban a szabadságnak akart hajlékot emelni.

A municipalismus ellen, csak mint statusrendszer ellen küzdött ő. A valódi inunicipiumoknak talán nem volt őszintébb barátja. Épen azért kelt ki olly élesen a megyei közigazgatás ellen, mert „olly political architecturát látott benne, mely a pyramist csúcsára állítja, mely magát a községrendszer csirája nélkül municipalisnak mondá, s mondotta magát épen azért, mert az épület első emelete, a törvényhatóságok, a legtulsósabb s a községi élet legparányiabb lüktetését is gátló centralisationnak lakhelyei.“ „Soha sem voltunk — írja többek közt — semmiféle tulság apostolai s így a tulságos központosítás sem. Sőt merem állítani, hogy mi voltunk az elsők, kik a valódi helyhatósági életre figyelmeztettük e nemzetet. A mely olvasónak ideje van az anteacták vizsgálatára, keresgélje ki könyvtárában a Pesti Hírlap 420-ik (centralisatio s valóságos municipalis rendszer, báró Eötvös Józseftől) és 471—2, 3, 4-ik számait (községek rendezéséről Csengeri Antaltól), s úgy fogja találni, hogy midőn mi a felsőbb rétegek centralisatiója mellett buzgólkodtunk, ugyanakkor az alsóbb rétegek decentralisatióját sürgettük.“

Illy eljárás mellett egy pillanatig sem akará Szalay biztosíték nélkül hagyni az alkotmányt, kezesség nélkül a szabadságot.

„Magyarország — úgymond — a juryt és a sajtószabadságot, fájdalom, nem számlálhatja institutioi közé; de Magyarország még sem olly annyira árva közjogi institutiók dolgában, hogy diétáján kívül egyáltalán minden political biztosítékot nélkülözne; Magyarország úgynevezett közhatóságaiiban olly institutiókat bír, mellyek helyébe — semmi kétség — valóságos municipalis rendszert kell léptetni, de mellyeket nem szabad mintegy melleleg megsemmisíteni vagy megcsonkítani, mert a nemzet életerejének egy része rejlik bennük, s míg ezt máshová nem szállítottuk, míg szabad működésére alkalmasb csatornákat nem ástunk, míg egy részről a parlamenti biztosítékokat, más részről a községrendszert életbe nem léptettük, — mindaddig,

mondom, illetén nullificatiói kísérlet, a beszámítás fokozatához képest, vagy hiba vagy véték.“ „Honnan, mond folytatólag, következik, hogy nem volna alkotmányosabb elődeinél a kormány, ha olytán intézkedésekhez nyúlna, mellyek a törvényhatósági institutiót, mint közjogi garantiát gyöngíthetnék, sőt lépésről lépésre tönkre tehetnék, mielőtt a valóságos képviseleti rendszerhez s a parlamenti kormányhoz vezető lépések s előkészületek tétettek volna meg, mielőtt az újabb alkotmányos élet azon institutiói hozattak volna be, mellyeknek életbelépésével eddigi tökéletlen garantiáink úgy is magoktól összeporlanak, mert a mi életre való van bennök, az már által fogott menni amaz institutiókba. Ha pedig a kísérletbe vett intézkedés épen a választási elemnek megszorítására, a választás útján alakult hatóság-
nak korlátozására volna irányozva, még pedig fenmaradván egyébiránt a statusquo, s a nélkül, hogy valóságos képviseleti formák léptettek volna a feudális rendiség helyébe: akkor nem arra figyelmeztetném az illetőket, mire egy ősz statusférfit, a Bourbonok idősb ágának egyik legbuzgóbb híve, figyelmeztette volt 1835-ben a juryre nézve a francia kamarákat: „Vigyázzanak önök, mert olly institúcióhoz nyúlnak, melly nem tartozik azon mindennapi intézvényekhez, mikkel a legistának tolla kénye kedve; szerint játszik, hol felemelvén, hol lesülyesztvén azokat, mihez önök hozzányúlnak, az több, mint törvényhatóság, az politicalai institutio, az szintűgy és szintazon mértékben képviseli az országot, mint önök magok.“

Hasonló szellemben írta más alkalommal Szalay: „Mi nem sírunk a megyék „vis inertiae“-jének mausoleuma fölött, melyet úgy hallom, közvetlenül Attila ismeretlen sírja mellett emeltek neki; de azért az új tevékenységet sem fogjuk megtapasolni, s nem fogunk Pliniusaivá lenni mind addig, míg a parlamentáris rendszer tiszta formáiban nem nyilatkozik, mind addig, míg a képviselők diétái többsége a helyett, hogy a nagyobb ügyek igazgatását venné kezébe, bizony csak haza megy opponálni és a kisebb ügyekkel foglalkozni a municipiumokban, mindaddig míg municipalis közigazgatás helyett, — nem a helyhatósági ügyek intézését értjük, — országos kormányformákat

nem tartunk, sajtótörvény s a többi alkotmányos biztosítékok hogonyán.“

Publicistánk ezek szerint, a jeruzsálemi örhad példájára, midőn egyik kezével téglát nyújtott az építéshez, másikban fegyvert tartott a védelemre. A municipalis statusrendszer határozott ellenét ott látjuk a megyék védőinek sorában az úgynevezett adminisztratori rendszer ellenében, melly a nem alkotmányos kormánybefolyás gyarapítására volt intézve. Mintegy középen foglalt vala állást azok közt, kik túlszerelmesek valának az institutiókba, mik mellett sem jó közigazgatás, sem a szabadság kiterjesztése nem vala képzelhető; s azok között, kik a rend biztosítása végett, újabb alkotmányos biztosíték nyújtása nélkül, követeltek mind nagyobb befolyást a felügyelő hatalom részére, feledni látszatván, miszerint épen azon „vis inertiae“ képezé akkor a magyar alkotmányos állás egyedüli biztosítékát, mi miatt pontos végrehajtás lehetetlen volt.

Szalaynak eljárása nem hasonlított ez utóbbiakéhoz, kik, ügyetlen orvosok módjára, a bajt az élet megszüntetésével kívánták orvosolni. Mindazáltal nem maradt menten mindennemű gyanúsításoktól.

„Értelmezték tanainkat — írja többek közt; — az egyik minden fenállónak felforgatását következteté belőlök, a másik meg az absolutismus kényelmesebb elhelyezését. Találkoztak, kik az orosz centralisatiót emlegették ellenünkben, — s miért ne emlegették volna? hiszen ha valakinek úgy tetszik, a persák választási rendszere között, kik a paripák nyerítése szerint választották meg fejedelmöket, s a praesidentet választó amerikaiak között is találhat hasonlatosságot; választás az egyik is, a másik is, párhuzamot vonhat a kettő között az új Plutárch.“

És mert a reformot rendszeres politicaai tanok foganatosítása által vélte eszközölhetőnek, és mert a tant megfelelő nyelven hirdette: tudósnak nevezék mindenfelől.

Szalay elfogadta e címet, — el, mert jól látta, hogy nem dicséret, mit általa nyújtani akartak, s válaszul kérdezé a csúfólóktól: „hány gyűszű tudományt nyelhet el az ember journalistai képességének, ezen alkalmasint benszületett eszme

veszélyeztetése nélkül? s mellyik pontján válik akadálylá a tudomány, ballast-tá, mellyet a szerkesztési sajkából ki kell vetni, hogy az el ne merüljön a könnyűt talán irgalmasabban ringató hullámok között?“

„Azt mondják“ — írta ugyanez alkalommal — „s olly hangon mondják, mintha ez által elmarasztaló ítéletet mondtak volna: — „a Pesti Hírlap doctrinair lap.“ — Igen örvendünk, ha az; illyennek szerkesztését tűztük ki feladatul. Doctrinair lap, azaz: nem pusztán empiricus, hanem ollyas, melly felsőbb elvek világosságában láttassa a tényeket, melly nem tárgyat tárgyhoz enyvezni, hanem egyet a másikból kifejleszteni akar. Doctrinair lap, azaz: nem az expediensek lapja, hanem ollyatén lap, melly nem kiált hozsánnát a bevégzett tényeknek, csak azért, mert bevégzettek, melly a hatalmasok paripái alá nem hint virágokat, tudván, hogy az ünnepi díszmenet magában még nem úrnapja. Doctrinair lap, azaz: nem barátja olly institúcióknak, mellyeket csak önmagokkal mérhetni, nem az emberi és polgári jogok mértékével, s nem a minden idők és minden alkotmányos népek közéletéből elvont statusphilosophia nehezékével. Doctrinair lap, azaz: észszerű haladás lapja, nem a „pallium ad omne tempus aptum“ glossatora, melly köpenyeg, ha rongygyá vált, még advent és karácsonytájbán is haszonvehetetlen.“

„A doctrinair név fogalmát azért, mert a Bourbonok restaurációjára bekövetkezett években alakult francia doctrinair pártnak egy töredéke a júliusi napok után a juste milieu rendszerét pártolta, azonegynek tartani a politicalai juste milieu, a középelvűség fogalmával, — kissé vékony tárgyismeretre mutat. Önöknek, miután közügyeinkben fel-felszólalnak, tudniok kellene, hogy Sieyès doctrinair volt, az a Sieyès, kitől a francia status-egység, a francia kormányrendszer főfő elvei kiindultak; önöknek tudniok kellene, hogy a királyság statusférfiai azonképen mint a forradaloméi, Calalès úgy, mint Mirabeau, Mounier úgy, mint Barnave, a girandisták úgy, mint a Montagne feje, doctrinairek voltak azok ellenében, kiknek fogalmaikban semmi elv, eljárásaikban semmi rendszer, — azok ellenében, kiknek összes politicalai bölcseségök: vagy felhúzni naponként az órát, ha mind-

járt láncza rég elszakadt volna, vagy romot romra dönteni, és megelégedni, ha minél mélyebbre hasgatta fel az ekevas a földet, tekintet nélkül a vetésre, mellynek bekövetkeznie kell; az új vetést e két faj még a jobb napoktól sem várja, s földjökön bizony egy kalász sem fog felmagaslani, hacsak az ég madarai nem hullatnak le repülés közben egyikét magot. Ezek, való igaz nem doctrinairek, rendszerék a rendszeretlenség, eljárásuk a szerepcserélés, s azon házéhoz hasonló, hol a komornyik ruhájába bebújtatott mindenés tányérváltás közben a hajdú sárkány tyúján megbotlik, hol a bort mindjárt eczetnek is használhatni, s hol — mint az angolbeszéd mondja — az ételek összes melegsége a szégyenpiros háziasszony arczába vonult.“

Csak az idézett sorok is mutatják, hogy Szalay legkevésbé sem érzi magát szerencsétlennek a népszerűtlenség miatt, mely Jyel tanai kezdetben találkoztak, sem a tanok felől kétségbe nem esett.

Változatlan elvek szerint törekedtek ő és baráti a nemzeti egység, jogegység, törvénykezési egység és közigazgatási egység felé; igyekeztek, erejükhez képest, hatni az eszmék tisztulására, s az azután is fenmaradásra méltó intézetek tisztítására, számbavevén a történelmi előzményeket is, de nem felejtvén a mellett: „hogy a jogeszmé fölötté áll minden esetlegességnek“. Nem csüggedtek, mert meg valának győződve, s Szalay ki is mondá: „hogy az nap, mellyen bennünket a múlttal, mint valamely holt testtel, nem mint történelmével, öszszecsatló kötelékeket lerázzuk magunkról, az nap szükségkép az általok általt formák fognak a közczél elérésére választatni.“

És úgy történt, s pedig hamarább, mint remélni merték volna.

Az 1844-ki országgyűlés öszszes eljárása, s különösen a közpénztár beszédése és kezelése, a finansziális ügy miként kormányzása iránti országgyűlési végzeménynyé vált intézkedések már a municipalis rendszernek, mint statusrendszernek, tökéletes desavouerozását foglalák magokban.

„Ha tanunknak destructiv irányát emlegetik, — mondá Szalay az országgyűlés eloszlása után, — ha külsőségek körüli

pepecselést ajánlanak gyógyszerül, nyugton válaszolhatjuk: nem csak mi mondjuk, hanem a karok és rendek is kinyilatkoztatták november 4-kén kelt határozatukban: „hogy a jelen állapot, akár összesen, akár részleteiben, sem közjogi, sem közérdeki tekintetből többé nem kívánatos nemcsak mi mondjuk, hanem a karok és rendek is azon meggyőződésre jutottak a közelebb múlt országgyűlés folyamata alatt: „hogy részletes intézkedések az ország anyagi és szellemi kifejlődésére nem vezérelnek, sőt inkább minden fenálló viszonyoknak csak összetartását következtetik, mindaddig, míg az ország közléte orvosolva nincs;“ nemcsak mi mondjuk, hanem a karok és rendek is: „különösen egy alkotmányosan felelős kormányban látják mind törvényeik szentségének egyedüli biztosítását, mind az ország lehető kifejlődésének egyedüli föltételét.“ Hogy pedig ezen felelősséggel a jelen municipalis rendszer meg nem főr, azt ismét nemcsak mi hirdetjük, hanem azt megismerte az országgyűlés is, midőn a finanszialis ügy feletti tanácskozás alkalmával a „törvényes“ szó körüli ismeretes viták e szónak kimaradásával rekesztettek be.“ —

S mit Szalay 1844 vége felé jóslott, hogy az alkotmányos központosítás eszméje rövid idő alatt besoroztatik a haladás embereinek breviáriumába, gyorsabban teljesült, mint remélhető. Olvasóink előtt ismeretes az 1847-ki ellenzéki programú története.

Talán soha sem érte meg párt elveinek olly hamar, olly feltétlen diadalát.

Az ellenzék több töredékei kezdetben máskép fogták föl a municipalisták egyesülését az alkotmányos központosítás embeivel. Azon időszakot várták még, mellyet a régiek isten fegyvernyugvásának neveztek, midőn a pártok között minden vita felüggesztetvén, egybegyűltek a legellenségesebb felek tanácskozni arról, a mi mindnyájok fenmaradására elkerülhetlenül szükséges.

Ezen időszak helyett azonban a februári napok jöttek.

Az események hatalma rendszereket döntött meg, és eltörölt minden részletet, kizárt minden halasztást.

S a dolgok új rendének teremtetésekor azon párt alkotó szel-
leme lebegett az eszmék árja fölött, melyet Szalai képviselt.

Innen az európai typus az új magyar állomány arczán.

Kossuth egy nagyszerű plágiumot követett el a párt tanain,
mellynek eljárását kezdet óta élesen kárhoztatá.

E párt azonban rendszerének csak általános körvonalait
találta föl az 1848-diki törvényekben.

A rendszernek viszonyaink közé alkalmazása, a részletek
kifejtése, formulázása mind nem az ő műve.

A reform és forradalom között kellene párhuzamot vonnunk,
hogy megmérhessük a különbséget, melly a tudomány hirde-
tőit alkalmazóitól, eljárásra nézve is, különválasztá.

Olly körülmények, miket nem hagyhat figyelem nélkül az
újabb idők történetírója, ha igazságos Ítéletet akar mondani a
pártok működése fölött.

Mindezekmelltt azonban Szalay nem játszá a haragos mű-
vész szerepét, kinek conceptióit idegen kéz dolgozza föl. A stá-
tusembert, kinek ajkán nem pusztá függczímer a honszeretet,
nem bántja illy hiúság érzete. Tanai, mellyeket hirdet, közkin-
cese az emberiségnek.

Lelkéből örült Szalay alapelvei győzedelmének, s a dolgok
logieai rendénél fogva, bízott az eredmény következetes és kap-
csolatos kifejtésében, megszilárdításában. Hitte, hogy a lénye-
ges viszonyok, mellyek elintézetlenül hagyattak, békés úton
kiegyenlítettnek; a bonyolult csomók könnyű megoldást nyer-
nek; s mi az új intézmények között, az események gyorsasága
s ügyetlen formulázás miatt, itt ott elfitult, ki fog igazíttatni.

Csalatkozott,— svele annyian csalódtak a nemzet legjobbjai.
Ellenséges viszonyok innen és tulnan elmérgesíték a dolgokat.

De térjünk az életírásra.

Szalayt a journalistai pályán találta az 1848-ki forradalom.
A márcziusi és áprilisi napokat értjük, e békés, de gyökerig
ható forradalmat.

A gondviselés, mint láttuk, világesemények, mondhatni világcsodák által, néhány nap alatt, teljesíté Szalay szívének hő, de csak évek fáradalmi után elérhetőnek hitt vágyait.

A törvény táblái mintegy az égből hullottak alá.

Halandó kezek mutatták föl azokat a népnek; de emberi számításon felüli erő, olly európai mozgalom adta e halandó kezek közé, mellynek keletkezését senki sem gyanítá, s jelentékességét fölfogni még senki sem tudta.

Sokan tájékozási szempontukat is elveszítették a gyorsan fejlődő események között, midőn egy óra a másikat felforgatta, s minden ó hit megingott, minden eszme összezavarodott.

A forradalmi szellem nem tűrte a formák szorongató korlátait, mellyek indítvány és határozat közt rendes időkbert fekszenek. Utczák szónoklata válté föl a köztermek tanácskozásait. Kiáltványok és röpívek nyelvén szólalt meg a törvényhozás európaszerte. Néhol az utczák torlaszairól dictálták a törvényeket. S a törvényhozó, a történetíró hűségével, regisztrálta a népek igényeit.

Minden új eszme, minden érdek felszólt.

Senki sem tudta, meddig terjed a mozgalom, hol talál medret az emelkedő ár.

Szalay a philosoph belátásával, s a státusférfiú pillanatával jelölte ki a legszélső korlátokat.

„Azon solidaritas — úgymond a P. Hírlap egyik számában, — melly Európa valamennyi nemzeteit, ezer apró eltérés daczára, összeforrasztja, soha sem tűnt fel olly nagy mértékben, sohasem szólalt fel hangosabban, mint a lefolyt négy hétben.“

„Transactióról a régi s az új elvek között sehol még csak szó sem volt; ezek felállottak, amazok lecsücsültek,—ez a lefolyt hónap törtéjája.“

„Az egyik ifjú életet érzett pezsgeni ereiben, mellét szent hit dagasztotta,— a másik odvanak tudta doctrináját, tudta, hogy jövőndője mindössze egy nagy hamvazó szerda, — nem volt szükség semmi magyarázatra, kit micsoda szerep illessen.“

„S a milly solidaritással történt, hogy a régi hitformulák agyagtáblái összetörettek, szintolly általános a meggyőződés, hogy a forradalom, mellyben lélekzünk, hatalmasan fogja előbbre vinni a civilizatiót.“

„A civilisatio szent szó, ma inkább, mint valaha.“

„Zsarnokok, szabadítékos osztyályok el lehetnek nélküle, sőt épen megfordított arányban díszenek a civilisatio növekedésével; a mi másnak keresztvíz, az nekik utósó kenet.“

„De a népek csak a civilisatio légkörében szilárdulhatnak meg. Szabadságuk benne vagy on és általa.“

„Minden ellenvetés, melly a népek önkormányzási képessége ellen formulázott, nyomoru sophisma képében tűnik fel, ha a civilisatio, a szent emberiség szelleme — mert e kettő egy — a tömegeket által meg áltálja.“

„Innen az következik, hogy a szabadság, a népszabadság napjiban, mellyek reánk virradtak, minden törvényes intézkedés helyességének csalhatatlan criteriuma azon körülményben rejlik: van-e vagy nincsen politicial értelmén kívül még humanitarius értelme is a kérdéses rendszabálynak? Ila van, úgy fogadjuk el, mert ezen eriterium nem hozhat bennünket tévedésbe. Az, hogy az összeadásnak legbiztosabb próbája a levonás, nem egyszerűbb s nem valóbb tétel annál, melly azt tartja, hogy a humanitarius szempont legbiztosabb próbája a politicial értéknek.“

„De nem elég, hogy valamennyi intézkedéseink a civilisatio magvát rejtsek kebelükben. Szükséges az is, hogy a választott eszközök tiszták legyenek és szentek, mint maga a cél, mellyet elérni szándékunk. E nélkül lehetlenné válik a civilisatiónak terjesztése, e nélkül visszavesszük azt, a mi jó, azt a mi üdvös, még mielőtt megadtuk volna. A célú csak az élesbszeműek látják, az eszközöket mindenki; innen van, hogy az utóbbiak amannál is inkább szolgálhatnak zsinórmértékül a tömegeknek.“

„A miket ide jegyzettünk, azok igen nagy általánosságok, megismerjük. De a világforradalom csak ezeket hagyta épségben. A részletek mind összetörtek. Ezek helyébe most újakat kell alkotnunk, ollyakat, mellyek ezen általánosságokra támaszkodva tartósak is legyenek, ollvanok is, mik után ezredek óta sóvárgott minden jobb kebel, mik az emberiséget fejlődésében ne gátolhassák.“

S midőn a dolgok új rende még nem alakult meg; midőn mindenkinek volt egy indítványa, mellyel a hazát boldogítani sietett: Szalay a mozgalom üszpontosítását s a sajtószabadság biztosítását sürgeté mindenek fölött.

„Midőn a végzet ujjá — úgymond — a nemzeti életnek egy erőtjeljesebb korszakára mutat, mindenekelőtt a parlament, a

kamarák, a törvényhozó testület egy begy ülését szorgalmazták mindazok, kik a közjót viselik szívökön.“

„Magyarország azon szerencsés állapotban van, hogy törvényhozását tanácskozás és végzéshezatal végett most nem kell nyakrafőre összedobolnunk.“

„Együtt van az már négy hónap óta.“

„S tagjai között többen vannak, kiket isten és emberek előtt büszkén vallhat tolmácsainak a nép.“

„De ezen törvényhozó testületre nehéz ostracismus nehezedik. Relegálva van a nemzet kebeléből az országnak egy határszéli városába, honnan a hazára, a nemzetre hatni nincsen módja, hol a nemzet, a nép, a magyar faj élő s egyre fejlődő szelleme nem hathat elégségesen rája.“

„Ez roszul van így.“

„Óhajta tehát Szalay, hogy az országgyűlés Pozsonyból haladék nélkül szállíttassék át Budapestre.“

„A királyi palota — mondá folytatólag — s az országház oda át a hegytetőn már nem győzik várni a napot, midőn nemzet és fejdelem előtt félszázados időköz után megnyílhatnak újra.“

„Ez volna az első teendő, ha nem volna egy még ennél is elsőbb,— alphája és ómegája az összes alkotmányos életnek, az, hogy valamint már tetteleg szabad a sajtó, úgy országos törvény által is a censura ellen örökre biztosíttassék.“

„E nélkül nincsen áldás műveinken. E nélkül hiába gyürküzünk neki az építés nagy munkájának; izzadjunk bár hajnaltól napestig, emlegessük a hazaszeretetet, a szabadság szent ígét száz és ezer Ízben, — mindennek semmi haszna; úgy járunk, mint Babel munkásai, kik nem értették egymás nyelvét.“

„Alkotmányos élet s képviseleti rendszer sajtószabadság nélkül, — milly árva gondolat! mikor fogunk valahára a feudalismus pólyáiból kibontakozni! Mikor és miből fogják elvégre a kormányok megtanulni, hogy a sajtónak lenyűgzése elmérgesítheti a közvéleményt, de hogy irányt csak repressiv törvényen nyugvó sajtóintézkedések s az általok föltételezett eredmények adhatnak neki!“

S pár nap múlva, midőn a sajtószabadsága törvényhozás által is ki volt már mondva: ekkép fűzte tovább eszméit.

„Adj nekem egy nagy gondolatot, mellyre támaszkodhasam, s mellytől ismét föléledhessek, — monda viruló, sugár gyermekeinek a hervatag aggastyán. S a mit ő, a mit a haza kért, azt gyermekei a sajtószabadság képében adták meg neki.“

„E nélkül már nem lett volna több reggele a nemzetnek.“
 „Vele és általa új életnek megyen elébe, annál nemesebbnek, annál hatalmasabbnak, minél nemesebben és hatalmasabban fogja kezelni e fegyvert.“

„Annak szilárdítása, a mit kivívtunk, annak fejlesztése, a mi nélkül mulékony páráként tűnnék le egünkről a szabadság és béke szent jele, mellyben győzhetünk, —ez nagy mértékben csak a sajtó által eszközölthető.“

„S eszközölthetik továbbá a közélet valamennyi ágaiban azok által, kik valóban organisáló talentummal bírnak.“

„Az organisálás műve, melly a nemzetnek múltját és jelenét össze fogja kapcsolni a jövővel, melly, anélkül, hogy az eddigi fejlődési processusban életrevalóknak mutatkozott tényezőket magától könnyelműen eltaszítaná, bennünket a haladás s a civilisatio új terére fog vezetni, — ezen mii csak olly férfiak kezéből kerülhet ki, kik általában a kornak, s különösen a nemzetnek e korbani szükségait a státusférfit s hazafi szemével ismerték ki.“

Hasonló szellemben írta ismét más alkalommal:

„Az ár,— nevzcgcssük bár ocezánnak,—mocsárrá válik, ha partok segédével mély árkot nem áshat magának.“

„A szabadság, —bármi nagy mennyiségű legyen,- elpárolog, ha nincs hatalom, melly formák közé fűzze.“

„Ha isten és a ministerek is úgy akarják, mint mi óhajtjuk, úgy haladék nélkül erős formákat ölt magára országunkban a szabadság.“

„Országunkban! — most a magunkénak mondhatjuk valahára.“

„De a magunké csak azon föltétel alatt fog maradni, ha a

kormány élni tud a népmagistratúra összes jogaival, s lia mi őt ezen jogok gyakorlásában támogatjuk, stb.“

„Nem hisszük, hogy volna kormány Európában, mellynek nehezebb feladása volna a miénknél.“

„Másutt csak a kormányforma változott, nálunk valamennyi institutio.“

„Kormányunk egy mákszemnyit sem örökölt elődétől, még a ténatartó is kiszáradt, még a porzó is kifogyott, nem hogy a néhai institutióknak s a leléptetett embereknek hasznát vehetné.“

„Feladása nagy, állása nehéz,— két ok felajánlanunk közremunkálásunkat.“

S valóban Szalay minden tehetségesebb ismerőit és barátit igyekezett rábeszélni, hogy részt vegyenek a közigazgatásban.

O maga az igazságügyi ministerium codificáló osztályának élén foglalá el azon helyet, mellyre senki sem volt inkább hivatva nagy Magyarországon.

Az ő közremunkálásával rendezé Deák Ferencz a sajtó vétéségek fölött ítélő eskütszékeket. A munkálat 1848 april 29-kén adatott ki. Az 1844-ki törvényjavaslattól öröklött hiányai mellett, sem mutathatnak az európai codexek tisztább, szabatosabb törvényhozói nyelvet, s világosabb szerkezetet. Az egész büntető eljárási rendszer a legegyszerűbb logikai rendben gombolyadik le az olvasó előtt.

Azonban csakhamar föl kelle hagynia Szalaynak a rendezési munkálatokkal.

Olly missióra hívta föl a kormány bizalma, melly az idő szerint minden egyebeknél fontosabbnak látszott.

A magyar, e rokontalan, egyedül álló nép Európában, midőn 1848-ban visszanyerte nemzeti önállóságát, kétszeresen érzé szükségét, szövetséges után tekinteni szét maga körül.

Keleti faj lévén, európai míveltséggel, úgy hívék státusfér-fiai, hogy földadata közvetíteni nyugotot kelettel; s miként hajdan védőfala volt a keresztyénségnek; bástyája, őre lenni most a nyugoti polgárisodásnak.

S úgy látták, hogy a német elem minden egyéb fajoknál inkább képviseli a civilisatio érdekeit a magyarság között és körül.

Már magában elhatározó körülmény.

De különben sem lehető kétség a választásban. Az ország déli részein harcban állott immár a szláv faj ellenök.

Aggodalmaik azonban csakhamar kiebb terjedtek országuk határain.

1848 tavaszán, mint tudjuk, az osztrák birodalomban majd minden tartomány, s benne minden népfaj megmozdult. S a zavart követelések fölött, miknek hosszú sorát megírni is alig képes halandó, központosított eszmeként látszott uralkodni a szlavismus harca a germán elemmel.

Sokan már egy új népvándorlásról beszéltek, egy új catalanumi ütközetről, hol a civilisatio ügye fog eldönteni a barbárság ellen. S a nagy aggodalmak közepett, nem kisebb reményekkel tekintett a német elem a continens minden részeiről a frankfurti nemzetgyűlésre.

Csaknem általános volt a hit, hogy Pál templomában fog megvettetni a német egység alapja S úgy hívék, hogy az ottani határozatok lényeges befolyással lesznek az osztrák birodalom újjáalakítására, s a kapocsnál fogva, mellyben állunk, Magyarországra nézve is közvetlen érdekük.

Prága és Zágráb igényei ellen Frankfurtra hivatkozott a birodalmi német sajtó. Ott vélt találni szövetségest a magyar faj is.

Így született a gondolat: mielőtt valami eldöntő határozatnék, a magyar érdekeket is képviseltetni Frankfurtban.

A történetekből tudjuk, hogy már Rákóczynak megfordult agyában hasonló eszme. Discursusaiban olvassuk, mikép ő még szorosabb szövetséget ohajta az imperiummal. „Az ország — Írja többek közt — pro recognitione adna valamely nevezetes summát a császárnak esztendőnként, és tartoznék haddal segíteni az imperiumot szükségnek idein; reciproce az imperium is tartoznék hasonlót cselekedni. Ez pedig úgy lehetne meg, ha az ország az electorokhoz és más státusokhoz embereit küldöznék, legfő-

képen az moguntiai electorhoz, az ki az imperium fő cancellarius, és ő általa szoktak az ilyen dolgok folyni, és deelarátatná, demonstráltatná ügyét, stb.“

Az eszme, mint látjuk ugyanaz. Csak az utasítás és utógon-dolatok különböztek.

A magyar ministerium Pázmándy Dénést és Szalay Lászlót bizta meg e küldetéssel. Az utóbbit különösen azon viszonynál fogva is, mellyben Németország több nevezetességeivel régóta állott. S midőn amaz a magyar képviselőhöz megnyitására, mellynek elnöke lett, csakhamar visszajött: Szalay egyedül maradt Frankfurtban.

Eljárásáról egy kis röpiratban tudósítá Német- és Magyarországot, Zürichből, hol később letelepült.

A röpirat czíme: „A frankfurti magyar követség hivatalos okiratai.“

Ez okiratok azóta a bécsi sőt pesti sajtó útján is megjelen-tek. Imitt közlünk belőlök némellyeket; — száraz adatokat, minden észrevétel vagy megjegyzés nélkül.

1848 máj 4-kén adatott ki Budán, főherczeg István nádor és kir. helytartó, s Batthyány Lajos aláírásával, a megbízólevél. „Pázmándy Dénes és Szalay László urakat megbíztuk — így szól a kir. helytartó s az összes magyar ministerium — hogv a mennyiben Németországnak Ausztriához viszonyai — melly utósóval Magyarország a pragmatica sanctio értelmében szoro-san össze van csatolva, — a majnai Frankfurtban május hó fo-lyamában megnyíló német parlament által új és alkotmányos alapon lennének szabályozandók, a Becsben levő magyar ininisterrel, herczeg Eszterházyval s általa az ausztriai ministerium-mai minden fenőbb érintett viszonyokat, mennyiben Magyaror-szágot illetik, megvitassanak, aztán Frankfurtba menjenek, s ott a magyar és német álladalmak közti barátságos viszonynak, mellyet állandónak bensőleg óhajtunk, fentartása és gyarapítása fölött, úgy politicalai mint kereskedelmi tekintetben, a két nem-zet kölcsönös önállósága, szabadsága s anyagi jóléte érdekében, örködjenek, s a mi a fenőbbi cél elérésére alkalmas és kívána-tos, megkezdjék és előmozdítsák.“

Az utasítás főbb pontjai következők.

„Jelentsék ki a megbízottak Magyarország rokonszenvét a német, mint a civilisatio eleme iránt, s győzzék meg a németeket a felől, hogy Magyarországon, s az erős magyar nemzetiségben legjobb s legbiztosabb szövetségesekre találnak. Magyarország csak azon esetben lehet erős, Európa tekintete előtt fontos s valóban hasznos testvéries szövetséges Németszágnak, ha saját (magyar) nemzetiségének aegide-je alatt fejlődik ki; igyekezzék tehát a követség, hogy a frankfurti gyűlés azon határozatai, mellyek az ausztriai monarchia, s illetőleg Magyarországra vonatkoznak, ez alpnézet értelmében alkottassanak. Magyarország a német elemben nem olvadhat föl, mert ez által elvesztené organicus erejét, melly a magyar nemzetiségen alapul, s mint nyomorú korcsfaj nemcsak Németszágnak nem hozna hasznot, hanem saját határai közt is elcsenevészne. Továbbá Magyarországot kellemetlenül érintené, ha az osztrák monarchia olly módon alakíttatnék által, miszerint a birodalom azon tartományai, mellyek eddig a német szövetséghez tartoztak, szláv állományokká alakíttatnának. Illy értelmű átalakítás az említett tartományok political rokonszenvét olly ösvényre vezethetné, melly a német nemzetétől különböző, sőt ellenséges irányú, s ez által egy már is óriási hatalom túlsúlya még növeltetnék, azon hatalomé, mellynek növekedő befolyása Európa nyugoti álladalmaira, Magyarország fenállását annyira veszélyeztethetné, hogy ha Németszág az osztrák birodalom illyszerű átalakítását, saját érdeke ellen, létrejönni engedné, Magyarország kényszerítve lenne, a német birodalmon kívül keresni szövetségeseit. Végre Magyarország kereskedelmi szempontból a német vámszövetség kiegészítő részét nem képezheti ugyan, de a Magyar- és Németszág közt létrejövő political viszony kereskedelmi tekintetben is irányadó leend.“

Pillersdorf, osztrák birodalmi minister, május 20-ról tudatá Eszterházyval beegyezését ez utasításba, s a fenebb közlött meghatalmazásba, külön utasítást részéről nem tartván szükségesnek.

A meghatalmazottak tehát siettek Frankfurtra.

Május 25-kén fogadta el őket a német nemzetgyűlés elnöke, Gagern.

Augusztus 11-ről pedig „privat and confidential“ devise alatt tudatá Szalay a német központi hatalom külügyministerével, mikép a magyar kormány, az érintett szövetség bevezetésül, óhajtaná Németország állandó képviselőjét mihamar Budapesten üdvözölhetni. S e végre különösen herczeg Lichnowskit nevezte meg, ki nem sokkal azután a frankfurti mozgalom áldozata lett. „Anyai részről — úgymond — a herczeg magyar, gróf Zichy Károly unokája, ki országbíró s felsőházi elnök volt az 1790-ki országgyűlésen, mikor hozták, mint tudva van, a Magyarország által olly gyakran felhozott függetlenségi törvényt, melly végre félszázad után valósággá lett; s tudtomra baráti viszonyban áll a magyar kormány több tagjaival még azon időből, mikor ezek a jó ügyért az ellenzék sorában kiizdének, melly elvégre győzött.“

Aug. 12 kén pedig hivatalos soraiban herczeg Leiningent, a német központi hatalom ministertanácsa elnökét, figyelmezteté, hogy adiplomatiai közlekedés minden halasztása missiója célját veszélyezi, mellyet a német nemzetgyűlés s a magyar hongyűlés egyiránt lelkesedéssel üdvözlének. Czáfolja az ellenvetést, melly a bécsi cabinet részéről, mint látszik, már akkor emeltett: mintha a magyar kormánynyali közvetlen diplomaticai érintkezés az érintett cabinet jogaiba váгна.

Aug. 24-kén Heckscher külügyminister tudósítja Szalayt, hogy közelebbi vasárnap befogja őt mutatni a Reichsverwesernél. S Szalay, egy rövid, tartalmas beszéd mellett, csakugyan be is nyújtá e napon igazolási iratait János főherczegnek.

Aug. 31-ről ismét egy irat a külügyministerhez, némelley pontok fölvilágosítására, mellyeket Heckscher a magyar ügyek fölötti beszélgetés közben érintett. O'Connell — írja Szalay — magát egy napon „the best-slandered man of Europe“-nak nevezé. Magyarországról hasonló joggal lehet mondani, hogy: the best-slandered nation of Europa. Áttér ezután a vádak czáfolására. Azért is szükségesnek mondja haladéktalanul követet küldeni Magyarországra, hogy az ellenforradalom menéseiről,

mellynek tervei túlterjednek a magyar határokon, magának tudomást szerezzen. Végül a státusadósságok egy részének átvételét is taglalván, ekkép végzi: „Ezek szerint azon kívánatnak, hogy Magyarország az osztrák státusadósság aránylagos részét átvegye, nincs semmi jogalapja. Különben megjegyzem, hogy e kérdés „végelemzésben, a magyar országgyűlés által döntetik el, s tőle függetlenül nyilvánítani, hogy e részben lehet és kellő-e politicalai és nem jogalapokra lenni tekintettel. Igen valószínű, hogy e nyilatkozat tartalmára Németország barátságos közeli-tése, egy követnek haladéktalanul Magyarországra küldése által, hatással fogna lenni.“

Sept. 5-ről ismét egy irat a külügyministerhez, az ismeretes refrain ismétlésével: hogy Magyarországra haladéktalanul követ küldessék. Magyar- és Németország egyiránt óhajtják a szövetséget — úgymond — Szalay. De „mikép jöjjön e szövetség idő-vesztés nélkül, azonnal létre, ha a diplomatái érintkezés félszeg marad, ha Magyarország képviseltetik ugyan a német központi hatalomnál, de ez nem a magyar koronánál?“ Ez alkalommal egyszersmind néhány szövetségi pont kezdeményezésével kívánta bevezetni a szövetséget. Mondja, hogy Magyarország a német birodalom iránti őszinte barátság tetteles tanúsításául, kész ennek kereskedelmi tekintetben más államok fölött olly előnyöket adni, mellyek, tekintve Magyarország fekvését s a dunai-tartományokhoz viszonyait, mindkét szövetséges jólétét nagy mértékben előmozdíthatják. E végett ajánlja, hogy közös értekezés útján szabályoztassék a vámok ügye. A szövetség politicalai oldalát illetőleg pedig a következő pontokat érinti:

a) Magyar- és Németország kölcsönösen kötelezik magokat egy, legfőlebb százezer embernyi segédsereg állítására, az esetre, ha a német birodalom vagy Magyarország határait a szláv elem, vagy nuis, a szláv elemmel szövetséges hatalom megtámadná. Német birodalom alatt mindazon államok értetnek, mellyek a német szövetséges államot alkotják. „Magyarország“ nevezet a magyar koronához tartozó összes országokat, tehát Horvátországot is magában foglalja.

b) A kötelezett sergeket nem használhatni bármely nép

szabadsága elnyomására, s a segélyadás kötelessége csak azon esetben áll elő, ha a szövetséges hatalmak országai vagy külelenség által támadtnak meg, vagy annak alkatrészei, mindamellet, hogy a birodalom vagy anyaország rájuk is kitérjészté alkotmányos szabadságát, attól nyílt fölkelés által külön akar-nak szakadni.

c) Az érintett esetekben kötelezik magokat a szövetséges hatalmak a szükséges seregeket három hónap alatt kiállítani.

d) A mozgóvátett (mobilisált) segédseregek zsoldját hazájok — az illető álladalom — határain belül a segédadó hatalom fizeti; mihelyt hazájok határait átlépték, azon hatalomtól kap-nak zsoldot, melly a segélyt kérte.

A birodalmi külügyminister sept. 15-én ezekre válaszoló, mikép különös örömmel fogja folytatni Szalayval hivatalos érint-kezését; mindenekelőtt azonban egy formális kérdést kell tisz-tába hozni. Tudniillik a Budán jul. 19-kén kelt, meghatalmazás, mellyet a királyi helytartó, s ő felségének, a magyar királynak személyese, nádor, ausztriai főherczeg István Szalaynak a né-met birodalmi kormányzóhoz és központi hatalomhoz adott, megszűnt, azon leirat következtében, melly múlt hó 14-éről az országgyűléshez intéztetett, s a főherczeg nádort a ráruházott királyi helytartói teljhatalomtól fölmenti.

Mire viszont Szalay feleié, hogy ő újoncz ugyan a diplomatia mezején, de évek óta otthonos a jog körében s így a teljhatal-mazások tanával sem teljesen ismeretlen; s erre támaszkodva vitatá, hogy megbízása még a birodalmi minister által föltett esetben sem tekinthető megszűntnek mindaddig, míg a király, ki a megbízást-adóra ruházott hatalmát visszavette, az ez által kiadott meghatalmazást is jogszerűen megszűntnek nem nyilvánítja. Mutogatja továbbá, hogy a nádor királyi helytartó-sága az 1848 april 14-ki törvényen alapszik, melly alaptörvény vissza nem vehető. E részben Magyarországnak hatalmas bizto-sítékai vannak. Tudatja végre, hogy a magyar országgyűléshez aug. 14-ről intézett leiratban nem is arról van szó. Ő felsége, a király jún. 10-én Innsbruckban István főherczeget bizonytalan időre olly jogok gyakorlásával is megbízta, mellyeket az april

14-ki alaptörvény szerint, Magyarországból távolléte alatt is, magának tartott fenn. Ezen jogok visszavételéről szölt az aug. 14-ki leirat. A helytartói jogok épen hagyattak; s István főherceg még a jun. 10-ki fölhatalmazás előtt, e jogokra támaszkodva, adta ki Szalaynak és társának meghatalmazó levelét a német nemzetgyűléshez, melly szintolly internationalis természetű, mint a kérdéses.

Ez észrevételekre october 1-ről az új birodalmi külügyminister, Schmerling válaszolt. Tudatá Szalayval, hogy a központi hatalomnál lévő cs. kir. austriai teljhatalmazott benyújtott közlése szerint ő cs. kir. felsége sept. 7-ki kéziratában roszellotta egy magyarországi teljhatalmazott egyén küldését Németország ideiglenes központi hatalomhoz, sőt egészen semmisnek nyilvánítá, miután az utósó országgyűlési törvény szerint Magyarországot külön diplomatiái képviselet nem illeti. S azért — úgymond — minden hivatalos érintkezést megszüntet Szalayval, míg ez ő felsége a császár és Magyarország királya által kiadandó fölhatalmazást nem nyújtáná be.

Szalay tovább is ragaszkodván kifejtett indokaihoz, sajnálkozását fejezé ki, hogy a magyar-német szövetség, formalitási okok miatt, halasztást szenved; s egyszersmind az 1848-ki magyar alaptörvény minden csonkítása, megszorítása ellen óvást tön a német központi hatalom előtt, mellynek keletkezését kormánya, hazája — minden más európai államok előtt — olly örömllekesülten üdvözlé.

Így végződött Szalay követsége a német központi hatalomnál.

Azóta, mint tudjuk, visszavonulva élt külföldön.

A „Statusférriak és szónokok könyvének“ második kötetéhez Zürichből küldte meg a befejező íveket.

E munka első kötete s a másodikból egy pár füzet még 1846—47 ben jelent meg.

Addigi inkább elméleti irományai után, azon publicisták közé tartozott Szalay,

kik az újabb eszmék tolmácsaivá lettek a történelmi iskola ellenében,

kik a többség kormányának apostolai a különben is csak az alsó rétegekben működő rendi közigazgatás ellenében,

kik a gyökeres reform hirdetői a vakolásokkal szemközt.

Hirdeté, hogy a régi formáknak meg kell szünniök, s hogy fői kell oldanunk a múlt és jelen közötti kötelekeket, — nem mintha a történeteket ignorálni akarva, miről őt senki sem vádolhatja, hanem: „mert a múltnak történelmévé kell válnia elvégre, s mert szomorú dolog, ha a régmúltat mindig magunk után vonjuk, mint a hernyókötelekekből egészen szabadulni nem képes, s szárnyait ennél fogva minden erőködés mellett is használni nem tudó félpille.“

Midőn azonban gyökeres reformot sürgetett Szalay: korántsem akarta mondani, hogy mindennek egyszerre kell történni. Jól tudta, hogy békés úton ez lehetetlen. Olly országban, mellynek ezredéves élete van, a forradalom műveiből is csak az szokott maradandó lenni, mi magát a nemzet érdekeihez, erkölcsihez, szelleméhez alkalmazza. E nélkül, a központi hatalom kényszerén kívül, nincsen támasza az új intézményeknek. Szalay a teendők sorozatában mint láttuk, előlegesen azokra kívánt szorítkozni, mellyek haladéktalan intézkedést kívánnak; — „de ezek körül aztán ollyképen akart eljárni, hogy a felállítandó részeket ne kelljen ismét bontaniok azoknak, kik betetőzni fogják a házat.“

Ez értelemben volt ő gyökeres reformer.

S mit ekkép elméleti úton hirdetett éveken által: a „Szónokok és statusférjak“ könyvében concret úton tárgyalta, feltüntetvén a képviselői rendszernek mind alakulását, mind működését külön alkotmányos országok statusembereinek eljárásaiban. Az alkotmányos élet s vele haladó statustudomány fejlődését, az utolsó 80 év alatt, egyes képekben szemléljük itt; s a művésziileg adott képeket, a szabad nemzetek nagy embereinek arcképeit, ugyanazon eszmék fűzik egybe. Egyiránt becses tehát az einlitett munka történelmi és politikai szempontból, főleg olly hazában, hol csak nem régen annyi ember vett részt a küzdol-

gokban. Az olvasókban, kik felette kicsinyes viszonyokhoz szokva, nagyobb szerű politicalai élet szükségét nem érzék, semmi sem ébreszthetné inkább föl e szükség érzetét, mint illy mű; midőn más részről gyakorlati alkalmazásban ismerted meg velők azon elveket, mik nélkül valódi alkotmányos élet lehetetlen.

Nincs talán mű irodalmunkban, melly alkalmasabb vala, megfelelni a feladatnak: nagyszerűebb hasist mutatni ki a pártok és politicalai egyéniségek működésének, mint a mellyen 1848 előtt, fájdalom, csak igen kevés kivétellel, állottak status-embe-reink.

Ez a munka valódi szükség volt; s Szalay kétség kívül általa hatott legtöbbet, mert leginkább általa értetett meg. Az ő korábbi iratai az ismereteknek olly öszvegét feltételezték olvasó közönségünkben, minővel az nem bírt. Ennek kitanítása végett főképen az európai politicala és alkotmányos élet kifejlődésének történetére, s a szabad népek gyakorlati életének látására vala szükség; s ezt adta Szalay a szóalatti két kötetben, mellyekben az újabb statusok életkönyvét bírjuk.

E kötetek egyszersmind megfelelnek azoknak, kik Szalay működésében német tanulmányt véltek látni. Sokat tanult, kétségkívül, a németektől, olyat, a mit a németektől kell tanulni; de hogy publicistai képzettségét nem tőlök vette, mutatják példányai, mellyek e pár kötetben összegyűjtve vannak. Európa két alkotmányos országának gyakorlati statuséletét látjuk itten. Ebből vonta ő el a maga tanait, s azért jól mondá, a ki mondá: hogy az ő tudománya mind tény.

Működésében egyik sarkpont a codificatio, másik a centralisatio: az a jogban, ez a politicában. A jogtudóst kutatásai szükségkép a politika mezejére vezetik; mert a polgári, s még inkább a büntetőjog a közjogba szegellik; s az igazságszolgáltatás formái a szabadságnak sánczai és védfalai.

Mindezekre nézve, mint láttuk, tanait, fejtegetéseit a szabadságnak legtisztább cultusa jellemzi; olly cultus, melly a szabadságot nem adja csordultig, mint a bort, hogy a nép részeg legyen; de adja azon mértékkel, mellyet tudomány és tapasztalások észszerűnek pecsételtek. Innen van, hogy Szalay soha sem

hagyja magát rajongó eszmék által elkapatni, mellyek sokat mondanak, de semmit nem adnak; például a martiusi napokban az általános szavazatjogot szentlélek elleni bűnnek nevezte.

A nagy szavakat, mellyekkel a tömegeknek hízelegni szoktak, általában nem szerette; mert az igazat kereste mindig, azt, a minek értelme van. Egyszer a lelkesedés, a rajongás ama napjaiban, mikor inspirált férfiakat hallgattak, Szalay is eltalálta kiáltani: „a nép szava isten szava.“ De rögtön utána tévé: „Hogy is ne volna az, valahányszor szépért, jóért lelkesül a nép.“

Szalaynak kezdetben igen parányi közönsége volt, s majd semmi hatása. Homályos volt a mélység miatt; nehezen fejlődött a teljesség miatt. Mind közönsége azonban, mind hatása azon arányban növekedett, a mellyben egy részről ő maga világosodott, más részről közönsége értelmesedett. De neki saját magának kelle közönségét felnevelni: az egykorú irányok még vitatással sem segítették. Aztán igen háládatlan volt állása is, mellyet elfoglalt. A magyar jogtudósoknak nem állott szolgálatára a régiség fóruma, sem az új idők sorompói, hol olly lelkesedéssel védtenek nagy érdekeket egy Brongham, egy Dupin és mások, a betűnek is, mint maga mondá, belépti jegyre vala szüksége, hogy világra indulhasson. A megyei terem Ígért egyedül közelebbi sikert: ebben azonban annyi Ízetlenség lábatlankodott, hogy Szalay soha sem tudta magát elszánni az ide lépésre; természettel iszonyodott zajban élni; nem szeretett vitatkozni; egészen ellentéte Dessewffy Aurélnak; ez nem győzte kibeszélni magát az értetlenség ellen; Szalay még mosolygást is csak egyet vesztegetett rá. Illy természettel az átalakulás nagy mozgalmában nem az izgatás piacznán, hanem a dolgozó asztal mellett, kevésbbé népszerű, hírt kevésbbé nevelő, de jótékony munkát vállalt el, mint publicista, mint jogtudós — aformulázását. E czímet senki sem bírja több érdemmel, mint ő, ki hazánkban az újabb jogirodalom első művese volt, és átalakulási kérdéseinket első tárgyalta a magasabb jogeszmé szempontjából. Előtte nem volt valódi jogphilosophiánk; s az összehasonlító jogtan méltánylása ott kezdődik, hol ő a haladás ügyében a nemzetek solidaritására figyelmeztetett.

Előadása művelt, komoly, magas s örökké nemes; tiszta minden kacérságtól; büszke mindenkinek tetszeni. Hírlapírói modora nem olly könnyű és röpkedő, mint népszerűebb kortársaié, de erőteljes és tartalmas. Czikkei egy egy kis dombot képeznek, honnan a szemnek szélesebb látkör nyílik. Csendes méltósággal követik egymást a tömött, s olykor incisumokkal is terhelt periodok, mint egy nagy folyam hullámai, itt és ott egy egy előítéletet elsodorva, érintve jobbról és balról az eszmék tartományát, s megjelölve a rokon vagy határos tárgyakat, meg az ellenséges szigeteket; s míg ezekre humorának nyilait lövelli, a biztos kalauz kedélyderültségével frissíteti fel és könnyíti a szép utat, mellyet olvasóival tétet. Minden lépten meg tud lepni valamivel, ha egyébbel nem, nyelvének sajátságaival.

Hazánkban leginkább tanulta és értette a törvényszerkesztés tudományát. Törvényeinek nyelve aetheticai tekintetben is kielégítő: tiszta, egyszerű, szabatos, méltóságosan tartalmas; illő köntöse egy nemzet akarata kifejezésének. —

Cs. A.

TARTALOM.

	Lap.
Nagy Pál.....	1
Beöthy Ödön. Cs. A.....	18
Deák Ferencz. T. L.....	27
Bezerédj István. B. Gy.....	47
Szemere Bertalan. Cs. A.....	59
A két Wesselényi Miklós. K. Zs.....	85
Szentkirályi Móricz. Cs. A.....	187
Eötvös József. Cs. A.....	205
Dessewffy Aurél. Cs. A.....	229
Kölcsey Ferencz. P. E.....	285
Széchenyi István. K. Zs.....	333
Szalay László. Cs. A.....	513